

T.C.

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Çanakkale Onsekiz Mart University

YÖNETİM BİLİMLERİ DERGİSİ
JOURNAL OF ADMINISTRATIVE SCIENCES

CİLT 21. ÖZEL SAYI. 2023

Volume 21. Special Issue. 2023

YÖNETİM BİLİMLERİ DERGİSİ

JOURNAL OF ADMINISTRATIVE SCIENCES

Yılda Dört Kez Yayınlanır/Published Quarterly a Year

Yönetim Bilimleri Dergisi (YBD) yılda dört kez yayınlanan hakemli bir dergidir. Gönderilen yazılar ilk olarak editörler ve yazı kurulunca bilimsel anlatım ve yazım kuralları yönünden incelenir. Daha sonra uygun bulunan yazılar alanında bilimsel çalışmaları ile tanınmış en az iki ayrı hakeme gönderilir. Hakemlerin raporları doğrultusunda gönderilen makale ya yayınlanır ya düzeltilmek ve daha sonra yayınlanmak üzere yazara geri gönderilir ya da reddedilir. Her durumda yazar Dergipark üzerinden bilgilendirilmektedir.

Yönetim Bilimleri Dergisi (YBD)/Journal of Administrative Sciences (JAS)
Yönetim Bilimleri Dergisi
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Prof. Dr. Ramazan Aydın Yerleşkesi, Ağaköy, Biga, Çanakkale, Turkey
Phone: +90 (286) 335 8738 Fax: +90(286) 3358736
Web: <http://ybd.dergi.comu.edu.tr> / E-mail: ybd@comu.edu.tr

YBD’de yayınlanan yazılarda fikirler yalnızca yazar(lar)ına aittir. Dergi sahibini, yayıncıyı ve editörleri bağlamaz.

Bu yayında yer alan tüm çalışmalar başvuru anında ve yayın öncesi olmak üzere iki kez iThenticate uygulaması aracılığıyla benzerlik taramasından geçirilmiştir.

Yayın Türü: Yaygın Süreli Yayın
Yayın Şekli: Ocak-Mart-Temmuz-Ekim (Türkçe ve İngilizce)

Yönetim Bilimleri Dergisi (YBD); EBSCOHOST Academic Search Complete, International Bibliography of the Social Sciences (IBSS), Worldwide Political Science Abstracts Database, TÜBİTAK ULAKBİM, TÜBİTAK DERGİPARK, Index Islamicus, Ulrichs Periodical Directory, International Bibliography of Periodical Literature in the Humanities and Social Sciences (IBZ), International Bibliography of Book Reviews of Scholarly Literature in the Humanities and Social Sciences (IBR), ASSOS INDEX, ProQuest Political Science Database, PRoQuest Social Science Journals Database, Directory of Open Access Journals (DOAJ), EBSCO Discovery Service (EDS), EBSCO Business Source Database (BSI), Dergipark ve SOBİAD tarafından indekslenmektedir.

Tüm hakları saklıdır. Önceden yazılı izin alınmaksızın hiçbir iletişim, kopyalama sistemi kullanılarak yeniden basılamaz.

Akademik ve haber amaçlı kısa alıntılar bu kuralın dışındadır.

E-ISSN: 2147-9771

YÖNETİM BİLİMLERİ DERGİSİ

JOURNAL OF ADMINISTRATIVE SCIENCES

JAS is published quarterly a year
Vol. 21 No. 50 Special Issue Year 2023

Journal of Administrative Sciences is a peer reviewed interdisciplinary journal (both Turkish and English) sponsored by Canakkale Onsekiz Mart University. The Editorial board and editors take consideration whether submitted manuscript follows the rules of scientific writing. The appropriate articles are then sent to two referees known for their academic reputation in their respective areas.

Journal of Administrative Sciences focuses on scholarly articles on labor economics and industrial relations, econometrics, economics, business administration, public administration, public finance and international relations in general from all over the world.

Manuscripts submitted to Journal of Administrative Sciences should be original and should not be under consideration by another publication at the time of submission.

All the works in this publication have been subjected to similarity screening through iThenticate application twice, at the time of application and before publication.

JAS Indexed or/and Abstracted in

EBSCOHOST Academic Search Complete, International Bibliography of the Social Sciences (IBSS), Worldwide Political Science Abstracts Database, TÜBİTAK ULAKBİM, Index Islamicus, Ulrichs Periodical Directory, International Bibliography of Periodical Literature in the Humanities and Social Sciences (IBZ), International Bibliography of Book Reviews of Scholarly Literature in the Humanities and social Sciences (IBR), ASSOS INDEX, ProQuest Political Science Database, ProQuest Social Science Journal Database, Directory of Open Access Journals (DOAJ), EBSCO Discovery Service (EDS), EBSCO Business Source Database (BSI), Dergipark and SOBİAD.

Editorial Office **Journal of Administrative Sciences (JAS)**

Yönetim Bilimleri Dergisi
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Prof. Dr. Ramazan Aydın Yerleşkesi, Ağaköy, Biga, Çanakkale, Turkey
Phone: +90 (286) 335 8738 Fax: +90(286) 3358736
Web: <http://ybd.dergi.comu.edu.tr> / E-mail: ybd@comu.edu.tr

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored or introduced into a retrieval system, or transmitted in any form, or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording, or otherwise, without prior written consent of the JAS editors

Disclaimer: Statements of acts or opinions appearing in the Journal of Administrative Sciences (JAS) are solely those of the authors and do not imply endorsement by the editors, other authors or publishers.

E-ISSN: 2147-9771

YÖNETİM BİLİMLERİ DERGİSİ
Journal of Administrative Sciences

Cilt 21. Özel Sayı. 2023 / Volume 21. Special Issue. 2023
E-ISSN: 2147-9771

SAHİBİ / Owner
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi adına Rektör Prof. Dr. R. Cüneyt ERENOĞLU

EDİTÖR / Editor

Doç. Dr. Cemre PEKCAN (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)

EDİTÖR YARDIMCISI/ Assistant Editors

Dr. Öğr. Üyesi Muhammet Fatih ÖZKAN (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)

BU SAYININ ALAN EDİTÖRLERİ / Field Editors of this issue

Prof. Dr. Burcu KILINÇ SAVRUL (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)

Prof. Dr. Burcu ÖZCAN (Fırat Üniversitesi)

Prof. Dr. Feyza ARICA (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)

Prof. Dr. Mesut SAVRUL (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)

Prof. Dr. Nimetullah AKIN (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)

Prof. Dr. Özgür TOPKAYA (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)

Prof. Dr. Yener PAZARCIK (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)

Prof. Dr. Yusuf YİĞİT (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)

Doç. Dr. Cemre PEKCAN (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)

Doç. Dr. Filiz EROĞLU (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)

Doç. Dr. Hayrettin İhsan ERKOÇ (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)

Doç. Dr. Hicran Özlem ILGIN (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Elçin BAYRAKTAR KÖSE (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Emine KEF (Amasya Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Salih Ziya KUTLU (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)

YAZI İŞLERİ / Assisting Editor

Arş. Gör. Dr. Tuğçe YILDIZ (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)

Arş. Gör. Dr. Murat Çağrı TUNA (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)

YAZI VE DANIŞMA KURULU/ Editorial Board
Alfabetik Sıra ile / In Alphabetical Order

- ACER, Yücel (Yıldırım Beyazıt Ü.)
AGUN, Hakan (Trakya Ü.)
AKKAYA, Bülent (CBÜ)
AKYOL, İbrahim Tanju (ÇOMÜ)
ALPER, Yusuf (BursaUludağ Ü.)
AYDIN, Erdal (ÇOMÜ)
BABA, Gürol (Ankara SBÜ)
BACAK, Bünyamin (ÇOMÜ)
BENLİ, Abdurrahman (Sakarya Ü.)
BİÇERLİ, M. Kemal (Anadolu Ü.)
BOZKURT, Veysel (İstanbul Ü.)
CAM, Erdem (Ankara Ü.)
ÇETİNKAYA, Özhan (Bursa Uludağ Ü.)
DÖNMEZ KARA, C. Öykü (ÇOMÜ)
ENER, Meliha (ÇOMÜ)
GÖKTEPE, Ahmet Orkun (ÇOMÜ)
GÖRÜN, Mustafa (ÇOMÜ)
HARPER, Donta S. (UW Tacoma)
İBRAHİM, Shahnaz (SOTON U.)
IŞIK, Serkan (ÇOMÜ)
İNCEKARA, Ahmet (İstanbul Ü.)
İPEK, Selçuk (ÇOMÜ)
JERMSITTIPARSERT, Kittisak (Henan U.)
KANTEN, Pelin (ÇOMÜ)
KANTEN, Selahattin (ÇOMÜ)
KARA, Mustafa (ÇOMÜ)
KARADENİZ, Oğuz (Pamukkale Ü.)
KARAGÜL, Soner (ÇOMÜ)
KARATAŞ-ÖZKAN, Mine (SOTON U.)
KAYA, İbrahim (İstanbul Ü.)
KILIÇ, Cüneyt (ÇOMÜ)
KORKUSUZ Refik (İst. Medeniyet Ü.)
KURT, Serdar (ÇOMÜ)
LUCESCU, Letitia Carmen (TUIASI)
MALİK, Muhammad Abid (VU of Pakistan)
ÖRNEK, Ali Şahin (ÇOMÜ)
ÖZDEMİR, Süleyman (İstanbul Ü.)
PAZARCIK, Yener (ÇOMÜ)
SIĞIRCI, Özge (Kırklareli Ü.)
SÖNMEZLER, Gökhan (Trakya Ü.)
ŞAHİN, Levent (İstanbul Ü.)
TAN, Sabri Sami (ÇOMÜ)
TAVŞANCI, Aykut (Trakya Ü.)
TAYŞİR, Eyüp Aygün (Marmara Ü.)
TOPBAŞ, Ferhat (Balıkesir Ü.)
TORUN, Mustafa (ÇOMÜ)
TINKER, Vanessa (Collegium Civitas)
TUNÇ, Metin (İstanbul Ü.)
UĞUR, Suat (ÇOMÜ)
ULUDAĞ, M. Bülent (Onbeş Kasım Ü.)
ULUYOL, Osman (Adıyaman Ü.)
UZUNOĞLU, Sadi (Trakya Ü.)
YELKİKALAN, Nazan (ÇOMÜ)
YİĞİT, Yusuf (ÇOMÜ)
QAISAR, İqbal (US of Malaysia)

BU SAYININ HAKEM KURULU / Referees of this Issue
Alfabetik Sıra ile/ In Alphabetical Order

- ACER, Yücel (Ankara Yıldırım Beyazıt Üni.)
AKCAN, Ahmet Tayfur (Necmettin Erbakan Üni.)
AKÇAY, Ali İhsan (Bursa Uludağ Üni.)
AKSOY, Arif Edip (ÇOMÜ)
ARSLANEL, Müşfika Nazan (Tokat Gaziosmanpaşa Üni.)
ATABAY, Mithat (ÇOMÜ)
BAYRAM, Fuat (Marmara Üni.)
BEK, Aslı (ÇOMÜ)
BEŞER, Nazife Özge (Ağrı İbrahim Çeçen Üni.)
ÇAKIL DİNÇER, Gülşen (Adıyaman Üni.)
ÇETİNKAYA, Aslı (ÇOMÜ)
EMİNOĞLU, Nihal (ÇOMÜ)
ENGİN GÜDER, Belma (ÇOMÜ)
ERDOĞAN, M. Murat (Ankara Üni-MÜGAM)
ERGAN, Senem (ÇOMÜ)
EROĞLU, Umur (ÇOMÜ)
ERSOY, Ahmet (Sakarya Üni.)
GÖRKEM, Hilal (ÇOMÜ)
KAHİLOĞULLARI, Ahmet (ÇOMÜ)
KAHRAMAN, Nazan (Amasya Üni.)
KANDEMİR KONUK, Nebiye (Dokuz Eylül Üni.)
KAPLAN, Mustafa (ÇOMÜ)
KARAGÜL, Soner (ÇOMÜ)
KARAMAN, Mehmet Halis (Marmara Üni.)
KARATAŞ, Murat (ÇOMÜ)
KILINÇ SAVRUL, Burcu (ÇOMÜ)
KIZILGÖL, Özlem (Bandırma Onyeddi Eylül Üni.)
MUKİYEN AVCI, Gizem (Zonguldak Bülent Ecevit Üni.)
ÖRNEK, Ali Şahin (ÇOMÜ)
SAVUT, Emre (Burdur Mehmet Akif Ersoy Üni.)
SAYGILI, Metin (Sakarya Uygulamalı Bilimler Üni.)
SOYYİĞİT, Semanur (Kırklareli Üni.)
UYGUN, Ayşe Gülce (ÇOMÜ)

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

İçindekiler / Contents.....	VI
Editörden/ Editor's Note.....	VIII

Türkiye Cumhuriyeti'nin Yüzüncü Yılında Kamu Diplomasisinde Kültürel Mirasın Yeri: Gelibolu Tarihi Alanı Örneği <i>The Place of Cultural Heritage in Public Diplomacy in The Centennial of the Republic of Türkiye: The Case of The Gallipoli Historic Site.....</i>	641
Filiz Çoban Oran, Yunus Erdem	

Lojistik Performansın Dış Ticarete Etkisinin Sistematik Literatür Çalışması Kapsamında İncelenmesi <i>Investigation of the Effect of Logistics Performance on Foreign Trade within the Scope of Systematic Literature Study.....</i>	656
Yasin Gültekin, Alparslan Kaplan	

Çevrimiçi Eğitim Uygulamasının İİBF Öğretim Üyeleri Üzerine Etkileri <i>Effects of Online Education Application on FEAS Faculty Members</i>	676
Yakup Özkaya, Aytaç Duran, Kıvanç Demirci	

İş İlişkisi Devam Ederken Serbest Zaman Kullanılmaksızın Yıllık İzin Ücreti Adı Altında Ödenen Ödemelerin Değerlendirilmesi <i>Assessment of Payments Paid Under the Name of Annual Leave Fee Without the Use of Free Time While the Employment Relationship Continues.....</i>	710
Ömer Kurtar, İbrahim Subaşı	

The Evolution of Turkish Humanitarian Diplomacy in the Centenary of the Republic: Constructivist Perspective <i>Cumhuriyetin Yüzüncü Yılında Türkiye'nin İnsani Diplomasiinin Evrimi: Sosyal İnşacı Perspektif.....</i>	726
Hasan Ulusoy	

90'lı Yıllar Türkiye'sinde Feminist Yayıncılık: Pazartesi Dergisi Tanıklığına İlişkin İçerik Analizi <i>Feminist Publishing in 90's Turkey: A Content Analysis of Pazartesi Magazine As a Witness.....</i>	743
Ceren Avcil	

Turizm ve C02 Emisyonlarının Sağlık Harcamaları Üzerindeki Etkiler: Türkiye için ARDL Sınır Testi <i>The Effects of Tourism and C02 Emissions on Health Expenditures: The ARDL Limit Test for Turkey..</i>	767
Onur Yağış, Mustafa Torun	

Relationship Between Biocapacity Efficiency and Economic Growth: SUR Model Analysis for Europe <i>Biyokapasite Verimliliği ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Avrupa için SUR Model Analizi</i>	789
Ash Okay Toprak	

Mediating Role of Consumer Purchase Intention on the Relationship Between Influencer's Perceived Characteristics and Consumer Purchase Behavior

Tüketici Satın Alma Niyetinin Influencerların Algılanan Özellikleri ile Tüketici Satın Alma Davranışı Arasındaki Aracılık Rolü 807

Mert İnal, Erkan Bil

Gelişmekte Olan Ülkelerde Doğrudan Yabancı Yatırımlar, Yüksek Teknoloji İçeren Ürün İhracatı ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki

The Relationship Between Foreign Direct Investment, High-Tech Product Export and Economic Growth in Developing Countries 835

Bersu Bahtiyar, Volkan Bektaş

1701 Yılında İki Kutsal Şehirde (Mekke ve Medine) Gerçekleştirilen Mevlid-i Şerif Merasimi Masrafları

Turkey's Comparative Competitiveness in the Citrus Sector 855

Esra Evran, Kadir Arslanboğa

Türkiye Almanya İlişkilerinde Nasyonal Sosyalist Almanya'dan Türkiye'ye Sığınan Aydınların Etkisi

The Influence of Intellectuals Who Defected to Turkey From National Socialist Germany on Turkey-Germany Relations 876

Oktay Hekimler

Türkiye'de Gıda ve Alkolsüz İçecek Fiyatlarının Analizi: 2002-2022 Dönemi Nedensellik ve Eşbütünleşme Bulguları

Determinants of Food and Non-Alcoholic Beverage Prices in Turkey: Findings of Causality and Cointegration for the Period 2002-2022 899

Çağatay Tunçsiper, Dilek Sürekeçi Yamaçlı

Dijital Oyunlarda Annelik-Babalık Temsilleri ve Toplumsal Cinsiyet Meselesi: Mother Simulator-Family Life Örneği

Representation of Motherhood-Fatherhood and Gender in Digital Games: Mother Simulator: Family Life Example 919

Sibel Ezgin Ağılı

Türkiye'nin Narenciye Sektöründe Karşılaştırmalı Rekabet Gücü

Turkey's Comparative Competitiveness in the Citrus Sector 943

Serdar Özözen

Düzeltilme: Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Anlaşması Çerçevesinde Nükleer Teknolojinin "İki Yüzlü" Yapısı

The "Janus-Faced" Structure Of Nuclear Technology In The Framework Of The Treaty On The Non-Proliferation Of Nuclear Weapons 968

Çiğdem Pekar

Yazarlar Hakkında 969

About the Authors 975

Yazarlar için Bilgi Notu 981

Notes for Contributors 985

EDİTÖRÜN NOTU

Yönetim Bilimleri Dergisi, yılda dört kez Türkçe ve İngilizce akademik çalışmaları yayımlayan, bilimsel ve hakemli bir dergidir. 2003 yılından bu yana yayın hayatına devam eden ve pek çok uluslararası indeks tarafından taranan Dergimiz; çalışma ekonomisi ve endüstri ilişkileri, ekonometri, iktisat, işletme, kamu yönetimi, maliye ve uluslararası ilişkiler alanlarında, ağırlıklı olarak özgün araştırma makaleleri yayınlamaktadır.

Yayın ilkelerimize bağlı kalarak hazırladığımız bu sayımızda, farklı alanlardan çok sayıda çalışma değerlendirilmiş, hakemlerin ve editör kurulunun değerlendirmeleri sonucu olumlu rapor alan makaleler yayımlanmıştır. Özel sayımızın hazırlanmasında; başta yazı işlerinde çalışan arkadaşlarımız olmak üzere emeği geçen tüm alan editörlerine, hakemlere ve yazarlara teşekkür ederiz.

İçten saygılarımızla
Editörler
Doç. Dr. Cemre PEKCAN

EDITOR'S NOTE

Journal of Administrative Sciences is a scientific and peer-reviewed journal that publishes academic studies in Turkish and English once a quarter. Our Journal, which has been published since 2003 and scanned by many international indexes; it mainly publishes original research articles in the fields of labor economics and industrial relations, econometrics, economics, business administration, public administration, public finance and international relations.

In this issue, which we prepared by adhering to our publishing principles, many studies from different fields were evaluated, and the articles that received positive reports as a result of the evaluations of the referees and the editorial board were published. In the preparation of our Special Issue; we would like to thank all the field editors, referees and authors who contributed, especially our colleagues working in the editorial business.

Best Regards
Editors
Doç. Dr. Cemre PEKCAN

-ARAŞTIRMA MAKALESİ-

**TÜRKİYE CUMHURİYETİNİN YÜZÜNCÜ YILINDA KAMU
DİPLOMASİSİNDE KÜLTÜREL MİRASIN YERİ: GELİBOLU TARİHİ
ALANI ÖRNEĞİ***

Yunus ERDEM¹ & Filiz ÇOBAN ORAN²

Öz

Son zamanlarda devletlerin kültürel miraslarını dış politikalarında çekiciliklerini, başka bir deyişle, “yumuşak güçlerini” arttırmak için nasıl kullandıklarını inceleyen akademik çalışmalar artmaya başlamıştır. Bu bağlamda, Uluslararası İlişkiler literatüründe kültürel miras, “kültürel diplomasi”, “miras diplomasisi” ve daha kapsayıcı olan “kamu diplomasisi” kavramlarıyla kullanılmıştır. Bu literatüre bir katkı olarak bu çalışma Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşunun yüzüncü yılında dış politikada bir yumuşak güç unsuru olarak kültürel mirasın kamu diplomasisindeki yerini araştırmaktadır. Bu amaçla, 2023 yılı bahar döneminde Gelibolu Tarihi Alanı’nda bir alan araştırması yürütülmüştür. Birinci Dünya Savaşı’nın en şiddetli cephelerinden olan Çanakkale cephesinde cereyan eden Çanakkale Savaşları’nın tarihi ve kültürel mirası onlarca ülke için değerlidir. Öyle ki, Çanakkale Muharebeleri Gelibolu Tarihi Alanı 2014 yılında UNESCO dünya mirası geçici listesine ne dâhil edilmiştir. Gelibolu tarihi alanında 57 şehitlik içinde 39 yabancı anıt mezarlığı bulunmaktadır. Çalışmada, törenlere katılan 13 ülkeden 30 yabancı ülke vatandaşıyla derinlemesine mülakatlar yapılarak Gelibolu’daki kültürel mirasın Türkiye’nin kamu diplomasisi uygulamaları bağlamında dış politikada nasıl bir imaj çizmesine hizmet ettiği sorgulanmıştır. Sonuç olarak çalışmada, Çanakkale Savaşı’nın anma törenleri, Türkiye’nin barış, hoşgörü ve uluslararası iş birliği mesajlarını yayma fırsatı sağlayarak Türkiye’nin barışçıl bir ülke imajını çizmekte, diplomatik ilişkilerin derinleştirilmesi ve güçlendirilmesine teşvik ettiği bulgulanmıştır. Özellikle, Cumhuriyet’in ilk yıllarında M. Kemal Atatürk’ün Çanakkale’deki savaş anlatısını barış anlatısına dönüştüren söylemini sürdüren kamu diplomasisi politikalarıyla Gelibolu Tarihi Alanı yabancı milletler için olumlu bir Türkiye imajı oluşturmaya katkıda bulunmaktadır. Kamu diplomasisi ve kültürel mirasa odaklanarak bu çalışma, literatürde ağırlıklı olarak yer alan Çanakkale Savaşlarını askeri ve stratejik boyutlarıyla ele alan çalışmalardan farklı olarak Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi Çalışmalarına orijinal bir katkı yapmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Kültürel miras, Kamu diplomasisi, Yumuşak Güç, Gelibolu Tarihi Alanı.*

Jel Kodları: *N40, N44, Z18*

Başvuru: *03.08.2023* **Kabul:** *06.09.2023*

* Bu makale, 5-6 Temmuz 2023 tarihleri arasında Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi tarafından düzenlenen Uluslararası Sosyal Bilimler Konferansı’nda özet olarak sunulan tebliğin gözden geçirilmiş tam metnidir.

¹Uzman, Çanakkale Savaşları Gelibolu Tarihi Alan Başkanlığı, yunuserdem1700@gmail.com, ORCID: 0009-0004-8474-8178

²Doç. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, BİİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü, filizcoban@comu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1789-8411

THE PLACE OF CULTURAL HERITAGE IN PUBLIC DIPLOMACY IN THE CENTENNIAL OF THE REPUBLIC OF TÜRKİYE: THE CASE OF THE GALLIPOLI HISTORIC SITE³

Abstract

Recently, there has been a growing body of scholarly work examining how states use their cultural heritage to enhance their foreign policy attractiveness, in other words, the "soft power." In this context, cultural heritage has been used in International Relations literature with the concepts of "cultural diplomacy", "heritage diplomacy" and the more inclusive "public diplomacy". As a contribution to this literature, this study explores the place of cultural heritage in public diplomacy as an element of soft power in foreign policy in the centennial of the founding of the Republic of Turkey. The historical and cultural heritage of the Gallipoli Campaign, one of the most violent fronts of the First World War, is valuable to dozens of countries. So much so that the Gallipoli Historic Site was included in the UNESCO world heritage tentative list in 2014. There are 39 foreign memorial cemeteries in 57 martyrdom sites in the historical area of Gallipoli. In this study, the field work research was conducted at the Gallipoli Historic Site in the spring term of 2023. In-depth interviews were conducted with 30 foreign citizens from 13 countries who participated in the ceremonies, and it was questioned what kind of an image the cultural heritage in Gallipoli serves for Turkey's foreign policy in the context of public diplomacy practices. As a result, it has been found that, commemorations of the Battle of Gallipoli provide an opportunity to spread Turkey's messages of peace, tolerance and international cooperation, painting Turkey's image as a peaceful country and encouraging the deepening and strengthening of diplomatic relations. In particular, the Gallipoli Historic Site contributes to creating a positive image of Turkey for foreign nations through public diplomacy policies that continue the discourse of M. Kemal Atatürk in the early years of the Republic, which transformed the narrative of war in Gallipoli into a narrative of peace. By focusing on public diplomacy and cultural heritage, this study makes an original contribution to International Relations and Diplomacy Studies, unlike the studies that deal with the military and strategic dimensions of the Gallipoli Wars, which are predominantly in the literature.

Keywords: Cultural heritage, Public diplomacy, Soft Power, Gallipoli Historic Site.

“Bu çalışma Araştırma ve Yayın Etiğine uygun olarak hazırlanmıştır.”

1.GİRİŞ

Akademik literatürde “kültürel miras” kavramının tarih, mimarlık, sosyoloji, coğrafya, turizm vb. bilim dallarında çokça ele alındığı görülmektedir (Joo vd., 2009; Skrede ve Berg, 2019). Benzer biçimde somut bir kültürel miras olarak Çanakkale Muharebeleri Gelibolu Tarihi Alanı da daha çok bu alanlardaki çalışmalarda yer bulmuştur (Polonsky vd., 2013; McKenna ve Ward, 2007). Özellikle 1915 Çanakkale zaferinin gerek Türk tarihinde gerek dünya tarihindeki önemi tarihi ve stratejik yönleriyle çokça çalışılmıştır (Tunçoku, 1998; Çetinoğlu, 1994; Çalık, 2000; Heaslip, 2021). Oysaki kültürel miras alanlarının korunmasına ve tanıtılmasına ilişkin uluslararası çabalar, konunun Uluslararası İlişkiler disiplini tarafından daha çok ele alınmasını gerektirmektedir. Uluslararası İlişkiler alanındaki çalışmalar daha çok UNESCO’nun Dünya Mirası Programı çerçevesinde ele alınmıştır (Bertacchini vd., 2017). Bunun yanı sıra son dönemde çatışma bölgelerinde kültürel miras alanlarının korunmasına yönelik araştırmalar da yapılmıştır (Weiss ve Connolly, 2019; Christensen, 2022; Foradori vd., 2018; Lostal ve Cunliffe, 2016).

Devletlerin dış politikalarında başka milletlerle ilişkilerinde ya da uluslararası korunumunda konu olan kültürel miras, Uluslararası İlişkiler literatüründe “kültürel diplomasi” (Wüst ve Nicolai, 2023; Ang vd., 2015; Mark, 2010), “miras diplomasisi” (Winter, 2015; Lähdesmäki ve Çeginskas, 2022; Çeginskas ve Lähdesmäki, 2023) ve daha kapsayıcı olan “kamu diplomasisi” kavramlarıyla kullanılmıştır. Gerçekten de son zamanlarda devletlerin kültürel miraslarını dış politikalarında çekiciliklerini, başka bir deyişle, “yumuşak güçlerini” (Nye, 2004; Nye, 2021) arttırmak için nasıl kullandıklarını inceleyen akademik çalışmalar artmaya başlamıştır (Akbar, 2023; Watson, 2012; Nakano ve Zhu, 2020).

Bu çalışmalardan hareketle bu çalışma kültürel miras alanlarının kamu diplomasisinde önemli bir yeri olduğunu iddia ederek, Çanakkale örneği bağlamında Gelibolu Tarihi Alanı’nın Türkiye’nin imajına olumlu katkıda bulunduğunu iddia etmektedir. Bu hipotezi doğrulamak için 2023 yılının bahar döneminde Gelibolu Tarihi Alanı’nda bir alan araştırması yapılmıştır. Anma törenlerine katılıp katılımcılarla derinlemesine mülakatlar yapılarak Gelibolu’daki kültürel mirasın Türkiye’nin kamu diplomasisi uygulamaları bağlamında dış politikasında nasıl bir imaj çizmesine hizmet ettiği sorgulanmıştır. Dolayısıyla, bu çalışma Çanakkale Muharebeleri Gelibolu

³ The Extended English Summary is located the end of the Article

Tarihi Alanına “yumuşak güç ve “kamu diplomasisi” perspektifinden yaklaşarak Kültürel Miras Çalışmaları, Diplomasi Çalışmaları ve Uluslararası İlişkiler literatürüne özgün bir katkı sunmayı hedeflemektedir.

2.YÖNTEM

Araştırma konusu, amacı, araştırma nedenselliği, kuramsal çerçevesi belirlenen tespit ve durumlar somut, kanıtlanmış ve bilimsel kaynaklara dayanan veriler ışığında değerlendirilerek çalışmaya aktarılmıştır. 2023 yılı bahar döneminde Gelibolu Tarihi Alanı'nda yapılan alan araştırmasında anma törenlerinde “katılımcı gözlem” yöntemi kullanılmıştır. Ayrıca tarihi alanı ziyaret edip törenlere katılan 13 farklı ülkeden (Almanya, Arnavutluk, Avustralya, Bosna Hersek, Bulgaristan, İngiltere, İrlanda, Kosova, Makedonya, Özbekistan, Sri Lanka, Türkmenistan, Yeni Zelanda) 30 yabancı ülke vatandaşıyla “derinlemesine mülakatlar” yapılarak Gelibolu'daki kültürel mirasın Türkiye'nin kamu diplomasisi uygulamaları bağlamında dış politikada nasıl bir imaj çizmesine katkıda bulunduğu araştırılmıştır.

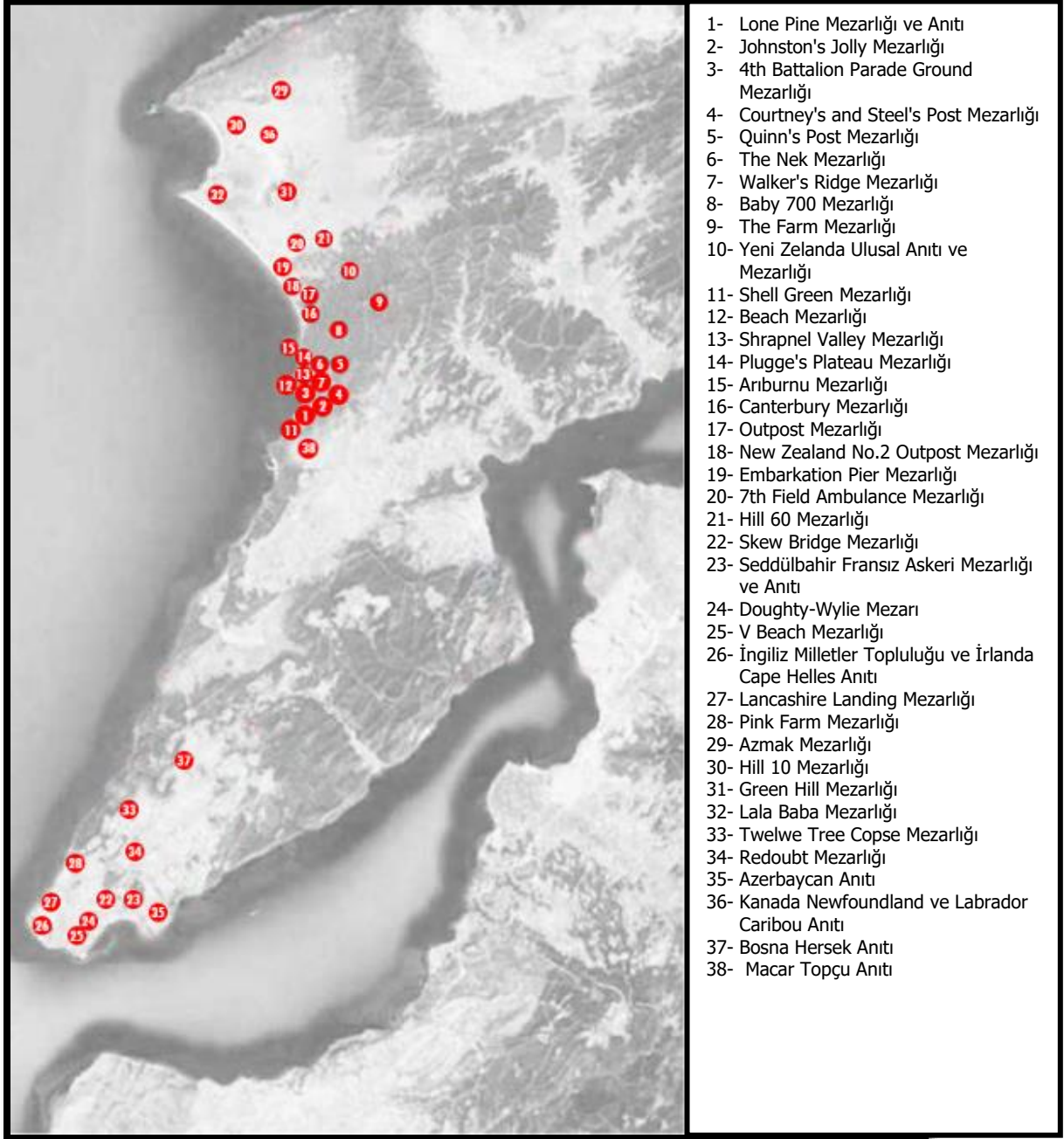
2.1.Gelibolu Tarihi Alanı Kültürel Mirası

Çanakkale Savaşları Gelibolu Tarihi Alanı, Birinci Dünya Savaşı'nın cephelerinden biri olan Çanakkale'de yoğunluklu olarak Gelibolu Yarımadası'nda geçen savaşın, muharebe alanlarının anıtlar, müzeler, şehitlikler, mezarlıklar, koylar ve çıkarma bölgelerinin bulunduğu Eceabat ilçesinde 33.500 hektar alanda yer alan tarihi, doğal ve arkeolojik sit alanlarının bulunduğu bir bölgedir.

Birinci Dünya Savaşı'nın en şiddetli cephelerinden olan Çanakkale cephesinde cereyan eden, Türk milli tarihinin en önemli olaylarından biri olan Çanakkale Savaşları'nın neticesinde kazanılan zafer her yıl *18 Mart Şehitleri Anma Günü ve Çanakkale Deniz Zaferi* resmî törenleriyle kutlanmakta, bunun yanı sıra çeşitli kültürel, sanatsal ve sportif etkinlikler günün anlam ve önemine uygun bir şekilde icra edilmektedir. 28 Haziran 2014 tarihinde yayınlanarak yürürlüğe giren 6546 sayılı Çanakkale Savaşları Gelibolu Tarihi Alan Başkanlığı Kurulması Hakkında Kanun ile milli park vasfı kaldırılmış ve tarihi alan olarak yeniden sınıflandırılmıştır ("*Türkiye Cumhuriyeti Resmî Gazete*", 2014). Çanakkale Savaşları Gelibolu Tarihi Alan Başkanlığının teşkilatı ve görev ve sorumlulukları 15.07.2018 tarih ve 4 sayılı “Bakanlıklara Bağlı, İlgili, İlişkili Kurum ve Kuruluşlar ile Diğer Kurum ve Kuruluşların Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi” ("*Türkiye Cumhuriyeti Resmî Gazete*", 2018) ile yeniden düzenlenmiştir.

Öte yandan, savaş sonrasında kaybedilen yüzbinlerce kayıp anısına Lozan Konferansı'nın ardından İtilaf devletleri hiç vakit kaybetmeden savaşın geçtiği Gelibolu Yarımadası'nda kayıplarının anısına toplu mezarlıklar ve anıtlar inşa etmişlerdir. Çanakkale deniz ve kara muharebeleri öncesinde yapılan ve savaşta kullanılan kaleler, tabyalar, savaş esnasında batırılan gemilerle birlikte kaybedilen yüzbinlerce insanın anısına yapılan anıtlar, mezarlıklar ve düzenlenen şehitlikler savaşın acılarını hatırlatmasının yanı sıra burada bulunan milletlerin birer tarihi hatırası olması sebebiyle bu tarihi alanı yirmiden fazla ülkenin hatırasının bulunduğu uluslararası öneme sahip bir duruma getirmektedir. Tarihi alan bugün bütün dünyada savaşın acı hatıralarının hatırlanarak barışın korunması ve değerinin bilinmesi gerektiğini anlatan bir barış parkı ve açık hava müzesi misyonunda bulunmaktadır. Gelibolu Tarihi Alanı içerisinde 100 km kıyı şeridi, 1 ilçe merkezi, 2 ilçe mahallesi, 8 köy yerleşim alanı, yeni ihya edilen şehitlikleriyle birlikte 57 şehitlik alanı, yeni yapılan yabancı anıtlarla birlikte 39 yabancı anıt ve mezarlığı barındırmaktadır. Tarihi alan sınırları içerisinde yabancı milletlerin ölen askerleri ve kayıplarının anısına yapılan mezarlıklardan 31 tanesi İngiliz Milletler Topluluğu Savaş Mezarları Komisyonu (CWGC) tarafından diğerleri ise ülkelerin kendi ekipleri tarafından bakım, onarım, peyzaj ve diğer faaliyetleri yürütülmektedir.

Şekil 1. Yabancı Anıt ve Mezarlıkların Konumu Gösteren Gelibolu Yarımadası Haritası

Kaynak: <https://www.yollardan.com/gelibolu-yarimadasi-gezilecek-tarihi-yerler/>

2.2. Araştırma Verilerinin Toplanması

Anma törenlerinin yıldönümüne rastlayan 2023 yılının bahar aylarında Gelibolu tarihi yarımadasında “alan araştırması” gerçekleştirilmiştir. Törenlere katılarak bölgede “katılımcı gözlem” ile yapılacak görüşmeler öncesinde veri toplama aşaması güçlendirilmiştir. Böylelikle katılımcıların duygu ve düşüncelerinin eylemlerinde dışı vurumunu yerinde gözlemleyerek daha iyi anlaşılmasını sağlanmıştır (Clark vd., 2009).

18 Mart Şehitleri Anma Günü ve Çanakkale Deniz Zaferi Törenleri ile 24-25 Nisan Çanakkale Kara Muharebelerini Anma Törenleri hazırlıkları bir önceki yılın aralık ayı itibarıyla başlamaktadır. Tüm bakanlıklar, askerî kurumlar ve diğer ilgili kamu kurum ve kuruluşları ile ilgili STK temsilcilerinin katılımlarıyla Ankara’da törenler koordinasyon toplantısı gerçekleştirilmektedir. Kültür ve Turizm Bakanı başkanlığında yapılan toplantıda Çanakkale Savaşları Gelibolu Tarihi Alan Başkanlığı tarafından yapılan tören programı ve hazırlıkları kapsamında

bilgilendirme sunumu yapılmakta, protokol ve vatandaşların hava, deniz ve karayolu ulaşımları ile birlikte tüm trafik, güvenlik, lojistik, organizasyon, temsil, ağırlama, görevlendirme ve diğer tedbirler planlanarak alınan görüş ve öneriler ile birlikte toplantı karar tutanağı haline getirilip tüm katılımcı kurumlara üst yazı ile tebliğ edilmektedir.

18 Mart Şehitleri Anma Günü ve Çanakkale Deniz Zaferi Töreni, Şehitler Abidesi'nde sabah 09:30'da başlamıştır. Törene, Türk görevli ve temsilcilerin yanı sıra Azerbaycan, Avustralya, Birleşik Krallık, Fransa, Yeni Zelanda, Kanada, Kuzey Makedonya, Bosna Hersek, Kosova gibi ülkelerden bakan, büyükelçi, konsolos ve savunma ataşesi seviyelerinde yaklaşık 50 kişilik yabancı misyon temsilcisi katılımı olmuştur.

Törende ilk olarak, Türkiye Cumhuriyeti Devleti adına Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın ay yıldız figürü şeklinde hazırlanmış armalı çelengini sunmuştur. Ardından saygı duruşuna geçilmiş, İstiklal Marşı okunmuştur. İstiklal marşıyla birlikte Türk bayrağı göndere çekilmiştir. Saygı duruşu esnasına 10 kişilik manga tarafından 3 adet saygı atışı yapılmıştır. Tören bölümü bando eşliğinde tören alanından çıkış yapmıştır. Günün anlam ve önemine dair yapılan konuşmalardan sonra tüm şehitler adına Kur'an-ı Kerim tilaveti ve dualara geçilmiştir. Cumhurbaşkanı ve beraberindeki protokol heyetin şehitliklere karanfil bırakıp şeref defterini imzaladıktan sonra tören alanından ayrılımlarıyla resmi tören sonlanmıştır. Türkiye'de 6 Şubat 2023 günü yaşanan deprem felaketi nedeniyle, daha önceki yıllarda yapılan Türk Yıldızları gösteri uçuşu, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı'na bağlı gemilerin geçit töreni, 18 Mart akşamı yapılan geleneksel fener alayı gibi birçok etkinliğin bu yıl uygulanmadığı belirtilmiştir. Bunlar yerine, tören sonrasında Çanakkale savunmasında önemli yeri olan, sekiz yıldır restorasyonu süren Seddülbahir Kalesi'nin açılış töreni gerçekleştirilmiştir.

24-25 Nisan Çanakkale Muharebeleri Anma Törenleri, Türkiye Cumhuriyeti Devleti adına Kültür ve Turizm Bakanlığı ev sahipliğinde, Çanakkale Savaşları Gelibolu Tarihi Alan Başkanlığı tarafından uluslararası düzeyde Şehitler Abidesi'nde resmi devlet töreni düzenlenmesiyle başlamaktadır. 24 Nisan sabahı saat 11:00'de başlayan törene, Kültür ve Turizm Bakan Yardımcısı Ahmet Misbah Demircan, Avustralya Viktorya Eyalet Valisi Linda Dessau, Avustralya Gazi İşleri Bakanı Min Dva Matt Keogh, Yeni Zelanda Savunma Bakanı Andrew Little, İngiltere Genelkurmay Başkanı Orgeneral Patrick Sanders ile birlikte devlet protokolü, yabancı misyon temsilcileri, il protokolü, gaziler, günümüz şehit yakınları katılım sağlamıştır. Ayrıca, Avustralya, Yeni Zelanda, Macaristan, İrlanda, Finlandiya, Avusturya, Kanada, Fransa, Almanya, Belçika, Danimarka, İsveç, Lüksemburg, Afganistan, Pakistan, Romanya, Bulgaristan, Güney Afrika, Sudan, Hindistan, Sri Lanka, Slovenya, Azerbaycan, Kuzey Makedonya, Bosna Hersek, Kosova olmak üzere yabancı ülkelerden bakan, büyükelçi, müsteşar, konsolos ve savunma ataşesi seviyelerinde yaklaşık 150 kişilik yabancı misyon temsilcisi katılımı olmuştur. Ayrıca AB Delegasyon üyeleri ve AB Türkiye Delegasyonu Başkanı Nikolaus Meyer-Landrut törene katılım sağlamışlardır.

Törende, İtilaf Devletleri adına İngiltere Genel Kurmay Başkanı Patrick Sanders konuşma yapmıştır. Konuşmasında Sanders, o gün bir araya gelmelerinin, burada bulunan askerlerin kahramanlığını ve cesaretini yansıttığını, Türkiye, İngiltere, İrlanda, Avustralya, Yeni Zelanda, Hindistan, Fransa ve diğer tüm devletlerin kayıp ve yaralı olan askerlerine saygılarını sunduklarını, ortak geçmişi paylaşan müttefikler olarak düzenlenen bu anma etkinliklerinin çok önemli olduğunu, uluslararası toplumun ve özellikle NATO'nun dayanışmasını gözler önüne serdiğini, dünyadaki en güçlü askeri ittifaklardan birine dahil olmanın bir ayrıcalık olduğunu ifade etmiştir.

Bu konuşma Gelibolu tarihi kültürel mirasının, ortak bir geçmiş anlatısı kurmaya katkı sağlayarak Türkiye'nin yumuşak gücünü arttırdığını, iş birliği yapılmak istenen bir aktör imajı çizmesinde etkili olduğunu doğrular niteliktedir. Hatta bu konuşmada "NATO ittifakına" yapılan vurgu, yumuşak güç unsurunun sert güç unsurunu destekleyebileceğinin de göstergesidir. Bu ortak geçmiş anlatısının inşasında başta M. Kemal Atatürk'ün "Anzak Annelerine Yazdığı Mektup" (Çanakkale Şehitlik, t.y.) olmak üzere Türkiye Cumhuriyeti liderlerinin ve temsilcilerinin rolü büyüktür. Bu anlayışı ve geleneği sürdürür niteliktedir.

Kültür ve Turizm Bakan Yardımcısı Ahmet Misbah Demircan, törendeki konuşmasında, Türk milletinin burada vatani korumak uğruna canlarını hiçe sayarak şehit olanların daima hatırlandığı, kin ve nefret söylemlerini reddettiğini, Türkiye'nin hem birlikte aynı blokta yer aldığı ülke askerlerinin hem de diğer ülke askerlerinin bu topraklarda yan yana yattığını, gelecek nesillere de barış ve kardeşlik mirasını aktaracaklarını vurgulayarak, zafer kazanmış bir neslin evlatları olarak gururlu olduklarını belirtmiştir."

Şehitler Abidesi'ndeki törenden sonra protokol heyeti, *Fransız Askeri Mezarlığı ve Anıtı Töreni*'ne intikal etmiştir. 12:30'da başlayan törende başta Türkiye olmak üzere İrlanda, İngiltere, Fransa, Almanya, Yeni Zelanda ve Avustralya, Cezayir, Tunus, Mali, Fas ve Senegal ülkelerinin temsilcileri tarafından Fransız Anıtı'na çelenkler bırakılmıştır. Anma programında konuşan Fransa Büyükelçisi Herve Magro, Fransa'nın Gelibolu'ya 80 bin asker

gönderdiğini, bunların 27 bini hayatını kaybettiği ya da yaralandığının altını çizip o topraklarda kendilerini feda edenleri saygıyla andıklarını belirtip şu ifadeleri kullanmıştır:

"Bugün Gelibolu Yarımadası'nın vadilerine ve tepelerine hâkim olan huzur, Türkiye Cumhuriyeti tarafından tarihi mirasın korunması ve değerli kılınması için yürütülen muazzam çalışmanın sonucudur. Geçmişte kan ve gözyaşıyla yıkanan, bugün ise cesur askerlerimizin istirahat ettiği bu topraklarda bir araya gelerek gösterilen fedakarlıklara karşı duyduğumuz minneti ifade etmekteyiz. Ancak askerlerimize duyduğumuz minneti ifade etmenin en güzel yolu Avrupa'da ve tüm dünyada kalıcı barış tesis etmek için güçlerimizi bir kez daha birleştirmek değil midir? Tüm bu düşüncelerle sizleri, burada yatan vatandaşlarımızı ve uyrugu ne olursa olsun 1915 yılında bulunduğumuz yarımada savaşan herkesi anmaya davet ediyorum."

Bu Fransız temsilcinin ifadelerinde açıkça görüldüğü gibi, Türkiye'nin Gelibolu Tarihi Alanı'ndaki kültürel mirası koruma ve değerli kılma yolunda attığı adımlar ve izlediği politikalar saygı ve şükranla karşılanmaktadır. Geçmişte savaşın farklı taraflarında yer alsalar bile bu tarihi mirasın "ortak geçmiş", "birlik" ve "barış" söylemleriyle anılması Türkiye'nin kamu diplomasisi başarısı olarak yorumlanabilmektedir.

Tören programı "Aux Morts" diye adlandırılan dinletinin ardından saygı duruşunda bulunulması, Türkiye ile Fransa ulusal marşlarının okunması, mezarlıklara karanfil bırakılması ve anı defterinin imzalanması ile sona ermiştir. Ardından, 13:30'da *Cape Helles Anıtı*'nda düzenlenen *Birleşik Krallık, İngiliz Milletler Topluluğu ve İrlanda Törenine* geçilmiştir. Anıtta, Türkiye'nin yanı sıra Avustralya, Yeni Zelanda, Fransa, Hindistan, Pakistan, Sri Lanka, Güney Afrika, Kanada, Almanya, İrlanda, Bangladeş ülkeleri ve Kraliyet İngiliz Lejyonu ile İngiliz Milletler Topluluğu Savaş Mezarları Komisyonu çelenklerini sunmuşlardır. Bir papaz tarafından sunum yapılmış ve dualar edilmiştir. Birleşik Krallık, İrlanda Cumhuriyeti ve Türkiye Cumhuriyeti'nin ulusal marşları çalınmıştır. Program "piper" adı verilen geleneksel dinletinin/ağıtın ardından son bulmuştur. Türk temsilciler törenlere katılan ülke temsilcilerini ve beraberindeki protokol heyetini öğle yemeğinde ağırlamış, yemek programının ardından 24 Nisan 2023 günü programları sona ermiştir.

ANZAC (Avustralya ve Yeni Zelanda Ordu Birlikleri) askerlerinin 24 Nisan gece yarısından 25 Nisan gün doğumuna kadar geçen sürede çok sayıda kayıp vermesinin anısına 04:30'da Anzak Koyu'nda *Şafak Ayini* düzenlenmektedir. Bu yılki tören alanında, resmi kayıtlı rakamlara göre 7.500 kişi olsa da münferit katılımlar ile birlikte yaklaşık 10.000 kişinin sessizlik içerisinde *Mekânın Ruhunu* adı verilen programda olduğu gözlemlenmiştir. Gelibolu Korosu eşliğinde hayatını kaybeden birkaç askerinin hayatının filmsel anlatımıyla duygusallığın tüm katılımcıları sardığına tanıklık edilmiştir. Saatler 05:30 gösterdiğinde "Şafak Ayini" adlı resmi program başlatılmıştır. Katılımcılara yönelik yapılan konuşmalardan sonra Atatürk'ün Anzak annelerine hitaben yazdığı mektup Türkçe ve İngilizce olarak okunmuştur. Bir rahip tarafından "Tanrıya Yakarış" diye adlandırılan dua kısmına geçilmiş, duanın sonunda binlerce kişi bir ağızdan "Âmen" demiştir. Ülke temsilcilerinin çelenk sunumlarının ardından Maori dilinde bir anma kasidesi okunmuştur. "yat borusu" adı verilen borazanın çalınmasıyla birlikte sessizlik ve saygı duruşu gerçekleştirilmiştir. Akabinde Türkiye Cumhuriyeti, Yeni Zelanda ve Avustralya milli marşları okunurken ülke bayrakları göndere çekilmiştir.

Sabah 9:30'da ise *Lone Pine Anıtı*'nda bir tören gerçekleştirilmiştir. Askeri ve dini ritüellerin yanı sıra burada Avustralya'nın Türkiye Büyük elçisi Miles Amitage ve Avustralya Savunma Kuvvetleri Operasyonlar Şefi tarafından konuşmalar gerçekleştirilmiştir. 11:30'da *Yeni Zelanda Ulusal Anıtı*'nda gerçekleştirilen törende Yeni Zelanda'nın Türkiye Büyükelçisi Zoe Coulson-Sinclair tarafından karşılama konuşması ve Yeni Zelanda Savunma Bakanı Andrew Little tarafından anma konuşması yapılmıştır. Edilen dualardan sonra tören alanında Maori kültürünün parçası olan "haka dansı" gerçekleştirilmiş, resmi heyetin tören alanından ayrılmasıyla birlikte ziyaretçiler çiçek ve karanfillerini sunmak üzere anıta davet edilmiştir. Bu iki anma etkinliği sonrasında Avustralya ve Yeni Zelanda temsilcileri tarafından Çanakale'de teşekkür resepsiyonu düzenlenmiştir.

Araştırmada, post-pozitivist bir yaklaşımla niteliksel veri analizi yapılmıştır. Gelibolu tarihi kültürel mirasının Türkiye'ye bakışı ne yönde etkilediğine dair kapsamlı bir anlayışa ulaşmak için anma etkinliklerine katılan 13 farklı ülkeden 30 yabancı ülke vatandaşıyla "derinlemesine mülakatlar" gerçekleştirilmiştir. Günümüzde sosyal bilimlerde, toplumun karmaşıklığını anlamak ve bireyler arasındaki farklılıkları ve düşüncelerin değişkenliğini kavramak için derinlemesine bir analize olan ihtiyaç giderek artmaktadır. Bu bağlamda, derinlemesine mülakat yöntemi, sosyal bilimciler tarafından tercih edilen güçlü bir araştırma stratejisidir. Katılımcılarla samimi ve etkileşimli bir diyalog içinde olma imkanı sunan derinlemesine mülakat, araştırmacılara katılımcıların deneyimlerini, düşüncelerini, tutumlarını ve algılarını anlama şansı verir. Bu yöntem, sosyal olayların ardındaki nedenleri keşfetmeye ve toplumun karmaşıklığını daha iyi yorumlamaya yardımcı olur. Smith (2020) derinlemesine mülakatın niteliksel bir yaklaşım sunduğunu vurgularken, diğer bir açıklayıcı görüş ise katılımcılarla etkileşim içinde olmanın araştırmada derinlemesine içgörü elde etmenin önemini belirtmektedir

(Rubin ve Rubin, 2012). Böylelikle derinlemesine mülakat yönteminin sosyal bilimlerde ne kadar önemli olduğu ortaya çıkmaktadır. Derinlemesine bir görüşmenin kapsamlı uzun bir süreç gerektireceği göz önünde bulundurulduğunda, görüşme öncesindeki süreç için de belirli hazırlıkların özenli ve planlı bir şekilde yapılması gereklidir. Bakıldığı zaman derinlemesine görüşme, nitel araştırmalarda ve araştırmacının birebir cevap alabildiği açık uçlu sorular ile bazen akışın değiştiği veya soru eklemesi yapıldığı bir araştırma çeşidi olmaktadır (Uslu ve Demir, 2023: 292). Derinlemesine görüşmelerde anket yönteminden farklı olarak daha sınırlı sayıda kişiler ile daha detaylı ve daha açıklayıcı bilgi alabilmek, araştırmacının daha yüzeysel kalmasının önüne geçerek katılımcıların düşünce ve görüşlerini daha anlaşılabilir ve katkı sağlayıcı şekilde öğrenmek mümkündür (Kümbetoğlu, 2017:82)

Bu kapsamda araştırmada katılımcıların resmi ve sosyal statülerine göre farklı kategorilerde hazırlanan açık uçlu sorular ile İngiltere, Avustralya ve Yeni Zelanda yabancı misyon temsilcileri, yabancı STK temsilcileri, yabancı yazar ve sanatçılar ile birlikte on üç farklı ülkeden otuz yabancı ülke vatandaşıyla “derinlemesine mülakatlar” yapılarak yarı yapılandırılmış görüşme şeklinde, öncesinde soru formları hazırlanarak derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilerek elde edilen veriler belirli bir oranda kategorize edilmiştir. Görüşmeler yüz yüze, online, ses kaydı alınarak ve link paylaşımı gibi yöntemlerden faydalanılarak gerçekleştirilmiştir. Yüz yüze yapılan görüşmeler 24-25 Nisan törenlerine katılan temsilci ve yabancı ülke vatandaşları ile yapılmıştır. Tören ve anma etkinlikleri dışında özellikle Şehitler Abidesi, Cape Helles Anıtı, Anzak Koyu’nu ziyaret eden kişiler ile yüz yüze ve zaman ayırma konusunda mazereti olan katılımcılar ile de link ve karekod paylaşımı ve e-posta iletişimi şeklinde yapılmıştır. Araştırmada katılımcıların özellikleri ise; paylaşmak istemeleri durumunda isim ve soy isimleri, yaşadıkları ülke, milliyetleri, eğitim durumları hakkında elde edilen verilerden oluşmaktadır. Araştırmada katılımcıların cinsiyet özellikleri ayırt edici bir değişken olarak görülmediğinden dolayı görüşme formlarında bilgi kısmına dahil edilmemiştir. Ancak özelliklere katılımcıların isim ve soy isim bilgilerinden ulaşılarak büyük oranda bilgi sahibi olunabilmektedir. Araştırma yirmili yaşlar ile altmışlı yaşlar arasında değişen toplamda 30 katılımcı ile gerçekleştirilmiştir. Araştırmacının katılımcılarından on yedi katılımcı lisans, on üç katılımcı yüksek lisans, yedi katılımcı ise doktora mezunudur. Üç katılımcı yabancı misyon temsilcisi, üç katılımcı dernek temsilci ve üyesi, bir katılımcı sanatçı ve yazar ile törenlere katılan ve tarihi alanı ziyarete gelen 30 katılımcıdan oluşmaktadır. Görüşme süreleri, katılımcıların verdiği cevapların akış ve içeriğine göre 15 ile 45 dakika aralığında değişkenlik göstermiştir. Araştırmada katılımcıların bazılarının doğrudan isim ve unvanları kullanılmakta, bazı katılımcıların isimleri ise anonim olarak kodlama yapıp, K1, K2, ...vb. olarak yer verilmiştir.

2.3.Araştırma Verilerinin Analizi

Kamu diplomasisi, özellikle ülkenin dünyada çizmek istediği imajını, kimliğini, misyonunu uluslararası topluma verilmek istenen mesajlarla yaymada ve güçlendirmede kullanıldığı için, sadece devlet temsilcilerini değil tüm halklara yönelik geliştirilmektedir. Dolayısıyla, kamu diplomasisi “uluslararası halkla ilişkilerin” uygulama alanıdır. Anma törenlerine katılan yabancı ülke vatandaşlarıyla yapılan görüşmelerde Türk dış politikasına yönelik “kamu söylemi” (McLean, 2015) aşağıdaki dört soru bağlamında yorumlanmış ve Gelibolu Tarihi Alanı kültürel mirasının Türkiye’nin kamu diplomasisindeki yerine ve Türkiye’nin uluslararası politikada nasıl bir imaj çizmesinde etkili olduğu açığa çıkarılmıştır. Yarı-yapılandırılmış mülakatlar aşağıdaki dört temel soru çerçevesinde gerçekleştirilmiştir:

1. Gelibolu Tarihi Alanı’nın kültürel mirasınız ve milli tarihiniz için önemi nedir? Çanakkale Savaşları Gelibolu Tarihi Alanı sizin için ne ifade etmektedir?
2. İki ülke arasındaki anıt diplomasisi ve anma etkinliklerinin Türkiye’ye bakışınızı nasıl etkilediğini düşünüyorsunuz? Çanakkale Savaşları Gelibolu Tarihi Alanı, ülkenizde Türkiye’ye yönelik ilgiyi ne yönde etkilemektedir?
3. Mustafa Kemal Atatürk’ün Anzak anneleri için kaleme aldığı metnin uluslararası ilişkiler bakımından önemini nasıl değerlendiriyorsunuz?
4. Türkiye’nin kültürel miras ve koruma alanları çerçevesinde değerlendirildiğinde Çanakkale Savaşları Gelibolu Tarihi Alanı’nda uyguladığı tarihi, kültürel ve manevi değerleri ile doğal dokusunun korunması, yaşatılması, geliştirilmesi, tanıtılması, gelecek kuşaklara aktarılması ve yönetimini nasıl değerlendiriyorsunuz?

3.BULGULAR: YABANCI ÜLKE VATANDAŞLARININ PERSPEKTİFİNDEN ÇANAKKALE SAVAŞLARI GELİBOLU TARİHİ ALANI VE TÜRKİYE İMAJI

Bu bölümde katılımcıların görüşmelerde vermiş oldukları cevaplardan seçki olarak belirlenen cevapların çevirileri şeklinde doğrudan alıntı yapılarak eklenmiştir. Toplamda otuz yedi kişi ile yapılan görüşmelerden alınan cevaplardan yapılan çıkarım ve değerlendirmeler görüşme soru ve cevaplarına bağlı kalınarak yorumlanmıştır.

Araştırmada, katılımcıların paylaşmak istemeleri durumunda isim ve soy isimleri, yaşadıkları ülke, milliyetleri ve varsa temsil ettikleri görevleri hakkında elde edilen verilerden oluşmaktadır

Birinci soru bağlamında, Gelibolu Yarımadası'ndaki kültürel mirasın, alanda anıt ve mezarlıkları bulunan diğer ülkeler açısından önemine ilişkin görüşmelerde öne çıkan cevaplara aşağıda yer verilmektedir.

Tarihçi-sanatçı yazar Stephen Chambers;

“Türkiye'nin savaş alanını ulusal bir miras alanı olarak tanıdığını ve mevcut anıtları ile mezarlıkları koruduğunu, aynı zamanda yeni yapıların da inşa edilmesine izin verdiğini görmek güzel. Savaş alanı, anıtları ve mezarlıkları, muharebeleri tarihsel olarak yorumlamada önemli bir rol oynuyor ve savaşa katılan tüm ulusları temsil ediyor. Mezarlıklar, sadece Gelibolu'daki "askerlerin" kişisel hikayelerini anlatmak için değil, aynı zamanda ailelerin ve arkadaşların ölenlerin hayatları ve ölenlerin kendi hayatları üzerindeki kişisel etkileri üzerine düşünceleri için bir ortam sağladıkları için çok önemli olmaya devam etmektedir. Mezarlıkları ve bireysel mezarları ziyaret etmek, hangi milletten olursa olsun saygılı ve barışçıl bir ruh sergileyerek saygı ve onurla yapılan bir davranıştır.”

London Gallipoli Association yurtdışı irtibat görevlisi, mütevellî ve üyeleri Thomas P. Iredale, Jochen Schrader ve Michael Robson;

“Size burada yaşanan savaşa kaç ülkenin dahil olduğunu ve onlarla şu an nasıl bir ilişkiniz olduğunu gösteriyorsunuz. Buradaki anıtlar önemli ve bize gösteriyor ki dünya çapında, kuzey ve güney yarım küreden ne kadar milletin bir zamanlar burada bulunduğunu bize anlatıyor. İlişkilerimizi olumsuz anlamda etkilediğini düşünmüyorum. Ama bence törenler saygı hissinin gelişmesini sağlıyor. Ama bu tören programları dijital olarak yayınlayarak buradaki gerçek mesajı yayabiliriz. Bu törenlerin çoğuna katıldım ve önemli olduklarını düşünüyorum. Birçok, ataşe, konsolos, büyükelçinin katıldığı bu tarz etkinlikler sadece ilişkilere katkı sağlar. Huzur içinde geçen tören ortamı ve burada yaşananlar ve söylenenler mesela Atatürk'ün sözleri ilişkilere katkı sağlıyor.”

Yapılan değerlendirmelere göre, Gelibolu'daki anıt ve mezarlıkları kapsayan kültürel miras, milletlerin ortak tarihi için önemli olduğu kadar bugün oluşturulan barış ve iş birliği kültürü için de önemli görülmektedir. Bunların yanı sıra Çanakkale Muharebelerinin, özellikle Avustralya ve Yeni Zelandalılar için ülkelerinin milli tarihinde çok önemli yeri olduğu, milli kimlik duygusunun gelişmeye başladığı yer olduğu bulgulanmıştır. Mülakatlarda Çanakkale Savaşlarının Hindistan'ın milli bilincinin oluşmasında etkili olduğunu ifade eden de olmuştur. Ayrıca, İrlanda'da Çanakkale Savaşı'ndaki bir cephenin anlatıldığı bir şarkı olduğuna dikkat çeken bir katılımcı olmuştur. Gelibolu'nun İngiltere ve Fransa ilişkilerinin gelişmesi açısından da önemli olduğu söylemi de dikkate değerdir. Tarih boyunca bu iki ülke arasında süren çatışma ve anlaşmazlıkların Çanakkale Savaşı'nda yaptıkları iş birliği ile toparlandığı öne sürülmüştür. Bir katılımcı, Gelibolu'nun ölen askerlerinin “evi” olduğunu ifade ederken, Gelibolu'dan ülkelere getirilen şeyin yiğit askerlerin gururu ve ülkeleri için nihai fedakarlıkları olduğunu söylemiştir.

İkinci soru bağlamında yabancı ülke vatandaşlarına Gelibolu'daki kültürel mirasın ve Türkiye'yle ülkeleri arasındaki anıt diplomasisinin Türkiye'ye bakışlarını nasıl şekillendirdiğine ilişkin görüşmelerde öne çıkan cevaplara aşağıda yer verilmektedir.

Yeni Zelanda'nın Türkiye Büyükelçisi Zoe Coulson-Sinclair;

“Yeni Zelanda ve Türkiye her alanda örnek teşkil edecek iyi ilişkilere sahiptir ve bu özel bağın temeli 108 yıl önce Gelibolu Tarihi Alanı'ndaki savaş meydanlarında atılmıştır. Bugün her iki ülke de bu güçlü temel üzerinde, mevcut ilişkilerini muhafaza ederek, geliştirerek ve uluslararası platformlarda da birbirlerine destek olarak bu önemli ilişkiye değer vermektedir.”

Avustralya'nın Yabancı Misyon Temsilcisi;

“Bu ilişkilerin geçmişi çok eskilere dayanıyor. Lozan Antlaşması, 1980'lerde yapılan diplomatik yazışmalar... Karşılıklı saygı ve anlayışla yapılan törenler ve anıtlar, bu ilişkilerin o günlerden bu yana ülkelerimiz için önemli, değerli ve artarak devam ettiğini göstermektedir.”

İngiltere'nin Türkiye Büyükelçiliği ise “Çok olumlu” yorumunu yapmıştır.

Yapılan değerlendirmelerden de görüleceği gibi, Gelibolu'daki tarihi ve kültürel miras Birinci Dünya Savaşı sırasında orada savaşan milletlerle Türkiye Cumhuriyeti'nin bağlarını yüz yılı aşkın süredir kuvvetlendirmektedir. Özellikle katılımcılar, Türk milletinin ve Türk hükümetinin süregelen cömert misafirperverliğini içtenlikle takdir ettiklerini, bu kutsal yarımada bu kadar iyi baktıkları ve atalarını anmak için her yıl bu kadar çok yabancı misafiri ağırladıkları için minnettar olduklarını ifade etmişlerdir. Katılımcılardan birisi, "barış parkı" temasıyla Türkiye'nin dünyaya sadece bir askeri güç olmadığı, aynı zamanda insanlık ve insani değerlerin de savunucusu olduğu mesajı verdiğini ifade etmiştir. Türkiye'nin öncülüğünde Gelibolu'nun milletler açısından birlik ve beraberliğin nihai simgesi haline geldiğini dile getirmişlerdir. Aslında, dünyanın farklı köşelerinden bu milletlerin savaşta karşı karşıyayken, bugün dünyanın çaresizce ihtiyaç duyduğu küresel barışın harika bir örneğine evrildiğini ifade etmişlerdir. Tarihi Alan Başkanlığı'nın cömert ve düşünceli yaklaşımının, birçok yabancı ziyaretçiyi her yıl Türkiye'yi ziyaret etmeye ve atalarını anmaya teşvik etmeye devam ettiğini eklemişlerdir. Bu yılki anma törenlerinde gençleri Türkiye'de bir araya getirirken, atalarının mirasını devam ettirebilmeleri için gençleri desteklemeyi ve farkındalık yaratmayı amaçladıklarını söylemişlerdir. Ayrıca, bu durum iki ülkenin halklarının birbirini daha iyi tanımasına yardımcı olmak ve mevcut ikili siyasi ve ekonomik ilişkileri geliştirmek için bireyleri daha fazla fırsat keşfetmeye yönlendirmek için de önemlidir. Bu ifadeler, kamu diplomasisi ve yumuşak güç kavramları perspektifinden değerlendirildiğinde, Gelibolu'daki kültürel mirasın Türkiye'nin uluslararası politikada iş birliği yapılmak istenen bir aktör olarak görülmesini teşvik ettiği ve olumlu bir imaj çizilmesine hizmet ettiği görülmektedir.

Üçüncü soru bağlamında, Mustafa Kemal Atatürk'ün Anzak anneleri için kaleme aldığı metnin uluslararası ilişkiler bakımından öneminin değerlendirilmesine yönelik öne çıkan cevaplara aşağıda yer verilmektedir.

K1 (Yeni Zelanda);

"İşgalciler hakkında böyle şeyler söylediğini bilmek beni duygulandırıyor ve ona saygı duyuyorum"

K4 (İrlanda);

"Anzaklar için çok değerli bir söz. Türk askerini öldürmek için gelip ölenler için yazılmış eşsiz bir cümle. Ona saygı duyuyorum. Etkili ve devrimci bir lider."

K6 (Kosova);

"Mustafa Kemal Atatürk'ün Anzak annelerine hitaben kaleme aldığı mektup, savaşta karşı taraftaki askerler ve aileleri arasında insani bir bağ kurduğu için uluslararası ilişkiler ve kamu diplomasisi açısından son derece önemlidir. Bu mektup, savaşın yıkıcı etkisine rağmen insani duyguların korunabileceğini göstererek, dünya genelinde savaşa karşı bir barış ve karşılıklı saygı çağrısı yapmıştır."

K15 (Arnavutluk);

"Atatürk çok özel ve yetenekli bir liderdi. Bir savaşın yaralarını dış politikada nasıl avantaja çevireceğini bilen yetenekli bir politikacı. Bu sözler bunun kanıtıdır. Tabii ki daha sonra uyguladığı dış politika unsurları da bunun destekçisidir."

K23 (İngiltere);

"Empati, insanlık ve barış için çok güçlü sözler. Atatürk iyi bir asker, başarılı bir devlet adamıdır."

Yapılan değerlendirmelere göre Mustafa Kemal Atatürk, kamu diplomasisi açısından saygı duyulan, takdirle anılan bir liderdir. Katılımcılardan özellikle Avustralyalı ve Yeni Zelandalılar mektubun halklarını duygulandıran ve onurlandıran bir taziye ve ulusal sınırları aşan bir empati mesajı olduğunu ifade etmişlerdir. Katılımcıların değerlendirmelerine göre, bu mektupla Atatürk, savaşın yıkıcı etkisine rağmen insani duyguların korunabileceğini göstererek kamu diplomasisi açısından gelecek nesillere güçlü bir barış ve uzlaşma kültürü miras bırakmıştır. Dolayısıyla, bu mektup Türkiye Cumhuriyeti'nin Gelibolu'da savaşan diğer uluslarla ilişkilerinde bir dönüm noktası olarak görülmektedir.

Son soru bağlamında yabancı ülke vatandaşları, Gelibolu Yarımadası'nda tarihi, kültürel ve manevi değerlerle ve doğal dokunun korunması, yaşatılması, geliştirilmesi, tanıtılması, gelecek nesillere aktarılması ve yönetiminin değerlendirilmesine yönelik öne çıkan cevaplara aşağıda yer verilmektedir.

K2 (Yeni Zelanda);

“Gelibolu savaş alanları, 1. Dünya Savaşı'nın en iyi korunmuş ve muhafaza edilmiş savaş alanlarından biri olarak bilinmektedir. Ulusal Barış Parkı'nın oluşturulması harika bir şey! 2008'deki ilk ziyaretimden bu yana Park'ta devam eden çalışmaları ve iyileştirmeleri fark ettim. Bu süre zarfında Türk Anıtları ve Mezarlıklarının da geliştiğini fark ettim ve bunun harika olduğunu düşünüyorum. Bölgede az sayıda bina olması hoşuma gitti ve umarım bu durum değişmez. Türkiye'nin iyi bir iş çıkardığını ve savaş alanlarını geliştirme ile koruma arasında iyi bir denge kurduğunu düşünüyorum.”

K10 (Avustralya);

“Gelibolu Tarihi Alanı gibi kültürel miras alanlarının korunması ve muhafaza edilmesi, devlet kurumları, yerel topluluklar ve uluslararası kuruluşlar da dahil olmak üzere bir dizi paydaşı içeren çok yönlü bir yaklaşım gerektirir.”

K11 (Almanya);

“Benim tek önerim: Ortaklaştırın, uluslararası hale getirin, (Verdun gibi) insanların savaşı olduğu gibi- bir ticaret olarak- andığı bir yer haline getirin. Milliyetçi kutlamaların yeri olmamalı, milliyetçilik zehri yok olmalı, Gelibolu gibi yerler bunun için uygundur.”

K19 (Özbekistan);

“Çanakkale'de bu tarihi dokuları her adımda görüyoruz. Tarihi alanlarımıza fazlasıyla sahip çıktığımızı ve koruduğumuzu düşünüyorum. Birçok turist ziyarete geliyor ne kadar önemli bir durum. Türkiye için de düşünenecek olursam yine yetersizlik göremiyorum. Tarihimize önem verdiğimizi her zaman hissediyorum.”

K5 (İngiltere);

“Türk yetkilileri bu konuda hassas davranmaktadır. Başarılılar. Gelibolu, Türk tarihi için önemli bir alandır ve diğer ülkelerde de benzer şekilde kabul görmektedir. Bu alanlardaki koruma için Türkiye'ye teşekkür ederiz.”

Son soru bağlamında yabancı ülke vatandaşları, Gelibolu Yarımadası'nda tarihi, kültürel ve manevi değerlerle ve doğal dokunun korunması, yaşatılması, geliştirilmesi, tanıtılması, gelecek nesillere aktarılması ve yönetiminin değerlendirilmesi kapsamında, Türkiye'ye ve özellikle Gelibolu Tarihi Alan Başkanlığına milletler açısından değerli olan bu alanlarda hassasiyetleri ve değerli çalışmalarından dolayı şükranlarımı sunduklarını belirtmişlerdir. Çoğunlukla uluslararası iş birliğinin önemi vurgulanmaktadır. Ayrıca, uluslararası kentsel ve kültürlerarası değerim programlarına Çanakkale'nin daha çok dahil edilmesi önerilmektedir. Macaristan gibi katkısı ne olursa olsun, Gelibolu seferinde rol oynayan tüm ulusların burada hatırlanmasının önemine dikkat çeken bir katılımcı olduğu gibi, Kilye Tepe'de Almanlar için yapılan anıtın Hitler döneminde kaldırılmasını eleştiren bir katılımcı da olmuştur.

4.TARTIşMA

Gelibolu Yarımadası'nda 2023 yılında anma etkinliklerine katılan yabancı ülke vatandaşları ağırlıklı olarak Türkiye'ye anma törenlerini büyük bir özveriyle gerçekleşmesini sağlayan cömertliği ve misafirperverliği için minnettar olduklarını belirtmişlerdir. Farklı alanlarda Türkiye ile iş birliğinin geliştirilmesini desteklediklerini ifade etmişlerdir.

Avustralya, Yeni Zelanda, Kanada, İrlanda, İngiltere, Almanya, Avusturya, Macaristan gibi birçok farklı ülke için bir değer olduğu düşünüldüğünde, 2014 yılında UNESCO dünya mirası geçici listesine ne dâhil edilen Çanakkale Muharebeleri Gelibolu Tarihi Alanının, UNESCO dünya mirası listesine daimî olarak kabul edilmesi için uluslararası çabalar arttırabilir.

Kültürel diplomasi kapsamında Gelibolu ile bağlantısı olan milletler ve halklar arasında karşılıklı anlayışı geliştirmek için fikir, bilgi ve faaliyet alışverişini teşvik etme konusunda iletişim ve internet çağının mesajları tüm dünyaya hızla ulaştırmayı kolaylaştırıcı imkanlarından yararlanmak mümkündür. Gelibolu'daki kültürel mirasın daha çok bilinmesine ve ziyaret edilmesini sağlayacaktır. Öte yandan, Gelibolu'daki kültürel miras aracılığıyla,

sadece turizm açısından değil, eğitim, spor, sanat ve kültür açısından da özellikle gençler arasında yakın ilişkiler kurulmasına zemin hazırlanması ilişkileri istenilen en üst düzeye getirebilecektir.

Bununla birlikte ilk defa 2018 yılından itibaren uygulanmaya başlanan ve her yıl değişen bir içerik ve anlama birlikte her yıl 18 Mart Şehitleri Anma Günü ve Çanakkale Deniz Zaferi Törenleri farklı bir konsept ve tema ile uygulanmaya başlamıştır. İlk olarak 2018 yılında “Söz konusu vatansa, sağına soluna bakmadan ‘ben varım’ diyen birileri hep olmuştur ve olacaktır.” anlayışı ile belirlenen “Birileri Var” teması Çanakkale Şehitleri Abidesi’nde düzenlenen resmî tören programının yanı sıra tüm ülke genelinde aynı dil ve tasarımlar ile kutlanmıştır. 2019 yılında Türkiye Cumhuriyeti’nin kurtuluş meşalesinin yakıldığı 1919 yılı emsal alınarak “Bir Milletten Dirilişinden, Bir Vatanın Kurtuluşuna” mottosu ve anlayışıyla birlikte “Dirilişten Kurtuluşa, Bir Duruştur Çanakkale” teması belirlenmiştir. 2020 yılında “Çanakkale Ruhunu en basit ifadeyle toplumu oluşturan her yaşta herkesin vatan aşkı ile kazanıldığı aşıkardır. Bu zaferin sonucunda en üst rütbeli komutanından cephe gerisinde hizmet veren evlatlarımıza annelerimize kadar herkesin çabasının ürünü olduğu ve bu sebeple her birinin bir abide şahsiyet olduğu” anlayışı ve düşüncesiyle “Hilal’in Gölgesinde Saklı Abideler” teması belirlenmiştir. 2021 yılında “İstiklal Marşı” yılı olarak kutlanması kararlaştırılmıştır. “Çanakkale zaferi, kurtuluş savaşının silahla atılan imzasıysa, İstiklal marşı kaleme atılan imzasıdır” anlayışıyla, iki eşsiz mirasın buluştuğu ve atadan miras vazgeçilmez olan bu kavramlardan yola çıkarak “İstiklal’den İstikbal’e Çanakkale” teması belirlenmiştir. 2022 yılında “Dönemin Osmanlı Coğrafyasından her ilden, her ilçeden, her köyden hatta her evden birilerinin yer aldığı bu cephe, günümüzde herkesin gönlünde ve hatıralarında bir yere sahip” düşüncesiyle “Bir Yanımız Hep Çanakkale” teması belirlenmiştir. Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşunun 100. yılı olan 2023 yılında ise Çanakkale’de kazanılan zafer ruhuyla ve özellikleriyle Cumhuriyetin ilanının mümkün olduğunun hatırlanması ve vurgulanması amacıyla “Ruhumuzda Var” sloganı ve teması belirlenmiş ve 2023 yılı törenlerinde tüm Türkiye’de yapılan tören ve etkinliklerde kullanılmıştır. Tüm bu temalar Çanakkale Zaferinin ve Gelibolu kültürel mirasının Türkiye’nin kuruluşundan günümüze iç ve dış politikada önemli bir yeri olduğunu doğrulamaktadır.

SONUÇ

Çanakkale Savaşlarının anma törenleri, tarihi mirasın korunması, milli birlik ve dayanışmanın pekiştirilmesi, anıların hatırlanması, uluslararası ilişkilerin güçlendirilmesi ve barış mesajlarının yayılması açısından büyük öneme sahiptir. Bu törenler, savaşın unutulmamasını ve gelecek kuşaklara aktarılmasını sağlamaktadır.

Törenlerde, Türkiye’nin kamu kurumu ve kuruluşları yetkilileri ve temsilcileri, yabancı ülkelerin temsilcileriyle bir araya gelerek diplomatik ilişkileri güçlendirebilir. Bu tür etkinliklerde sağlanan diyalog ve etkileşimler, diplomatik ilişkilerin derinleştirilmesi ve güçlendirilmesine katkıda bulunabilir.

Çanakkale Savaşı’nın anma törenleri, Türkiye’nin barış, hoşgörü ve uluslararası iş birliği mesajlarını vurgulama fırsatı da sunmaktadır. Törenler, geçmişteki savaşın acı hatıralarını anmak ve gelecekteki nesillere barışın önemini hatırlatmak için bir platform sağlamaktadır. Bu da Türkiye’nin barışçıl bir ülke ve küresel düzeyde bir aktör olarak algılanmasına katkıda bulunabilir.

Çanakkale Savaşları Gelibolu Tarihi Alanı ve bu alanda yapılan tüm faaliyetler Türkiye’nin kamu diplomasisi açısından önemli bir rol oynamaktadır. Türkiye’nin uluslararası ilişkilerde itibarını, algısını ve ilişkilerini geliştirmek için kamuoyunu etkileme çabalarına, Türkiye’nin tarih, kültür ve değerlerini uluslararası topluma tanıtmaya, tarihi ve kültürel mirasını tanıtmaya, diplomatik ilişkileri güçlendirmeye, barış mesajlarını iletmeye ve Türk halkının fedakarlıklarını anlatmak için bir platform sağlamaktadır.

Çanakkale Savaşı’nın anma törenlerine, Türkiye dışından birçok ülkenin temsilcileri ve katılımcılarının katılım sağlaması, Türkiye’nin tarihi ve kültürel zenginliklerini gösterme, turizmi teşvik etme ve dış ilişkilerini güçlendirme fırsatı sunmaktadır. Yabancı ülkelere gelen konuklar, Çanakkale Savaşı’nın anlamını ve Türk halkının bu savaşta kahramanlıklarını daha yakından deneyimleyerek Türkiye’ye olan ilgilerini artırmaktadır.

Özetle, Cumhuriyet’in ilk yıllarında M. Kemal Atatürk’ün Çanakkale’deki savaş anlatısını barış anlatısına dönüştüren söylemini Türkiye Cumhuriyeti’nin 100. yılında sürdüren kamu diplomasisi politikalarının Gelibolu Tarihi Alanı kültürel mirasının yabancı milletler için olumlu bir Türkiye imajı oluşturduğu ve bir yumuşak güç unsuru olarak Türkiye’nin dış politika perspektifine katkıda bulunduğu sonucuna varılmıştır.

THE PLACE OF CULTURAL HERITAGE IN PUBLIC DIPLOMACY IN THE CENTENNIAL OF THE REPUBLIC OF TÜRKİYE: THE CASE OF THE GALLIPOLI HISTORIC SITE

1. INTRODUCTION

Cultural heritage, which plays a role in the relations between states or in their international preservation in foreign policies, has been referred to through concepts such as "cultural diplomacy", "heritage diplomacy", and the more inclusive "public diplomacy", in the International Relations literature. In recent times, academic studies investigating how states utilize their cultural heritage to enhance their attractiveness, or in other words, their "soft power", in their foreign policies, have been increasing.

Based on these studies, this research claims that cultural heritage sites hold a significant place in public diplomacy, arguing that the Gallipoli Historic Site, within the context of the example of Gallipoli, has made a positive contribution to Türkiye's image. In order to verify this hypothesis, field research was conducted in the spring of 2023 in The Gallipoli Historic Site. By participating in commemorative ceremonies and conducting in-depth interviews with participants, the study examined how the cultural heritage in Gallipoli contributes to shaping Türkiye's image in the context of its public diplomacy practices in foreign policy. Therefore, this research aims to provide an original contribution to the fields of Cultural Heritage Studies, Diplomacy Studies, and International Relations by approaching the Gallipoli Historic Site from the perspectives of "soft power" and "public diplomacy".

2. METHODOLOGY

In the field research conducted in the Gallipoli Historic Site during the spring of 2023, the "participant observation" method was used during the commemorative ceremonies. Additionally, "in-depth interviews" were conducted with 30 foreign nationals from 13 different countries (Germany, Albania, Australia, Bosnia and Herzegovina, Bulgaria, England, Ireland, Kosovo, Macedonia, Uzbekistan, Sri Lanka, Turkmenistan, and New Zealand) who visited the historic site and participated in the ceremonies. The study aimed to investigate how the cultural heritage in Gallipoli contributes to shaping Türkiye's image in foreign policy within the context of its public diplomacy practices by analyzing the impressions and experiences of these individuals from various foreign countries.

Public diplomacy, particularly used to disseminate and reinforce a country's desired image, identity, and mission to the international community through messages, is developed not only for state representatives but also for all peoples. Therefore, public diplomacy falls within the realm of "international public relations". The "public discourse" towards Turkish foreign policy was interpreted within the context of the following four questions during the interviews with foreign nationals who attended the commemorative ceremonies. The role of The Gallipoli Historic Site as cultural heritage in Türkiye's public diplomacy and its impact on Türkiye's international image were analyzed:

1. What is the significance of The Gallipoli Historic Site's cultural heritage and national history for you? What does the Gallipoli Historic Site mean to you?
2. How do you think monument diplomacy and commemorative events between the two countries have influenced your perception of Türkiye? How does the Gallipoli Historic Site shape the interest in Türkiye in your country?
3. How do you assess the importance of the text written by Mustafa Kemal Atatürk for the Anzac mothers in terms of international relations?
4. Regarding Türkiye's cultural heritage and preservation areas, how do you evaluate the preservation, perpetuation, development, promotion, transmission to future generations, and management of the historical, cultural, and spiritual values, as well as the natural environment, in The Gallipoli Historic Site?

3. RESULTS

Gallipoli Peninsula visitors who participated in the 2023 commemorative events expressed gratitude for Türkiye's generosity and hospitality in ensuring the successful organization of the commemorative ceremonies. They also stated their support for enhancing collaboration with Türkiye in various fields. When evaluated from the perspectives of public diplomacy and soft power, these expressions indicate that the cultural heritage in Gelibolu encourages Türkiye to be perceived as a desired partner for international cooperation and contributes to portraying a positive image of the country in the international arena.

According to the evaluations made, it was found that the Gallipolie Battles held a significant place in the national history, particularly for Australians and New Zealanders, and were considered as the starting point for the development of their national identity.

Based on the participants' evaluations, the letter written by ATATÜRK to the mothers of ANZAC soldiers, despite the devastating effects of the war, left a strong legacy of peace and reconciliation culture for future generations in terms of public diplomacy. Therefore, this letter is considered a turning point in Türkiye's relations with other nations that fought in Gallipoli.

4. DISCUSSION

Such commemorative events can serve as a platform to encourage cultural exchange, promote understanding, and strengthen diplomatic ties between Türkiye and other countries. By conducting commemorative diplomacy and hosting commemorative events, Türkiye has the opportunity to showcase its rich history, enhance dialogue, and create positive impressions in the international community. By promoting mutual respect and understanding among nations, such events can facilitate a change in perspectives towards Türkiye.

Considering its significance for many different countries, such as Australia, New Zealand, Canada, Ireland, England, Germany, Austria, and Hungary, the inclusion of The Gallipoli Historic Site in UNESCO's tentative World Heritage list in 2014 could increase international efforts for its permanent inclusion in UNESCO's World Heritage list.

Within the scope of cultural diplomacy, the communication and internet age provide opportunities to rapidly disseminate messages to the world, facilitating the promotion of mutual understanding, exchange of ideas, knowledge, and activities among nations and peoples connected to Gallipoli. This can lead to increased awareness and visitation of Gallipoli's cultural heritage. Moreover, leveraging Gallipoli's cultural heritage can promote close relationships among young people, not only in tourism but also in education, sports, art, and culture, thus elevating the desired level of international relations.

CONCLUSION

The public diplomacy policies, which have perpetuated the narrative of transforming the war narrative in Çanakkale into a narrative of peace initiated by Mustafa Kemal Atatürk in the early years of the Republic and continued on the occasion of Türkiye's 100th anniversary, contribute to creating a positive image of Türkiye for foreign nations through the cultural heritage of the Gallipoli Historic site. Gallipoli's cultural heritage serves as a soft power element, enhancing Türkiye's foreign policy perspective.

KAYNAKÇA

- Akbar, A. (2023) Iran's Soft Power in The Middle East Via The Promotion of The Persian Language, *Contemporary Politics*, 0 (0), 1-22.
- Ang, I., Isar, Y.R. ve Mar, P. (2015) Cultural Diplomacy: Beyond The National Interest?, *International Journal of Cultural Policy*, 21 (4), 365-381.
- Bertacchini, E., Liuzza, C., ve Mesckell, L. (2017) Shifting The Balance of Power in The UNESCO World Heritage Committee: An Empirical Assessment, *International Journal of Cultural Policy*, 23 (3), 331-351.
- Çeginskas, V.L.A. ve Lähdesmäki, T. (2023) Introduction: Reflecting on Heritage Diplomacy, *International Journal of Cultural Policy*, 29 (1), 1-8.
- Christensen, M.E.B. (2022) The Cross-Sectoral Linkage Between Cultural Heritage And Security: How Cultural Heritage Has Developed As A Security Issue?, *International Journal of Heritage Studies*, 28 (5), 651-663.
- Clark, A., Holland, C., Katz, J., ve Peace S. (2009) Learning To See: Lessons From a Participatory Observation Research Project in Public Spaces, *International Journal of Social Research Methodology*, 12 (4), 345-360.
- Clarke, A. (2018). Heritage Diplomacy, in Y. Watanabe (ed.), *Handbook of Cultural Security*, UK: Edward Elgar Publishing.
- Çalık, R. (2000). Çanakkale Muhaberlerine Alman Bakışı, *The Journal of Ottoman Studies*, XX, 355-383.
- Çanakkale Şehitlik (t.y.). *Atatürk Anzak Anneleri Mektupları*, Erişim: 23 Temmuz 2023, <https://www.canakkaleshitlik.net/ataturk-anzak-anneleri-mektuplari.html>
- Çetinoğlu, N. (1994) "Tarihin Bir Dönüm Noktası: Çanakkale Zaferi", *Atatürk Araştırmaları Merkezi Dergisi*, X (30), 725-727.

- Foradori, P., Giusti S., ve Lamonica A.G. (2018) Reshaping Cultural Heritage Protection Policies at a Time of Securitisation: France, Italy, and the United Kingdom, *The International Spectator*, 53 (3), 86-101.
- Heaslip, M. (2021) Britain's armed forces and amphibious operations in peace and war 1919–1939: A Gallipoli Curse?, *Journal of Strategic Studies*, 44 (5), 737-759.
- Joo, J., Yim, J. ve Lee, C.K., (2009) Protecting Cultural Heritage Tourism Sites With The Ubiquitous Sensor Network, *Journal of Sustainable Tourism*, 17 (3), 397-406.
- Kümbetoğlu, B. (2017). *Sosyolojide ve Antropolojide Niteliksel Yöntem ve Araştırma*, 5. Baskı, Ankara: Bağlam Yayıncılık.
- Lähdesmäki, T ve Čeginskas, V.L.A. (2022) Conceptualisation of Heritage Diplomacy In Scholarship, *International Journal of Heritage Studies*, 28 (5), 635-650.
- Lostal, M. ve Cunliffe, E. (2016) Cultural Heritage That Heals: Factoring in Cultural Heritage Discourses in The Syrian Peacebuilding Process, *The Historic Environment: Policy & Practice*, 7 (2-3), 248-259.
- Mark, S.L. (2010) Rethinking Cultural Diplomacy: The Cultural Diplomacy of New Zealand, The Canadian Federation and Quebec, *Political Science*, 62 (1), 62-83.
- McKenna, M. ve Ward, S. (2007) 'It was really moving, mate': The Gallipoli Pilgrimage and Sentimental Nationalism in Australia, *Australian Historic Studies*, 38 (129), 141-151.
- McLean, W. (2015) Understanding Divergence between Public Discourse and Turkish Foreign Policy Practice: A Neoclassical Realist Analysis, *Turkish Studies*, 16 (4), 450-451.
- Nakano, R. ve Zhu, Y. (2020) Heritage As Soft Power: Japan and China in International Politics, *International Journal of Cultural Policy*, 26 (7), 869-881.
- Nye, J. S. (2004) *Soft Power: The Means to Success in World Politics*. New York: Public Affairs.
- Nye, J. S. (2021) Soft Power: The Evolution of a Concept, *Journal of Political Power*, 14 (1), 196-208.
- Polonsky, M., Hall, J., Viececi, J., Atay, L., Akdemir, A., ve Marangoz, M. (2013) Using Strategic Philanthropy To Improve Heritage Tourist Sites On The Gallipoli Peninsula, Turkey: Community Perceptions Of Changing Quality Of Life And Of The Sponsoring Organization, *Journal of Sustainable Tourism*, 21 (3), 376-395.
- Rubin, H., ve Rubin, I. (2012). *Qualitative Interviewing: The Art of Hearing Data*. NY: Sage Publications.
- Ryoko, N. ve Yujie, Z. (2020). Heritage As Soft Power: Japan and China in International Politics, *International Journal of Cultural Policy*, 26 (7), 869 – 881.
- Skrede, J. ve Berg, S.K. (2019) Cultural Heritage and Sustainable Development: The Case of Urban Densification, *The Historic Environment: Policy & Practice*, 10(1), 83-102.
- Smith, J. (2020). *Derinlemesine mülakat yöntemi: Sosyal bilimlerde niteliksel araştırma stratejileri*. Bilimsel Yayınevi.
- Tunçoku, A.M. (1998) "Çanakkale Savaşlarının Günümüze Yansıyan Stratejik Sonuçları", *Atatürk Araştırmaları Merkezi Dergisi*, XIV (41), 559-571.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Resmi Gazete (2014). 6546 Sayılı Kanun. Erişim: 28 Haziran 2023, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2014/06/20140628-10.htm>
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Resmi Gazete (2014). 4 Sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi. Erişim: 28 Haziran 2023, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2018/07/20180715-1.pdf>
- Uslu, F. ve Demir, E. (2023). Nitel Bir Veri Toplama Tekniği: Derinlemesine Görüşme. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 40(1), 289-299.
- Watson, I. (2012) South Korea's State-led Soft Power Strategies: Limits on Inter-Korean Relations, *Asian Journal of Political Science*, 20 (3), 304-325.
- Weiss, T. G. ve Connelly N. (2019) Protecting Cultural Heritage in War Zones, *Third World Quarterly*, 40 (1), 1-17.
- Winter, T. (2015). Heritage Diplomacy. *International Journal of Heritage Studies*, 21 (10), 997-1015.
- Wüst, A. ve Nicolai, K. (2023) Cultural Diplomacy and The Reconfiguration of Soft Power: Evidence From Morocco, *Mediterranean Politics*, 28 (4), 554-579.
- Yağmurlu, A. (2021). Kamu Diplomasisi Aracı Olarak Arkeoloji: Zeugma Örneği. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 76 (3), 631-649.

KATKI ORANI / CONTRIBUTION RATE	AÇIKLAMA / EXPLANATION	KATKIDA BULUNANLAR / CONTRIBUTORS
Fikir veya Kavram / <i>Idea or Notion</i>	Araştırma hipotezini veya fikrini oluşturmak / <i>Form the research hypothesis or idea</i>	Filiz Çoban Oran Yunus Erdem
Tasarım / <i>Design</i>	Yöntemi, ölçeği ve deseni tasarlamak / <i>Designing method, scale and pattern</i>	Filiz Çoban Oran Yunus Erdem
Veri Toplama ve İşleme / <i>Data Collecting and Processing</i>	Verileri toplamak, düzenlenmek ve raporlamak / <i>Collecting, organizing and reporting data</i>	Yunus Erdem Filiz Çoban Oran
Tartışma ve Yorum / <i>Discussion and Interpretation</i>	Bulguların değerlendirilmesinde ve sonuçlandırılmasında sorumluluk almak / <i>Taking responsibility in evaluating and finalizing the findings</i>	Yunus Erdem Filiz Çoban Oran
Literatür Taraması / <i>Literature Review</i>	Çalışma için gerekli literatürü taramak / <i>Review the literature required for the study</i>	Yunus Erdem Filiz Çoban Oran

-ARAŞTIRMA MAKALESİ-

**LOJİSTİK PERFORMANSIN DIŞ TİCARETE ETKİSİNİN
SİSTEMATİK LİTERATÜR ÇALIŞMASI KAPSAMINDA
İNCELENMESİ**

Yasin GÜLTEKİN¹ & Alparslan KAPLAN²

Öz

Uluslararası ticaret, küreselleşme ve teknolojik değişim hızındaki artış, örgütlerin varlıklarını sürdürebilmesi ve ekonomik güçlerini artırabilmesi için uluslararası pazarda rekabet gücünü artırmayı amaçlayan stratejiler uygulamasını zorunlu kılmaktadır. Dış ticarete lojistik faaliyetlerin ve lojistik performansın verimli bir şekilde yönetilmesi, firmaların uluslararası pazarlarda rekabet avantajı elde etmelerinde önemli bir yere sahiptir. Bu doğrultuda dış ticaret üzerinde önemli bir etkisi bulunan lojistik performans ve alt bileşenlerine yönelik ilgi son yıllarda büyük bir önem kazanmış ve bu yönde yapılan bilimsel çalışmalarda artış gözlemlenmiştir. Lojistik performansın dış ticarete etkisini esas alan çalışmada; Scopus, Google Scholar ve TÜBİTAK Dergi Park veri tabanlarında yer alan 33 çalışma, sistematik şekilde analiz edilmiştir. İncelenen çalışmalar neticesinde lojistik performansın uluslararası ticaretle anlamlı düzeyde ilişkili olduğu, yöntem olarak çekim modelinin sıklıkla kullanıldığı ve değişken ölçümlerinde LPE'nin kullanıldığı tespit edilmiştir. Elde edilen bulguların değerlendirilmesi sonucunda ihracatçı ülkeler için lojistik performans kriterleri arasında altyapı, lojistik hizmet kalitesi ve yeterliliği, zamanlama ve uluslararası taşımacılık, ithalatçı ülkeler için ise altyapı, zamanlama ve lojistik hizmet kalitesi ve yeterlilik ön plana çıktığı tespit edilmiştir. Gelişmekte olan ülkeler için düşük lojistik performans, rekabet güçlerini ve pazarda yer bulma yeteneklerini kısıtlamakta ve gelişmiş ülkelerle aralarındaki ekonomik uçurumun açılmasına neden olduğu tespit edilmiştir. Sistematik literatür taraması sonucunda elde edilen bulgulara dayalı olarak, gelecekteki çalışmalar, lojistik performansın farklı alanlarda uluslararası ticareti nasıl etkilediğini araştırmak için belirli ürün veya sektörler de odaklanabilir. Ayrıca, lojistik performansın uluslararası ticaret üzerindeki etkisini ölçmek için farklı modeller ve değişkenlerin ölçümünde LPI dışında farklı göstergeler de kullanılabilir. Yapılan bu çalışma neticesinde tespit edilen bulgulara göre gelecek dönemdeki araştırmacılara önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: *Lojistik performans, Lojistik Performans Endeksi, Dış Ticaret*

JEL Kodları: *L91, P45.*

Başvuru: *11.08.2023* **Kabul:** *29.08.2023*

¹Dr. Öğr. Üyesi, ÇOMÜ, Biga Uygulamalı Bilimler Fakültesi, E-mail: yasingultekin@comu.edu.tr
ORCID ID: 0000-0002-0161-8748

²Yüksek Lisans Öğrencisi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Biga Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Lojistik Bölümü, Çanakkale, Türkiye. E-mail: alparslan27@gmail.com ORCID: 0009-0006-5107-9486

INVESTIGATION OF THE EFFECT OF LOGISTICS PERFORMANCE ON FOREIGN TRADE WITHIN THE SCOPE OF SYSTEMATIC LITERATURE STUDY

Abstract

The increase in the pace of international trade, globalization and technological change necessitates the implementation of strategies aimed at increasing the competitiveness of the organizations in the international market in order to maintain their existence and increase their economic power. Efficient management of logistics activities and logistics performance in foreign trade has an important place in gaining competitive advantage in international markets. In this direction, the interest in logistics performance and its sub-components, which have a significant impact on foreign trade, has gained great importance in recent years and an increase has been observed in scientific studies conducted in this direction. In the study based on the effect of logistics performance on foreign trade; 33 studies in Scopus, Google Scholar and TUBITAK Journal Park databases were analyzed systematically. As a result of the studies examined, it has been determined that there is a significant and positive relationship between logistics performance and foreign trade, the gravity model is frequently used as a method and LPI is used in variable measurements. As a result of the evaluation of the findings, it has been determined that infrastructure, logistics quality and adequacy, timing and international transportation are prominent among the logistics performance criteria for exporting countries, while infrastructure, timing and logistics quality and adequacy for importing countries. For developing countries, low logistics performance restricts their competitiveness and ability to find a place in the market, and causes the economic gap between them to open up with developed countries. Based on the findings obtained as a result of a systematic literature review, future studies may also focus on specific products or sectors to investigate how logistics performance affects international trade in different areas. In addition, different models can be used to measure the impact of logistics performance on international trade. In addition, different indicators other than LPI can be used in the measurement of variables. According to the findings determined as a result of the study, suggestions were made to future researchers.

Keywords: *Logistics performance, Logistics Performance Index, Foreign Trade..*

JEL Codes: *L91, P45.*

“Bu çalışma Araştırma ve Yayın Etiğine uygun olarak hazırlanmıştır.”

1. GİRİŞ

21’inci yüzyılın ilk çeyreğinde küreselleşme ve bilgi teknolojilerindeki hızlı gelişmelerin etkisinde gözle görülür bir değişime uğrayan finansal yapı ve ekonomik sistem içerisinde işletmelerin rekabet edebilme ve değişimlere karşı esnek yapıda etki-tepki mekanizması oluşturmaları hayati bir rol oynamaktadır. Günümüz işletmelerinin

bu doğrultuda ayakta kalabilmeleri ve organizasyon varlığını devam ettirebilmeleri pazar paylarının ve ihracat kapasitelerinin büyüklüğü ile orantılıdır. Stratejik yönetim fonksiyonlarını başarı ile uygulayabilmenin yanı sıra işletmenin varlığını sürdürdüğü ülkelerin lojistik, ekonomik ve hukuki yapılarının yeteri kadar destekleyici olması zaruridir. Halihazırdaki pazar piyasasında işletmenin ihracat başarısında o ülkenin lojistik performansının verimliliğine ve etkinliği önemli bir faktördür. İşletmelerin ve ülkelerin rekabet yeteneğini gösteren en önemli ölçütlerden birisi lojistik performanstır (Koban ve Keser, 2008: 7). İşletmeler, malları sınırlar ötesine taşımak için verimli lojistik hizmetlerine güvenirlir ve lojistik süreçteki herhangi bir gecikme veya verimsizlik, bir ülkenin ihracat performansı üzerinde önemli bir etkiye sahip olabilir.

Lojistik performansın dış ticaret üzerindeki en önemli etkilerinden biri, işletmelerin müşteri talebini karşılama yeteneğidir (Kayabaşı ve Özdemir, 2008: 196). Günümüzün hızlı tempolu iş ortamında, müşteriler siparişlerinin hızlı ve verimli bir şekilde teslim edilmesini beklemektedir. Lojistik sürecindeki herhangi bir gecikme veya aksama, müşteriler arasında memnuniyetsizliğe ve nihayetinde iş kaybına neden olabilir. Bu nedenle, ihracatçıların müşteri talebini karşılamak ve rekabet avantajlarını sürdürmek için güvenilir ve verimli bir lojistik sistemine sahip olmaları kritik öneme sahiptir.

Lojistik performansın ihracat üzerindeki bir diğer etkisi de mal maliyetleri üzerindeki etkisidir. Verimli lojistik performansı, ihraç edilen malların nihai maliyeti üzerinde önemli bir etkiye sahip olabilen nakliye maliyetlerini azaltabilir. İhracatçılar, lojistik sürecini optimize ederek depolama, elleçleme ve nakliye ile ilgili maliyetleri azaltabilir ve bu da malları için daha rekabetçi fiyatlandırma sağlar. Buda, ürünlerine yönelik talebin ve satışların artmasına neden olabilir.

Lojistik performansı ayrıca tedarik zincirinin hızı ve güvenilirliği üzerinde doğrudan bir etkiye sahiptir. Daha hızlı ve daha güvenilir lojistik sayesinde, ihracatçılar talepteki değişikliklere daha hızlı yanıt verebilir, tedarik sürelerini kısaltabilir ve teslimat sürelerini iyileştirebilir. Bu uygulama, gelişmiş müşteri memnuniyetine, artan satışlara ve daha iyi genel performansa yol açabilir.

Ek olarak, lojistik performans bir ülkenin ihracatının genel rekabet gücünü etkileyebilir. Güvenilir ve verimli bir lojistik sistemine sahip bir ülke, daha cazip bir iş ortamı sunduğu için daha fazla yabancı yatırım çekebilir. Bunun sonucu olarak da ülke için ihracatın artmasına ve ekonomik büyümeye yol açabilir.

Sonuç olarak, lojistik performans bir ülkenin ihracat başarısını belirlemede çok önemli bir rol oynamaktadır. Verimli lojistik hizmetleri maliyetleri azaltabilir, hızı ve güvenilirliği artırabilir ve sonuç olarak müşteri memnuniyetini ve satışları artırabilir. Bu nedenle işletmeler, lojistik performanslarına çok dikkat etmeli ve küresel pazarda rekabet avantajlarını sürdürmek için sürekli olarak lojistik sürecini optimize etmenin yollarını aramalıdır.

Literatürde yapılan çalışmaların incelenmesi neticesinde ülkelerin lojistik performans gücünün, dış ticaret üzerindeki etkisini gösteren alanyazın çalışmalarının kısıtlı miktarda olduğu görülmüş ve bu çalışma ile tespit edilen eksikliklerin giderilmesi amaçlanmıştır. Bu kapsamda yapılan çalışma şu sorulara cevap vererek, hâlihazırdaki durumun ortaya konmasını hedeflemiştir.

- Çalışmaların yıllara göre dağılımları nasıldır? Çalışmaların yoğunlaştığı yıllar var mıdır?
- Çalışmada örneklem olarak seçilen ülkelerin dağılımları nasıldır?
- Çalışmalarda kullanılan verilerin yıllara göre dağılımları nasıldır?
- Çalışmalarda kullanılan değişkenlerin ve ölçümlerinin dağılımı nasıldır?
- Çalışmalarda kullanılan yöntemler nasıldır? Neden bu yöntemler seçilmiştir?
- Çalışmalarda tespit edilen bulgular nelerdir, bulgular arasında benzerlik veya farklılıklar nelerdir?

Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın ilk bölümünde kavramsal çerçeveye açıklanarak; lojistik, lojistik performans, lojistik performans endeksi kavramları hakkında bilgi verilmekte ve lojistik performansın dış ticaret üzerindeki etkisi ele alınmaktadır. İkinci bölümde çalışmaya yönelik bilgiler ve elde edilen bulgular sunulmaktadır. Son bölümde ise çalışmanın bulgularından yola çıkılarak ilgili alana dair durum değerlendirmesi yapıp, gelecekteki çalışmalara yönelik öneriler sunulmaktadır.

1.1. Kavramsal Çerçeve

1.1.1. Lojistik

Lojistik; malların, hizmetlerin ve bilgilerin üretiminden itibaren nihai hedefe kadar transferi ve muhafazası ile tüm sürecin kontrol edilmesi faaliyetlerinin bütünüdür (Lambert vd., 1998: 2). Bu süreç birçok kuruluşu ve coğrafyayı içerebilen bir tedarik zinciri boyunca mal ve bilgi akışını yönetmeyi içerir. Lojistik faaliyetler, mal ve hizmetlerin müşterilere istenildiği anda minimum ücretle sunulmasını sağlamayı amaçlar (Yurdakul ve Şipal, 2021: 5). Diğer bir deyişle lojistik, müşteri ihtiyaç ve beklentilerini karşılamak için, tedarik zinciri boyunca, menşe noktasından tüketim noktasına kadar mal ve bilgi akışını optimize etmeyi amaçlar. Bu doğrultuda lojistik faaliyetler en basit deyişle nakliye, envanter yönetimi, depolama, paketleme ve dağıtım gibi faaliyetleri içerir.

Başarılı ve etkin bir lojistik yönetimi, işletmelerin günümüzün küresel pazarında rekabetçi kalabilmesi için kritik öneme sahiptir (Mentzer vd., 2001: 82). Ürünlerin müşterilere verimli ve etkili bir şekilde teslim edilmesini sağlamak için tedarik zinciri boyunca çeşitli faaliyetlerin dikkatli koordinasyonunu ve entegrasyonunu gerektirir (Doğruer, 2005: 403). Etkili lojistik yönetimi, aşağıda belirtildiği üzere işletme faaliyetleri ve fonksiyonları üzerinde önemli katkılar sağlamaktadır (Marti vd., 2014: 2984):

- Geliştirilmiş müşteri hizmeti: Lojistik; mal ve hizmetlerin müşterilere ihtiyaç duydukları zaman ve yerde mevcut olmasını sağlamayı amaçlamakta ve müşteri memnuniyetini ve sadakatini artırmaya yardımcı olmaktadır.
- Azaltılmış maliyetler: Lojistik; nakliye, envanter yönetimi ve diğer lojistik faaliyetleri optimize ederek malların taşınması ve depolanması maliyetlerini en aza indirmeyi amaçlamaktadır.
- Artan verimlilik: Lojistik; tedarik zinciri boyunca koordinasyonu ve iletişimi iyileştirerek operasyonları kolaylaştırmayı ve israfı azaltmayı amaçlamaktadır.
- Kapsamlı risk yönetimi: Lojistik; operasyonların sürekliliğini sağlamak için tedarik zinciri kesintileri gibi potansiyel riskleri belirlemeyi ve azaltmayı amaçlamaktadır.
 - Kar maksimizasyonu: Lojistik; müşteri hizmetlerini iyileştirerek, maliyetleri düşürerek, verimliliği artırarak ve riski yöneterek işletmelerin karlılığını artırmasına ve pazarda rekabet avantajı elde etmesine yardımcı olmaktadır.

1.1.2. Lojistik Performans

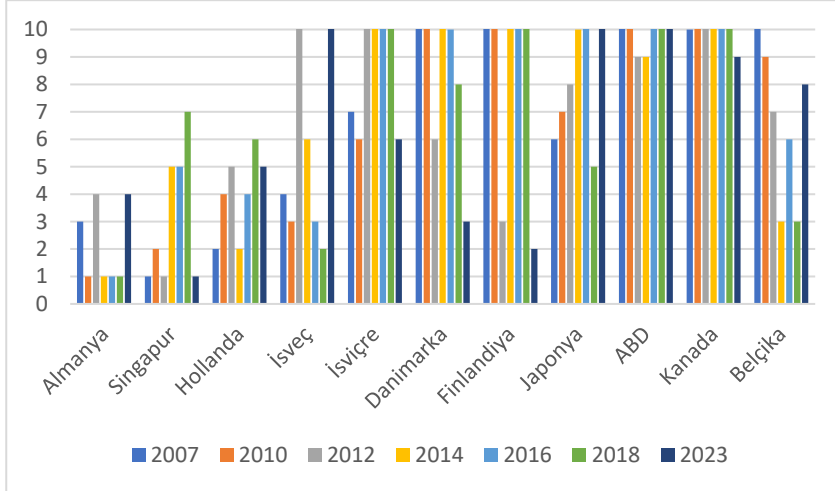
Lojistik performans, tedarik zincirinde yürütülen lojistik faaliyetlerin verimliliğini, etkililiğini, kaynak noktasından tüketim noktasına mal ve bilgi akışını ne kadar iyi yönettiğini ölçen kavramdır (Green vd., 2008: 319). Lojistik performansın iyileştirilmesi, bir şirketin genel performansı ve karlılığı üzerinde önemli bir etkiye sahip olabilir. Lojistik performansın önemli olmasının temel nedenlerinden bazıları şunlardır (Bilgin ve Sunaoğlu, 2022: 326):

- Müşteri memnuniyeti: Lojistik performansı, müşteri memnuniyetini doğrudan etkiler. Lojistik operasyonları verimli ve etkili olduğunda, müşteriler siparişlerini zamanında ve beklenen durumda alır, bu da daha yüksek müşteri memnuniyeti seviyelerine ve iş tekrarına yol açar.
- Maliyet azaltma: Lojistik performansının bir şirketin kârlılığı üzerinde önemli bir etkisi olabilir. Etkili lojistik yönetimi, nakliye, depolama ve envanter maliyetlerinin düşürülmesine yardımcı olarak karlılığın artmasına yol açar.
- Rekabet avantajı: Lojistik performans, günümüzün rekabetçi pazarında önemli bir farklılaştırıcı olabilir. Daha hızlı, daha güvenilir ve daha uygun maliyetli lojistik hizmetleri sunabilen şirketler, çoğu zaman rakiplerine karşı rekabet avantajı elde edebilmektedir.
- Tedarik zinciri verimliliği: Tedarik zinciri verimliliğini optimize etmek için lojistik performans esastır. Şirketler, lojistik operasyonlarını iyileştirerek tedarik sürelerini kısaltabilir, envanter yönetimini iyileştirebilir ve genel tedarik zinciri verimliliğini artırabilir.
- Risk yönetimi: Etkili lojistik performansı, tedarik zinciri risklerini yönetmek için de kritik öneme sahiptir. Şirketler, lojistik operasyonları üzerindeki görünürlüğü ve kontrolü iyileştirerek tedarik zinciri kesintileri, kalite sorunları ve ürün geri çağırma gibi riskleri daha iyi yönetebilir. Sonuç olarak lojistik performans, müşteri memnuniyetini artırmak, maliyetleri azaltmak, rekabet avantajı elde etmek, tedarik zinciri verimliliğini artırmak ve tedarik zinciri risklerini yönetmek dahil üzere bir dizi iş hedefine ulaşmak için önemlidir.

Lojistik faaliyetlerin dinamik ve belirsiz yapısı, global ölçekteki yapısı ve kapsamı, lojistik performansı ölçümünün hangi kriterlere göre yapılmasını zorlaştırmıştır. Bu doğrultuda tüm ülkelerin kabul göreceği standart bir uygulama olan Lojistik Performans Endeksi (LPE) Dünya Bankası tarafından hazırlanmıştır. LPE, lojistik performansın ölçümünde yaygın olarak kullanılan bir araçtır ve ülkeler arasındaki rekabet ölçüsünü ortaya koymak ve lojistik performansların değerlendirilmesi için kullanılmaktadır (Yapraklı ve Ünalın, 2016). Diğer bir deyişle LPE, bir ülkenin lojistik performansını diğer ülkelerle karşılaştırmak ve bir ülkenin lojistik altyapısının güçlü ve zayıf yönleri hakkında bilgi sağlamak için kullanılır. LPE, lojistik performansının ölçümünde kullanılan en güvenilir ve kapsamlı araçlar arasında yer almaktadır (Arvis vd., 2018). LPE'nin belirlenmesinde, lojistik hizmetlerin etkililiği, lojistik altyapı, lojistik beceriler ve uygulama, lojistik zaman ve maliyetler, lojistik gümrük işlemleri ve lojistik desteği kapsayan altı ana kategoriyi içeren anket yöntemi kullanılmaktadır. Belirlenen kategorilerin her biri, lojistik performansın ölçülmesinde kritik öneme sahiptir.

LPE, ilk kez 2007 yılında Dünya Bankası editörleri tarafından hazırlanarak ülkelerin hâlihazırdaki durumlarını göz önüne sermiştir. İlk olarak yayımlanan raporu müteakiben 2023'e kadar toplam 7 endeks yayımlamıştır (WB, 2014: 7).

Şekil 1. 2007-2023 yılları LPE başarı sıralaması

Kaynak: <https://lpi.worldbank.org/>

2007-2023 yılları arasında yayımlanan Lojistik Performans Endeksi raporlarına göre Almanya, Hollanda ve Singapur tüm raporlarda ilk 10 sırada kendilerine yer bulmuşlardır. Bu ülkelerin sürekli olarak ilk 10 sıra içerisinde yer alması, lojistik performanslarının güçlü olduğunu, üretim ve ticarete söz sahibi olduklarını, etkili tedarik zinciri yönetimi, güvenilir ve hızlı ulaşım altyapısı, düşük lojistik maliyetler gibi faktörlere sahip olduklarını göstermektedir. Bu da üretim ve ticaret faaliyetlerinin

verimli bir şekilde yürütülmesine olanak sağlamaktadır. 2023 yılı LPE raporunda değerlendirmeye alınan 139 ülkenin, ilk 40 sırasında Avrupa, Uzak Doğu ve Kuzey Amerika ülkeleri yer alırken, son 40 sırada Afrika ülkelerinin yoğunlaştığı tespit edilmiştir. Bu doğrultuda özellikle Avrupa ülkelerinin lojistik performans açısından diğer bölgelere kıyasla daha güçlü oldukları görülmektedir.

Lojistik performans endeksinin açıklandığı 2007 yılından bu yana en üst gruptaki ülkeler arasında şimdiye kadar ki en yüksek ortalama skor ve en alt gruptaki ülkelerin en düşük seviyedeki ortalama skorları arasındaki fark daha da büyümüştür (Arvis vd., 2018: 8).

1.1.3. Lojistik Performans ile Dış Ticaret İlişkisi

Lojistik performans, ürün ve hizmetlerin uluslararası pazarda verimli ve etkin hareketinin sağlanması açısından uluslararası ticaret için çok önemlidir. Bir ülkenin lojistik performansı, ülkenin dış ticaretindeki rekabet gücünü etkileyen en önemli faktördür (Bayraktutan ve Özbilgin, 2015: 101-107). Başarılı bir lojistik performans, mal ve hizmetlerin düşük maliyetlerle üretilmesini, depolanmasını, dağıtılmasını sağlayarak ihracat potansiyelini artırır. Ürünlerin hızlı ve güvenli bir şekilde ülkeye girişi, gümrük işlemlerin kolaylaştırılması, tedarik zinciri süreçlerinin etkin yönetimi, müşteri memnuniyeti gibi faktörler, bir ülkenin ithalat potansiyelini de artırır. Bu nedenle, ülkelerin lojistik performansını artırmak, ihracat ve ithalat potansiyellerini artırarak dış ticaretlerinde rekabet güçlerini artırmalarını sağlar.

Lojistik performansın dış ticareti etkileyebileceği yönleri şu şekildedir:

Azaltılmış Taşıma Süreleri: Lojistik performansı, taşıma rotalarını ve modlarını optimize ederek, gümrük işlemlerini kısaltarak ve limanlar ile diğer geçiş noktalarındaki gecikmeleri en aza indirerek geçiş sürelerinin azaltılmasına yardımcı olmaktadır.

Şeffaf Tedarik Zinciri Yapısı: Lojistik performansı, taşınan malların konumu ve durumu hakkında gerçek zamanlı bilgiler sağlayarak tedarik zincirinin daha şeffaf olmasına yardımcı olabilir. Bu uygulama, işletmelerin envanter seviyelerini daha iyi yönetmesine ve talepteki değişikliklere yanıt vermesine yardımcı olabilir.

Azami Müşteri Memnuniyeti: Lojistik performansı, malların zamanında ve iyi durumda teslim edilmesini sağlayarak müşteri memnuniyetini artırmaya yardımcı olabilir. Bu uygulama, işletmelerin müşteri sadakati oluşturmaya ve uluslararası müşteri tabanlarını genişletmesine yardımcı olabilir.

Yeni Pazarlara Erişim: Etkili lojistik yönetimi, işletmelerin fiyat, kalite ve teslimat hızı konusunda rekabet etmelerini sağlayarak yeni pazarlara erişmelerine yardımcı olabilir.

Kar Maksimizasyonu: Lojistik performansı optimize etmek, işletmelerin nakliye maliyetlerini azaltmasına, envanter taşıma maliyetlerini en aza indirmesine ve

operasyonel verimliliği iyileştirmesine yardımcı olabilir ve bunların tümü artan karlılığa katkıda bulunabilir. Genel olarak lojistik performans; uluslararası ticaretin başarısında kritik bir faktördür. Bu doğrultuda işletmeler, lojistik performansını iyileştirmeye odaklanarak küresel pazarlarda rekabet avantajı elde edebilir ve uluslararası ticaret faaliyetlerini genişletebilir.

2. YÖNTEM

Lojistik performansın dış ticarete etkisi sistematik literatür taraması ile incelenmiştir. Literatür taraması, mevcut bilimsel kaynakları tarayarak konuyla ilgili önceki çalışmaları, bulguları, teorileri ve yaklaşımları inceleyerek, araştırmacıya çalışmasını yerleştireceği akademik çerçeveyi oluşturma ve araştırma sorularını belirleme konusunda yardımcı olur (Çınar, 2021: 310). Bu çalışmanın örneklemini 11.03.2023 tarihinde Google Scholar, Scopus ve TÜBİTAK Dergipark veri tabanlarında yer alan 33 makale oluşturmaktadır. Literatür taramasının ilk aşamasında ilgili veri tabanına anahtar kelime olarak belirlediğimiz “Lojistik Performans, Lojistik Performans Endeksi ve Dış Ticaret” kelimelerini yazarak toplam 73 makale tespit edilmiştir. 2’nci aşamada araştırma konusu olarak belirlediğimiz “Lojistik Performansın Dış Ticarete Etkisi” konusuyla ilişkilendiremediğimiz ve içerik olarak farklı konulara değinen 21 makale çalışmadan çıkarılmıştır. 3’üncü aşamada ise detaylı içerik analiz yapılarak çalışmaya katkısı olmayacağı değerlendirilen 19 makale daha çalışmadan çıkarılarak söz konusu çalışma konusuna katkısı olacağı değerlendirilen 33 makale örneklem kümesini oluşturmuştur.

3. BULGULAR

Bu çalışmada 11.03.2023 tarihinde Google Scholar, Scopus ve TÜBİTAK Dergipark veri tabanlarında yer alan 33 makalenin incelenerek mevcut literatürün analiz edilmesi amaçlanmıştır. Lojistik performansın dış ticarete olan etkisine ilişkin yazılmış 33 çalışma; örneklem, veri yılı, değişkenler ve değişkenlerin ölçümü, kullanılan yöntemler ve tespit edilen bulgular yönünden incelenerek Tablo-1’de sunulmuştur.

Tablo-1: Lojistik Performans ve Dış Ticaret İlişisini Ele Alan Çalışmalara Ait Bilgiler

Çalışmalar	Örneklem	Veri Yılı	Değişkenler		Yöntem	Bulgular
			Lojistik Per.	Dış Tic.		
Meşin ve Cura, (2022)	160 Ülke	2007-2018	Lojistik Performans İndeksi (LPI)	İthalat, İhracat, Dış Ticaret	Korelasyon analizi	LPI; ithalat, ihracat ve ekonomik büyüme verilerini olumlu yönde etkilemektedir.
Kaplan ve Bozyiğit, (2021)	Türkiye ve ticaret yaptığı 24 ülke	2007-2016	LPI	Dış Ticaret	Çekim Modeli	Lojistik Performans kriterlerindeki gelişmenin dış ticaret hacmini olumlu yönde etkilediği tespit edilmiştir.
Zaninovic vd., (2020)	AB-15	2010-2015	LPI	İkili Ticaret	Çekim Modeli	Lojistik Performans kriterleri endekslerindeki 1 puanlık

	CEMS (13 ülke) ve diğer (158) dünya ülkeleri					değişikliğin ara mallar üzerinde olumsuz, sermaye ve üretim malları üzerinde duyarlı etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir.
Sénquiz-Díaz, (2021)	Gelişmekte olan 29 ülke	2012-2019	LPI	İhracat	Panel Veri Analizi	Liman ve karayollarının kalitesi; gelişmekte olan ülkelerin ihracatını olumlu yönde etkilemekte iken, havalimanlarının kalitesi; olumsuz bir etki göstermekte ve özellikle gelişmekte olan ülkeler için küresel pazara katılımı engellenmektedir.
Hayaloğlu, (2015)	OECD'ye bağlı 32 ülke	1994-2011	LPI	Uluslararası Ticaret	Panel Veri Analizi	Kara, deniz ve havayolu taşımacılığı modlarına ve iletişim ağlarına yapılacak yatırımlar, ekonomik büyümeye olumlu etkide bulunurken, telefon hatlarına ve demir yollarına yapılacak altyapı yatırımlarının beklenen etkiyi sağlamadığı tespit edilmiştir.
Küçükkefe ve Gürol, (2019)	160 Ülke	2007-2018	LPI	Dış Ticaret	Doküman Analizi	Türkiye'nin LPE sıralamasındaki yerini en çok zamanlılık faktörünün etkilediği tespit edilmiştir.
Yıldırım ve Önder, (2014)	Türkiye	2005-2013	Lojistik Altyapı Bileşenleri	GSYİH	Birim Kök Test, Engle-Granger Eşbütünleşme Testi, Granger Nedensellik Analizi	Nakliye ve depolamanın ciro endeksindeki değişikliklerin GSYİH üzerinde doğrudan bir etkiye sahip olduğu fakat GSYİH'nin belirlenmesinde yetersiz ve anlamsız olduğu tespit edilmiştir.
Ofluoğlu vd., (2018)	12 AB Ülkesi, 17 MENA Ülkesi	2007-2014	LPI	İhracat	Yatay Kesit Analizi	İhracata dayalı ekonomilerde taşımacılık, altyapı ve yeterlilik önemli iken ithalata dayalı ekonomilerde zamanlılık, altyapı ve lojistik kalite öne çıkmaktadır.
Takpara vd., (2021)	ECOWAS'a bağlı 15 Afrika ülkesi ve diğer 16 Afrika ülkesi	2006-2015	Ticaretin Kolaylaştırılması	İhracat	Çekim Modeli	Lojistik altyapıda yapılacak gelişmelerin ihracat üzerinde olumlu etkisi olduğu, gümrük işlemlerinin ise ihracat üzerinde etkisiz olduğu tespit edilmiştir.
Shukur, (2022)	30 Afrika Ülkesi ve 15 Gelişmekte olan dünya ülkesi	2007-2018	LPI	Uluslararası Ticaret	Bağımsız T-Testi	Afrika ülkeleri için lojistik performans bileşenlerinin ihracatın gelişimi üzerine pozitif etkisi olduğunu fakat diğer dünya ülkelerine göre de düşük bir etkisi olduğu tespit edilmiştir.
Şahin, (2022)	15 Ülke	2007-2019	Ticaretin Kolaylaştırılması, LPI	Uluslararası İhracat	Panel Veri Analizi	Dış ticaret ile lojistik performansın, dış ticaret ile ticaretin kolaylaştırılması arasında doğrusal bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Yapraklı ve Ünalan, (2017)	Türkiye	2007-2016	LPI	Uluslararası İhracat	Doküman Analizi	Türkiye'nin dış ticaret rakamları ve lojistik performansı incelendiğinde altyapı kriterinde kısmen ilerleme olduğu fakat altyapı kriterinde beklenen gelişmenin kaydedilemediği ortaya konulmuştur.
Acar ve Benli, (2021)	160 Ülke	2007-2018	LPI	İhracat/İthalat	Panel Veri Analizi	Lojistik performans kriterlerindeki gelişme, ihracat verilerinde iyileşmeye sebep olurken ithalat verilerinde kısmi gelişim sağlamıştır.
Yıldız vd., (2020)	90 Ülke	2012-2018	LPI	Lojistik Performans Endeksi	Kümeleme Analizi	Türkiye, bulunduğu küme içerisinde gümrük işlemleri, ulaşım, lojistik kalite kriterlerinde küme ortalamasının altında, lojistik altyapı kriterinde ise küme ortalamasının üstünde performans sergilemiştir.
Töngür vd., (2020)	174 Ülke	2007-2017	LPI	İhracat	Çekim Modeli	Lojistik performans alt bileşenlerinde yapılacak değişikliklere karşın Türkiye'nin ihracat yapısının diğer ülkelere kıyasla daha duyarlı olduğu tespit edilmiştir.
Taguchi ve Thet, (2021)	ASEAN ülkeleri ve 7 ticaret partneri	2007-2017	LPI	İhracat	Çekim Modeli	Küresel değer zinciri (GVC) ile lojistik performans arasında niceliksel bir ilişki vardır.
Song ve Lee, (2022)	Güney Kore ve 161 ticaret partneri	2010-2018	LPI	İhracat/İthalat	Çekim Modeli	Lojistik performansın dış ticaret ile doğrusal bir ilişkiye sahip olduğu, lojistik performans endeksinin alt bileşenlerinin ithalat ve ihracat açısından farklı etkileri olduğu tespit edilmiştir. Özellikle uluslararası sevkiyatlar, takip ve izleme, zamanlama ve lojistik kalite ve yetkinlik bileşenlerinin uluslararası ticareti teşvik etmede daha öncelikli olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Manavgat ve Demirci, (2021)	79 ülke 92 ülke 84 ülke	2007 2012 2018	LPI	Lojistik Performans Endeksi	Sıralı Regresyon Modeli	Uluslararası Ticaret verileri, GSYİH rakamları ve hava lojistik kapasitesindeki gelişmelerin, LPI üzerinde anlamlı etkisi olduğu görülmüştür.
Puertas ve Marti, (2013)	26 AB Ülkeleri	2005-2010	LPI	İhracat/İthalat	Çekim modeli	İhracatçı ülkeler için lojistik performans ithalatçı ülkelere daha önemlidir.
Bruno vd., (2021)	80 Ülke	2007-2018	Altyapı, İnsan Faktörü ve Kurumlar	Lojistik Performans Endeksi ve Küresel Rekabet Endeksi	Anova metodu	Lojistik sektöründe rekabet gücünü artıran en önemli faktör Avrupa'da insan faktörü iken, Asya-Okyanusya bölgesinde ise altyapının olduğu, Afrika'da ise tüm faktörlerin etkisiz olduğu tespit edilmiştir.
Gani, (2017)	60 Ülke	2007-2014	LPI	İhracat/İthalat	Regresyon Analizi	Lojistik performans, ithalat ve ihracatı pozitif yönde etkilemektedir. Bu etki, ithalata kıyasla ihracat üzerinde daha çok hissedilmektedir.
Şimşek ve Yiğit, (2019)	10 Ülke	2010-2016	LPI	Ekonomik Büyüme	En Küçük Kareler, Breusch Pagan	Ülkelerin ekonomik gelişmişlik seviyesi; dış ticaret verileri, LPI değerleri, ithalat ve ihracat rakamlarının göstergesi olarak ifade edilmektedir.

					LM testi, Hausman Spesifik asyon testi	
Bozdağhoğlu ve Keşir, (2022)	Türkiye	Ocak 2020-Aralık 2020	LPI	Dış Ticaret	VAR Modeli	Taşıma modlarının dış ticaret verileri üzerinde pozitif, sanayi üretim endeksi üzerinde negatif etkisi vardır.
Behar ve Manners, (2008)	4 Afrika Ülkesi	2001-2005	LPI	Uluslararası İthalat/İhracat	Çekim Modeli	İyi lojistik uygulamaları mesafenin ticaret üzerindeki etkisini azaltabilir. Komşu ülkelerin kaliteli lojistik altyapılarının olmasının da ülkenin ticaretine olumlu katkı yapacağı tespit edilmiştir.
Varbanova, (2017)	Bulgaristan	2007-2016	LPI	Ekonomik Büyüme	Doküman Analizi	Lojistik Performans Endeksi alt bileşenlerinin etkisi ülkeden ülkeye değişmekte ve nihai sonucu etkili bileşen şekillendirmektedir. Bulgaristan'ın etkili alt bileşeninin karayolu taşımacılığı olduğu tespit edilmiştir.
Torun ve Çetinoglu, (2020)	160 Ülke	2018	LPI	Uluslararası Ticaret	Doküman Analizi	Lojistik performansın ülke ekonomisine katkısı ve lojistik altyapı iyileştirmelerin ikili ticareti artırdığı tespit edilmiştir.
Balta ve Cura, (2022)	122 İhracatçı Firma	2022	LPI	İhracat Performansı	Kruskal-Wallis Testi	Lojistik performansı ile ithalatçı firma performansı arasında doğrusal ve pozitif bir ilişki vardır.
Güner ve Coşkun, (2012)	OECD'ye bağlı 26 Ülke	2012	Ekonomik Faktörler, Sosyal Faktörler	Lojistik Performans	Regresyon Analizi	Gelişmişlik seviyesinin belirlenmesinde ülkelerin politik ve sosyal yapısının ekonomik verilerden daha önemli olduğu tespit edilmiştir.
Erdoğan, (2015)	Türkiye	2007-2014	LPI	Ekonomik Büyüme	Doküman Analizi	Türkiye'nin lojistik gücünün önemli bir etkeni olan karayolu taşımacılığına alternatif diğer taşıma modlarının yaratabileceği etki ile sınır ticaretinin oluşturduğu ekonomik tablonun dış ticarete etkisi tespit edilmiştir.
Munim ve Schramm, (2018)	91 Ülke	2010, 2012, 2014	LPI	Uluslararası İhracat	Yapısal Eşitlik Modeli	Liman altyapısının kalitesini sürekli iyileştirmenin deniz ticareti pazarında daha etkili olmaya yol açarken, gelişmiş ülkelerde bu yatırımların beklenen etkiyi yaratmadığı tespit edilmiştir.
Düzgün, (2020)	4 Ülke	2010-2018	Lojistik Performans	Hava Taşımacılığı Performansı	Panel Veri Analizi	Ülkelerin hava kargo taşımacılığına yönelik yapacakları çalışmaların, ülkelerin lojistik performansını ve dış ticaret hacminin büyümesinde etkili olduğu tespit edilmiştir.
İrak ve Şen, (2021)	151 Firma	2019	Lojistik Performans, Lojistik Maliyetler	Firma ve İhracat Performansı	Yol Analizi	Ülkelerin lojistik performansının ihracat verileri üzerindeki etkisinin %10'un altında olduğu, dış ticaret performansını açıklamak için yetersiz olduğunu ortaya koymuştur.
Acar, (2021)	Türkiye ve AB Ülkeleri	2007-2018	LPI	Lojistik Etkinlik	Veri Zarflama	Türkiye'nin LPI verilerinin AB ortalamasının çok altında kalmasında zamanlılık ve lojistik

					Analizi (VZA)	kalite kriterlerinin istenen gelişmeyi etkili gösterememesi gösterememesi etkilidir.
--	--	--	--	--	---------------	--

İncelenen makalelerin yıllara göre dağılımı Şekil-2’de gösterilmiştir. Lojistik performansı ve dış ticaret üzerine yapılan çalışmaların 2020 ve sonrasında yoğunlaştığı ve önem kazandığı görülmektedir.

Şekil-2. Yıllara Göre Makale Sayılarının Dağılımı

22.05.2023 tarihi itibariyle, örneklem kümesindeki çalışmaların atıf sayılarının düşük olduğu, en çok atıf alan çalışmanın 160 atıfıla Puertas, Martí ve García, (2014)’nın çalışması ve 119 atıfıla Gani (2017)’nin çalışması olduğu görülmektedir.

İncelenen makalelerin tamamında araştırma tekniği olarak nicel araştırma tekniğinin kullanıldığı gözlemlenmektedir. Nicel araştırma tekniği verilerin ölçülebilir ve sayısal formatta toplandığı, istatistiksel analizlerin kullanıldığı ve sonuçların sayısal olarak ifade edildiği bir araştırma yöntemidir. Çalışmalarda yöntem olarak çekim modelinin yoğunlukla tercih edildiği göze çarpmaktadır. Çekim modelinin yanı sıra panel veri analizi, granger nedensellik analizi ve regresyon analizlerinin kullanıldığı tespit edilmiştir.

2023 LPE raporunun 25 Nisan 2023 tarihinde açıklanmasından dolayı çalışmalarda 2023 LPE verileri kullanılmamış, ele alınan verilerin ise %81,44’ünü 2007-2018 yıllarına ait verilerin oluşturduğu tespit edilmiştir. Çalışmaların değişkenleri olarak belirlenen lojistik performans ve dış ticaret değişkenlerinin ölçümleri incelendiğinde; lojistik performansın ölçümünde lojistik performans endeksinin %92.77 ile tercih edildiği görülmektedir. Dış ticaret değişkeninin ölçümünde ise %41,46 ile uluslararası ithalat ve ihracatın tercih edildiği görülmektedir.

Çalışmalarda örneklem olarak farklı bölge, organizasyon ve ülkenin tercih edildiği görülmekle birlikte OECD ülkeleri üzerine yapılan çalışmalar göze çarpmaktadır. Çalışma bulguları analiz edildiğinde LPE’nin;

- Ülkelerin dış ticaret hacmi, ithalat ve ihracat rakamları ile,
- Ülkelerin lojistik altyapı performansı ile,

- Global rekabet gücü endeksi ile anlamlı düzeyde ve pozitif yönde ilişkili olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca LPE alt bileşenlerinin etkisinin ülkeden ülkeye değişmekte ve nihai sonucu en etkili bileşenin şekillendirdiği tespit edilmiştir.

4. TARTIŞMA

Devletlerin vatandaşları için sağlayabileceği refah ve güven ortamı, uluslararası rekabet ve pazar ortamında elde edebileceği pay ile orantılıdır. Küreselleşme ve bilgi teknolojisinin çığır açan ve önlenemez hızı karşısında ülkeler, sahip oldukları ürün ve pazarları elde tutabilmek için gerek kendi topraklarındaki lojistik yapıyı geliştirmek, gerekse de faaliyette bulunduğu ülkelerle iş birliği içerisinde olmak zorundadır. Diğer bir deyişle global ölçekte etkinliğini ortaya koymak isteyen ülkeler için mal ve hizmet üretiminin yanı sıra üretimi yapılan ürünün dış pazarlara ulaştırılması ve diğer ülkelerle olan iş birliğinin sürdürülmesi hayati öneme sahiptir. Bu kapsamda lojistik performans ve alt bileşenleri, ülke ekonomilerinin gelişimine doğrudan etki yapan, ülke ve firmalar için pazar tercihinde göz önünde bulundurulmuş önemli bir bileşendir. Dünya Bankası tarafından ilk kez 2007 yılında yayımlanan Lojistik Performans Endeksi; uluslararası piyasada kabul gören, objektif ve ampirik çalışmalarla doğrulanmış bir ölçüt olması ile araştırmacıların ve çalışmaların lojistik performans konusuna olan ilginin artmasına sebep olmuştur. Bu çalışmada lojistik performansın dış ticarete ilişkin etkisi sistematik olarak incelenerek konunun önemi ve değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Bu kapsamda Scopus, Google Scholar ve TÜBİTAK DergiPark veri tabanları incelenerek 33 makale tespit edilmiş ve bu makaleler yayın yılı, atıf sayısı, araştırma türü, örneklem kümesi, veri türü, değişkenler, değişken ölçümleri ve analiz yöntemi açısından incelenerek çeşitli bulgular tespit edilmiştir.

Literatürün incelenmesi sonucunda konuya ilişkin makalelerin 2010'lu yıllardan itibaren artış gösterdiği, 2020 ve sonrasında önem kazandığı gözlemlenmiştir. Buna göre küreselleşme ve e-ticaretin son yıllarda artış göstermesi ve lojistik performans endeksinin ülke ve firmalar tarafından kabul gören bir kriter olması, lojistik performans ve dış ticaret konusuna ilişkin çalışmaların dikkat çektiğini göstermektedir. İncelenen çalışmaların henüz yeni olması ve genellikle bölgesel araştırmalara odaklanması sebebiyle atıf miktarlarında istenen başarıya ulaşılamadığı gözlemlenmiştir. Atıfların sayısı incelendiğinde, en çok atıf alan çalışmanın 160 atıfla Puertas, Martí ve García, (2014)'nin çalışması ve 119 atıfla Gani (2017)'nin çalışması olduğu görülmektedir.

Araştırma tekniği olarak incelenen makalelerin tamamının teorik bilgilerin pratik uygulamalarını inceleyen ve gerçek dünya verilerini kullanarak sonuçlar elde etmeyi amaçlayan uygulamalı çalışmalar olduğu ve araştırma tekniği olarak nicel araştırma tekniğinin kullanıldığı gözlemlenmektedir. Araştırma yöntemi olarak çalışmalarda çekim modelinin yoğunlukla tercih edildiği göze çarpmaktadır. Çekim modelinin ülkeler arasındaki ikili ticari ilişkileri ve sayısal verileri açıklamada en tutarlı yöntem olması sebebiyle tercih edildiği gözlemlenmiştir.

SONUÇ

Tespit edilen bulguların değerlendirilmesi sonucunda lojistik performans kriterlerinden altyapı, lojistik kalite ve yeterlilik, zamanlama ve uluslararası taşımacılık ihracatçı ülkeler için ön plana çıkarken, ithalatçı ülkeler için altyapı, zamanlama ve lojistik kalite ve yeterlilik olduğu tespit edilmiştir. Gelişmekte olan ülkeler için düşük lojistik performans, rekabet ve pazarda yer bulabilme gücünü kısıtlamakta, gelişmiş ülkelerle arasındaki ekonomik makasın açılmasına sebep olmaktadır.

Farklı model ve yöntemlerle elde edilen ampirik bulgular neticesinde LPE'nin ihracat rakamları üzerinde güçlü bir etkisinin olduğu fakat ithalat verileri üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı tespit edilmiştir. Bu kapsamda; gelişmekte olan ve düşük gelir grubundaki ülkelerin, ekonomik büyüme ve rekabet gücüne sahip finansal yapıya sahip olabilmeleri için lojistik sektörünün gelişimine odaklanacak yatırımlar yapmaları ve verimli ve etkin bir lojistik altyapı sistemine sahip olmaları zaruridir.

İhracat ve üretim odaklı büyüme ekonomisini hedefleyen gelişmekte olan ülkeler için sürdürülebilir kalkınma, üretici üretkenliğini artırma, kaynak kullanımını optimize etme önemli bir gelir elde etme için çok önemli bir itici güç olarak kabul edilmektedir. Bu doğrultuda hükümetler, ihracat akışlarını artırmada stratejik faktör olarak rekabetçi fiyatlar ve yüksek müşteri memnuniyeti ile mal ihracatını teşvik etmek için elverişli koşullar yaratacak politika geliştirmek zorundadırlar. Verimli uluslararası lojistik, ticareti kolaylaştıran reformlar ve taşımacılıkta maliyetlerin düşürülmesiyle yakından bağlantılıdır.

Sistematik literatür taraması neticesinde elde edilen bulgulara dayanarak, gelecekte yapılacak çalışmalar için bazı önerilerde bulunulabiliriz. Öncelikle mevcut literatürde değişik ürün ve sektörlerle yönelik farklı türde çalışmaların sınırlı olmasıdır. Gelecekte yapılacak çalışmalar, lojistik performansın değişik alanlarda uluslararası ticareti nasıl etkilediğini araştırmak için belirli ürünlere veya sektörlerle odaklanabilir. İkinci olarak, lojistik performansın uluslararası ticaret üzerindeki etkisini ölçmek için çekim modeli yaygın olarak kullanılsa da, bu ilişkiyi daha iyi yakalamak için kullanılacak başka modeller veya yaklaşımlar olabilir. Bu nedenle, araştırmacıların, lojistik performansın uluslararası ticaret üzerindeki etkisini ölçmek için diğer alternatif modelleri veya yaklaşımları tercih etmeleri önemlidir. Üçüncü olarak, lojistik performansın ölçümünde sıklıkla lojistik performans endeksinin kullanıldığı görülmektedir. Değişkenlerin ölçümünde farklı göstergeleri kullanmak, daha farklı sonuçların ortaya çıkmasına sebep olabilir. Son olarak, uluslararası ticarete lojistiğin artan önemi göz önüne alındığında, gelecekteki çalışmaların lojistik performansını iyileştirmede inovasyon ve yaratıcılığın rolü ile blok zincir benzeri uygulamalara elverişlilik gibi kriterlerinde değerlendirmeye katılarak incelemeler yapılması önerilmektedir.

INVESTIGATION OF THE EFFECT OF LOGISTICS PERFORMANCE ON FOREIGN TRADE WITHIN THE SCOPE OF SYSTEMATIC LITERATURE STUDY

1. INTRODUCTION

In today's globalized economy, international trade plays a vital role in the growth and development of businesses worldwide. In particular, the success of a country's exports largely depends on the efficiency and effectiveness of that country's logistics performance. One of the most important criteria that shows the competitiveness of countries is logistics performance (Koban and Keser, 2008). . Exporters rely on efficient logistics services to transport goods across borders, and any delay or inefficiency in the logistics process can have a significant impact on a country's export performance.

As a result of the examination of the studies in the literature, it has been seen that the literature studies showing the effect of the logistics performance power of the countries on foreign trade are limited and it is aimed to eliminate the deficiencies identified with this study. In this context, the study aimed to reveal the current situation.

The study consists of three parts. In the first part of the study, by explaining the conceptual framework; information is given about the concepts of logistics, logistics performance, logistics performance index and the effect of logistics performance on foreign trade is discussed. In the second part, information about the study and the results obtained are presented. In the last part, based on the findings of the study, the situation in the related field is evaluated and suggestions for future studies are presented.

2. METHODS

The effect of logistics performance on foreign trade has been examined with a systematic literature review. The sample of this study consists of 33 articles in Google Scholar, Scopus and TUBITAK Dergipark databases on 11.03.2023. In the first stage of the literature review, a total of 73 articles were identified by typing the words "Logistics Performance, Logistics Performance Index and Foreign Trade", which we determined as the keywords in the relevant database. In the second stage, 21 articles that we could not relate to the subject of "The Effect of Logistics Performance on Foreign Trade", which we determined as the research subject, and which touched on different subjects in terms of content, were excluded from the study. In the third stage, 19 more articles that were considered not to contribute to the study by detailed content analysis were excluded from the study and 33 articles that were considered to contribute to the subject of the study formed the sample set.

3. RESULTS

It is observed that quantitative research technique is used as a research technique in all of the articles examined. Quantitative research technique is a research method in which data are collected in a measurable and numerical format, statistical analyzes are used and the results are expressed numerically. It is striking that the gravity model is mostly preferred as a method in the studies. In addition to the gravity model, it was determined that panel data analysis, granger causality analysis and regression analyzes were used. Although it is seen that different regions, organizations and countries are preferred as samples in the studies, studies on OECD countries stand out. When the study findings were analyzed, LPE;

- With the foreign trade volume, import and export figures of the countries,
- With the logistics infrastructure performance of the countries,
- It has been found to be significantly and positively related to the global competitiveness index. In addition, the effect of LPE sub-components varies from country to country and it has been determined that the most effective component shapes the final result.

Logistics performance and its sub-components are an important component that has a direct impact on the development of national economies and is taken into account in market preference for countries and companies. The Logistics Performance Index, first published by the World Bank in 2007; The fact that it is a criterion accepted in the international market and verified by objective and empirical studies has led to an increase in the interest of researchers and studies on logistics performance. In this study, it is aimed to evaluate the importance and evaluation of the subject by systematically examining the effect of logistics performance on foreign trade. As a result of the review of the literature, it has been observed that the articles on the subject have increased since the 2010s and gained importance in 2020 and beyond. Accordingly, the increase in globalization and e-commerce in recent years and the fact that the logistics performance index is a criterion accepted by countries and companies show that studies on logistics performance and foreign trade draw attention. It has been observed that the desired success has not been achieved in the amount of citations due to the fact that the studies examined are still new and generally focus on regional studies.

CONCLUSION

As a result of the evaluation of the findings, it has been determined that infrastructure, logistics quality and adequacy, timing and international transportation are prominent among the logistics performance criteria for exporting countries, while infrastructure, timing and logistics quality and adequacy for importing countries. For developing countries, low logistics performance restricts their competitiveness and ability to find a place in the market, and causes the economic gap between them to open up with developed countries.

Based on the findings obtained as a result of a systematic literature review, future studies may also focus on specific products or sectors to investigate how logistics

performance affects international trade in different areas. In addition, different models can be used to measure the impact of logistics performance on international trade. In addition, different indicators other than LPI can be used in the measurement of variables.

KAYNAKÇA

- Acar M. F. (2021). Lojistik Performans İndeks: Türkiye-Avrupa Birliği Karşılaştırması. *International journal of advances in engineering and pure sciences*, 33 (3) , 422-428.
- Aksungur, M. & Bekmezci, M. (2020). Türkiye'nin Lojistik Performansının Değerlendirilmesi Boylamsal Bir Araştırma. *Toros Üniversitesi İİSBF sosyal bilimler dergisi*, 7(12) , 19-40.
- Arvis, J. F., Ojala, L., Wiederer, C., Shepherd, B., Raj, A., Dairabayeva, K. ve Kiiski, T. (2018). *Connecting to compete 2018: trade logistics in the global economy*, *The World Bank*, <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/29971>, (20.03.2022).
- Ateş, İ. ve Işık, E. (2010). Türkiye'de Lojistik Hizmetlerinin Gelişiminin İhracattaki Büyümeye Etkileri. *Ekonomi bilimleri dergisi*, 2(1) , 99-106.
- Balta, D. ve Cura, F. (2022). Uluslararası Ticarete Lojistik Performansın İhracat Performansına ve Firma Performansına Etkisi: Konya İlinde Bir Uygulama. *Sosyal ekonomik araştırmalar dergisi*, 22(1), 17-29.
- Bayraktutan, Y ve Özbilgin, M. (2015). Lojistik Maliyetler ve Lojistik Performans Ölçütleri, *Maliye araştırmaları dergisi*, 1(2), 95-112.
- Behar, A. ve Manners, P.(2008). Logistics and Exports. *Centre for the study of African economies, University of Oxford, CSAE working paper series* 2008-13.
- Bilgin, T. ve Kazancı Sunaoğlu, Ş. (2022). Lojistik Performans ve Uluslararası Ticaret İlişkisi Üzerine Alanyazın İncelemesi. *Pamukkale Üniversitesi sosyal bilimler enstitüsü dergisi*, 53(1), 325-344.
- Bozdağlıoğlu, E. ve Keşir, B. (2022). Türkiye'de Lojistik Sektörünün Dış Ticarete Etkisi. *İşletme ve iktisat çalışmaları dergisi*, 10(1), 1-17.
- Çınar N. (2021). İyi Bir Sistemik Derleme Nasıl Yazılmalı? *Online Türk sağlık bilimleri dergisi*, 6(2), 310-314.
- Doğruer, İ. Mete (2005). *Üretim organizasyonu ve yönetimi* (1. Baskı). Alfa Basım Yayın.
- Düzgün, M. (2020). Methodological Study on the Effect of Aviation on Service Export and LPI Mainly Based on the Cargo Data of All International and Turkish National Airlines. *Paradoks ekonomi sosyoloji ve politika dergisi*, 16(1), 35-52.
- Erdoğan, A. (2016). Performance of Turkey in Logistics and Suggestions for Solutions to Improve Performance. *Sosyal bilimler araştırma dergisi*, 4(1), 1-7.
- Gani A. (2017). The Logistics Performance Effect in International Trade. *The Asian journal of shipping and logistics*, 33(4), 279-288.

- Green Jr, K. W., Whitten, D. ve Inman, R. A. (2008). The Impact of Logistics Performance on Organizational Performance in A Supply Chain Context. *Supply chain management: an international journal*, 13(4), 317– 327.
- Güner, S. ve Coşkun, E.(2012). Comparison of Impacts of Economic and Social Factors on Countries’ Logistics Performances: A Study with 26 OECD Countries. *Research in logistics&production*, 1(2), 329-343.
- Gürdal, S. (2006). Türkiye Lojistik Sektörü Altyapı Analizi. *İstanbul Ticaret Odası*, (Yayın No: 2006-14.)
- Hayaloğlu P. (2015). The Impact of Developments in the Logistics Sector on Economic Growth: The Case of OECD Countries. *International journal of economics and financial issues*, 5(2), 523-530.
- İrak, G. ve Şen, H. (2021). Lojistik Maliyetler ve Lojistik Performansın, Firma ve İhracat Performansına Etkisinin Analizi. *Journal of accounting and taxation studies*, 14 (3) , 1109-1131.
- Kaplan Z. ve Bozyiğit S. (2021). The Effect of Turkey’s Logistics Performance on Turkey’s Foreign Trade. *International journal trade and global markets*, 14(1), 1-17.
- Kayabaşı, A. ve Özdemir, A. (2008). Üretim İşletmelerinde Lojistik Yönetimi Faaliyetlerinde Performans Yönetimine Bakış: Beklenti-Fayda Farkı Analizi Uygulaması. *Atatürk Üniversitesi iktisadi ve idari bilimler dergisi*, 22(1), 195-209.
- Koban, E. ve Keser, H. Y. (2008). *Dış ticarete lojistik*, (2. Baskı). Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Kuzu S. Önder E. (2014). Research into the Long-Run Relationship between Logistics Development and Economic Growth in Turkey. *Journal of logistics management* 2014, 3(1), 11-16.
- Küçükkefe, B. ve Gürol, P. (2019). Evaluation of Turkey Based On Logistic Performance Index of Other Countries Exporting Goods and Services to Major Export Countries of Turkey. *Sosyal bilimler metinleri*, 1(2), 1-6.
- Lambert, Douglas M., James R. Stock and Lisa M. Ellram (1998), *Fundamentals of logistics management*, Irwin McGraw-Hill
- Manavgat, G. ve Demirci, A. (2021). Lojistik Performans Endeksi Tutarlılığının Sıralı Lojistik Regresyon Modeliyle İncelenmesi. *Yaşar Üniversitesi e-dergisi*, 16(64) ,1856-1871.
- Marti, L., Puertas R. ve Garcia, L. (2014).The Importance of The Logistics Performance Index in International Trade. *Applied economics*, 46(24), 2982-2992.
- Mentzer, T. John, DeWitt, William, Keebler, S. James, Min, Soonhong, Nix, Nancy W., Smith ,Carlo D ve Zacharia,G. Zach (2001). Defining Supply Chain Management. *Journal of business logistics*, 22(3), 65-82
- Meşin, K. ve Cura, F. (2022). Türkiye Dış Ticaretinin Lojistik Performans Çerçevesinde Değerlendirilmesi. *Sosyal ekonomik araştırmalar dergisi*, 22(2), 139-149.
- Munim, Z. Ve Schramm, H. (2018). The Impacts of Port Infrastructure and Logistics Performance on Economic Growth: The Mediating Role of Seaborne Trade. *Journal of shipping and trade*, 3(1), 1-19.

- Özgün Acar, D. ve Benli, M. (2021). Dış Ticarete Lojistik Performansın Etkisi. *Journal of management and economics research*, 19(4), 48-65.
- Öztürk Ofloğlu, N., Kalaycı, C., Artan, S., Bal, H. Ç. (2018). Lojistik Performansındaki Gelişmelerin Uluslararası Ticaret Üzerindeki Etkileri: AB ve MENA Ülkeleri Örneği. *Gümüşhane Üniversitesi sosyal bilimler dergisi*, 9(24), 92-109.
- Puertas R., Martí L., García L.(2013). Logistics Performance and Export Competitiveness: European experience. *Empirica* 41(3), 1-17.
- Sénquiz-Díaz C. (2021). Transport Infrastructure Quality and Logistics Performance in Exports. *Economics* 9(1), 107-119.
- Sergi B., D'Aleo V., Konecka S., Szopik-Depczyńska K., Dembińska I., Ioppolo G. Competitiveness and the Logistics Performance Index: The ANOVA method application for Africa, Asia, and the EU regions. *Sustainable cities and society* 69(1), 1-22.
- Shikur Z.H. (2022). The role of logistics performance in international trade: a developing country perspective. *World review of intermodal transportation research* 11(1), 53-69.
- Song M., Seo Y., Lee H. (2022). The Dynamic Relationship Between Industrialization, Urbanization, CO2 Emissions and Transportation Modes in Korea: Empirical Evidence from Maritime and Air Transport. *Transportation*. 11(2), 3-28.
- Şahin S. (2022). Ticaretin Kolaylaştırılması ve Uluslararası Ticaret. *Ampirik yöntemlerle iktisadi ve finansal çözümler*. Gazi Kitabevi.
- Şimşek, T. ve Yiğit, E. (2019). Lojistik Performans ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Orta-Doğu Avrupa Ülkeleri ve Türkiye Örneği. *Journal of international management educational and economics perspectives*, 7(2), 169-177.
- Taguchi H., Thet M.S. (2021). Quantitative Linkage Between Global Value Chains' Backward Participation and Logistics Performance in the Host Country: A Structural Gravity Model Analysis of Emerging ASEAN Economies. *Asia-Pacific journal of regional science* 1(5), 453-475.
- Takpara M., Manfred K., Boumbouya R. (2021). Trade Facilitation and Export Performance: Evidence from Economic Community of West African States. *Pan African University - institute of governance, humanities and social science* 2022, 2(2), 1-22.
- Torun, M. ve Çetinoğlu, H. (2020). An Analysis of The Effects of Infrastructure Quality on The Logistics Performance for the International Trade *Girişimcilik ve kalkınma dergisi*, 15(2), 140-166.
- Töngür Ü., Türkcan K., Ekmen-Özçelik S. (2020). Logistics Performance and Export Variety: Evidence from Turkey. *Central Bank review*. 20(3), 143-154.
- Tunç, H. ve Kaya, M. (2016). Türkiye'de Lojistik Sektörünün Gelişmesinde Dış Ticaretin Rolü Üzerine Bir Nedensellik Analizi. *Süleyman Demirel Üniversitesi vizyoner dergisi*, 7(14), 58-65.
- Varbanova A., (2017). Logistics Performance Index (LPI) and Incentives for Logistics Performance Improvement in Bulgaria. *International scientific journal "industry 4.0"*, 2(3), 147-150.
- World Bank (2014), *Connecting to compete: trade logistics in the global economy*.

- Yapraklı T. Ş., Ünalın M. (2017). Küresel Lojistik Performans Endeksi ve Türkiye'nin Son 10 Yıllık Lojistik Performansının Analizi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 31(3), 589-606.
- Yapraklı, T. Ş. ve Ünalın, M. (2016). Küresel Lojistik Performans Endeksi ve Türkiye'nin Son 10 Yıllık Lojistik Performansının Analizi, 2. *Uluslararası Kafkasya-Orta Asya dış ticaret ve lojistik kongresi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi*, 311-324.
- Yıldız A. (2020). Türkiye'nin Uluslararası Lojistik Performans Endeksindeki Konunun Kümeleme Analizi ile Araştırılması. *Turkish studies-social sciences* 15(3), 1659-1679.
- Yurdakul, E. M. ve Şipal, Y. Z. (2021). Lojistik Performans ve Dış Ticaret İlişkisi, *İktisat alanında seçilmiş konular-2*, Efe Akademi Yayınevi.
- Zaninovic P. Zaninović V. Skender H.P., Zaninovi P.A. (2020). The Effects of Logistics Performance on International Trade: EU15 vs CEMS The Effects of Logistics Performance on International Trade: EU15 vs CEMS. *Economic research-ekonomska Istraživanja* 34(10), 1-17.

KATKI ORANI / CONTRIBUTION RATE	AÇIKLAMA / EXPLANATION	KATKIDA BULUNANLAR / CONTRIBUTORS
Fikir veya Kavram / <i>Idea or Notion</i>	Araştırma hipotezini veya fikrini oluşturmak / <i>Form the research hypothesis or idea</i>	Yasin GÜLTEKİN Alparslan KAPLAN
Tasarım / <i>Design</i>	Yöntemi, ölçeği ve deseni tasarlamak / <i>Designing method, scale and pattern</i>	Yasin GÜLTEKİN Alparslan KAPLAN
Veri Toplama ve İşleme / <i>Data Collecting and Processing</i>	Verileri toplamak, düzenlenmek ve raporlamak / <i>Collecting, organizing and reporting data</i>	Alparslan KAPLAN Yasin GÜLTEKİN
Tartışma ve Yorum / <i>Discussion and Interpretation</i>	Bulguların değerlendirilmesinde ve sonuçlandırılmasında sorumluluk almak / <i>Taking responsibility in evaluating and finalizing the findings</i>	Yasin GÜLTEKİN Alparslan KAPLAN
Literatür Taraması / <i>Literature Review</i>	Çalışma için gerekli literatürü taramak / <i>Review the literature required for the study</i>	Alparslan KAPLAN Yasin GÜLTEKİN

-ARAŞTIRMA MAKALESİ-

ÇEVİRİMİÇİ EĞİTİM UYGULAMASININ İİBF ÖĞRETİM ÜYELERİ ÜZERİNE ETKİLERİ

Yakup ÖZKAYA¹ & Aytaç DURAN² Kıvanç DEMİRCİ³

Öz

Ülkemizde özellikle Covid-19 pandemisi ve 6 Şubat 2023 tarihli Kahramanmaraş merkezli depremler sonrasında üniversitelerde çevrimiçi eğitim uygulamasına geçilmiş olduğundan öğretim üyelerinin nasıl etkilendiği sorusu önem kazanmıştır. Bu kapsamda araştırmanın amacı da üniversitelerin iktisadi ve idari bilimler fakültelerinde (iibf) görevli olan ve çevrimiçi eğitim uygulaması ile ders vermiş öğretim üyelerinin bu süreçten nasıl etkilendiğinin tespiti olarak belirlenmiştir. Çalışmada verilerin toplanmasında açık uçlu sorulardan oluşan yarı yapılandırılmış görüşme tekniğinden yararlanılarak toplam 24 öğretim üyesi ile görüşme yapılmıştır. Katılımcılardan elde edilen verilerin analizinde ve bulguların görselleştirilmesinde MAXQDA 2022 nitel veri analiz programı kullanılmıştır. Araştırma neticesinde ise, çevrimiçi eğitimin büyük çoğunlukla kalitesiz ve verimsiz bir eğitim olarak değerlendirildiği, asli yöntemden ziyade ikincil-destekleyici bir yöntem olması gerektiği, öğrencilerle ve diğer öğretim üyeleriyle iletişimin önemli oranda azaldığı ve büyük oranda çevrimiçi eğitimde ders anlatım yöntemlerinde değişikliğe gidilmek zorunda kalındığı sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca derse devam zorunluluğunun olmaması, öğrenci performanslarını doğru ve sağlıklı şekilde ölçme ve değerlendirmenin mümkün olmaması, sınav denetiminin yapılamaması, ödevlerde replikasyon (kopyalama) yapılması gibi problemler tespit edilmiştir. Teknolojik donanım eksikliği, internet bağlantı sorunlarının varlığı ve üniversitelerin çevrimiçi eğitim platformlarında teknik aksaklıkların yaşanmasından dolayı verimli ders ortamının oluşturulamadığı saptanmıştır. Son olarak, çevrimiçi eğitim sürecinin bilimsel çalışmaları niceliksel olarak azalttığı, öğretim üyelerinde motivasyon kaybına yol açtığı ve daha çok özel hayata zaman ayrılmasına neden olduğu belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Çevrimiçi (Online) Eğitim, Öğretim Üyesi, Uzaktan Eğitim, İİBF.

JEL Kodları: I20, I23.

Başvuru: 15.08.2023 **Kabul:** 05.09.2023

¹ Öğr. Gör. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Adalet MYO, yakup.ozkaya@windowslive.com, 0000-0001-8724-1306

² Arş. Gör., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü, aytacduran35@gmail.com, 0000-0002-2420-0774

³ Dr. Öğr. Üyesi, Bitlis Eren Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, kivancdemirci4@gmail.com, 0000-0001-6598-6673

EFFECTS OF ONLINE EDUCATION APPLICATION ON FEAS FACULTY MEMBERS⁴

Abstract

In our country, especially due to the Covid-19 pandemic and the Kahramanmaraş-centered earthquakes on February 6, 2023, universities have transitioned to online education. As a result, the question of how this transition has impacted instructors has gained importance. In this context, the research aims to determine how instructors who are affiliated with faculties of economics and administrative sciences at universities and have conducted lessons through online education have been affected by this process. In the study, a total of 24 faculty members were interviewed by using the semi-structured interview technique consisting of open-ended questions in the collection of data. Additionally, the MAXQDA 2022 qualitative data analysis software was used for data analysis and visualization of findings derived from participants. As a result of the research, it was found that online education is predominantly perceived as a low-quality and inefficient mode of instruction. It was suggested that it should serve as a secondary-supportive method rather than a primary one. A significant reduction in communication with students and fellow instructors was reported, and substantial changes had to be made in teaching methods for online education. Moreover, issues such as the absence of attendance requirements, the inability to accurately measure and evaluate student performance, the inability to supervise exams, and instances of replication (copying) in assignments were identified. Due to technological hardware shortages, the presence of internet connectivity problems, and technical glitches in university online education platforms, an effective learning environment could not be established. Lastly, the online education process was found to quantitatively reduce scientific studies, lead to a loss of motivation among instructors, and result in allocating more time to personal life.

Keywords: *Online Education, Lecturer, Distance Education, FEAS.*

JEL Codes: *I20, I23.*

“Bu çalışma Araştırma ve Yayın Etiğine uygun olarak hazırlanmıştır.”

1. GİRİŞ

Dünya genelinde teknolojik gelişmelerin hız kazanmasıyla eğitim sektöründe çeşitli ilerlemeler kaydedilmiştir. Bu ilerlemelerin başında coğrafi sınırları ortadan kaldırarak eğitime esneklik özelliği kazandıran çevrimiçi eğitimdeki değişim ve dönüşümler gelmektedir. Uzaktan eğitim, öğretim sürecinde eğiticiler ile öğrencilerin fiziksel olarak ayrıldığı ve bilgi iletişim teknolojilerinin yoğun olarak kullanıldığı bir eğitim şeklidir (Leszczyńska ve diğerleri, 2018). Bu kavram literatürde, dağıtılmış, ağ bağlantılı, açık öğrenme gibi çeşitli öğrenim tekniklerini içeren geniş kapsamlı bir

⁴ The Extended English Summary is located the end of the Article

eğitim şekli olarak da tanımlanmakta ve genellikle belli bir derece kazandıran kurslar tarafından veya kriz durumlarında kullanılmaktadır (Gunawardena ve McIsaac, 2004: 358). Keegan (1980) uzaktan eğitimin temel karakteristik özelliklerini; öğretici ve öğrencinin farklı mekanlarda bulunması, eğitimin kurum, kuruluş veya özel kişiler tarafından organize edilmesi, eğitimde bulunan bireyler arasındaki iletişimini sağlayacak teknik altyapıların bulunması, iletişim şeklinin iki yönlü olması ve öğrenme süreçlerinde bireysel çabaların ön plana çıkması şeklinde sıralamıştır. Ona göre, esneklik, bilgi odaklılık, öğrencilerin bağımsızlığı, sonuca yönelik ve tartışma tabanlı olması uzaktan eğitimin temel özellikleridir.

Uzaktan eğitim, öğretim kurumlarında uzun yıllardır kullanılan bir yöntem olup 17. yüzyılın ikinci yarısında baskı teknolojilerinin gelişimiyle uygulanmaya başlanmıştır. Mektup, broşür gibi bilgilendirici metinler posta aracılığıyla eğitim düzeyi düşük kadınlara ve işçilere gönderilmiş ve bu sayede uzaktan eğitimin ilk uygulamaları ortaya çıkmıştır (Anderson ve Simpson, 2012: 3). Bu dönemde ABD’de tarımsal ve mekanik becerileri artırmak amacıyla 1862 yılında çıkarılan Morill Yasasıyla oluşturulan arazi kolejleri yazışma kursları, uzaktan eğitim uygulamalarının ilk somut örneği olarak kabul edilmektedir (Britannica, 2023; Moore ve Kearsley, 2005). Bu kolejler günümüzde saygın kabul edilen Purdue Üniversitesi Massachusetts Teknoloji Enstitüsü, Ohio Eyalet Üniversitesi, Illinois Üniversitesi gibi eğitim kurumlarının temelini oluşturmuştur (Britannica, 2023).

1917-1921 yılları arasında radyo teknolojisindeki ilerleme ve yayın sürecinin başlaması sonrasında uzaktan eğitim ikinci dönüşümünü geçirmiştir (Oskay, 1971: 13). Bu dönüşümle birlikte mektuplarla gönderilen bilgiler radyo ortamında da sunulmaya başlanmıştır. Avusturya Hava Harp Okulu 1950 yılında radyo kanalıyla uzaktan eğitim yöntemini sistematik olarak kullanan ilk eğitim kurumu olmuştur. (Anderson ve Simpson, 2012: 4). Günümüzde ise, Britanya Yayın Kuruluşu-BBC, Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu-UNICEF, Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü-UNESCO gibi uluslararası kuruluşlar sınırlı da olsa radyo kanalıyla öğretim yöntemini kullanmaktadır (UNICEF, 2020; BBC RADİO, 2022). 1950’li yılların başında kurumlar uzaktan eğitimde televizyon kullanımına da ağırlık vermişler ve 1966 yılına kadar dünya genelinde 632 kanal eğitim için kullanılmıştır. Bu kanalların 1/3’ü üniversiteler, 1/3’ü sivil toplum kuruluşları, 1/3’ü ise eyaletler adına lisans almıştır (Koenig ve Hill, 1967).

1960-1990 yılları arası dönemde; ekonomik ve politik gelişmeler sonucunda uzaktan eğitime görece daha fazla önem verilmeye başlanmıştır. 1960’lı yılların sonuna doğru telekonferans teknolojisinin gelişmesiyle Amerika Birleşik Devletleri (ABD) Winconsin Üniversitesi’nde uzaktan eğitime uyum çalışmaları hızlanmıştır (Demiray ve İşman, 2001: 98). 1969 yılında İngiltere’de İngiliz Açık Üniversitesi’nin kurulması, 1987 yılında ABD’de eyaletlerin uzaktan eğitime yönelik çalışmalarını hızlandırması, 1989’da ABD Kongresi için uzaktan eğitim raporunun hazırlanması bu dönemdeki önemli gelişmeler arasında yer almıştır (ECT, 2001).

1990'lı yıllarda internet ve e-posta teknolojisinin gelişmesiyle telebilgisayar tabanlı eğitimler başlamıştır. 1992 yılında, Florida ve Arizona gibi nüfus yoğunluğu fazla eyaletlerde bilgisayar tabanlı uygulamalar kullanılmaya başlanmıştır. 2000 yılı eğitim projeksiyonları uzaktan eğitimin %80'inin bilgi ve teknoloji altyapısıyla yürütüleceğini öngörmüştür (Demiray ve İşman, 2001: 98; Buckland ve Dye, 1991). Günümüzde ise uzaktan eğitim; e-öğrenme uygulamaları, video konferanslar, dijital materyaller (e-kitap, e-dergi vb.), eğitim videoları, ölçme ve değerlendirme sistemleri üzerine kurulmaktadır (Gu, 2022: 1025).

Türkiye, 1923 yılından itibaren uzaktan eğitim konusunda görece Avrupa ülkelerinin gerisinde olmasına rağmen çeşitli ilerlemeler sağlayan ülkeler arasında yer almaktadır. 1950 yılında Ankara Üniversitesi'nde, 1960 yılında ise meslek yüksekokullarında mektupla öğrenim yöntemi kullanılmıştır. 1961 yılında Mektupla Öğrenim Merkezi açılmış yaklaşık 5 yıl sonra genel müdürlük düzeyinde örgütlenmiştir. 1974 yılında mektup yoluyla eğitimin etkinliğini artırmak amacıyla Mektupla Yükseköğrenim Merkezi kurulmuştur. 1983 yılında 2547 sayılı Yükseköğretim Yasası ile Açıköğretim Fakülteleri, 1992 yılında ise, Milli Eğitim Teknolojileri bünyesinde Açıköğretim Lisesi kurulmuştur (Bayam ve Aksoy, 2002). 1990'lı yılların ortasından itibaren Türkiye'de web teknolojileri gelişmeye başlamış ve 1996 yılında Ortadoğu Teknik Üniversitesi bünyesinde Enformatik Enstitüsü kurulmuştur. Enstitü sayesinde bilgi ve iletişim teknolojileri farklı disiplinler tarafından çalışılmış ve uzaktan eğitim konusunda çeşitli ilerlemeler kaydedilmiştir (Metu, 2023). 1997 yılında Sakarya Üniversitesi uzaktan eğitim konusunda çalışmalarını hızlandırarak web tabanlı eğitime geçmiştir. 2003 yılında Yükseköğretim Kurulu (YÖK) taraafından uzaktan eğitimle yürütülen ön lisans programlarının açılması kararlaştırılmıştır (Kırık, 2014: 84).

Bu çalışmada, eğitim faaliyetlerinin sanal sınıf ortamında gerçekleştiği uzaktan eğitimin bir uygulaması olan çevrimiçi (online) eğitimin Türkiye'deki öğretim üyelerine etkileri analiz edilecektir. Çevrimiçi eğitim uygulamaları öğretim süreçlerinde esnekliği ve kriz durumlarında eğitimin devamını sağlaması nedeniyle son yıllarda önem verilen uzaktan eğitim uygulamaları arasında yer almaktadır. Türkiye'de en yaygın şekilde COVID-19 pandemisi ve Pazarcık deprem afeti sonrası uygulanan (Sözen, 2020) çevrimiçi eğitimin akademik personele olan etkisinin analiz edilmesi, bilgi ve teknoloji altyapısındaki ilerlemeler ışığında Türkiye özelinde gelecek çalışmalara ışık tutacak özelliğe sahiptir. Bu çalışmanın özgün yönü; erişilebilirlik, kişiselleştirilmiş öğrenme yöntemlerinde etkinliğin sağlanması, akademik personelin dijital becerilerinin geliştirilmesi ve çoklu ortam kullanımının geliştirilmesi konularında eğitim sektöründe faaliyet gösteren eğitimci ve yöneticilere yol gösterecek olmasıdır. Araştırma, bilgi iletişim teknolojilerindeki hızlı güncellemelere eğitimcilerin uyum sağlaması ve farklı coğrafyalarda çevrimiçi yöntemle eğitim verecek olan eğitimcilerin olası sorunlarının ortaya çıkmadan tespit edilmesi noktasında yol haritası oluşturmaktadır. Bu bağlamda; çalışmanın ilk kısmında çevrimiçi eğitimin akademik personel üzerine etkilerini analiz eden çalışmalara değinilmiş ikinci kısmında ise, üniversitelerin iktisadi ve idari bilimler

fakültelerinde (İİBF) görev alan öğretim üeleriyle yapılmış yarı yapılandırılmış görüşmelerin çıktılarına yer verilmiştir.

1.1. Literatür Taraması

Çevrimiçi eğitimin akademik personel üzerine olan etkilerinin ölçülmesine ilişkin literatür taraması, Google Akademi, TR Dizin, ERIC – EBSCOhost, JSTOR ve SAGE Premier Journals veri tabanlarında “uzaktan eğitim, hibrit eğitim, çevrimiçi eğitim, akademik personel, öğretim üeleri” anahtar kelimeleri kullanılarak yapılmıştır.

Galusha (1998) çevrimiçi eğitim süreçlerinin öğretim üyesi üzerine etkilerini incelemiştir. Geleneksel yöntemleri tercih etmeyen kendisini sürekli yenilemeye odaklayan öğretim üyelerinin uzaktan eğitim süreçlerinde görev alması gerektiğini vurgulamıştır. Aksi halde öğretim üyesinin bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmelere ayak uyduramadığını motivasyon sorunlarını ortaya çıktığını ifade etmiştir. İnternet kullanımının maliyetleri artırması, öğrenci ve öğretim üyesi iletişiminin azalması ve idare tarafından belli dersleri verme konusunda zorunlu tutulmaları öğretim üeleri üzerindeki diğer etkiler olarak sıralanmıştır.

Ayyıldız, Günlük ve Erbey (2006)’in çalışmasında öğretim elemanlarının çoğunluğu uzaktan ve çevrimiçi eğitimin geleneksel eğitim kadar yeterli olmadığını, nitelikli sonuçlar almanın güç olduğunu, zaman zaman uzaktan eğitim araçlarının ticarileştiğini ifade etmiştir.

Falowo (2007), uzaktan eğitime yönelik sorunları; kurum, öğrenci ve akademik personel üzerine olmak üzere üç temel başlık altında incelemiştir. Akademik personel, telif hakkı nedeniyle çevrimiçi derslerde bilimsel yayınlara yeterince zaman ayıramamaktadır. Çalışmaların telif hakkının ihlal edilerek suç işleneceği korkusu derslerin etkinliğini düşürmektedir. İnternet altyapısının yetersiz ve pahalı olması, öğrencilerle iletişimi azaltması, teknolojinin yanlış kullanımı, öğrenci performanslarının değerlendirmesinin zorluğu da akademik personel açısından üzerinde durulan diğer sorunlar arasında yer almaktadır. Araştırmada zamanın etkin kullanımını ve dersler konusunda esneklik sağlaması uzaktan eğitimin olumlu yönleri arasında sıralanmıştır.

Yılmaz ve Aktuğ (2011), çevrimiçi eğitim süreçlerinde öğretim üyesi merkezli iletişim kurulduğunu ifade etmişlerdir. Bu durum öğrencilerin ders süreçlerindeki etkinliğini düşürmekte olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Andrews ve Tynan (2012); uzaktan eğitimin öğretim elemanları ve öğrenciler üzerinde esneklik sağladığını ve zamanın daha etkin ve verimli kullanılmasına yol açtığını vurgulamıştır.

Barış ve Çankaya (2016) tarafından yapılan çalışmada; çevrimiçi eğitim konusunda akademik personelin olumlu ve olumsuz düşüncelerine yer verilmiştir. Hızlı erişim, mekândan bağımsız olması, tekrar izleme imkânı sağlaması olumlu yönler olarak sıralanırken teknolojik aksaklıklar, etkileşimi azaltması, kontrol zorluğu ve sosyal hayattan uzaklaştırması da çevrimiçi eğitimin olumsuz yönleri olarak ifade edilmiştir.

Gürer, Tekinarslan ve Yavuzalp (2016), öğretim elemanlarının çevrimiçi öğrenme süreci, ders içerikleri, uzaktan eğitim süreçleri, destek birimleri ve teknik altyapıya ilişkin görüşlerini analiz etmiştir. Akademik personel, teknik altyapının zaman zaman yetersiz olduğu, öğrencilerle olan iletişimlerinin aksadığı ve derse katılımlarını sağlamak için ekstra çaba gösterdiklerini ifade etmişlerdir.

Kaya vd. (2017) çalışmasında, çevrimiçi eğitim konusunda akademisyenlerin görüşlerini analiz etmiştir. Katılımcıların %22,5'i sosyal etkileşimi engellediğini, %15'i eğitimde kaliteyi düşürdüğünü, %22,5'i uygulamalı eğitimlerde yetersiz olduğunu, %38,5'i motivasyonu azalttığını belirtmiştir. Teknolojiye uyum ve senkronizasyon sorunları çalışmada üzerinde durulan diğer başlıklar arasında yer almaktadır. Zaman kazanma, ders anlatım sırasında konforu artırması, ekonomik maliyetleri düşürmesi ve esneklik çevrimiçi eğitimin akademik personel üzerindeki olumlu etkileri olarak sıralanmıştır.

Öztürk (2020); akademik personelin çevrimiçi eğitim süreçlerine olan uyumunu analiz etmiştir. Ders materyallerinin hazırlanması ve çevrimiçi eğitim uygulamalarının kullanılması konularında gelişime ihtiyaç duyulduğu sonucuna ulaşılmıştır. İnternet bağlantısının yetersizliği, öğrencilerin derse katılımının oldukça az olması, yüz yüze eğitimde kullanılan materyallerin çevrimiçi eğitimde etkin bir şekilde kullanılamaması üzerinde durulan diğer sorunlar arasında yer almaktadır. Çalışmada, akademik personel üzerindeki olumlu etkiler üzerinde de durulmuştur. Çevrimiçi eğitim süreçleri, dijital ortamlarda da ders anlatabileceği özgüvenini vermesi, ders içeriği ve materyalleri hazırlama konusundaki eksikliklerin tespit edilmesini sağlaması bakımından önemli görülmüştür.

Sayan (2020); öğretim elemanlarının COVID 19 pandemisi sürecinde çevrimiçi eğitim uygulamalarına yönelik düşüncelerini analiz etmiştir. Katılımcıların %84'ü, çevrimiçi eğitimle ders vermeyi sevmediklerini, %45'i kaygı duyduklarını, %71'i (kararsızlarla birlikte) motivasyonunu olumsuz etkilediğini ifade etmiştir. %69,4'ü öğretim elemanlarıyla; %73,4'ü de öğrencilerle olan iletişiminin azaldığını vurgulamıştır.

Yates vd. (2020), çevrimiçi eğitimin esnek zaman kullanımına imkân sağlaması ve motivasyon düşüklüğü meydana getirmesi konuları üzerinde durmuşlardır. Teles vd. (2020), motivasyon düşüklüğüne ek olarak öğrencileriyle performans ölçümü için sürekli iletişim halinde olmaları gerekliliğinden dolayı öğretim üyelerinin stres düzeylerinin yükseldiği sonucuna ulaşmıştır.

Fosslien ve Duffy (2020), çevrimiçi eğitimin sözlü konuşmaları ve odaklanma çabalarını içermesinden dolayı kullanıcıları yorarak motivasyonlarını düşürdükleri sonucuna ulaşmıştır. Bu durum literatürde “zoom yorgunluğu” olarak tanımlanmaya başlanmıştır (Bailenson, 2021).

Altınpulluk (2021), akademik personelin çevrimiçi eğitim konusundaki tecrübelerini; teknoloji, değerlendirme, yönetim, ekonomi ve öğrenme başlıkları altında inceleyerek

olumlu ve olumsuz yönlerini ortaya koymuştur. Bu başlıklar altında yer alan olumsuz durumlar şu şekilde özetlenebilir:

Teknoloji: Veri güvenlik açıkları, altyapı, teknolojik okuryazarlık ve donanım eksiklikleri.

Değerlendirme: Öğrencinin denetlenememesi, ölçme değerlendirme yöntemlerinin güvenilir olmaması.

Yönetim: Destek hizmetlerinin yetersizliği, kurumların birbirinden farklı politikaları.

Öğrenme: Öğrenciyle etkileşim eksiklikleri, sosyalleşmenin azalması, uygulama derslerine uygun bir yöntem olmaması.

Ekonomi: Uluslararası öğrenci hareketliğinin azalması.

Sekreter, Çetin ve Samut (2021), öğretim elemanları tarafından olumsuz değerlendirilen hususları sistem, öğretim elemanı ve öğrenciler ekseninde sınıflandırmışlardır. İş yükünde artış, akademik çalışmalara odaklanamama, adaptasyon sorunları, derslerin kayıt altına alınması nedeniyle kendini baskı altında hissetme, teknik aksaklıklar, sınav güvenliğini sağlayamama, telif haklarına ilişkin sorunlar öğretim elemanı ve sistem başlığı altında yer alan yaygın sorunlar altında yer almaktadır.

Van Thai vd. (2021), çevrimiçi öğrenme süreçlerinin COVID 19 gibi kriz durumlarında etkili bir yöntem olduğu ve bilgi iletişim teknolojilerindeki gelişmelerle birlikte gelecekte yaygınlaşacağını ifade etmişlerdir. Esneklik, ulaşım gibi maliyetlerini azaltması, ağ oluşturmayı kolaylaştırması durumlarını avantajlar arasında sayan öğretim elemanları teknolojik altyapı sorunlarını, derse hazırlanma süreçlerinin uzamasını, okul ortamından uzaklaşılmasını ise dezavantajlı durumlar olarak sıralamıştır.

Lase vd. (2022), çevrimiçi eğitim konusunda yeterli tecrübenin olmaması öğretim üyelerini zorlayarak etkinliği azalttığı sonucuna ulaşmıştır. Ağırtaş ve Çavuş (2022), çevrimiçi uygulamaları ve dijital araçları iyi kullanan öğretim üyelerinin akademik verimliliğinin arttığını ifade etmiştir.

Çardak ve Güler (2022); çevrimiçi eğitim süreçlerinde bağlantı yetersizliği, teknolojiye yeterli düzeyde erişememe, motivasyon düşüklüğü, ölçme sisteminin yetersiz olması gibi sorunlar yaşandığını ifade etmiştir.

2. YÖNTEM

Araştırmada özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak gelişim gösteren ve 1990'lı yıllardan itibaren sosyal bilimler alanında kullanımı yaygınlaşan nitel araştırma yöntemi benimsenmiştir. Tarihsel süreçte öncelikle antropoloji, sosyoloji ve

psikoloji gibi disiplinlerde uygulanan nitel araştırma yaklaşımı zamanla eğitim bilimleri, yönetim bilimi, sağlık vb. birçok alanda sıklıkla başvurulan bir metot haline gelmiştir. Nitel araştırma, ele alınan probleme yönelik olarak kişi veya grupların doğal ortamında algı, tutum, bakış açısını detaylı şekilde sorgulayan ve olgu, olay ve durumları kendi bağlamı içerisinde derinlemesine inceleyerek gerçekçi şekilde yorumlayan öznel bir sürece işaret etmektedir (Klenke, 2016; Seale, 1999; Maxwell 2008). Bu araştırma yönteminde veriler, görüşme (mülakat), gözlem, sesli ve görsel materyal incelemesi ve doküman incelemesi neticesinde elde edilerek analiz gerçekleştirilmektedir (Corbin ve Strauss, 2007). Bu çalışmada nitel araştırma yönteminin tercih edilmesindeki neden, araştırma probleminin çözümü için katılımcıların bakış açısı, duygu ve algılarını, doğal ortamlarında, derinlemesine görüşmelerle elde ederek onların penceresinden bütüncül olarak aktarılması gerekliliğidir.

2.1. Araştırmanın Problemi ve Amacı

Araştırmanın problemi, “çevrimiçi eğitim uygulamasının üniversitelerin iktisadi ve idari bilimler fakültelerinde görevli olan öğretim üyeleri üzerindeki olumlu ve olumsuz etkileri nelerdir?” şeklindedir. Bu problemin çözümüne yönelik öğretim üyelerine çevrimiçi eğitim uygulaması hakkındaki genel görüşlerinin yanı sıra ölçme ve değerlendirme, teknolojik yeterlilik, bilimsel çalışmalarının niteliği ve niceliğinde değişme, öğrenci ve öğretim üyeleriyle iletişim, dersin işlenişi vb. konularda sorular yöneltilmiştir.

Araştırmanın amacı ise, üniversitelerin iktisadi ve idari bilimler fakültelerinde ders veren öğretim üyelerinin çevrimiçi eğitim uygulaması ile ilgili algı ve görüşlerinin anlaşılması ve çevrimiçi eğitimin neden olduğu olası etki ve değişikliklerin tespit edilmesidir. Ayrıca çalışmada çevrim içi eğitim uygulamasının mevcut durumda sağladığı avantaj ve dezavantajların neler olduğundan hareketle sürdürülebilirliği konusu öğretim üyelerinin perspektifinden açıklanmaya çalışılmıştır.

2.2. Araştırma Deseni

Nitel araştırma yöntemi kapsamında geçmişten günümüze farklı disiplinlerde birçok yazar araştırmacıların kullanımı için çeşitli araştırma desenleri önermiş ve bu sayede literatürde çok sayıda nitel araştırma deseni var olmuştur. Creswell, (2017) fenomenoloji, etnografi, durum (olay) çalışması, kuram oluşturma (gömülü teori), anlatı analizini nitel araştırma desenleri arasında gösterirken, Merriam (2018), temel nitel araştırma, eleştirel nitel araştırma, gömülü (örtük) teori, fenomenoloji, öyküsel analiz ve etnografi olmak üzere 6 farklı nitel araştırma deseninden bahsetmiştir. Yine Denzin ve Lincoln (2005) de gömülü (örtük) teori, katılımcı araştırma, durum çalışması, yaşantı ve öyküsel araştırma, etnografi, klinik araştırma olmak üzere nitel araştırma türlerini 6 başlıkta ele almıştır. Çalışmada bu araştırma desenlerinden birisi olan durum (vaka, örnek olay) çalışması tercih edilmiştir. Durum çalışması, bir olgu, olay, durum, süreç, program, ilişki, kuruluş vb. ile ilgili belirlenen bir problemin çözümüne yönelik çeşitli bilgi kaynakları (gözlem görüşme doküman analizi vs.) aracılığıyla detaylı ve derinlemesine elde edilen verilerin bütüncül anlayışla analizinin

yapılarak etki ve sonuçların sistematik şekilde ortaya konulduğu nitel araştırma yöntemidir (Yin, 2012; Chmiliar, 2010; Hancock ve Algozzine, 2006).

Durum çalışması kapsamında literatürde çok sayıda yazar çeşitli sınıflandırmalar yapmıştır. Bunlar arasında Stake (2005), durum çalışmasını gerçek, araçsal ve kolektif olarak 3 alt desende incelerken, Merriam (2018) çoklu durum, disiplin yönelimli ve genel amaçlı durum çalışması şeklinde ayırım yapmıştır. Araştırmada bu alt desenler arasından çoklu durum çalışması deseninin tercih edilmesine karar verilmiştir. Çoklu durum çalışması, bir tema, konu veya problemle ilgili olan çok sayıda örneğin bütüncül anlayışla analiz edilmesi olarak tanımlanmaktadır (Gerring, 2007). Bu desenin kullanılmasındaki neden, çevrimiçi eğitimin iibf öğretim üyeleri üzerindeki etkisinin ölçülmesinde Türkiye'deki iktisadi ve idari bilimler fakültelerinin her birinin ayrı araştırma sahası olarak kabul edilmesi gerekliliğidir. Araştırmada veri doygunluğuna (cevapların birbirini tekrarlamaya başlaması) ulaşıncaya kadar farklı üniversitelerin iibf öğretim üyelerinin araştırma problemi ile ilgili bakış açıları ve algıları ölçülmeye devam edilmiştir.

2.3. Örneklem Seçimi

Çalışmada örneklem seçimi noktasında nitel araştırma yönteminin benimsendiği çalışmalarda yaygın olarak kullanılan olasılıksız örnekleme kapsamındaki amaçlı örnekleme türleri üzerinde durulmuştur. Amaçlı örnekleme, araştırmanın amacına en uygun verilerin elde edildiği, araştırma problemi ile ilgili kapsamlı bilgi sahibi olunduğu ve çözüme yönelik önemli görüşlerin ortaya çıkarıldığı katılımcıların varlığına dayanan örnekleme türüdür (Aziz, 2015; Patton, 2015). Araştırmada amaçlı örneklemenin alt türleri arasında yer alan maksimum çeşitlilik örnekleme, araştırma problemine etki eden ya da ondan doğrudan etkilenen taraflar arasında çeşitliliği en geniş şekilde yansıtacak örnekleme oluşturup bunlar arasındaki benzerlik ve farklılıkların varlığını tespit ederek durum veya olayın değişik boyutlarını ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır (Neuman, 2014; McNabb, 2015). Bu örnekleme yönteminin tercih edilmesindeki neden, araştırma probleminin farklı boyutlarının ele alınması, veri çeşitliliğinin sağlanması ve değişik algı ve bakış açılarının bütüncül analizinin yapılmasında olabilecek nitelikli ve en geniş katılımcı sayısına ulaşılması gerekliliğidir. Bu kapsamda üniversitelerde görevli iibf öğretim üyeleriyle görüşmeler yapılmaya başlanmış ve Lincoln ve Guba (1985)'nin da belirttiği üzere, cevapların birbirini tekrar etmeye başladığı (yeni bir veriye ulaşılamadığı) durumda (doyum noktası) ideal örneklem sayısına ulaşıldığı anlaşılacak örnekleme yeni katılımcıların eklenmesi durdurulmuştur. Nihayet araştırmanın çalışma grubu iktisadi ve idari bilimler fakültelerinde görevli 24 öğretim üyesinden meydana gelmektedir. Bu kişilerin kişisel verilerine etik ilkeler doğrultusunda gerek analiz gerekse raporlamada hiçbir şekilde yer verilmemiş ve katılımcılar K1, K2, K3 vs. şeklinde kodlanarak araştırmaya dahil edilmiştir.

2.4. Verilerin Toplanması ve Analizi

Araştırma verilerinin toplanmasında nitel araştırmalarda yaygın şekilde kullanılan görüşme ve gözlem tekniğinden yararlanılmıştır. Verilerin toplanmasına yönelik olarak katılımcıların cevaplandırması amacıyla açık uçlu formatta ve 16 sorudan (6'sı demografik, 10'u araştırma problemi ile ilgili) oluşan bir görüşme formu hazırlanmıştır. Bu form araştırmanın amacına ve problemin farklı boyutlarını ortaya koyma hedefine uygun şekilde oluşturulmuş ve ardından dil ve anlatım kurallarına uygunluk açısından iki uzman tarafından incelenerek eksiklikler giderilmiştir. Öğretim üyeleri ile iletişime geçilerek araştırma konusu, amacı ve problemi hakkında bilgilendirme yapılmış ve katılımcı olmaları için talepte bulunulmuştur. Katılımcı olmayı kabul eden öğretim üyeleriyle yüz yüze veya çevrim içi ortamda 30 ile 45 dakika arası süren yarı yapılandırılmış görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Bu görüşmelerde katılımcıların kendilerini ifade şekilleri, sıklıkla kullandıkları kavramlar, konuşma sırasında tercih ettikleri sembolik sözler ve sözsüz hareketler de gözlemlenerek analize dahil edilmiştir.

Yarı yapılandırılmış görüşmelerden ve gözlemlerden elde edilen veriler betimsel ve içerik analiz teknikleriyle çözümlenmiştir. Tematik analiz olarak da isimlendirilen betimsel analiz, görüşme, gözlem ve doküman incelemesi sonrasında elde edilen verilerin, görüşme soruları ve katılımcı ifadelerine göre oluşturulan, tema-kategori-kod şeklinde sistematik sınıflandırılması ve bulguların özetlenerek yorumlanmasını ifade etmektedir (Marshall ve Rossman, 2014; Seidman, 2013).

İçerik analizi ise, tema, kategori ve kodlar ile özetlenen verileri tanımlama, karşılaştırma, sayma vb. gibi yöntemlerle derinlemesine çözümlenmek için problemin temeline eğilen ve boyutları arasındaki ilişkiyi ortaya çıkaran analiz tekniğidir (Grenier ve Merriam, 2019). Toplanan verilerin kaydedilmesi, sınıflandırılması ve betimsel ve içeriksel yöntemle analizinin gerçekleştirilmesinde bilgisayar tabanlı MAXQDA 2022 nitel veri analiz programından yararlanılmıştır. Katılımcıların cevaplarını içeren görüşme formlarının programa aktarılması sonrasında veriler tema-kategori-kod-alkod şeklinde sınıflandırılmış ve oluşturulan grafik, tablo, model ve şekiller yardımıyla bulgular yorumlanmıştır. Araştırmada 24 katılımcıya ait görüşme formları üzerinde yapılan 416 kod ataması neticesinde 15 temaya bağlı 72 kod oluşturulmuştur. Bu 15 temanın 6'sı (26 altkod) demografik verileri 9'u (46 altkod) ise araştırma probleminin boyutlarını işaret etmektedir. Tema ve kodların belirlenmesinde görüşme formundaki sorular, katılımcıların yanıtları ve yapılan literatür taraması etkili olmuştur.

2.5. Araştırmanın Etik İzni

Araştırmanın konusu, problemi ve amacı dikkate alınarak hazırlanan görüşme formunun kapsamını oluşturan 16 adet soru içeriğinde ve bu soruların katılımcılara uygulanmasında bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkeleri bakımından engel teşkil edecek herhangi bir durum olmadığı Etik İlkeler ve Etik Kurulu'nun 03.04.2023 tarihli ve E.3596 sayılı kararı ile uygun görülmüştür.

2.6. Araştırmanın Geçerliliği ve Güvenirliği

Bilimsel araştırma süreçlerinde dikkat edilmesi gereken önemli konulardan birisi araştırmanın güvenirliliği ve geçerliliğidir. Seçilen stratejiye veya yöntem (nitel, nicel, karma) bakılmaksızın bir araştırmada verilerin toplanması, analizi, bulguların yorumlanması gibi aşamalarda güvenilirlik ve geçerlik şartlarının sağlanmış olması etik ilkelere uygunluk açısından beklenen bir gerekliliktir. Nitel araştırmalarda güvenilirlik ve geçerlik konusu nicel araştırmalardan farklı olarak inandırıcılık, aktarılabirlik, tutarlılık (güvenilebilirlik), onaylanabilirlik (doğrulanabilirlik) şeklinde 4 başlıkta ele alınmaktadır (Lincoln ve Guba, 1985; Ravitch ve Carl 2019).

İnandırıcılık, araştırma probleminin çözümüne yönelik olarak verilerin toplanması, analizi ve yorumlanması aşamalarında araştırmacının tarafsız bir tutum sergilemesini ve elde edilen bulguların gerçekteki mevcut durumu ne kadar karşıladığını, gerçekliği hangi düzeyde yansıttığını ifade etmektedir (Morse, 2016; Merriam, 2018). Nitel çalışmalarda inandırıcılığın artırılmasında birçok strateji uygulanabilmektedir. Bu stratejiler arasında en yaygın olarak kullanılanı üçgenleme (çeşitleme) tekniğidir. Üçgenleme, çalışmanın veri toplama, analiz ve yorumlama aşamalarının en az iki araştırmacı tarafından yürütülmesi şeklinde olabileceği gibi görüşme, gözlem, doküman analizi gibi birden fazla veri toplama tekniğinin birlikte kullanılması şeklinde de olabilir (Denzin, 2009; Silverman, 2021). Üçgenlemenin yanı sıra araştırmanın konusu ve yöntemi hakkında uzman olan kişilerce araştırmanın incelenmesi ve derinlemesine görüşmeler yapılarak elde edilen katılımcı ifadelerinin değiştirilmeden yoruma dahil edilmesi de nitel çalışmalarda inandırıcılığı artıran stratejilerdir (Houser, 2015; Holloway ve Wheeler, 2002). Bahsedilen bu üç stratejide araştırmada kullanılarak inandırıcılığın artırılması hedeflenmiştir.

Aktarılabirlik, bir araştırmada ulaşılan bulguların benzer şartlara sahip ortam ve katılımcılara uygulanabilmesini ifade etmektedir (Miles, Huberman ve Saldana, 2014). Çalışmanın aktarılabirliğinin sağlanmasında literatürde belirtilen kimi gerekliliklere uygun olarak örneklem seçiminde çeşitlilik hedeflenerek amaçlı örneklem alt türü olan maksimum çeşitlilik örneklem tercih edilmiştir. Yine araştırma problemi üzerinde etkili olan, problemin farklı boyutlarını çözümleyen faktörler ile ilgili kapsamlı ve ayrıntılı betimlemeler yapılmış, araştırma süreci detaylı olarak aktarılmış ve çalışma soruları ile sonuçların bağdaşmasına özen gösterilmiştir (Lincoln ve Guba, 1985; Leininger, 1994).

Güvenilebilirlik olarak da adlandırılan tutarlılık ise, araştırmanın probleminin ortaya konulmasından itibaren soruların hazırlanması, örneklem seçimi, verilerin toplanması ve analizinin yapılması süreçleri ile bulguların birbiriyle uyumlu olması ve diğer araştırmacıların da bu çalışmadan anlamlı sonuçlar çıkarması şeklinde ifade edilmektedir (Baxter ve Jack, 2008; Merriam, 2018; Neuman ve Robson, 2014). Tutarlılığın sağlanmasında ilk olarak araştırma konusu, amacı ve problemi dikkate alınarak tüm katılımcılara uygulanması için açık uçlu sorulardan oluşan standartlaştırılmış görüşme formu düzenlenmiştir. Ayrıca birden fazla veri toplama yönteminin (görüşme, gözlem) kullanılması ve çalışmanın birden fazla araştırmacı

tarafından yürütülerek uzman incelemesine tabi tutulması da tutarlılığı (güvenilebilirlik) artıran tekniklerdir. Uzman incelemesi, toplanan verilerin araştırmacıların dışında ve onlardan bağımsız olarak en az iki kişi tarafından kodlanmasını da içermektedir. Literatürde kodlayıcılar arası uzlaşma (uyum) olarak ifade edilen bu karşılıklı kontrol, araştırmanın tutarlılığını (güvenilebilirliğini) ölçme noktasında kullanılmakta ve uzlaşma düzeyinin en az %80 olması gerekmektedir (Miles ve Huberman, 1994). Bu çalışmada MAXQDA 2022 nitel veri analiz programının iki kişi tarafından kullanılması ile yapılan kodlamaların karşılaştırılması neticesinde kodlayıcılar arası uzlaşma değeri %83,3 olarak tespit edilmiştir.

Nitel araştırmalarda geçerlik ve güvenilirlik bahsinde değinilmesi gereken son unsur olan onaylanabilirlik (doğrulanabilirlik) ise, bağımsız bir araştırmacı tarafından araştırma sürecinde takip edilen iş akışının ve tercih edilen yöntem ve tekniklerin tekrarlanması durumunda aynı sonuçlara ulaşılması olarak tanımlanmaktadır (Roller ve Lavrakas, 2015). Bu kapsamda araştırmanın tüm aşamaları (problemin tanımlanması, araştırma deseni ve örneklemin belirlenmesi, verilerin toplanması ve analizi, bulguların yorumlanması) herhangi bir muğlaklığa yer vermeyecek şekilde açık ve detaylı olarak raporlanmış ve bulguların yorumlanmasında katılımcıların verdikleri cevaplara değiştirilmeksizin yer verilmiştir.

3. BULGULAR

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Özellikleri

Demografik Özellik	Gruplar	Katılımcı Sayısı (24)	%
Cinsiyet	Kadın	8	33,3
	Erkek	16	66,7
	31-35	3	12,5
	36-40	10	41,7
Yaş	41-45	2	8,3
	46-50	3	12,5
	51-55	2	8,3
	56-60	2	8,3
	61-65	2	8,3
	Prof. Dr.	5	20,8
Unvan	Doç. Dr.	11	45,8
	Dr. Öğr. Üyesi	8	33,3
	İktisat	6	25,0
	Uluslararası İlişkiler	3	12,5
Bölüm	Maliye	3	12,5
	Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi	9	37,5
	İşletme	3	12,5
Öğretim Üyeliği Süresi	1-5 Yıl	10	41,7
	6-10 Yıl	7	29,2
	11-15 Yıl	2	8,3
	16-20 Yıl	2	8,3
	26-30 Yıl	1	4,2
Çevrimiçi Eğitim Verilen Dönem Süresi	31-35 Yıl	2	8,3
	1-4	11	45,8
	5-8	10	41,7
	9-12	3	12,5

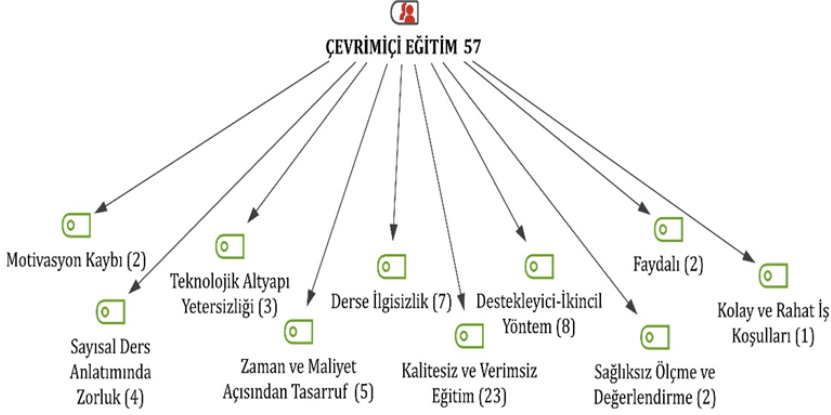
Tablo 1’de görüleceği üzere 24 katılımcının çoğunluğu (16 kişi) erkeklerden oluşmaktadır. Bununla birlikte önemli bir kısmı da (10 kişi) 36-40 yaş aralığındadır. Doç. Dr. Unvanına sahip olanlar 11 kişi iken Dr. Öğr. Üyesi 8 kişi, Prof. Dr. İse, 5 kişidir. 9 katılımcı siyaset bilimi ve kamu yönetimi bölümünde görevli iken 6 kişi iktisat bölümü öğretim üyesidir. Araştırmaya en çok (10 kişi) 1-5 yıl arası öğretim üyesi olanlar katılmış bunu 6-10 yıl arası (7 kişi) öğretim üyesi olanlar takip etmiştir. Son olarak, katılımcılar arasında 1-4 dönem arası çevrimiçi eğitim veren 11 kişi, 5-8 dönem arası eğitim veren 10 kişi bulunmaktadır.

Şekil 1. Araştırma Kapsamında Oluşturulan Temalar Bütünü (Kod Birlikte Oluşum Modeli)

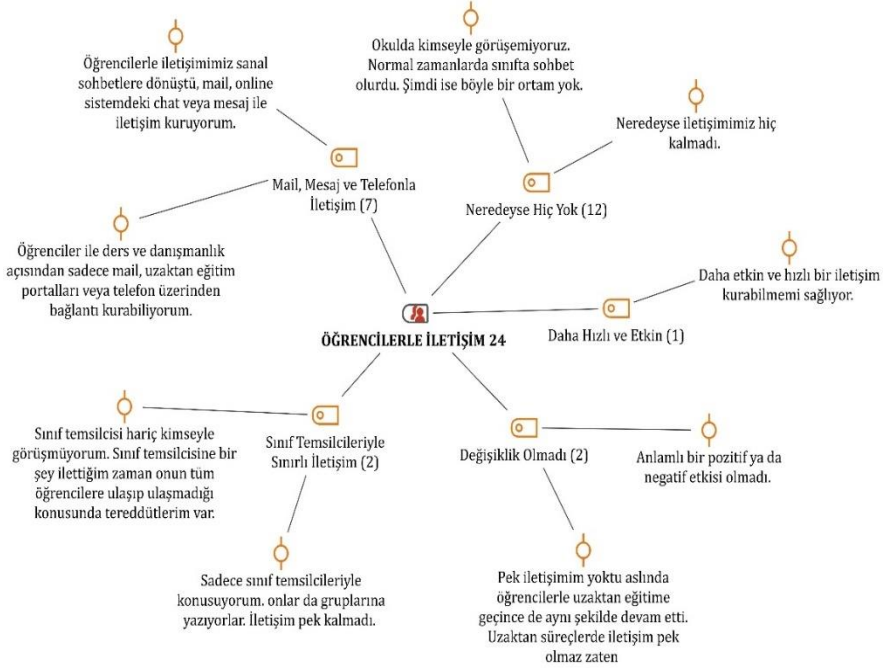
Çevrimiçi eğitim uygulamasının iibf öğretim üyelerine etkisinin incelendiği araştırmada katılımcıların algı, tutum ve bakış açılarından elde edilen verilerin çözümlenmesinde ana parametreler olarak ortaya çıkan 9 tema şekil 1’de gösterilmektedir. Bu temalar aynı zamanda araştırma probleminin boyutlarını da oluşturmaktadır.

Şekil 2. Katılımcıların Çevrimiçi Eğitim Uygulaması Hakkındaki Genel Görüşleri (Hiyerarşik Kod-Alt Kod Modeli)

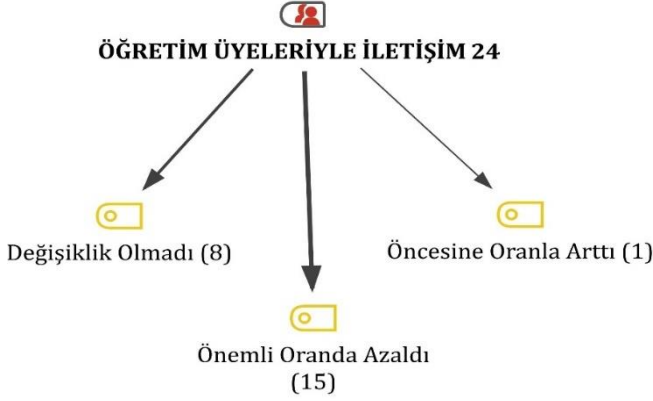
Araştırma kapsamında çevrimiçi eğitim uygulamasına yönelik bakış açısı sorgulanmış ve katılımcıların verdikleri cevaplar doğrultusunda 57 kodlama yapılarak şekil 2’deki model oluşturulmuştur. Bu kapsamda katılımcıların çevrimiçi eğitim konusunda en çok vurguladıkları husus bu yöntemle uygulanan eğitimin hem öğretmen üyeleri hem de öğrenciler açısından kalitesiz ve verimsiz (23) olduğu yönündedir. K7 katılımcısı bu durumu, “Uzaktan eğitimin hem hoca hem öğrenci açısından verimsiz olduğunu düşünüyorum. Dersin sanallaşması, takibinin zorunlu olmaması, öğrenci açısından dersi video izlemeye indiriyor, teknik imkansızlıklar nedeniyle zorlaştırıyor. Hoca açısından ise bilgisayara ders anlatmak, tek taraflı konuşmak, ekranda kendini izlemek gibi akıl sağlığı açısından da ilginç durumlar ortaya çıkıyor. Pek çok meslektaşımızın kendi kendime konuşuyor gibi hissediyorum ifadelerine denk geliyoruz, bir anlamda şizofrenik bir durum da.” şeklinde ifade etmiştir. Bununla birlikte 8 kez vurgu ile en çok değinilen ikinci husus, çevrimiçi eğitimin asli yöntem değil destekleyici-ikincil yöntem olması gerektiği ve olağanüstü durumlarda başvurulabileceği, olağan durumlarda ise yalnızca lisansüstü eğitimde kullanılabileceği düşüncesidir. Uygulamanın olumlu yönleri olarak da zaman ve maliyet açısından tasarrufa neden olduğu (5) ve iş koşullarının kolay ve rahat oluşu (1) görüşleri dile getirilmiştir.

Şekil 3. Çevrimiçi Eğitim Uygulamasının Öğrencilerle İletişim Üzerindeki Etkisini Gösteren Kod-Altкод Bölümler Modeli

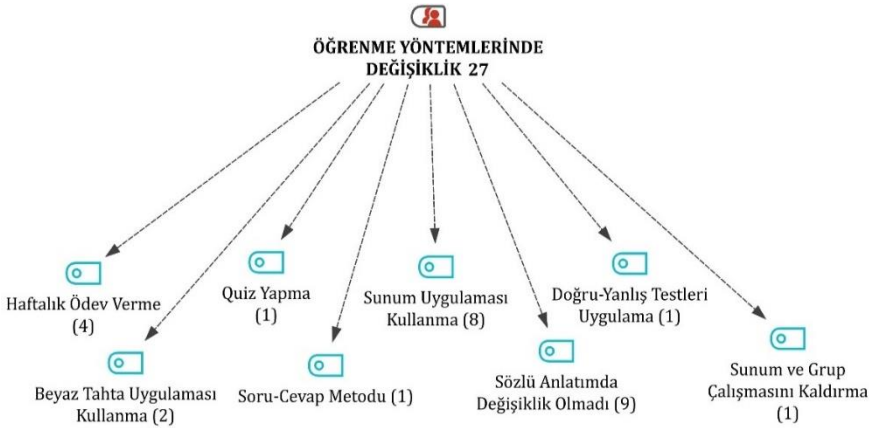
Çevrimiçi eğitim uygulamasının öğretim üyeleri ile öğrenciler arasındaki iletişimi nasıl etkilediğine dair yapılan sorgulamada katılımcıların cevapları analiz edilerek şekil 3'teki kod-altкод bölümler modeli oluşturulmuştur. Bu doğrultuda araştırmaya katılan öğretim üyeleri yüz yüze eğitimden farklı olarak çevrimiçi eğitimde öğrenci ile iletişimin neredeyse hiç olmadığını 12 kez belirtmiştir. Ayrıca iletişimin yalnızca e-posta, mesaj ve telefonla gerçekleştiği 7 kez ifade edilirken sınıf temsilcileri dışında kimseyle görüşülmediği de 2 kez belirtilmiştir. Buna karşılık öğrencilerle daha hızlı ve etkin bir iletişim kurulduğu ise yalnızca 1 kez vurgulanmıştır. Nihayet yukarıdaki modele göre katılımcıların büyük çoğunluğunun üzerinde uzlaştıkları husus, çevrimiçi eğitimin öğrenci ile olan iletişimi ciddi anlamda bitirme noktasına getirdiğidir.

Şekil 4. Katılımcılara Göre Çevrimiçi Eğitim Uygulamasının Öğretim Üyeleriyle İletişim Üzerindeki Etkisi (Hiyerarsik Kod-Altкод Modeli)

Çevrimiçi eğitim yalnızca öğrencilerin değil öğretim üyelerinin de üniversitelerden uzaklaşmasına neden olan bir uygulama olarak ön plana çıkmaktadır. Bu kapsamda çevrimiçi eğitim uygulamasının katılımcıların diğer öğretim üyeleriyle olan iletişimini hangi yönde şekillendirdiği ölçülmek istenmiş ve elde edilen verilerin analizi sonrasında şekil 4'teki model oluşturulmuştur. Modele göre katılımcılar eğitimin çevrimiçi yöntemle uygulanması ile birlikte diğer öğretim üyeleriyle iletişimin önemli oranda azaldığı (15) hususuna ciddi düzeyde vurgu yapmıştır. İletişimdeki bu azalmayı K5 katılımcısı, “*Online eğitim süreci diğer öğretim üyeleriyle olan münasebeti kopardı, karşılıklı iletişim kurmayı zorlaştırdı*” şeklinde yorumlamış ve bu sürecin etkilerini “... *kamusal, siyasal, toplumsal pek çok tartışmanın artık yapılamamasını ve ortak çalışmaların azalmasını beraberinde getirdi.*” diyerek dile getirmiştir. Bunun yanı sıra iletişimde herhangi bir değişikliğin olmadığı da 8 kez ifade edilmiştir. Son olarak bir katılımcı (K4) da teknik sorunların çözümüne yönelik yardımlaşma nedeniyle iletişimin arttığını belirtmiştir.

Şekil 5. Katılımcıların Çevrimiçi Eğitim Uygulaması Etkisiyle Öğrenme Yöntemlerinde Yaptığı Değişiklikler (Hiyerarşik Kod-Altкод Modeli)

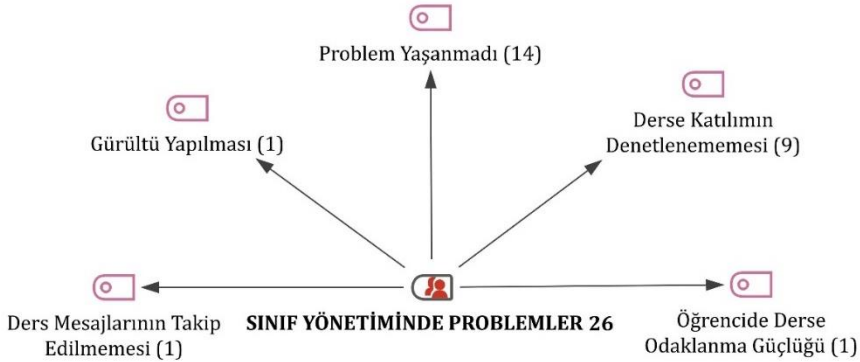
Çevrimiçi eğitim uygulamasının ilbf öğretim üyeleri üzerinde yarattığı bir diğer etki, öğrenme yöntemlerinde değişikliğe gidilmesi ve verimliliğin sağlanması düşüncesiyle farklı yöntemlerin tercih edilmesidir. Şekil 5’te görüleceği üzere yüz yüze yöntemde kullanılan sözlü anlatımda değişiklik yapılmadığı 9 kez ifade edilirken çevrimiçi yönteme geçilmesiyle öğrenme yönteminde değişiklikler yapıldığı 18 kez dile getirilmiştir. Bu değişiklikler arasında sunum uygulamasını kullanma (8) en fazla tercih edilen teknik iken haftalık ödev verme (4) ikinci sırada yer almıştır. Tüm bu yönetsel değişikliklere rağmen katılımcıların üzerinde durdukları ortak nokta öğrenme yöntemi ne olursa olsun öğrencilerin çevrimiçi eğitimde dersle ilgili olmalarıdır. Bununla ilgili K12 katılımcısı, “Soru cevap yönteminin özellikle kalabalık sınıflarda işlevsel olmadığını gördüm. Katılan az öğrenciden sadece birkaçı bu yönteme uyum sağladı. Sunum uygulamasında öğrenciler sunumlarını gerçekleştirdi fakat diğer öğrenciler daha az ilgilendi.” derken, K20 katılımcısı, “Uzaktan eğitim öğrenme yöntemlerini kısıtladı. Sadece sunum uygulaması yapabiliyorum. Soru-cevap ve tartışma yapamıyoruz. Öğrencilere soru soruyoruz ama cevap yok, ses yok.” şeklinde ifade etmiştir. K24 katılımcısı ise, “Elbette sunum odaklı çalışıyorum ancak o da olumsuz etkiledi, dersi yüz yüze yaptığımızda çizim yapıyorduk orada çizimin aşamalarını görüyordu öğrenci, ancak onlineda bütünü bir anda görmüş oluyor bu da dersi iyi anlamasına engel oluyor.” yorumuyla dersin içeriğinden dolayı sunum uygulamasının da verimliliği sağlamadığına işaret etmiştir.

Şekil 6. Cinsiyete Göre Öğrenme Yöntemlerinde Yapılan Değişiklikleri Gösteren Karşılaştırmalı Model

	Erkek	Kadın	Toplam
ÖĞRENME YÖNTEMLERİNDE DEĞİŞİKLİK			
Quiz Yapma	1		1
Beyaz Tahta Uygulaması Kullanma	2		2
Soru-Cevap Metodu	1		1
Doğru-Yanlış Testleri Uygulama	1		1
Sunum Uygulaması Kullanma	8		8
Haftalık Ödev Verme	2	2	4
Sunum ve Grup Çalışmasını Kaldırma		1	1
Sözlü Anlatımda Değişiklik Olmadı	4	5	9
Σ TOPLAM	19	8	27
# N= Belgeler/Konuşmacılar	16 (66,7%)	8 (33,3%)	24 (100,0%)

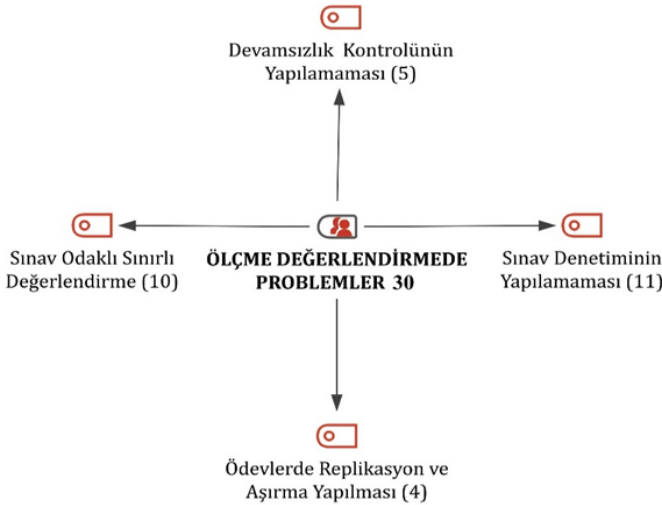
Öğrenme yöntemlerinde yapılan değişikliklerde dikkat çeken bir diğer husus erkek katılımcıların cevapları üzerinden yapılan 19 kodlamanın yalnızca 4'ünde yüz yüze eğitimdeki yöntemin (sözlü anlatım) değiştirilmediğinin ifadesi görülmekte ve yöntem değişikliğine yönelik cevaplarda 15 ifade yer almaktadır. Buna karşılık kadın katılımcılara ait toplam 8 kodlamanın 5'inde yöntemin değiştirilmediği 3 ifadesinde ise değiştirildiği belirtilmektedir. Şekil 6'dan anlaşılacağı üzere erkek katılımcıların cevapları büyük oranda öğrenme yönteminde değişiklik yapıldığı yönünde iken kadın katılımcıların cevapları aksine yüz yüze eğitimdeki yöntemin (sözlü anlatım) devam ettirildiği şeklindedir.

Şekil 7. Çevrimiçi Eğitim Süreçlerinde Sınıf Yönetiminde Karşılaşılan Problemler (Hiyerarşik Kod-Altкод Modeli)

Şekil 7’de katılımcıların çevrimiçi eğitim uygulaması ile yapılan derslerde sınıf yönetiminde herhangi bir problemle karşılaşma durumu gösterilmektedir. Buna göre sınıf yönetiminde herhangi bir problemle karşılaşılmadığı (14) en çok tekrarlanan ifade iken problem olarak ilk sırada derse katılımın denetlenememesi (9) yer almıştır. Katılımın zorunlu tutulmaması ve dersin öğrenci tarafından aktif şekilde dinlendiğinin tespit edilememesi gibi problemler kimi katılımcılar tarafından ortak şekilde dile getirilen temel hususlar olmuştur. Örneğin K6 katılımcısı bu sorunu, “*Dersi anlatırken öğrenci sistemde açık görünüyor fakat soru sorduğumda cevap vermemesi onun sistemi açık bırakıp orada olmadığını gösteriyordu. Eğer çevrimiçi eğitim yapılacaksa bunun için öğrencilerin dersi dinleyip dinlemediklerini anlayabileceğimiz bir sistemin olması gerektiği kanaatindeyim.*” şeklinde dile getirmiştir. K23 katılımcısı ise, “*Mecburiyet olmadığı için katılım oluyor mu olmuyor mu bilmiyorum. Katılım çok az bence. Soru-cevap uygulaması ile öğrencinin de dahil edildiği aktif bir ders işleyişi sağlanamadı.*” demiştir. Bu problemler aynı zamanda öğretim üyelerinin çevrimiçi eğitimi verimsiz ve kalitesiz (şekil 2) olarak değerlendirmesinin temelindeki gerekçelerden birkaçı olarak ön plana çıkmaktadır.

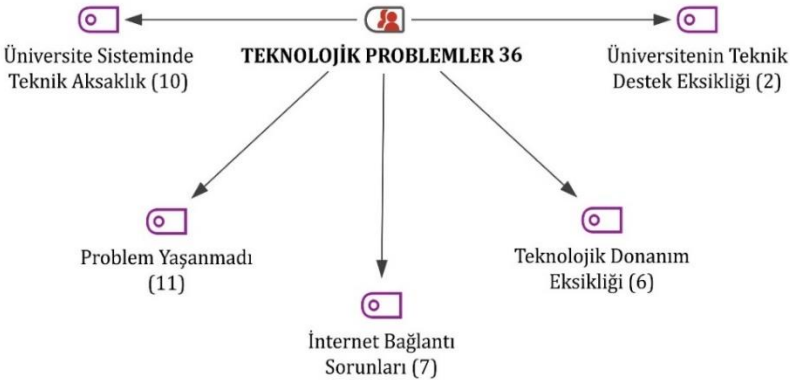
Şekil 8. Katılımcılara Göre Uzaktan Eğitim Uygulamasının Ölçme ve Değerlendirmeye Etkisi (Hiyerarşik Kod-Altкод Modeli)

Araştırmaya katılan öğretim üyelerinin çevrimiçi eğitim uygulamasında öğrenci performanslarını değerlendirirken karşılaştığı herhangi bir problemin var olup olmadığına dair yapılan sorgulamada toplanan verilerin analizi neticesinde şekil 8’deki görsel ortaya çıkmıştır. Araştırmada katılımcıların çevrimiçi eğitimde en çok eleştirdikleri hususlar arasında öğrenci performanslarının değerlendirilmesinde yaşanan sorunların yer aldığı gözlenmiştir. Bu sorunlar arasında sınav denetiminin yapılamaması (11) ilk sırada yer almıştır. Öğretim üyeleri çevrimiçi sınavlardaki ölçme ve değerlendirmenin, yüz yüze yapılan sınavlara göre, işlevsiz ve

hakkaniyetten yoksun olduğunu vurgulamıştır. Sınav ortalamalarının yüz yüze eğitime göre önemli düzeyde yüksek olmasının bu durumun en somut örneği olduğu ifade edilmiştir. K24 katılımcısı bu konuda, “Ölçme değerlendirme tam anlamıyla yapılamıyor. Çünkü sınav kontrol edilemiyor. Sorular nasıl çözülüyor bilemiyoruz. Çok sayıda yüksek ve birbirine yakın puanlar oluyor. Ortalamalar yükseldi.” şeklindeki cevabı ile memnuniyetsizliğini dile getirmiştir. Yine K21 katılımcısı, “Çevrimiçi eğitimde ölçme değerlendirme konusunda çok ciddi sorunlar var. Kopya varsa da önlenemez. 10 öğrenciden 9’u 100 alıyor sınavdan. Hepsinin bir araya gelerek soruları birlikte yanıtladıkları veya whatsapp gruplarında soruların dağıtıldığı söyleniyor. Alınan notlar ders performanslarını yansıtmıyor. Hazırlanan ödevler internette kopyalandığı için benzerlik oranları çok yüksek oluyor. Çevrimiçi eğitimin en büyük sıkıntısı, en büyük handikapı öğrencinin bilgisini ölçme ve değerlendirmede başarısız olmasıdır.” diyerek ciddi bir problemin varlığına işaret etmiştir. Katılımcıların çevrimiçi eğitimde öğrenci performanslarını değerlendirmede üzerinde sıklıkla durdukları ikinci problem, değerlendirmenin yalnızca sınav odaklı (10) olmasıdır. Öğrencinin dersteeki durumuna yönelik herhangi bir değerlendirme yapılamaması sağlıklı ve sınırlı bir ölçmenin olduğu yorumlarına neden olmuştur. Örneğin K3 katılımcısı, “Sadece sınav odaklı bir performans değerlendirebiliyorum. Onun dışında derse katılım, derste sorumluluk alma ve öğrencinin çalışıp çalışmadığına yönelik bir analiz yapamıyorum. Tamamen sınav odaklı değerlendirme bu durum açıkçası sınırlı bir performans değerlendirme ortaya çıkartıyor.” demiştir. Son olarak bu konuda öğrencilerin devamsızlık kontrolünün yapılamaması (5) ve ödevlerde replikasyon ve aşırma yapılması (4) da katılımcıların vurguladıkları konular olarak görülmektedir.

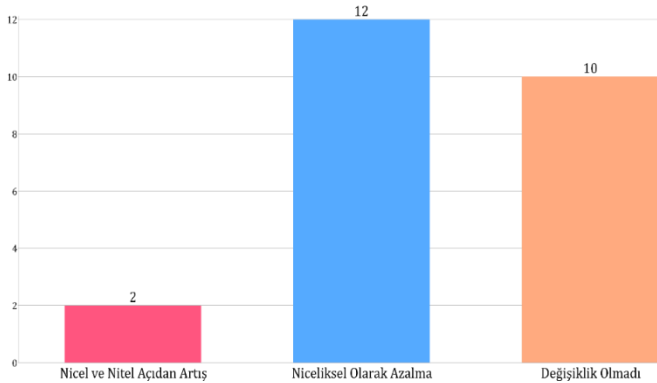
Şekil 9. Çevrimiçi Eğitim Süreçlerinde Karşılaşılan Teknolojik Problemler (Hiyerarşik Kod-Altкод Modeli)

Çalışmada katılımcılarla yapılan görüşmeler esnasında değinilen konulardan birisi de teknoloji temelli bir uygulama olan çevrimiçi eğitimin bu konuda ne düzeyde sorunsuz ilerlediği olmuştur. Öğretim üyelerinin çevrimiçi ders platformlarını kullanırken herhangi bir teknolojik problemle karşılaşp karşılaşmadıkları sorusu

üzerine verilen cevapların analizi şekil 9'daki modeli meydana getirmiştir. Verilen cevaplar neticesinde toplam 36 kodlama yapılmış ve 11 kez teknoloji kaynaklı herhangi bir problem yaşanmadığı ifade edilmiştir. Aksine katılımcılar farklı problemlerin varlığına ise 25 kez değinmiştir. Bunlar arasında en çok çevrimiçi eğitim uygulamasının geniş çaplı kullanılmaya başlandığı Covid-19 pandemisinin ilk dönemlerinde üniversite sisteminde teknik aksaklıkların yaşanması (11) dile getirilmiştir. Örneğin K20 katılımcısı, “İlk başlarda teknolojik aksaklıklar yaşandı. Kullandığımız sistem başlarda öğrencinin sunum yükleyip anlatabileceği sistem değildi. O dönemlerde üniversitenin çevrimiçi eğitim sisteminden hiç faydalanamadık. Onu sonra geliştirdiler. Yine başlarda belli gün ve saatlerde dersler aynı zamanda başladığı için yığılma olduğundan takılmalar derse girememeler oluyordu.” demiştir. İkinci olarak katılımcılar 7 kez internet bağlantı sorunlarının varlığına vurgu yapmıştır. Gerek öğretim üyeleri gerekse öğrencilerin internet kesintisi yaşadığı veya bağlantı hızının düşük olmasından dolayı takılmaların meydana geldiği ifade edilmiştir. K5 katılımcısı bu durumu, “İnternet tabanlı kesintiler ve internet gücünün düşük olması, öğrencilerin sağlıklı şekilde, kota ve kesinti sorunu yaşamadan, internete erişememesine neden olmuştur.” şeklinde anlatmıştır. Ayrıca yaşanan problemler kapsamında teknolojik donanım eksikliği (6) üzerinde de durulmuş ve öğrencilerin çevrimiçi eğitime uygun yeterli donanıma (bilgisayarların eski olması, kamera ve mikrofon eksikliği vb.) sahip olmadıkları ifade edilmiştir.

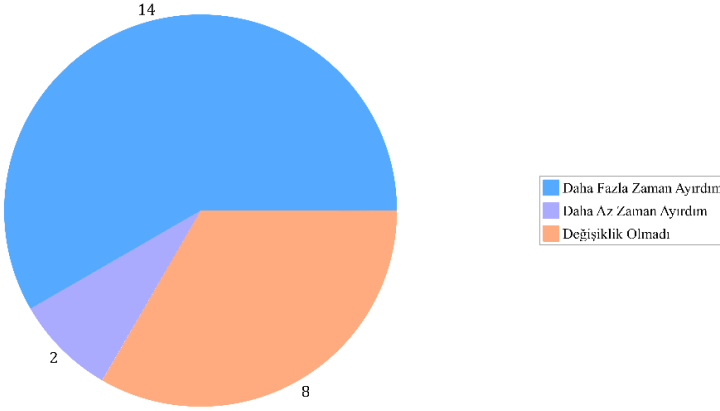
Şekil 10. Katılımcılara Göre Çevrimiçi Eğitim Uygulamasının Bilimsel Çalışmalara Etkisi (Altkodların İstatistiği Modeli)

Çevrimiçi eğitim doğası gereği ortak bir fiziksel mekânda bulunma zorunluluğunu ortadan kaldıran, ekonomik giderlerin azalmasına ve yüz yüze eğitimde harcanan zamandan tasarruf edilmesine neden olan bir uygulama olarak ön plana çıkmaktadır. Bu koşulların çevrimiçi eğitim süresi boyunca öğretim üyelerinin bilimsel üretkenliğine nasıl etki ettiğine dair yapılan sorgulama sonuçları şekil 10'da görülmektedir. Okullarda geçen zamanın önemli oranda azalmasına rağmen katılımcılar çoğunlukla bilimsel çalışmalarında niceliksel olarak azalma (12)

olduğunu söylemiştir. Bu kanaatteki kimi katılımcılar çevrimiçi eğitim uygulamasının sadece öğrencileri değil öğretim üyelerini de tembelleştirdiğini dile getirmiştir. Örneğin K14 katılımcısı, “Çevrimiçi eğitim süreçlerinde çalışmalarımın niceliği azaldı. Okula erken gitmediğim için uykuya ve kendime daha fazla vakit ayırdım. Özel hayatıma daha fazla önem verdim. Bu nedenle çalışmalarımın niceliği düştü. Niteliğinde önemli bir değişim olmadı. Sanırım bu süreçte biraz tembelleştim.” derken; K17 katılımcısı da “Nicelik azaldı çünkü ben zamanı iyi kullanamadım. Uyudum. Eşime vakit ayırdım. Gezdim. Nitelikte değişme olmadı. Zamanı iyi kullanmak önemli çünkü online eğitimi istediğim zaman yapabiliyorum ama yüz yüze ders öyle değil okula erken gelip çalışmak gerekiyor. Online eğitimde rahat oluyorum, tembelleşiyorsun.” şeklinde benzer bir değerlendirmede bulunmuştur.

Şekil 11. Çevrimiçi Eğitim Uygulamasının Özel Hayata Etkisi (Altkodların İstatistiği Modeli)

Çevrimiçi eğitim uygulaması ile birlikte üniversite ortamında geçirilen zamanın azalması bilimsel çalışmaların yanı sıra katılımcıların özel hayatı üzerinde de etkilere neden olabilmektedir. Şekil 11’de bu yönde yapılan sorgulamaya katılımcıların verdikleri cevapların analizi neticesinde oluşturulan model görülmektedir. Bu modele göre, katılımcılar 14 kez çevrimiçi eğitim sürecinde özel hayatlarına daha fazla zaman ayırdıklarını ifade etmiştir. K16 katılımcısı, “Kesinlikle kendime daha fazla zaman ayırdım. Yapmam gereken özel işlerimi yaptım yapılacak işlerimi planladım. Dinlenerek çalıştım. Uyudum. Bol bol okudum, sahilde yürüyebildim. Psikolojik olarak refresh (yenileme) dönemi geçirdim. Her dönemin avantajı ve dezavantajı vardır. Bu dönemin akademik personel açısından avantajı kesinlikle kendine vakit ayırmaktır.” şeklinde görüş belirtirken, K14 katılımcısı, “Özel hayatıma çok vakit ayırdım. Derslerden başka akan bir hayatım olduğunu anladım. Yaşadığım il gereği sadece yazları tatil yapabiliyordum. Ancak bu süreçte farklı şehirlerden bağlanarak kendi çalışmalarımı ve derslerimi gerçekleştirdim. Evet biraz tembelleştim ancak aileme vakit ayırmak beni memnun etti.” demiştir. Bu cevaplardan anlaşılacağı üzere çevrimiçi eğitim katılımcıların önemli bir bölümü üzerinde yaşam kalitelerini artırıcı

etkiye neden olmuştur. Buna karşılık çevrimiçi eğitimin özel hayat üzerinde etkisi noktasında en fazla yapılan ikinci vurgu herhangi bir değişikliğin olmadığıdır (8). Özel hayata daha az zaman ayrıldığı konusu da 2 kez ifade edilmiş bunun nedeni olarak da ders materyallerinin hazırlanması ve çevrimiçi ders platformlarında uzun süreler zaman geçirilmesi gösterilmiştir. Bu durumu K5 katılımcısı “Çevrimiçi eğitimde yer alacak materyalleri hazırlamak için en uygun ortamı gece saatlerinde elde ediyorum. Bu nedenle gece mesaisi kavramı diyebileceğim bir yeni mesai çeşidiyle karşı karşıyayım. Gündüz saatlerinde sessiz/sakin bir çevrede ders çekme imkanına erişmem oldukça zor oluyor. Bu yüzden özel hayatıma daha az zaman ayırıyorum.” şeklinde belirtmiştir. Nihayet modelde görüldüğü üzere yapılan kodlamaların (24) üçte ikisi çevrimiçi eğitimin özel hayat üzerinde olumlu veya olumsuz bir etkisinin olduğunu da göstermektedir.

Şekil 12. Araştırmadaki Kodların Frekans Büyüklüklerine Göre Oluşturulan Kod Bulutu Modeli

Şekil 12’de görülen kod bulutu araştırma kapsamında oluşturulan tüm kodların frekans değerlerine (bir ifadenin katılımcılar tarafından kullanılma sayısı) göre farklı boyutlarda gösterildiği bir modeldir. Katılımcıların görüşme sorularına verdikleri cevaplarda hangi ifadeleri daha çok kullandığı, hangi konuları ön plana çıkardığı bu modelden anlaşılmaktadır. Örneğin “iletişim neredeyse hiç yok” kodu 12 kez, “sınıf yönetiminde problem yaşanmadı” kodu 14 kez ve “sınav denetiminin yapılamaması” kodu 11 kez vurgulanmış olduğundan boyutları kod bulutunda büyük görünmektedir. Cevaplarda en çok değinilen “kalitesiz ve verimsiz eğitim” kodu ise katılımcılar tarafından 23 kez vurgulandığından hem en büyük boyutta hem de merkezde yer almaktadır. Bu haliyle araştırma probleminin çeşitli boyutları hakkında da bilgi veren kod bulutu modeli, çalışmada ortaya çıkan sonuçların özeti olma niteliğine de sahiptir. Modele bakarak katılımcıların araştırmanın konusu ve problemi ile ilgili bakış açıları, algıları ve tutumları anlaşılabilir. Örneğin çevrimiçi eğitim uygulaması ile ilgili katılımcıların üzerinde durdukları temel düşünce eğitimin kalitesiz ve verimsiz

olmasıdır. Yine teknolojik problemlerin varlığı, ölçme ve değerlendirmenin net olarak yapılamaması, iletişimin ciddi şekilde azalması, öğrencilerde odaklanma ve derse ilgisizlik, öğretim üyelerinde motivasyon kaybı ve bilimsel çalışmalarda azalma olması gibi çok sayıda tespit kod bulutu modelinden çıkarılabilmektedir.

4. TARTIŞMA

Son yıllarda gerek küresel gerek de ulusal kriz anı ve sonrasındaki olağanüstü şartlarda eğitimin devamlılığını sağlamak amacıyla yaygın olarak kullanılan çevrimiçi eğitimin iibf öğretim üyeleri üzerindeki etkilerini ölçmek amacıyla gerçekleştirilen bu araştırmanın sonuçları, literatürdeki diğer çalışmalar ile karşılaştırmalı olarak ele alınarak benzer ve farklı yönleri ortaya konulmuştur. Bu kapsamda ilk olarak değinilmesi gereken temel sonuç, çevrimiçi eğitimin öğretim üyeleri ve öğrenciler için kalitesiz ve verimsiz bir uygulama olduğu düşüncesidir. Bu çıktı Ayyıldız, Günlük ve Erbey (2006)'in yapmış olduğu çalışmanın sonuçlarından olan çevrimiçi eğitimin geleneksel eğitime göre yetersiz kaldığı görüşü ile uyumludur. Buna karşılık çalışmada çevrimiçi eğitimin zaman ve maliyet açısından tasarruf sağladığı sonucu ile Falowo (2007)'nin zamanın etkin kullanılmasına yol açtığı ve Kaya vd. (2017)'nin ekonomik maliyetlerin düşmesine neden olduğunu şeklindeki olumlu özellikler örtüşmektedir. Katılımcıların çevrimiçi eğitim uygulamasının asli yöntem olarak değil destekleyici-ikincil yöntem olarak kullanılması gerekliliği görüşü literatür taramasında karşılaşılmayan, bu araştırmaya özgü bir sonuç olarak ön plana çıkmaktadır.

Eğitimde etkinliğin ve verimliliğin sağlanmasında en önemli unsurlardan olan taraflar arası iletişimin güçlü olması gerekliliği çevrimiçi eğitimde sağlanamamaktadır. Araştırmada öğrenci ve diğer öğretim üyeleriyle olan iletişimin ciddi düzeyde azaldığı ve neredeyse kopma noktasına geldiği sıklıkla dile getirilmiştir. Benzer sonuç literatürde Sayan (2020) tarafından gerçekleştirilen ve Covid-19 sürecinde çevrimiçi eğitimin analiz edildiği çalışmada da belirtilmiş, öğrenci ve diğer öğretim üyeleri ile olan iletişimin azaldığı tespit edilmiştir. Yine Barış ve Çankaya (16) ile Gürer, Tekinarslan ve Yavuzalp (2016) tarafından yapılan çalışmalarda da öğretim üyesi ile öğrenci arasındaki iletişimin azaldığı önemli bir çıktı olarak görülmektedir.

Çevrimiçi eğitimde birçok katılımcının derslerin işleniş noktasında yüz yüze eğitimde kullanılan yöntem ve araçları terk ederek yerine farklı teknikler tercih ettiği anlaşılmıştır. Bunlar arasında sunum uygulaması, haftalık ödev verme, beyaz tahta kullanımı gibi çevrimiçi eğitime daha uygun olduğu ve daha fazla verim getireceği düşünülen teknikler yer almaktadır. Soru-cevap uygulaması gibi birçok yöntemin işlevsiz olduğu çevrimiçi yöntemde özellikle öğrencinin derse katılım sağlamaması, sorulan sorulara cevap vermemesi şeklinde problemler yaşanmıştır. Bu yönüyle, araştırmanın çıktısı, Öztürk (2020) tarafından gerçekleştirilen ve akademik personelin çevrimiçi eğitime uyumunu inceleyen çalışmada yüz yüze eğitimdeki materyallerin çevrimiçi eğitimde etkin şekilde kullanılamayacağı sonucu ile tutarlıdır. Katılımcıların verdikleri cevaplardan çevrimiçi eğitimde ders anlatımlarının tekdüze

bir hal aldığı bu durumun da öğretim üyelerinde ve öğrencilerde motivasyon sorunlarına ve ilgisizliğe neden olduğu anlaşılmaktadır.

Araştırma sonuçları ile ilgili en çok şikâyet edilen konu olan öğrenci performanslarını ölçme ve değerlendirmede hakkaniyete uygun güvenilir bir neticenin ortaya çıkmamasıdır. Yalnızca sınav dayalı bir değerlendirme yapılması ve sınav güvenliğinin olmaması öğrenci performanslarının ölçümünü işlevsizleştirmektedir. Sınavlarda not ortalamasının yüz yüze eğitime oranla çok yüksek olması, yapılan yanlışların çoğunlukla aynı olması, ödevlerde internetten kopyala-yapıştır yöntemi kullanılması gibi birçok problem sağlıklı ve güvenilir bir ölçme-değerlendirmenin önüne geçmektedir. Keza Altınpulluk (2021) tarafından akademik personelin çevrimiçi eğitim deneyimleri üzerine yapılan benzer bir çalışmada da sınav denetimi ve ölçme-değerlendirme yöntemlerinin güvenilir olmadığı sonucu ortaya çıkmıştır. Sonuç olarak tarafımızca çevrimiçi eğitimin öğrenciler üzerinde akademik yeterliliği önemli düzeyde düşürmekte olduğu, konu ile ilgili herhangi bir önlem alınmadığı ve sürecin geçiştirildiği düşünülmektedir.

Çevrimiçi eğitimin başarılı şekilde yürütülebilmesinde önemli belirleyici unsurlardan birisi de teknolojik imkanların elverişli olması gerekliliğidir. Bu doğrultuda üniversitelerin, öğretim üyelerinin ve öğrencilerin çevrimiçi eğitime uygun teknolojik altyapı kapasitesine sahip olmaları eğitimin kalitesini etkileyecek temel etkenler olarak değerlendirilmektedir. Araştırmada katılımcılar çoğunlukla (36 vurgunun 25'i) çevrimiçi eğitim süreçlerinde teknolojik problemlerin varlığı hususunda görüş belirtmişler ve bu problemleri üniversite sisteminin (çevrimiçi eğitim platformlarının) yetersizliği, internet bağlantı sorunları, donanım eksikliği, teknik destek eksikliği şeklinde ifade etmişlerdir. Çardak ve Güler (2022) tarafından yapılan çalışmada da benzer şekilde bağlantı yetersizliği, teknolojiye yeterli düzeyde erişememe gibi problemlerin varlığına vurgu yapılmıştır. Özellikle Covid-19 pandemisinin etkisiyle çevrimiçi eğitim uygulamasına geçilen ilk dönemlerde üniversitelerin altyapıları yetersiz olduğu için teknik aksaklıklar derslerin yapılmasında problemlere neden olmuştur. Yine süreç içerisinde öğretim üyeleri ile öğrencilerin yaşadıkları bağlantı sorunları ile teknolojik donanım eksiklikleri ders takibini olanaksız kılmıştır. Bu tür sorunların aşılması için geçen süre, telafisi zor olan eğitim için zaman kaybı olarak nitelendirilebilir. Kaldı ki teknoloji kaynaklı sorunların çözülmesi sonrasında öğrencinin derse olan ilgisinde herhangi bir artış da yaşanmamış, devam zorunluluğunun olmamasından dolayı ders takibi yapılmamıştır.

Son olarak, çevrimiçi eğitimin çoğunlukla öğretim üyelerinin bilimsel üretkenliğinde niceliksel azalmaya neden olduğu, motivasyon kaybı yarattığı, çalışma sayılarının azaldığı, var olan zamanın verimli değerlendirilemeyerek dinlenme amaçlı kullanıldığı anlaşılmıştır. Okulda geçirilen zamanın azalmasına rağmen katılımcıların çoğu bilimsel çalışmalarında artış olmadığını aksine niceliksel azalma olduğunu dile getirmiştir. Bu durum ile katılımcıların birçoğunun çevrimiçi eğitim sürecinde özel hayatlarına daha fazla zaman ayırdıkları sonucunu birlikte ele aldığımızda zaman yönetiminin etkili şekilde yapılamadığı ve akademik gelişme sağlama fırsatının iyi değerlendirilemediği görülmektedir. Tüm bu değerlendirmeler neticesinde çevrimiçi

eğitim uygulaması araştırma kapsamındaki iibf öğretim üyelerinin ekseriyeti üzerinde verimliliği ve etkinliği azaltan, ölçme ve değerlendirmeyi zorlaştıran, iletişimi ortadan kaldıran, motivasyonu düşüren ve özel hayata daha fazla zaman ayrılmasına neden olan bir etkiye yol açmıştır.

SONUÇ

Küresel çapta yaşanan teknolojik gelişmelerin eğitim alanında neden olduğu en önemli dönüşümler arasında sayılabilecek çevrimiçi eğitim uygulaması, özellikle ulusal ve uluslararası düzeydeki olağanüstü durumlarda eğitimin her kademesinde yaygın şekilde kullanılmaktadır. Öğrenci ile öğreticinin ortak bir fiziksel mekânda bulunma zorunluluğunu ortadan kaldırması nedeniyle eğitimde esneklik sağlayan çevrimiçi eğitim uygulamasının olumlu ve olumsuz yönleri dikkate alınarak Türkiye'deki iktisadi ve idari bilimler fakültelerinde görevli öğretim üyeleri üzerinde nasıl etki yarattığı nitel araştırma yöntemi kullanılarak incelenmiştir. Bu inceleme neticesinde elde edilen bulgular çeşitli görseller yardımıyla yorumlanarak yukarıda ayrıntılı olarak verilmiştir. Sonuç olarak, katılımcılarda çevrimiçi eğitimin kalitesiz ve verimsiz olduğu algısının yerleştiği ve olağan dönemlerde ancak destekleyici bir uygulama olabileceği kanaatinin geliştiği anlaşılmıştır. Bu görüşün temelinde, öğrencilerin devam zorunluluğunun olmamasından dolayı derse ilgisizleşmesi ve iletişimin kopma noktasına gelmesi, sınav ve ödev denetiminin yapılmasından dolayı ölçme ve değerlendirmenin hakkaniyetten yoksun ve sağlıklı şekilde yapılması, teknolojik problemlerin varlığı, tüm bunların öğretim üyelerinde motivasyonsuzluğa sebep olmasından dolayı bilimsel çalışmaların azalması gibi hususlar yer almaktadır.

Çevrimiçi eğitim her ne kadar kriz şartlarının hâkim olduğu dönemlerde üniversite eğitiminde ilk başvuru yöntemi olarak kabul edilse de gerek eğitimin niteliğinin düşmesine gerekse öğretim üyelerinin büyük oranda olumsuz etkilenmesine yol açmaktadır. Bu durum araştırmamızda iibf öğretim üyeleri üzerindeki etkileri bakımından gözlemlenmiştir. Gelecekte çevrimiçi eğitimin asli eğitim yöntemi olarak kullanılma olasılığını ve yaşanabilecek olağanüstü şartları dikkate alarak çevrimiçi eğitim kaynaklı mevcut eksikliklerin giderilmesi gerekliliği açıkça görülmektedir. Özellikle ölçme değerlendiriminin yalnızca sınav odaklı olmaktan çıkarılması, sınav kontrol mekanizmalarının geliştirilmesi, derse devamı zorunlu tutan formüllerin geliştirilmesi, öğrencinin derse ilgisinin çekilmesi ve dersin interaktif işlenmesinin önceliklendirilmesi, öğretim üyelerine çevrimiçi eğitim dönemine özgü bilimsel çalışma sorumlulukları (makale, bildiri vb.) getirilmesi, diğer öğretim üyeleri ve öğrencilerle iletişimin geliştirilmesi ve akademik fikir alışverişinin artırılmasına yönelik periyodik toplantıların ve etkinliklerin düzenlenmesi durumunda çevrimiçi eğitimin daha nitelikli ve verimli olacağı ve çalışma özelinde İİBF öğretim üyelerinin olumlu anlamda etkilenmesine neden olacağı düşünülmektedir.

EFFECTS OF ONLINE EDUCATION APPLICATION ON FEAS FACULTY MEMBERS

1. INTRODUCTION

Distance education, which does not require students and instructors to be physically present in a common physical area, stands out as a method carried out in flexible conditions. Today, distance education, which has expanded its scope with information and communication technologies, is increasingly carried out in the online environment, especially in virtual classroom environments. Especially in exceptional periods, online education, which is preferred instead of face-to-face education, brings advantages and disadvantages to ensure the continuity of education. With the effect of the Covid-19 pandemic, online education, which has been widely used around the world since 2020, has been adopted as a method in Turkey after the earthquakes in Kahramanmaraş on February 6, 2023. The method applied at all levels of compulsory education also affected university education and created both positive and negative aspects for the teaching staff. These aspects have revealed a number of effects on the education system, academics and students. The aim of this study is to determine how online education affects instructors in various dimensions. In the light of the findings obtained, it will be possible to prevent the negative effects of the distance education system in the future.

2. METHODS

The study begins by addressing the development of distance education with a chronological overview on a global scale and within Turkey, followed by an exploration of online education. Within this context, a review of national and international literature has been conducted, encompassing the scope and results of similar qualitative studies. The second part of the study adopts a qualitative research methodology using a case study design, and an interview form consisting of 16 open-ended questions that address various dimensions of the research problem has been prepared. In order to reach a wide range of participants, a purposive sampling method known as maximum variation sampling, commonly used in qualitative research, has been employed for sample selection. After obtaining ethical committee approval for implementing the interview form, data collection began through interviews and observations with faculty members from various universities' faculties of economics and administrative sciences. Data collection was concluded upon reaching data saturation (repetitive responses), resulting in data gathered from a total of 24 faculty members. These data were subjected to content and descriptive analysis using the MAXQDA 2022 qualitative data analysis software, resulting in the creation of 72 codes grouped into 15 themes through a total of 416 codings. The requirements for ensuring validity and reliability specific to qualitative research—credibility, transferability, dependability, and confirmability—have been fulfilled. All stages of the research have been reported in detail and clarity, leaving no room for ambiguity.

Particularly in terms of reliability, two different coders independently coded the same form, and the inter-coder agreement value was 83.3%, exceeding the reference value of 80%.

3. RESULTS

The findings from the analyses have been interpreted and evaluated in relation to the research problem and objective through the presentation and discussion of figures, tables, and models. In this context, the participants predominantly emphasize that online education is characterized by poor quality and inefficiency. Furthermore, it is believed that online education should be used as a supplementary-secondary method, rather than a primary method, during regular periods, and that it leads to a loss of motivation among instructors and indifference towards classes among students. It is mentioned that in online education, where there is no obligation to be in a shared physical space and attend classes, communication with students and other faculty members has significantly decreased. The decline in academic exchange has resulted in a significant decrease in the exchange of ideas. Participants mostly indicated that they made adjustments in online teaching techniques to achieve efficiency. Although techniques such as using presentation software and assigning weekly assignments were implemented to increase efficiency, there was no change in students' lack of interest in the class. However, some participants stated that no technique could increase efficiency and that they continued to use oral presentation techniques used in face-to-face education for online education. In the process of online education at universities, problems such as the absence of mandatory attendance for students and the inability to effectively monitor active listening by students have been commonly expressed by participants. Similarly, it has been determined that instructors face significant challenges in measuring and evaluating student performance. Factors that hinder fair and reliable assessment include limited assessment focused solely on exams, the inability to monitor exams, and the replication and plagiarism of online assignments. The uniformity and high scores in exam results have led to a significant increase in averages compared to face-to-face education, making fair evaluation impossible.

4. DISCUSSION

Technology-related problems have a large place among the difficulties experienced by the participants in the online education process. It has been determined that these problems, which both hinder the educational process and cause loss of motivation and indifference to the lessons, will reduce the academic success and efficiency of the academicians. In the early periods when online education started to be implemented due to the pandemic, technical problems in university systems were replaced by technological hardware deficiencies and internet connection problems. Finally, online education has impacted both the academic work and personal lives of faculty members. Although the time spent in schools decreased significantly, participants mostly noted a quantitative decrease in their academic work. This can be attributed to the use of leisure time for personal activities rather than academic activities.

Participants also frequently stated that they spent more time on their personal lives and felt academically inactive during this period. It has been concluded that during the online education process, the academic staff spend more time on their private life and work, and this situation increases the quality of their social life.

CONCLUSION

When these two results (academic work and personal life) are considered together, it is concluded that effective time management during the online education process was not achieved by the faculty members, and the opportunity for academic advancement was not utilized effectively. It has been concluded that online education is important in terms of allocating more time to their private lives and providing flexibility to use the time as they wish.

KAYNAKÇA

- Ağırtaş, A. ve Çavuş, H. (2022). Üniversitelerde Görev Yapan Öğretim Elemanlarının Acil Uzaktan Eğitim Dönemindeki Dijitalleşme Durumlarının İncelenmesi. *Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(1), 36-52.
- Altınpulluk, H. (2021). Türkiye'deki Öğretim Üyelerinin Covid-19 Küresel Salgın Sürecindeki Uzaktan Eğitim Uygulamalarına İlişkin Görüşlerinin İncelenmesi. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 41(1), 53-89.
- Anderson, B. ve Simpson, M. (2012). History and Heritage in Distance Education. *Journal of Open, Flexible, and Distance Learning*, 16(2), 1-10.
- Andrews, T. ve Tynan, B. (2012). Distance learners: Connected, mobile and resourceful individuals. *Australasian Journal of Educational Technology*, 28(4).
- Ayyıldız, S. Ü., Günlük, M. ve Erbey, S. N. (2006). Muhasebe Öğretim Elemanlarının Uzaktan Eğitim ve Uzaktan Muhasebe Eğitimine Yönelik Tutumları Üzerine Bir Araştırma. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 32, 1-14.
- Aziz, A. (2015). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntem ve Teknikleri* (10. Baskı). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık
- Bailenson, J. N. (2021). Nonverbal Overload: A Theoretical Argument for the Causes of Zoom Fatigue. *Technology, Mind, and Behavior*. 2(1), 1-5. Doi: 10.1037/tmb0000030
- Barış, M. F. ve Çankaya, P. (2016). Akademik Personelin Uzaktan Eğitim Hakkındaki Görüşleri. *International Journal of Human Sciences*, 13(1), 399-413.
- Bayam, Y. ve Aksoy, S. (2002). Türkiye'de Uzaktan Eğitim ve Sakarya Üniversitesi Uygulaması. *SAU Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 6(1), 169-175.

- Baxter, P. ve Jack, S. (2008). Qualitative Case Study Methodology: Study Design And Implementation for Novice Researchers. *The Qualitative Report*, 13(4), 544-559.
- BBC Radio. (2022). Style Guide. Erişim: 11 Temmuz 2023, <https://downloads.bbc.co.uk/radio/commissioning/radio-4-style-guide.pdf>
- Britannica. (2023). Land-Grant Universities. Erişim: 13 Temmuz 2023, <https://www.britannica.com/topic/land-grant-university>
- Buckland, M. ve Dye, C. (1991). The Development of Electronic Distance Education Delivery Systems in the United States. Recurring and Emerging Themes in History and Philosophy of Education. Annual Conference of the Midwestern Educational Research Association, Chicago, Education Resources Information Center. 16-19.
- Chmiliar, L. (2010). Multiple-Case Designs. A. J. Mills, G. Eurepas ve E. Wiebe (Ed.), *Encyclopedia of Case Study Research* içinde, (s. 582-583). USA: SAGE Publications.
- Corbin J. ve Strauss, A. (2007). *Basic of Qualitative Research: Techniques and Procedures for Developing Grounded Theory* (3. Ed.), Thousand Oaks, CA: Sage.
- Creswell J. W. (2017). *Araştırma Deseni Nitel, Nicel ve Karma Yöntem Yaklaşımları* (3. Baskı), (Çev. Selçuk Beşir Demir). Ankara: Eğiten Kitap.
- Çardak, U. ve Güler, Ç. (2022). Uzaktan Eğitim ve Uzaktan Öğretmen Yetiştirme Bağlamında Akademisyen Uygulama Görüş ve Önerileri. *Van Yüzcüncü Yıl Eğitim Fakültesi Dergisi*, 323-353.
- Demiray, U. ve İşman, A. (2001). History of Distance Education. *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* (1), 88-108.
- Denzin, N. K. (2009). *The Research Act: A Theoretical Introduction to Sociological Methods*. London: Routledge.
- Denzin, N. K. ve Lincoln, Y. S. (2005). *The Sage Handbook of Qualitative Research* (3. Ed.). London: Sage.
- ECT. (2001). History Of Distance Education. Erişim: 7 Ağustos 2023, <http://members.aect.org/edtech/ed1/13/13-02.html>
- Falowo, R. (2007). Factors Impeding Implementation Of Web-Based Distance Learning. *Association for the Advancement of Computing in Education*, 15(3), 315-338.
- Fosslien, L. ve Duffy, M. W. (2020). How to Combat Zoom Fatigue. Erişim: 21 Temmuz 2023, <https://bond.edu.au/files/4829/How%20to%20Combat%20Zoom%20Fatigue.pdf>
- Galusha, J. (1998). Barriers to Learning in Distance Education. *Education Resources Information*, 1-22.

- Gerring, J. (2007). *Case Study Research: Principles and Practices*. New York: Cambridge University Press.
- Grenier, R. S. ve Merriam, S. B. (2019). *Qualitative Research In Practice: Examples for Discussion and Analysis*. San Francisco: Jossey-Bass Publishers.
- Gu, J. (2022). Development History and Theoretical Basis of Distance Education A Discussion on Teachers' Information Literacy Based on the TPACK Model. *EIMSS*, 1024–1033.
- Gunawardena, C. N. ve McIsaac, M. S. (2004). Distance Education. M. D. David Jonassen. *Handbook of Research on Educational Communications and Technology A Project of the Association for Educational Communications and Technology* içinde, (s. 355-395). New York: Routledge. Erişim: 8 Temmuz 2023, <https://ocw.metu.edu.tr/file.php/118/Week10/Gunawardena-McIsaac-distance-ed.pdf>
- Gürer, M. D., Tekinarslan, E. ve Yavuzalp, N. (2016). Çevrimiçi Ders Veren Öğretim Elemanlarının Uzaktan Eğitim Hakkındaki Görüşleri 1. *Turkish Online Journal of Qualitative Inquiry (TOJQI)*, 7(1), 47-78.
- Hancock, R. D. ve Algozzine, B. (2006). *Doing Case Study Research*. New York: Teachers College Press.
- Holloway, I. ve Wheeler, S. (2002). *Qualitative Research for Nurses*. Oxford: Blackwell Science Ltd.
- Houser, J. (2015). *Nursing Research: Reading, Using, and Creating Evidence*. (3. Ed.). Burlington: Jones ve Bartlett Learning.
- Kaya, M., Akyol, C. Ç., Özbek, R. ve Pepeler, E. (2017). Lisansüstü Eğitim Programlarında 'Uzaktan Eğitim Uygulamasına' Yönelik 'Eğitim Bilimleri Bölümü' Akademisyenlerinin Görüşleri. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(64), 1616-1627.
- Keegan, D. J. (1980). On Defining Distance Education. *Distance Education*, 13-36.
- Klenke, K. (2016). *Qualitative Research in the Study of Leadership*. Emerald Group Publishing Limited.
- Kırık, A. M. (2014). Uzaktan Eğitimin Tarihsel Gelişimi ve Türkiye'deki Durumu. *Marmara İletişim Dergisi* (21), 73-94.
- Koenig, A. ve Hill, R. B. (1967). *The Farther Vision: Educational Television Today*. Madison: Wisconsin Press.
- Lase, D., Zega, T. G., Daeli, D. O. ve Zaluchu, S. E. (2022). Parents Perceptions of Distance Learning During Covid-19 in Rural Indonesia. *Journal of Education and Learning (EduLearn)*, 16(1), 103-113.
- Leininger M. (1994). Evaluation Criteria and Critique of Qualitative Research Studies. J. M. Morse (Ed.), *Critical Issues in Qualitative Research Methods* içinde. Thousand Oaks: Sage.

- Leszczyńska, P., Charutaa, A., BeataŁaziuka, Gałazkowskic, R., Wejnarskid, A., Roszakeandĭ, M. ve Kołodziejczak, B. (2018). Multimedia and Interactivity in Distance Learning of Resuscitationguidelines: A Randomised Controlled Trial. *Interactive Learning Environments*, 26(2), 151-162. <https://doi.org/10.1080/10494820.2017.1337035>
- Lincoln, S. Y. ve Guba, E. G. (1985). *Naturalistic Inquiry*. Thousand Oaks, CA: Sage
- Marshall, C. ve Rossman, G. B. (2014). *Designing Qualitative Research*. New York: Sage.
- Maxwell, J. A. (2008). Designing a Qualitative Study. *The SAGE Handbook of Applied Social Eesearch Methods*, 2, 214-253.
- McNabb D. E. (2015). *Research Methods for Political Science: Quantitative and Qualitative Methods*. Routledge London.
- Merriam S. B. (2018). *Nitel Araştırma Desen ve Uygulamalar İçin Bir Rehber* (Çev. Selahattin Turan). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Metu. (2023). Genel Bilgi. Erişim: 9 Temmuz 2023, <https://ii.metu.edu.tr/tr/genel-bilgi>
- Miles M. B. ve Huberman, A. M. (1994) *Qualitative Data Analysis: A Sourcebook of New Methods*. Thousans Oaks: Sage
- Miles, M. B., Huberman, A. M. ve Saldaña, J. (2014). *Qualitative Data Analysis: A Methods Sourcebook*. (3. Ed). Sage.
- Moore, M. G. ve Kearsley, G. (2005). *Distance Education: a Systems View* . Belmont, CA: Thomson/Wadsworth.
- Morse, J. M. (2016). *Mixed Method Design: Principles and Procedures*. New York: Routledge.
- Neuman, W. L. (2014). *Social Research Methods: Qualitative And Quantitative Approaches* (7. Ed.). Essex: Pearson Education Limited.
- Neuman, W. L. ve Robson, K. (2014). *Basics of Social Research*. Pearson Canada Toronto.
- Oskay, U. (1971). *Toplumsal Gelişmede Radyo ve Televizyon*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Öztürk, H. (2020). Meslek Yüksekokulu Öğretim Elemanlarının Uzaktan Eğitim Sürecinde Uyumlarının İncelenmesi: Nitel Bir Araştırma. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, (57), 74-97.
- Patton, M. Q. (2015). *Qualitative Research & Evaluation Methods: Integrating Theory and Practice*. Sage.
- Ravitch, S. M. ve Carl, N. M. (2019). *Qualitative Research: Bridging The Conceptual, Theoretical, and Methodological*. Sage Publications.
- Roller, M. R. ve Lavrakas, P. J. (2015). *Applied Qualitative Research Design: A Total Quality Framework Approach*. Guilford Publications.

- Sayan, H. (2020). COVID-19 Pandemisi Sürecinde Öğretim Elemanlarının Uzaktan Eğitime İlişkin Görüşlerinin Değerlendirilmesi. *AJIT-e: Bilişim Teknolojileri Online Dergisi*, 11(42), 100-122. Doi: 10.5824/ajite.2020.03.004.x
- Seale, C. (1999). Quality in Qualitative Research. *Qualitative Inquiry*, 5(4), 465-478.
- Seidman, I. (2013). *Interviewing As Qualitative Research: A Guide For Researchers in Education And The Social Sciences*. Columbia: Teachers College Press
- Sekreter, S., Çetin, E. İ. ve Samut, P. K. (2021). Covid 19 Pandemisi ile Başlayan Acil Uzaktan Eğitim Sürecinin Öğretim Elemanları Perspektifinden Değerlendirilmesi. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, 444-455. Doi: 10.5961/jhes.2021.464
- Silverman, D. (2021). *Nitel Araştırma Nasıl Yapılır* (Çev. Ergin Hava). İstanbul: Küre Yayınları.
- Sözen, N. (2020). Covid 19 Sürecinde Uzaktan Eğitim Uygulamaları Üzerine Bir İnceleme. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7(12), 302-319.
- Stake, R. E. (2005). Qualitative Case Studies. N. K. Denzin ve Y. S. Lincoln (Ed.). *The Sage Handbook of Qualitative Research* içinde, (s. 443-466). London: Sage.
- Teles, R., Valle, A., Rodríguez, S., Piñeiro, I. ve Regueiro, B. (2020). Perceived Stress and Indicators of Burnout in Teachers at Portuguese Higher Education Institutions (HEI). *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 1-11. doi: 10.3390/ijerph17093248
- Thai, T. V., Nguyen, H. T., Nguyen, N. T. ve Le, V. V. (2021). The Opinion Of Lecturers in Universities on Online Learning in The Context of The Covid 19 Pandemic: A Case Study in Vietnam. *PalArch's Journal of Archaeology of Egypt*, 18(9), 1515-1525.
- UNICEF. (2020). Zbc Radio Lessons Programme Schedule. Erişim: 14 Ağustos 2023, <https://www.unicef.org/zimbabwe/zbc-radio-lessons-programme-schedule>
- Yılmaz, E. O. ve Aktuğ, S. (2011). Uzaktan Eğitimde Çevrimiçi Ders Veren Öğretim Elemanlarının, Uzaktan Eğitimde Etkileşim ve İletişim Üzerine Görüşleri. *XIII. Akademik Bilişim Konferansı Bildirileri* (s. 469-480). Malatya: İnönü Üniversitesi.
- Yin, R. K. (2012). *Applications of Case Study Research* (3. Ed). Thousands Oaks, CA: Sage.

KATKI ORANI / CONTRIBUTION RATE	AÇIKLAMA / EXPLANATION	KATKIDA BULUNANLAR / CONTRIBUTORS
Fikir veya Kavram / <i>Idea or Notion</i>	Araştırma hipotezini veya fikrini oluşturmak / <i>Form the research hypothesis or idea</i>	Yakup ÖZKAYA- Aytaç DURAN- Kıvanç DEMİRCİ
Tasarım / <i>Design</i>	Yöntemi, ölçeği ve deseni tasarlamak / <i>Designing method, scale and pattern</i>	Yakup ÖZKAYA
Veri Toplama ve İşleme / <i>Data Collecting and Processing</i>	Verileri toplamak, düzenlenmek ve raporlamak / <i>Collecting, organizing and reporting data</i>	Aytaç DURAN
Tartışma ve Yorum / <i>Discussion and Interpretation</i>	Bulguların değerlendirilmesinde ve sonuçlandırılmasında sorumluluk almak / <i>Taking responsibility in evaluating and finalizing the findings</i>	Yakup ÖZKAYA - Aytaç DURAN - Kıvanç DEMİRCİ
Literatür Taraması / <i>Literature Review</i>	Çalışma için gerekli literatürü taramak / <i>Review the literature required for the study</i>	Kıvanç DEMİRCİ

-ARAŞTIRMA MAKALESİ-

**İŞ İLİŞKİSİ DEVAM EDERKEN SERBEST ZAMAN
KULLANDIRILMAKSIZIN YILLIK İZİN ÜCRETİ ADI ALTINDA
ÖDENEN ÖDEMELERİN DEĞERLENDİRİLMESİ¹**

Ömer KURTAR² & İbrahim SUBAŞI³

Öz

Yıllık ücretli izin hakkı işçiye anayasal olarak tanınan önemli bir dinlenme hakkıdır. Yıllık izin hakkının iki unsuru bulunmaktadır. Bunlardan ilki ücret unsuru iken diğeri izin unsurudur. İş ilişkisi devam ederken izin unsurunun verilmeksizin diğer bir deyişle serbest zaman kullanılmaksızın sadece izin ücretinin verilmesi, iznin satılması, izinden vazgeçilmesi mümkün değildir. Kullanılmayan yıllık izin hakkının ücret olarak karşılığı ise ancak iş sözleşmesi sona erdikten sonra istenebilir hâle gelir. Ancak uygulamada iş ilişkisi devam ederken yıllık iznin serbest zaman olarak kullanılması yerine gerek işçiden gelen talep üzerine gerekse işverenin talimatı üzerine kanuna aykırı olarak sadece izin ücretinin ödendiğine sıklıkla rastlanılmaktadır. İş sözleşmesi sona erdikten sonra ise işçi yıllık izin hakkını kullanmadığı gerekçesiyle izin ücretinin tamamını talep etmekte; işveren ise izin ücretinin ödendiği savunmasını yapmaktadır. Yargıtay'ın ise konuya yönelik olarak vermiş olduğu son tarihli kararında, iş ilişkisi devam ederken ödenen yıllık izin ücretini avans olarak nitelendirmiştir. Öğretide konuya ilişkin olarak görüş birliği bulunmamaktadır. Bu çalışmada ise uygulamada şekillenen iş ilişkisi devam ederken serbest zaman kullanılmaksızın verilen yıllık ücretli izin ücretinin nasıl değerlendirilmesi gerektiği, yargılama sırasında yapılacak olan yıllık izin ücreti hesabından mahsup edilmesinin gerekip gerekmediği, hangi durumlarda verilen ücretin avans olarak kabul edilip edilemeyeceği değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: 4857 Sayılı İş Kanunu, Yıllık Ücretli İzin Hakkı, Yıllık İzin Ücreti, Dinlenme Hakkı, Hukuka veya Ahlaka Aykırı Yapılan Ödemelerin Geri İstenememesi

JEL Kodları: Kod3, Kod31.

Başvuru: 19.06.2023

Kabul: 24.08.2023

¹ Bu makale Prof. Dr. İbrahim Subaşı'nın danışmanlığında yürütülen Ömer Kurtar'ın "*Türk Hukukunda Yıllık Ücretli İzin*" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir. Genişletilmiş Türkçe Özet, çalışmanın sonunda yer almaktadır.

² Yüksek Lisans Öğrencisi; İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Özel Hukuk Anabilim Dalı; avkurtaromer@gmail.com, İstanbul, Türkiye, ORCID No: 0000-0001-8506-4430.

³ Profesör Doktor; İstanbul Medeniyet Üniversitesi Hukuk Fakültesi İş ve Sosyal Güvenlik Hukuku Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, subasi6191@gmail.com, İstanbul, Türkiye, ORCID No: 0000-0002-4200-9797.

ASSESSMENT OF PAYMENTS PAID UNDER THE NAME OF ANNUAL LEAVE FEE WITHOUT THE USE OF FREE TIME WHILE THE EMPLOYMENT RELATIONSHIP CONTINUES⁴

Abstract

The right to annual paid leave is a significant right to rest constitutionally recognized to the worker. There are two elements of the right to annual paid leave. The first of these is the fee factor, while the other is the leave factor. While the employment relationship continues, it is not possible to grant only the leave fee, sell the leave, or waive the leave without the use of free time.

However, as a substitute for using annual leave as free time while the employment relationship continues, it is often encountered that only the leave fee is paid, contrary to the law, both on demand from the worker and on the instructions of the employer. In the last resolution of the Supreme Court on the matter, the Supreme Court described the annual leave fee paid as an advance payment while the employment relationship continues. There is no consensus on the subject in doctrine.

In this study, it has endeavored to evaluate how the annual paid leave fee given without the use of free time should be evaluated while the employment relationship formed in practice continues.

Keywords: Labor Law No. 4857, Right To Annual Paid Leave, Annual Leave Fee, Right To Rest, Refusal Of Unlawful Or Unethical Payments

JEL Codes: Code3, Code31.

“Bu çalışma Araştırma ve Yayın Etiğine uygun olarak hazırlanmıştır.”

1. GİRİŞ

Yıllık izin hakkı ilgili kanunlardaki asgari bekleme süresini tamamlayan işçinin uzun süreli olarak dinlenmesine imkân veren Anayasal bir ücretli dinlenme hakkıdır. (Duman, 2021: 18); (Akyiğit, 2021: 431; Senyen Kaplan, 2022: 571; Ertürk, 2022: 471; Uşan ve Erdoğan, 2022: 213). İşçi çalıştığı süre boyunca hafta tatili, ulusal bayram ve genel tatil gibi kısa süreli ücretli veya ücretsiz izinler haricinde ücret kazanmak için sürekli olarak iş görme edimini yerine getirmek zorundadır. Bu çalışma sürecinde ise işçi hem bedenen hem de ruhsal olarak yorulmakta; ücret derdi olmaksızın uzun bir süre dinlenmeye ihtiyaç duymaktadır. (Hüseyinli, 2020: 152; Mollamahmutoğlu vd., 2022: 1382; Polat, 2021: 1, 2). Bu ise yıllık izin hakkı ile mümkündür. Yıllık izin süresi boyunca işçi ücret kazanma derdi olmaksızın dinlenebilecek, ailesi ile vakit geçirebilecek, kültürel etkinliklere katılabilecek ve sosyalleşebilecektir. Kanun koyucu gerek işçinin gerekse diğer kanunlara tabi olarak

⁴ The Extended English Summary is located below the Turkish article.

çalışanların bu dinlenme ihtiyacını gözeterek Anayasa başta olmak üzere muhtelif kanunlarda yıllık ücretli izin düzenlemesine yer vermiştir.

Yıllık izin hakkı anayasal bir hak olup gerek 1961 Anayasası'nda temel haklar ve ödevler başlığı altında gerekse 1982 Anayasası'nda "Sosyal ve Ekonomik Haklar" arasında yerini almıştır. Sosyal ve ekonomik haklara, "pozitif statü hakları" veya "olumlu haklar" da denilmektedir. Bu haklar sosyal devlet anlayışının görünümünü yansıtan, özellikleri itibarıyla Devletin müdahalesini ve aktif olmasını gerektiren haklardır. (Anayurt, 2022: 231; Eren, 2022: 490).

Sosyal ve ekonomik haklar, özellikle 19. yüzyıl Sanayi Devrimi sonrasında ortaya çıkmış ve "bireyin sosyal alanda var olmasını" sağlamayı amaçlamaktadır. (Eren, 2022: 490): Sosyal devletin "vatandaşlarının sosyal durumlarıyla, refahlarıyla ilgilenir ve onların insan haysiyetine yakışır, asgari bir yaşama düzeyini sağlayabilmek için gerekli sosyal yardım tedbirlerini alır ve geliştirir." amacı olarak ifade edilebilir. (Atar, 2022: 116). Yine bu haklardan birisi olan dinlenme hakkı ve onun en önemli yansıması olan yıllık ücretli izin hakkı da aynı amaca hizmet etmektedir.

Her iki anayasada da "Dinlenmek, çalışanların hakkıdır." şeklindeki genel bir düzenleme ile sadece işçilere yönelik bir tanımlama yapılmayıp memurlar ve diğer kanunlara tabi çalışanları da kapsayacak şekilde bir düzenleme yapılmıştır. 1982 Anayasası'nın dinlenme hakkını düzenleyen 50. maddesinin gerekçesi incelendiğinde, dinlenmenin çalışanlar kadar işverenler için de dinlenmiş bir çalışanın işinde daha verimli olacağından hareketle önemli olduğu ifade edilmiştir. Dinlenmiş bir işçinin çalışma isteğinin yanı sıra iş veriminin de artacağı kuşkusuzdur. Genel anlamda bu durum ulusal ekonominin de iyileşmesine katkıda bulunacaktır. Yıllık ücretli izin hakkı işçinin sağlığının korunmasının yanı sıra toplumun ve ülkenin kalkınmasına da destek olmaktadır. Yıllık ücretli izin hakkının tanınmaması halinde ise işçinin sürekli olarak çalışmasına bağlı olarak artan yorgunluğu ile birlikte iş kazalarının artmasına sebebiyet verilecektir. Yıllık ücretli izin hakkının 854 sayılı Deniz İş Kanunu, 5953 sayılı Basın İş Kanunu, 4857 sayılı İş Kanunu ve bu kanuna dayanılarak çıkartılan Yıllık Ücretli İzin Hakkı Yönetmeliği başta olmak üzere mevcut yerel düzenlemelerde herhangi bir tanımlama yapılmaktan kaçınılmıştır.

Mevcut düzenlemeler ve öğretideki tanımlar da göz önünde bulundurularak bir tanım yapmak gerekirse; yıllık ücretli izin hakkı, ilgili kanunda öngörülen bekleme süresini dolduran işçinin, yine o kanundaki süreler boyunca kural olarak kesintisiz ve ücretli olarak kendisine sağlanan, vazgeçilemez ve devredilemez bir dinlenme hakkıdır.

1.1. Yıllık Ücretli İzin Hakkının Amacı

Yıllık izin hakkının amacı en az bir sene boyunca çalışan işçinin kanunda öngörülen süreler boyunca ücret kazanma derdi olmaksızın dinlenmesini sağlamaktır. İş hukukunun temel prensiplerinden bir tanesi de işçinin iş görme edimi karşılığında ücrete hak kazanmasıdır. Ancak yıllık ücretli izin bu temel prensibin istisnalarından

biridir. Yıllık izin süresi boyunca işçi ücret kazanma derdi olmaksızın dinlenebilecek, ailesi ile vakit geçirebilecek, kültürel etkinliklere katılabilecek ve sosyalleşebilecektir. (Duman, 2021: 21). Yıllık ücretli izin hakkının düzenlenme amacı şu üç başlık altında incelenebilir.

1.1.1. İşçinin Fiziki ve Ruhsal Sağlığının Korunması

Yıllık izin hakkının düzenlenme amaçlarından biri de işverenin emir ve talimatlarına bağlı bir şekilde uzun süre çalışan, emek veren bir işçinin gerek fiziki olarak gerekse de ruhsal olarak dinlenmesini sağlamaktır. (Akyiğit, 2000: 34; Tulukçu, 2012: 238). İşçi ücrete hak kazanmak amacıyla ağır çalışma koşulları altında uzun süre çalışmak zorunda kalmaktadır. Her ne kadar gelişen teknoloji ile birlikte makinelerin birçok işi yerine getirdiği söylenebilirse de bu durum işçinin bedenlen ve yaptığı işin niteliğine bağlı olarak ruhen yorulmadığı anlamına gelmeyecektir. Aslında her çalışma kendi içinde maddi ve manevi yorgunluğu beraberinde getirmektedir.

Yine çalışma sürelerinin kanunen sınırlandırılması, hafta tatili, ulusal bayram ve genel tatil günlerinde verilen kısa süreli ücretli veya ücretsiz izinler de işçiye tam anlamıyla bir dinlenme imkânı tanımamaktadır. (Duman, 2021: 19-20; Korkmaz ve Alp, 2019: 293). Bu durum tam anlamıyla işçinin kendisine vakit ayırmasının önüne geçtiği gibi ailesine ve diğer kişilere de vakit ayırmasının önüne geçmektedir. Hâl böyleyken sürekli çalışan işçinin ruhsal olarak da iyi olabilmesi, kişisel gelişimine vakit ayırıp ayırmaması ile bağlantılıdır. Sosyal bir varlık olan insan, zorunlu ihtiyaçlarının yanı sıra sosyal olarak da ihtiyaçlarını gidermek durumundadır. Bu ihtiyaçlarını giderebilmek için ise ücretin yanı sıra serbest zamana da ihtiyacı bulunmaktadır. (Tulukçu, 2012: 238-239).

Dolayısıyla işçinin hem kendi kişisel gelişimine vakit ayırması hem de ailesi ve diğer kişilerle zaman geçirmesi, sosyalleşmesi, şehir ve ülke dışına turistik seyahatlere çıkması, kültürel birtakım etkinliklere katılması yıllık ücretli izin hakkı ile mümkündür. (Duman, 2021: 21).

1.1.2. Toplum Yararının Korunması

Toplumun önemli bir bölümünü oluşturan çalışanların hem bedenlen hem ruhen sağlıklarını muhafaza etmek yıllık izin hakkı ile mümkündür. Sağlıklı çalışanların bulunduğu bir toplumda ise kamu düzenini sağlamak daha kolaydır. Dolayısıyla çalışanların ücret derdi olmaksızın kanunda öngörülen süreler boyunca dinlenmesini sağlamak hem çalışanın hem de toplum sağlığı ve düzeni ile yakından ilgilidir. (Hüseyinli, 2020: 152; Urhanoglu, 2020: 26). Öte yandan dinlenemeyen bir çalışanın iş verimi düşeceği gibi iş güvenliği açısından da risk oluşturmaktadır. Böylesine bir durumun da öncelikle işyerine sonrasında ülke ekonomisine zarar vereceği aşikardır. Yıllık izin hakkının işçiye tanınması toplumsal barışa, kamu düzenine, ülke ekonomisinin gelişmesine ve toplumun refahının artmasına hizmet etmektedir. (Tulukçu, 2012: 239).

1.1.3. Sosyal Bir Hak Olan Dinlenme Hakkının Korunması

Sosyal ve ekonomik haklara “pozitif statü hakları” veya “olumlu haklar” da denilmektedir. Bu haklar sosyal devlet anlayışının görünümü olan, özellikleri itibarıyla Devletin müdahalesini, aktif olmasını gerektiren haklardır. (Anayurt, 2022: 231; Eren, 2022: 490).

Sosyal ve ekonomik haklar, özellikle 19. yüzyıl sanayi devrimi sonrasında ortaya çıkmış ve “bireyin sosyal alanda var olmasını” sağlamayı amaçlamaktadır. (Eren, 2022: 490). Sosyal hakların diğer bir amacı da “vatandaşlarının sosyal durumlarıyla, refahlarıyla ilgilenir ve onların insan haysiyetine yakışır, asgari bir yaşama düzeyini sağlayabilmek için gerekli sosyal yardım tedbirlerini alır ve geliştirir.” (Atar, 2022: 116). Yine bu haklardan birisi olan dinlenme hakkı ve onun en önemli yansıması olan yıllık ücretli izin hakkı da aynı amaca hizmet etmektedir.

Dinlenme hakkı, 1982 Anayasası’nda sosyal ve ekonomik haklar arasında yerini almıştır. “Dinlenmek, çalışanların hakkıdır.” ifadesi ile sadece işçilere yönelik bir tanımlama yapılmayıp, memurlar ve diğer kanunlara tabi çalışanları da kapsayacak şekilde bir düzenleme yapılmıştır. 1982 Anayasası’nın 50. maddesinin 4. fıkrası ile yıllık izin konusunda kanun koyucuya bu hususta detaylı düzenleme yapma imkânı tanınmıştır. (Arıcı, 2022: 193).

Sosyal hakların amacına ulaşabilmesi Anayasa’da tanınan diğer hakların da özgür bir şekilde kullanılabilmesiyle mümkündür. Örnek olarak, Anayasanın 23. maddesinde “Yerleşme ve seyahat hürriyeti” düzenlenmesine karşılık çalışanlara yıllık ücretli izin hakkına ilişkin serbest zaman kullanılmıyorsa seyahat hürriyeti bir anlam ifade etmeyecektir. (Çöğenli, 1983: 21; Tulukçu, 2012: 240).

2. YÖNTEM

2.1. Yıllık Ücretli İzin Hakkının Unsurları

Yıllık izin hakkı isminden de anlaşılacağı üzere izin ve ücret olarak iki ana unsurdan oluşmaktadır. (Akyiğit, 2008: 1790; Akyiğit, 2022: 426; Akyiğit, 2022: 431; Polat, 2022: 4; Urhanoğlu, 2020: 25).

Bunlardan ilk unsur olarak izin kavramı işçi veya diğer çalışanların tabi oldukları kanunlarında öngörülen bekleme sürelerini doldurdukları takdirde yine ilgili kanunlarında düzenlenen süreler kadar iş görme edimine ara verdikleri bir dinlenme zamanıdır. Dolayısıyla izin kavramı işçinin uzun çalışma süresi boyunca yıpranan, yorulan bedeninin ve zihninin dinlenmesine yönelik olduğundan bir başkasına devredilmesi, mirasçılara geçmesi, haczedilmesi, vazgeçilmesi mümkün değildir. (Akyiğit, 2000: 30, 31). Ayrıca bunun da ötesinde işçi, şahsına tanınan bu haktan iş ilişkisi devam ederken vazgeçemeyeceği gibi serbest zaman kullanmaksızın sadece ücretini de talep etmesi 4857 sayılı İş Kanunu’nun 53/2 ve TBK m. 425/2 maddeleri uyarınca hiçbir şekilde mümkün değildir. (Urhanoğlu, 2020: 25; Hüseyinli, 2020: 155;

Uşan ve Erdoğan, 2022: 218; Bozkurt, 2018: 313; Sümer, 2022: 163; Arıcı, 2022: 193; Akyiğit, 2021: 431).

Yargıtay Hukuk Genel Kurulu 01.03.2017 Tarihli, E. 2015-735, K. 2017-374 K. sayılı kararında özetle; anayasal bir hak olan dinlenme hakkının en önemli görünümü yıllık izin hakkının iş akdi devam ederken ücret olarak talep edilemeyeceğini, işçinin yıllık izin hakkından vazgeçemeyeceğini, dolayısıyla iş akdi devam ederken yıllık izin hakkının mevcut olup olmadığının tespitinin talep edilmesinde hukuki yararın mevcut olduğunu ifade etmiştir.

Yıllık ücretli izin hakkının diğer unsuru ise ücrettir. İşçinin izin süresinde tam olarak dinlendiğinden bahsedebilmek için bu süre boyunca işçinin yegâne geçim kaynağı olan ücretinin peşinen ve önceden ödenmesi gerekmektedir. (Uşan ve Erdoğan, 2022: 219; Sümer, 2022:168; Arıcı, 2022: 195; Akyiğit, 2000: 31). Diğer bir ifadeyle işçinin yıllık izin süresinde geçim sıkıntısına düşmeyecek olması gerekir. Aksi takdirde işçi izin süresinde geçimini sağlamak için doğal olarak başka bir işte çalışmayı tercih edecektir. (Akyiğit, 2022: 431). Bu durum ise anayasal bir hak olan dinlenme hakkının düzenlenme amacına aykırılık teşkil edecektir. (Altıntop, 2019: 5; Polat, 2022: 5, 6).

Kanun koyucu izin süresinde işçinin farklı bir işte çalışmasına dahi müsaade etmemiş; bu durumda işverence ödenen yıllık izin ücretinin geri alınabileceğini düzenlemiştir. (Mollamahmutoğlu, Astarlı ve Baysal, 2022: 1414, 1415). Yargıtay da vermiş olduğu bir kararda işçinin yıllık izin hakkını kullanırken ücret karşılığı bir başka işte çalışmasının yasaklanmış olmasının kanun koyucunun dinlenme hakkına verdiği önemden kaynaklandığını ifade etmiştir. Ayrıca çalışma yasağının ihlalinde çalışılan işyerinin rakip bir firma olması nedeniyle işverene iş sözleşmesini geçerli nedenle fesih hakkı tanınması gerektiğine karar vermiştir. (Yargıtay 9 HD, E 2009/46353 K 2011/91, 24.01.2011).

Yıllık ücretli izin ile temel olarak işçinin dinlenmesi amaçlandığından kural olarak izin süresinin de bölünmeden kullanılması gerekmektedir. Bu kuralın istisnası İş Kanunu 56. maddenin 3. fıkrası ile tarafların aralarında anlaşması suretiyle bir kısmı on günden aşağı olmamak şartıyla izin süresinin bölünerek kullanılmasına müsaade edilmiştir. Bu durum 14.04.2016 tarihinde 6704 sayılı Kanunu 14. maddesi ile yapılan değişiklikten önce yıllık iznin en fazla üçe bölünebileceğini düzenlemekteydi. Ancak söz konusu değişiklikle birlikte bir bölümü on günden az olmamak üzere tarafların anlaşması ile artık üçten fazla kısma da bölünebilecektir. (Çelik, Caniklioğlu, Canbolat ve Özkaraca, 2022: 789, 790; Akyiğit, 2022: 439, 440; Sümer, 2022: 167). Dolayısıyla işveren işçiye birer gün izin dahi kullanılabilecektir. Kanaatimizce de düzenlemenin yerinde olmadığı, yıllık izin ücretinin diğer izinlerden farklı olarak uzun bir dinlenme hakkı olduğu, bu düzenlemenin bu amaca hizmet etmediği görüşündeyiz. (Mollamahmutoğlu vd., 2022: 1407).

2.2. İzin Ücretinin Ödenme Zamanı

Yıllık iznin amacı bütün bir yıl boyunca çalışan ve yorulan işçinin kanunda veya sözleşmede öngörülen süreler boyunca maddi ve manevi olarak dinlenmesini sağlamak olduğundan izin ücretinin izne ayrılmadan evvel peşin veya avans olarak ödemesi önem arz etmektedir. (Tulukçu, 2012: 364; Polat, 2022: 69). Aksi hâlde işçi ücret almadığından dolayı dinlenmekten vazgeçerek izin döneminde yasal olmamasına rağmen çalışmayı tercih edecektir. (Duman, 2020: 292). 4857 sayılı İş Kanunu'nun 57/1 ile Türk Borçlar Kanunu'nun 425/1 maddelerinde bu durum açık bir şekilde düzenlenmiştir. İş Kanunu'nun 57. maddesinin 1. fıkrasına göre, *“İşveren, yıllık ücretli iznini kullanan her işçiye, yıllık izin dönemine ilişkin ücretini ilgili işçinin izine başlamasından önce peşin olarak ödemek veya avans olarak vermek zorundadır.”* Dolayısıyla işveren tarafından yıllık izne hak kazanan bir işçiye izin ücreti, yıllık izne ayrılmadan evvel peşin veya avans olarak verilmek zorundadır. (Çelik, Caniklioğlu, Canbolat ve Özkaraca, 2022: 792; Mollamahmutoğlu, Astarlı ve Baysal, 2022: 1408; Hüseyinli, 2022: 155; Urhanoğlu, 2022: 225; Akyiğit, 2000: 400; Ulusoy Tuncal, 2010: 127).

Yıllık Ücretli İzin Yönetmeliği'nin 21. maddesinin 2. fıkrasında ise işçinin izin ücreti ile izin dönemine denk gelen diğer ücretlerin izne çıkmadan evvel kendisine peşin veya avans olarak ödemesi zorunluluğu düzenlenmiştir. İş Kanunu'nda ise ulusal bayram, hafta tatili ve genel tatil günleri için verilen ücretlerin ödeneceği ancak izin ücreti ile aynı anda ödeneceği düzenlenmemiştir. Bu hükme paralel olarak bu günlere ilişkin ücretlerin de yine yönetmelikte açıkça ifade edildiği üzere işçinin izne başlamasından evvel peşin veya avans olarak kendisine verilmesi gerekmektedir. (Tulukçu, 2012: 365).

2.3. Avans Ödemesi

Kural olarak ücret, işçiye her ayın sonunda ödenir. Ancak bireysel veya toplu iş sözleşmeleri ile ödeme süresi bir haftaya kadar indirilebilir. (İş Kanunu m.32/V; TBK m.406/I). Avans ödemesi bu düzenlemenin istisnasını oluşturmaktadır. (Urhanoğlu, 2020: 226). Yıllık izin ücretinin avans olarak ödemesi her ne kadar İş Kanunu'nun 57/1 ve Yıllık Ücretli İzin Yönetmeliği'nin 21/2 maddelerinde düzenlenmiş ise de avans ödemesinin ne anlama geldiği ve hangi şartlarda avans ödemesi yapılacağına dair bir açıklık bulunmamaktadır. (Urhanoğlu, 2020: 226).

Avans ödemesinin ne anlama geldiğine ve hangi şartlarda avans ödemesi yapılacağına ilişkin temel düzenleme Türk Borçlar Kanunu'nda yer almaktadır. (Özdemir, Sert Sütçü, Doğan, Öcal Akipek, Öz, Ceylan, Şenocak ve Cumalıoğlu, 2023: 432; Akyiğit, 2000: 401; Tulukçu, 2012: 364). TBK m. 406/Son'a göre, *“İşveren, işçiye zorunlu ihtiyacının ortaya çıkması hâlinde ve hakkaniyet gereği ödeyebilecek durumda ise, hizmetiyle orantılı olarak avans vermekle yükümlüdür.”* Bu düzenlemeye göre, işçinin hizmeti ile orantılı olmak üzere, işçinin mecburi gereksinimlerinin meydana gelmesi hâlinde ve işveren hakkaniyet gereği ödeyebilecek durumda ise işçiye avans vermekle yükümlüdür. Bu maddeden anlaşılacağı üzere avans olarak verilecek ücrete işçinin

hak kazanması gerekmektedir. (Özdemir vd., 2023: 433; Tulukçu, 2012: 365; Urhanoglu, 2012: 226).

Öğretide, TBK 406.maddesinin yıllık ücretli izne kıyasen uygulanması ile izin ücretinin avans olarak verilmesinin iki şekilde olabileceği ifade edilmiştir. Birinci duruma göre, yıllık ücretli izne henüz hak kazanmayan bir işçinin ileride hak kazanacağı yıllık izin ücretine mahsuben önden izin ücretinin avans olarak verilmesidir. İkinci duruma göre, yıllık ücretli izne hak kazanan ve henüz izni kullanmayan bir işçinin izne ilişkin ücretinin tamamını veyahut bir kısmını izne çıkmadan evvel ileride alacağı izin ücretine mahsuben avans olarak almasıdır. Bu durumda izin ücreti işçiye ödendiğinden dolayı izin sadece fiili bir izin olacaktır. (Akyiğit, 2000: 401, 402; Tulukçu, 2012: 365).

Kanaatimizce kanun koyucunun avans düzenlemesinin amacı yıllık ücretli izne hak kazanan bir işçinin henüz izni kullanamasa dahi ileride kullanacağı yıllık izne yönelik harcamalarının olabileceği ihtimalidir. Örneğin; işçi hak kazanmış olduğu yıllık ücretli izni için yol giderleri, konaklama ücretleri ödemek durumunda kalabileceğinden ileride alacağı izin ücretine mahsuben önden avans olarak alması mümkün olmalıdır. Ancak yıllık ücretli izne hak kazanılmadığı halde ileride hak kazanılacak izin ücretinin önden avans olarak verilmesi mümkün olmamalıdır. Bu durumun bir istinası işyerinde toplu izin olabilir. Bu durumda işyerinde toplu izne çıkılacaksa henüz yıllık ücretli izne hak kazanmayan işçilere izin ücretinin avans olarak verilmesi kabul edilebilir. (Akyiğit, 2000: 401, 402; Duman, 2020: 276).

3. BULGULAR

3.1. İş İlişkisi Devam Ederken İzin Ücreti Ödenmesine Rağmen Serbest Zamanın Kullanılmaması Durumu

Yıllık izin hakkı asgari bir yıl boyunca çalışan işçinin uzun süreli olarak dinlenmesine imkân veren anayasal bir dinlenme hakkıdır. Dolayısıyla iş ilişkisi devam ederken asıl olan iznin serbest zaman olarak kullanılmasıdır. Yıllık iznin ücret olarak karşılığının istenebilmesi kural olarak iş sözleşmesinin sona ermesi halinde mümkündür. (Ekmekçi ve Yiğit, 2022: 524).

İş ilişkisi devam ederken işçiye izin ücreti ödenip serbest zamanın kullanılmaması halinde İş Kanunu'nun 59.maddesinin uygulanıp uygulanmayacağı, uygulanacaksa nasıl uygulanması gerektiğinin değerlendirilmesi gerekmektedir. (Tulukçu, 2012: 374).

3.2. Öğretiye Göre

Konuya ilişkin olarak öğretide bir kısım yazarlar yıllık ücretli izin hakkının, ücret ile serbest zaman olmak üzere bir bütün olarak düzenlendiğini, izin ücretinin iş akdi sona ermeksizin talep edilemeyeceğini ifade etmişlerdir. Yine aynı yazarlara göre işçiye izin kullanılmaksızın izin ücretinin ödenmiş olması halinde işçinin hak kazanıp da kullanmadığı izin sürelerine ilişkin ücretinin hesaplanıp işçiye veya hak sahiplerine

ödenmesi gerekmektedir. Ancak böyle bir durumda yapılmış olan izin ücreti ödemelerinin hesaplanan izin ücretinden mahsup edilmesi gerekmektedir. (Akyiğit, 2022: 436, 437; Tulukçu, 2012: 375; Ekmekçi ve Yiğit, 2022: 525; Çelik vd., 2022: 794).

Öğretide aksi yönde bir görüşe göre ise böyle bir durumun kabul edilemeyeceğini, işçinin hak kazanmış olduğu iznin serbest zamandan ayrı ücret olarak ödenmesinin ancak iş ilişkisi sona erdikten sonra gündeme geleceğini, bu hususta işçinin talebinin veya rızasının olmasının önemli olmadığını, İş Hukukunun nispi emredici hükümleri gereğince yeri geldiğinde işçinin kendisinden dahi korunması gerektiğini; işçiye serbest zaman kullandırılmaksızın yıllık izin ücreti adı altında yapılan ödemelerin mahsup edilmeyeceğini, yapılan ödemelerin TBK.m.81 kapsamında değerlendirilmesi gerektiğini ifade etmektedir.⁵ (Mollamahmutoğlu, Astarlı ve Baysal, 2022: 1408; Alpagut, 2017: 93, 94).

Öğretide diğer bir görüşe göre ise yıllık ücretli izin hakkının iş ilişkisinin sona ermesi ile ücret alacağına dönüşeceğini dolayısıyla iş ilişkisi devam ederken yapılan ödemelerin yıllık ücretli izin olarak değerlendirilemeyeceğini, yapılmış bir ödeme var ise de bunun yıllık izin ücretinden mahsup edilmemesi gerektiğini ifade etmektedir. Görüşe göre; yapılan ödemelerin bir yasal dayanağı olmadığından işveren tarafından sebepsiz zenginleşme hükümleri doğrultusunda geri istenebileceği ancak işçinin iyiniyetli olduğu gerekçesi ile elinde kalanı geri vermekle yükümlü olduğu ifade edilmektedir. (Baycık, 2018: 332).

Öğretide bizim de katıldığımız “geri istenememe” başlıklı TBK.m.81’e kısaca değinmek gerekirse;

Türk Borçlar Kanunu’nun 81.maddesine göre; hukuka veya ahlaka aykırı bir sonucun gerçekleşmesi amacıyla verilen şeyin geri istenemeyeceği düzenlenmiştir. (Aydos, 2022: 121). TBK.81.maddesinin uygulanabilmesi için öncelikle bir kazandırmada bulunulmuş olmalı, subjektif koşul olan kazandırmada bulunanın niyeti hukuka veya ahlaka aykırı bir sonucun gerçekleşmesi olmalı ve ayrıca objektif koşul olarak kazandırmanın amacı da hukuka ve ahlaka aykırı bir sonucun gerçekleşmesi olmalıdır. (Antalya, 2019: 722); (Çağlayan Aksoy, 2015: 131, 140, 141). Hukuka aykırılık ise genel anlamda bir hukuk kuralının ihlali olarak tanımlanabilir. Bu maddenin düzenlenme amacı ise hukuka veya ahlaka aykırı bir amacın gerçekleşmesini isteyen

⁵ Türk Borçlar Kanunu’nun 81.maddesine göre; “Hukuka veya ahlaka aykırı bir sonucun gerçekleşmesi amacıyla verilen şey geri istenemez. Ancak, açılan davada hâkim, bu şeyin Devlete mal edilmesine karar verebilir.” Benzer görüş için bkz: (Süzek, 2022: 881, 882); Yazar görüşünde özetle yıllık ücretli izin hakkının amacının işçinin sağlığının korunması ve işgücünün yenilenmesi olduğu, dolayısıyla parasal karşılığının ödenerek serbest zaman kullandırılmasının mümkün olmadığını, TBK.m.425/2 uyarınca, “İşçi, hizmet ilişkisi devam ettiği sürece, işverenden alacağı para ve başka menfaatler karşılığında yıllık ücretli izin hakkından feragat edemez.” vurgu yapmış ve devamında TBK.m.81 uyarınca işverenin serbest zaman kullandırılmaksızın verdiği izin ücretini geri isteyemeyeceğini ifade etmiştir.

kazandırmanın hukuki bir korumadan yoksun bırakılmak istenmesidir. (Çağlayan Aksoy, 2015: 138, 139, 149).

Kendisine kazandırmada bulunulan kişinin de hukuka veya ahlaka aykırı yapılan kazandırmanın farkında olması hâli TBK.81.maddesinin uygulanmasına engel teşkil etmeyecektir. Ancak; kazandırmada bulunulan kişinin, diğer bir deyişle zenginleşen kişinin hukuka veya ahlaka aykırı sonucu istemedeki ihlali kazandırmada bulunan kişiye göre daha ağır ise bu durumda artık zenginleşenin TBK.81.maddeye dayanarak iadeden kaçınması hakkın kötüye kullanılması olarak değerlendirilebilecektir. (Çağlayan Aksoy, 2015: 143). Alman Hukukunda bu hususa ilişkin olarak şayet zenginleşen kişinin de amacı hukuka veya ahlaka aykırı bir amacın gerçekleşmesini sağlamak yönünde ise bu durumda artık zenginleşen edimi iade ile yükümlü olacağı düzenlenmiştir. (Çağlayan Aksoy, 2015: 153).

Türk Hukukunda bu duruma benzer bir düzenleme olarak 818 sayılı Borçlar Kanunu'ndan farklı olarak 6098 sayılı Türk Borçlar Kanunu'nun 81.maddesine “...Ancak, açılan davada hâkim, bu şeyin Devlete mal edilmesine karar verebilmelidir.” düzenlemesi eklenmiştir. Dolayısıyla özellikle her iki tarafında amacı hukuka veya ahlaka aykırı bir amacın gerçekleşmesi yönünde ise kazandırmada bulunan kişi kanunen cezalandırılırken zenginleşen kişiyi ödüllendirmek hakkaniyetli olmayacaktır. Sadece kazandırmada bulunan kişinin amacı hukuka veya ahlaka aykırı bir amacın gerçekleşmesi ise kazandırma zenginleşende bırakılırken; zenginleşenin amacının da en az kazandırma yapan taraf kadar hukuka veya ahlaka aykırı bir amacın gerçekleşmesi ise bu durumda artık kazandırmanın Devlete mal edilmesi gerekir. (Antalya, 2019: 722; Çağlayan Aksoy, 2015: 172; Aynı görüşte bakınız, Öz, 32, 33.)

3.3. Yargıtay’a Göre

Yargıtay 9. Hukuk Dairesi eski tarihli kararlarında, iş ilişkisi devam ederken izin ücretinin ödenmesinin izin hakkını ortadan kaldırmayacağını; yapılan ödemelerin de iş akdi sona erdiğinde izin ücreti hesaplamasından mahsup edilmeyeceğine hükmetmiştir. (Benzer karar için bkz: Yargıtay 9. HD, E 2014/24523 K 2015/35237, 14.12.2015). Yargıtay 9.Hukuk Dairesi'nin bir kararında özetle; yıllık izin hakkının ücret olarak talep edilebilmesi için iş akdinin feshedilmesi gerektiğini, buna rağmen iş akdi devam ederken yapılan ödemelerin ise yıllık izin alacağından mahsup edilemeyeceğine hükmetmiştir. (Yargıtay 9. HD, E 2014/28705 K 2016/8857, 11.04.2016).

Bu karara karşı olarak 22. Hukuk Dairesi ise vermiş olduğu kararında iş ilişkisi devam ederken izin ücreti ödemelerinin izin hakkını ortadan kaldırmayacağını ancak bu ödemelerin iş akdi sona erdiğinden yapılacak olan yıllık ücretli izin hesabından düşülmesi gerektiğine hükmetmiştir. (Ekmekçi ve Yiğit, 2022: 525); (Yargıtay 22. HD, E 2014/680 K 2015/393, 24.06.2015).

Yargıtay 9. Hukuk Dairesi 2019 yılında vermiş olduğu kararında eski içtihadından dönmüş ve yıllık izin hakkının anayasal temeli olduğuna ve iş ilişkisi devam ederken

ücrete dönüşmesinin mümkün olmadığına vurgu yaparak yapılan ödemelerin avans niteliğinde olduğunu, yıllık ücretli izin hesabından düşülmesi gerektiğine hükmetmiştir. İlgili karara göre, “Davacı işçi yıllık izinlerin karşılığı ücretlerin ödenmediğini ileri sürerek istekte bulunmuş, hükme esas alınan bilirkişi raporunda davacıya çalışırken kullandırılmayan izin süresine ait ücretlerin bir kısmının ödendiği belirtilerek sözü edilen günler için yıllık izin kullandırılmış gibi hak kazanılan yıllık izin süresinden ödemesi yapılan gün sayısı kadar mahsuba gidilmiştir. Yıllık izin hakkı Anayasal temeli olan dinlenme hakkı olup çalışırken ücrete dönüşmesi mümkün olmaz. İş ilişkisinin devamı sırasında ödenen yıllık izin ücreti avans mahiyetinde olup fesih ile hak kazanılan yıllık izin ücretinden mahsup edilmelidir. Davacı işçiye çalışırken ödenen yıllık izin ücretinin ait olduğu izin sürelerinin, hak kazanılan yıllık izin süresinden gün olarak indirilmesi hatalı olup kararın bozulması gerekmiştir.” (Yargıtay 9. HD, E 2016/31683 K 2019/20717, 25.11.2019). Söz konusu Yargıtay 9. Hukuk Dairesi’nin kararını makalemiz kapsamında değerlendirmemiz gerekirse yıllık izin hakkının anayasal bir dinlenme hakkı olup çalışırken ücrete dönüşmesinin mümkün olmadığı görüşü yerindedir. Ancak kararın devamında, iş ilişkisi devam ederken yapılan ödemelerin avans niteliğinde olduğu gerekçesinin incelenmesi gerekir.

Makalede; yıllık ücretli izin ücretinin ödenme zamanına ilişkin yaptığımız açıklamalarda da ifade ettiğimiz üzere izin ücretinin avans olarak ödenmesi her ne kadar İş Kanunu’nun 57/1 ve Yıllık Ücretli İzin Yönetmeliği’nin 21/2 maddelerinde düzenlenmiş ise de avans ödemesinin ne anlama geldiği ve hangi şartlarda avans ödemesi yapılacağına dair bir açıklık bulunmamaktadır. Avans ödemesinin hangi şartlarda yapılabileceğine dair düzenleme Türk Borçlar Kanunu’nda yer almaktadır. Türk Borçlar Kanunu’nun 406.maddesinin 4.fıkrasına göre avans ödemesinin yapılması için kanunen belirli şartlar aranmaktadır. Bunlar;

- İşçinin zorunlu ihtiyaçlarının çıkması,
- İşveren hakkaniyet gereği ödeyebilecek durumda olması,
- İşçinin avans ücretini hak etmiş ve hizmetiyle orantılı olması gerekmektedir.

Öğretide de ileri sürüldüğü üzere, Türk Borçlar Kanunu’nun 406.maddesinin 4.fıkrası yıllık ücretli izin bakımından kıyasen uygulanacak olursa, işçinin izin ücretini avans olarak alabilmesi için ilk şart yıllık ücretli izne hak kazanmış olması gerekir. (Akyiğit, 2000: 401, 402); (Tulukçu, 2012: 365). Hak kazanılmayan izin ücretinin önden avans olarak verilmesi toplu izin uygulaması hariç olmak üzere kabul edilmemelidir. İzin ücretinin avans olarak istenebilmesi için işçinin zorunlu bir ihtiyacının olması gerekir. İzin ücretinin avans olarak verilebilmesi için talebin işçiden gelmesi ve zorunlu ihtiyaçlarını ispatlaması gerekir. Diğer şartlar ise TBK’da aranan şartlar ile aynıdır.

Bu açıklamalar doğrultusunda Yargıtay kararı incelendiğinde avansa ilişkin olarak hiç bu açıklamalara girmeksizin doğrudan iş ilişkisi devam ederken yapılan ödemelerin avans niteliğinde olduğuna hükmetmiştir. Yargıtay’ın bu görüşüne katılmıyoruz.

Somut olayın özelliklerine bakılarak izin ücretinin avans olarak verilebilmesi için aranan şartların yerine getirilip getirilmediğinin araştırılması gerekir.

4. TARTIŞMA

Anayasada düzenlenen dinlenme hakkının en önemli görünümü olan yıllık izin hakkının iş ilişkisi devam ederken serbest zaman kullandırılmaksızın sadece ücret olarak karşılığının verilmesi İş Kanunu m.59/1 ve TBK.m.425/2 hükümleri uyarınca mümkün değildir. Diğer bir deyişle; yıllık ücretli hakkı iş ilişkisi devam ederken ücrete dönüşmez ve bu haktan vazgeçilemez. Ancak kanuna aykırı olarak tarafların anlaşması ile serbest zaman kullandırılmaksızın izin ücretinin verilmesi durumunu değerlendirirken ikili bir ayırım yapmak gerekir.

İlk ayırma göre somut olayın özellikleri dikkate alınarak verilen ücretin avans olarak değerlendirilip değerlendirilemeyeceği tespit edilmelidir. İzin ücretinin avans olarak verilebilmesi için yıllık ücretli izne hak kazanılmalı, işçinin zorunlu bir ihtiyacı ortaya çıkmalı, işveren hakkaniyet gereği avans ücretini ödeyebilecek durumda olmalı ve işçinin hizmetiyle orantılı bir ödeme yapılmalıdır. Bu şartların varlığı halinde artık verilen ücret avans olarak kabul edilebilir. İzin ücretin avans olarak verilmesinin sonrasında serbest zaman kullandırılmadan iş akdinin sonlanmasında da artık yapılan bu ödeme hesaplanacak izin ücretinden mahsup edilmelidir.

İkinci ayırma göre ise, işçinin talebi veya işverenin talimatı üzerine işçinin serbest zaman hakkından feragat ederek sadece izin ücretinin ödenmesi hususunda taraflar anlaşmışsa bu durumda verilen izin ücretinin mahsup edilip edilmeyeceğinin değerlendirilmesi gerekir. Yıllık izin hakkının işçiye serbest zaman olarak kullandırılması gerekmektedir. İzin hakkının çalışırken ücrete dönüşmesi mümkün değildir. İşçinin serbest zaman yerine izin ücretinin kendisine ödenmesine rıza vermesi, kendisinin bunu talep etmesi dinlenme hakkının özüne aykırılık teşkil edeceğinden kabul edilmemesi gerekir. Oldu ki, işveren kendi isteğiyle veya işçinin talebi doğrultusunda işçiye serbest zaman yerine yıllık izin ücreti adı altında bir ödeme yaparsa bu ödeme artık Türk Borçlar Kanunu 81.madde kapsamında hukuka ve ahlaka aykırı yapılan ödeme olarak kabul edilmelidir. Talebin işçiden gelmesi halinde de TBK.m.81 gereğince görülen bir davada yargıç bu şeyin Devlete bırakılmasına karar vermelidir.

SONUÇ

Anayasada düzenlenen dinlenme hakkının bir yansıması olan yıllık izin hakkı kanunen vazgeçilemez ve devredilemez bir haktır. Bu iznin amacı işçinin asgari bir sene boyunca çalışması karşılığında kanunda öngörülen süreler boyunca ücret kazanma derdi olmaksızın dinlenmesidir. Dolayısıyla yıllık ücretli iznin ağır basan özelliği sürekli olarak çalışan işçiye uzun süreli serbest zaman tanınarak bedenen ve ruhen dinlenmesini sağlamaktır.

Yıllık ücretli izin hakkı isminden de anlaşılacağı üzere izin ve ücret olmak üzere iki ana unsurdan oluşmaktadır. Bu unsurlar kural olarak birbirinden ayrılması mümkün değildir. Diğer bir deyişle; yıllık ücretli izin hakkı iş ilişkisinin devamı sırasında serbest zamandan ayrı olarak ücrete dönüşmez ve bu haktan vazgeçilemez. Bu durumun istisnası ise izin ücretinin avans olarak verilmesidir. Türk Borçlar Kanunu'nda düzenlenen avans düzenlemesi belirli şartlara bağlanmıştır.

Öğretide de ileri sürüldüğü üzere, TBK 406. maddesinin 4. fıkrası yıllık ücretli izin bakımından kıyasen uygulanacak olursa, işçinin izin ücretini avans olarak alabilmesi için ilk şart yıllık ücretli izne hak kazanmış olması gerekir. Hak kazanılmayan izin ücretinin önden avans olarak verilmesi toplu izin uygulaması hariç olmak üzere kabul edilmemelidir. İzin ücretinin avans olarak istenebilmesi için işçinin zorunlu bir ihtiyacının olması gerekir. İzin ücretinin avans olarak verilebilmesi için talebin işçiden gelmesi ve zorunlu ihtiyaçlarını ispatlaması gerekir. Diğer şartlar ise TBK'da aranan şartlar ile aynıdır.

Ancak uygulamada tarafların anlaşarak serbest zaman hakkından feragat ederek sadece izin ücretini almayı ya da vermeyi kabul ettiği durumlar söz konusu olabilmektedir. Bu duruma ilişkin olarak yapılan ödemelerin avans olarak nitelendirilemeyeceği açıktır. İşveren tarafından yapılan ödemeler ise yıllık ücretli izin ödemesi olarak kabul edilmemelidir. Olası bir yargılama sırasında yapılan ödemelerin yıllık ücretli izin hesabından mahsup edilmemesi gerekir. Ancak talebin işçiden gelmiş olması ve işçiyi iki kere ödüllendirmemek adına da yapılan ücretlerin Türk Borçlar Kanunu 81.maddesi kapsamında değerlendirilip görülen bir davada yargıç bu şeyin Devlete bırakılmasına karar vermelidir.

ASSESSMENT OF PAYMENTS PAID UNDER THE NAME OF ANNUAL LEAVE FEE WITHOUT THE USE OF FREE TIME WHILE THE EMPLOYMENT RELATIONSHIP CONTINUES

1. INTRODUCTION

The right to annual leave, which is a reflection of the right to rest regulated in the Constitution, is an inalienable and unassignable right by law. The purpose of this leave is for the employee to rest without having to earn a wage for the periods stipulated by law in exchange for working for a minimum of one year. Therefore, the predominant feature of the annual paid leave is to provide a long-term free time to the employee who is constantly working and to allow them to rest physically and spiritually.

In this study, it has been tried to explain the cases where the annual paid leave right is not used by giving only the wage while the employment contract is continuing, the legal nature of the payments made and whether it should be deducted from the annual leave fee.

2. METHODS

In our current study, we have focused primarily on the concepts of leave and wage, which are the two basic elements of the right to annual paid leave. As the worker cannot waive the right to leave, which is the first of the elements, while the business relationship continues, it is not possible for them to demand only their wages without using free time, pursuant to Articles 53/2 of the Labor Law No. 4857 and Article 425/2 of the Turkish Law of Obligations. The other basic element, the wage of the employee must be paid precedently and in advance before going on annual leave.

Subsequently, detailed information is given about the payment time of the annual paid leave and the advance payment. It is emphasized that advance payment can be paid in two ways. According to the first case, the advance leave fee is paid as an advance to a worker who is not yet entitled to annual paid leave, as a deduction to the annual leave wage that they will be entitled to in the future. According to the second situation, a worker who is entitled to annual paid leave and has not used the leave yet receives all or a part of their leave as an advance against the leave wage they will receive in the future before taking the leave. In this case, the leave will only be an actual leave, since the leave fee is paid to the employee.

3. RESULTS

In the light of the teachings and supreme court decisions that emerged in accordance with the information in the method part, the situation of not using free time despite paying a leave fee while the business relationship continues was examined. In conclusion, the payment of the leave to which the worker is entitled as a wage separate from the free time will come to the agenda only after the business relationship has ended, that the request or consent of the worker is not important in this regard, and that in accordance with the relative imperative provisions of the Labor Law, it should be protected even from the worker themselves when necessary; that the payments made under the name of annual leave fee without allowing the worker to use free time will not be deducted, and the payments made must be applied in Article 81 of the Turkish Law of Obligations.

4. DISCUSSION

In the discussion part of the study, it was emphasized that it is not possible to pay the leave fee while the business relationship is ongoing, but whether the payments made should be considered as an advance payment. Accordingly, in order for the leave to be paid in advance, the employee must be entitled to annual paid leave, a compulsory need of the worker must arise, the employer must be able to pay the advance wage as a matter of equity, and a payment must be made in proportion to the employee's service. Along with these conditions, the fee given now can be accepted as an advance.

5. CONCLUSION

As a result, the right to annual paid leave consists of two main elements: leave and wage, as the name suggests. As a rule, these elements cannot be separated from each

other. In other words, the right to annual paid leave does not turn into a wage apart from free time during the continuation of the business relationship and this right cannot be waived. The exception to this situation is that the leave fee is given in advance. The advance payment arrangement regulated in the Turkish Code of Obligations is subject to certain conditions. In practice, there may be cases where the parties agree to accept or provide only the leave fee by waiving the right to free time by agreement. It is clear that the payments made in relation to this situation cannot be considered as an advance payment. Payments made by the employer should not be considered as annual paid leave payments. Payments made during a possible trial should not be deducted from the annual paid leave payment. Nevertheless, in a case where the demand comes from the worker and the wages made in order not to reward the worker twice, the judge should let the State decide in a case that is evaluated within the scope of Article 81 of the Turkish Code of Obligations.

KAYNAKÇA

- Aydos, O.S. (2022). *Borçlar Hukuku Genel Hükümler*, Ankara: Seçkin Yayınevi.
- Akyiğit E. (2021). *Bireysel İş Hukuku*, Ankara: Seçkin Yayınevi.
- Akyiğit, E. (2000). *1475 Sayılı İş Kanunu, Deniz İş Kanunu ve Basın İş Kanunu'nda Yıllık Ücretli İzin*, Ankara: Seçkin Yayınevi.
- Akyiğit, E. (2022). *İş Hukuku*, Ankara: Seçkin Yayınevi.
- Akyiğit, E. (2008). *4857 Sayılı İş Kanunu Şerhi 2. Cilt Madde 32-120*, Ankara: Seçkin Yayınevi.
- Alpagut G. (2017). *İş İlişkisinin Kurulması, Hükümleri ve İşin Düzenlenmesi*, Ankara: On İki Levha Yayıncılık.
- Altıntop M. (2019). *Yıllık Ücretli İzin, Yüksek Lisans Tezi*, Ankara: Başkent Üniversitesi.
- Anayurt, Ö. (2022). *Anayasa Hukuku Temel Kavramlar ve Türk Anayasa Hukuku*, Ankara: Seçkin Yayınevi.
- Antalya, G. (2019). *Marmara Hukuku Yorumu Borçlar Hukuku Genel Hükümler Cilt: V/1, 2*, Ankara: Seçkin Yayınevi.
- Arıcı, K. (2022). *Türk İş Hukuku-I Ferdi İş İlişkileri Hukuku*, Ankara: Gazi Kitapevi.
- Atar, Y. (2022). *Türk Anayasa Hukuku*, Ankara: Seçkin Yayınevi.
- Baycık, G. (2018). *İş İlişkisinin Kurulması, Hükümleri ve İşin Düzenlenmesi*, Ankara: İki Levha Yayıncılık.
- Bozkurt, A. (2018). *İş Yargılaması Usul Hukuku*, Ankara: Seçkin Yayınevi.
- Çağlayan Aksoy, P. (2015). *Sebepsiz Zenginleşme Hukukunda İade Talebinde Bulunulmasını Engelleleyen TBK Madde 81 Hükmü Üzerine Bir İnceleme. Banka ve Ticaret Hukuku Dergisi*, 31(4), 131-178.
- Çelik, N., Caniklioğlu, N., Canbolat, T., ve Özkaraca, E. (2022). *İş Hukuku Dersleri*, İstanbul: Beta Yayınları.
- Çöğenli, T. (1983). *Türk İş Hukukunda Yıllık Ücretli İzin*, İstanbul: Üç Dal Neşriyat.
- Duman, B. (2021). *4857 Sayılı İş Kanunu Kapsamındaki İşçilerin Yıllık Ücretli İzin Hakkı*, Ankara: Adalet Yayınevi.
- Ekmekçi, Ö. ve Yiğit, E. (2022). *Bireysel İş Hukuku*, İstanbul: On İki Levha Yayınları.
- Eren, A. (2022). *Anayasa Hukuku Dersleri Genel Esaslar- Türk Anayasa Hukuku*,

- Ankara: Seçkin Yayınevi.
- Ertürk, Ş. (2022). *İş Hukuku Dersleri Bireysel İş Hukuku*, Ankara: Yetkin Yayınevi.
- Hüseyinli, N. (2020). *İş Hukukunda Dinlenme ve İzin Hakları*, Ankara: Adalet Yayınevi.
- Korkmaz F. ve Seyhun, N. (2019). *Bireysel İş Hukuku*, Ankara: Seçkin Yayınları.
- Mollamahmutoglu, H., Astarlı, M., ve Baysal, U. (2022). *İş Hukuku*, Ankara: Lykeion Yayınları.
- Öz, T. (2012). Sebepsiz Zenginleşmeden Doğan Borç İlişkileri. Belen, H. ve Altay, İ. (Ed.). (2014). Prof. Dr. İsmet Sungurbey'e Armağan Borçlar Kanunu Genel Hükümler Konferansları Cilt III, (s.16-37). İstanbul: İstanbul Barosu Yayınları.
- Özdemir, H., Sert Sütçü, S., Doğan, M., Öcal Akipek, Ş., Öz T., Ceylan, E., Şenocak, K. ve Cumalıoğlu, E. (2023). *Borçlar Hukuku Özel Hükümler*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Polat, H.K. (2021). 4857 Sayılı İş Kanunu Çerçevesinde *Yıllık Ücretli İzin Hakkı*, *Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- Senyen Kaplan, E.T. (2022). *Bireysel İş Hukuku*, Ankara: Yetkin Yayınevi.
- Sümer, H.H. (2022). *İş Hukuku*, Ankara: Seçkin Yayınevi.
- Süzek, S. (2022). *İş Hukuku*, İstanbul: Beta Yayınları.
- Tulukçu, B. (2012). *İş Hukukunda Dinlenme Hakkı*, Ankara: Adalet Yayınları.
- Ulusoy Tuncal, Ö. (2010). *Yıllık Ücretli İzin*, *Yüksek Lisans Tezi*, Konya: Selçuk Üniversitesi.
- Urhanoglu, İ. (2020). *Türk Hukukunda Yıllık Ücretli İzin*, Ankara: Yetkin Yayınevi.
- Uşan, M.F. ve Erdoğan, C. (2022). *İş ve Sosyal Güvenlik Hukuku*, Ankara: Seçkin Yayınevi.

KATKI ORANI / CONTRIBUTION RATE	AÇIKLAMA / EXPLANATION	KATKIDA BULUNANLAR / CONTRIBUTORS
Fikir veya Kavram / <i>Idea or Notion</i>	Araştırma hipotezini veya fikrini oluşturmak / <i>Form the research hypothesis or idea</i>	Ömer KURTAR
Tasarım / <i>Design</i>	Yöntemi, ölçeği ve deseni tasarlamak / <i>Designing method, scale and pattern</i>	İbrahim SUBAŞI
Veri Toplama ve İşleme / <i>Data Collecting and Processing</i>	Verileri toplamak, düzenlenmek ve raporlamak / <i>Collecting, organizing and reporting data</i>	Ömer KURTAR, İbrahim SUBAŞI
Tartışma ve Yorum / <i>Discussion and Interpretation</i>	Bulguların değerlendirilmesinde ve sonuçlandırılmasında sorumluluk almak / <i>Taking responsibility in evaluating and finalizing the findings</i>	Ömer KURTAR, İbrahim SUBAŞI
Literatür Taraması / <i>Literature Review</i>	Çalışma için gerekli literatürü taramak / <i>Review the literature required for the study</i>	Ömer KURTAR, İbrahim SUBAŞI

-ARAŞTIRMA MAKALESİ-

THE EVOLUTION OF TURKISH HUMANITARIAN DIPLOMACY IN THE CENTENARY OF THE REPUBLIC: CONSTRUCTIVIST PERSPECTIVE

Hasan ULUSOY¹

Abstract

Turkish foreign policy is well known with its special emphasis on humanitarian diplomacy as increasingly witnessed in recent years not only in formal discourses, but also in practice. Türkiye stands, today, among the leading humanitarian states in the world. The article aims, on the occasion of the centenary of the Turkish Republic, to provide an analysis of the evolution of this humanitarian diplomacy with emphasis on a social constructivist perspective. The constructivist approach, in its conventional form, does not provide an alternative, but a complementary explanation to world affairs where political realism is dominant, without rejecting the latter. This approach helps to better explain how states' foreign policies are constructed, and how states can perceive the external material world, where states are required to act rationally.

Methodologically, the article follows an interpretive and descriptive analysis of the policy outputs through constructivist tools, such as discourse analysis, historical and ideational studies. In the article several relevant data is analysed as shown in the tables and charts therein. In analysing the evolution of the Turkish humanitarian diplomacy, the article dwells, among others, on not only historical perspectives of this evolution, but also its current postures in the face of international humanitarian issues and matters, such as organising the first-ever world humanitarian summit and the devastating covid-19 pandemic to provide a broader picture.

Foreign policy is all about pursuing, attaining, preserving and improving the defined national interests of a state. The article argues in this context that Turkish humanitarian diplomacy based on the balance between conscience and power can be seen as a good example to test the role and importance of humanitarian approaches in pursuing such interests. Having started to deploy soft power elements more effectively by diversifying its foreign policy options, Türkiye has expanded the geography of its humanitarian assistance and developed a humanitarian diplomacy perspective that transcends the realist-idealist dichotomy in discourses. With its emphasis on the above-mentioned factors, social constructivism acts as a complementary tool to the realist ones for a better analysis of Türkiye's humanitarian diplomacy to make it more comprehensive and holistic.

Keywords: *Turkish Humanitarian Diplomacy, Foreign Policy, Social Constructivism, Discourse Analysis.*

JEL Codes: *O10, F5, F50, F51, F55, Z18.*

Başvuru: 20.09.2023 **Kabul:** 09.10.2023

¹ Dr. Büyükelçi, Dışişleri Bakanlığı, Ankara/ TÜRKİYE, hasulu1970@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0007-9341-7858>

CUMHURİYETİN YÜZÜNCÜ YILINDA TÜRKİYE’NİN İNSANİ DİPLOMASİSİNİN EVRİMİ: SOSYAL İNŞACI PERSPEKTİF²

Öz

Türk dış politikası, son yıllarda sadece resmi söylemlerde değil, pratikte de giderek artan bir biçimde insani diplomasiye verdiği önemle tanınmaktadır. Türkiye, bugün, bu alanda dünyanın önde gelen insani devletleri arasında yer almaktadır. Makale, Türkiye Cumhuriyeti'nin yüzüncü yılı münasebetiyle, sosyal inşacı bir bakış açısına vurgu yaparak, bu insani diplomasiinin evriminin bir analizini yapmayı amaçlamaktadır. Konvansiyonel sosyal inşacı yaklaşım, geleneksel biçimiyle, siyasal gerçekçiliğin hakim olduğu dünya meselelerine, bu gerçekliği reddetmeksizin, alternatif değil, tamamlayıcı açıklamalar getirir. Bu temelde, sosyal inşacı yaklaşım, devletlerin dış politikalarının nasıl inşa edildiğini ve devletlerin rasyonel davranmasının gerekli olduğu dış maddi dünyayı nasıl algılayabildiğini daha iyi açıklamaya yardımcı olur.

Metodolojik olarak makale, gerektiği ölçüde olmak üzere, söylem analizi, tarihsel ve düşünsel çalışmalar gibi yapılandırmacı araçlar aracılığıyla politika çıktılarının yorumlayıcı ve tanımlayıcı bir analizini içermektedir. Makalede, insani yardımlara dair ilgili veriler çeşitli tablo ve grafikler üzerinden analiz edilmektedir. Bu kapsamda, insani diplomasiinin evrimi tarihsel perspektiften anlatırken, güncel durumlara da atıfla, dünya insani zirvesi ve covid-19 gibi uluslararası gelişmelerde Türkiye'nin izlediği politikalara da değinilmektedir.

Dış politika, bir devletin tanımlanmış ulusal çıkarlarını takip etmek, elde etmek, korumak ve geliştirmekle ilgilidir. Makale, bu bağlamda vicdan ve güç arasındaki dengeye dayanan Türk insani diplomasiinin, bu tür çıkarların sürdürülmesinde insani yaklaşımların rolünü ve önemini test etmek için iyi bir örnek olarak görülebileceğini savunmaktadır. Dış politika seçeneklerini çeşitlendirerek yumuşak güç unsurlarını daha etkin kullanmaya başlayan Türkiye, insani yardım coğrafyasını genişletmiş ve böylece söylemlerdeki realist-idealist dikotomisini aşan bir insani diplomasi perspektifi geliştirmiştir. Bu kapsamda, yukarıda belirtilen faktörlere vurgu yapan sosyal inşacılık, Türkiye'nin insani diplomasiinin daha kapsamlı ve bütüncül analizi için realist yaklaşımlara tamamlayıcı bir araç görevi görmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Türk İnsani Diplomasisi, Dış Politika, Sosyal İnşacılık, Söylem Analizi*

JEL Kodları: *O10, F5, F50, F51, F55, Z18.*

“Bu çalışma Araştırma ve Yayın Etiğine uygun olarak hazırlanmıştır”.

1.INTRODUCTION

Turkish foreign policy is well known with its special emphasis on humanitarian diplomacy as increasingly witnessed in recent years not only in formal discourses, but also in practice. Türkiye stands today among the leading humanitarian states in the world. Besides providing sanctuary to the most crowded population of the Syrians outside Syria, who fled their country, Turkish assistance for humanitarian emergencies and development projects has also increased globally in terms of expenditures and geographical scope. The present form of humanitarian diplomacy institutionalised with practices since the millennium has been indeed the most visible posture of soft-power of Türkiye in the following sense: the ability to get “others to want the outcomes that you want” (Nye, 2004: 5), and as “the ability to affect others by attraction and persuasion rather than just coercion and payment” (Nye,2017:2).

The following excerpt quoted from the speech of the Turkish Minister of Foreign Affairs before the plenary of the parliament on 22 December 2022 in the budgetary talks which constitutes a form of most conventional speech acts, describes what the Turkish humanitarian diplomacy is about in the official narratives: “While protecting the interests of our state and nation, we did not turn our backs on the oppressed and the needy. Our enterprising and humanitarian foreign policy, which aims to contribute to the vision of “Peace at Home, Peace in the World” stated by Mustafa Kemal Atatürk, which constitutes the founding philosophy of our Republic, will continue to contribute increasingly to the common goals of humanity while ensuring our national security and interests” (2023 yılına girerken girişimci ve insani dış politikamız, 2022).

The preceding statement transpires as a conduct of humanitarian diplomacy used within the confines of the attainment of national interests for humanitarian purposes moulded with efforts for global and regional peace,

² Genişletilmiş Türkçe özet, çalışmanın sonunda yer almaktadır.

security, stability and prosperity, the main attributes of which can be *inter alia* cited as “human-oriented”, “idealistic,” “moral-based,” “value-driven”, “conscientious and compassionate” as well. In analysing the evolution of the Turkish humanitarian diplomacy, one should dwell, among others, on not only historical perspectives of this evolution, but also its current postures in the face of international humanitarian issues and matters, such as organising the first-ever world humanitarian summit and the devastating covid-19 pandemic to provide a broader picture.

In view of the foregoing, the article aims, on the occasion of the centenary of the Turkish Republic, to provide an informative analysis of the evolution of this humanitarian diplomacy with emphasis on a social constructivist perspective. Thus, methodologically, it follows an interpretive and descriptive analysis of the policy outputs through constructivist tools that are used where appropriate, such as discourse analysis, historical and ideational studies. As humanitarian and development assistance programmes are *sine qua non* of such a humanitarian diplomacy, the relevant data that are collected from documents, including official documents of Turkish Cooperation and Coordination Agency (TIKA)’s Annual Reports, the Ministry of Foreign Affairs, Ministry of Health as well as reputable international NGOs, such as the Development Initiative, have been referenced to. This is naturally further supported by academic studies as secondary sources as well.

2. HUMANITARIAN DIPLOMACY

As the focus of the article is on the humanitarian diplomacy as conducted by Türkiye, one first needs to touch upon the conceptualization of such a diplomacy form. The related literature shows a variety of definitions based on the perspectives used for the conceptualisation of the term in question.

The term *humanitarian diplomacy* was used for the first time “*at the beginning of the 20th century by the American diplomat Oscar Straus, who distinguished it from the traditional repertoire of the activities of diplomatic departments*” (Bogatyreva, 2022: S1350).

During post-World War II period and with the growth of global humanism, humanitarian diplomacy started to evolve through practices on the ground (Bogatyreva,2022). Naturally, this period was much preoccupied with the conditions of conventional wars, from the perspective of international humanitarian law, focusing on the need of norms and rules to govern military issues and their impacts on human suffering. Primarily, the practice of humanitarian diplomacy at that time was meant for the ways in which humanitarians acted in their diplomatic efforts for their activities in the field (Rousseau and Pende, 2020: 258). In the aftermath of the Cold War, the world order system has been increasingly exposed to the new challenges, such as internal conflicts and failed states etc. This new emerging type of conflicts paved the way for the development of humanitarian diplomacy (Dülger, 2017).

The literature also shows that the term "humanitarian diplomacy" which is coined by Larry Minear and Hazel Smith in the study of "Humanitarian Diplomacy: Practitioners and Their Craft" (Minear &Smith, 2007) is described as an important skill in protecting and helping those prone to risks.

Another scholar points out that humanitarian diplomacy is linked to crisis management and totals for all policies and practices of national and international bodies which work for humanitarian assistance by preventing risks and challenges over a certain population (Regnier, 2011).Most scholars also underline some other characteristics in humanitarian diplomacy such as negotiation skills and public campaigns for raising awareness about while engaging in a humanitarian crisis (Fiott, 2018; Rousseau and Pende, 2020).

Others draw attention to the aspect of humanitarian assistance: “*humanitarian diplomacy refers to the policies and practices of national and international agencies active in humanitarian aid work*” (Regnier, 2011:1212). Naturally, all stake holders ranging from state bodies to *humanitarian* organizations deploy such a policy in addressing national or international emergencies. At present, in fact, several states tend to use humanitarian diplomacy globally as part of their conventional diplomacy.

As noted, the aftermath of the Cold War has also witnessed expansion in the scope, scale, and meaning of humanitarianism. This transformation is mainly associated firstly with policies more focusing on political aspects, such as addressing the root causes of conflicts by means of promoting human rights and democracy, economic development, and state-building. Secondly, institutionalization and standardization have been intensified through norms and rules on the conduct of humanitarian operations (Şeyşane, 2022).

The aforementioned discussion in the literature clearly shows that humanitarian diplomacy is still an emerging concept, and thereby, there is no consensus over its definition and scope. Each actor, be it state, or non-state, develops its brand of humanitarian diplomacy based on its activities. For example, from the view point of non-governmental organizations (NGOs) which are the leading actors on the ground of humanitarian diplomacy, humanitarian diplomacy is defined as follows: a process in which opinion leaders and decision makers is sought to be persuaded to take measures to assist peoples in need in line with basic humanitarian norms and principles (IFRC, 2009).

Yet, definitely one can talk about certain common attributes of this concept based on the practices on the ground. For example, the concept, which is day by day encountered more steadily in the academic literature and in practice, is the provision of help needed by people due to natural disasters, conflicts, etc., to be provided by state and non-state actors. In this context, international humanitarian organizations in a region, by accessing the civilians in need of protection and help, pursuing aid programs, encouraging to follow the international law and norms, assisting local community or establishments and promoting help for humanitarian goals, play important roles at various levels (Gündoğdu,2022).

Given all these, some draws attention to this component by defining humanitarian diplomacy as a policy for protecting and assisting those in need, due to wars, civil conflicts or natural disasters (Aslanov,2013). Thus, one can assert that humanitarian diplomacy is needed when there is a humanitarian crisis, be it protracted or acute, affecting the peace, stability and security of the country and its vicinity and beyond, due to either man-made problems, such as internal conflicts and wars or natural disasters, such as earthquakes, pandemics, famines or droughts etc.

In that regard, the tools of humanitarian diplomacy can be generally listed under three main categories: the first one is peace building, the second is humanitarian aid, and the third is development aid (Battır, 2016). These tools can be used in tandem or in a sequential order depending on the local requirements.

In view of the foregoing, according to academic studies in this literature, one can sum up with confidence that human diplomacy is defined in general as a policy pursuing humane objectives in terms of international relations through tools of foreign policies varying from peace building efforts to humanitarian and development assistance programs for the needy in the world. One of the main distinctive features of humanitarian diplomacy is to focus on human beings' needs and humanitarian values. It is possible to say that this focus points out the major difference between traditional diplomacy and humanitarian diplomacy.

Focusing on the humanitarian values and norms and being human-oriented in nature, humanitarian diplomacy is not an alternative to conventional, bilateral or multilateral diplomacy. On the contrary, its application in coordination with these forms of diplomacy is a key element for success. As noted earlier, humanitarian diplomacy is an ever-emerging form of diplomacy. What is more important is how states translate such a policy into their diplomacy. This is an issue which definitely requires analysing how a state perceives the world affairs and adopts policies accordingly. In the formulation of policies not only material factors, but also identities formed by states *vis-a-vis* other states or foreign policy matters play important roles. This brings us to the role of social constructivism as a theoretical tool to better evaluate the humanitarian diplomacy of the state in question.

3. SOCIAL CONSTRUCTIVISM

In view of the foregoing one can rightly argue that for providing a better account of humanitarian diplomacy of a state directed on a certain country or region, it is not only the economic capacity and the institutional efficiency of countries are important, but it is needed also to focus on the socio-psychological notions, in particular the formation of collective identities and common perceptions which are generally overlooked in mainstream approaches of positivist nature. The presence of such notions is particularly important in the humanitarian diplomacy conducted by Türkiye as will be discussed in the following sections below.

Given that, for a better understanding of this sort of humanitarian diplomacy, it is of particular value to refer to social constructivism. The constructivist approach, in its conventional form, does not provide an alternative, but a complementary explanation to world affairs where political realism is dominant, without rejecting the latter. This approach helps to better explain how states' foreign policies are constructed, and how states can perceive the external material world, where states are required to act rationally (Ulusoy, 2007). In fact, the constructivist approach acts as a bridge between the current theories of positivist rationalities and the "interpretivist" theories of post-positivism. In this sense, social constructivism, which builds on the work of the English school, seeks to offer a third way between positivism and post-positivism (Hydeprice, 2001). Speaking of a "third way", social

constructivism is commonly portrayed as an approach that lies between rationalism and reflectivism, and for that reason, it is also called a *middle ground* or a *via media* approach (Smith, 2001).

The Importance of social constructivism is that it does not disregard the existence of a world out there. Yet, despite its existence, constructivists argue that this world is socially constructed; therefore it helps the states to better understand world affairs in a more complementary and comprehensive manner. For this reason, it is called “ontological realist” as well (Ulusoy, 2007).

For the purpose of this article, the added value of the constructivist approach lies in its emphasis on the use of two concepts. Firstly, given the methodology of the article, discourse analysis is of special value. Formal texts and discourses constitute the forms of social practice. Therefore, discourses are seen as social practices that both construct social practices and are constructed by them. Especially prominent critical discourse analysis researchers accept discourses as a form of social action and interaction (Wodak, 2001 and van Dijk, 1997). In foreign policy, discourses that are analyzed are considered as a whole “speech act”. A speech act is the act of speaking in a form that gets someone else to act, in short.

In fact, it is argued that discourses are speech acts of particular value for two reasons: They reflect the identity of foreign policy of states while facilitating the understanding of such identities at the same time. As the product of such identities, discourses written or spoken of the state officials and institutions, furthermore, contribute to their formation as well in a never-ending circle of interactions (Ulusoy, 2005:20).

Secondly, the added value also comes from the analysis by social constructivism of socio-psychological factors, namely ideational factors in understanding and pursuing the foreign policy of states since ideational factors are equally instrumental in the constructed interests of a state. In other words, this approach underlines the importance of socio-psychological factors in the analysis of the foreign policies of states. In this regard, for humanitarian diplomacy where these kinds of ideational, socio-psychological factors play an important role in the success of this analysis, the presence of collective identities thus become more important. In other words, in a world dominated by realistic parameters, the common denominators that have contributed to the creation of shared identities and perceptions are of particular importance for the success of humanitarian diplomacy. In this view, by creating common denominators, history plays an important role (Ulusoy, 2007).

4. TURKISH HUMANITARIAN DIPLOMACY

As mentioned earlier, the practice of humanitarian diplomacy was originally more associated with humanitarian NGOs and UN agencies. Yet, today, states, too, conduct humanitarian diplomacy generally to intervene in humanitarian emergencies in line with their foreign policy goals. In fact, the term “humanitarian diplomacy” has been instrumental for states to present their policies implemented for humanitarian reasons. Especially, providing humanitarian assistance to those affected abroad due to man-made or natural humanitarian crises is now conducted by new donor countries active in humanitarian diplomacy (Şeyşane, 2022). Among them does Türkiye hold a distinctive place given its form of humanitarian diplomacy.

4.1. Historical Background

History shows that situated in a disaster-prone geography, Türkiye enjoys a solid legacy of assisting peoples in need. Humanitarian efforts were always visible in the territories ruled by the Turkish rulers over the history. Exiled or fleeing peoples found sanctuary in the Ottoman territories. For example, the Ottomans welcomed the Sephardic Jews of Iberia fleeing from the Spanish inquisition in 1492 and granted them permission to settle in the lands of the Empire (Cihan-Penah, 2016). Since then the Turks have embraced and helped countless peoples in dire needs, regardless of their religious, ethnic or linguistic backgrounds, throughout history. The table below on the humanitarian assistance by the Ottoman state displays some of such aids:

Table 1: Humanitarian Assistance by the Ottoman State

YEAR	HUMANITARIAN ASSISTANCE BY THE OTTOMAN STATE
1567	sending military protection the Muslims of Aceh to protect them from pirates' attacks
1613	providing sanctuary in the Ottoman state to Al-Andalus Muslims who took refuge
1742	assistance to Sweden for harsh winter conditions
1772	providing sanctuary in Thessaloniki to 300 Polish families who took refuge in the Ottoman state
1847	food assistance to the Irish people suffering from famine due to drought
1847	cash assistance to Wallachia for the victims of the fire in Bucharest
1856	cash assistance to France for the victims of river floods
1868	cash donations to the charity organized by the Prussian queen for the victims of famine in eastern Prussia
1870	cash assistance to the Irish people suffering from famine
1876	wheat assistance to Sweden for the victims of famine

Source: compiled by the author from the book entitled Cihan-Penah (2016)

The above examples are not exhaustive, but chosen to mark the different categories of the assistance. In fact, there were more cases of similar assistance throughout centuries, through which the Ottoman state regularly provided assistance to those in need. The selected examples demonstrate firstly that the assistance ranged from providing protection abroad or welcoming refugees in the country, to cash and food assistance to victims of famine or natural disasters. Secondly, they were given to various states and peoples of different origins and religious backgrounds. All these indeed correspond to the tools and philosophy of the present time's humanitarian diplomacy of Türkiye as well.

Based on such a heritage, the Turkish Republic has continued the same philosophy in helping peoples in need, both in its land and in the countries where affected peoples live, within the confines of its available resources and capacities. In this journey, Türkiye has gradually evolved its stance from an aid-recipient to a donor state. In the course of the 20th century, Türkiye's efforts in the humanitarian field were mainly limited to foreign aid programmes, given its capacity in economic and other related aspects.

The concept of "foreign aid", which means aids of mostly material in nature by a state to other states or communities, has come to the fore as a term in the discipline of international relations and as a tool of diplomacy in interstate relations after 1945 (Turhan, 2022). Türkiye's initiatives in the field of humanitarian diplomacy started with aid activities in parallel with the Development Assistance Committee in the 1980s and began to take shape with official aid planning activities within the State Planning Organization (DPT). In this process, in 1985 Türkiye for the first time launched an aid package of 10 million USD for institutional capacity building provided by the State Planning Organization (DPT) to certain Sub-Saharan African countries. Yet, due to the lack of a regulatory body in the field regarding the inadequacy in the amount and diversity of aid, international aid activities were not regular until 1992(Türkiye'nin Dost Eli, 2022). Nevertheless, with TİKA, which was established in 1992 under the name of Turkish Cooperation and Development Agency, Türkiye's activities in the field of humanitarian diplomacy evolved in a more organized manner, albeit limited to neighbouring regions at the beginning.

Turhan (2021:4) sums up Türkiye's position during the Republican era in foreign aids to third countries in the following table:

Table 2: Timeline With the Phases of Turkish Development Assistance

TIME LINE	NAME OF PERIODS
1920-1945	Early Period
1945-1985	Regression Period
1985-1992	Resurgence Period
1992-2004	Institutionalization Period
2004-2020	Flowering Period

As can be seen in the above table, the period commencing from the early 2000s has ushered the Turkish humanitarian diplomacy into a new era. Not only the Turkish foreign aids in the form of humanitarian and development assistance were in increase, but also the conceptualisation of the Turkish form of humanitarian diplomacy accompanied the process.

Thanks to the experiences gained by the state over decades, the Turkish authorities have gradually developed a series of policies reflected in its humanitarian diplomacy which has a more complex and combined structure, along with humanitarian assistance programmes that form an indispensable part of the former. Humanitarian diplomacy as Türkiye conducts can be explained with its human-oriented and conscience-driven policies prioritising in its efforts, human dignity, humanitarian assistance and development in countries affected by humanitarian crises (Ulusoy, 2017). This transformation has indeed mainly been accelerated by the opening of Türkiye to the Sub-Saharan Africa, which required a holistic approach to these countries where Türkiye established several resident diplomatic missions in a relatively short period of time.

The then Foreign Minister of Türkiye once stated: *“We don't just say this in terms of humanitarian aid. Any diplomacy that does not touch people, does not have a human essence, and does not appeal to people's conscience will no longer be permanent”* (MFA, 2013). This was a clear attempt to furnish the diplomacy with a new dimension, by making efforts to facilitate finding solutions to the crises in its region and beyond, and at the same time addressing the conscience of the peoples and humanity. One can see through the above mentioned quotes, that humanitarian diplomacy, as executed by Türkiye, emphasizes the importance of humans and the human conscience in this strategy which aims to share and consolidate the well-being of peoples on the basis of a balanced partnership with the countries or regions in need, through comprehensive programs of assistance and cooperation. As practiced in Sub-Saharan Africa, the reflections of this policy in practice are of two kinds: finding solutions to the urgent humanitarian needs for these countries, and supporting in the process of their sustainable development, (from economy to education, from health to security, access to drinking water, etc.) (Ulusoy, 2017).

As stated earlier, this form of humanitarian diplomacy has shown a gradual evolution based on practices on the ground in the 2000s. In order to provide the readers with a systematic flow of issues about the process, the article focuses on the following sub-sections, such as its humanitarian assistance dimension as known Turkish model of Development Oriented Humanitarian Assistance to be followed by the current form of Turkish humanitarian diplomacy which encompasses the former. They are followed by a section to show how the Turkish humanitarian diplomacy is also acknowledged globally with special emphasis on international humanitarian summits hosted by Türkiye and finally by a summary of Turkish humanitarian diplomacy during the Covid-19 period.

4.2. Turkish Model of Development Oriented Humanitarian Assistance

Over the years Türkiye's engagement in humanitarian emergencies both abroad and inside the country has evolved into a unique model of development-oriented humanitarian assistance (Turkey's national position paper in WHS, 2014). In this process, Türkiye has provided humanitarian assistance to various humanitarian emergencies stemming from famines, droughts, conflicts, refuge flows or natural disasters such as earthquakes, fires, floods or pandemics, using different tools as needed which is explained below.

Through these humanitarian responses, Türkiye has gradually been named the “most generous” state according to the percentage provided to humanitarian assistance in its gross national income. As earlier mentioned, humanitarian assistance is allocated both to the Syrians who are accorded temporary protection in Türkiye and to those countries affected by humanitarian emergencies. Furthermore, a great majority (almost 70 percent) of the development assistance provided by Türkiye is also directed to humanitarian assistance (Türkiye'nin dost eli, 2022).

Naturally, while assisting victims abroad, helping those inside the country has led to a unique but rather bitter and costly experience for Türkiye in terms of its economy, security and societal aspects. Moreover, this has also made Türkiye both an international donor and affected and a recipient country, enabling itself though to better understand the global humanitarian system.

The development-oriented humanitarian assistance policy which is in fact an indispensable part of Turkish humanitarian diplomacy can be summarized as follows (Türkiye national position paper, 2014; Ulusoy, 2017 and Turhan, 2021):

Naturally, Türkiye's humanitarian assistance is demand-driven. In other words, assistance programmes are conducted in cooperation with the affected country in need. These programmes are run under the general coordination of the Ministry of Foreign Affairs in a combined manner in which certain public bodies such as the Disaster and Emergency Management Authority (AFAD), the Turkish Red Crescent and the Turkish Cooperation and Coordination Agency (TİKA), as well as specialized Ministries actively contribute to the process. Similarly, the role of civil society and NGOs is also prevalent on the ground.

That Türkiye combines its humanitarian and development assistance whenever and wherever necessary, constitutes the core of its development-oriented humanitarian assistance model. This model is in fact built on the following approach: in the face of complex humanitarian crises at present, there is a strong necessity to enforce the humanitarian-development nexus so that better and more comprehensive policies can be implemented *inter alia* to increase the resilience and capacity of recipient countries to tackle humanitarian emergencies themselves.

The combined approach serves well particularly for humanitarian crises which are recurrent and protracted ones. Such crises are prone to severe negative impacts of a destructive nature for the country in question. For example, Ulusoy (2017: 69) notes that “*in many cases in sub-Saharan Africa, there exists a vicious circle entangling the countries. Food crises mostly resulting in famine repeat themselves in circles, due to either drought or flooding which are aggravated by climatic degradation such as deforestation or desertification.*” Inevitably, when such climatic incidents are further aggravated by the lack of state capacities such as infrastructural and institutional weaknesses, states become exposed to systemic collapses even leading to severe consequences, such as conflicts and refugee crises as well.

The presence of structural problems in development normally complicates the situation. In such situations, various tools need to be deployed. Here, Türkiye first engages “with humanitarian aids for emergency humanitarian relief and then continues with development projects to support resilience, in tandem or simultaneously as appropriate” (Ulusoy,2017:69).

The combined use of humanitarian and development tools proves useful for all, be they affected or donor states, despite the difficulty in getting together the different bureaucracies of development and humanitarian silos in certain donor countries to act in a concerted manner. For example, reinforcing the level of development in such countries facing humanitarian crises triggered by under-development as mentioned above, would be less costly for a donor state in the longer run as such an affected country's resilience could be increased, thanks to the development aids facilitating to lower their need for humanitarian assistance in future.

Based on years' long practices, one can list the key words for the success of such a combined use as follows: “*a case-specific but holistic approach, joint and integrated strategy and planning based on shared analyses, context-based and tailor-made programmes, localized responses to local needs, concerted actions through better coordination avoiding duplication, overlapping and flexible budgeting*” (Ulusoy, 2016: 71). Naturally, the successful conduct of all these can be better attained via a culture of collective working supported by political backing.

4.3. Current Form of Turkish Humanitarian Diplomacy

Türkiye deploys its aforementioned model to humanitarian crises of protracted nature which are caused by military conflicts or wars as well. In such cases, further tools are utilised to accompany the process. As earlier mentioned, the development-oriented humanitarian assistance model of Türkiye is an indispensable part of its humanitarian diplomacy. The latter obviously consists of more tools such as peace building efforts as part of stabilization and political processes to be deployed when needed in cases jeopardising the state systems in question.

In this context, the main components of the Turkish humanitarian policy can be summarized as follows: As witnessed in several current crises in the world, if one can make an analogy, humanitarian crises can be considered “the symptoms of bigger maladies”. Therefore, to cure that malady one should focus on its root causes. One can argue that Turkish humanitarian diplomacy is guided by this understanding (Ulusoy, 2016).

In order to tackle humanitarian crises of such origins, today's realities require holistic approaches, on the basis of which countries could use various tools complementing humanitarian emergency response policies with preventive and peace building measures. These all constitute the main components of Turkish humanitarian diplomacy.

Conflict-driven humanitarian crises affect not only the country of origin, but also its vicinity. For Türkiye, the Syrian case constitutes the latter. In the face of this protracted crisis affecting severely neighbouring countries

in many aspects ranging from economy to security, Türkiye had to cope with its impacts, hosting millions of Syrians. “*Turkey is hosting the largest number of refugees in the world*” was the quote by the UN High Commissioner for Refugees when launching the annual Global Trends Report on 18 June 2015 (Press Release Regarding the Visit of Mr. Antonio Guterres,2015), which still is the case. As it is widely acknowledged, this has continued in the absence of a meaningful international support.

As to the second case, Turkish humanitarian diplomacy implemented in countries affected by internal conflicts, Somalia can be seen as the most representative of such a policy (Altunisik,2023, Gündoğdu, 2022, Şeyşane, 2022 and Ulusoy,2016). Somalia can indeed be considered as the most striking example in recent times for cases where a country is severely damaged by a series of protracted crises triggered by both conflicts and natural disasters which affect each other in a vicious circle. Following the visit of the then Turkish Prime Minister in 2011, Türkiye launched comprehensive programmes which consisted of not only emergency responses and humanitarian assistance, but also development projects. They were also coupled with stabilisation efforts in peace building. Naturally, all these have become possible with a holistic and integrated approach.

As can be seen from this case, peace building efforts remain another important component of the Turkish humanitarian diplomacy which are deployed when and if needed. Peace building is more than a process that has a broad post-conflict agenda and more than an instrumentalist method to secure peace. Peace building includes promoting conflict resolution and reconciliation techniques (Lucuta, 2014). Peace building aims to reduce the risk of lapsing or relapsing into conflict by strengthening national capacities at all levels for conflict management, and to lay the foundation for sustainable peace and development. It is a complex, long-term process of creating the necessary conditions for sustainable peace. As the UN relevant documents underline, “*peace building measures address core issues that affect the functioning of society and state, and seek to enhance the capacity of the state to effectively and legitimately carry out its core functions*” (UN Peace Keeping).

It is argued that “Türkiye’s approach to peace building has transformed from the strategic state-centric security engagement of the 1990s to a more multifaceted conceptualization that encompasses both state building and social peace making” (Sazak & Woods,2017).

It is underlined that “Türkiye carries out this role with a multi-layered and diverse architecture of initiatives including mediation efforts in the field holding the co-chairmanship of Groups of Friends at the UN, the OSCE, and the OIC, hosting international Mediation Conferences and the “Mediation for Peace” Certificate Program” (Peaceful Resolution of Conflicts and Mediation).

In this pursuit, one can note that Türkiye has aimed to contribute to the international efforts for the resolution of several conflicts in various regions. Among them comes the most recent ones: Türkiye’s assistance to talks between Somalia and Somaliland through a Turkish ambassador, named as special coordinator ; Turkish support to the peace process in South Philippines with a special representative, i.e. a Turkish ambassador to the process and most recently, several efforts to facilitate dialogue in the Ukrainian war through some mediation efforts as well for the exchange of prisoners of war between the two states (Peaceful Resolution of Conflicts and Mediation).

4.4. International Acknowledgement of Turkish Humanitarian Diplomacy

In the last decade, Türkiye has also increased its efforts to contribute to the normative and institutional capacity building efforts in the field of humanitarian diplomacy in a global scale. Among them comes hosting UN summits and co-sponsoring UN initiatives to promote humanitarian norms, together with those for the capacity of the global humanitarian assistance system. The first UN summit hosted in Istanbul was the Fourth UN Conference on the Least Developed Countries (LDCs) held in May 2011 which led to a normative development as well such as the Istanbul Program of Action to outline the international strategy for sustainable development of LDCs and this was later followed by the opening of the UN Technology Bank for the LDCs in Türkiye to help LDCs in building their capacity in relevant fields (Türkiye’s Development Cooperation).

The second was the hosting of the first-ever World Humanitarian Summit (WHS) on 23-24 May 2016 in Istanbul. Türkiye was selected in UN among other candidates to host the summit amid the current challenges facing the global humanitarian system. Organized in the aftermath of a preparation process lasting 3 years, the WHS Summit, “*in line with its inclusive structure, brought together for the first time in history all stakeholders of the world humanitarian community, including representatives of affected populations*” (Ulusoy,2017:64).

The participation at the WHS summit of 9.000 participants from all stakeholders, including 173 Member States, among which 55 countries were represented at the level of Heads of State and Government, was record breaking,

according to the UN figures which marked the summit as a venue hosting the highest number of the United Nations members who have ever come together at this scale in one single time outside its headquarters in New York (Turkish Emergency Humanitarian Assistance).

Some reasons can be attributed to this record in participation from all stakeholders, such as the increased attention shown by the international humanitarian community in the face of transcending problems such as refugee flows and pandemics. Moreover, as one argues, *“hosting of the Summit, which was not assumed by a traditional donor country but by Türkiye as a leading donor and an affected country which conducts an active humanitarian diplomacy, had an impact on this active engagement”* (Ulusoy,2017:65). Similarly, another scholar also asserts that *“the holding of the first-ever WHS in Istanbul also shows the acknowledgment of Türkiye’s emerging global humanitarian actor status by the international community”* (Şeyşane, 2022:164).

Thanks to the engagement and hosting of Türkiye, the WHS provided a timely gathering to raise awareness and express commitments for the betterment of the global humanitarian system in the face of millions affected by humanitarian crises of various origins. The appeal by UN Secretary General was highlighted with the motto “leave none behind”, through which he stressed *“We should collectively assess progress made in taking forward the Agenda for Humanity and the commitments we have made at this Summit by 2020. We owe it to all people affected by crises, and we owe it to ourselves in the name of our common humanity and our shared responsibility”* (Agenda for humanity).

Türkiye considered from the very beginning the summit as a process to be followed by consecutive initiatives. To this end, a year later it organized another important event as a follow up of the Summit: The High Level Workshop "Advancing the New Way of Working (UN NWW)" held on 18-19 May 2017 in Istanbul. The workshop was intended to further the implementation of the NWW, which in fact constituted an important part of the reform agenda of UN Secretary General to bring together the UN humanitarian and development agencies *“from the beginning of a crisis to support affected communities, address structural and economic impacts and help prevent a new spiral of fragility and instability”* (UN NWW). As can be seen, this initiative was actually similar to what Türkiye has been doing in its development-oriented humanitarian policy with a view to facilitating to transcend the development and humanitarian divide (Ulusoy, 2017).

4.5. Türkiye’s Humanitarian Diplomacy During the Covid-19 Pandemic

As strongly emphasised by Türkiye during the World Humanitarian Summit, tackling pandemics has also been a priority issue in its development-oriented humanitarian assistance model. At the time of the Summit the focus was on zika and ebola, which were mainly the pandemics with regional effects. However, with the advent of Covid-19 and its variants of corona virus, the world later had to face a paradigm shift in the health and all relevant fields.

In the face of Covid-19 pandemic, despite the shortages in terms of medical kits, protection gears and of course anti-Covid vaccines, Türkiye nevertheless tried to extend its benevolent hands to those in need abroad. Official data support this political stance, which show that by September 2022, 161 countries were assisted as follows: 19 countries benefited from vaccine donations, 133 countries benefited from donations of medical materials and 50 countries were given cash aid. Among the regions, the African continent with 49 countries was most helped (Koronavirus Salgını Sürecindeki Rol ve Vizyonumuz).

Given Türkiye’s special focus in humanitarian diplomacy, as early as April 2020, Somalia was the first to receive medical assistance against Covid-19 (Turhan, 2023: 9). Furthermore, Türkiye also pledged to donate 15 million doses of COVID-19 vaccine to African countries, at the third Partnership Summit between Türkiye and African countries in December 2021. Among the vaccines sent to African countries were its first domestically developed vaccine TURKOVAC too (Turhan, 2023).

The fact that Türkiye provided all these medical aids, including PCR test kits, PCR machines and vaccines to those in need although it was also dependent on such foreign aid, particularly COVID-19 vaccines, can be seen as a peculiarity of the Turkish humanitarian diplomacy. The Ministry of Foreign Affairs explains this along the following lines: *“the humanitarian factor remains at the heart of our efforts. As such, Türkiye is positioned as a compassionate power. During the corona virus pandemic, Türkiye acted with the understanding of “a friend in need is a friend indeed”* (Koronavirus Salgını Sürecindeki Rol ve Vizyonumuz).

5. BRIEF OUTLOOK OF TÜRKİYE’S HUMANITARIAN ASSISTANCE IN FIGURES

Based on its humanitarian diplomacy moulded with benevolent humanitarian assistance programmes, Türkiye has always been in the lead among the donor countries when it comes to the humanitarian and development aids. In

fact, since the WHS in 2016, the practices of the Turkish humanitarianism have continued in several countries wherever there was a humanitarian crisis of varying degrees. According to the information given by the Ministry of Foreign Affairs (Turkish Emergency Humanitarian Assistance), the following categories can be sorted in the table below:

Table 3. The breakdown of the countries provided humanitarian assistance by Türkiye since WHS

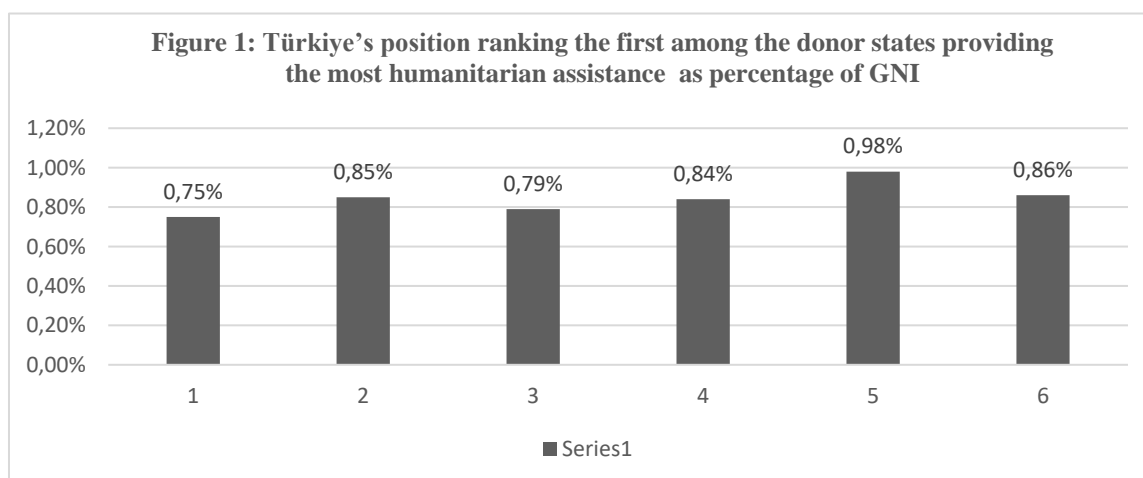
Years	Countries Assisted
2017	two countries: 1 from Latin America, 1 from the Caucasus, both with predominantly non-Muslim populations
2018	3 countries: all from south east Asia, only one with predominantly Muslim population
2019	32 countries, 15 from Africa, 6 from Asia, 4 from the Middle East, 2 from the Balkans, 1 from the Caucasus, 1 from the Latin America, all from both Muslim and non-Muslim populations
2020	24 countries: 8 from both Africa, 8 from Asia, 5 from Europe, mostly the Balkan countries, 3 from the Middle East, all from both Muslim and non-Muslim populations
2021	12 countries: 2 from Africa, 2 from the Balkans, 2 from Asia, 6 from the Caribbean and the Latin America, all from both Muslim and non-Muslim populations
2022	5 countries: 1 from Africa, 2 from Asia, 1 from the Middle East and 1 from the Latin America from both Muslim and non-Muslim populations

Source: compiled by the author from the information released by the Ministry of Foreign Affairs (MFA,d)

The breakdown of the countries assisted by Türkiye clearly shows that the Turkish state provided humanitarian assistance to countries, regardless of their development level or religious standing. The criteria is simple: the request from those in need of such assistance, which in fact attests to the continuation of the tradition in Turkish humanitarian diplomacy, as earlier mentioned in reference to the Ottoman period.

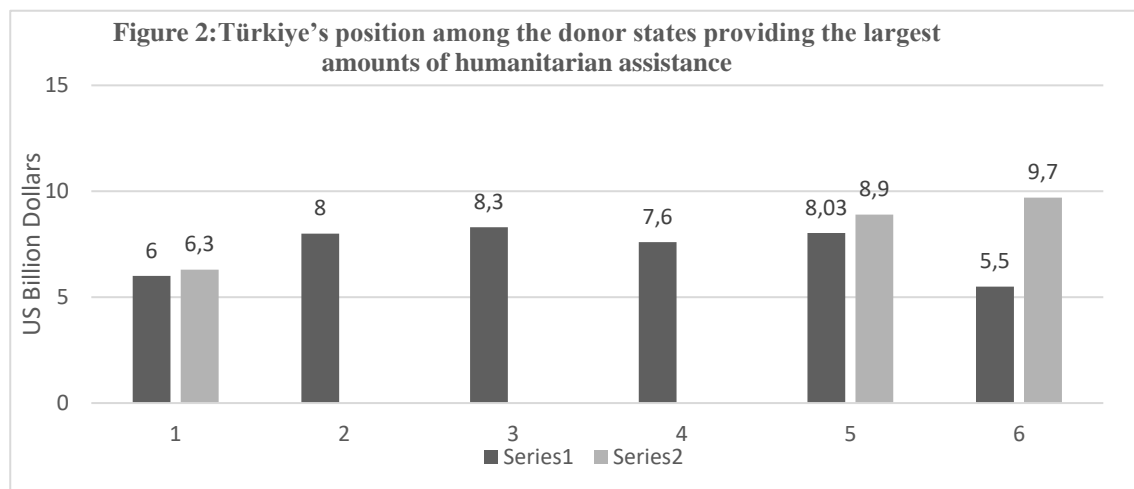
For long Türkiye has also been named as “the most generous country” which is attributed to the donor state whose share allocated to humanitarian assistance is the highest as a percentage of GNI (gross national income). Similarly, Türkiye’s expenditures as a donor state for humanitarian assistance have placed the country either the first or the second in the ranking in terms of total amounts allocated to humanitarian assistance by donor states as well. Such data are gathered through the national reporting communicated by the states to the OECD Development Assistance Committee (DAC). In this process, Türkiye as of 2016 began to report to DAC its expenditures on hosting the Syrians in its territory as well which in fact marked the largest refugee population in the world.

Figure 1 below clearly shows how Türkiye ranks its position as the most generous country in terms of its GNI/humanitarian ratio. Interestingly, despite the harsh economic and health conditions owing to the pandemic’s peak in 2020, Türkiye still managed to increase its share allocated to foreign humanitarian assistance in its GNI to almost 1 percent which marked the record level so far.

Source: Compiled by the author from Global Humanitarian Assistance reports, accessible at www.devinit.org

When it comes to total amounts of humanitarian assistance by the donor states, since the WHS, Türkiye has also managed to keep the first position in 3 years consecutively from 2017 to 2019. As Figure 2 shows below, even in 2020 its total expenditure for humanitarian assistance reached its highest level by more than 8 billion US Dollars. Yet, after the Trump administration the US policy seems to have begun to focus again on such aids and thus their expenditures reached almost 9 billions US Dollars as of 2020 which made impossible for Türkiye to cope with it despite its increase in 2020.

Source: Compiled by the author from Global Humanitarian Assistance reports, accessible at www.devinit.org

6. CONCLUSION

It is true that the global humanitarian system has made considerable progress throughout history to the common benefit of peoples in need. However, as the current features of humanitarian crises clearly reveal, the global humanitarian community confronts enormous challenges causing or triggering humanitarian crises which cannot be tackled properly due to their severity and transboundary nature.

Currently, 80 percent of humanitarian crises are resulted from conflicts, mostly recurrent or protracted ones. Over 100 million people have fled either conflicts or disasters. Natural disasters claim not only human lives, but also material and economic losses. As a consequence, it is estimated that quadrupled in the last decade, 340 million people are in need of humanitarian assistance as of 2023 (WFE).

Faced with such a situation globally, Türkiye has continued to display its humanitarianism through an evolution of its humanitarian diplomacy. The humanitarian diplomacy as Türkiye conducts is in fact three-fold: humanitarian and development assistance, stabilization and peace building efforts, all of which are used when needed, in varying combinations depending on the requirements of the local conditions.

Deploying humanitarian and development assistance together, its development-oriented humanitarian assistance model has been internationally acknowledged as instrumental to transcend humanitarian-development divide. Normally, the following analogy is given to refer to development-oriented humanitarian policies: “Give those in need the fish to eat, but teach them also how to fish”. However, what Türkiye carries out, transcends this analogy as its model of development-oriented humanitarian assistance additionally helps the country in need to manufacture fishing tools and create its fishing industry as well.

Similarly, the peace building efforts of Türkiye have also a distinct feature as marked by its leading policies in mediation particularly, which are carried out not only in international fora, such as UN, OSCE and OIC, but also through bilateral arrangements.

It is true that in the final analysis, foreign policy is all about pursuing, attaining, preserving and improving the defined national interests of a state. Turkish humanitarian diplomacy based on the balance between conscience and power here underlines the role and importance of humanitarian approaches in pursuing such interests. Having started to deploy soft power elements more effectively by diversifying its foreign policy options, Türkiye has

expanded the geography of its humanitarian assistance and developed a humanitarian diplomacy perspective that transcends the realist-idealist dichotomy in discourses.

This humanitarian diplomacy, rejecting state-centric realpolitik and external interference in domestic affairs, but highlighting the importance of acknowledging “local values” and local ownership, emphasizes the need to put human dignity and human security at the forefront of policy considerations. Indeed, investing primarily in peoples’ hearts in the countries where its humanitarian diplomacy is conducted is both a strategic and conscientious choice. This cannot be implemented by only rhetoric or discourses.

Here, social constructivism helps to provide better explanations to the philosophy guiding Turkish humanitarian diplomacy, through its emphasis on psychosocial and ideational factors. In this context, the importance of such factors can be better seen in reference to the following Turkish saying which stresses the unrequited manner of helping others : “iyilik yap denize at, balık bilmezse halik bilir” (*Just make goodness, throw into the sea, should fish not appreciate, god does*). Moulded with such an ideational setting, the success of the humanitarian diplomacy of Türkiye is obviously linked *inter alia* to the confidence and attachment shown by the states and their peoples to it.

In this context, one can clearly see the functionality of fostering common understandings and perceptions, even leading to the formation of collective identities and utilising common denominators such as history and socio-cultural commonalities, all of which can be better explained by social constructivism as well. It is a fact that Turkish humanitarian diplomacy has become more effective in countries or regions where historical and socio-cultural denominators and ideational factors play positive roles, naturally in addition to material factors in the form of assistance and aids. Thus, with its emphasis on the above-mentioned factors, social constructivism acts as a complementary tool to the realist ones for a better analysis of Türkiye’s humanitarian diplomacy to make it more comprehensive and holistic.

In view of the foregoing, the devastating earthquakes of the 6th of February that hit Türkiye and its aftermath clearly show the importance of creating a positive image and understanding about Türkiye and its humanitarian policies directed to other countries when they were in similar needs. Over the years, as a disaster-prone country affected by earthquakes, floods and landslides, forest fires and mining accidents, Türkiye has enhanced its capacity for disaster response through which it has also extended humanitarian assistance to other countries stricken by natural disasters.

Similarly, following the earthquakes on 6th February, more than 100 countries offered assistance to Türkiye (Anatolian Agency, 2023). Even some of the countries in Africa, which could not afford to provide help, showed solidarity to the Turkish people by their statements (Ataman, 2023). “11,488 international personnel from 90 different countries and international organizations such as NATO, the EU, the OSCE, 49 the Organization of Turkic States, and several others demonstrated their solidarity with Türkiye” (Akıllı, 2023:18). These aids were not necessarily for the sake of reciprocity. This international solidarity coupled with various forms of assistance can also be seen how Türkiye’s international humanitarian aid activities have increased the sympathy toward our country and the impact of Türkiye’s humanitarian diplomacy (Ataman, 2023). Clearly, had Türkiye’s humanitarian diplomacy not been so human-driven and benevolent reaching the hearts of peoples of numerous countries, the solidarity shown to Türkiye after the earthquakes in February would have probably been not so enthusiastic.

Based on this mere fact, one can conclude by once again underlying the utility of social constructivism in better explaining the Turkish humanitarian diplomacy. As the selected discourses display in the article, this is because of the fact that through this diplomacy, not only interest-based approaches, but also such socio-psychological factors including the formation of common bonds and understanding, happen to serve instrumental in the bilateral relations of Türkiye with other states in a world that is also socially constructed, all of which are analysed by social constructivism in a more comprehensive manner.

CUMHURİYETİN YÜZÜNCÜ YILINDA TÜRKİYE’NİN İNSANİ DİPLOMASİSİNİN EVRİMİ: SOSYAL İNŞACI PERSPEKTİF

1.GİRİŞ

Türkiye’nin insani diplomasisi 2000’li yıllardan itibaren dış politika araçları arasında önem kazanmıştır. Makalede bu diplomasinin ayırt edici özellikleri, sosyal inşacı yaklaşımla ele alınmaktadır. Türkiye, son yıllarda sadece resmi söylemlerde değil, pratikte de giderek artan bir biçimde insani diplomasiye verdiği önemle tanınmaktadır.

Türkiye bugün bu alanda dünyanın önde gelen insani devletleri arasında yer almaktadır. Makale, Türkiye Cumhuriyeti'nin yüzüncü yılı münasebetiyle, sosyal inşacı bir bakış açısına vurgu yaparak, bu insani diplomasinin evriminin bir analizini yapmayı amaçlamaktadır.

2.YÖNTEM:

Metodolojik olarak makale, sosyal inşacı yaklaşımı esas alarak, söylem analizi, tarihsel ve düşünsel çalışmalar gibi inşacı araçlar aracılığıyla politika çıktılarının yorumlayıcı ve tanımlayıcı bir analizini içermektedir. Bu kapsamda, makalede, öncelikle insani diplomasinin kavramının literatür taraması yapılmaktadır. Bunu takiben, sosyal inşacı yaklaşımın, ana akım yaklaşımlardan farklarına da vurgu yapmak suretiyle, insani diplomasinin analizindeki önemi ortaya konmaktadır. Bu analizin ışığında, Türkiye'nin uyguladığı insani diplomasinin ne gibi farklılıklar içerdiği, tarihsel süreçten de örnekler verilerek anlatılmaktadır. İnsani diplomasinin ayrılmaz bir parçasını oluşturan insani yardımlara dair, ilgili veriler çeşitli tablo ve grafikler üzerinden analiz edilmektedir.

Makalede, Türkiye'nin insani diplomasinin analizi yapılırken, öncelikle bu diplomasinin ayrılmaz parçası olan kalkınma odaklı insani yardımına ve uygulandığı alanlara atıf yapılmakta, bunu takiben de küresel düzeyde Türkiye'nin, Dünya İnsani Zirvesi gibi organizasyonlarıyla normatif oluşumlara verdikleri desteklere değinilmektedir. Bunların ışığında, Kovid-19 döneminde Türk insani diplomasinin bir özeti de verilerek, son dönemde gerek kalkınma odaklı insani yardımlar, gerek insani diplomasinin bir diğer parçası olan, çatışma sonrası süreçlerde barış inşası ve arabuluculuk faaliyetlerine de değinilmektedir.

3.BULGULAR & TARTIŞMA:

Literatür taraması, insani diplomasinin henüz yeni gelişen bir kavram olduğunu, dolayısıyla tanımı ve kapsamı konusunda bir fikir birliğinin tam olarak oluşmadığını göstermektedir. Faaliyetlere ve odağa bağlı olarak farklı insani diplomasinin yönelimleri ortaya çıkmaktadır. Literatürdeki akademik çalışmalara göre, insani diplomasinin genel olarak, barış inşası çabalarından uluslararası insani yardım ve kalkınma yardım programlarına kadar değişen dış politika araçları aracılığıyla uluslararası ilişkiler açısından insani hedefler izleyen bir diplomasinin olduğu söylenebilir. İnsani diplomasinin temel ayırt edici özelliklerinden biri insanın ihtiyaçlarına ve insani değerlere odaklanmaktır. Bu odağın geleneksel diplomasinin ile insani diplomasinin arasındaki temel farka işaret ettiğini söylemek mümkündür.

Konvansiyonel sosyal inşacı yaklaşım, siyasal gerçekçiliğin hakim olduğu dünya meselelerine, bu gerçekliği reddetmeksizin, alternatif değil, tamamlayıcı açıklamalar getirir. Bu temelde, sosyal inşacı yaklaşım, devletlerin dış politikalarının nasıl inşa edildiğini ve devletlerin rasyonel davranmasının gerekli olduğu dış maddi dünyayı nasıl algılayabildiğini daha iyi açıklamaya yardımcı olur.

Bu bağlamda, konvansiyonel sosyal inşacı yaklaşım, özellikle kimlik analizlerine de imkan tanıdığı cihetle, sosyal inşacılık, bir yandan sosyo-psikolojik etkenler ve herşeyin aynı zamanda sosyal olarak inşa edildiği vurgusu temelinde, insani diplomasinde daha bütüncül analizlere imkan vermektedir. Keza, yöntem olarak söylem analizlerini kimlik temelinde kapsamlı yapmaya yarayan yapısı nedeniyle de, insani diplomasinde kullanılan söylemlerin analizi de daha kapsayıcı ve bütüncül olabilmektedir.

Her ülkenin olduğu gibi, Türkiye'nin de insani diplomasinin, kendi tanımlanmış ve inşa edilmiş ulusal çıkarları temelindeki dış politikasının yapılagelişinde, maddi gerçekliklere ilave olarak, vicdani değerleri ve insani yaklaşımları ön plana çıkaran bir ayırt edici özellik içermektedir.

Türkiye'nin yürüttüğü insani diplomasinin, insani krizlerden etkilenen ülkelerdeki çabaları, insan onurunu, insani yardımları ve kalkınmayı ön planda tutan insan ve vicdan odaklı politikalarıyla açıklanabilir. Bu dönüşüm aslında Türkiye'nin Sahra Altı Afrika'ya açılmasıyla hızlanmıştır.

İç işlere dış müdahaleyi reddeden, ancak "yerel değerleri" ve yerel sahiplenmeyi kabul etmenin önemini vurgulayan bu insani diplomasinin, insan onurunu ve insan güvenliğini dış politika değerlendirmelerinde ön plana koyma ihtiyacını vurgulamaktadır. Nitekim insani diplomasinin yürütüldüğü ülkelerde öncelikli olarak insanların kalplerine yatırım yapmak hem stratejik, hem de vicdani bir tercihtir. Bu sadece retoriklerle ya da söylemlerle hayata geçirilemez. Bunu söylem analizleri ortaya koymaktadır.

Türkiye'nin uyguladığı insani diplomasinin araçları genel olarak üç ana kategoride sıralanabilir: İnsani yardımlar, kalkınma destekleri ve barış inşası katkıları. Bu araçlar, yerel gereksinimlere bağlı olarak birlikte veya sıralı bir şekilde kullanılabilir.

5.SONUÇ

Yukarıdaki bulgular ve tartışmalar ortaya koyduğu üzere, 2000'li yılların başından itibaren başlayan bir süreçte, Türk insani diplomasisinde yeni bir döneme girilmiştir. Sadece insani ve kalkınma yardımı şeklindeki Türk dış yardımları artmakla kalmamış, aynı zamanda Türk insani diplomasisinin kavramsallaştırılması da bu sürece eşlik etmiştir.

Bir yandan küresel çapta yaşanan gelişmeler, diğer yandan ülke içindeki milyonlarca geçici koruma altındaki Suriyeli nüfus karşısında, kendi pratiklerini geliştiren Türkiye, insani yardım ve kalkınma yardımı, istikrar ve barış inşası çabaları gibi insani diplomasisinin temel alanlarında, çeşitli politikalar izlemektedir.

Bu bağlamda, Türkiye'nin insani diplomasisi, vicdan ve güç arasındaki dengeye dayanan, ulusal çıkarların sürdürülmesinde insani yaklaşımların rolünü ve önemini test etmek için iyi bir örnek olarak görülebilir. Dış politika seçeneklerini çeşitlendirerek yumuşak güç unsurlarını daha etkin kullanmaya başlayan Türkiye, insani yardım coğrafyasını genişletmiş ve böylece söylemlerdeki realist-idealist dikotomisini aşan bir insani diplomasi perspektifi geliştirmiştir. Bu kapsamda, yukarıda belirtilen faktörlere vurgu yapan sosyal inşacılık, Türkiye'nin insani diplomasisinin daha kapsamlı ve bütüncül analizi için realist yaklaşımlara tamamlayıcı katkı yapmaktadır.

REFERENCES

- Agenda for humanity, (2023). WHS web page, Access: 10 July 2023, <https://agendaforhumanity.org/summit.html>
- Akıllı, E. (2023). *The Disaster of the Century, Relief Diplomacy, and International Solidarity*, Sam Papers No. 23.
- Altunisik, M.B. (2023). Humanitarian diplomacy as Turkey's national role conception and performance: evidence from Somalia and Afghanistan, *Southeast European and Black Sea Studies*, 23(3), 657-673, DOI: [10.1080/14683857.2022.2131978](https://doi.org/10.1080/14683857.2022.2131978)
- Anatolian Agency, (2023). "Çavuşoğlu: 102 ülke yardım teklifinde bulundu. 90 ülkeden arama kurtarma ve sağlık ekipleri geldi", Access: 15 February 2023, <https://www.aa.com.tr/tr/asrin-felaketi/cavusoglu-102-ulke-yardim-teklifinde-bulundu-90-ulmeden-arama-kurtarma-ve-saglik-ekipleri-geldi/2829432>
- Aslanov, N. (2013). *Diplomacy for Humanity*, <http://redcrescent.az/downloads/book2.pdf>
- Ataman, M. (2023). Earthquake diplomacy: Humane reactions to humane crisis, *Daily Sabah*. (February 15, 2023), <https://www.dailysabah.com/opinion/columns/earthquake-diplomacy-humane-reactions-to-humane-crisis>
- Battır, O. (2016). *Türk Dış Politikası Aracı Olarak İnsani Diplomasi*, PhD diss, Selçuk Üniversitesi.
- Bogatyeva, O. (2022). Humanitarian Diplomacy: Modern Concepts and Approaches, *Herald of the Russian Academy of Sciences*, 92(14),S1349–S1366. <https://doi.org/10.1134/S1019331622200047>
- Cihan-Penah(Shelter of the World), (2016). *Humanitarian Diplomacy from the Ottoman Period to the Present*, İstanbul: Publications of the Presidency of the State Archives, No.32.
- Dışişleri Bakanının V.Büyükelçiler Konferansı Konuşması (MFA, 2013). Turkish Ministry of Foreign Affairs, Access: 5 July 2023, <https://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-ahmet-davutoglu-nun-v-buyukelciler-konferansinda-yaptigi-konusma-2-ocak-2013-ankara.tr.mfa>
- Dülger, K. (2017). Etkinliği Giderek Artan Yeni Bir Kavram Olarak İnsani Diplomasi Ve Bu Alanda Örnek Teşkil Eden Türkiye'nin İnsani Diplomasi Anlayışı, *Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi*, 3 (2), 1-20 . DOI: 10.25272/j.2149-8539.2017.3.2.01.
- Fiott, D. (2018). Humanitarian Diplomacy, In Martel, G. (Ed.), *The Encyclopaedia of Diplomacy* (pp.1-10), London/New Jersey: Wiley Publishers.
- Gündoğdu, S. (2022). Türk Dış Politikasının İnsani Diplomasi Vizyonu ve Pratiği, *Uluslararası Akademik Birikim Dergisi*, 5(5), 349-35.
- Hyde-price , A. (2001). Beware the Jabberwock: Security Studies in the 20th Century, H. Gartner (et al) (Ed), *Europe's New Security Challenges*, London:Lynne Rienne pub.
- International Federation of Red Cross and Red Crescent Societies (IFRC), Humanitarian Diplomacy Policy Document, <https://www.ifrc.org/document/humanitarian-diplomacy-policy>
- Koronavirus Salgını Sürecindeki Rol ve Vizyonumuz, Turkish Ministry of Foreign Affairs, Access: 5 July 2023, <https://www.mfa.gov.tr/koronavirus-salginindaki-rol-ve-vizyonumuz-20-04-2022.tr.mfa>
- Lucuta,G.M.(2014). *Peacemaking, peacekeeping, peace building and peace enforcement in*

- the 21st century, Peace Insight Web Page, Access: 10 July 2023, <https://www.peaceinsight.org/en/articles/peacemaking-peacekeeping-peacebuilding-peace-enforcement-21st-century/?location=&theme=>.
- Miner, L. and Smith, H. (2007). *Humanitarian Diplomacy: Practitioners and Their Craft*, Tokyo, United Nations Press.
- Nye, J. (2004). *Soft Power: The Means to Success in World Politics*, New York: Public Affairs.
- Nye, J. (2017). Soft power: the origins and political progress of a concept, *Palgrave Communications*, 3, <http://dx.doi.org/10.1057/palcomms.2017.8>
- Peaceful Resolution of Conflicts and Mediation. *Turkish Ministry of Foreign Affairs*, Access: 10 July 2023, <https://www.mfa.gov.tr/resolution-of-conflicts-and-mediation.en.mfa>
- Press Release Regarding the Visit of Mr. Antonio Guterres (2015), United Nations High Commissioner for Refugees, to Turkey on the Occasion of the World Refugee Day. press release No: 178, 17 June 2015, *Turkish Ministry of Foreign Affairs*, Access: 10 July 2023, <https://www.mfa.gov.tr/no-178-17-june-2015-press-release-regarding-the-visit-of-mr-antonio-guterres-united-nations-high-commissioner-for-refugees-to-turkey-on-the-occasion-of-the-world-refugee-day.en.mfa>
- Regnier, P. (2011). The Emerging Concept of Humanitarian Diplomacy: Identification of a Community of Practice and Prospects for International Recognition, *International Review of the Red Cross*, 93(884), 1211-1237.
- Rousseau, E. and Pende, A.S. (2020). Humanitarian Diplomacy, T. Balzacq, F.Charillon and F. Ramel (Eds.), *Global Diplomacy: An Introduction to Theory and Practice*. Cham: Palgrave Macmillan, 253-266.
- Sazak, O., Woods, A.E. (2017). Breaking with Convention: Turkey's New Approach to Peace building, Call, C., de Coning, C. (Eds), *Rising Powers and Peace building. Rethinking Peace and Conflict Studies*, Palgrave Macmillan, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-319-60621-7_5
- Şeyşane, V. And Tanriverdi-Şeyşane, G. (2022). States as 'Humanitarians': The Turkish Brand of Humanitarian Diplomacy, *Marmara University Journal of Political Science*, 10(1), 153-178.
- Smith, A.D (2001). Foreign Policy is what states make of it: Social constructivism and International Relations Theory, V. Kubalkova (Ed), *Foreign Policy in a Constructed World*, Armonk: M.E. Sharpe, 38-55.
- Turhan, Y. (2021). Turkey as an emerging donor in the development community: The Turkish-type Development Assistance Model (TDAM), *Development Policy Review*, 40, e12583, <https://doi.org/10.1111/dpr.12583>.
- Turhan, Y. (2023). Turkish Humanitarian Assistance During the COVID-19 Pandemic: Focus on Africa, *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, <https://doi.org/10.1080/19448953.2023.2236512>.
- Turkey's national position paper in WHS(2015). Access: July 2017, www.whsturkey.org.
- Turkish Emergency Humanitarian Assistance, *Turkish Ministry of Foreign Affairs*, Access: 5 July 2023, <https://www.mfa.gov.tr/humanitarian-assistance-by-turkiye.en.mfa>
- Türkiye'nin dost eli: insani diplomasi, (2022). Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı Yayınları, Access: 15 July 2023, <https://www.iletisim.gov.tr/images/uploads/dosyalar/TurkiyeninDostEliInsaniDiplomasiEN.pdf>.
- Türkiye's Development Cooperation: General Characteristics And The Least Developed Countries (LDC) Aspect, *Turkish Ministry of Foreign Affairs*, Access: 5 July 2023, <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-s-development-cooperation.en.mfa>
- Ulusoy, H. (2005). *A Constructivist Analysis of Turkey's Foreign and Security Policy in the Post-Cold War Era*, PhD Thesis, METU.
- Ulusoy, H.(2007). *One Policy Many Identities the Consistency of Turkey's Foreign Policy with Special Emphasis on Its Security Dimension in the Post-cold War Era: A Constructivist Appraisal*, The ISIS Press:Istanbul.
- Ulusoy, H. (2016). The First-Ever World Humanitarian Summit: Embarking on a Historic Journey for the Future of Humanity, *Dış Politika-Foreign Policy*, 42(1), 67-83.
- Ulusoy, H. (2017). Turkey's Development-Oriented Humanitarian Policy Inspiring The Global Humanitarian System in The Post-WHS Process: New Way of Working to Transcend Development and Humanitarian Divide, *Dış Politika-Foreign Policy*, 43(1), 62-75.
- UN NWW-UN New Way of Working, *The Joint Steering Committee to Advance Humanitarian and Development Collaboration (JSC)*, Access: 10 July 2023, <https://www.un.org/jsc/content/new-way-working>.
- UN Peace Keeping, Access: 10 August 2023, <https://peacekeeping.un.org/en/terminology>

- Van Dijk, T.A. (1997). What is Political Discourse Analysis?, *Belgian Journal of Linguistics*, 11(1), 11-52.
- WEF: The 20 humanitarian crises the world cannot ignore in 2023, *WEF web page*, Access: 5 July 2023, <https://www.weforum.org/agenda/2022/12/the-20-humanitarian-crises-the-world-cannot-ignore-in-2023-and-what-to-do-about-them/>
- Wodak, R. (2001). The Discourse-Historical Approach, Ruth Wodak and Michael Meyer (Eds.), *Methods of Critical Discourse Analysis*, London: SAGE Publications Ltd., 63-94.
- 2023 yılına girerken girişimci ve insani dış politikamız, (2022), Budgetary Address by the Minister of Foreign Affairs for 2023 at the TGNA, *Turkish Ministry of Foreign Affairs*, https://www.mfa.gov.tr/site_media/html/2023-yilina-girerken-girisimci-ve-insani-dis-politikamiz.pdf

KATKI ORANI / CONTRIBUTION RATE	AÇIKLAMA/ EXPLANATION	KATKIDA BULUNANLAR/ CONTRIBUTORS
Fikir veya Kavram / Idea or Notion	Araştırma hipotezini veya fikrini oluşturmak / Form the research hypothesis or idea	Hasan ULUSOY
Tasarım / Design	Yöntemi, ölçeği ve deseni tasarlamak / Designing method, scale and pattern	Hasan ULUSOY
Veri Toplama ve İşleme / Data Collecting and Processing	Verileri toplamak, düzenlenmek ve raporlamak / Collecting, organizing and reporting data	Hasan ULUSOY
Tartışma ve Yorum / Discussion and Interpretation	Bulguların değerlendirilmesinde ve sonuçlandırılmasında sorumluluk almak / Taking responsibility in evaluating and finalizing the findings	Hasan ULUSOY
Literatür Taraması / Literature Review	Çalışma için gerekli literatürü taramak / Review the literature required for the study	Hasan ULUSOY

-ARAŞTIRMA MAKALESİ-

90'LI YILLAR TÜRKİYESİ'NDE FEMİNİST YAYINCILIK: PAZARTESİ
DERGİSİ TANIKLIĞINA İLİŞKİN İÇERİK ANALİZİ*

Ceren AVCİL¹

Öz

Türkiye'de 12 Eylül 1980 askeri darbesinden sonra kadın hareketi kurumsallaşma sürecine girmiştir. Farklı kurumlar ve yayınlar aracılığıyla hareketin görünürlüğü artmaya başlamıştır. Bu dönemde kadın hareketini görünür kılan en önemli hususlardan birisi, feminist alternatif yayın olma yolundaki olanakların da artmasıdır. Feminist medya organları ile farklı toplumsal kesimlerden kadınlar arasında iletişimi geliştirmenin ve özellikle kadın hareketine dair deneyimlerin yazıya dökülmesinin önü açılmıştır. Pazartesi dergisi de askeri darbe sonrasında kadın hareketinin işlevselliğini artıran feminist bir yayın olarak ortaya çıkmıştır. 1995-2005 yılları arasında diğer dergilere nazaran daha uzun bir yayın hayatı olan Pazartesi Dergisi, kadın bedeni, kadın cinayetleri, taciz, kadın dayanışma vb. konular üzerine yayınlar yapmıştır.

Bu çalışmada, Pazartesi dergisinin yayın hayatında olduğu 1995-2005 yılları arasında basılan 15 sayısına odaklanılmaktadır. Bu sayılarda kadın ve kadın sorunlarının ele alınma biçimi, dergi gündemi, kadının toplumsal ve siyasal konumu, Türkiye'deki gelişmeler gibi konulara bakış açısı incelenmiştir. İçerik analizi yönteminin kullanıldığı çalışmada toplamda 106 sayı olarak yayınlanan derginin 15 sayısı birincil kaynak olarak kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Pazartesi Dergisi, feminist yayıncılık, kadın hareketi, Türkiye.

JEL Kodları: Z12, Z19.

Başvuru: 18.08.2023 **Kabul:** 10.10.2023

* Bu makale, 5-6 Temmuz 2023 tarihleri arasında Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi tarafından düzenlenen Uluslararası Sosyal Bilimler Konferansı'nda özet olarak sunulan tebliğin gözden geçirilmiş tam metnidir.

¹ Doç. Dr., Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, cavcil@agri.edu.tr, Ağrı, Türkiye, ORCID No: 0000-0002-6301-515X.

FEMINIST PUBLISHING IN 90'S TURKEY: A CONTENT ANALYSIS OF PAZARTESİ MAGAZINE AS A WITNESS²

Abstract

After the military coup of September 12, 1980, in Turkey, the women's movement entered the process of institutionalization. Visibility of the movement began to increase through different institutions and publications. One of the most important issues that made the women's movement visible in this period is the increase in opportunities to become a feminist alternative publication. It paved the way for improving communication between feminist media organs and women from different social segments, and especially for writing down the experiences of the women's movement. Pazartesi magazine emerged as a feminist publication that increased the functionality of the women's movement after the military coup. Pazartesi Magazine, which had a longer publication life compared to other magazines between 1995 and 2005, focused on subjects such as women's bodies, femicide, harassment, women's solidarity, etc.

In this study, the 15 issues that were published between 1995-2005 when the Pazartesi magazine was in publication were focused on. In these issues, the way women and women's issues are handled, the journal's agenda, women's social and political position, and their perspective on issues such as developments in Turkey are examined. In the study, in which the content analysis method was used, 15 issues of the journal, which was published as 106 issues in total, were used as the primary source.

Keywords: *Pazartesi Magazine, feminist publishing, women's movement, Türkiye.*

JEL Codes: *Z12, Z19.*

“Bu çalışma Araştırma ve Yayın Etiğine uygun olarak hazırlanmıştır.”

1. GİRİŞ

Tarih, kadınların içinde buldukları konumu değiştirme mücadeleleri ile doludur. Kadınların sorguladıkları ögeler, kadın-erkek eşitsizliğini derinleştiren ögelerdir ve bu eşitliğin sağlanmasını engelleyen temel unsurlar olarak derinlere kök salmış durumdadırlar. Kadın ve kadın sorunlarına yönelik mücadele elbette bu eşitsiz ve hiyerarşik yapının ortadan kaldırılması ile birlikte aynı zamanda bu sorunlara yol açan etmenlere karşı çeşitli mücadele, strateji, politika ve önerilerini de kapsamaktadır.

Medya, toplumda olup bitenlerin gün ışına çıkması, toplumun bilgilendirilmesi işlevini görenin yanında aynı zamanda toplumsal hareketlerin yaygınlık kazanması, tanınırlığının artması noktalarında da önemli işlevlere sahiptir. Geleneksel medya,

² The Extended English Summary is located the end of the Article

kullandığı organlar aracılığıyla iletişimi tek yönlü olarak veren ve sonuçlarını da ölçemeyen bir yapı içinde varlığını sürdürmektedir (Dalaman, 2022: 41). Kadın hareketinin tarihine bakıldığında, medyadaki varlığı ve görünürlüğü doğrusal bir çizgi izlememiştir. Ana akım medyanın kadın hareketine bakış açısı ve ele alış biçimi yeterli veya sorunsuz olsaydı feminist medyanın ortaya çıkışı da mümkün olmayabilecekti. Bu doğrultuda kadın hareketinin tarihi yazılı ve görsel medyadaki varlığı, harekete dinamik katan önemli bir unsurdur. Kadın sorunlarının medyada yer alma biçimi, soruna yaklaşım tarzı hakkında dikkate değer ipuçları vermektedir. Bu noktada, “kadının temsili ve toplumsal örüntülerin oluşmasında önemli bir konum teşkil eden medyanın, feminist anlayışın tersine işleyen bu düzenden beslenmesi ve bu yapıyı koruma çabaları, eylem/hareket temelli bir aktivist ruhun doğmasına neden olmuştur” (İlhan, 2014: 3). Dolayısıyla feminist medya kavramı, kadın sorunlarının ana akım medyada ele alınış biçimine karşı kadınların sesini, sorunlarını, direnme ve hak arama biçim ve söylemlerini görünür kılan önemli bir araç olarak karşımıza çıkmaktadır.

Elbette kadın hareketinin devinimsel bir biçimde gelişerek günümüze gelmesi, kadınların basında, yazılı organlarda, dergi ve kitaplarda, gazetelerde görünür olmasını da mümkün kılmıştır. Özellikle “1970’lerin ikinci yarısından itibaren feminist politika kavrayışının medya çalışmalarını temellendirmesi gereği üzerinde duran akademik çevrelerce benimsenmiş, ticari medya ve onun ürünlerini mücadele alanı olarak belirleyen feminist aktivizme paralel olarak araştırmacılar da mevcut kültürel hegemonyaya karşı bir direnme biçimi/biçimleri oluşturma girişiminin bir parçası olarak, farklı kadınlık tahayyüllerinin yayın yoluyla dolaşabilmesine imkân tanıyan alternatif medya ürünlerinin ve bu ürünleri ortaya koyan örgütlenme biçimlerinin tanınmasını akademik/politik bir hedef olarak tayin etmişlerdir” (Feminist Alternatif Medya, 2023).

Kadın ve kadın sorunlarının yazılı ve görsel medyada kendini var etmesi çok da kolay olmamıştır. Özellikle ana akım medyada kadının temsil biçimine karşı güçlü bir duruş sergileme, ayrı bir mücadele konusu olmuştur. Kadının geleneksel toplumsal cinsiyet örüntülerine feminist bir bakış açısı ile eleştiri getirebilme araçlarından biri haline gelen feminist yayıncılık, harekete görünürlük kazandırdığı gibi dinamizm de katmıştır. Bu minvalde kadın sorunlarına yönelik farklı görüş, ideoloji, düşünce, etnik kökene sahip kadınlar feminist yayıncılık etrafında çok sesliliklerini dile getirmeye başlamışlardır.

1.1. Feminist Yayıncılık Tarihi

Feminist medya neden ve nasıl ortaya çıkmıştır? Kuşkusuz bu soruların cevapları, kadın hareketinin şekillendiği dönemler ve günümüze değin geçirmiş olduğu değişim ve dönüşümlerde yatmaktadır. Kitle iletişim araçlarının Sanayi Devrimi ile birlikte yaygınlık kazanması, yeni iletişim teknolojilerinin toplumsal alanda sıkça kullanılmasını sağlamış ve bu durum güç ve iktidar temelinde şekillenen medyaya alternatif olacak şekilde yeni bir medya ortaya çıkarmıştır (İnceoğlu ve Çoban, 2015: 19). Alternatif medya, en genel haliyle “küçük azınlıkların görüşlerini yayan medya olarak ya da yaygın olarak bilinen ve tüketilen medyanın karşısında olan, ona

alternatif üretim yapan medya” şeklinde tanımlanabilir (Aydoğan ve Kırık, 2012: 63). Bu doğrultuda alternatif medya, ana akım medyanın patriarkal, sermaye taraftarı, siyasi güçlerden gücünü alan ve sözcülüğünü üstlenen, hegemonik karakterine karşı bir alternatif medya yapısı oluşturmuştur (Demirtaş ve Aktekin, 2020: 248).

Alternatif medyanın tarihçesine bakıldığında son otuz yıla dayanan bir geçmişi bulunmaktadır (Gibbs ve Hamilton, 2001: 117) ve büyük ölçüde ihmal edilmiş bir araştırma alanı gibi görünmektedir (Fuchs, 2010: 174). Alternatif medya esasında ana akım medyanın dışında kalan unsurları içermesi bakımından kapsayıcı olma niteliği taşımaktadır. Dahası, alternatif medya ile toplumsal talep, istek ve şikâyetlerin farklı kanal ve mecralarda dillendirilmesi ve görünür kılınmasına imkân sağlanmaktadır. Bu noktada alternatif medya, özellikle muhalif seslerin örgütlülük çerçevesinde iktidara ve neticede de ana akım medyaya karşı bir duruş sergilemesi işlevi görmektedir. Dolayısıyla “nasıl ki yaygın medya egemen söylemin ve hiyerarşik toplumsal ilişkilerin yeniden üretildiği bir iş olarak küresel kapitalizmin kendini var ettiği bir alan ise; alternatif medya da daha adil, daha eşit daha özgür, daha demokratik bir dünyanın mümkün olduğunu kanıtlayan, kolektif kültür düzlemidir. Bu bağlamda alternatif medyanın, bir anlamda toplumun “öteki”lerinin temsilcisi olduğu söylenebilir” (Altıntaş, 2017: 57-58). Bu bağlamda alternatif medya, farklı din, ırk, etnik kökenden gelen bireylere de alan açması bakımından önemli bir araç olarak karşımıza çıkmaktadır. Atton (2002: 11)’nin ifadesiyle bu aynı zamanda çalışan insanların, cinsel azınlıkların, sendikaların, protesto gruplarının -elit mal sahipleri, yöneticiler ve kıdemli profesyonel gruplar ile ilişkileri açısından düşük statüde olan kişilerin- kendi haberlerini yapabilecekleri, bu tür erişimi teşvik edecek ve normalleştirecek medyanın geliştirilmesi anlamına gelmektedir.

Kadınlar yukarıda bahsedilen grubun içerisinde oldukça geniş yer kaplayan bir kitledir. Kadınların yüzyıllardan gelen ezilmişliği, sömürülmüşlüğü, ikincil konumda olma konumu ana akım medyada pekiştirilen bir biçimde ortaya konmaktadır. Nitekim kadın temsili ana akım medyada sorunlu bir alan niteliği teşkil etmektedir (İlhan, 2014: 3). Medyanın kadına yönelik ideal bir kimlik yaratma çabası, kadın sorunlarının kök nedenlerine inme çabasını da boşa çıkarır niteliktedir. Kadınlar medyada “fedakâr anne” ve “sadık, iyi eş” kalıplarıyla daha çok erkek egemen söylemler çerçevesinde şekillenen cinsel kimlikleri ile görünür kılınmaktadır (Saktanber, 2015: 189). Özellikle kadın hareketinin kitle iletişim araçları ile entegre olmasına paralel olarak kadınlar bu temsil biçimine karşı çıkarak kendi kimlik ve aidiyetleri ile medyada temsil edilme çabasına girmişlerdir. Feminist medya bu noktada kadınlar için önemli bir çıkış noktası olmuştur. Liberal demokrasinin temel ilkeleri arasında yer alan eşit yurttaşlık söylemi, kadınların klasik medya temsillerindeki biçimi ile örtüşmemektedir. Oysaki;

“Kadın kurtuluş hareketinin toplumsal mücadelesi aynı zamanda bir demokrasi mücadelesi olmuştur. Demokrasi ise tam ve özgür bir iletişim ortamını gerektirir. Kişilerin kendilerini özgürce ifade edebilecekleri ve iddialarını diğer insanların tartışmasına sunabilecekleri açık bir forum, demokratik iletişimin özünü oluşturur.

Günümüz toplumlarında kitle iletişim araçlarının üzerine düşen, özgür ve gerçek demokrasinin oluşumuna katkıda bulunacak olanakların yaratılmasını sağlamaktır. Ancak kitle iletişim tarihi, bu araçlar aracılığıyla belirli kesim ve gruplar adına tanımlar yapıldığını, buna karşılık grupların kendilerini ifade etmeleri için çekinceli kaldıklarını ortaya koymaktadır. Bu gruplardan birini de kadınlar oluşturur. Kitle iletişim araçları bu nedenle kadın çalışmalarının ve kadın kurtuluş hareketinin toplumsal eleştirilerinin temelinde yer alan kurumlardan biri olmuştur. Bu bir iktidar eleştirisinin parçasıdır. Kitle iletişim araçları kadın ve kadınlık hakkında yarattığı imgelerle kadın kimliğinin tanımlanmasında geleneksel öğelerin altını çizirken, aynı zamanda bu araçların kamusal alanın özünde yer almaları, geleneksel olarak özel alan içine hapsedilmiş olan kadın sözünün bu alanda değerli görülmemesine neden olmuştur. Kutsal ev kadını, anne, sadık eş, evin koruyucu ve kollayıcısı ve bir tüketici gibi imgeler bir yandan kadınlara atfedilen statüleri korumaya yönelirken bir yandan kadınlar kendi kimliklerini temsil etmeyen bu imgelerle mücadele etmeye başlamıştır. Feminizm cinsiyetçi imgelerin kadınlar aleyhine nasıl üretildiğini sorgularken iletişim araçlarının eleştirisini aynı zamanda kadınların bir kimliklerinin güçlendirilmesine dönüştürmüştür” (Timisi, 1997: 1).

Ayrıca, yayıncılık alanında yaşanan dönüşüm ile medyadaki sermaye sahipliği değişmiş, devlet-sermaye-toplum-medya ilişkileri de yeniden düzenlenmiştir (Koçak, 2021: 121). Dolayısıyla feminist yayıncılık, kadının geleneksel toplumsal cinsiyet bakış açısından sıyrılarak farklılıkları temelinde kadın birlikteliğini sağlamaya yönelik bilinçlilik ve duyarlılığı oluşturmayı gündeme getirmiştir.

İkinci dalga feminist hareket ile feminist yayıncılık Türkiye’de de gelişme göstermeye başlamıştır. Temelde kadınlar arasında iletişimi sağlama ve bilinç uyandırma ihtiyacından doğan feminist yayıncılık, 12 Eylül 1980 askeri darbesinin ardından kadınların evlerde küçük gruplar halinde yaptıkları bilinç yükseltme toplantılarında görünür olmaya başlamıştır. Söz konusu toplantılarda yapılan tartışma ve ortaya çıkan sonuçların diğer kadınlarla paylaşılması amacıyla yönelik olarak feminist kadınlar, kendi yayınlarını yaratma sürecine girmişler ve bunun için de dergicilik alanını tercih etmişlerdir. Burada feminist kadınlar esasında feminist yayıncılık ile yukarıda bahse geçtiği üzere ana akım medyada kadının ve kadın hareketinin temsiline duydukları tepkiyi ve kendilerini doğrudan ifade etmeyi amaçlamaktaydılar (Güzelcan Şenol, 2010: 108-109).

Dünyada olduğu gibi Türkiye’de de feminist yayıncılığın bağımsız feminist eleştiriye paralel olarak şekillenen bir tarihi vardır. Feminist sözün görünür olduğu bu tarih iki geniş parçada ele alınabilir: Osmanlı modernleşmesi ve bu dönemde çıkarılan bazı kadın dergileri ve 1980 sonrası Türkiye’si (Feminist Yayıncılık, 2023). Türkiye’de feminist yayıncılık tarihine bakıldığında ilk nüvelerinin Osmanlı döneminde görüldüğü anlaşılmaktadır. Bu bağlamda 1868 yılında yayınlanmaya başlayan “Terakki” gazetesinin kadın haklarından söz eden ilk gazete olduğu görülmektedir.

“Şuküfezâr” ise Osmanlı basın tarihinde kadınlar tarafından çıkarılan ilk dergi olma özelliğini taşımaktadır. 1913-1921 arasında çıkarılan “Kadınlar Dünyası” adlı dergi ile feminist fikirlere yer verilmiş ve kadının toplumsal hayattaki yeri tartışmaya açılmıştır (Dalaman, 2021: 16-17). Cumhuriyet dönemine gelindiğinde ise kadınların siyasi ve medeni haklarının elde edilmesine yönelik çabaların ön planda olduğu görülmektedir. Bu minvalde 1923 yılında Nezihe Muhiddin tarafından kurulan Kadınlar Halk Fırkası kurulmuş olsa da dönemin siyasi parti kanunu gerekçe gösterilmiş ve onaylanmamıştır. Sonrasında Türk Kadınlar Birliği içerisinde örgütlenen hareket, Kadın Yolu-Türk Kadın Yolu (1925-1927) dergisini çıkarırlar. 1935 yılında Türk Kadınlar Birliği 1935 yılındaki yönetimi tarafından görevlerini tamamladığını iddia ederek kendini feshetmiştir. Tekrar 1949 yılında kurulduğunda ise Kadın Gazetesi’ni çıkarmışlardır (Çakır, 2023: 10).

1920’ler ile 1960’lara kadar geçen süreç kadın hareketlerinin birinci dalga ile ikinci dalga arasındaki geçiş dönemi şeklinde tanımlanmaktadır. Türk Kadınlar Birliği’nin kapandığı 1935’ten sonrası geçiş döneminin başlangıcıdır. Çünkü 1935’e kadar özellikle siyasal haklar konusunda pek çok çalışma yapılmıştır. Bu dönemde yayınlanan dergilerin bazıları şu şekildedir: El Emekleri (1932), Cumhuriyet Kadını (1934), Salon (1934), Moda Albümü (1936), Eviş (1937), Kadınlar Âlemi (1940), Asrın Kadını (1944), Hanımeli (1948), Resimli Hayat (1952), Evim (1955), Kadın Sesi (1957) Sim (1958), Aile (1960), Moda (1962), Anne (1963), Yuva (1963), Ana (1964), Elişleri (1964), Ayşe (1969), Feminist (1987), Kadınların Kurtuluşu (1988), Sosyalist Feminist Kaktüs (1988) ve Kadın Bülteni (1988) (Dalaman, 2020: 105108Üç veya daha fazla yazarlı (Taş vd., 2016a: 58).

1.2. Türkiye’de 90’lı Yıllar Kadın Hareketi ve Feminist Medya

“1990’lar Türkiye’deki 1960, 1971 ve 1980 askeri darbelerinin siyasetteki yıkıcı etkilerinin sarılmaya başlandığı, demokratik kurumlaşmanın arttığı, sivil toplumun geliştiği, feminist kurumsallaşma dönemi olarak da tarihe geçer” (Çakır, 2023: 11). Bu dönem, üçüncü dalga feminist hareket dönemi ile birlikte eş zamanlı olarak yaşanmıştır. Üçüncü dalga feminist hareketin çıkış noktası, ikinci dalga feminist hareketin kadınları tek bir kategori olarak ele aldığı eleştirisine dayanmaktadır (Avcil, 2021: 189). Üçüncü dalga feminist hareket, temelde birinci ve ikinci dalga feminist hareketin eşitlik ve farklılık söylemlerinin teori ve uygulamada hayat bulmadığı ve kadınların kendi içindeki farklılıkları görmezden geldiği iddiasıyla ortaya çıkmıştır. Nitekim özel alan-kamusal alan ayrımı çerçevesinde kadının özel alana hapsedilmesine dayanan geleneksel söylem, Türkiye’de 1980-1990’lı yıllar arasında sorgulanmaya başlamış, “bilinç yükseltme”, “güçlenme” ve “duyarlılık yaratma” temel gündem haline gelmiştir (Timisi ve Ağduk Gevrek, 2016: 14-15).

1980’li yıllarda kadına yönelik şiddet başta olmak üzere toplumsal cinsiyet ilişkileri temelinden kaynaklanan her türlü eşitsizlik kampanya, gösteri ve yürüyüşlerle kamuoyunun gündemine taşınmıştır. 1980 sonrasında kadın hareketinin içinde yer alan kadınlar, odaklandıkları sorunları daha geniş platformlarda tartışma ve kadın politikasının temellerini atma girişimlerini 1990’lı yıllarda da sürdürmüşlerdir

(Güzelcan Şenol, 2010: 68). Hareketin ulusal ve uluslararası alana taşınması ve görünür olmasına yönelik çeşitli düzenlemelerin yapıldığı görülmektedir. Devlet Bakanlığı'na bağlı Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü'nün kurulması, devletin kadın sorununun varlığını kabul ettiği ve bu sorunun çözümüne yönelik olarak ulusal ve uluslararası platformlarda çözülmesi hususunda gönüllü olduğu söylenebilir (Kardam ve Ecevit, 2016: 91). Ayrıca, bu dönemde kadınların yaşam koşullarının iyileştirilmesi ve güçlendirilmesine yönelik farklı projelerin hayata geçirmeye başladığı görülmektedir (Kümbetoğlu, 2016: 159).

90'lı yıllar Türkiye'sinde kadın hareketinin öne çıkan özelliklerinden birisi, kurumsallaşma sürecine hizmet eden birtakım kurum ve kuruluşların ortaya çıkmasıdır. Örgütlenme, demokrasinin de bir koşulu olarak kadın hareketi mücadelesinde önemli bir başvuru aracı olmuştur (Acuner, 2016: 125). Farklı görüş ve kimliklerden kadınların bir araya gelerek örgütlenmelerine, deneyimlerini çok seslilik çerçevesinde paylaşımlarına zemin hazırlayan dernek, vakıf, platform, yayıncı gün yüzüne çıkmaya başlamıştır. Mor Çatı Kadın Sığınağı Vakfı, Ankara Kadın Dayanışma Vakfı, KA-MER, Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı, KA-DER kurulmuş, Roza, Jujin ve Jin-u Jiyan adlı dergiler yayın hayatına başlamıştır (Çakır, 2023: 11-12). Söz konusu dönemde alternatif medya birçok kayda değer argüman üretmiştir. "Feminist", "Sosyalist Feminist Kaktüs", "Mavi Çorap", "Eksik Etek", "Rosa" ve "Pazartesi" bunların başında gelen dergilerdir. 2000'li yıllarda ise, "Amargi Feminist Dergisi" ve "Uçan Süpürge Kadın Haber Sitesi" gibi internet siteleri de yayın hayatlarını başarıyla sürdürmüşlerdir (Altıntaş, 2017: 75).

Görüldüğü üzere bu dönemde kurumsallaşmanın önünü açan sivil toplum kuruluşları, yayıncı vb. farklı temaları (şiddet, ayrımcılık vb.) işlemek üzere örgütlenmişlerdir. Mor Çatı Kadın Sığınağı Vakfı, 1990 yılında kadına yönelik şiddetle mücadele etmek amacıyla feministler tarafından kurulmuştur. Vakıfta, erkek şiddetine karşı mücadele feminist yöntemlere dayalı olarak yürütülmekte ve kadınların özgür ve eşit koşullarda yaşadığı, toplumsal cinsiyet temelli ayrımcılık ve erkek şiddetinden uzakta bir yaşam kurabilmeleri hedeflenmektedir (Morçatı, 2023). KA-MER, 1997'de kurulmuş ve "şiddet ile baş etmeye, topluma etkin katılım sağlamaya başlamış güçlü kadınların sayısının çoğaldığı bir toplum için; cinsiyetçi değerlerin biçimlendirdiği kültür ve geleneklerin kadın ve çocuklara zarar veren uygulamalarını tespit etmek, alternatiflerini geliştirmek ve uygulanabilir olmalarını sağlamak" şeklinde misyon belirlemiştir (KAMER, 2023). Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı, "Kadınların geçmişini iyi tanımak, bu bilgileri araştırmacılara derli toplu bir şekilde sunmak ve bugünün yazılı belgelerini gelecek nesiller için saklamak" amacıyla 1990 yılında kurulmuştur (Kadın Eserleri, 2023). KA-DER, 1997 yılında kurulmuştur. Temel hedefi daha fazla kadının siyasal hayatta yer almasını sağlamak olan KA-DER tüzüğünde destekleyeceği kadınlarda olması gereken özellikleri şöyle sıralamaktadır (Bora, 2016: 114-116):

- *Kadınlık durumunun bilincinde olmak*
- *Kadınlara yönelik ayrımcılığı sonlandıracak adımları atmaya kararlı olmak*

- *Laik Cumhuriyetin eksiksiz bir demokrasi olması için çalışmak*
- *Her türlü fanatizme, yobazlığa, ırkçılığa, toplumsal kirliliğe, şiddete, savaşa karşı olmak, çevre bilincine sahip çıkmak*
- *Siyasete kişisel çıkarlar için değil, kadınların ve halkın gerçek temsilcisi olmak için girmeyi istemek*
- *Dürüst, ilkeli, cesur ama yumuşak üslupta olmak.*

90'lı yıllarda tematik bazlı kampanyaların düzenlendiğine şahit olunmaktadır. Kadına yönelik şiddet ile mücadelede “Dayağa Hayır!” kampanyası ile başlayan mücadele, dönem boyunca kesintisiz bir biçimde devam etmiştir. Kadınlar, kadına yönelik şiddet konusunu kendi gündemlerinde tuttıkları gibi bunu ülke gündemine de koymuş ve “süreklilik” çerçevesinde kurumsallaşmanın ilk adımını atmış olmaktadır (Işık, 2016: 47).

Bu dönemde kadın hareketine dinamizm katan bir diğer gelişme, feminist yayıncılık faaliyetlerinin hem nitel hem de nicel olarak artış göstermesidir. Kadının medyadaki temsil biçimi, “toplumsal cinsiyet”, “ataerkil toplum yapısı”, “özel-kamusal alan ayrımının politik yanı” ve “iktidar” kavramlarını gündemde tutan ikinci dalga kadın hareketi tarafından eleştirilmiş ve medya önemli bir mücadele aracı olarak görülmüştür. “Feminist Medya Çalışmaları” olarak adlandırılan alan, özellikle 1980’li yıllardan itibaren medyada kadın temsili, toplumsal cinsiyet ilişkilerinin medya aracılığıyla yeniden üretimi, medyanın feminist bir bakış açısı çerçevesinde analiz edilmesine ve kadınların medyayı kullanabilme imkânlarına odaklanan bir alan olarak ortaya çıkmıştır (Güzelcan Şenol, 2010: 101). Bu dönem boyunca kadınların sesi özel alandan taşarak kamusal alana taşınmış, ev içi olarak görülen sorunlar, artık toplumsal nitelik kazanarak görünürlük kazanmıştır. Bu minvalde, feminist ekseninde yayın yapan organlar da eleştirel bakış açısıyla konuları gündeme getirmeye başlamışlardır.

1.3. Pazartesi Dergisi

1990’lı yıllar Türkiye’de politik nitelikli feminist yayıncılık hareketinin de ivme kazandığı bir döneme tekabül etmektedir. Pazartesi dergisi, 90’lı yıllar Türkiye’inde kadınlara yönelik medyanın eleştirel bir bakış açısını net ortaya koyan bir yayın organı olarak karşımıza çıkmaktadır. Pazartesi dergisi, 1995 yılında, Kadın Kültür ve İletişim Vakfı’nın yayın organı olarak yayın hayatına başlamış olup ulusal yaygın medyada kadınların sadece kurban veya mağdur şeklinde gösterilmesine tepkisel bir bakış açısıyla farklı bir habercilik anlayışı ortaya koymuştur (İlhan, 2014: 7). Nitekim derginin 8 Mart 1995 tarihinde basılan ilk özel sayısında amaçlarına yönelik şu ifadeler kullanılmıştır (Pazartesi Dergisi, 8 Mart Özel Sayısı, 1995):

Pazartesi, tartışmalar, gülmeler, didişmeler, zaman zaman da küsmelerle ama çoğunlukla hoşnut geçen günlerin sonunda ortaya çıktı. Patronumuz ya da herhangi bir yöneticimiz yok; işleri ve sorumlulukları paylaşıyoruz. Kırmaktan, kızdırmaktan korktuğumuz kimse de yok, tek kuralımız ise kadınlardan yana olan her şeyi destekleyip, zararına olan her şeyin karşısında

olmak. Gönlümüzde, kadınları ilgilendiren haberleri en doğru yansıtan, öfkemizi, sevincimizi, isyanımızı, üzüntümüzü, heyecanımızı paylaşacağımız bir dergi yatıyor. Bize ait, çekinmeden, ürkmeden, aktarıp tartışmak istiyoruz...

Pazartesi dergisinin Nisan 1995 yılında yayınlanan ilk sayısında derginin isminin tarihçesine ilişkin kısa bir anekdota yer verilmiştir (Pazartesi Dergisi Sayı 1, Nisan 1995):

İstanbul'da yaklaşık yüz yıl önce (19 Ağustos 1311/26 Cemaziyelevvel 1326 yani 1 Eylül 1895/25 Haziran 1908 tarihleri arasında), "Hanımlara Mahsus Gazete" adıyla bir kadın gazetesi yayımlanmıştı. İmtiyaz sahibi İbnülhakkı Mehmet Tahir'di. Müdüreliliğini ise Mehmed Tahir'in eşi Fatma Şadiye Hanım yapmıştı. Gazete, 1. sayıdan 150. sayıya dek haftada iki kez, 150. sayıdan 612. sayıya kadar da haftalık olarak yayımlandı... İstanbul kütüphanelerinde bulunabilen sayılarının mevcudu 612 diyorlar. Biz önce adını sevdik. Sırtımıza yükleyip bugünün Pazartesisine taşıdık. Dergi kapağımızda Pazartesi'nin üzerindeki "Kadınlara Mahsus Gazete"nin ilham kaynağı oldu.

Pazartesi dergisi, feminist yayıncılık döneminde neredeyse en uzun yayın dönemine sahip olan bir dergi olarak karşımıza çıkmaktadır. 1995 yılında yayın hayatına başlayan dergi, 2005 yılına kadar yayımlanmaya devam etmiştir. Dergi belli aralıklarda toplamda 106 sayı olarak yayımlanmıştır. Derginin yayın işleri için 1997 yılına kadar İstanbul Taksim'de bir daire kiralanmış, 1997 yılında ise Frauenanstiftung (kısa adı FAS)'dan elde edilen kaynak ile Beyoğlu'nda beş katlı ahşap bir bina satın alınmıştır. Pazartesi Lokali de bu binanın alt katında dergi okurları ile iletişim kurmak, çeşitli etkinlikler, toplantılar düzenlemek ve dergiye ek gelir sağlamak düşüncesiyle açılmıştır. Dergi, tanıtım ve duyuru faaliyetlerini yaygınlaştırmak amacıyla ilk sayısında önce özel tanıtım sayısı çıkarmış ve 8 Mart 1995 yılında çıkardığı 25 bin adet basılan özel sayı, sokaklarda elden dağıtılmış ve diğer illere de kargo ile gönderilmiştir (Atakul, 2002: 59-60).

Pazartesi dergisinin ortaya çıkış amacına bakıldığında, "derginin kadın hareketinin içinde bulunduğu durgunluğu ve medyada yaşanan tekelleşmenin kadınlar açısından yarattığı olumsuz etkiyi kırabilmek" (Güzelcan Şenol, 2010: 125) olduğu görülmektedir. 1980'ler döneminde kadın hareketinin içinde bulunduğu dağınıklık ve siyasi atmosferin yaratmış olduğu içe kapanma durumu, 1990'lar ile birlikte yavaş yavaş değişmeye başlamış ve başta kadın hareketi olmak üzere toplumsal hareketlerin canlılık kazandığı bir döneme girilmiştir.

Derginin yazarı olan Filiz Koçali (2016: 81) ise derginin temel amacına yönelik olarak şu ifadeleri dile getirmiştir:

(...) *Pazartesi*, gerisinde bir politika anlayışını ve yayın politikasını barındırmakla birlikte, dergi sayfalarında tanımlanmış bir politikası olan ve kadınları bu politikaya davet eden bir dergi değil. Genel olarak feminizmi yaygınlaştırmayı, daha geniş bir kadın kitlesini “kışkırtmayı” hedefleyen bir dergi.

Koçali'nin ifadesinden anlaşılacağı üzere *Pazartesi* dergisi, önceki dergilerin hedef kitlelerinin kapsamından farklı bir biçimde daha geniş kitlelere seslenmeyi ve bu şekilde feminizmin kapsamlı hedef kitleler arasında yaygınlaşmasını amaçlamaktadır.

Gülnur Savran, *Pazartesi* dergisinin eski yayın kurulu üyesi, derginin 36. sayısında Türkiye’de 1980 dönemi sonrasındaki feminist hareketi üç aşamada değerlendirmiştir (Koçali, 2016:74):

80’lerin ilk yarısında, önce iç tartışmalarla, sonra Somut dergisi sayfalarında, daha sonraları da Kadın Çevresi gibi yapılar içinde yaşanmış bir ideolojik birikim oluşturma, mayalanma dönemi. 1987’de Dayağa karşı Dayanışma Kampanyası ile başlayan ve yaklaşık 90’ların başına kadar süren bir kampanyalar ve hareketlilik dönemi ve 90’ların başından bu yana bir kurumsallaşma ve proje feminizmi dönemi.

Pazartesi dergisi, Savran’ın ifade ettiği biçimde 90’lı yılların kadın hareketi içerisinde ortaya çıkmıştır. Bu dönemde Türkiye’de özellikle Refah Partisi’nin oy artışı ile birlikte siyasal İslam’da yükseliş ve buna karşılık feminist kadınlarda bir hareketlilik söz konusudur. Medya ise bağımsız niteliğin kaybetmiştir (Koçali, 2016:74):

Peki, *Pazartesi* dergisini diğer dergilerden ayıran önemli unsur nedir ve temel hedef kitlesini kimler oluşturmaktadır? “*Pazartesi* dergisinin hedef kitlesini kentli, çalışan, çeşitli sınıflardan, kesimlerden ve yaş gruplarından, sokağa çıkmış ya da çıkabilecek kadınlar oluşturmaktadır. Yani hem feminist bilince sahip hem de bu bilince sahip olma potansiyeli taşıyan kadınlara yönelik olarak hazırlanan *Pazartesi* dergisinin yayın politikası ve içeriği de buna göre belirlenmiştir” (Güzelcan Şenol, 2010: 129). Bu bakış açısıyla dergi” feminist ve popüler” (Koçali, 2016:76) olma ilkeleri üzerine kurulmuştur.

2. YÖNTEM

Bu çalışmada, 90’lar Türkiye’inde feminist yayın olan ve 1995-2005 yılları arasında yayın hayatını sürdüren *Pazartesi* dergisi üzerinden içerik analizi yapılmıştır.

“İçerik çözümlemesi olarak da adlandırılan içerik analizi, ele alınan herhangi bir kaydedilmiş iletişim biçiminin içeriğine odaklanmaktadır. Söz konusu kaydedilmiş iletişim biçimi, kitap, dergi gibi her türlü yazılı metin ya da yazıyla aktarılmış her türlü sözel anlatım olabileceği gibi televizyon programları, reklamlar gibi görsel öğeler de olabilir. İçerik analizi, tanıklık, mevzuat, kamu belgeleri, vaka çalışmaları,

raporlar, anket ve görüşme sorularının cevapları, haber bültenleri, Web sayfaları, reklam panoları, posterler, grafiti, radyo programları, kataloglar, fotoğraflar, çizimler, videolar, filmler, müzikler, gazeteler, kitaplar, dergi makaleleri, dini metinler, ders kitapları, nutuklar, romanlar ve mektuplar gibi birçok iletişim biçimini analiz etmek için kullanılabilir” (Sallan Gül ve Kahya Nizam, 2021: 182). İçerik analizi yöntemi ile veriler içerisinde yer alabilecek gerçekleri ortaya koymak ve bu minvalde birbirine benzeyen kavram ve temaları bir araya getirerek oyuncuya yeniden yorumlayarak sunmak amaçlanır (Yıldırım ve Şimşek, 2016: 242).

Çalışmada, Pazartesi dergisinin 1995-2005 yılları arasında yayınlanmış olan 15 sayısı örneklem rastgele olarak seçilmiştir. İçerik analizinde araştırma malzemesinin tamamına erişilememesi veya malzemesinin sayıca çok fazla olması durumunda içerik analizi yapılacak olan çalışmadan bir örneklemin seçilmesi gerekir (Demirci ve Köseli, 2017: 356). Dolayısıyla Pazartesi dergisinin toplam 106 sayısından örneklem olarak 15 tane seçilmiştir. Derginin geneline bakıldığında kadına dair neredeyse tüm konuların kapsandığı görülmektedir. Kadının siyasal hayata katılımı ve konumu, şiddet, taciz, töre cinayetleri, ekonomi vb. alanlarda derginin eleştirel bir bakış açısı sergilediğine şahit olunmaktadır.

Çalışmada derginin yayın dönemlerinde çıkan sayılar üç temel döneme ayrılmıştır: 1995-1997 dönemi, 1998-2000 dönemi ve 2001-2005 dönemi. Dönemselleştirmenin temel amacı, dönemler itibarıyla derginin içeriği ve Türkiye'nin gündeminde yer alan haber, konu ve olayların akışıdır. Dönemler itibarıyla kadın ve kadın sorununun ele alınış biçiminin devinimsel biçimde değişiklik göstermesi de derginin konulara yaklaşımını etkilemiştir. Bu minvalde “Pazartesi dergisinin kadın sorunlarını, her tür ideolojik angajman ve çatışmanın ötesinde bir sorun olarak görmesi ve bunu ana uğraşısı haline getirmesi feminist kadın hareketinin dönüşümünü gösteren önemli bir göstergedir” (Çaha, 2017: 266). Derginin kadın sorununu siyaset üstü bir alan olarak görmesi, görünmezlik sorunu yaşayan kadın sorununu da aşikâr ve görünür kılınmasına yardımcı olmuştur.

3. BULGULAR

Çalışmada elde edilen bulgular üç başlık altında ele alınmıştır.

3.1. 1995-1997 Döneminde Dergide Ele Alınan Konular

Dergi 1995-1997 yılları arasında 33 sayı olarak yayınlanmıştır. Bu bölümde derginin 1995-1997 yılları arasında yayınlanan 5 sayısına yer verilmiştir.

Nisan 1995 yılında yayınlanan 1. sayısına bakıldığında kadınlara ilişkin farklı haberlerin yer aldığı görülmektedir. Taciz ve tecavüz sayının üzerinde önemle durduğu konuların başında gelmektedir. “Güneş neler yaşadı?” başlıklı haberde yaşanan taciz, şiddet ve tecavüz olayı üzerinde durulmaktadır. Güneş’in yaşadıklarını oldukça eleştirel bir dille ele alan dergi, yaşananlara kadın bakış açısını yerleştirmiştir. Bu minvalde bu tür olayları yaşayan kadınların ruhsal ve fiziksel durumlarına ilişkin

görüş ve önerileri de dile getirmiştir. Örneğin, kadınların tecavüze uğramaları durumunda cinsel yolla bulaşan hastalıklar, gebelik, yara bere, fiziksel örselenme gibi sağlığa ilişkin kaygıların yaşanacağı ve bu konularda mutlaka tıbbi yardım istenmesi gerektiği ifade edilmiştir. Bunun dışında, şaşkınlık (ne olduğu ve ne yapmak gerektiği konusunda), utanç (horlanmışlık, aşağılanmışlık duygusu), korku (tecavüzcünün tekrar şiddet kullanacağı korkusu), öfke (genel olarak dünyaya karşı), çaresizlik ("hayatım denetimimden çıktı"), suçluluk ("yoksa benim suçum muydu?"), kirlenmişlik (tahribata uğramışlık duygusu), değersizlik (öz-saygı kaybı), yalnızlık (kendini "farklı" hissetme), güvensizlik (herkese karşı), korku (yeniden tecavüze uğrama korkusu) duygusal kaygılar yaşanabileceği ifade edilmiştir. Pazartesi dergisi, taciz ve tecavüz olaylarına maruz kalan kadınların Morçatı'dan destek ve bilgi alabileceklerini de önermiştir (Pazartesi Dergisi, Sayı 1, Nisan 1995).

Derginin 8. sayısında da erkek şiddetine yer verilerek çeşitli veriler paylaşılmıştır. Buna göre, kadınlara yönelik dayak, tecavüz, taciz, yaralama, öldürme gibi saldırıların yüzde 97.5'inin faili erkekler, kadınları dövenlerin yüzde 49.6'sı, kadınlara tecavüz edenlerin yüzde 42.1'i, kadınları yaralayanların yüzde 72.7'si, kadınları öldürenlerin yüzde 42.5'i, babaları, kocaları ya da sevgilileridir (Pazartesi Dergisi, Sayı 8, Kasım 1995). Özellikle evlilik sürecinde yaşanan şiddet olaylarına dikkatleri çeken dergi, evlilik kurumunun sorgulanması gerektiğini gündeme getirmiştir.

15 Haziran 1996 yılında yayınlanan 15. baskısında dergi kadın yoksulluğuna değinmiştir. Dergi kapağında "kadınlar yoksullaşıyor yoksulluk kadınlaşıyor" haberi ile feministlerin dünyanın pek çok yerinde yoksulluğun kadınlaşmasını tartıştıkları, buna yönelik politikalar üretmeye çalıştıkları ifade edilmiştir. Yapısal uyum politikalarını eleştiren dergi, esasında bu politikaların ekonominin dışı açılacağı, her ülkenin belli ve kısıtlı alanlarda uzmanlaşacağı ve dünya ticaretinin artmasının tüm ülkelerin yararına olacağı tezine dayandırıldığını ifade etmektedir. Ancak ortaya çıkan sonuçlar yoksulluğu derinleştirmekte, yoksul olan ülkeler daha da yoksullaşmakta, dışa bağımlılık artmakta, sosyal harcamalar kısıtlanmakta iken zengin ülkeler daha da zenginleşmektedir. Sonuç olarak yapısal uyum programlarının yol açtığı bu durum, kadınların da yoksullaşmasına sebep olmaktadır (Pazartesi Dergisi, Sayı 15, Haziran 1996).

Derginin Aralık 1996 yılında basılan 21. sayısında çocuk istismarı konusu ele alınmıştır. Çocukluklarında istismara uğrayan Gaye, Nursel ve Çiğdem adlarında üç kadının yaşadıklarına yer verilen dergide, çocuklukta yaşanan cinsel istismarın buna maruz kalan bireylerin hayatlarını derinden etkilediği ve buna yönelik ceza kanununda bir düzenlemenin olmadığı vurgulanmıştır. Cinsel istismara uğrayan kadınların dergiye anlattıklarından bir kesit aşağıdaki gibidir (Pazartesi Dergisi, Sayı 21, Aralık 1996):

Bir rüyam var; depo gibi bir yer var, orada bir çocuk var, çaresiz.
Ben odanın dışında onu görüyorum, o çocuk da benim. Ama ona ulaşip yardım edemiyorum. Ben çocukluğumu yokettim.

Çocukluğumu geri istiyorum. Bu dünya bana borçlu. Benim alacağım var bu dünyadan.

29 Ağustos 1997 tarihinde yayınlanan 29. sayısında dergide önceki sayılarda değinildiği gibi tekrar erkek şiddetine değinilmiştir. “Erkek şiddeti bize sokakları ve geceleri dar ediyor. Böyle bir şey başımıza gelmemiş olsa bövle bir saldırının tehdidi bütün hayatımızı sınırlıyor. En büyü hata erkek şiddeti karşısında çaresiz olduğumuzu düşünmek” şeklinde durumu ifade eden dergi, buna karşı Mor Çatı’da kendini savunma kurslarının başladığı haberi verilmiştir (Pazartesi Dergisi, Sayı 29, Ağustos 1997).

Dergi yayımlandığı dönemde Türkiye’de politik iklimi yansıtan haberleri gündeme getirmiştir. “Siyasal İslam'a karşı nasıl bir kadın politikası?” başlıklı yazıda, ÖDP’nin siyasal İslam konusunda düzenlediği tartışma toplantılarına değinilmiştir. Bu minvalde ortaya çıkan yeni kadın kimliğinin ikilik taşıdığı ifade edilmiştir. Yazıda, “Cumhuriyetin kadın kimliğinin tam karşısında yer alan ve ona bir tepki olarak ortaya çıkan İslami kadın kimliği de benzer bir ikiliği, hatta çelişkiyi taşır: Kurulan bu yeni İslami Kadın Kimliği, geleneksel kadın kimliğinden farklı olarak modernliğin bir ürünüdür, ama modernliğin bir eleştirisidir aynı zamanda” denilmiştir. Derginin modernizm ve siyasal İslam arasında kadın kimliği ve bedeninin araçsallaştırılmasına eleştirel bir tutum sergilediği görülmektedir.

3.2. 1998-2000 Döneminde Dergide Ele Alınan Konular

Bu bölümde derginin 1998-2000 yılları arasında yayınlanan 5 sayısına yer verilmiştir.

Derginin Nisan 1998 yılında yayınlanan 37. sayısında GAP Bölgesi'nde kurulan Çok Amaçlı Toplum Projeleri ele alınmıştır. “Çatom’lardan Kürt kadınlara kalkan/uzanan devletin eli, bölgedeki bütün ezme-ezilme ilişkilerinin kâh uzlaşarak, kâh çelişerek nasıl bir arada varolduklarını ve karmaşık sonuçlarını örnekliyor”. başlığını kullanan dergi, ÇATOM’ların genel faaliyetleri hakkında bilgi vermiştir. Buna göre kadınlar ÇATOM’larda okuma-yazma, genel sağlık, ana-çocuk sağlığı, hijyen, beslenme, ev ekonomisi, gelir elde etmeye yönelik beceri kazandırma vb. konularda faaliyet göstermektedirler (Pazartesi Dergisi, Sayı 37, Nisan 1998).

Dergi, “Kadın Kütüphanesi sekiz yaşında” başlıklı yazısında Kadın Kütüphanesi’nin verdiği hizmetler ele alınmıştır. Kadın Kütüphanesi’nin amacının "Kadınların geçmişini iyi tanımak, bu bilgileri bugünün araştırmacılarına derli toplu bir şekilde sunmak ve bugünün yazılı belgelerini gelecek nesiller için saklamak" olarak ifade edildiği yazıda, çeşitli kütüphanelere dağılmış durumda bulunan Osmanlı dönemine ait kadın dergilerinin fotokopilerin kütüphanede olduğu ifade edilmiştir. Gerçekten de kadın tarihinin yazılı tarihe dönüşmesine öncülük etmesi bakımından Kadın Kütüphanesi hayati önem taşımaktadır.

Dergi, Ekim 1998 yılında yayınlanan 43. sayısında türban yasağına değinmiştir. Önceki sayılarda da ele aldığı bu konuyu derinleştiren dergi, “türban yasağına hayır”

başlığı ile konuyu daha görünür kılmıştır. Türkiye’de 28 Şubat 1997 yılında Türkiye siyaset tarihine postmodern darbe olarak geçen darbe sonrasında yaşananlar, türbana yönelik müdahale ve yasakları gündeme getirmiştir. Sayıda, “28 Şubat MGK muhtırasının ardından, Refahiyol hükümetinin düşürülmesi ve yerine Anasol hükümetinin kurulmasıyla birlikte, son yıllarda ciddi bir kitlesel desteği arkasına almış olan siyasal İslam’ın gücünü kırmaya yönelik çeşitli müdahaleler art arda gelmeye başladı, imam hatipleri etkisizleştirmek üzere 8 yıllık eğitimin kabul edilmesi, seçimlerde birinci parti olan Refah Partisi’nin kapatılması ve bazı önderlerine siyaset yasağı getirilmesi bu sürecin en belirleyici olguları” ifadelerine yer verilmiştir (Pazartesi Dergisi, Sayı 43, Ekim 1998).

1999 yılının ilk sayısı olan 46. sayıda ekonomik kriz, savaş, Kürt sorunu, siyasal İslam’ın yükselişi, türban yasağı, çete, hükümet krizi ve toplumsal muhalefete yönelik baskı vb. konuların başta geldiği ifade edilmiştir. Kadına yönelik şiddet, taciz ve tecavüz olaylarının bu sayıda da yer verildiği dergide, akademide yaşanan taciz vakalarına yer verilmiştir. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi öğrencisinin hocası tarafından uğradığı taciz olayının aktarıldığı sayıda, akademideki tacizin yaygınlığına dikkat çekilmiştir. Tam da bu konuya yönelik Ankara Barosu, Kadınların İnsan Hakları Projesi çerçevesinde Kadın Danışma Merkezi kurulduğu haberine yer verilmiştir. Söz konusu Merkez’de avukat ve psikologlar tarafından şiddet, boşanma, işten atılma, taciz, tecavüz, aile içi şiddet vb. sorunlara yönelik olarak ücretsiz destek verileceği bildirilmiştir (Pazartesi Dergisi, Sayı 46, Ocak 1999).

Mayıs 1999 tarihinde yayımlanan 50. sayıda Türkiye’de gerçekleşen son seçimlere değinilmektedir. Özellikle MHP’nin oy artışına dikkat çeken dergi, MHP-DSP milliyetçiliğinin bundan sonra ağır basacağına vurgu yapmıştır. Milliyetçilik ve muhafazakârlık ekseninde kadınlara yönelik politikalarda DSP ve MHP’nin umut vaat eden bir bakış açılarının olmadığı ifade edilmiştir. Kadınların siyasi temsiline dair verilere yer verilen sayıda, 24 kadın milletvekilinin yeni parlamentoda yer alacağı belirtilmiştir. 1935 yılında gerçekleştirilen seçimler ile kıyaslama yapıldığında o dönem kadın milletvekili sayısı 18 iken kadın milletvekillerin erkeklere oranı % 4.6’ydı. Son seçimde ise kadın milletvekilinin erkeklere oranı % 4,36 olarak gerçekleşmiştir. Dolayısıyla her ne kadar son seçimlerde kadın vekil sayısı artmış olsa dahi kadınların siyasi temsili istenilen düzeyde gerçekleşmemiştir (Pazartesi Dergisi, Sayı 50, Mayıs 1999).

Kadınların hak arama mücadelelerinin önemli aracı haline gelen sivil toplum kuruluşlarında sayı ve çeşitlilik bu dönemde artış göstermiştir. Derginin bu sayısında Ayrımcılığa Karşı Kadın Hakları Derneği’ne yer verilmiştir. “Erkeklere de, başı açık kadınlara da açık dernek!” manşetini kullanan dergi, derneğin, dernek kurucularının ve üyelerinin türbanlı kadınlardan oluştuğunu ancak derneğin örtüsüz kadınlara da açık olduğunu ifade ettiklerini belirtmiştir. “Renkli bir camia olacağız” ifadesini kullanan dernek, kadın olmalarından dolayı ayrımcılığa maruz kaldıklarını ve bu ayrımcılığa karşı erkeklerle birlikte mücadele etmek istediklerini belirtmişlerdir.

Derginin Ağustos 2000 yılında yayınlanan 65. sayısında bir önceki yıl gerçekleşen depreme yer verilmiştir. Depremden sonra Kadın Dayanışma Vakfı tarafından çadırkentlerdeki tüm kadınların deneyimlerini paylaşabilecekleri, sorunlarını konuşup çözüm üretebilecekleri ortak mekânlar sağlamak amacıyla "kadın çadırları" kurulduğu ifade edilmiştir. Söz konusu kadın çadırlarında özellikle depremde eşlerini ve yakın akrabalarını kaybetmiş, sosyal güvence ve geçim kaynaklarından yoksun kalmış kadınların ve çocuklarının yaşamlarını sürdürebilmeleri, yeni bir hayata başlayabilmeleri, psiko-sosyal ihtiyaçlarını karşılayabilmeleri, yasal haklarını öğrenip kullanabilmeleri, sağlık sorunlarını çözmeleri konularında çalışmalar yapıldığı belirtilmiştir (Pazartesi Dergisi, Sayı 65, Ağustos 2000).

Derginin bu sayısında kadınların medyada temsil şekline yer verilmiştir. Kadın ve erkeklerin kıyaslamalı bir şekilde televizyon dizilerinde yer alma biçimlerine değinen dergi, erkeklerin ya çok yakışıklı, ya çok iyi yürekli ya da her iki özelliği de barındıran kişiler olarak karşımıza çıktığını ifade etmiştir. Kadınların temsil şekline yönelik olarak Ayşe Saktanber'in 1993 yılında kadınların ya "iyi eş/fedakâr anne" ya da "serbest/müsait kadın" olarak çizildiği saptamasının geçerliliğini korumakla birlikte son dönemlerde farklılık ve çeşitlenmelerin ortaya çıktığı ifade edilmiştir. Özellikle İkinci Bahar veya Baba Evi gibi aile dizilerinde kadınların eskiden tam olarak "iyi eş/fedakâr anne" konumunda olduklarını, kadınların temel amaçlarının yuvalarını ayakta tutmak, çocuklarının mutluluğunu sağlamak, kocalarını sevmek ve herkese o "sıcak aile yuvası'nı sunmak olduğu vurgulanmıştır. Aile dizilerinde ortaya çıkan bir diğer kadın temsili biçimi "ikinci kuşak" kadınlar olarak adlandırılan ve daha ziyade fedakâr annelerin kızları olarak adlandırılan şeklidir. İsyankâr olmaları ile öne çıkan bu kadınlar çoğunlukla değişen "kadın beden modeli"ni yansıtmaktadırlar: Daha uzunca boylu, her halükârda zayıf ve daha güzeller. Yılan Hikâyesi adlı son dönem dizilerine bakıldığında ise yeni bir kadın tiplemesinin ortaya çıktığı görülmektedir: Saf, temiz yürekli, dobra "köylü kızı". Bu kadınlar yer yer ezik, bazen de gayet kişilikli, mert, hem sakar, hem gereğinde akıllı, şehre hemen uyum sağlayan ancak aslımı reddetmeyen ve köylü şivesini gururla taşıyan kadınlardır.

3.3. 2001-2005 Döneminde Dergide Ele Alınan Konular

Bu bölümde derginin 2001-2005 yılları arasında yayınlanan 5 sayısına yer verilmiştir.

Derginin Ocak 2001 yılında yayınlanan 70. sayısına bakıldığında "emeğin kadınlaşması ve küreselleşme" başlığı ile küreselleşme olgusuna yer verilmiştir. Küreselleşmenin ekonomik olarak "ülkeler arasında giderek artan yoğunlukta mal, hizmet ve sermaye dolaşımı anlamına" geldiği ifade edilmiştir. Küreselleşme sürecinin kadını etkilediği vurgusunun yapıldığı dergide, feminist iktisatçılar tarafından cinsiyet konusu göz önünde bulundurularak yapılan çalışmalarda küreselleşmenin kadınlar ve erkekler arasındaki mevcut eşitsizlikleri artırdığı ifade edilmiştir. Her ne kadar küreselleşmenin kadınlar için daha fazla istihdam ve eğitim olanaklarını yarattığı söylene de esasında bu imkânlar kadın ve erkekler arasında eşit dağıtılmamıştır. Emeğin kadınlaşması ise "kadınların küresel üretim süreci içinde daha fazla iş sahibi olmaları ve aynı zamanda kadın emeğine dayanan esnek bir üretim

yapısına geçilmesi sayesinde daha önce erkeklere ait olan sektörlerde erkek istihdamının azaltılması” olarak tanımlanmıştır. Bu durum ise kadınlar için gerçekte olumsuzluk teşkil etmektedir, çünkü üretimin emek-yoğun sektörlerden, teknoloji yoğun sektörlerle doğru kayması ile erkek çalışanlar daha fazla tercih edilmektedir (Pazartesi Dergisi, Sayı 70, Ocak 2001).

Mayıs 2001 tarihli 74. sayıda kültür-sanat haberlerine yer verilmiştir. Bunlardan birisi, İran'da yaşayan kadınların maruz kaldıkları toplumsal baskıları gözler önüne seren "Kadın Olduğum Gün" adlı film hakkındadır. Filmde birbirini izleyen üç öykü yer almakta ve her öykü kadın yaşamının çocukluk, yetişkinlik ve yaşlılık dönemlerini anlatmaktadır. Bunun dışında, Ortaköy Piartworks Çağdaş Sanat Merkezi'nde "Anne ve Çocuk 1996-2001" adlı sergisi devam eden ressam Emel Akın ile yapılan röportaja yer verilmiştir. Kadın ressam olmanın zorluklarına yer verilen konuşmada, ressam Emel Akın, kendisine “erkek resmi yapıyorsunuz” denilmesinin ve bunun da iyi olarak lanse edilmesinin kendisini oldukça rahatsız ettiğini ifade etmiş ve bu durumun kendi sanat ve sanatçı çevresinde dahi yaşadığını vurgulamıştır (Pazartesi Dergisi, Sayı 74, Mayıs 2001).

Derginin Şubat 2002 tarihinde yayınlanan 82. sayısında töre cinayetlerine yer verilmiştir. “İsveç'te bir namus cinayeti” başlıklı yazıda, İsveç'te 26 yaşındaki kızın babası tarafından namus için öldürüldüğü ifade edilmiştir. Maraşlı olan Fadime Şahindal'ın öldürülmesinin ardından Dicle Kadın Kültür Merkezi'nden yapılan açıklamada, kadınların dünyanın her yerinde şiddete maruz kaldıkları, şiddetin ulusal ve kültürel sınır tanımadığını belirtilmiştir.

“Full feminist değiliz...” başlıklı yazıda, Türkiye'nin ilk kadın radyosu olma sıfatıyla sekiz aydır yayında olan Radyo Female'e yönelik izlenimlere yer verilmiştir. Radyoda sadece müzik programları yer almamaktadır. Müzik ile birlikte spor, tarihte kadınlar, alışveriş, moda, astroloji, cinsellik, sağlık ve başka bir takım konularda uzman görüşü alan programlar yer almaktadır. Radyo çalışanları ile gerçekleştirilen söyleşide, kadın radyosu kurmanın amacı şu şekilde açıklanmıştır: “Feminist değil kesinlikle. Farklı uçlara sahip değiliz. Bizim için önemli olan kadınlar radyoyu dinledikleri zaman kendilerine ait bir radyo kanalı olduğunu bilecekler. Bizim hedef kitle olarak belirlediğimiz kadınlar, çağdaş, kendine güvenen, kendi hayat sorumluluğunu bilen, eğitilmiş, kadın tipi” (Pazartesi Dergisi, Sayı 82, Şubat 2002).

“YETER ARTIK!” manşetinin yer aldığı 90. sayıda (Mayıs 2004) derginin önceki sayılarına benzer biçimde kadına yönelik taciz, tecavüz ve şiddet olayına yer verilmiştir. Habere göre “Nuran Halitoğulları on dört yaşında önce tecavüze uğramış, tecavüzçüsünden kaçıp devlete sığınmış, ama ailesine teslim edilince de babası tarafından öldürülmüştü”. Buna göre Nuran önce aile meclisinin aldığı kararla babası tarafından telle boğularak öldürülmüştü. Dergide ailenin yaşanan olayın namus cinayeti olmadığı, babanın cinnet geçirdiği şeklindeki beyanlarına yer verilmiştir. Namus cinayetleri karşısında Türk Ceza Kanunu'nun (TCK) eksikliklerine yer verilen haberde, Kanun'da erkeklerin kadınları öldürdüğü maddenin nitelikli insan öldürme sayılmadığı ve ağırlaştırıcı sebep uygulanmadığı belirtilmiştir. Bir diğer husus,

babanın cinnet geçirdiği iddiasının cinayetten sorumlu olmayacağı sonucunu doğurabileceğidir (Pazartesi Dergisi, Sayı 90, Mayıs 2004).

Aynı sayıda aile içinde ve tarlada ücretsiz işçi konumunda olan kadınlara değinilmiştir. Kapitalist üretim sisteminin eleştirildiği dergide, bu sistemin varlığının ekonomik eşitsizlikler birlikte cinsiyete dayalı eşitsizliklere bağlı olduğu ifade edilmiş ve bu şekilde de kadın emeğinin ücretli emeğe dönüştürerek cinsiyete dayalı iş bölümünün yeniden düzenlendiği vurgulanmıştır. Konuya yönelik Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE)'nin 2003 yılı 4. Dönem Hane Halkı İşgücü Anketi sonuçları şu şekildedir: İşgücüne katılma oranı erkeklerde % 71,8'den % 69,5'e; kadınlarda bu oran % 29,2'den % 25,1'e düşmüştür. İstihdam edilenlerin % 27,2'sini kadınlar oluşturmaktadır. İstihdam edilen kadınların % 57,1'i tarım sektöründe çalışmakta ve bunların ise % 81'i ücretsiz aile işçileri konumundadırlar. Türkiye genelinde istihdam edilen kadınların yaklaşık yarısı (48,7'si) ücretsiz aile işçisi olarak çalışmaktadır. Türkiye'de cinsiyete göre eksik istihdam oranı incelendiğinde, bu oran erkeklerde % 5,9, kadınlarda % 2,5'dir.

106. sayı derginin yayımlanan son sayısıdır. Son sayının giriş kısmında derginin maddi sıkıntılar içinde olduğu ve desteğe ihtiyacı olduğu belirtilmiştir. Bu sayıda Avrupa Birliği (AB) konusu ele alınmış ve kadınların bu sürece etkisinin ne olacağı tartışılmıştır. Konuya ilişkin Yıldız Teknik Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi'nde ders veren Meryem Koray'ın görüşlerine yer verilmiştir. Koray, esasında AB'nin kadınları nasıl etkileyeceğinin değil de kadınların AB'yi nasıl etkileyeceğinin daha önemli olduğunu vurgulamıştır: "Kadınların bu sürece etkisi ne olacak meselesi benim için daha çok önem taşıyor? Bence kadınların bunu görmeleri önemli. Sürekli olarak bir beklenti, bekleme alışkanlığı, sürekli olarak pasif bir rol ve razı oluşu gösteren bir şey bu. Onlar henüz kendi aralarında, Avrupa'daki kadınlar da Türkiye'deki kadınlar da dünyayla ilgili, dünya nereye gidiyor, dünyada Avrupa'nın yeri, Türkiye'nin yeri nedir? Bizim bu yeri seçme konusundaki kendimize düşen rol nedir bunu sormaları gerekiyor her şeyden önce. Siz böyle bir soruyu sormadan önce, ancak size gösterilene razı oluyorsunuz, başka bir şansınız da kalmıyor. Bu gösterilen de ister istemez sermayeden yanaysanız sermaye tarafında emekten yanaysanız emeğin yanında alıyorsunuz. Bütün bunlardan uzaksanız liberalizm deyip geçiyorsunuz vs. Ama sonuçta hiçbir şeyi değiştiremiyorsunuz. Türkiye'de ve dünyada kadınların nasıl bir dünya istedikleri konusunda bir karar vermeleri gerekiyor". Ayşe Düzkan ise kaleme aldığı yazıda sanılanın aksine AB'de kadınların işsizlerin önemli bir çoğunluğunu oluşturduğunu ifade etmiştir (Pazartesi Dergisi, Sayı 106, Kasım 2005).

"Dört duvarın dışına çıkmak" başlıklı yazıda, İstanbul Ümraniye'de kurulan Başak Kadın Kooperatifi'ne yer verilmiştir. Dayanışma, sosyal ve kültürel çalışmalar yapmak, gelir elde etmek için bir araya gelen kadınlar ailelerinin bütçelerine de katkı sağlamaya çalışmaktadırlar. İki katlı olan kooperatifin üst katında kadınlar çocuklarına öğretmen eşliğinde ders çalışmakta, oyunlar oynamaktadırlar. Önceden Toplum Merkezi'nde bir arada olan kadınlar, burada anne çocuk eğitimi, kadının

insan hakları eğitimi, eğitici anne eğitimi, bilgisayar eğitimi, KEDEV'den ise liderlik eğitimi, kooperatifçilik, iletişim gibi eğitimlerini almışlardır.

4. TARTIŞMA

Derginin toplam 15 sayısı incelendiğinde başta kadına yönelik şiddet olmak üzere, taciz, tecavüz, namus cinayetler, kadın yoksulluğu, kadın dayanışması, kadınların siyasal hayattaki konumu vb. konulara neredeyse her sayısında değindiği görülmektedir. Söz konusu başlıklara yönelik olarak oldukça eleştirel bir bakış açısı sergileyen dergi, çözüm önerileri noktasında da farklı vizyona sahiptir. Kadın örgütlenmesi ve dayanışması noktasında diğer kurum ve sivil toplum örgütleri ile de koordinasyon halinde çalışan dergi, kadın hareketinin gerek ulusal gerekse uluslararası arenada görünür kılınmasına ivme kazandırmıştır.

İçerik analizi yönteminin kullanıldığı çalışmada 15 sayıda derginin ele aldığı konular analiz edilmiştir. Kadına yönelik şiddet 15 sayının neredeyse tamamında yer bulmuştur. Dolayısıyla kadına yönelik şiddet, taciz ve tecavüz haberleri sayıların en çok tekrarlanan konuları arasında yer almıştır. Dergi, söz konusu konulara feminist eleştirel bir bakış açısıyla yaklaşmış, sorunların kökenine inilmesi ve görünmeyenin ardındaki gerçeklerin de sorgulanması şeklinde bir yayın politikası izlemiştir.

Çalışmada derginin yayın dönemleri üç bölüme ayrılmıştır. 1995-1997 yılları arasında ele aldığı konular Türkiye gündemi ile paralel bir şekilde ele alınmıştır. Kadına yönelik şiddet konusu oldukça yoğun işlenmekle birlikte siyasal İslam ve türban derginin bu dönemde ele aldığı diğer konular arasındadır.

1998-2000 döneminde yayınlanan sayılara bakıldığında ise farklı kadın kimliklerini ön plana çıkaran bir yayıncılık politikasının güdüldüğü görülmektedir. Kürt ve Müslüman kadın kimlikleri ile farklı gelir gruplarında yer alan kadınları işleyen dergi, üçüncü dalga feminist hareketin farklılık söylemi ile örtüşür durumdadır.

Son olarak derginin 2001-2005 yılları arasında odaklandığı konulara bakıldığında Türkiye gündemine oturan Türkiye-AB ilişkileri ile feminist hareketin kurumsallaşmasına katkı sayılayan kurum, kuruluş, yayın ve sivil toplum kuruluşlarına yer verilmiştir.

Dergi, Türkiye'nin içinde bulunduğu koşullar göz önünde bulundurulduğunda feminist yayın olma niteliğini taşımaktadır. Temel olarak kadınların bir araya gelerek kendi seslerinden kendilerini ifade etmelerine öncülük eden dergi, ana akım medyanın hareketi ve kadın sorunlarını temsil etme biçimine eleştirel bir yaklaşım ile hareket etmiştir. Kadınların siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel alanda ikincilleştirilen konularının geleneksel ana akım medya ile daha da derinleştirildiği savını ön planda tutan dergi, dayanışma, örgütlenme ve bilinç temelinde hareket etmeyi temel ilkeler olarak hedef almışlardır. Dergi, 90'lı yıllar Türkiye'sinde politik nitelikli feminist yayın olma niteliğiyle de ön plandadır. Özellikle kadına yönelik

şiddet konusunu neredeyse her sayısında gündemde tutan dergi, yürürlükte olan yasalar veya sorumluluk konusunda da eleştiri getirmekten uzak durmamıştır.

SONUÇ

Türkiye feminist yayıncılık tarihi çok eskilere dayanmamakla birlikte son yıllarda sayı ve nitelik olarak farklı yayın organlarının ortaya çıktığı görülmektedir. Kadının geleneksel olarak medyadaki temsilinin “iyi anne, iyi eş, ev hanımı” olarak içselleştirilmesine karşılık olarak feminist yayıncılık hem kadın temsilinin sorunlu yapısına dikkatleri çekmiş, hem de yayınlar aracılığıyla kadın örgütlenmesine ivme kazandırmıştır.

Türkiye’de kadın hareketinin 1980’lerden itibaren farklı bir döneme evrildiği görülmektedir. 1980 askeri darbesi ile duraklama süreci yaşanmış, 1990’lardan itibaren ise kurumsallaşma dönemine geçilmiştir. Bu kurumsallaşma, gerek akademide gerekse sokakta kendini göstermiştir. Kampanya, platform ve gösteriler eşliğinde kadın haklarını savunan çeşitli düşünce kuruluşları, sivil toplum örgütleri açılmaya başlamıştır. Kitle iletişim araçlarının yaygınlık kazanmaya başladığı döneme tekabül eden bu süreç, aynı zamanda kadın hareketine de dijitalleşme ile tanışma olanağı yaratmıştır.

Pazartesi dergisi, 1990’lı yıllarda Türkiye’de kadınları ele alan ve en uzun yayın dönemine sahip dergidir. Bu çalışmada, derginin 1995-2005 yılları arasında yayımlanan 106 sayıdan 15’i rastgele seçilerek ele alınmıştır. Derginin 1995-1997, 1998-2000, 2001-2005 yılları arasında incelenen 15 sayısında genel olarak kadına yönelik şiddet, taciz ve tecavüz, kadın yoksulluğu, kadın örgütlenmesi, kadının medyada temsil biçimleri, töre ve namus cinayetleri, kadının siyasal hayattaki konumu vb. konular ağırlıklı olarak ele alınmıştır. Derginin ayırt edici özelliği, ele alınan her konuya eleştirel ve farklı bir bakış açısı getirmesidir. Görünenin ötesinde, görünmeyen de sebep ve sonuçlar çerçevesinde değerlendirilmesi gerektiğine yönelik tutumu ile dergi, kadın hareketinin görünür kılınmasına önemli ölçüde katkı sağlamıştır. Dergi sadece kadın hareketinin ulusal boyutunu değil, aynı zamanda uluslararası boyunu da ele almış, iç ve dış etkenlerin kadın hareketini etkileme eğilimleri üzerinde durmuştur.

FEMINIST PUBLISHING IN 90'S TURKEY: A CONTENT ANALYSIS OF PAZARTESİ MAGAZINE AS A WITNESS

1. INTRODUCTION

Pazartesi magazine started to be published in the 90s, when the women's movement began to institutionalize in Turkey, and it went out of publication in 2005. The main purpose of the magazine was to bring together women who are representatives of different feminist movements and to ensure the spread of the women's liberation movement and feminism. The target audience was not all women, but urban working

women from various classes, segments, ages, and positions who were somehow able to go out on the streets (Atakul, 2002: 51).

Although the history of feminist alternative media in Turkey is a fairly new subject, the feminist publishing movement coincides with earlier periods. Especially with the representation of women in the media being found problematic by feminist researchers, the way of writing women's history has begun to be questioned. It is also obvious that the continued representation of women in the media as "good wife, good mother" deepens traditional gender roles. Therefore, the creation of alternative media that can reveal women and women's problems has become a necessity rather than a need.

In this study, the focus is on 15 issues that were published between 1995 and 2005 when Pazartesi magazine was in publication. In these issues, the way women and women's problems were handled, the journal's agenda, women's social and political position, and their perspective on matters such as developments in Turkey are examined. In the study in which the content analysis method was used, 15 issues of the magazine, which was published as 106 issues in total, were used as the primary source.

2. METHODS

In this study, content analysis was carried out on Pazartesi magazine, which was a women's magazine in Turkey in the 90s and was published between 1995 and 2005. In this method, a restriction was applied in case the sample was large in number. For this reason, 15 of the 106 issues of the magazine published between 1995 and 2005 were randomly selected and examined. In addition, a one-to-one periodization was made by considering the publication policy of the journal and Turkey's agenda. The issues handled in this manner are classified as the periods 1995-1997, 1998-2000, and 2001-2005.

3. RESULTS

When we look at the topics covered by the magazine in the period of 1995-1997, it is seen that violence against women, harassment, rape, child abuse, women's poverty, and political Islam are included.

When we look at the issues that the magazine dealt with in the 1998-2000 period, it is seen that ÇATOM activities are included. The Women's Library, which is an important tool for the institutionalization of the women's movement, is included in this issue. The headscarf ban, sexual harassment in the academy, the last elections, and the Women's Rights Association Against Discrimination were given place in the same issue.

Looking at the issues that the magazine dealt with in the 2001-2005 period, the relationship between women and labor, honor killings, culture and art, Radio Female,

the first women's radio, Başak Women's Cooperative and Turkey-EU relations, along with the problematic of women's influencing this process were mentioned.

4. DISCUSSION

When the total 15 issues of the magazine are examined, it is seen that violence against women, harassment, rape, honor killings, women's poverty, women's solidarity, women's position in political life, etc. were mentioned in almost every issue. The magazine, which exhibits a very critical point of view on the aforementioned topics, also has a different vision in terms of solution offers. Working in coordination with other institutions and non-governmental organizations at the point of women's organization and support, the journal accelerated the visibility of the women's movement both in the national and international arena.

In the study, in which the content analysis method was used, the topics covered by the 15 issues were analyzed. Violence against women took place in almost all of the 15 issues. Therefore, news of violence against women, harassment and rape were among the most repeated topics in the issues. The journal followed a publishing policy in such a way as to get to the root of the problems with a feminist critical point of view and to question the realities behind the invisible.

CONCLUSION

The women's movement is experiencing change and transformation within the framework of political, economic, social and cultural developments all over the world. Another tool that is as important as solidarity and organization in women's struggle for rights is written and visual broadcasting. The criticism of women's representation in mainstream media by feminist theorists and researchers has strengthened the idea of representation through alternative media.

Pazartesi magazine, which started to be published in Turkey in 1995, was a feminist publication in terms of reflecting the conditions and period of the women's movement. The magazine followed the developments both in the national and international arena regarding the issues it covers and questioned whether the women's movement has influenced and been affected by these developments. Emphasizing that women should be in an equal position with men, apart from their traditional roles as individuals, the magazine emphasized the incomplete and problematic representation of women in the media. Although the magazine acknowledges that the representation of women in both written and visual media is problematic, it seems far from its potential to be a feminist alternative media organ.

KAYNAKÇA

- Acuner, S. (2016). 90'lı Yıllar ve Resmi Düzeyde Kurumsallaşmanın Doğuş Aşamaları. A. Bora ve A. Günel (Der.), *90'larda Türkiye'de Feminizm* içinde, (s. 125-158). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Altıntaş, M. (2017). Haberlerde Cinsiyetçilik Ve Kadın Odaklı Habercilik: Ana Akım Medya İle Alternatif Medya Haberlerinin Toplumsal Cinsiyet Açısından Karşılaştırılması. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Arel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Atakul, S. (2002). Popüler Feminist Bir Yayın Deneyimi: Kadınlara Mahsus Gazete Pazartesi. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Atton, C. (2002). *Alternative Media*, London: SAGE Publications Ltd.
- Avcil, C. (2021). Feminist Hareketin Yeni Stratejisi: "Dijital Feminizm". Ş. Karabulut (Ed.), *Siyaset Biliminde Geçmişten Günümüze Yaşanan Gelişmeler* içinde, (185-202). Ankara: Gazi Kitabevi.
- Aydoğan, F. ve Kırık, A. M. (2012). Alternatif Medya Olarak Yeni Medya. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 58-69.
- Bora, A. (2016). Bir Yapabilirlik Olarak Ka-der. A. Bora ve A. Günel (Der.), *90'larda Türkiye'de Feminizm* içinde, (s. 109-124). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çaha, Ö. (2017). *Sivil Kadın*, Ankara: Savaş Yayınevi.
- Çakır, S. (2023). Türkiye'de Feminist İsyân. *Toplumsal Tarih*, Tarih Vakfı, 8-13.
- Dalaman, Z. B. (2021). Osmanlı Toplumunu Son Döneminde Kadın Dergileri ve Feminist Uyanış. Z. Banu Dalaman (Ed.), *Küreselleşen Dünyada Kadın ve Siyaset II* içinde, (s. 11-22). United Kingdom: Transnational Press London.
- Dalaman, Z. B. (2022). *Kadın Hareketi ve Feminist Alternatif Medya*, İstanbul: İstanbul Topkapı Üniversitesi Yayınları.
- Demirci, S. ve Köseli, M. (2017). İkincil Veri ve İçerik Analizi. K. Böke (Ed.), *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri* içinde, (s. 321-362). İstanbul: Alfa Yayınları.
- Demirtaş, M. ve Aktekin, G. (2020). Feminist Alternatif Medya ve Türkiye'deki Örnekleri Üzerine Bir İnceleme. Suat Gezgin ve Hasan Çiftçi (Ed.), *İletişimde Seçme Konular I* içinde, (s. 231-276). Ankara: İksad Publications.
- Feminist Alternatif Medya (2023). <https://feministbellek.org/feminist-alternatif-medya/>, erişim tarihi: 03.05.2023.
- Feminist Yayıncılık. (2023). Erişim tarihi: 03.05.2023, <https://feministbellek.org/feminist-yayincilik/>,
- Fuchs, C. (2010). Alternative Media as Critical Media. *European Journal of Social Theory*, 173-192.
- Güzelcan Şenol, S. (2010). Türkiye'de 1980 Sonrası Kadın Hareketi ve Feminist Yayıncılığın Oluşum Süreci: Pazartesi Dergisi Deneyimi. Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Işık, S. N. (2016). 1990'larda Kadına Yönelik Aile İçi Şiddetle Mücadele Hareketi İçinde Oluşmuş Bazı Gözlem ve Düşünceler. A. Bora ve A. Günal (Der.), *90'larda Türkiye'de Feminizm* içinde, (s. 41-72). İstanbul: İletişim Yayınları.
- İlhan, V. (2014). Feminist Alternatif Medya'nın İşleyişi Üzerine. *Erciyes İletişim Dergisi*, 2-10.
- İnceoğlu, Y. ve Çoban, S. (2015). Sokak ve Dijital Aktivizm: Eylemin Sokaktan Siber Uzaya Taşınması ya da Vice Versa. Y. İnceoğlu ve S. Çoban (Der.), *İnternet ve Sokak* içinde, (s. 19-72). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı (82023). <http://kadineserleri.org/hakkimizda/>, erişim tarihi: 29.05.2023.
- KAMER (2023). Hakkımızda, erişim tarihi: 29.05.2023, https://www.kamer.org.tr/icerik_detay.php?id=270.
- Kardam, F. ve Ecevit, Y. (2016). 1990'ların Sonunda Bir Kadın İletişim Kuruluşu: Uçan Süpürge. A. Bora ve A. Günal (Der.), *90'larda Türkiye'de Feminizm* içinde, (s. 87-108). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Koçak, C. (2021). *TV8'in Gerçeksi Gösterileri. Rekabet, Eğlence, Dedikodu*, Konya: LiteraTürk.
- Koçalı, F. (2016). Kadınlara Mahsus Gazete Pazartesi. A. Bora ve A. Günal (Der.), *90'larda Türkiye'de Feminizm* içinde, (s. 73-85). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kümbetoğlu, B. (2016). Kadınlara İlişkin Projeler. A. Bora ve A. Günal (Der.), *90'larda Türkiye'de Feminizm* içinde, (s.159-181). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Morçatı (2023). Biz Kimiz?, erişim tarihi: 23.05.2023, <https://morcati.org.tr/neler-yapiyoruz/biz-kimiz/>
- Gibbs, P. L. ve Hamilton, J. (2001). Alternative Media in Media History. *Media History*, 117-118.
- Pazartesi Dergisi*, 1995
- Pazartesi Dergisi*, Nisan 1995
- Pazartesi Dergisi*, Kasım 1995
- Pazartesi Dergisi*, Haziran 1996
- Pazartesi Dergisi*, Aralık 1996
- Pazartesi Dergisi*, Ağustos 1997
- Pazartesi Dergisi*, Nisan 1998
- Pazartesi Dergisi*, Ekim 1998
- Pazartesi Dergisi*, Ocak 1999
- Pazartesi Dergisi*, Mayıs 1999
- Pazartesi Dergisi*, Ağustos 2000
- Pazartesi Dergisi*, Ocak 2001
- Pazartesi Dergisi*, Mayıs 2001
- Pazartesi Dergisi*, Şubat 2002
- Pazartesi Dergisi*, Mayıs 2004
- Pazartesi Dergisi*, Kasım 2005
- Saktanber, A. (2015). Türkiye'de Medyada Kadın: Serbest, Müsait Kadın veya İyi Eş, Fedakâr Anne. Ş. Tekeli (Yay Haz.), *1980'ler Türkiye'sinde Kadın Bakış Açısından Kadınlar* içinde, (s. 187-206). İstanbul: İletişim Yayınları.

- Sallan Gül, S. ve Kahya Nizam, Ö. (2021). Sosyal Bilimlerde İçerik ve Söylem Analizi. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 181-198.
- Timisi, N. (1997). *Medyada Cinsiyetçilik*. Ankara: Başbakanlık Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü.
- Timisi, N. ve Ağduk Gevrek, M. (2016). 1980'ler Türkiye'si'nde Feminist Hareket: Ankara Çevresi. A. Bora ve A. Günal (Der.), *90'larda Türkiye'de Feminizm* içinde, (s. 13-39). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2016). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

KATKI ORANI / CONTRIBUTION RATE	AÇIKLAMA / EXPLANATION	KATKIDA BULUNANLAR / CONTRIBUTORS
Fikir veya Kavram / <i>Idea or Notion</i>	Araştırma hipotezini veya fikrini oluşturmak / <i>Form the research hypothesis or idea</i>	Ceren AVCİL
Tasarım / <i>Design</i>	Yöntemi, ölçeği ve deseni tasarlamak / <i>Designing method, scale and pattern</i>	Ceren AVCİL
Veri Toplama ve İşleme / <i>Data Collecting and Processing</i>	Verileri toplamak, düzenlenmek ve raporlamak / <i>Collecting, organizing and reporting data</i>	Ceren AVCİL
Tartışma ve Yorum / <i>Discussion and Interpretation</i>	Bulguların değerlendirilmesinde ve sonuçlandırılmasında sorumluluk almak / <i>Taking responsibility in evaluating and finalizing the findings</i>	Ceren AVCİL
Literatür Taraması / <i>Literature Review</i>	Çalışma için gerekli literatürü taramak / <i>Review the literature required for the study</i>	Ceren AVCİL

-ARAŞTIRMA MAKALESİ-

**TURİZM VE CO₂ EMİSYONLARININ SAĞLIK HARCAMALARI
ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ: TÜRKİYE İÇİN ARDL SINIR TESTİ**

Onur YAĞIŞ¹ & Mustafa TORUN²

Öz

Bir ülkedeki üretim ve tüketim faaliyetlerinin devam edebilmesi için enerji hayati rol oynamaktadır. Ancak bu üretim faaliyetlerinin karşılanabilmesi için karbon miktarı fazla olan fosil yakıtların kullanımı gerçekleştirilmektedir. Bu kullanım canlı yaşamını ve ekolojik dengeyi olumsuz şekilde etkilemektedir. Üretim faaliyetlerinde kullanılan fosil yakıt neden olduğu karbon gazı salınımı nedeniyle solunum sistemi üzerinden insanlarda çeşitli hastalıkların ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Diğer yandan, çevresel kalitenin bozulmasından dolayı meydana gelen sağlık kalitesinin bozulması çeşitli kanallardan ekonomik yapıyı da etkileyebilmektedir. Bu bağlamda insan sağlığı ve çevresel kalitenin birbirleriyle yakın ilişki içerisinde olduklarını söylemek mümkündür. Teknolojinin gelişmesi, yeni yöntem ve tedavi şekilleri, sağlık hizmetlerinde kalite anlayışının gelişmesi, bireylerin daha sağlıklı ve uzun bir hayat sürmelerine katkı sağlamaktadır. Bu yüzden bireyler sağlık harcamalarına daha fazla bütçe ayırabilmektedir. Bu harcamalar ile uzun ömürlü ve sağlıklı bireyler kast ederken, turizm aktivitelerin bakımından da daha çok turist adayını ifade etmektedir. Turizm faaliyetlerinde bireyleri seyahat etmeye yönlendiren sosyolojik, psikolojik nedenlerin yanında, teknolojik gelişme, ucuz tedavi gibi imkânların doğması da yön vermektedir. Bu çalışmada Türkiye için 1975-2019 dönemi arasında turizm ve CO₂ emisyonlarının sağlık harcamaları üzerindeki etkilerini ARDL sınır testi yaklaşımıyla incelemek amaçlanmıştır. Türkiye her yıl çok sayıda turisti ağırlamakta, turizm döviz kazancını artırmakta ve ekonomik büyümeye olumlu katkı sağlamaktadır. Bu bağlamda turizm, CO₂ emisyonları ve sağlık harcamalarına dair sınırlı sayıda çalışma bulunduğundan, araştırma konusunun Türkiye’de etkileri araştırılarak literatüre katkı sağlanması amaçlanmıştır. Elde edilen sonuçlara göre, gelen yabancı turist sayısı, çalışma çağındaki nüfus ve toplam nüfus ile sağlık harcamaları arasında pozitif istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmuştur. CO₂ emisyonları ile sağlık harcamaları arasında ise negatif istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Turizm, CO₂ Emisyonları, Sağlık Harcamaları, Türkiye ARDL Sınır Testi

JEL Kodları: Z3, S5, I10

Başvuru: 15.06.2023 **Kabul:** 24.08.2023

¹ Dr., Bağımsız Araştırmacı, onuryagis@hotmail.com, Çanakkale, Türkiye, ORCID: 0000-0003-3457-657X

² Dr Öğr Üyesi, ÇOMÜ Biga İİBF İktisat, torun1970@gmail.com, Çanakkale, Türkiye, ORCID: 0000-0003-1812-6560

THE EFFECTS OF TOURISM AND CO₂ EMISSIONS ON HEALTH EXPENDITURES: THE ARDL LIMIT TEST FOR TURKEY³

Abstract

Energy plays a vital role in the continuation of production and consumption activities in a country. However, in order to meet these production activities, fossil fuels with high carbon content are used. This use negatively affects the living life and ecological balance. Due to the carbon gas emission caused by the fossil fuel used in production activities, it causes various diseases in humans through the respiratory system. On the other hand, deterioration of health quality due to deterioration of environmental quality can also affect the economic structure through various channels. In this context, it is possible to say that human health and environmental quality are closely related to each other. The development of technology, new methods and treatment methods, and the development of the understanding of quality in health services contribute to a healthier and longer life for individuals. Therefore, individuals can allocate more budget to health expenditures. While these expenditures mean long-lived and healthy individuals, it also refers to more tourist candidates in terms of tourism activities. In addition to sociological and psychological reasons that lead individuals to travel in tourism activities, the emergence of opportunities such as technological development and cheap treatment also directs them. In this study, it is aimed to examine the effects of tourism and CO₂ emissions on health expenditures between 1975-2019 for Turkey with the ARDL limit test approach. Turkey hosts a large number of tourists every year, tourism increases foreign exchange earnings and contributes positively to economic growth. In this context, since there are a limited number of studies on tourism, CO₂ emissions and health expenditures, it is aimed to contribute to the literature by investigating the effects of the research topic in Turkey. According to the results obtained, a positive statistically significant relationship was found between the number of foreign tourists, the population of working age and the total population, and health expenditures. A negative statistically significant relationship was found between CO₂ emissions and health expenditures.

Keywords: *Tourism, CO₂ Emissions, Health Expenditures, Turkey ARDL Limit Test*

JEL Codes: *Z3, S5, I10*

“Bu çalışma Araştırma ve Yayın Etiğine uygun olarak hazırlanmıştır.

³ The Extended English Summary is located the end of the Article

1.GİRİŞ

Ekonomik büyüme, refah seviyesinin artışı ve yaşam standartlarının iyileşmesinde çevresel faktörlerin etkileri söz konusudur. Bu etkiler sera gazı, karbon emisyonu, küresel ısınma ve su kaynaklarının kirlenmesi biçiminde meydana gelerek iklim değişimlerine sebep olmaktadır (WHO, 2010: 9). Bu yüzden hava kalitesi tüm canlılar için gereklidir (Yahaya vd., 2016:2). Hava kirliliği iklim değişimlerine neden olmaktadır. Bu durumda ülkeleri temiz enerji ve yenilenebilir enerji kullanıma yöneltmiştir (Karakurt, vd., 2015:702).

Dünyadaki enerji yenilenemez ve yenilenebilir enerji kaynaklarından sağlanabilmektedir. Yenilenebilir enerji kaynakların kullanımında mali problemler olduğundan enerjiye olan talep çoğunlukla fosil kaynaklardan yani yenilenemeyen kaynaklardan sağlanmaktadır (BP, 2019: 6). Literatürde birçok araştırmada (Ghorashi ve Rad: 2017; Afolayan ve Aderemi:2019; Wang vd.: 2019), fosil kaynaklı enerji kullanımı sonucunda karbon emisyonlarının ortaya çıktığı belirtilmiştir. Bu emisyonların insan sağlığı üzerinde olumsuz etkilerinin bulunduğu ifade edilmiştir. Bu emisyonlar ayrıca iklim değişimlerine neden olmakta ve çevresel kaliteyi olumsuz etkilemektedir (Yazdi vd., 2014: 126).

Ortaya çıkan bu çevresel problemler aynı zamanda insanlarda farklı hastalıkların çıkmasına ve yaşam süresinin kısalmasına neden olmaktadır. Tüm bu olumsuzluklar insan sağlığının bozulmasına neden olmaktadır (Apergis vd., 2016: 4; Erden ve Turan Koyuncu, 2014: 13).

Gelişmekte olan ekonomilerde yaşanan ekonomik hareketlilik enerjiye olan talebi her geçen gün artırmaktadır. Fakat bu durum da hava kirliliğini meydana getirmektedir. Hava kirliliği de insan sağlığını olumsuz etkilemektedir (Yahaya vd., 2016: 3). Çevresel kirlenme ve iklim değişikliği nedeniyle insanlar daha sağlıklı beslenmek zorunda kalmaktadır. Elverişli hayat şartlarından uzaklaşıldığı için daha fazla sağlık harcamaları yapılması gerekmektedir (Tapsoba, 2017: 84).

Sağlık harcamalarının artması ülkelerin ekonomileri üzerinde ağır yükler oluşturmaktadır. Çevresel problemlerin artmasıyla birlikte insanların sağlıklarını kaybetme olasılığı devletlerin sağlık sektörüne daha fazla mali kaynak ayırmalarına neden olmuştur (Narayan ve Narayan, 2008: 367-368; Yazdi ve Khanalizadeh, 2017: 1182).

Turizmin önemi 2. Dünya savaşından sonra artmaya başlamıştır. Turizm ülkelere ekonomik katkılar sağlamakta, sosyo-kültürel alanlarda gelişimler sağlamaktadır. UNWTO (Dünya Turizm Örgütü) 2019 yılı verilerine göre dünya genelinde 1,5 milyara yakın insan turizm faaliyetlerinde bulunmuştur. Dünyanın genelinde 2019 yılında 1,7 trilyon Amerikan doları değerinde turizm faaliyetleri gerçekleşmiştir (UNWTO, 2020).

Literatürde sağlık harcamalarıyla genellikle çevre, ekonomik büyüme, karbon emisyonları ilişkilerine dair araştırmalar yapılmıştır. Turizm ve sağlık harcamalarına dair kısıtlı miktarda çalışmalar bulunmaktadır. Sağlık ve turizm çalışmalarında genellikle salgın hastalık ve sağlık turizmi üzerinde durulmaktadır. Yapılan çalışmalarda turizm ve sağlık harcamaları arasında ilişki olduğu söylenebilir (Herrick, 2007; Smith ve Forgione, 2007; Wong, 1996; Zaman vd, 2016). Aşağıda Türkiye'ye dair turizm, karbon emisyonları ve sağlık harcamalarıyla ilgili güncel bilgiler yer almaktadır.

Türkiye'de kişi başına sağlık harcaması durumu 2019 yılında 2 bin 434 TL olarak gerçekleşmiştir. 2020 yılına gelindiğinde bu rakam %23,1 artarak 2 bin 997 TL'ye yükselmiştir. Toplam sağlık harcamasının GSYH'ye orana bakıldığında ise 2019 yılında bu oran %4,7 olarak gerçekleşmiştir. 2020 yılına gelindiğinde ise 2019 yılına göre bir miktar artarak %5,0 olmuştur. Cari sağlık harcamasının GSYH'ye oranı ise 2019 yılında %4,4 olarak gerçekleşmiştir. 2020 yılına gelindiğinde ise bu rakam bir miktar artarak %4,6 olarak gerçekleşmiştir (TÜİK, 2021).

Türkiye'de turizm durumuna bakıldığında çıkış yapan ziyaretçi sayısı 2021 yılının son çeyreğinde, 2020 yılının son çeyreğine göre %97,5 artarak 9 milyon 50 bin 112 kişi olarak gerçekleşmiştir. Bu rakamın %83'ünü 7 milyon 511 bin 28 kişi ile yabancılar, %17'sini ise 1 milyon 539 bin 84 kişi ile yurt dışında ikamet eden vatandaşlar oluşturmuştur. Türkiye'den çıkış yapan ziyaretçi sayısı 2021 yılında 2020 yılına göre %85,5 artarak 29 milyon 357 bin 463 kişi olmuştur. Bu rakamın %81,5'ini 23 milyon 940 bin 21 kişi ile yabancılar, %18,5'ini ise 5 milyon 417 bin 442 kişi ile yurt dışında ikamet eden vatandaşlar oluşturmuştur (TÜİK, 2022).

Türkiye'de toplam CO₂ emisyonlarının sektörel seyrine bakıldığında, 2019 yılında %34,6'sı elektrik ve ısı üretiminden, %87,4'ü enerji sektöründen, %12,3'ü endüstriyel işlemler ve ürün kullanımı sektöründen, %0,3'ü ise tarım ve atık sektörlerinden oluşmuştur. CH₄ emisyonlarına bakıldığında %62,4'ü tarım, %19,5'i enerji, %18,1'i atık ve %0,03'ü endüstriyel işlemlerden meydana gelmiştir. CH₄ emisyonlarının; N₂O emisyonlarının ise %72,5'i tarım, %15,7'si atık, %8,8'i enerji ve %3'ü de endüstriyel sektörlerden oluşmuştur (TÜİK, 2022).

Bu çalışmanın amacı, 1975-2019 dönemi için turizm ve CO₂ emisyonlarının sağlık harcamaları üzerindeki etkilerini Türkiye için ARDL sınır testi yaklaşımıyla araştırmaktır. Bu bağlamda turizm, CO₂ emisyonları ve sağlık harcamalarına dair sınırlı sayıda çalışma bulunduğundan, araştırma konusunun ve zaman aralığının Türkiye'deki etkilerinin araştırılarak literatüre katkı sağlanması amaçlanmıştır. Literatürde sağlık harcamaları ile çevre ve büyüme arasındaki ilişkilere dair çeşitli çalışmalar bulunmaktadır. Bu araştırmada ise literatürde sınırlı sayıda bulunan turizm ve sağlık harcamalarına yönelik bir inceleme söz konusu olmuştur. Bu bakımdan da ele alınan çalışma diğer araştırmalara göre özgün bir nitelik kazanmaktadır. Bu araştırmada ilk olarak giriş bölümünde araştırmaya dâhil edilen kavramlara dair ve Türkiye'de ki güncel gelişimleriyle ilgili bilgilere yer verilmiştir. Araştırmanın üçüncü bölümünde ise ekonometrik olarak yapılan analize, veri seti ve yöntemine yer

verilmiştir. Dördüncü bölümde araştırma bulgularına ve son bölümde ise sonuç ve önerilere yer verilmiştir.

1.1. Literatür Taraması

Literatürde sağlık harcamaları üç kategoride incelenmektedir. Sağlık harcamalarıyla genellikle ekonomik büyüme ve karbon emisyonları arasındaki ilişki araştırılmaktadır. Son kategoride ise sınırlı sayıda bulunan turizm ve sağlık harcamaları yer almaktadır. Bu çalışmada literatürde yer alan çalışmalardan farklı olarak turizm ve CO₂ emisyonlarının sağlık harcamaları üzerindeki etkileri incelenmiştir. Bu sayede literatüre katkı sağlanmak amaçlanmıştır. Aşağıda turizm, CO₂ emisyonları ve sağlık harcamalarına dair yerli ve yabancı literatüre yer verilmiştir.

Mutlu (2006), çalışmasında kamusal malların meydana getirdikleri fayda ve zararlar ile ülke sınırlarının ötesinde küresel olarak tüm toplumu etkilediğini belirtmiştir. Küreselleşme olgusunun tüm mal ve hizmetleri daha önemli hale getirdiğini belirtmiştir. Bu bağlamda çevre problemleri ve sağlık hizmetlerinin önemli olduğunu belirtmiştir.

Jones ve Munday (2007), çalışmalarında, bir turizm uydu hesabı (TSA) ve bir girdi-çıkırtı çerçevesi ile ilişkili bir çevresel modül kullanmışlardır. Karbon emisyonları ve atıklarla ilgili turizm tüketiminin seçilmiş çevresel sonuçlarının nasıl ölçülebileceğini ortaya koymuşlardır. Çalışmalarında, turizm tüketimini çevresel sonuçlarla uzlaştırmanın uygulamadaki zorluklarını ifade etmişlerdir. Ayrıca turizm tüketiminin seçilmiş çevresel etkilerini incelemek için bu durumda atılan adımların turizm politika yapıcılarını için evrensel bir önemi olduğuna ilave bilgi olarak eklemişlerdir.

Dawson vd (2009), çalışmalarında sera gazları (GHG) emisyonlarından orantısız olarak (kişi başına bazında) sorumlu olan bir turizm türü olan kutup ayılarını incelemek için uzun mesafeli turizmi çevreleyen paradoksal sorunları incelemişlerdir. Makalede, iklim değişikliğinin, özellikle kutup ayıları gibi mega fauna olmak üzere, Arktik yaban hayatı türlerinin hayatta kalması için hayati önem taşıyan deniz buzunda önemli bir azalmaya neden olduğuna dair kanıtları ortaya konulmaktadır. Bu çalışmada yazarlar tarafından turistlerin iklim değişikliğine ilişkin algılarını değerlendirmeye ve kutup ayısı turizmiyle ilgili GHG emisyonlarını tahmin etmeye yardımcı olmak için toplam 334 yerinde turist anketi ve 18 derinlemesine görüşme yapılmıştır. Çalışmalarının sonucunda kutup ayısı izleme endüstrisinin 20.892 t/CO katkıda bulunduğunu sezon başına azaltma ve denkleştirme programları da dâhil olmak üzere azaltma stratejileri ana hatlarıyla belirtmişlerdir.

Öfke (2010), çalışmasında Avrupa Emisyon Ticareti Planının hava taşımacılığı üzerindeki etkilerini araştırmak için dinamik bir simülasyon modeli olan Avrupa için Enerji-Çevre-Ekonomi Modelini kullanmıştır. Çalışmasının sonucunda, hava taşımacılığı çıktısı üzerindeki etkilerin ve makroekonomik etkilerin küçük olduğu ortaya koymuştur. Bu durumun karbon fiyatının değişmesine neden olduğunu belirtmiştir. Hava taşımacılığında CO₂ emisyonlarının daha önce tahmin edilenden

daha fazla olan %7,4'e kadar düşmesinin büyük ölçüde sektörün arz yönlü tepkisinden kaynaklandığını ayrıca ilave etmiştir.

Lee ve Brahmasrene (2013), çalışmalarında turizmin ekonomik büyüme ve CO₂ emisyonları üzerindeki etkisini araştırmışlardır. 1988-2009 yılları arasında Avrupa Birliği ülkeleri için turizm, CO₂ emisyonları, ekonomik büyüme ve doğrudan yabancı yatırım (DYY) arasındaki ilişki araştırılmıştır. Çalışmada panel veri analizi uygulanmıştır. Bu değişkenler arasında Panel eşbütünleşme teknikleri ve sabit etki modelleri kullanılmıştır. Yazarlar uzun dönemli bir ilişki bulmuşlardır. Çalışmalarının sonucunda turizm, CO₂ emisyonları ve DYY, ekonomik büyüme üzerinde pozitif anlamlı bir ilişki bulmuşlardır. Emisyonlar, turizm ve doğrudan yabancı yatırımlar ile CO₂ emisyonları arasında olumsuz bir etki tespit etmişlerdir.

Mulali vd(2014), çalışmalarında, turizm gelişiminin (TOR) ulaşım sektöründen (TCO₂) kaynaklanan karbondioksit emisyonları üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Araştırmalarında en iyi 48 uluslararası turizm destinasyonunun istatistiklerini içeren verileri analiz etmek için panel metodoloji teknikleri kullanmışlardır. Genel olarak sonuçların, görev tanımlarının Avrupa ülkeleri hariç tüm seçili ülkelerde TCO₂ üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğunu ifade etmişlerdir. Avrupa ülkelerinde TOR'un TCO₂ üzerindeki önemsiz etkisi, katı çevre düzenlemelerinden kaynaklandığını belirtmişlerdir. Yazarlar, uluslararası TOR'un neden olduğu ulaştırma sektöründen kaynaklanan kirliliği sınırlamak için diğer ülkeler için Avrupa ülkelerine benzer düzenlemelerin uygulanması tavsiye etmektedirler.

Khan vd (2015), 2000-2013 dönemi boyunca seçilen beş Asya ülkesinin panelinde çevresel göstergeler ile sağlık harcamaları arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Çalışmada, bölgedeki çevre ve sağlık arasındaki bağı değerlendirmek için panel eşbütünleşme tekniğini kullanılmıştır. Çalışmalarının sonucunda, enerji talebinin, ormanlık alanın ve enerjinin birim kullanımı başına GSYİH'nın bölgedeki sağlık harcamalarının artmasında önemli ve olumlu bir etkiye sahip olduğu bulunmuştur. Tüm bu tahminler, çevresel göstergelerin bir bölgede kişi başına sağlık harcamalarını yükselttiğini; bu nedenle, Asya ülkelerinin bir bölgedeki çevresel kötülüklerden korunmak için sağlık harcamalarını artırmalarının gerektiğini önermişlerdir.

Öztürk (2016), çalışmasında 34 gelişmekte olan ve gelişmiş ülkeyi ele almıştır. Panel veri analizi yönteminin kullanıldığı çalışmada 2005-2013 dönemi alınarak turizm gelişimini etkileyen etmenleri incelemiştir. Turizm gelişme göstergelerinde, enerji tüketiminin, hava kirliliğinin, sağlık harcamalarının ve ekonomik büyümenin büyük önemine dikkat çekmiştir. Çalışmasının sonucunda, enerji, çevre, büyüme ve turizm göstergeleri arasındaki uzun vadeli bir ilişki olduğu ortaya konulmuştur. Sağlık harcamalarının turizm göstergeleri ile olumlu, enerji tüketiminin turizm göstergeleri ile olumsuz bir ilişkinin olduğu belirtilmiştir.

Atabey ve Yokaş, (2016) çalışmalarında, tüm ülkelerin en önemli probleminin çevresel kirlenme olduğunu belirtmişlerdir. Yazarlar küresel ısınma sonucunda

meydana gelebilecek su problemi ve kirli sulardan dolayı turizm sektörünün ne tür sorunlar yaşadığını incelemek için bu araştırmayı gerçekleştirmişlerdir.

Zaman vd (2016), 2005-2013 dönemini ele alarak Çevresel Kuznets Eğrisi (EKC) hipotezinin geçerliliğini test etmek amacıyla ekonomik büyüme, karbondioksit emisyonları, turizm gelişimi, enerji talebi, iç yatırım ve sağlık harcamaları arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Asya ve Pasifik, Avrupa Birliği ve Yüksek gelirli OECD ve OECD dışı ülkeleri ele almışlardır. Çalışmada, turist varış sayısı, turizm gelirleri ve uluslararası turizm harcamalarının birleşiminden oluşan turizm gelişme endeksini oluşturmak için temel bileşen analizini (PCA) kullanmıştır. Çalışma sonucunda, bölgedeki karbon emisyonları ile kişi başına düşen gelir arasındaki ters U şeklinde ilişkisi bulunmuştur.

Kureyşi vd (2017), çalışmalarında yaklaşık 80 uluslararası turizm destinasyonunu kapsayan 37 turistin teşvik ettiği ülkeden oluşan bir panelde sürdürülebilir turizm, enerji, sağlık ve zenginlik arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Panel Genelleştirilmiş Momentler Yöntemi (GMM) tahmincisinin kullanıldığı çalışma sonucunda gelen turizmin enerji talebi, sağlık harcamaları, kişi başına gelir, DYY girişleri, ticaret ve karbondioksit (CO₂) ile pozitif bir ilişkisi olduğunu bulmuşlardır. Ekonomik büyüme ve ticari açıklığın, gelen turizmi artırdığını DYY girişlerinin turizm gelirlerini artırdığını bulmuşlardır. Çalışma CO₂ için Çevresel Kuznets Eğrisini (EKC) doğrulamaktadır. Ayrıca seçilen ülkelerden oluşan bir panelde turizme dayalı büyüme hipotezini doğruladığını ifade etmişlerdir.

Azam vd (2018), çalışmalarında 1990-2014 dönemi için FMOLS yöntemini kullanarak Singapur, Tayland ve Malezya'daki yabancı turist varışlarının karbon emisyonları üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Çalışmalarının sonucunda turizmin Tayland ve Singapur için karbon emisyonu üzerinde olumsuz Malezya için olumlu bir etkisi olduğunu ifade etmişlerdir.

Wang vd (2019), çalışmalarında Pakistan için yıllık verileri kapsayan otomatik regresif dağıtım gecikmesi (ARDL) modelini kullanarak brüt sabit sermaye oluşumu ve kişi başına ticaret varlığında CO₂ emisyonları, sağlık harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki dinamik bağlantıları incelemişlerdir. 1995-2017 yıllarını incelemişlerdir. Çalışmalarının sonucunda sağlık harcamaları, CO₂ arasında kısa vadeli olduğu kadar uzun vadede de önemli bir nedensel ilişki olduğunu bulmuşlardır. Granger nedensellik sonucunda, çift yönlü ilişkisi, sağlık harcamaları ile CO₂ emisyonları arasında ve ayrıca sağlık harcamaları ile ekonomik büyüme arasında bulunmuştur. Kısa vadeli tek yönlü nedensellik, karbon emisyonlarından sağlıkla ilgili harcamalara doğru bulunmuştur. Yazarlar çalışmalarının sonucunda, ekonomik büyümeden ödün vermeden başta CO₂ emisyonları ve sağlık harcamaları olmak üzere kirliliğin kontrol altına alınmasına yönelik politika önerilerinde bulunmuşlardır.

Anser vd (2020), çalışmalarında, farklı alternatif ve makul hipotezleri, yani çevresel Kuznets eğrisi (EKC) hipotezini doğrulamak için uluslararası turizm gelirleri (ITR), sosyal dağılım, DYY girişleri ve karbon (CO₂) emisyonları arasındaki uzun vadeli ve

nedensel ilişkiyi incelemişlerdir. 1995-2015 dönemi için Yediler Grubu (G-7) ülkelerinden oluşan bir panelde “kirlilik cenneti” hipotezi (PHH) ve “kaynak verimliliği” (REF) hipotezini kullanmışlardır. Yöntem olarak panel rastgele etki (RE) regresyonu ve panel nedensellik testi kullanılmıştır. Çalışmalarının sonucunda, G-7 ülkelerinden oluşan bir panelde çevresel sürdürülebilirlik gündemini iyileştirmek için verimli kaynak harcaması, sürdürülebilir turizm (STR) ve rasyonel gelir dağılımı ihtiyacını doğruladığı ifade edilmiştir.

Akdağ(2021), çalışmasında turizm ekonomisi ile ekonomik kalkınma arasındaki ilişkiyi hem kısa hem de uzun dönem olarak Türkiye için incelemiştir. Yöntem olarak ARDL sınır testi ve Granger nedensellik analizleri kullanılmıştır. Çalışmasının sonucunda, turizm ve ekonomik kalkınma arasında uzun ve kısa vadede bir ilişki bulunmuştur. Nedensellik analizine göre, turizmden GSYH'ya doğru tek yönlü, hukuk değişkeninde gelire doğru tek yönlü bir nedensellik bulunmuştur.

Isaeva vd, (2022) çalışmalarında 1995-2014 döneminde 12 komünizm sonrası ülke örneğini kullanarak enerji tüketimi, karbon emisyonu, finansal gelişme ve turizm arasındaki nedensel ilişkiyi araştırmışlardır. Eşbütünleşme testlerinde Pedroni ve Kao testlerini kullanmışlardır. Granger nedensellik testi sonuçlarına göre finansal gelişme-turizm ve enerji-salım bağlantılarında çift yönlü nedensellik, turizm-enerji, turizm-CO₂, finans-enerji ve finans-CO₂ arasında tek yönlü nedensellik tespit edilmiştir.

Künç (2022), çalışmasında turizm göstergeleri ile çevre performansını araştırmıştır. Araştırmada, sıradan 50 ülke seçilmiştir. Seçilen ülkeleri için 2018 yılı turizm verileri kullanılmıştır. Yöntem olarak veri zarflama analizi ve etkinlik skorları elde edilmiştir. Ardından ülkelerin çevre performans sıralamaları ayrı gruplar olarak analiz edilmiştir. Çalışmasının sonucunda, turizm etkinliği ve çevre performansı arasında bir ilişki bulunmuştur. Ayrıca yazar bu ilişkinin günümüzde yaşanan çevre sorunlarını engelleyebilmede yeterli olmadığını da ilave etmiştir.

Turizm, CO₂ emisyonları ve sağlık harcamaları literatürü genel olarak incelendiğinde bu değişkenlerin birlikte kullanıldığı sınırlı sayıda çalışma yapıldığına ulaşılmıştır. Yapılan çalışmalarda da turizm, CO₂ emisyonları ve sağlık harcamaları arasında pozitif anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Yapılan çalışmada ise turizm sağlık harcamaları arasında pozitif, CO₂ emisyonları ile sağlık harcamaları arasında negatif anlamlı bir ilişki bulunmuştur.

2. YÖNTEM

Ekonometrik uygulamada, turizm ve CO₂ emisyonlarının sağlık harcamaları üzerindeki etkileri ni incelenmiştir. Araştırmada Türkiye ele alınmıştır. Bu bağlamda, sağlık harcamaları, turizm(gelen yabancı turist sayısı), CO₂ emisyonları (kişi başına metrik ton), toplam nüfus, çalışma çağındaki nüfus yüzdesi modele dâhil edilmiştir.

Çalışmada 1975-2019 zaman aralığını ele alınarak yıllık verilerden faydalanılmıştır. Çalışmada kullanılan sağlık harcamaları (%GSYİH) OECD veri tabanından elde

edilmiştir. Gelen yabancı turist sayısı verileri Turizm Bakanlığından elde edilmiştir. CO₂ emisyonları (kişi başına metrik ton), toplam nüfus, Çalışma çağındaki nüfusun yüzdesi Dünya Bankası'nın veri tabanından sağlanmıştır. Türkiye'de turizm ve CO₂ emisyonlarının sağlık harcamaları üzerindeki etkilerini incelemek için aşağıdaki model kurulmuştur;

$$HT_t = \beta_0 + \beta_1 LNTR_t + \beta_2 CO_{2t} + \beta_3 LNP_t + \beta_4 W_t + \varepsilon_t \quad (1)$$

HT: sağlık harcamaları, LNTR: gelen yabancı turist sayısı CO₂: karbon emisyonları, LNP: toplam nüfus, W: çalışma çağındaki nüfus yüzdesi ve et kavramı ise hata terimlerini göstermektedir. Kurulan modelde sadece gelen yabancı turist sayısı ve toplam nüfus sayısı logaritması alınarak modele dâhil edilmiştir.

Yapılan ekonometrik uygulama, değişkenlerin hangi düzeylerinde durağan olduklarının birim kök uygulamasıyla tespit edildiği ve değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığının ARDL sınır testiyle sınındığı iki aşamadan oluşmaktadır.

Zaman serisi analizlerinde birim kökün incelenmesi için kullanılan bir diğer test olarak Dickey ve Fuller (1979) söylenebilir. Bu birim kök testinde bir otoregresif (AR) süreç oluşturulmuştur. Bu süreç modelde yer alan bağımlı değişkenin gecikmeli değerlerinin ilave edilmesiyle gerçekleşir. Hata terimleri arasında oluşabilmesi muhtemel otokorelasyon durumuna karşı ADF (1981) araştırmasıyla yeni birim kök testi geliştirmiştir. Bu birim kök testinde modelde bulunan parametrelere En Küçük Kareler yöntemi uygulanarak tahmini gerçekleştirilmektedir. Bu test Dickey ve Fuller tarafından ortaya çıkarılmıştır. Bu test hata terimleri arasında otokorelasyon bulunması durumunda, modelde yer alan bağımlı değişkenin gecikmeli değerlerinin modele ilave edilmesiyle meydana gelen otoregresif süreçte hata terimlerinin bulunmasını araştırmayı hedeflemektedir.

ADF için üç model aşağıda yer almaktadır;

$$\Delta Y_t = \gamma Y (t - 1) + u_t \quad (2)$$

$$\Delta Y_t = a + \gamma Y (t - 1) + u_t \quad (3)$$

$$\Delta Y_t = a + bt + \gamma Y (t - 1) + u_t \quad (4)$$

Yukarıdaki denklemlerde de belirtildiği üzere Genişletilmiş ADF denklemleri, bağımlı değişken olan Y_t'nin gecikmeli değerlerinin eşitliğinin sağ tarafına eklenmesiyle meydana gelmiştir. Birim kök testinin hipotezleri aşağıda yer almaktadır:

H₀ : $\gamma = 0$ ($p = 1$), birim kök bulunmaktadır.

H₁ : $\gamma < 0$ ($p < 1$), birim kök bulunmamaktadır.

Phillips ve Perron (1988) tarafından ortaya atılan yöntem parametrik olmayan bir testtir. Bu testte hata terimlerinde bulunan oto korelasyon problemini ortadan

kaldırmak hedeflenir. Bu testte Otoregresif-hareketli ortalama süreci (ARMA) kullanılmaktadır. Bunun sonucunda parametrik olmayan testte yeni modeller oluşturulmaktadır. Bu test DF ve ADF testlerinin yetersiz olmalarından dolayı geliştirilerek daha güvenli sonuçlar vermektedir (Sevüktekin ve Çınar, 2017: 378-379). Modele PP için oluşturulan sabitsiz, sabitli ve sabitli trendli modeller aşağıda yer almaktadır.

$$Y_t = \delta Y(t-1) + u_t \quad (5)$$

$$Y_t = \beta_1 + \delta Y(t-1) + u_t \quad (6)$$

$$Y_t = \beta_1 + \delta Y(t-1) + \beta_2(t-T/2) + u_t \quad (7)$$

PP hipotez testi, DF testinde sınındığı gibi kurulmaktadır. Temel hipotezler aşağıda yer almaktadır.

$H_0 : \gamma = 0$, birim kök bulunmaktadır.

$H_1 : \gamma < 0$, birim kök bulunmamaktadır.

ADF ve PP testlerinin hipotezleri aynıdır. H_0 hipotezinin kabul edilmesi durumunda serinin birim kök içerdiği kabul edilirken H_1 hipotezinin kabul edildiği durumda ise serinin birim kök içermediği kabul edilmektedir.

Peseran vd.(2001) tarafından geliştirilen ARDL (Gecikmesi Dağıtılmış Otoregresif Model) sınır testi farklı dereceden durağanlık durumunda kullanılabilir. Bu sebeple uygulamada kullanılan değişkenlerin hem seviye hallerinde hem de birinci farkta durağan olmaları hallerinde bu test uygulanmaktadır. Bu testte kısıtsız hata düzeltme modeli kullanılabildiği için farklı eş bütünleşme testlerine kıyasla daha tutarlı sonuçlar vermektedir. Hata düzeltme modeliyle değişkenler arasında hem uzun hem de kısa dönem dinamikleriyle ilgili sonuçlara ulaşılmaktadır (Akel ve Gazel, 2014). En Küçük Kareler Yöntemi ile oluşturulmuş olan bu test değişkenlerin ikinci yâda daha yüksek mertebeden durağanlıkları olması halinde kullanılamamaktadır (Çağlayan, 2006). Aşağıda serilerin hata düzeltme mekanizması çerçevesinde uzun dönemli durumlarını ortaya koyan model tahmini bulunmaktadır.

$$Y_T = \varphi_0 \sum_{i=1}^m \varphi_1 \Delta Y_{ti} + \sum_{i=0}^n \varphi_{2i} \Delta X_{1t-i} + \dots \sum_{i=0}^r \varphi_{ki} \Delta X_{kt-i} + U_t \quad (8)$$

$$Y_T = \varphi_0 \sum_{i=1}^m \varphi_1 \Delta Y_{ti} + \sum_{i=0}^n \varphi_{2i} \Delta X_{1t-i} + \dots \sum_{i=0}^r \varphi_{ki} \Delta X_{kt-i} + \mu ec_{t-1} + U_t \quad (9)$$

Hata düzeltme teriminin anlamlı ve negatif işaretli olması koşulu sağlandığı takdirde hata düzeltme terimi, uzun süreçte meydana gelebilecek bir sapmanın ne kadarlık zamanda giderileceğiyle ilgili bilgi edinmemizi sağlamaktadır (Keskin, 2008: 228).

ARDL modeli sınır testi denklemi aşağıdaki gibidir.

$$\Delta Y_T = \varphi_0 \sum_{i=1}^m \varphi_{1i} \Delta Y_{t-i} + \sum_{i=0}^n \varphi_{2i} \Delta X_{1t-i} + \sum_{i=0}^m \varphi_{ki} \Delta X_{k2-i} + \varepsilon_1 Y_{t-i} + \varepsilon_2 X_{1t-1} + \dots + \varepsilon_k X_{kt-1} + U_t \quad (10)$$

Denklemden φ ; sabit terimi, Δ ; fark terimi, u ; hata terimini temsil etmektedir. Uygun gecikme uzunluğu belirlenerek modelde eş bütünleşmenin sorgulanabilmesi sağlanabilmektedir. Akaike ve Swartz kriteri ile Gecikme uzunlukları belirlendikten sonra oto korelasyon probleminin olmadığı en küçük gecikme uzunluğu seçilerek model EKK yöntemi ile tahmin edilir. ARDL modelinde eşbütünleşme ilişkisinin varlığı aşağıdaki hipotezler ile sorgulanmaktadır.

H0 : $\varepsilon_1 = \varepsilon_2 = \dots = \varepsilon_k = 0$ (Eşbütünleşme ilişkisi bulunmamaktadır.)

H1 : $\varepsilon_1 \neq \varepsilon_2 \neq \dots \neq \varepsilon_k \neq 0$ (Eşbütünleşme ilişkisi bulunmaktadır.)

Bu testte H0 hipotezi kabul edildiği takdirde eş bütünleşmenin olmadığı kabul edilirken H1 hipotezinin kabul edilmesi durumunda ise eşbütünleşme nin varlığı söz konusudur. Bu hipotezler bu hipotezler F test istatistik değerleri ile karşılaştırılır (Çağlayan, 2006: 426).

F istatistik değerleri Peseran vd.(2001) tarafından alt ve üst sınır değerleri olmak üzere iki bölüme ayrılmıştır. Hesaplanan F istatistik değeri üst sınırın üstünde ise eşbütünleşme ilişkisinin var olduğunu (H0 reddedilir) H1 hipotezi kabul edilir. Hesaplanan F istatistik değeri alt sınırın altında ise (H0 reddedilemez) ve eş bütünleşme ilişkisinin bulunmadığı sonucuna ulaşılmaktadır. F istatistik değerinin alt ve üst sınırın arasında bir değer aralığında kalması durumunda değişkenlerin durağanlık seviyelerine göre farklı bir eşbütünleşme testi yapılır (Yılancı, 2012: 70).

3. BULGULAR

(ADF) testi ve (PP) testleri ile serilerin durağanlıkları incelenmektedir. Bu testler makroekonomik ve finansal deneysel çalışmalarda yaygın olarak kullanılan en önemli birim kök testlerinden ikisidir. Bu iki test, incelenen zaman serilerinin durağanlığını test etmek ve entegrasyon sırasını belirlemek için yeterlidir. Çalışmada kullanılan birim kök testleri aşağıda yer almaktadır.

Birinci aşama değişkenlerin durağanlığını analiz etmek için ADF ve PP birim kök testleri kullanılmıştır. Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1. Birim Kök Test Sonuçları

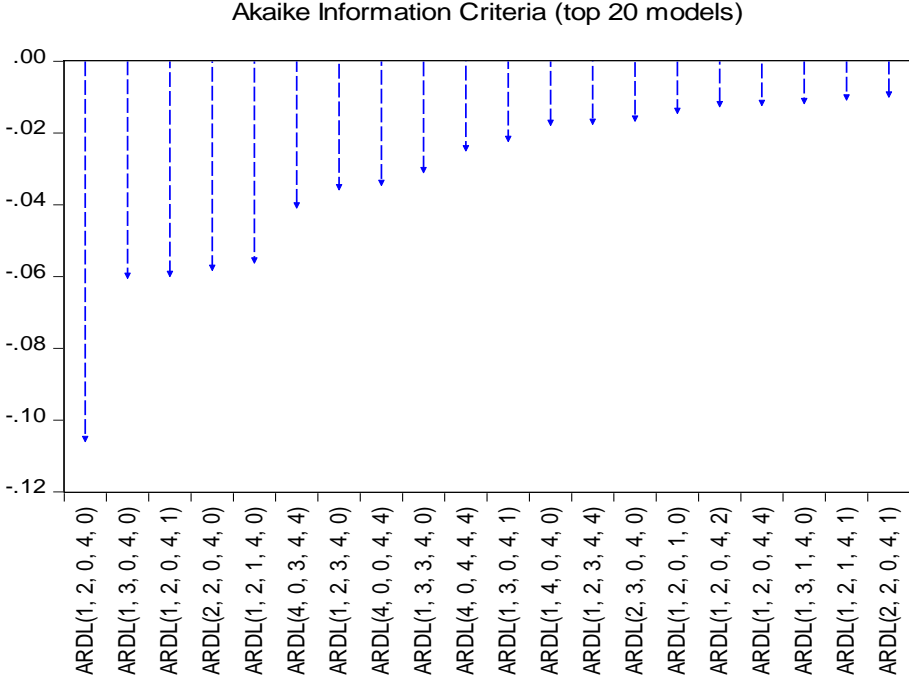
Değişkenler		ADF	PP
HT	I(0)	-0.965022 (0.7572)	-1.109564 (0.7036)
	I(1)	-5.452460 (0.0000)***	-5.600731 (0.0000)***
CO ₂	I(0)	0.350406 (0.9783)	1.534957 (0.9992)
	I(1)	-7.173010 (0.0000)***	-7.330529 (0.0000)***
LNTR	I(0)	-0.266542 (0.9214)	-0.266542 (0.9214)
	I(1)	-6.563501 (0.0000)***	-6.563558 (0.0000)***
LNP	I(0)	-3.847399 (0.0054)***	-4.578612 (0.0006)***
W	I(0)	3.863546 (1.0000)	1.742523 (0.9996)
	I(1)	-4.224530 (0.0071)**	-1.099336 (0.0074)***

***, **0.01 ve 0.05 anlamlılık düzeyini göstermektedir.

ADF ve PP testleri kullanılarak birim kök testleri uygulanmıştır. Sağlık harcamaları hem ADF hem de PP testi sonucuna göre I(1)'de %1 anlamlılık düzeyinde durağan hale gelmiştir. Diğer bağımsız değişkenler hem ADF hem de PP testi sonucuna göre CO₂ emisyonları, gelen yabancı turist sayısı ve çalışma çağındaki nüfusun yüzdesi değişkenleri seviyelerinde durağan halde değildir. I(1)'de %1 anlamlılık düzeyinde durağan hale gelmiştir. Bağımsız değişkenlerden toplam nüfus seviyesinde %1 anlamlılık düzeyinde durağan halde gelmiştir. Birim köklerin sonuçları literatürde de belirtildiği gibi farklı düzeylerde durağan olması nedeniyle ARDL modeli kurulmasının önünde bir engel bulunmadığı göstermektedir.

ARDL modeli için uygun gecikme uzunluğu aşağıdaki şekil 1'de gösterilmektedir.

Şekil 1. Gecikme Uzunluklarının Belirlenmesi

AIC koşulu ile gecikme uzunluğu belirlenmiştir. Bunun için 20 alternatif model belirlenmiştir. Yukarıdaki şekle göre en düşük değere sahip (1.2.0.4.0) modeli tahmin için uygun model olarak seçilmiştir. Model tahmini için en küçük değer belirlenmesinin ardından uzun dönemli ilişkiye Sınır Testiyle ulaşılmıştır. Sınır testine ait sonuçlar tablo 2’de bulunmaktadır.

Tablo 2: Sınır Testi Sonuçları

F istatistik Değeri

5.587267

Tablo Kritik Değerleri

%10

I(0)

2.427

I(1)

3.395

%5

2.893

4

%1

3.967

5.455

Tanımsal Test Sonuçları

Breusch-Goldfrey LM test değeri

0.282353(0.7563)

Jarque Bera değeri	4.010105(0.134653)
Heteroskedasticity Testi Breusch-Pagan-Godfrey değeri	0.802796(0.6169)

Ransey Reset Test değeri

2.427711(0.1309)

Limitleri test etmek için F istatistiğinin değeri ile Pesaran ve diğerleri (2001) tarafından sabit bir limit durumunda ve yalnızca genel bir eğilim olmaksızın hesaplanan karşılık gelen çizelgeleme değeri ile karşılaştırarak aşağıdaki gibi olduğunu bulunur. F istatistik değeri 5.58 olarak bulunmuştur. %1, %5 ve %10 anlamlılık seviyelerindeki kritik değerlerden büyüktür. Dolayısıyla H_1 hipotezi kabul edilerek değişkenler arasında eşbütünleşme olduğu belirlenmiştir. Bu sonuç uzun dönemde modelde kullanılan sağlık harcamaları, CO2 emisyonları, gelen yabancı turist sayısı, çalışma çağındaki nüfus ve toplam nüfus arasında anlamlı bir ilişkiyi işaret etmektedir.

Modele ait tanınal test sonuçları değerlendirildiğinde; P Ki-Kare $0.282353 > 0.05$ olduğu için yapılan ARDL analizinde oto korelasyon problemi bulunmamıştır. Jarque Bera $P=0.134653 > 0.05$ olduğundan seri normal dağılıma sahiptir. Heteroskedasticity testi olasılık değeri $prob. = 0.6169 > 0.05$ olduğundan seride değişen varyans sorunu olmadığı bulunmuştur. Seride spesifikasyon problemi olmadığı ransey reset test olasılık değeri $p = 0.1309 > 0.05$ ile gösterilmiştir. Tablo 3'te uzun dönem sonuçları belirtilmiştir.

Tablo 3: Uzun Dönem Model Sonuçları

Değişkenler	Katsayı	Std. Hata	T-İstatistik Değeri	Olasılık Değeri
LNTR	1.278234	0.379591	3.367402	0.0017***
C02	-2.175873	0.476393	-4.567387	0.0000***
W	0.641611	0.142255	4.510286	0.0001***
LNP	3.821088	2.109832	1.811086	0.0778*
C	-84.56304	33.81887	-2.500469	0.0167**

***, **, * 0.01, 0.05, 0.010 anlamlılık düzeyini göstermektedir.

Tabloda modelin uzun dönem tahminlerini yer almaktadır. Ampirik sonuçlara göre, gelen yabancı turist sayısı, çalışma çağındaki nüfus ve toplam nüfus ile sağlık harcamaları arasında pozitif anlamlı etki bulunmuştur. CO2 emisyonları ile sağlık harcamaları arasında negatif anlamlı etki bulunmuştur. Gelen yabancı turist sayısında %1'lik artış sağlık harcamalarında % 1.27 birimlik artışa neden olmuştur. Bu durumda turizm faaliyetlerindeki artış önemli ölçüde daha yüksek sağlık harcamalarına yol açmıştır. CO2 emisyonlarında %1'lik artış sağlık harcamalarında -% 2.17 birimlik azalışa neden olmuştur. Bu durumda CO₂ emisyonlarının azalması uzun vadede sağlık

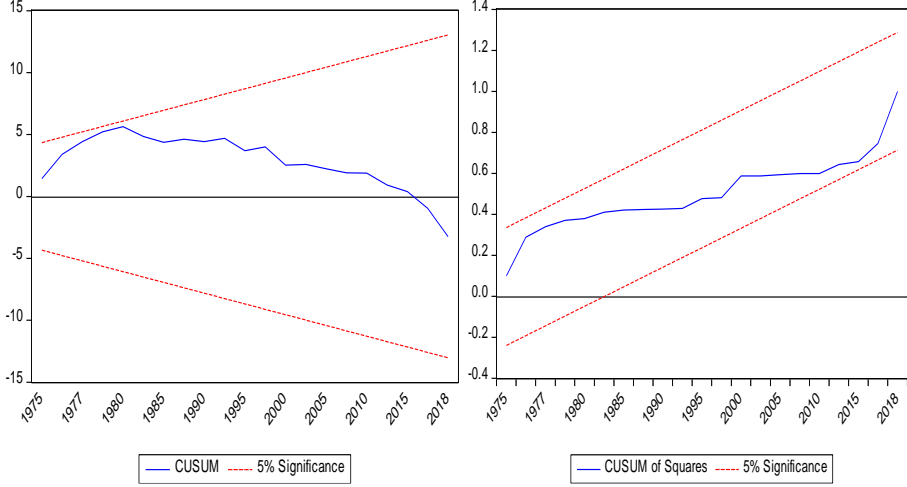
harcamalarını önemli ölçüde etkileyebilmektedir. Çevreci dostu politikalar nedeniyle CO₂ emisyonlarından kaynaklanan sağlık harcamalarının azaldığı görülmektedir. Özellikle yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelme CO₂ emisyonlarını azaltarak insan sağlığına katkıda bulunmaktadır. Çalışma çağındaki nüfusta %1'lik artış sağlık harcamalarında % 0.64 birimlik artışa neden olmuştur. Bu durum çalışma koşullarından kaynaklı sağlık problemleriyle karşılaşıldığını ortaya koymaktadır. Toplam nüfus ayrıca CO₂ emisyonları yakın ilişki içerisinde. Toplam nüfustaki %1'lik artış sağlık harcamalarında % 3.82 birimlik artışa neden olmuştur. Bir sonraki aşamada ise hata düzeltme modeli sonuçları yer almaktadır. Bu modelde dengesizliklerin uzun dönemde giderilme durumu kanıtlanmaktadır. Sonuçlar tablo 4'te belirtilmiştir.

Tablo 4: Hata Düzeltme Modeli Sonuçları

Değişkenler	Katsayı	Std. Hata	T-İstatistik Değeri	Olasılık Değeri
D(CO₂)	-0.129933	0.192823	-0.673846	0.5059
D(CO₂(-1))	-0.768338	0.211811	-3.627472	0.0011
D(LNP)	-111.7095	194.5509	-0.574191	0.5704
D(LNP (-1))	-630.3688	517.8260	-1.217337	0.2336
D(LNP (-2))	1161.612	540.8513	2.147748	0.0405
D(LNP (-3))	-659.4274	220.4465	-2.991327	0.0057
CointEq(-1)*	-0.211247	0.033608	-6.285695	0.0000

Tablo 4, hata düzeltme modelinin tahminini, model değişkenleri arasındaki kısa vadeli ilişki ve esneklik yer almaktadır. Tablo 4'te görüldüğü gibi hata düzeltme katsayısının -0.211247 (0.0000) şeklinde negatif işaretli ve anlamlı bir sonuç olması kısa dönemde dengelerden sapma durumları olması durumunda uzun dönemde bu bozulmaların ortadan kalkarak düzeleceğini göstermektedir. Bu sonuç söz konusu sapmanın %21'inin bir sonraki dönemde ortadan kalkacağını ifade etmektedir.

CUSUM ve CUSUMSQ sonuçları, modelin kararlı olduğunu ve herhangi bir kararsızlık sorunu olmadığını göstermektedir. Bu amaçla, geriye dönük hata terim karelerinden yararlanan ve değişkenlerdeki yapısal kırılmayı araştıran CUSUM ve CUSUMQ grafikleri kullanılmıştır. CUSUM ve CUSUMSQ grafiklerinde değişkenler kritik sınırlar içinde ise ARDL modelinin kararlı olduğu ve dolayısıyla model katsayılarının kararlı olduğu belirlenir. İlgili test grafikleri Şekil 2'de gösterilmektedir.

Şekil 2. CUSUM ve CUSUM SQ Test Sonuçları

Şekilde tahmin edilen ARDL modelinin kararlılığını gösterilmektedir. CUSUM ve CUSUMSQ grafikleri incelendiğinde değişkenlerin %5 anlamlılık düzeyinde kritik sınırlar arasında olduğu tespit edilmiştir. Bu testlerden hareketle modelde uzun ve kısa vadeli sonuçlara göre kararlılık ve tutarlılık olduğu ve bu nedenle çalışma süresi boyunca kullanılan verilerde yapısal bir değişiklik olmadığı görülmektedir. ARDL sınır testi ile hesaplanan uzun dönem katsayılarının durağan olduğu görülmüştür.

4. TARTIŞMA

Turizm sektörü, ülkelerin makroekonomik hedeflerine, yani GSYİH'nın artmasına ve yoksulluğun azaltılmasına yardımcı olan önemli bir sektördür. Turizm, mal ve hizmetlere olan talebi artırır, gelir dağılımını geliştirir, istihdam olanakları sağlar, hükümetlere ek döviz rezervi ve vergi geliri sağlar. Turizmin olumlu etkisine rağmen; örneğin bazı olumsuz sonuçları vardır; çevresel kalitenin bozulması, gelen turist bolluğu ile ilişkilidir. Turizm, CO₂ emisyonu yayarak çevre kalitesini etkiler ve bunun sonucunda çevresel bozulmaya neden olur ve bu da ekonomide sağlık harcamalarının artmasına neden olmaktadır.

SONUÇ

Bu çalışmada Türkiye için 1975-2019 dönemi arasında turizm ve CO₂ emisyonlarının sağlık harcamaları üzerindeki etkilerini ARDL sınır testi yaklaşımıyla incelenmiştir. Elde edilen sonuçlara göre, gelen yabancı turist sayısı, çalışma çağındaki nüfus ve toplam nüfus ile sağlık harcamaları arasında pozitif anlamlı etki bulunmuştur. Bu sonuçlar literatürde, Öztürk(2016), Kureysi vd (2017) ve Küncü(2022) ile benzer sonuca sahiptir. CO₂ emisyonları ile sağlık harcamaları arasında ise negatif anlamlı etki bulunmuştur. Bu sonuç literatürde Künu ve Levent (2023), gelen yabancı turist sayısında meydana gelen bir birimlik yüzde artış sağlık harcamalarını 1.27 birim

artırmıştır. Bu durumda turizm faaliyetlerindeki artış önemli ölçüde daha yüksek sağlık harcamalarına yol açmıştır. CO₂ emisyonlarında meydana gelen bir birimlik yüzde artış sağlık harcamalarında -2.17 birimlik azalışa neden olmuştur. Bu durumda CO₂ emisyonlarının azalması uzun vadede sağlık harcamalarını önemli ölçüde etkileyebilmektedir. Çevreci dostu politikalar nedeniyle CO₂ emisyonlarından kaynaklanan sağlık harcamalarının azaldığı görülmektedir. Özellikle yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelme CO₂ emisyonlarını azaltarak insan sağlığına katkıda bulunmaktadır. Çalışma çağındaki nüfusta meydana gelen bir birimlik yüzde artış sağlık harcamalarını 0.64 birim artırmıştır. Bu durum çalışma koşullarından kaynaklı sağlık problemleriyle karşılaştığını ortaya koymaktadır. Toplam nüfus ayrıca CO₂ emisyonları yakın ilişki içerisinde. Bu yüzden toplam nüfustaki her on birim yüzde artış sağlık harcamasını 3.82 birim artırmaktadır. Mevcut çalışmanın sonucunda sağlığa daha az maliyet getiren turizm faaliyetlerinin uygun şekilde yönetilmesine ihtiyaç vardır. Bu nedenle sürdürülebilir turizm girişimlerinin oluşturulması gerekmektedir.

THE EFFECTS OF TOURISM AND CO₂ EMISSIONS ON HEALTH EXPENDITURES: THE ARDL LIMIT TEST FOR TURKEY

1. INTRODUCTION

Energy plays a vital role in the continuation of production and consumption activities in a country. However, in order to meet these production activities, fossil fuels with high carbon content are used. This use negatively affects the living life and ecological balance. Due to the carbon gas emission caused by the fossil fuel used in production activities, it causes various diseases in humans through the respiratory system. On the other hand, deterioration of health quality due to deterioration of environmental quality can also affect the economic structure through various channels. In this context, it is possible to say that human health and environmental quality are closely related to each other. The development of technology, new methods and treatment methods, and the development of the understanding of quality in health services contribute to a healthier and longer life for individuals. Therefore, individuals can allocate more budget to health expenditures. While these expenditures mean long-lived and healthy individuals, it also refers to more tourist candidates in terms of tourism activities. In addition to sociological and psychological reasons that lead individuals to travel in tourism activities, the emergence of opportunities such as technological development and cheap treatment also directs them. In this study, it is aimed to examine the effects of tourism and CO₂ emissions on health expenditures between 1975-2019 for Turkey with the ARDL limit test approach. Turkey hosts a large number of tourists every year, tourism increases foreign exchange earnings and contributes positively to economic growth. In this context, since there are a limited number of studies on tourism, CO₂ emissions and health expenditures, it is aimed to contribute to the literature by investigating the effects of the research topic in Turkey. According to the results obtained, a positive statistically significant relationship was found between the number of foreign tourists, the population of working age and the

total population, and health expenditures. A negative statistically significant relationship was found between CO₂ emissions and health expenditures.

2. METHODS

As the first step in the study, ADF and PP unit root tests were used to analyze the stationarity of the variables. Dickey and Fuller (1979) can be mentioned as another test used to examine the unit root in time series analysis. An autoregressive (AR) process is created in this unit root test. This process takes place by adding the lagged values of the dependent variable in the model. Against the possible autocorrelation situation between error terms, he developed a new unit root test with ADF(1981) research. In this unit root test, estimation is made by applying the Least Squares method to the parameters in the model. This test was introduced by Dickey and Fuller. This test aims to find the error terms in the autoregressive process, which occurs by adding the lagged values of the dependent variable in the model, in case of autocorrelation between the error terms. The method proposed by Phillips and Perron (1988) is a non-parametric test. In this test, it is aimed to eliminate the autocorrelation problem in error terms. Autoregressive-moving average process (ARMA) is used in this test. As a result, new models are created in non-parametric testing. This test is developed due to the inadequacy of DF and ADF tests and gives safer results. ARDL (Delayed Distributed Autoregressive Model) bounds test developed by Peseran et al.(2001) can be used in case of different degrees of stationarity. For this reason, this test is applied when the variables used in the application are stationary both at the level and at the first difference. Since unconstrained error correction model can be used in this test, it gives more consistent results compared to different cointegration tests. With the error correction model, it is possible to reach conclusions about both long-term and short-term dynamics among the variables. This test, which was created with the Least Squares Method, cannot be used if the variables have second or higher order stationarities. Provided that the error correction term is significant and has a negative sign, the error correction term allows us to obtain information about how long it will take to correct a deviation that may occur in the long run. F statistics values were formed by Peseran et al. . If the calculated F statistical value is above the upper limit, the H1 hypothesis is accepted that there is a cointegration relationship (H0 is rejected). If the calculated F statistical value is below the lower limit (H0 cannot be rejected), it is concluded that there is no cointegration relationship. If the F statistical value is in a value range between the lower and upper limits, a different cointegration test is performed according to the stationarity levels of the variables.

3. RESULTS

According to the results obtained, a positive statistically significant relationship was found between the number of foreign tourists, the population of working age and the total population, and health expenditures. A negative statistically significant relationship was found between CO₂ emissions and health expenditures.

4. DISCUSSION

The tourism sector has shown significant growth which has helped countries achieve their macroeconomic goals, namely GDP and poverty reduction. Tourism increases the demand for goods and services, improves income distribution, provides employment opportunities, provides governments with additional foreign exchange reserves and tax revenues. Despite the positive effect of tourism; it has some negative consequences, for example; The deterioration of environmental quality is associated with the abundance of inbound tourists. Tourism affects the quality of the environment by emitting CO₂ and as a result causes environmental degradation, which in turn causes an increase in health expenditures in the economy.

CONCLUSION

In this study, the effects of tourism and CO₂ emissions on health expenditures for Turkey between 1975 and 2019 were examined with the ARDL limit test approach. According to the results obtained, a positive statistically significant relationship was found between the number of foreign tourists, the population of working age and the total population, and health expenditures. A negative statistically significant relationship was found between CO₂ emissions and health expenditures. A one-unit percent increase in the number of incoming foreign tourists increased health expenditures by 1.27 units. In this case, the increase in tourism activities has led to significantly higher health expenditures. A one-unit percent increase in CO₂ emissions caused a -2.17-unit decrease in health expenditures. In this case, the reduction of CO₂ emissions can significantly affect health expenditures in the long run. It is observed that health expenditures resulting from CO₂ emissions have decreased due to environmentally friendly policies. In particular, turning to renewable energy sources contributes to human health by reducing CO₂ emissions. A one-unit percent increase in the working-age population increased health expenditures by 0.64 units. This situation reveals that health problems arising from working conditions are encountered. The total population is also closely related to CO₂ emissions. Therefore, every ten unit percent increase in the total population increases health expenditure by 3.82 units. As a result of the current study, there is a need for proper management of tourism activities that bring less cost to health. Therefore, sustainable tourism initiatives should be created.

KAYNAKÇA

- Akel, V. ve Gazel, S. (2014). Döviz Kurları İle BIST Sanayi Endeksi Arasındaki Eşbütünlük İlişkisi: Bir ARDL Sınır Testi Yaklaşımı. *Erciyes Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 44, 23-41.
- Akdağ, İ. (2021). Türkiye'deki Turizm Sektörü İle Ekonomik Kalkınma Arasındaki İlişkinin ARDL Sınır Testi Yaklaşımıyla Analizi. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 20 (42) , 1043-1059. DOI: 10.46928/iticusbe.758603

- Al-Mulali, U, Hassan, G. F. ve Abdul, H. M. (2015) Turizm Gelişiminin Ulaşım Sektöründen Kaynaklanan CO₂ Emisyonlarına Etkisi, *Anadolu*, 26(2), 230-243, DOI: 10.1080/13032917.2014.934701
- Anger, A. (2010). Including Aviation in the European Emissions Trading Scheme: Impacts on the Industry, CO₂ Emissions and Macroeconomic Activity in the EU, *Journal of Air Transport Management*. 16(2), 100-105, <https://doi.org/10.1016/j.jairtraman.2009.10.009>.
- Anser, M. K., Yousaf, Z. ve Nassani, A.A. (2020). Uluslararası Turizm, Sosyal Dağılım ve Çevresel Kuznets eğrisi: G-7 Ülkelerinden Oluşan Bir Panelden Elde Edilen Kanıtlar. *Environ Sci Pollut Res*. 27, 2707–2720, <https://doi.org/10.1007/s11356-019-07196-2>
- Apergis, N., Jebli, M. B. ve Youssef, S. B. (2018). Does Renewable Energy Consumption and Health Expenditures Decrease Carbon Dioxide Emissions? *Evidence for Sub-Saharan, Renewable Energy*, 127, 1011-1016.
- Atabey, S. , ve Yokaş İ. (2016). Küresel Isınmanın Artış Nedenlerinin Su Kaynakları ve Turist Sağlığı Üzerindeki Yansımaları, *Akademik Bakış Dergisi*, 54.
- Azam M, Alam MM ve Hafeez MH (2018). Effect of Tourism on Environmental Pollution: Further Evidence From Malaysia, Singapore and Thailand. *J Clean Prod*. 190, 330-338.
- Çağlayan, E. (2006). Enflasyon, Faiz Oranı ve Büyümenin Yurtiçi Tasarruflar Üzerindeki Etkileri. *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*. 1(21), 423-438.
- Isaeva, A., Salahodjaev, R., ve Khachaturov, A. (2022). Turizm ve Finansal Gelişimin Enerji Tüketimi ve Karbon Dioksit Emisyonu Üzerindeki Etkisi: Komünizm Sonrası Ülkelerden Kanıtlar. *J Knowl Econ*, 13, 773–786. <https://doi.org/10.1007/s13132-021-00732-x>
- Jones, C. ve Munday, M. (2007). Turizmin Çevresel Sonuçlarını Keşfetmek: Bir Uydu Hesabı Yaklaşımı. *Seyahat Araştırmaları Dergisi*, 46(2), 164-172. doi: 10.1177/0047287507299592
- Jung, W. L. (2013). Tantanape Brahmasrene, Investigating the Influence of Tourism on Economic Growth and Carbon Emissions: Evidence From Panel Analysis of the European Union. *Tourism Management*, 38, 69-76, <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2013.02.016>.
- Karakurt, B., Şentürk, S. H. ve Ela, M. (2015). Çevre Vergilerinin Teknolojik İnovasyon Üzerinde Etkisi: Türkiye'nin Durumunun Değerlendirilmesi ve Öneriler. 30. *Türkiye Maliye Sempozyumu Bildiri Kitabı*, Antalya.
- Khalid, Z., Muhammad S., Nanthakumar, L, ve Syed, A. R. (2016). Tourism Development, Energy Consumption and Environmental Kuznets Curve: Trivariate Analysis in the Panel of Developed and Developing Countries. *Tourism Management*, 54, 275-283, <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2015.12.001>.
- Künç, Y. G. (2022). Turizm Etkinliği Çevre Performansını Etkiliyor Mu? Veri Zarflama Analizi ile Etkinlik Skorlarının Hesaplanması. *Alanya Akademik Bakış*, 6 (1) , 1921-1940. DOI: 10.29023/alanyaakademik.887885
- Muhammad, I, Q., Mohamed, A., H, Sanil, S. H. ve Amran R. K. (2017). Zaman, Dynamic Linkages Between Sustainable Tourism, Energy, Health and Eealth: Evidence from top 80 İnternational Tourist Destination Cities in 37 countries.

- Journal of Cleaner Production*, 158, 143-155,
<https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2017.05.001>.
- Mutlu, A. (2006). Küresel Kamusal Mallar Bağlamında Sağlık Hizmetleri ve Çevre Kirlenmesi: Üretim, Finansman ve Yönetim Sorunları, *Maliye Dergisi*, 150.
- Narayan, P.K. ve Narayan, S. (2008). Does Environmental Quality Influence Health Expenditures? Empirical Evidence from A Panel of Selected OECD Countries. *Ecological Economics*, 65, 367-374.
- Öztürk, İ. (2016) Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkelerde Turizm Gelişimi, Enerji Talebi ve Büyüme Faktörleri Arasındaki İlişkiler. *International Journal of Sustainable Development & World Ecology*, 23(2), 122-131, DOI: 10.1080/13504509.2015.1092000
- Polat, A. M. ve Ergun, S. (2018). Yapısal Kırılma Altında Türkiye’de Ekonomik Büyüme, CO₂ Emisyonu ve Sağlık Harcamaları İlişkisi, *Business and Economics Research Journal*, 9 (3), 481-497.
- Schmieder, J. ve Neidell, M. (2008). Air Pollution and Infant Health: Lessons from New Jersey, National Bureau of Economic Research, *Journal of Health Economics*, 28(3), 688–703.
- Tapsoba, P. P. Y. (2017). Sustainable Health Financing for Progress Towards Universal Health Coverage in Low- and Middle-Income Countries, *Economies and Finances Université Clermont Auvergne*.
- TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu) (2021). Erişim: 15 Mayıs 2023, <https://www.tuik.gov.tr/>
- TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu) (2022). Erişim: 15 Mayıs 2023, <https://www.tuik.gov.tr/>
- UNWTO (World Tourism Organization) (2020). Erişim: 15 Mayıs 2023, <https://www.eunwto.org/doi/pdf/10.18111/9789284421152>
- Yahaya, A., Nor, M. N., Habibullah, M. S., Ghani, J.A. ve Noor, Z. M. (2016). How Relevant is Environmental Quality to Per Capita Health Expenditures? Empirical Evidence From Panel of Developing Countries, *SpringerPlus*, 5(925), 2-14.
- Yazdi, S. K., Tahmasebi, Z. ve Mastorakis, N. (2014). Public Healthcare Expenditure and Environmental Quality in Iran. *Recent Advances in Applied Economics*, 126-134.
- Yılancı, V. (2012). Türkiye’de Para Talebi İstikrarlılığının Testi: Kayan Pencerelede Sınır Testi Yaklaşımı. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 33, 67-74.
- Zaidi, S. ve Saidi, K. (2018). Environmental Pollution, Health Expenditure and Economic Growth and in the Sub-Saharan Africa Countries: Panel ARDL Approach, *Sustainable Cities and Society*, 41, 833-840.
- Zhang, B., Wang, B. ve Wang, Z. (2017). Role of Renewable Energy and Nonrenewable Energy Consumption on EKC: Evidence from Pakistan, *Journal of Cleaner Production*, 156, 855– 864.
- Wang, Z., Asghar, M. M. ve Zaidi, S. A. H. (2019). CO₂ emisyonları, sağlık harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki dinamik bağlantılar: Pakistan’dan ampirik kanıtlar. *Environ Sci Pollut Res*, 26, 15285–15299 <https://doi.org/10.1007/s11356-019-04876-x>

World Health Organization (2010). WHO Guidelines for Indoor Air Quality: Selected Pollutants, Fact Sheet No. 187.

World Bank (2023). Erişim: 1 Haziran 2023, <https://data.worldbank.org/>

Qureshi, M. I., Khan, N. U. ve Rasli, A. M. (2015). Asya ülkelerinin çevresel kötülüklerle sağlık savaşı: tutmayı vaat ediyor. *Environ Sci Pollut Res*, 22, 11708–11715 (2015). <https://doi.org/10.1007/s11356-015-4440-8>

KATKI ORANI / CONTRIBUTION RATE	AÇIKLAMA / EXPLANATION	KATKIDA BULUNANLAR / CONTRIBUTORS
Fikir veya Kavram / <i>Idea or Notion</i>	Araştırma hipotezini veya fikrini oluşturmak / <i>Form the research hypothesis or idea</i>	(Onur YAĞIŞ)
Tasarım / <i>Design</i>	Yöntemi, ölçeği ve deseni tasarlamak / <i>Designing method, scale and pattern</i>	(Onur YAĞIŞ)
Veri Toplama ve İşleme / <i>Data Collecting and Processing</i>	Verileri toplamak, düzenlenmek ve raporlamak / <i>Collecting, organizing and reporting data</i>	(Onur YAĞIŞ)
Tartışma ve Yorum / <i>Discussion and Interpretation</i>	Bulguların değerlendirilmesinde ve sonuçlandırılmasında sorumluluk almak / <i>Taking responsibility in evaluating and finalizing the findings</i>	(Onur YAĞIŞ ve Mustafa TORUN)
Literatür Taraması / <i>Literature Review</i>	Çalışma için gerekli literatürü taramak / <i>Review the literature required for the study</i>	(Onur YAĞIŞ ve Mustafa TORUN)

--RESEARCH ARTICLE--

RELATIONSHIP BETWEEN BIOCAPACITY EFFICIENCY AND ECONOMIC GROWTH: SUR MODEL ANALYSIS FOR EUROPE

Aslı OKAY TOPRAK¹

Abstract

To investigate the relationship between biocapacity efficiency and economic growth, data from Austria, Belgium, Germany, Spain, the United Kingdom, Greece, Italy, and the Netherlands were used, which are the European countries with the largest deficits in the biocapacity-ecological footprint balance between 1970 and 2014. Biocapacity measures the biosphere's ability to renew itself and supply the resources and services required to sustain life. It expresses overall human demand for natural resources, waste management, and fertile land for urban activities. The phrase "ecological footprint" refers to the quantity of biologically productive land and water that a population must utilize to maintain the urban infrastructure that it inhabits, create all the resources that it consumes, and remove all the garbage that it generates. An ecological deficit exists when a country's ecological footprint exceeds its biocapacity as measured by its population. An ecological deficit suggests that a country's ecosystems are unable to absorb extra carbon dioxide discharged into the atmosphere. When calculating national biocapacity productivity, the relative productivity of an average hectare of a specific land-use type is considered. The biocapacity efficiency factor was used as the dependent variable in this study, which evaluated the eight European nations with the greatest ecological deficit. GDP, the fraction of the total population residing in urban agglomerations with populations greater than one million, and electric energy consumption were the independent variables. Seemingly Unrelated Regression (SUR) model's overall findings reveal that the biocapacity productivity factor and GDP are adversely connected. The biocapacity productivity factor decreased by 0.75% for every 1% rise in GDP. Austria and Belgium had the highest influence on the biocapacity productivity factor, according to country-specific information.

Keywords: *Economic Growth, Biocapacity productivity, Seemingly Unrelated Regression*

JEL Codes: *EO1, Q57, C33*

Başvuru: 17.08.2023 **Kabul:** 11.10.2023

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Kırklareli Üniversitesi İktisat Bölümü, a.okaytoprak@klu.edu.tr, ORCID No: 0000-0001-6575-2471

BIYOKAPASİTE VERİMLİLİĞİ VE EKONOMİK BÜYÜME ARASINDAKİ İLİŞKİ: AVRUPA İÇİN SUR MODEL ANALİZİ²

Öz

Bu çalışmada biyokapasite verimliliği ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemek için Biyokapasite-ekolojik ayak izi dengesinde en büyük açıklara sahip Avrupa ülkeleri olan Avusturya, Belçika, Almanya, İspanya, Birleşik Krallık, Yunanistan, İtalya ve Hollanda'nın 1970-2014 yılları arasındaki verileri ele alınmıştır. Biyokapasite, biyosferin kendini ne kadar iyi yenileyebildiğini ve yaşamı desteklemek için gerekli kaynakları ve hizmetleri ne kadar sunabildiğini göstermektedir. Doğal kaynaklar, atık yönetimi ve kentsel faaliyetler için ayrılan verimli araziler üzerindeki insan taleplerinin toplam miktarını yansıtmaktadır. "Ekolojik ayak izi" terimi, bir nüfusun işgal ettiği kentsel altyapıyı desteklemek, tükettiği tüm kaynakları üretmek ve ürettiği tüm atıkları ortadan kaldırmak için kullanması gereken biyolojik olarak verimli arazi ve su miktarını tanımlamaktadır. Bir ülkenin ekolojik ayak izi, nüfusu ile ölçülen biyokapasitesini aşarsa o ülke ekolojik açık vermektedir. Bir ülkenin ekolojik açığı varsa, bu durum ekosistemlerinin atmosfere salınan fazla karbondioksiti absorbe edemediğini göstermektedir. Ulusal biyokapasite verimliliği belirlenirken, belirli bir arazi kullanım türünün ortalama bir hektarının göreceli verimliliği değerlendirilmektedir. Biyokapasite verimlilik faktörü, Avrupa'da en büyük ekolojik açığı olan sekiz ülkeyi değerlendiren bu çalışmada bağımlı değişken olarak alınmıştır. Bağımsız değişkenler ise GSYİH, nüfusu bir milyonun üzerinde olan kentsel yığılmalarda yaşayan toplam nüfusun oranı ve Elektrik enerjisi tüketimidir. Görünürde İlişkisiz Regresyon (SUR) modelinin genel bulguları, Biyokapasite verimlilik faktörü ile GSYH'nin negatif ilişkili olduğunu göstermektedir. GSYH'deki %1'lik bir artış, Biyokapasite verimlilik faktöründe %0.75'lik bir düşüşe neden olmaktadır. Ülke bazlı istatistiklere göre, ekonomik büyümenin Biyokapasite verimlilik faktörü üzerinde en büyük etkiye sahip olduğu ülkeler ise Avusturya ve Belçika'dır.

Anahtar Kelimeler: *Ekonomik Büyüme, Biyokapasite Verimliliği, Görünürde İlişkisiz Regresyon Modeli*

JEL Kodları: *EO1, Q57, C33*

“Bu çalışma Araştırma ve Yayın Etiğine uygun olarak hazırlanmıştır.”

1. INTRODUCTION

All nations exploit their natural resources for rapid economic expansion in a competitive context, regardless of the impact on environmental quality. They are growing at the price of undesirable environmental changes caused by pollution of the air, water, and land. It is morally and ethically obligatory, according to the intergenerational equality concept, to conserve the environment for future generations. Climate change and global warming are at the forefront of environmental discussions worldwide, according to multiple decades. (Nyla, Rahman, and Jun, 2019:1-2). So, it is challenging in this century to sustain high rates of economic expansion while coping with rising levels of environmental degradation and energy use. Different academics have exhaustively investigated the link between economic

² Genişletilmiş Türkçe Özet, makalenin sonunda yer almaktadır.

activity, energy use, and environmental damage. These studies had a significant flaw in that they concentrated on a single or limited number of air contaminants as a stand-in for environmental deterioration. There are many aspects of how economic activity affects the environment, and these aspects cannot all be included in one measure of environmental deterioration. In recent years, new research has emerged that considers ecological footprint as a comprehensive and internationally comparable indicator of environmental damage caused by human activities. It is seen as a more realistic picture of environmental degradation than carbon dioxide emissions because it represents the human demand for natural resources and ecosystem services. The ecological footprint, which measures the amount of fertile land and water necessary to support human activities and sequester the rubbish generated, indicates the total amount of natural resources used by a population (Neagu, 2020:1).

To account for nature's contribution to human well-being expressed in global hectares (i.e., surface-equivalent biologically productive hectares), Ecological Footprint Accounting, a tool for environmental accounting, combines two metrics (the Ecological Footprint and the biocapacity). This approach tries to measure, aggregate, and express both human consumption and the biosphere's resource supply in terms of ecosystem services values. The two primary tenets of Ecological Footprint Accounting are additivity and equivalence. We can add up all the biologically productive space needed to satisfy human need using additive reasoning. Equivalence enables the expression of several land kinds, each with a unique production, in a single unit of measurement. Given the prevalent technology and resource management practices of the time, the Ecological Footprint is a measurement of the demand populations and activities placed on the biosphere each year. (Gabbi, Matthias, Patrizi, Pulselli, and Bastianoni, 2021:3). Ecological footprint consists of six elements: carbon footprints, forest land, fisheries, built-up land, grazing land, cropland, and degradation of oil stocks, mining, forestry, and soil. Ecological footprint emphasizes the effects of production and consumption on the environment, both direct and indirect. Ecological footprint is a more thorough way to quantify the environment than the ingrowth-environment nexus. Many nations use their natural resources for rapid economic growth regardless of their negative effects on the environment, such as water pollution, air pollution, and land pollution (Nyla, Rahman, and Jun, 2019: 2).

The entire input on how the ecosystem affects people is reflected in biocapacity. A decline in biocapacity suggests that the ecosystem's stability is being undermined, whereas an increase in biocapacity suggests that the stability of the ecosystem is being strengthened. Biocapacity evaluates the whole ecological land areas of cultivated land, grassland, woodland, forest, fossil fuel, and water to determine the overall feedback of the ecosystem's effect on humans. The ecosystem itself dictates how the ecological footprint affects biocapacity. This influence is a nonlinear process rather than a straightforward linear process because of the complexity of the ecosystem (Shen and Yue, 2023:5).

The Ecological Footprint is a key component of an accounting tool used to promote sustainable consumption of renewable resources. It measures the extent to which humans deplete natural resources faster than they can be replenished. The tool

combines elements of sustainable consumption using weighting factors that reflect the planet's regenerative capacity. The Ecological Footprint and Biocapacity, which measure biological production capacity, are sometimes combined. Reserve or deficit refers to the mathematical difference between Ecological Footprint and Biocapacity. (Schaefer, Luksch, Steinbach, Cabeca, and Hanquer, 2006:4). Biocapacity is a way of determining the number of renewable resources that have been made available by the biosphere's regenerative capacity. Most of the biosphere's regenerative ability is represented by biocapacity, which is calculated by combining the outputs of several ecosystems in each region, such as productive sea, pasture, and arable land. It also includes developed or degraded terrain. A more biologically productive region and higher production per unit area both increase the biocapacity of the earth. The country-specific yield factor explains the variations in land type productivity and technical development between nations. There are unique sets of yield parameters for each nation and year. A hectare of a particular land type, such as agriculture, pasture, forestland, marine water, or built-up regions, is converted into a global hectare using the equivalency factor. (Schaefer, Luksch, Steinbach, Cabeca, and Hanquer, 2006: 6-7). When a population's demand for natural resources and services exceeds the capacity of the environment to sustain them, a deficit occurs. This can happen at the national level if a country depletes its ecological assets, outsources its ecological needs through imports, or exceeds the ecosystem's capacity to absorb carbon dioxide. On the other hand, a region is said to have an ecological reserve when its environmental capacity exceeds its demand. (Global Footprint Network, 2023).

2. METHODOLOGY

Rees (1992) makes the case that current economic presumptions about urbanization and the sustainability of cities need to be changed considering overall ecological change using the notions of human carrying capacity and natural capital. He emphasizes that, while we are accustomed to thinking of cities as geographically distinct entities, much of the land occupied by their population extends well beyond their limits. He also points out that the ecological footprint of a metropolitan region is often at least a factor of ten bigger than that of a municipality. Within this framework the ecological footprint concept is based on the notion that a specific area of land in one or more ecosystem types is necessary to provide the consumption-related resource flows and waste sinks for every item of material or energy consumption. Therefore, it is necessary to assess the land-use implications of each important consumption category to establish the overall land area needed to sustain a specific pattern of consumption. Since it is impractical to estimate the amount of land needed for the production, upkeep, and disposal of each of the tens of thousands of consumer goods, the estimates are limited to a few broad categories and specific products (Wackernagel and Rees, *Our Ecological Footprint: Reducing Human Impact on the Earth*, 1996: 61). Separating consumption into five main categories—food, housing, transportation, consumer goods, and services—has shown to be effective. Any good or service can only be produced and used if diverse forms of ecological productivity are present. These ecological productivities can be translated into equivalents of land area. Calculating the total amount of land needed for all important consumption and waste

categories yields an estimate of the reference population's ecological footprint (Wackernagel and Rees, *Our Ecological Footprint: Reducing Human Impact on the Earth*, 1996:67). The Ecological Footprint assesses the demand side, which is biologically productive land and sea area - the ecological assets - that a population requires to create the renewable resources and ecological services it consumes. Biocapacity monitors the availability of ecological resources in nations, regions, or on a worldwide scale, as well as their ability to create renewable resources and ecological services (Galli, Wackernagel, Iha, and Lazarus, 2014:122).

2.1. Theoretical Literature

An economy's ecological footprint is calculated by keeping track of the resources needed to manufacture all the goods it generates, absorb its trash, and generate all its imports minus exports. Equation 1 illustrates how to compute it (Galli, Wackernagel, Iha, and Lazarus, 2014:122).

$$EF_c = EF_p + EF_i - EF_e \quad (1)$$

EF_c = ecological footprint of consumption

EF_p = ecological footprint of production

EF_i = ecological footprint of imported commodity flows

EF_e = ecological footprint of exported commodity flows

The Ecological Footprint (EF) of every single product i , regardless of whether it is produced locally, imported, or exported, is computed as in because ecological footprints are measured in global hectares (Galli, Wackernagel, Iha, and Lazarus, 2014:122):

$$EF = \frac{P_i}{Y_{w,i}} \cdot EQF_i \quad (2)$$

$Y_{w,i}$ is the annual world-average yield to produce commodity i (or its capacity to absorb carbon dioxide in cases where P is CO_2); and EQF_i is the equivalence factor for the land use type producing product i . Where P is the amount of each primary product i that is harvested (or carbon dioxide emitted) in the country (Galli, Wackernagel, Iha, and Lazarus, 2014:122).

Biocapacity serves as an ecological standard and measures nature's capacity to satisfy this need, whereas the Ecological Footprint quantifies human demand. The concept of biocapacity is used in Equation (3) to quantify the capacity of each nation's ecological assets to produce renewable resources and ecological services. $YF_{N,i}$ is the yield factor particular to the nation for the land generating goods i , and EQF_i is the equivalency factor for the land use type producing each product i . Where $A_{N,i}$ is the bioproductive area that is accessible to produce each product i at the country level (Galli, Wackernagel, Iha, and Lazarus, 2014:123).

$$BC = \sum_i A_{N,i} \cdot YF_{N,i} \cdot EQF_i \quad (3)$$

The biocapacity of a surface assesses how effectively it can restore the specific requirements of users. As follows, biocapacity refers to an ecosystem's potential to generate biological resources that humans consume and absorb waste materials produced by people, given current management practices and extraction technology. Biocapacity may fluctuate from year to year according to climate, management techniques, and the quantity of biocapacity seen as a desirable input into the human economy. In the National Footprint and Biocapacity Accounts, the yield factor and appropriate equivalence factor are multiplied by the actual physical area to estimate a region's biocapacity. Biocapacity is frequently expressed in global hectares (Global Footprint Network, 2023). Therefore, biocapacity is a significant indicator in terms of realizing sustainable growth for today's economies where climate change is accepted as one of the most significant problems.

2.2. Empirical Literature

In the empirical literature, it is common for carbon emissions to represent environmental destruction and be used in past and present models. However, biocapacity and ecological footprint data as a more comprehensive and complex measure have recently become more common, as it reflects environmental destruction and provides limited information regarding shedding light on climate crises. We can state that the effects of the COVID-19 pandemic and global warming have started to be observed intensively in the empirical literature.

The study by Nathaniel (2021) examined how biocapacity, human capital, and urbanization affected the EF using a sophisticated approach that tackles fundamental panel data concerns and can display results for individual countries. According to the research, human capital decreases the EF whereas biocapacity, economic expansion, and urbanization all enhance it. Additionally, the interaction coefficient between urbanization and economic growth is negative, indicating that if economic growth continues, urbanization will reach the necessary level to lower the EF. Except for Canada, all nations see a rise in EF due to biocapacity (Nathaniel, 2021:435).

Sarkodie (2021) maps nations' ecological performance, biocapacity, and carbon footprint. Using cutting-edge cross-country time series approaches, he evaluates the socioeconomic factors that influence environmental performance and convergence. He discovers that improving nations' biocapacity results in improved ecological performance. The top-performing nations in terms of the environment are Australia, Brazil, China, Germany, India, Japan, Russia, and the United States. He affirms that there is environmental convergence among nations, suggesting that over time, the differences in the ecological footprint and carbon emissions between higher-income and lower-income countries will disappear (Sarkodie, 2021).

Javed et. al. (2023) intended to explore the link between environmental rationality and economic actions that increase environmental indicators in Asia. The goal of the study is to establish a connection between economic development, globalization,

biocapacity, energy intensity, and renewable energy sources, as well as their effects on the ecological footprint in Asian nations between 1990 and 2017. The findings demonstrate that environmental quality is enhanced by increasing the proportion of renewable energy in overall energy consumption. The findings indicate that the ecological footprint rises by 0.55%, 0.08%, 0.06%, and 0.03% for each 1% increase in economic growth, globalization, biocapacity, and population density, respectively. Renewable energy does, however, help the environment by 0.04% (Javeed, Siddique, and Javed, 2023:77006)

Shen and Yue (2023) examined the nonlinear relationship between the ecological footprint and biocapacity from the perspective of the ecosystem's ability to self-regulate, providing a new perspective for measuring a country's sustainability. Using panel data from the G20 nations, this study developed a panel smooth transition model with a continuous transition process, overcoming the limits of linear models and agreeing with the progressive aspects of ecosystem change. According to the study's findings, the link between ecological footprint and biocapacity for the G20 nations has an inverted "U" shape. In terms of a country's degree of development, a rise in a developing nation's ecological footprint reduces its biocapacity, whereas an increase in a developed nation's ecological footprint increases it. Economic expansion reduces biocapacity, and excessive economic growth may irreversibly destroy the ecosystem. Because of technological advancements and population growth, biocapacity will expand. (Shen and Yue, 2023:1-2).

As the efforts of countries to balance economic growth and sustainable environmental conditions vary depending on the level of development, we can foresee that studies within this scope will gain more diversity in the future.

2.2.1. Ampirical Analysis

This study aims to analyze the relationship between the biocapacity productivity factor and economic growth in Austria, Belgium, Germany, Spain, United Kingdom, Greece, Italy, and Netherlands, which have an ecological footprint larger than their biocapacity. The countries considered in the study are the European countries with the highest deficit in terms of biocapacity ecological footprint. Accordingly, the biocapacity productivity factor (yield factor) reflecting the ecological footprint is used in the econometric analysis. The relative productivity of hectares with a certain land use type at the national and global levels is reflected in yield factors. For each sort of land use, there is a yield factor for each nation and each year.

The era of econometric analysis in Austria, Belgium, Germany, Spain, the United Kingdom, Greece, Italy, and the Netherlands is 1970-2014. The analysis relied on annual data. The World Bank's World Development Indicators database was used to acquire data for the econometric analysis period. The worldwide footprint network provided data on the yield factor variable, which was chosen to reflect biocapacity.

The quantity of regenerated primary products that humans can harvest per square unit of biologically productive land or water is referred to as yield. The yield factor accounts for variances in the productivity of a particular land type between countries.

The determinants of cropland, grazing land, woodland, and fishery production differ by nation and year (Global Footprint Network, 2023).

Seemingly Unrelated Regression (SUR) models have been used for this study. When the error terms of seemingly independent equations with no covariates are correlated, these systems of equations are apparently uncorrelated regression models (Eren, Yerdelen Tatoğlu ve Akarsu, 2022:873).

$$Y_t = \beta_1 + \beta_2 L_t + u_t \tag{4}$$

$$X_t = \alpha_1 + \alpha_2 K_t + v_t$$

In the system of equations as specified by equation 4, Y and X are interdependent, while L and K are independent variables of the respective models. The constants α_1 and β_1 are independent variables of the models to which they are related. In this equation system, there are no covariates, but it is assumed that the error terms u_t and v_t are correlated with each other. If this correlation does not exist, the two equations estimated by the least-squares method will be independent. A seemingly uncorrelated regression model can be estimated using the generalized least-squares method. In the first stage of estimation, the system of equations both models are estimated by the least squares method and residuals were obtained. After estimating the variance covariance matrix, generalized least squares forecasts are made.

$$\beta = (X' \Omega^{-1} X)^{-1} X' \Omega^{-1} Y \tag{5}$$

Whether the equations have apparently uncorrelated regressions, the Breusch Pagan LM (1980) test determines the significance of the correlation between error terms. If the calculated value is greater than the table value, the null hypothesis is rejected, indicating that the error terms are correlated with each other. Therefore, it is concluded that estimation methods for apparently uncorrelated regression should be used.

The summary statistics for the data set used in the study are shown in Table 1 below.

Table 1. Summary Statistics

Variable	Abr.	Obs	Mean	Std.Dev.	Min.	Max.
Yield Factor	yldf	360	1.426967	.4498351	.574246	2.5188
GDP (constant 2015 US\$)	gdp	360	9.84e+11	8.59e+11	9.43e+10	3.31e+12
Population in urban agglomerations of more than 1 million (% of total population)	pop	360	20.6367	6.587933	8.795635	31.12659
Electric power consumption (kWh per capita)	eltrc	360	5134.152	1715.596	1023.792	8683.671

Due to the difference in scale between the data in the study, it was decided that the functional form of the data should be logarithmic except yield factor.

$$yldf_{it} = \beta_0 + \beta_1 \lgdp_{it} + \beta_2 \lpop_{it} + \beta_3 \leltrc_{it} + \varepsilon_t$$

Table 2. Correlation Matrix

Variable	yldf	lgdp	lpop	leltrc
yldf	1.000			
lgdp	0.3544	1.000		
lpop	-0.3659	-0.4805	1.000	
leltrc	0.3154	0.3319	-0.2751	1.000
	0.0000	0.0000	0.0000	

According to the correlation matrix in Table 2, all variables in the model are significant.

Table 3. VIF Values

Variable	VIF	1/VIF
lgdp	1.38	0.725946
lpop	1.33	0.754055
leltrc	1.15	0.872484
Mean VIF	1.28	

The average of the vif values in Table 3 is below 5. According to this result, there is no multicollinearity problem between the variables. For the condition of normal distribution, the Jarque-Bera value should be less than 5 and the probability value

should be higher than 0.05. The calculated Jarque-Bera value is 3.97 and the probability value is 0.1374. There is no normal distribution problem in the model.

3. RESULTS

According to the swamy, pesaran and yamagata test results in table 4, the parameters are heterogeneous. According to the results of the Breusch-Pagan test (chi2(28) =4015.31, pr=0.0000) for inter-unit correlation, there is an inter-unit correlation. Since the time is 31 years and the number of countries is 8, it is appropriate to use SUR estimator.

Table 4. Test results of Swamy, Pesaran and Yamagata for slope heterogeneity

Swamy	Test of parameter constancy		Chi2(28) =4015.31 Prob>chi2=0.0000	H ₀ = rejected
	Delta	p-value	Ho: slope coefficients are homogenous	
Pesaran and Yamagata	21.859	0.000	<i>H₀ = rejected</i>	
	Adj.	0.000		
	23.185			

According to the SUR estimator results in Table 5, the results for 8 countries are significant. However, the r-squared values vary between approximately 20% and 91%, indicating a heterogeneous structure.

Table 5. Seemingly Unrelated Regression

Equation	R-sq	Chi2	P
yldf1	0.7617	138.33	0.0000
yldf2	0.4477	36.03	0.0000
yldf3	0.5065	44.33	0.0000
yldf4	0.2090	12.96	0.0047
yldf5	0.5507	43.74	0.0000
yldf6	0.4127	36.17	0.0000
yldf7	0.7572	157.97	0.0000
yldf8	0.9169	512.05	0.0000

Breusch-Pagan test of independence: chi2(28) = 87.975, Pr = 0.0000 (there is correlation between units)

According to the results in Table 5, the proportion of variations explained by the dependent variables is 76% for Austria, 44% for Belgium, 50% for Germany, 20% for Spain, 55% for United Kingdom, 41% for Greece, 75% for Italy, and 91% for Netherlands.

Table 6 presents the SUR estimator results for 8 countries. Country number 1 in Austria. According to the SUR estimator results, all parameters are significant. A 1% increase in Austria's GDP decreases yield factor by approximately 2.21%. A 1% increase in Austria's population in urban agglomerations of more than 1 million (% of

total population) decreases yield factor by approximately 1.13%. A 1% increase in Austria's electric power consumption increases yield factor by approximately 1.81%.

Table 6. Seemingly Unrelated Regression for Each Country

	Coef.	Std. Err.	P>z
lgdp1	-2.213947	0.3407661	0.000
lpop1	-1.131572	0.5256173	0.031
leltrc1	1.813766	0.3608344	0.000
cons	47.21117	5.44846	0.000
lgdp2	-1.134157	0.2088412	0.000
lpop2	10.07292	2.135945	0.000
leltrc2	0.2715878	0.1763935	0.124
cons	-3.898471	5.048417	0.440
lgdp3	0.3499488	0.1386072	0.012
lpop3	-4.290517	0.7554567	0.000
leltrc3	-0.6931367	0.2072558	0.001
cons	7.509123	2.279237	0.001
lgdp4	-0.4021266	0.2835059	0.156
lpop4	-1.305223	1.044045	0.211
leltrc4	0.5432901	0.2255167	0.016
cons	11.39656	5.624827	0.043
lgdp5	-0.3551858	0.148572	0.017
lpop5	-5.497204	1.113122	0.000
leltrc5	0.6701385	0.3913734	0.087
cons	24.29173	5.298374	0.000
lgdp6	-0.5424141	0.17981	0.003
lpop6	2.778352	0.6151632	0.000
leltrc6	0.2819781	0.1037198	0.007
cons	3.435394	4.56419	0.452
lgdp7	-0.7037867	0.4747244	0.138
lpop7	10.66448	1.290633	0.000
leltrc7	0.3336428	0.3927092	0.396
cons	-13.20833	9.06397	0.145
lgdp8	-1.023772	0.2201307	0.000
lpop8	1.099087	0.5207246	0.035
leltrc8	0.4576026	0.3232183	0.157
cons	22.37409	3.222911	0.000

Country 2 in the model is Belgium. According to SUR results, GDP, and population in urban agglomerations of more than 1 million (% of total population) parameters for Belgium are significant. A 1% increase in Belgium's GDP decreases yield factor by approximately 1.13%. A 1% increase in Austria's population in urban agglomerations of more than 1 million (% of total population) increases yield factor by approximately 10.07%.

The third country in the model is Germany. According to SUR results, all parameters for Germany are significant. A 1% increase in Germany's GDP increases yield factor by approximately 0.34%. A 1% increase in Germany's population in urban agglomerations of more than 1 million (% of total population) reduces yield factor by

about 4.29%. A 1% increase in Germany's electric power consumption reduces yield factor by 0.69%.

The 4th country in the model is Spain. According to SUR results, electric power consumption and constant parameters for Spain are significant. A 1% increase in Spain's electric power consumption increases yield factor by approximately 0.54%.

The 5th country in the model is United Kingdom. According to SUR results, all parameters for United Kingdom are significant except electric power consumption. A 1% increase in United Kingdom's GDP decreases yield factor by approximately 0.35%. A 1% increase in United Kingdom's population in urban agglomerations of more than 1 million (% of total population) decreases yield factor by approximately 5.49%.

The 6th country in the model is Greece. According to SUR results, all parameters for Greece is significant except constant parameter. A 1% increase in Greece's GDP decreases yield factor by approximately 0.54%. A 1% increase in Greece's population in urban agglomerations of more than 1 million (% of total population) increases yield factor by approximately 2.77%. A 1% increase in Greece's electric power consumption increases yield factor by about 0.28%.

The 7th country in the model is Italy. According to SUR results, only population in urban agglomerations of more than 1 million (% of total population) parameter is significant for Italy. A 1% increase in Italy's population increases yield factor by about 10%.

The 8th country in the model is Netherlands. According to SUR results, the GDP, population in urban agglomerations of more than 1 million (% of total population), and constant parameters for Netherlands are insignificant. A 1% increase in Netherlands's GDP reduces yield factor by about 1.02%. A 1% increase in Netherlands's population in urban agglomerations of more than 1 million (% of total population) increases yield factor by about 1.09%.

According to the results of the SUR model on a country-by-country basis, Germany seems to be more oriented towards a sustainable economic growth model and has been more successful in this area. However, agglomeration in the urban population and the use of electric power have negative impacts on the biocapacity productivity factor. Austria has the most negative impact on the biocapacity productivity factor. The urban population agglomeration in Austria has a negative impact on the biocapacity productivity factor. Similarly, economic growth in Belgium had a negative impact on the biocapacity productivity factor. However, in contrast to growth, the positive effect of urban agglomeration on biocapacity productivity was quite high.

4. DISCUSSION

Table 7 presents the overall results of the SUR model. The calculated value of all parameters is greater than the table value ($t_{table}=1.96665$), so all parameters are significant. If we make a comment for all 8 countries in the model, a 1% increase in the GDP of all these 8 countries decreases yield factor by approximately 0.75%. A 1% increase in the population in urban agglomerations of more than 1 million (% of total population) of all these 8 countries increases yield factor by approximately 1.54%. A 1% increase in the electric power consumption of all these 8 countries increases yield factor by approximately 0.45%.

According to the general results of the SUR model, economic growth in the countries considered in this study cannot be realized at the desired level of sustainability. We can state that supporting economic growth models that support a sustainable environment is important in this context. However, we can state that the urban population has a high sensitivity towards the environment, which is supported by the finding that an increase in population density positively affects the productivity factor. Similarly, the orientation towards renewable energy throughout Europe is also reflected in the results of the model.

Table 7. General results of the SUR model

	Beta	Standart Error	$t_{calculated}$
lgdp	-0.7531801	0.09577646	7.863937548
lpop	1.54879038	0.39634331	3.90769906
leltrc	0.45985865	0.10290699	4.46868235
_cons	12.3889083	15.279173	0.810836

CONCLUSION

It is extremely typical in the environmental economics literature to refer to carbon emissions as a single environmental contaminant. However, we can conclude that ecological footprint is now widely used in environmental economics research as a more accurate representation of environmental harm. To provide the renewable resources and ecological services that a community consumes, a population needs biologically productive ecological assets. These assets are evaluated by the ecological footprint. Biocapacity, on the other hand, monitors the availability of ecological resources on a global, regional, or national scale as well as their capacity to provide renewable resources and ecological services. Put differently, a surface's biocapacity refers to its capacity to both create the biological resources humans require and absorb the waste products they make. It serves as a gauge of how effectively a surface can accommodate its users. When a population's ecological footprint exceeds the biocapacity of the region they may access, an ecological deficit result. An ecological reserve, on the other hand, is present when a region's biocapacity surpasses its ecological footprint.

Among the eight countries included in the study, Austria and the Netherlands are the countries where the negative effect of growth rate on biocapacity is observed the most. Unlike these countries, Germany represents a unique country where economic growth causes a positive effect on biocapacity. While the effect of economic growth on biocapacity in Italy is statistically insignificant, the effect of economic growth on biocapacity is negative in Belgium, Spain, and Greece. The positive effect of population in urban agglomerations of more than 1 million (% of total population) in large cities on biocapacity is high in Belgium and Italy, while the positive effect in Greece and the Netherlands is relatively small. In Austria, Germany, and Spain, population in urban agglomerations of more than 1 million (% of total population) has a negative impact on biocapacity. Electric power consumption has a positive effect on biocapacity in Austria and Greece, but a negative effect in Germany.

If we make a remark for all eight nations in the model, a 1% increase in GDP reduces the yield factor by approximately 0.75%. A 1% increase in the population of urban agglomerations of more than one million people (% of the total population) in all eight nations raises the yield factor by approximately 1.54%. A 1% increase in electric power usage across all eight nations increased the yield factor by approximately 0.45%.

Finding a balance between economic growth and environmental sustainability has become a top priority aim at the global level in the modern world, where the issues of global warming and climate change are growing. World economies now strive to expand economically while minimizing their environmental impact. However, because there is a complicated relationship between economic development, biodiversity, ecosystem services, and human well-being, the ecological footprint is still not a significant component in political decision-making. The fact that the results of sustainable growth efforts are insufficient even in European countries can be considered an indicator that we are progressing very slowly in taking measures against the global climate crisis, considering that these countries are more sensitive to the sustainable environment. In the fight against the climate crisis, on which many international organizations have emphasized and announced action plans, it is seen that it is not enough for individuals to change their daily behavioral patterns. There is a need to create an agenda to hold economic actors responsible in parallel with their pollution rates, and to design a consistent and decisive sanction mechanism. While it is of great importance to harmonize the industrial structure and energy use with sustainable growth and to be determined in this direction, the resistance of economies that contribute the most to environmental problems at the global level to such transformations will hinder a comprehensive action plan to be implemented against the global climate crisis.

BİYOKAPASİTE VERİMLİLİĞİ VE EKONOMİK BÜYÜME ARASINDAKİ İLİŞKİ: AVRUPA İÇİN SUR MODEL ANALİZİ

1. GİRİŞ

Küresel piyasaların rekabetçi ortamında, ekonomik aktörlerin çevre üzerindeki etkisine bakmaksızın doğal kaynakları yüksek büyüme oranları için hızla tüketme eğiliminde olduğunu söyleyebiliriz. Bu durumda nesiller arası eşitlik ilkesi göz ardı edilmekte ve çevresel bozulma pahasına büyüme odaklı politikalar sürdürülmektedir. Ancak artık daha da görünür hale gelmiş olan iklim değişikliği ve küresel ısınma günümüzde çevre tartışmalarının giderek daha da alevlenmesine yol açmaktadır. Sürdürülebilir büyüme odaklı araştırmaların artması ile çevresel bozulma için bir vekil olarak tek veya az sayıda hava kirleticisine odaklanılması giderek artan düzeyde eleştirilmeye başlanmıştır. Ekonomik faaliyetlerin çevreyi etkilemesinin çeşitli yolları mevcut olduğundan çevresel zararın tek bir ölçüt ile değerlendirilmesi yeterli görülmemektedir. Son yıllarda ekolojik ayak izini insan faaliyetlerinin neden olduğu çevresel zararın kapsamlı ve uluslararası karşılaştırılabilir bir göstergesi olarak gören yeni araştırmalar ortaya çıkmıştır. İnsan faaliyetlerini desteklemek ve atıkları tutmak için gereken verimli toprak ve su miktarını hesaplayan ekolojik ayak izi, bir nüfus tarafından tüketilen doğal kaynakların toplam miktarını temsil etmektedir. Dolayısıyla yeşil büyüme odaklı modellerin oluşturulabilmesi için önemli bir ölçüt olma niteliği taşıdığı kabul edilmektedir.

2. YÖNTEM

Bu çalışmada biyokapasite verimliliği ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemek için Biyokapasite-ekolojik ayak izi dengesinde en büyük açıklara sahip Avrupa ülkeleri olan Avusturya, Belçika, Almanya, İspanya, Birleşik Krallık, Yunanistan, İtalya ve Hollanda'nın 1970-2014 yılları arasındaki verileri ele alınmıştır. Biyokapasite, biyosferin kendini ne kadar iyi yenileyebildiğini ve yaşamı desteklemek için gerekli kaynakları ve hizmetleri ne kadar sunabildiğini göstermektedir. "Ekolojik ayak izi" terimi, bir nüfusun işgal ettiği kentsel altyapıyı desteklemek, tükettiği tüm kaynakları üretmek ve ürettiği tüm atıkları ortadan kaldırmak için kullanması gereken biyolojik olarak verimli arazi ve su miktarını tanımlamaktadır. Bir ülkenin ekolojik ayak izi, nüfusu ile ölçülen biyokapasitesini aşıyorsa o ülke ekolojik açık vermektedir. Bir ülkenin ekolojik açığı varsa, bu durum ekosistemlerinin atmosfere salınan fazla karbondioksiti absorbe edemediğini göstermektedir. Avrupa'da en büyük ekolojik açığı olan sekiz ülkeyi değerlendiren bu çalışmada Biyokapasite verimlilik faktörü, bağımlı değişken, GSYİH, nüfusu bir milyonun üzerinde olan kentsel yığılmalarda yaşayan toplam nüfusun oranı ve Elektrik enerjisi tüketiminin bağımsız değişken olarak alındığı görünürde ilişkisiz regresyon modeli (SUR) kullanılmıştır.

3. BULGULAR

Ülkeler bazında elde edilen SUR modeli sonuçlarına göre, Almanya'nın sürdürülebilir bir ekonomik büyüme modeline daha fazla yöneldiği ve bu modelde daha başarılı olduğu görülmektedir. Bununla birlikte, Almanya'da kentsel nüfus yığılması ve elektrik enerjisi kullanımı biyokapasite üretkenlik faktörü üzerinde negatif bir etkiye sahiptir. Biyokapasite verimliliği üzerinde en olumsuz etkiye sahip ülke Avusturya'dır. Avusturya'da kentsel nüfus yığılması biyokapasite üretkenlik faktörü üzerinde olumsuz bir etkiye sahiptir. Benzer şekilde, Belçika'da ekonomik büyüme biyokapasite üretkenlik faktörü üzerinde olumsuz bir etki yaratmaktadır. Ancak ekonomik büyümenin aksine Belçika'da kentsel yığılma biyokapasite üretimi üzerinde önemli bir pozitif etkiye sahiptir.

4. TARTIŞMA

Avusturya ve Hollanda, incelenen sekiz ülke arasında büyüme oranının biyokapasite üzerindeki olumsuz etkisinin en yüksek olduğu ülkelerdir. Bu ülkelerin aksine, ekonomik büyümenin biyokapasite üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğu tek ülke Almanya'dır. İtalya'da ekonomik büyümenin biyokapasite üzerindeki etkisi istatistiksel olarak ihmal edilebilir düzeydeyken, Belçika, İspanya ve Yunanistan'da biyokapasite üzerindeki etki negatiftir. Büyük şehirlerde nüfus yoğunlaşmasının biyokapasite üzerindeki olumlu etkisi en fazla Belçika ve İtalya'da görülürken, Yunanistan ve Hollanda'da minimum düzeydedir. Avusturya, Almanya ve İspanya'da bir milyondan fazla kişinin yaşadığı kentsel yığılmalarda nüfus artışı (toplam nüfusun yüzdesi olarak) biyokapasite üzerinde olumsuz bir etkiye sahiptir. Elektrik enerjisi kullanımı Avusturya ve Yunanistan'da biyokapasiteyi artırırken Almanya'da azaltmaktadır. GSYH'deki %1'lik bir artış, modeldeki sekiz ülkenin tamamı için verim faktörünü yaklaşık %0,75 oranında azaltmaktadır. GSYH'deki %1'lik bir artış, modeldeki sekiz ülkenin tamamında verim faktörünü yaklaşık %0,75 oranında azaltmaktadır. Sekiz ülkenin tamamında, bir milyondan fazla kişinin yaşadığı kentsel yığılmaların nüfusundaki %1'lik artış (toplam nüfusun %'si) verim faktörünü yaklaşık %1,54 oranında iyileştirmektedir. Sekiz ülkenin tamamında elektrik enerjisi tüketimindeki %1'lik artış, verim faktörünü yaklaşık %0,45 oranında arttırmaktadır.

SONUÇ

Karbon emisyonları, çevre ekonomisi literatüründe sıklıkla tek bir çevresel kirlenici olarak anılmaktadır. Bununla birlikte, ekolojik ayak izinin artık çevre ekonomisi araştırmalarında çevresel zararın daha gerçekçi bir ölçüsü olarak yaygın bir şekilde kullanıldığı söylenebilir. Bir toplumun tükettiği yenilenebilir kaynakları ve ekolojik hizmetleri sunabilmesi için biyolojik olarak aktif ekolojik varlıklara ihtiyacı vardır. Ekolojik ayak izi bu varlıkları değerlendirmek için kullanılır. Öte yandan biyokapasite, ekolojik kaynakların küresel, bölgesel veya ulusal mevcudiyetinin yanı sıra yenilenebilir kaynaklar ve ekolojik hizmetler sunma kapasitelerini de izler. Küresel ısınma ve iklim değişikliğinin giderek yaygınlaştığı günümüzde ekonomik büyüme ile çevresel sürdürülebilirlik arasında bir denge kurmak öncelikli bir hedef

haline gelmiştir. Dünya ekonomileri şu anda çevresel etkilerini azaltırken ekonomik olarak büyümeye çalışmaktadır. Ancak ekonomik kalkınma, biyoçeşitlilik, ekosistem hizmetleri ve insan refahı arasındaki karmaşık etkileşim nedeniyle ekolojik ayak izi, siyasi karar alma süreçlerinde çoğu zaman göz ardı edilmektedir. Sürdürülebilir büyüme çabalarının sonuçlarının Avrupa ülkelerinde bile yetersiz olması, bu ülkelerin sürdürülebilir çevre konusunda daha duyarlı olmalarına rağmen küresel iklim kriziyle mücadelede yavaş ilerleme kaydettiğimizin bir göstergesi olarak yorumlanabilir. Birçok uluslararası kuruluşun dile getirdiği eylem planları ve bireylerin günlük davranış kalıplarını değiştirmeleri gibi önlemler iklim felaketiyle mücadele için yetersiz kalmaktadır. Ekonomik aktörlerin kirlilik oranlarıyla orantılı olarak hesap vermelerini sağlayacak bir strateji geliştirmenin yanı sıra tutarlı ve kararlı bir yaptırım mekanizması inşa edilmesi gerekmektedir. Sanayi yapısı ve enerji kullanımının sürdürülebilir büyüme ile uyumlu hale getirilmesi ve bu yönde kararlı olunması kritik önem taşırken, küresel çevre sorunlarına en fazla katkıda bulunan ekonomilerin bu tür dönüşümlere direnç göstermesi, küresel iklim krizi ile mücadele için kapsamlı bir eylem planının hayata geçirilmesini sekteye uğratmaktadır.

REFERENCES

- Danish, K., Hassan, S. T., Baloch, M. A., Mahmood, N., and Zhang, J. W. (2019). Linking Economic Growth and Ecological Footprint Through Human Capital and Biocapacity. *Sustainable Cities and Society*, 47, 1-10.
- Eren, Z., Yerdelen Tatoğlu, F., and Akarsu, T. (2022). Isınma Amaçlı Doğal Gaz Kullanımının Erzurum İli Hava Kalitesine Etkisinin SO₂ ve PM₁₀ Parametreleri Üzerinden İstatistiksel Bir Değerlendirilmesi. *Pamukkale Üniversitesi Mühendislik Bilimleri Dergisi*, 28(6),869-880.
- Gabbi, G., Matthias, M., Patrizi, N., Pulselli, F. M., and Bastianoni, S. (2021). The Biocapacity Adjusted Economic Growth:Developing A New Indicator. *Ecological Indicators*, 122,1-7.
- Galli, A., Wackernagel, M., Iha, K., and Lazarus, E. (2014). Ecological Footprint: Implications for Biodiversity. *Biological Conservation*, 173, 121-132.
- Global Footprint Network Erişim: 12.06.2023, <https://data.footprintnetwork.org/#/>
- Global Footprint Network Erişim: 12.06.2023, <https://www.footprintnetwork.org/resources/glossary/>
- Javeed, S., Siddique, H. M., and Javed, F. (2023). Ecological Footprint, Globalization, and Economic Growth: Evidence from Asia. *Environmental Science and Pollution Research*, 30, 77006-77021.
- Nathaniel, S. P. (2021). Biocapacity, Human Capital and Ecological Footprint in G7 Countries: The Moderating Role of Urbanization and Necessary Lessons for Emerging Economies. *Energy, Ecology and Environment*, 6(5),435-450.
- Neagu, O. (2020). Economic Complexity and Ecological Footprint: Evidence from the Most Complex Economies in the World. *Sustainability*, 12(9031), 1-18.
- Nyla, S., Rahman, S. U., and Jun, Z. (2019). The Impact of Human Capital and Biocapacity on Environment: Environmental Quality Measure Through Ecological Footprint and Greenhouse Gases. *Journal of Pollution Effects and Control*, 7(2),1-13.

- Shen, Y., and Yue, S. (2023). Does Ecological Footprint Affect Biocapacity? Evidence from the Experiences of G20 Countries. *Natural Resource Modeling Wiley*, 1-18.
- Schaefer, F., Luksch, U., Steinbach, N., Cabeca, J., and Hanquer, J. (2006). *Ecological Footprint and Biocapacity: The World's Ability to Regenerate Resources and Absorb Waste in A Limited Time Period*. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.
- Shalabh, I. K. (2023, July 12). Seemingly Unrelated Regression Equations Models. <http://home.iitk.ac.in/~shalab/econometrics/Chapter18-Econometrics-SUREModels.pdf>
- Wackernagel, M., and Rees, W. E. (1996). Our Ecological Footprint: Reducing Human Impact on the Earth Erişim: 12.06.2023, <https://faculty.washington.edu/stevehar/footprint.pdf> adresinden alındı
- Wackernagel, M., Lewan, L., and Hansson, C. B. (1999, November). Evaluating the Use of Natural Capita with the Ecological Footprint: Applications in Sweden and Subregions. *Springer on Behalf of Royal Swedish Academy of Sciences*, 28(7),604-612.
- Yerdelen Tatoğlu, F. (2020). *İleri Panel Veri Analizi: Stata Uygulamalı*. İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Zellner, A. (1962, June). An Efficient Method of Estimating Seemingly Unrelated Regressions and Tests for Aggregation Bias. *Journal of the American Statistical Association*, 348-368.

KATKI ORANI / CONTRIBUTION RATE	AÇIKLAMA / EXPLANATION	KATKIDA BULUNANLAR / CONTRIBUTORS
Fikir veya Kavram / <i>Idea or Notion</i>	Araştırma hipotezini veya fikrini oluşturmak / <i>Form the research hypothesis or idea</i>	Aslı OKAY TOPRAK
Tasarım / <i>Design</i>	Yöntemi, ölçeği ve deseni tasarlamak / <i>Designing method, scale and pattern</i>	Aslı OKAY TOPRAK
Veri Toplama ve İşleme / <i>Data Collecting and Processing</i>	Verileri toplamak, düzenlenmek ve raporlamak / <i>Collecting, organizing and reporting data</i>	Aslı OKAY TOPRAK
Tartışma ve Yorum / <i>Discussion and Interpretation</i>	Bulguların değerlendirilmesinde ve sonuçlandırılmasında sorumluluk almak / <i>Taking responsibility in evaluating and finalizing the findings</i>	Aslı OKAY TOPRAK
Literatür Taraması / <i>Literature Review</i>	alışma için gerekli literatürü taramak / <i>Review the literature required for the study</i>	Aslı OKAY TOPRAK

-RESEARCH ARTICLE-

**MEDIATING ROLE OF CONSUMER PURCHASE INTENTION ON THE
RELATIONSHIP BETWEEN INFLUENCER'S PERCEIVED
CHARACTERISTICS AND CONSUMER PURCHASE BEHAVIOR**

Mert İNAL¹ & Erkan BİL²

Abstract

This paper aims to explore the mediating role of purchase intention in the relationship between two selected characteristics of influencers and purchase behavior in the context of influencer marketing. In addition, the aim of this paper to examine these selected characteristics' (trust and similarity, as defined by Parasocial Interaction Theory and Planned Behavior Theory) impact on both purchase intention and purchase behavior. The main population of this paper comprises social media users who actively use social media platforms and follow at least one influencer. In order to represent the research population in the best possible way, participants were reached through convenience sampling technique. Descriptive statistical analysis was performed in IBM SPSS 20 program, and confirmatory factor analysis and structural equation modeling analysis were performed using the SmartPLS 4 package program. The results showed that purchase intention has a mediating effect on the purchase behavior's relationships between trust and similarity. In addition, it was revealed that trust and similarity have positive and significant effects on purchase intention and purchase behavior. The main contribution of that paper to the literature is not only to reveal the mediating role of purchase intention in the purchase behavior's relationship between trust and similarity but also to show the effects of trust and similarity on purchase intention and to determine the effects of these variables on purchase behavior in the context of influencer marketing. As a result of this paper, it is observed that businesses can benefit from influencers in the context of Planned Behavior Theory and Social Interaction Theory to enhance the effectiveness of their marketing communication efforts. Influencers can contribute to businesses through their follower networks, personal positioning opportunities, communication content, follower trust, and the personas they create in their connections with consumers. Choosing the appropriate Influencer for businesses not only increases the sales of their products and services, but also positively affects brand positioning, brand image and brand value.

Keywords: *Influencer Marketing, Social Media, Purchase Intention, Purchase Behavior, Mediating Effect*

JEL Codes: M3, M30, M31

Başvuru: 13.09.2023

Kabul: 24.09.2023

¹ Research Assistant, Çanakkale Onsekiz Mart University (Canakkale/Turkey); PhD Student, Sakarya University (Sakarya/Turkey), mert.inal@comu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2993-2982

² Associate Professor, Çanakkale Onsekiz Mart University (Canakkale/Turkey), erkanbil@comu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4301-3816

TÜKETİCİ SATIN ALMA NİYETİNİN İNFLUENCERLARIN ALGILANAN ÖZELLİKLERİ İLE TÜKETİCİ SATIN ALMA DAVRANIŞI ARASINDAKİ ARACILIK ROLÜ

Öz

Bu çalışmanın amacı, influencerların seçilmiş iki özelliği ile satın alma davranışı arasındaki ilişkide satın alma niyetinin aracı rolünü etkileyici pazarlama bağlamında araştırmaktır. Ayrıca, seçilen bu özelliklerin (Parasosyal Etkileşim Teorisi ve Planlı Davranış Teorisi'ne dayanan güven ve benzerlik) hem satın alma niyeti hem de satın alma davranışı üzerindeki etkisini araştırmak amaçlanmaktadır. Bu araştırmanın evrenini sosyal medya platformlarını aktif olarak kullanan ve en az bir influencerı takip eden sosyal medya kullanıcıları oluşturmaktadır. Araştırma evrenini en iyi şekilde temsil edebilmek için kolayda örnekleme tekniği ile katılımcılara ulaşılmıştır. IBM SPSS 20 programında tanımlayıcı istatistiksel analizler, SmartPLS 4 paket programında ise doğrulayıcı faktör analizi ve yapısal eşitlik modellemesi (YEM) analizi yapılmıştır. Analiz sonuçlarına göre, satın alma niyetinin, güven ile satın alma davranışı ve benzerlik ile satın alma davranışı arasındaki ilişkilerde aracı etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca güven ve benzerliğin satın alma niyeti ve satın alma davranışı üzerinde pozitif ve anlamlı etkilerinin olduğu ortaya çıkmıştır. Bu çalışmanın literatüre katkısı, yalnızca güven ve benzerlik ile satın alma davranışı arasındaki ilişkide satın alma niyetinin aracı rolünü ortaya koymak değil, aynı zamanda güven ve benzerliğin satın alma niyeti üzerindeki etkilerini ortaya koymak ve bu değişkenlerin satın alma davranışı üzerindeki etkilerini etkileyici pazarlama bağlamında incelemektir. Araştırma sonucunda, işletmelerin pazarlama iletişimi etkinliğini artırmak amacıyla Planlı Davranış Teorisi ve Sosyal Etkileşim Teorisi bağlamında, influencerların; takipçi ağları, kişisel konumlandırma imkanı, iletişim içeriği, takipçi güveni ve yarattıkları persona ile tüketicilerle kurdukları bağdan faydalanabileceği görülmektedir. İşletmelerin ürün ve hizmetlerine uygun influencer seçimleri satışları arttırabileceği gibi marka konumlandırmasına, marka imajına ve marka değerine olumlu katkılar sağlayabilir.

Anahtar Kelimeler: *Influencer Pazarlama, Sosyal Medya, Satın Alma Niyeti, Satın Alma Davranışı, Aracılık Etkisi*

JEL Kodları: M3, M30, M31.

“Bu çalışma Araştırma ve Yayın Etiğine uygun olarak hazırlanmıştır.”

1. INTRODUCTION

Nowadays, the internet is indispensable for humanity. Approximately 5.18 billion people use the internet and 4.80 billion of those use social media (We Are Social, 2023). Marketing can be considered a constantly evolving organism that adapts to changing circumstances and embraces new ideas and approaches. Once the internet's commercial and influential potential became evident, marketing adapted to the

internet age almost instantly. The emergence of the internet heralded a profound paradigm shift in how businesses could establish meaningful connections with their target demographics and strategically promote their array of products and services. In this context, consumer behaviors also change, resulting in the emergence of new marketing strategies and analysis methods. Therefore, some new notions come up to the surface, such as social media marketing, influencer marketing, and digital marketing. Studies show that companies must remain agile and open to embracing new technologies and strategies like these to stay competitive in today's fast-paced online environment.

Digital marketing refers to the utilization of digital technologies, predominantly on the internet, mobile phones, display advertising, and various digital platforms, to promote products or services effectively (Desai, 2019). Today digital marketing has become a critical and highly effective component of the modern marketing mix. Recently, many types of companies use the digital marketing due to the low cost of promotion and better efficiency (Mandal & Joshi, 2017).

Bil and Özkaya conducted a study in 2020 comparing digital marketing strategies with traditional marketing strategies, and their findings indicated that digital marketing strategies offer greater advantages when compared to traditional approaches. Wibowo et al. (2021) presented that the influence of social media marketing activities and customer experience on customer relationship quality results in favorable customer behavioral outcomes. Bil and Özkaya (2022) studied the effect of modern marketing techniques, such as big data, on marketing strategies and showed that it has increased the competition. Lestari et al. (2022), the examination of digital marketing's influence on competition revealed a notable and meaningful positive impact on competitive advantage.

The rise of social media and digital marketing has led to the growing prominence of social media influencers as well. A social media influencer is an individual who has established credibility, authority, and a significant following on one or more social media platforms. Influencers have the power to affect the purchasing decisions, opinions, and behaviors of their followers. According to Dhanesh and Duthler (2019), social media influencers are individuals who establish and nurture connections with their followers on social media by crafting their own personal brands. Influencers have become a significant force in the realm of marketing and communication due to their capacity to entertain, inform, and shape the perspectives and actions of their audience. Similarly, Bastrygina and Lim (2023) defined social media influencers as regular people who have built a grassroots online presence through their social media channels or pages, leading to a substantial network of followers.

The increasing usage and effectiveness of social media influencers in marketing have sparked significant interest among both academics and practitioners. This surge of interest has consequently resulted in a notable upswing in academic research focused on the phenomenon of influencer marketing. Vyatkina (2020) revealed that influencer marketing has had a notable impact on numerous brands and their marketing

strategies. Bil et al. (2022) analyzed the influence of influencers' perceived characteristics on purchase behavior and found that influencer marketing significantly and positively affects purchase behavior. Masuda et al. (2022) assessed personal traits and attributes of influencers as antecedents of purchase intention. The research revealed that the Parasocial Relationship (PSR) has a notably stronger positive impact on purchase intentions when compared to other traits and attributes. In their examination of the effects of influencer marketing on purchase intention, Niloy et al. (2023) find a positive correlation between purchase intention and influencer attitude, which is significantly affected by source attractiveness, product matching, and source familiarity.

Many other studies have also shown the positive impact of digital marketing, social media marketing, and influencer marketing on both companies and consumers (Melovic et al., 2020; Trivedi & Sama, 2020; Koay et al., 2022; Niloy et al., 2023). In this context, the aim of this study is not only to investigate the mediating role of purchase intention in the relationship between similarity and trust based on the PSI and the TPB. In addition to show the impact of these selected characteristics on both purchase intention and purchase behavior.

This paper consists of four sections. The first section presents a general summary of the paper, the concept of influencer marketing and important statistics on influencer marketing, the definition of the variables in the research model and the relations between the variables. Section 2 offers the research methodology used in this paper is explained in detail and focused on the analysis of the research data using confirmatory factor analysis (CFA) and structural equation modeling (SEM). Section 3 provides the data related to the results of the analyzes and the relationship of the results with the literature are mentioned. Section 4 presents valuable suggestions and practical applications are presented for researchers.

1.1. Influencer Marketing

Spiryn (2021) defines influencer marketing as a social media strategy containing product placement and brand mentions from people accepted as experts in their field or defined as influencers by a large number of followers. The ongoing advancements in technology are reshaping how companies connect with consumers, prompting strategic adaptations to keep pace with the latest technological developments. Within this evolving landscape, companies are harnessing influencers in diverse ways to achieve their goals. And this study mainly focuses on influencer marketing which has grown to become a pivotal and influential component of modern marketing strategies.

As reported by Statista (2023), the global influencer marketing market value reached 16.4 billion U.S. dollars in 2022, showcasing a significant increase of more than double since 2019. Projections indicate that in 2023, the market is expected to reach a remarkable value of 21.1 billion U.S. dollars. Furthermore, projections indicate that the global influencer marketing platform is estimated to surpass 337 million dollars by 2027. The research shows that the number of influencer marketing related

companies increased from 11.450 to 18.900, which means 26% growth in a year. Influencer marketers select among many social media platforms to connect brands and consumers. Instagram stays on the top of the list of social media platforms for influencer marketing, and the size of Instagram influencer marketing surpassed 2 billion dollars for the first time (Statista, 2023). Marketers find Instagram posts the most effective form, and 78% of marketers select it (Bailis, 2022). In 2020, more than 90% of influencer campaigns use Instagram in their marketing mix (Moran, 2022). Among the social media platforms, Instagram is the most used for influencer marketing. Facebook, TikTok, and Youtube follow Instagram, respectively. In 2021, Zara on Instagram, Netflix on TikTok, and Steam on Youtube were the most mentioned brands on social media platforms (Santora, 2022).

According to eMarketer's Influencer Marketing 2022 Report, expenditure on influencer marketing in the United States is expected to reach approximately \$5 billion by the end of 2022. This estimation surpasses the 2021 figure by \$1 billion and exceeds the previous projection by \$850 million. Notably, 74.5 percent of U.S. marketers from companies with over 100 employees have expressed their intention to utilize influencer marketing strategies. The results of some recent academic studies show that the use of influencers positively affects consumers' purchase intention (Müller et al., 2018; Saima, 2020; Masuda et al., 2022; Niloy et al., 2023). Additionally, the consumers who are exposed to the influencers' posts of products perceive the source to be more trustworthy and show more positive behavior toward the product (Jin, 2019). Influencer marketing is profitable for not only the companies but also the influencer. The influencers get free products or good payments for their promotions. It is clear that influencer marketing has great potential for promoting products and reaching the consumer directly. Therefore, the share of influencer marketing in marketing strategies will increase over time.

1.2. Theoretical Framework and Definitions of Variables

This section introduces the fundamental theories related to the research subject, along with the explanations of the endogenous and exogenous variables employed in the research model. The connections between these variables are briefly described based on existing literature. This paper is grounded in two primary theories: the Parasocial Interaction Theory (PSI) and the Theory of Planned Behavior (TPB).

PSI was proposed by Horton and Wohl (1956). Horton and Wohl (1956) mentioned the relationships that media users develop with media performers. While some media users trust the media performers they watch, they also try to emulate them, and especially recently, influencer marketing has become one of the important tools used to create parasocial interaction. In this context, trust and similarity variables were added to the research model based on this theory. TPB (Ajzen, 1988; 1991) aims to forecast people's intentions to engage in a specific behavior. Furthermore, according to Ajzen (2015), intention is considered the most crucial factor for predicting behavior. Within this framework, the study also explores the impact of purchase intention on purchase behavior.

1.2.1. Similarity

Similarity is identified as the closeness between a sender and a receiver (Martensen, 2018). According to Ruef (2003), “the similarity of people disposes them toward a greater level of interpersonal attraction, trust, and understanding than would be expected among dissimilar individuals”. Moreover, the perceived similarity between influencers and consumers plays a vital role in understanding the efficacy of influencer endorsements (Schouten et al., 2020). In this context, we expect that individuals who have a similarity with an influencer, would like the promoted product by the influencer. Therefore, we may expect an incensement in the purchase intention of the product.

1.2.2. Trust

Ba and Pavlou (2002) defines trust as “the subjective assessment of one party that another party will perform a particular transaction according to his or her confident expectations, in an environment characterized by uncertainty.” In this definition of trust, two important features of trust arises. Two perspectives can be distinguished in this context. The first perspective involves a confident expectation that entails the possibility of a mutually beneficial outcome. On the other hand, the second perspective addresses an environment of uncertainty, suggesting that when authority is delegated from one party to another, it may have adverse effects on the party entrusting that authority. Trust plays a pivotal role in fostering favorable social exchanges among partners in a relationship and contributes significantly to relationship maintenance (Mayer et al., 1995; Gassenheimer et al., 1998; Sirdeshmukh et al., 2002). Similarly, placing trust in an influencer assures followers that their association with the influencer will yield positive outcomes. In our analysis, we concentrate on investigating the impact of an individual's trust in an influencer on their purchase intention.

1.2.3. Purchase Intention

Purchase intention, as defined by Fishbein and Ajzen (1975), refers to the consumer's objective intention towards a particular product or service. On the other hand, Lu (2014) puts forth a definition of purchase intention as "consumers' willingness to buy a specific product at a particular time or in a specific situation." This paper investigates the effect of some factors on an individual's purchase intention. Then, it is examined whether the intention transforms into purchase behavior.

1.2.4. Purchase Behavior

In the literature, many researchers have defined consumer purchase behavior as the sum of a consumer's behavior to satisfy their needs and wants by searching for goods and information, then forming a purchase intention, and then comparing goods to

make a decision when purchasing a product (Rossiter and Bellman, 2005; Moslehpour et al., 2014; Michael et al., 2014; Lee and Lee, 2015).

1.3. The Relationship between the Variables

This paper presents the relationship between each variable in the research model proposed in this study. We give related literature about each relationship and explain the connection between the variables.

1.3.1. Trust and Purchase Intention

Trust in advertising in the context of influencer marketing has positive effects on purchase intention (Li and Peng, 2021). Kim and Kim (2021) were examined, it was determined that the trust in the influencers caused the followers to perceive the recommended product/service more positively and to increase their purchase intention. It has been established that the trust in the influencer is quite strong in influencing the ideas and behaviors of the followers and leads to loyalty. In addition, Masuda et al. (2022) claims that the trust in the influencer in the youtube ads made by the influencers has a positive and significant effect on the purchase intention.

H1: Trust has a positive and significant effect on purchase intention.

1.3.2. Similarity and Purchase Intention

Adnan et al. (2017) present a positive correlation between purchase intention and similarity. They also conclude that the similarity explains the consumer purchase intention with their model. Lou and Kim (2019) concluded the consistent results in the previous studies as there is a positive correlation between these variables and stated that similarity and purchase intention is associated with each other. In another study, it is demonstrated that there is positive and significant correlation between similarity and purchase intention. In this paper, similarity, and purchase intention have the highest relationship (Al-Darraji et al., 2020).

H2: Similarity has a positive and significant effect on purchase intention.

1.3.3. Trust and Purchase Behavior

Tung et al. (2012) determined that trust is an important variable that affects purchase behavior and willingness to pay premium prices. Xu et al. (2016) examined three trusting beliefs about satisfaction and purchase behavior in the context of buyer-seller and found that trust competence has a positive and significant effect on purchase behavior. According to Pop et al. (2022) it has been determined that trust in social media influencers has positive and significant effects on consumer decision processes.

H3: Trust has a positive and significant effect on purchase behavior.

1.3.4. Similarity and Purchase Behavior

Lou and Yuan (2019), it becomes apparent that several factors positively impact followers' trust in the branded posts of influencers. These factors include the informative value of the influencer's content, the influencer's credibility, attractiveness, and similarity to the followers. This trust, in turn, significantly influences both brand awareness and purchasing behavior. Chen et al. (2021), the focus was on exploring the relationship between the characteristics of internet celebrities on YouTube and the impulse purchase behavior of their followers. The research revealed that parasocial interaction, which encompasses three latent constructs (cognition, similarity, and attraction), significantly influences impulse purchase behavior.

H4: Similarity has a positive and significant effect on purchase behavior.

1.3.5. Purchase Intention and Purchase Behavior

Online purchase intention is frequently chosen as a fundamental variable in purchase behavior studies. The literature consistently suggests that intention can serve as the primary predictor of behavior (Fishbein and Ajzen, 1977; Ghosh, 1990). Yadav and Pathak (2017) shows that the hypothesis of purchase intention converts to purchase behavior in their findings. Zarei et al. (2019) is examined, it has been settled that the intention to purchase products over the internet has a significant effect on purchase behavior. In addition, it was established that purchase intention mediates the relationship between purchase attitude and purchase behavior. Pena-Garcia et al. (2020) demonstrate that purchase intention has a significant and positive effect on purchase behavior. Sun et al. (2022) and based on the Planned Behavior Theory (TPB), the factors affecting the purchase behavior of Chinese consumers in the post-pandemic period were investigated, and it was determined that the purchase intention affected the purchase behavior positively and significantly.

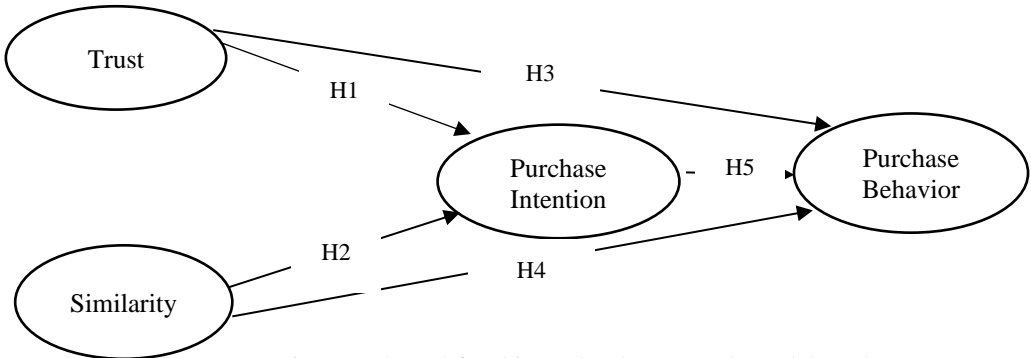
H5: Purchase intention has a positive and significant effect on purchase behavior.

H6: Purchase intention has a mediating effect on the relationship between trust and purchase behavior.

H7: Purchase intention has a mediating effect on the relationship between similarity and purchase behavior.

The research model shown in Figure 1 is developed:

Figure 1. Research Model

Based on the literature review conducted for this study, the research model explores the impact of influencers' perceived characteristics, such as trust and similarity, on both purchase intention and purchase behavior.

2. METHODOLOGY

This research primarily focuses on the mediating role of purchase intention in the relationship between trust and purchase behavior and between similarity and purchase behavior. Another purpose of the study is to examine the effects of similarity and trust on both purchase intention and purchase behavior in the context of influencer marketing, based on PSI and TPB. The main target population of this study comprises individuals who use social media and follow at least one influencer. To best represent this population and obtain specific characteristics, quantitative research techniques were employed, and a survey was utilized as the data collection tool. The sample was selected using the convenience sampling method, a non-random sampling technique, from individuals who use social media and follow at least one influencer.

The study's scales were developed based on a comprehensive literature review, drawing from works by Ohanian (1990), Putrevu and Lord (1994), Zeithaml et al. (1996), Yuan and Jang (2008), Lee and Watkins (2016), and Martinez-Lopez et al. (2020). The data collection involved an online survey technique, and a pilot test with 50 participants was conducted beforehand to ensure the clarity of survey items and identify any potential shortcomings. After the pilot study, the questionnaire was finalized without removing any items. Both the pilot and main surveys were conducted between 10 July and 10 September 2022, with 390 questionnaires being collected, all of which were deemed usable for analysis. The analysis of the descriptive statistical data was done with the IBM SPSS 20 program, and the CFA and SEM were done with the SmartPLS 4 package program.

3. RESULTS

3.1. Findings Regarding Participants

Table 1. Descriptive Statistics

Descriptive Statistics		Frequency	Percent	Descriptive Statistics		Frequency	Percent
Gender	Female	202	51.8	Average Monthly Income	5499 TRY and below	102	26.2
					5500-8000 TRY	91	23.3
					8001-10000 TRY	55	14.1
	Male	188	48.2		10001-15000 TRY	85	21.8
					15001-20000 TRY	32	8.2
					20001 TRY and above	25	6.4
Total	390	100	Total	390	100		
Age	18-25	141	36.1	Education Level	Elementary	5	1.3
	26-33	133	34.2		High School	81	20.7
	34-41	72	18.5		Associate Degree	19	4.9
	42-49	25	6.4		Bachelor Degree	152	39
	50 and older	19	4.8		Postgraduate	133	34.1
	Total	390	100		Total	390	100

Based on the data regarding the demographic characteristics of the study participants, the results indicate that 202 individuals (51.8%) were female, while 188 individuals (48.2%) were male. In terms of age distribution, the majority of participants, 141 individuals (36.1%), fell within the 18-25 age range, closely followed by 133 participants (34.2%) in the 26-33 age range. Regarding the education level of the

participants, the data revealed that 39% held a bachelor's degree, and 34.1% had a postgraduate degree. Analyzing the average monthly income of the respondents, it was observed that 102 participants (26.2%) reported an income of 5499 TRY or below, while the second-largest group consisted of 91 participants (23.3%) with an income ranging between 5500-8000 TRY.

Table 2. Social media usage habits

<i>Social Media Platforms Used by Participants</i>	<i>Frequency</i>	<i>Percent</i>	<i>How many influencers do you follow on social media?</i>	<i>How many influencers do you follow on social media?</i>	
				<i>Frequency</i>	<i>Percent</i>
<i>Instagram</i>	<i>342</i>	<i>87.7</i>			
<i>Twitter</i>	<i>248</i>	<i>63.6</i>	<i>1-3</i>	<i>151</i>	<i>38.7</i>
<i>Facebook</i>	<i>170</i>	<i>43.6</i>	<i>4-6</i>	<i>64</i>	<i>16.4</i>
<i>Youtube</i>	<i>315</i>	<i>80.8</i>	<i>7-9</i>	<i>40</i>	<i>10.3</i>
<i>Others</i>	<i>54</i>	<i>13.8</i>	<i>10+</i>	<i>135</i>	<i>34.6</i>

Table 2 presents the social media usage patterns among the participants. The data reveals that Instagram is the most popular platform, with 342 individuals (87.7%) using it, followed by YouTube with 315 individuals (80.8%), Twitter with 248 individuals (63.6%), and Facebook with 170 individuals (43.6%). Additionally, approximately 13.8 percent of the participants reported using other social media applications like TikTok and Twitch. Regarding the number of influencers followed, 151 participants (38.7%) follow 1-3 influencers, while 135 participants (34.6%) follow 10 or more influencers. Moreover, a significant 59.2% of respondents stated that they had previously made a purchase based on an influencer's recommendation.

3. 2. Measurement Model

Before commencing the analysis of the research model, CFA was conducted. Factor loadings were anticipated to be ≥ 0.70 , while both Cronbach's Alpha and Composite Reliability coefficients were expected to be ≥ 0.70 , adhering to established guidelines (Fornell and Larcker, 1981; Hair et al., 2006; Hair et al., 2014). Additionally, the Average Variance Extracted (AVE) value was expected to be ≥ 0.50 . The results of the constructs within the research context, concerning internal consistency reliability and convergent validity are presented in Table 3.

Table 3. Measurement Model Estimates

<i>Variables</i>	<i>Item</i>	<i>Factor Loadings</i>	<i>Cronbach's Alpha</i>	<i>CR</i>	<i>AVE</i>
<i>Similarity</i>	<i>SIM1</i>	0.841	0.935	0.951	0.794
	<i>SIM2</i>	0.914			
	<i>SIM3</i>	0.914			
	<i>SIM4</i>	0.881			
	<i>SIM5</i>	0.904			
<i>Trust</i>	<i>TRU1</i>	0.958	0.962	0.973	0.899
	<i>TRU2</i>	0.938			
	<i>TRU3</i>	0.957			
	<i>TRU4</i>	0.939			
<i>Purchase Intention</i>	<i>PURINT1</i>	0.968	0.954	0.970	0.916
	<i>PURINT2</i>	0.945			
	<i>PURINT3</i>	0.941			
<i>Purchase Behavior</i>	<i>PURBEH1</i>	0.960	0.921	0.950	0.864
	<i>PURBEH2</i>	0.930			
	<i>PURBEH3</i>	0.895			

The internal consistency reliability of the constructs is evident from Cronbach's Alpha coefficients, which range from 0.921 to 0.962, and the CR coefficients, which range from 0.950 to 0.973 (Table 3). Convergent validity is also clearly established, as indicated by the factor loadings ranging from 0.841 to 0.968 and the AVE values ranging from 0.794 to 0.916. Furthermore, the study meets the criterion proposed by Fornell and Larcker (1981) and Henseler et al. (2015) for discriminant validity, where the square root of the AVE values should exceed the correlations between the constructs in the research. Table 4 presents the analysis results in line with Fornell and Larcker's (1981) criteria, demonstrating the fulfillment of discriminant validity. In summary, the observed variables adequately and consistently explain the scales to which they belong.

Table 4. Fornell and Larcker's Criteria

	1	2	3	4
1-Purchase Behavior	0.930			
2-Purchase Intention	0.774	0.957		
3-Similarity	0.620	0.572	0.891	
4-Trust	0.670	0.640	0.775	0.948

Upon analyzing the values in the table, it becomes apparent that each structure's average explained variance value surpasses its correlation with other structures. To assess discriminant validity, the Heterotrait-Monotrait Ratio (HTMT) proposed by Henseler et al. (2015) is employed. As per their criteria, the HTMT value should be less than 0.90, and when comparing concepts with distinct characteristics, it is preferable for the value to be below 0.85. The HTMT values for this study are outlined in Table 5.

Table 5. HTMT Criteria

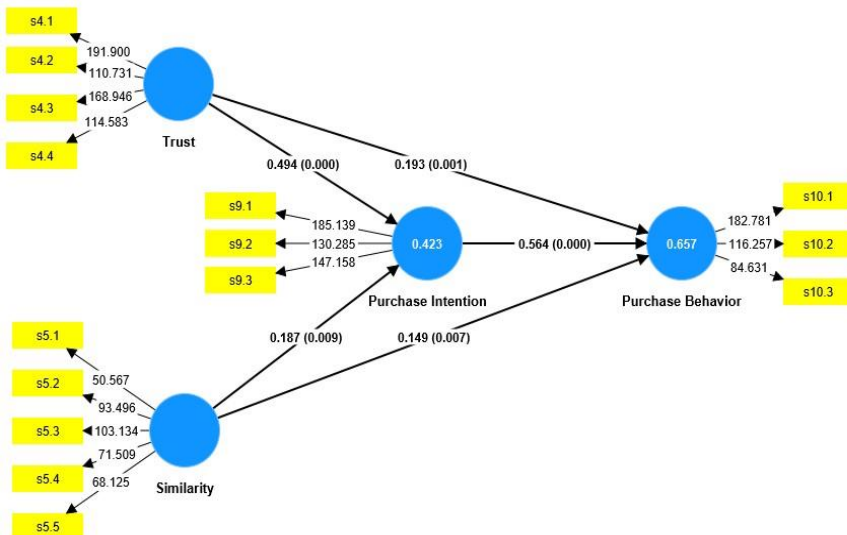
	1	2	3	4
1-Purchase Behavior				
2-Purchase Intention	0.819			
3-Similarity	0.665	0.599		
4-Trust	0.709	0.666	0.814	

According to Table 5, the HTMT values were found to be below the threshold value. Taking into account the outcomes presented in both Table 4 and Table 5, it can be concluded that discriminant validity has been established.

3. Structural Equation Modeling Analysis Results

Figure 2 illustrates the SEM that was developed to test the hypotheses of the study.

Figure 2. Structural Model

The research model was examined using PLS-SEM, and the data were analyzed using the SmartPLS 4 package program. The research outcomes, including R^2 , f^2 , Q^2 , and VIF values, are provided in Table 6.

Table 6. The Results of Hypothesis Testing and Structural Relationships (Direct Effects)

<i>Constructs</i>	<i>VIF</i>	<i>R²</i>	<i>f²</i>	<i>Q²</i>
<i>Trust->Purchase Intention</i>	2.503	0.423	0.169	0.385
<i>Similarity->Purchase Intention</i>	2.503		0.024	
<i>Trust->Purchase Behavior</i>	2.927		0.037	
<i>Similarity->Purchase Behavior</i>	2.564	0.657	0.026	0.561
<i>Purchase Intention->Purchase Behavior</i>	1.734		0.531	

Based on the Variance Inflation Factor (VIF) values, all of them were found to be less than five. This indicates that there were no issues with collinearity among the constructs (Hair et al., 2014). By examining the R^2 values of the model in Table 6, it was revealed that purchase behavior accounted for 65.6% variance, while purchase intention accounted for 42.3% variance. Regarding the effect size coefficient (f^2), where values ≥ 0.02 are considered low, ≥ 0.15 are medium, and ≥ 0.35 are high (Cohen, 1988), Sarstedt et al. (2017) also stated that coefficients below 0.02 indicate an effect. Upon evaluating the effect size coefficient (f^2), it was determined that similarity had a low effect on purchase intention (0.024) and a low effect on purchase behavior (0.026). On the other hand, trust had a medium effect on purchase intention (0.168), a low effect on purchase behavior, and purchase intention had a high effect on purchase behavior (0.531). In addition, the Q^2 values in Table 6 being greater than 0 indicate a satisfactory level of predictive power.

The results of the SEM analysis are presented in Table 7.

Table 7. The Results of Hypothesis Testing and Structural Relationships (Direct Effects)

	<i>Standardize β</i>	<i>Standard Deviation</i>	<i>t Statistic</i>	<i>p Values</i>
<i>Trust->Purchase Intention</i>	0.494	0.065	7.581	0.000
<i>Similarity->Purchase Intention</i>	0.187	0.071	2.630	0.009
<i>Trust->Purchase Behavior</i>	0.193	0.057	3.393	0.001
<i>Similarity->Purchase Behavior</i>	0.149	0.055	2.704	0.007
<i>Purchase Intention->Purchase Behavior</i>	0.564	0.042	13.545	0.000

Upon analyzing the results presented in Table 7, it was evident that trust exerts positive and significant effects on purchase intention ($\beta = 0.493$; $p < 0.05$), similarity also has a positive and significant impact on purchase intention ($\beta = 0.189$; $p < 0.05$), and trust influences purchase behavior positively and significantly ($\beta = 0.193$; $p < 0.05$). Additionally, the relationship between similarity and purchase behavior was found to be positive and significant ($\beta = 0.149$; $p < 0.05$), and purchase intention significantly affects purchase behavior ($\beta = 0.774$; $p < 0.05$).

As a result, hypotheses 1, 2, 3, 4, and 5 of the research were confirmed and accepted.

4. Mediation Analysis Results

Table 8 displays the results of the structural relationships. To calculate the total effect of trust and similarity on purchase behavior, the model was tested by excluding the mediating variables from it.

Table 8. Direct Effects

	<i>Standardize β</i>	<i>Standard Deviation</i>	<i>t Statistic</i>	<i>p Values</i>
<i>Similarity->Purchase Behavior</i>	0.257	0.062	4.160	0.000
<i>Trust->Purchase Behavior</i>	0.471	0.061	7.667	0.000

Baron and Kenny (1986) state that to establish a mediating effect, it is essential for the independent variables to demonstrate a significant impact on the dependent variables. Moreover, when the mediator variable is integrated into the model, the independent variables should exhibit a significant influence on the mediating variable, and the mediating variable should, in turn, significantly influence the dependent variable. Upon analyzing the data in Table 8, the study explored the effects of the independent variables on the dependent variable after removing the mediating variable from the model. The findings revealed that similarity has a positive and significant impact on purchase behavior ($\beta = 0.257$; $p < 0.05$), and trust also has a positive and significant influence on purchase behavior ($\beta = 0.471$; $p < 0.05$). Table 9 shows the results of the indirect effects.

Table 9. Indirect Effects

	<i>Standardize β</i>	<i>Standard Deviation</i>	<i>t Statistic</i>	<i>p Values</i>
<i>Trust -> Purchase Intention -> Purchase Behavior</i>	0.279	0.039	7.127	0.000
<i>Similarity -> Purchase Intention -> Purchase Behavior</i>	0.106	0.042	2.539	0.011

The analysis reveals that trust ($\beta=0.279$; $p<0.05$) indirectly influences purchase behavior through purchase intention. Similarly, similarity ($\beta=0.106$; $p<0.05$) also indirectly impacts purchase behavior through purchase intention. When the data in

Table 7, Table 8, and Table 9 are examined, it was determined that the independent variable affects the mediating variable and the dependent variable, and the mediating variable also affects the dependent variable. In this context, all the steps suggested by Baron and Kenny are provided.

After determining the mediating effect, the significance of the mediating effects can be tested as Hair et al. (2017; 2018) suggested by calculating the VAF (Variance Accounted For) coefficient instead of the Sobel test. In this context, the VAF coefficients were calculated. When the mediating role of purchase intention in the relationship between trust and purchase behavior is examined, the VAF coefficient is 0.37; when the mediating role of purchase intention in the relationship between similarity and purchase behavior is examined, the VAF coefficient is calculated as 0.29. When a mediating effect is detected in mediating effect analysis, an increase in R^2 values is expected. The purchase behavior variable, which is the dependent variable of the research model, was explained at a rate of 47.4% in the model without a mediating variable and at a rate of 65.7% in the model with a mediating variable. The 18.3% increase in the R^2 value is due to the mediating effect. In line with these findings, hypotheses 6 and 7 of the research were supported.

4. DISCUSSION

The use of social media by consumers has seen a notable increase, especially when seeking information to support their purchase decisions. As a result, the concept of influencers has emerged prominent users on social networks who are viewed as role models by other users. These individuals hold significant influence as others follow their advice and place trust in their opinions, particularly in areas like fashion, food, lifestyle, travel, beauty, and cosmetics (Nadanyiova et al., 2020; Jang et al., 2021; Jin et al., 2021; Abraham et al., 2022; Niloy et al., 2023). Influencers have become valuable channels for engaging with consumers (Bu et al., 2022), and research has shown that they cultivate stronger and more credible relationships with their followers compared to celebrities (Johnstone and Lindh, 2022).

The rise of social media and shifts in consumer behavior have created intriguing opportunities for both businesses and consumers through influencer marketing, making it an academically captivating subject. Despite the increasing number of academic studies on influencer marketing in recent times, there remains a need to explore the topic from various perspectives and add to the existing literature. Thus, this study sought to contribute to the literature by investigating the influence of influencers' perceived characteristics (trust and similarity) on both purchase intention and purchase behavior, while also exploring the mediating role of purchase intention. The research model, based on the predicted relationships, was developed, and examined using SEM after an extensive literature review.

Upon analyzing the data on the participants' social media usage, it becomes evident that Instagram is the most widely used platform, with 87.7% of participants utilizing

it, followed by Youtube with 80.8%. In terms of the number of influencers followed, 38.7% of participants follow 1-3 influencers, while 34.6% follow 10 or more influencers. This diversity in follower counts suggests that some participants prefer to follow a small number of influencers, while others opt for a larger number. This variation in preferences may be influenced by both the demographic characteristics of consumers and the specific social media platforms they use.

Before testing the research model, CFA was conducted, which confirmed the validity and reliability of the model. Subsequently, the SEM was applied to examine the relationships within the research model. The analysis conducted within the research framework revealed that trust significantly and positively influences both purchase intention and purchase behavior. Our findings align with similar studies in the literature (Pop et al., 2022; Masuda et al., 2022; Wu and Huang, 2023; Kim et al., 2023), which further support the importance of trust in influencing consumer behavior.

Based on the analysis conducted within the research framework, it was established that similarity holds a significant and positive direct effect on both purchase intention and purchase behavior. The literature review also supports these findings, as various studies have demonstrated that similarity directly influences purchase intention and purchase behavior (Lou and Yuan, 2019; Alexander et al., 2020; Al-Darraji et al., 2020; Sokolova and Kefi, 2020; Chen et al., 2021; Afifah, 2022; Ashraf et al., 2023). Another crucial discovery from the research analysis is that purchase intention plays a mediating role in both the relationship between trust and purchase behavior, as well as the relationship between similarity and purchase behavior. This finding is consistent with results from similar studies in the literature (Lim et al., 2016; Daud, 2021; Sun et al., 2022), further reinforcing its significance.

In conclusion, the research findings indicate that trust and similarity to influencers have substantial and positive impacts on consumers' purchase intention and purchase behavior. Furthermore, purchase intention was found to act as a mediator in both the relationship between trust and purchase behavior and the relationship between similarity and purchase behavior. As a result, all seven hypotheses proposed within the study's scope were accepted.

CONCLUSION

This study makes several significant theoretical contributions. Firstly, it enhances our understanding of the impact of influencer marketing activities, frequently utilized in brand marketing communications, on consumer behavior in Turkey. While various studies have investigated the influence of influencer marketing on different aspects of consumer behavior (Kim and Kim, 2021; Jin et al., 2021; Chen et al., 2021; Li and Peng, 2021; Farivar et al., 2021; Kurdi et al., 2022; Gomes et al., 2022; Masuda et al., 2022; Barta et al., 2023; Niloy et al., 2023), the findings of this study align with and complement the results reported in the existing literature. Influencer marketing is gaining momentum around the world. This study makes a contribution to the existing

Influencer Marketing literature by validating the role of influencers' perceived characteristics of trust and similarity in purchase intention and purchase behavior.

Furthermore, this research offers significant practical implications, especially for marketers who are dedicating larger budgets to influencer marketing and exploring effective methods for choosing suitable influencers as partners. As influencer marketing becomes an essential aspect of brands' marketing strategies, marketers frequently encounter challenges related to understanding its scope, effectiveness, and potential risks. To bridge this knowledge gap, this article commences by providing an in-depth explanation of the phenomenon's context, defining influencer marketing, and subsequently examining the influence of trust and similarity on consumer purchase intention and behavior.

As a result of the study, in the context of the TPB and PSI, in order to increase the marketing communication efficiency of businesses, follower networks can benefit from personal positioning, communication content, follower trust, and the personality and similarity to consumers they create. Influencer selections suitable for the products and services of businesses can increase sales as well as make positive contributions to brand positioning, brand image, and brand value. Furthermore, certain studies in the literature reveal that everyday individuals as influencers gather substantial followings through their approachable personas and relatable lifestyles (Enke and Borchers, 2021; Chen and Ren, 2022). As a result, marketing practitioners should take into account the resemblance between influencers and their followers and integrate this aspect into their marketing strategies or messages to enhance relational trust.

This paper has some limitations. In the paper, no distinction was made between social media platforms. Future studies may examine influencer marketing within a single social media platform or by comparing two social media platforms, thereby assessing the efficacy of influencer marketing campaigns on different networks and their impact on diverse target audiences. Another limitation is that the convenience sampling technique was used to reach the research population. This may adversely affect the generalizability of the study.

TÜKETİCİ SATIN ALMA NİYETİNİN İNFLUENCERLARIN ALGILANAN ÖZELLİKLERİ İLE TÜKETİCİ SATIN ALMA DAVRANIŞI ARASINDAKİ ARACILIK ROLÜ

1. GİRİŞ

Influencer pazarlama, günümüzde markaların ürün ve hizmetlerini hedef kitlelerine ulaştırmasında önemli bir rol oynamaktadır. Sosyal medya platformlarının yaygınlaşmasıyla birlikte, influencer'ların takipçi kitlesi üzerinde büyük bir etkiye sahip oldukları gözlemlenmektedir. Bu bağlamda, Parasosyal Etkileşim Teorisi ve Planlı Davranış Teorisi temeline dayanan benzerlik ve güven kavramları, influencer pazarlama bağlamında tüketicilerin satın alma niyeti ve satın alma davranışları üzerinde önemli bir rol oynamaktadır.

Literatür incelendiğinde çok sayıda çalışma, dijital pazarlamanın, sosyal medya pazarlamanın ve influencer pazarlamanın hem işletmeler hem de tüketiciler üzerinde pozitif ve anlamlı etkilere sahip olduğunu belirtmiştir (Melovic et al., 2020; Trivedi and Sama, 2020; Koay et al., 2022; Niloy et al., 2023). Bu çalışma dört bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde çalışmanın genel bir özeti, influencer pazarlama kavramı ve influencer pazarlama ile ilgili önemli istatistikler, araştırma modelindeki değişkenlerin tanımı ve değişkenler arasındaki ilişkilere yer verilmiştir. İkinci bölümde, bu çalışmada kullanılan araştırma metodolojisi ayrıntılı olarak açıklanmış ve araştırma verilerinin doğrulayıcı faktör analizi ve yapısal eşitlik modellemesi kullanılarak analizine odaklanılmıştır. Üçüncü bölümde, analiz sonuçlarına ilişkin veriler ve sonuçların literatür ile ilişkisine değinilmiştir. Son bölümde ise araştırmacılar için öneriler ve pratik uygulamalar sunulmaktadır.

2. YÖNTEM

Bu çalışmanın evrenini sosyal medyayı aktif bir şekilde kullanan ve herhangi bir influencerı takip etmekte olan kişiler oluşturmaktadır. Evreni en iyi şekilde temsil edebilmek ve doğru verileri toplayabilmek için nicel araştırma teknikleri uygulanmış, veri toplama aracı olarak online anket kullanılmıştır. Online anket uygulaması sonucunda 390 adet anket toplanmış, verilerin analizi IBM SPSS 20 ve SmartPLS 4 paket programları kullanılarak yapılmıştır. Araştırma modelinde öne sürülen ilişkileri analiz etmek amacıyla öncelikle doğrulayıcı faktör analizi ardından da yapısal eşitlik modellemesi analizi gerçekleştirilmiştir.

3. BULGULAR

Katılımcıların sosyal medya kullarımlarına ilişkin veriler incelendiğinde, en çok kullanılan platformun %87,7 ile Instagram olduğu ve bunu %80,8 ile Youtube'un takip ettiği görülmektedir. Takip edilen influencer sayısı açısından katılımcıların %38,7'si 1-3 tane influencer'ı takip ederken, %34,6'sı 10 ve üzeri influencer'ı takip etmektedir. Takipçi sayılarındaki bu çeşitlilik, bazı katılımcıların az sayıda etkileyiciyi takip etmeyi tercih ettiğini, diğerlerinin daha çok sayıda etkileyiciyi takip etmeyi tercih ettiğini göstermektedir. Tercihlerdeki bu farklılık, hem tüketicilerin demografik özelliklerinden hem de kullandıkları belirli sosyal medya platformlarından kaynaklanmaktadır.

Araştırma modelini test etmeden önce, modelin geçerlik ve güvenilirliği doğrulayıcı faktör analiziyle sınanmıştır. Daha sonra araştırma modeli içerisindeki ilişkileri incelemek için yapısal eşitlik modeli uygulanmıştır. Doğrulayıcı faktör analizi sonucunda ölçeklerin geçerli ve güvenilir olduğu tespit edilmiş ve yapısal eşitlik modellemesine geçilmiştir. Yapısal eşitlik analizine göre, güvenin satın alma niyeti ve davranışını pozitif ve anlamlı bir şekilde etkilediği belirlenmiştir.

4. TARTIŞMA

Çalışmanın bulguları literatürdeki çalışmalarla karşılaştırıldığında; güvenin tüketicilerin satın alma niyeti ve satın alma davranışını etkilediğini belirten benzer çalışmalarla (Kim ve Kim, 2021; Li ve Peng, 2021; Pop ve diğerleri, 2022; Masuda ve diğerleri, 2022; Wu ve Huang, 2023; Kim ve diğerleri, 2023) uyumludur.

Araştırma kapsamında yapılan analizler sonucunda benzerliğin satın alma niyetini ve satın alma davranışını etkilediği tespit edilmiştir. Çeşitli çalışmalar benzerliğin satın alma niyetini ve satın alma davranışını doğrudan etkilediğini gösterdiğinden literatürdeki çalışma sonuçlarıyla çalışmanın bulguları örtüşmektedir (Lou ve Yuan, 2019; Alexander ve diğerleri, 2020; Al-Darraj ve diğerleri, 2020; Sokolova ve Kefi, 2020; Chen ve diğerleri, 2021; Afifah, 2022; Ashraf ve diğerleri, 2023).

Araştırma analizinden elde edilen bir diğer önemli bulgu ise satın alma niyetinin hem güvenle satın alma davranışı değişkenleri hem de benzerlikle satın alma davranışı değişkenleri arasındaki ilişkilerde aracılık etkisine sahip olmasıdır. Bu bulgu, literatürdeki benzer çalışmaların (Lim ve diğerleri, 2016; Daud, 2021; Sun ve diğerleri, 2022) sonuçlarıyla tutarlıdır.

Sonuç olarak, araştırma bulguları incelendiğinde, influencerlara olan güven ve benzerliğin, tüketicilerin satın alma niyeti ve davranışına pozitif ve anlamlı bir şekilde etki ettiği görülmektedir. Ayrıca, satın alma niyetinin hem güvenle satın alma davranışı değişkenleri hem de benzerlikle satın alma davranışı arasındaki ilişkilerde aracılık etkisine sahip olduğu görülmüştür. Bu bağlamda, çalışma kapsamında önerilen yedi hipotezin tamamı kabul edilmiştir.

SONUÇ

Bu çalışma literatüre bazı önemli teorik katkılar sunmaktadır. İlk olarak, pazarlama iletişiminde sıklıkla kullanılan influencer pazarlama faaliyetlerinin Türkiye'deki tüketici davranışları üzerindeki etkisi ortaya konulmaktadır. Influencer pazarlamanın tüketici davranışının farklı yönleri üzerindeki etkilerini araştıran çeşitli araştırmalar ile (Kim ve Kim, 2021; Jin ve diğerleri, 2021; Chen ve diğerleri, 2021; Li ve Peng, 2021; Farivar ve diğerleri, 2021; Kurdi ve diğerleri, 2022; Gomes ve diğerleri, 2022; Masuda ve diğerleri, 2022; Barta ve diğerleri, 2023; Niloy ve diğerleri, 2023), bu çalışmanın bulguları örtüşmektedir. Bu çalışma, influencerdan algılanan güven ve benzerlik özelliklerinin satın alma niyeti ve satın alma davranışındaki rolünü doğrulayarak mevcut Influencer Pazarlama literatürüne önemli bir katkı sağlamaktadır.

Ayrıca, bu araştırma, özellikle influencer pazarlamaya daha büyük bütçeler ayıran ve ortak olarak uygun influencerı seçmek için etkili yöntemler keşfetmeye çalışan pazarlamacılar için önemli pratik çıkarımlar sunmaktadır. Influencer pazarlaması, markaların pazarlama stratejilerinin önemli bir yönü haline geldikçe, pazarlamacılar sıklıkla kapsamını, etkililiğini ve potansiyel risklerini anlamayla ilgili zorluklarla

karşılaşıyor. Bu bağlamda bu çalışma, fenomenin bağlamına ilişkin derinlemesine bir açıklama sunarak, etkileyici pazarlamayı tanımlayıp ardından etkileyicilerin algılanan özelliklerinin tüketici satın alma niyeti ve davranışı üzerindeki etkisini ortaya koymakta ve uygulayıcılara yönelik çeşitli öneriler sunmaktadır.

Araştırma sonucunda, işletmelerin pazarlama iletişimi etkinliğini artırmak amacıyla Planlı Davranış Teorisi ve Sosyal Etkileşim Teorisi bağlamında, influencerların; takipçi ağları, kişisel konumlandırma imkanı, iletişim içeriği, takipçi güveni ve yarattıkları persona ile tüketicilerle kurdukları bağdan faydalanabileceği görülmektedir. İşletmelerin ürün ve hizmetlerine uygun influencer seçimleri satışları arttırabileceği gibi marka konumlandırmasına, marka imajına ve marka değerine olumlu katkılar sağlayabilir. Ayrıca, literatürdeki bazı araştırmalar, etkileyici kişiler olarak sıradan bireylerin cana yakın kişilikleri ve ilişkilendirilebilir yaşam tarzları aracılığıyla önemli takipçiler topladıklarını ortaya koymaktadır (Enke ve Borchers, 2021; Chen ve Ren, 2022). Sonuç olarak, pazarlama uygulayıcıları, etkileyiciler ve takipçileri arasındaki benzerliği dikkate almalı ve ilişkisel güveni artırmak için markalarına uygun etkileyicileri pazarlama stratejilerine veya mesajlarına entegre etmelidir.

Bu çalışmanın bazı sınırlılıkları vardır. Çalışmada sosyal medya platformları arasında herhangi bir ayırım yapılmamıştır. Gelecekteki çalışmalar, influencer pazarlamasını tek bir sosyal medya platformu özelinde veya iki sosyal medya platformunu karşılaştırarak inceleyebilir. Bu sayede, influencer pazarlama kampanyalarının farklı sosyal ağlardaki etkinliği ve diğer hedef kitlelerle etkinlikleri karşılaştırılabilir. Diğer bir sınırlılık ise araştırma evrenine ulaşmak için kolayda örnekleme tekniğinin kullanılmış olmasıdır. Bu durum çalışmanın genellenebilirliğini olumsuz etkileyebilir.

REFERENCES

- Abraham, J. S. E., Floreto, S. J. L., Pagkalinawan, M. I. B., & Etrata, A. E. (2022). Consumer perception on influencer marketing efforts of brands in the beauty and cosmetics industry. *International Journal of Social and Management Studies*, 3(2), 105-118.
- Adnan, A., Jan, F. A., Ali, A., & Shah, S. A. (2018). Relationship between celebrity endorsements & consumer purchase intention. *Contemporary Issues in Business & Economics (ICCIBE)*, 179.
- Afifah, I. F. (2022). Expertise, trustworthiness, similarity, familiarity, likeability, product-match up of celebrity endorsement to purchase intention. *Journal of Communication and Public Relations*, 1(2), 21-30.
- Al-Darraj, Z., Al Mansour, Z., & Rezai, S. (2020). Similarity, Familiarity, and Credibility in influencers and their impact on purchasing intention. Malardalen University, Sweden.
- Ajzen, I. (1988). *Attitudes, personality, and behavior*, Chicago: Dorsey Press.
- Ajzen, I. (2015). *Consumer attitudes and behavior: the theory of planned behavior*

- applied to food consumption decisions. *Italian Review of Agricultural Economics*, 70(2), 121-138.
- Ajzen, I. (1991). The theory of planned behavior. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 50(2), 179-211.
- Ashraf, A., Hameed, I., & Saeed, S. A. (2023). How do social media influencers inspire consumers' purchase decisions? The mediating role of parasocial relationships. *International Journal of Consumer Studies*.
- Ba, S. and Pavlou, P. A. (2002). Evidence of the effect of trust building technology in electronic markets: Price premiums and buyer behavior. *MIS quarterly*, 243-268.
- Bailis, R. (2022). The state of influencer marketing: 10 influencer marketing statistic to inform where you invest. Access: 09.07.2023, <https://www.bigcommerce.co.uk/blog/influencer-marketing-statistics/#10-most-important-influencer-marketing-statistics-for-2020>
- Baron R. M. and Kenny DA. (1986). The Moderator-Mediator variable distinction in social psychological research: Conceptual, strategic, and statistical considerations. *Journal of Personality and Social Psychology*. 51, 1173–1182.
- Barta, S., Belanche, D., Fernández, A., & Flavián, M. (2023). Influencer marketing on TikTok: The effectiveness of humor and followers' hedonic experience. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 70, 103149.
- Bastrygina, T. and Lim, W. M. (2023). Foundations of consumer engagement with social media influencers. *International Journal of Web Based Communities*, 19(2-3), 222-242.
- Bil, E. and Özkaya, M. (2020). Büyük veri analizi ve geleneksel pazarlama araştırmalarının kısa bir karşılaştırılması. *Troyacademy*, 6(2), 462-476.
- Bil, E. and Özkaya, M. (2022). Büyük verinin pazarlama karması üzerindeki etkileri. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(3), 969-980.
- Bil, E., İnal, M., & Özkaya, M., (2022). The Impact of Influencer's Perceived Characteristics on Consumer Purchase Behavior. *Pazarlama ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi*, 15(1), 219-244.
- Bu, Y., Parkinson, J., & Thaichon, P. (2022). Influencer marketing: Homophily, customer value co-creation behaviour and purchase intention. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 66, 102904.
- Cohen, J. (1988). *Statistical Power Analysis for the Behavioral Sciences*, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates.
- Chen, M., Xie, Z., Zhang, J., & Li, Y. (2021). Internet celebrities' impact on luxury fashion impulse buying. *Journal of Theoretical and Applied Electronic Commerce Research*, 16(6), 2470-2489.
- Chen, H. and Ren, J. (2022). The effect of influencer persona on consumer decision-making towards short-form video ads—from the angle of narrative persuasion. In International Conference on Human-Computer Interaction, June 26-July 1, Cham: Springer International Publishing. 223-234.
- Daud, N. A. P. (2021). The moderating role of Instagram influencer marketing on the

- relationship between purchase intention and actual purchase in an extended theory of planned behavior (TPB) (Doctoral dissertation, IPMI Business School).
- Desai, V. (2019). Digital marketing: A review. *International Journal of Trend in Scientific Research and Development*, 6(5), 196-200.
- Dhanesh, G. S. and Duthler, G. (2019). Relationship management through social media influencers: Effects of followers' awareness of paid endorsement. *Public Relations Review*, 45(3), 101765.
- EMarketer (2023). Influencer Marketing 2022 Report. Access: 04.07.2023, <https://www.insiderintelligence.com/>
- Enke, N. and Borchers, N. S. (2021). Social media influencers in strategic communication: A conceptual framework for strategic social media influencer communication. In *Social media influencers in strategic communication* (pp. 7-23). Routledge.
- Farivar, S., Wang, F., & Yuan, Y. (2021). Opinion leadership vs. para-social relationship: Key factors in influencer marketing. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 59, 102371.
- Fishbein, M. and Ajzen, I. (1975) Belief, Attitude, Intention and Behavior: An Introduction to Theory and Research. E-Commerce: The Role of Familiarity and Trust. *Omega*, 28, 725-73.
- Fishbein, M. and Ajzen, I. (1977). *Belief, attitude, intention, and behavior: An introduction to theory and research*.
- Fornell, C. and Larcker, D.F. (1981). Evaluating Structural Equation Models with Unobservable Variables and Measurement Error. *Journal Of Marketing Research*, 18(1), 39-50.
- Frik, A., and Mittone, L. (2019). Factors influencing the perception of website privacy trustworthiness and users' purchasing intentions: The behavioral economics perspective. *Journal of theoretical and applied electronic commerce research*, 14(3), 89-125.
- Gassenheimer, Jule B., Franklin S.Huston & J. Charlene Davis (1998). "The Role of Economic Value, Social Value, and Perceptions of Fairness in Interorganizational Relationship Retention Decisions," *Academy of Marketing Science*, 26(4), 322–338.
- Geysler, W. (2022). What is influencer marketing? The ultimate guide for 2022. Access: <https://influencermarketinghub.com/influencer-marketing/> Access Date: 02.02.2023.
- Ghosh, A. (1990). *Retail management*. Chicago: Dryden press.
- Gomes, M. A., Marques, S., & Dias, Á. (2022). The impact of digital influencers' characteristics on purchase intention of fashion products. *Journal of Global Fashion Marketing*, 13(3), 187-204.
- Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J., Anderson, R. E. And Tatham, R. L. (2006). *Multivariate Data Analysis*. New Jersey: Pearson Prentice Hall.
- Hair Jr, J. F., Sarstedt, M., Ringle, C. M., & Gudergan, S. P. (2018). *Advanced issues in partial least squares structural equation modeling*. Los Angeles: Sage publications.
- Hair, J.F., Tomas, G., Hult, M., Ringle, C.M. & Sarstedt, M. (2014). *A Primer on*

- Partial Least Square Structural Equations Modeling (PLS-SEM)*. Los Angeles: Sage.
- Hair, J.F., Tomas, G., Hult, M., Ringle, C.M. & Sarstedt, M. (2017). *Primer on Partial Least Square Structural Equations Modeling (PLS-SEM)*. (2nd Ed.) Los Angeles: Sage.
- Henseler, J., Ringle, C.M. And Sarstedt, M. (2015). A New Criterion for Assessing Discriminant Validity in Variance-Based Structural Equation Modelling, *Journal of the Academy of Marketing Science*, 43, 115135.
- Horton, D. and Richard Wohl, R. (1956). Mass communication and para-social interaction: Observations on intimacy at a distance. *Psychiatry*, 19(3), 215-229.
- Jamaludin, A. and Ahmad, F. (2013). Investigating the relationship between trust and intention to purchase online. *Business and Management Horizons*, 1(1), 1-9
- Jang, W., Kim, J., Kim, S., & Chun, J. W. (2021). The role of engagement in travel influencer marketing: the perspectives of dual process theory and the source credibility model. *Current Issues in Tourism*, 24(17), 2416-2420.
- Jin, S. V., Muqaddam, A., & Ryu, E. (2019). Instafamous and social media influencer marketing. *Marketing Intelligence & Planning*, 37(5), 567-579.
- Jin, S. V., Ryu, E., & Muqaddam, A. (2021). I trust what she's# endorsing on Instagram: moderating effects of parasocial interaction and social presence in fashion influencer marketing. *Journal of Fashion Marketing and Management: An International Journal*, 25(4), 665-681.
- Johnstone, L. and Lindh, C. (2022). Sustainably sustaining (online) fashion consumption: Using influencers to promote sustainable (un) planned behaviour in Europe's millennials. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 64, 102775.
- Kim, D. Y. and Kim, H. Y. (2021). Trust me, trust me not: A nuanced view of influencer marketing on social media. *Journal of Business Research*, 134, 223-232.
- Kim, J., Leung, X. Y., & McKneely, B. (2023). The effects of Instagram social capital, brand identification and brand trust on purchase intention for small fashion brands: the generational differences. *Journal of Fashion Marketing and Management: An International Journal*, (ahead-of-print).
- Koay, K. Y., Cheung, M. L., Soh, P. C. H., & Teoh, C. W. (2022). Social media influencer marketing: The moderating role of materialism. *European Business Review*, 34(2), 224-243.
- Kurdi, B., Alshurideh, M., Akour, I., Alzoubi, H., Obeidat, B., & Alhamad, A. (2022). The role of digital marketing channels on consumer buying decisions through eWOM in the Jordanian markets. *International Journal of Data and Network Science*, 6(4), 1175-1186.
- Lee, J. and Lee, J.N. (2015), "How purchase intention consummates purchase behaviour: the stochastic nature of product valuation in electronic commerce", *Behaviour & Information Technology*, 34(1), 57-68.
- Lee, J. E. and Watkins, B. (2016). YouTube vloggers' influence on consumer luxury brand perceptions and intentions. *Journal of Business Research*, 69(12), 5753-5760.

- Lestari, R., Pradani, T., & Digidowiseiso, K., (2022). The effects of digital marketing, entrepreneurship orientation, and product innovation on competitive advantage and its impact on the marketing performance of Talas Bolu Sangkuriang in Bogor City. *Budapest International Research and Critics Institute (BIRCI-Journal): Humanities and Social Sciences*, 5(1), 2081-2087.
- Li, Y. and Peng, Y. (2021). Influencer marketing: purchase intention and its antecedents. *Marketing Intelligence & Planning*, 39(7), 960-978.
- Lim, Y. J., Osman, A., Salahuddin, S. N., Romle, A. R., & Abdullah, S. (2016). Factors influencing online shopping behavior: the mediating role of purchase intention. *Procedia Economics and Finance*, 35, 401-410.
- Lou, C. and Kim, H. K. (2019). Fancying the new rich and famous? Explicating the roles of influencer content, credibility, and parental mediation in adolescents' parasocial relationship, materialism, and purchase intentions. *Frontiers in Psychology*, 10, 2567.
- Lou, C. and Yuan, S. (2019). Influencer marketing: How message value and credibility affect consumer trust of branded content on social media. *Journal of Interactive Advertising*, 19(1), 58-73.
- Lu, L. C., Chang, W. P., & Chang, H. H. (2014). Consumer attitudes toward blogger's sponsored recommendations and purchase intention: The effect of sponsorship type, product type, and brand awareness. *Computers in Human Behavior*, 34, 258-266.
- Mandal, P. and Joshi, N. (2017). Understanding digital marketing strategy. *International Journal of Scientific Research and Management*, 5(6), 5428-5431.
- Martensen, A., Brockenhuus-Schack, S., & Zahid, A. L. (2018). How citizen influencers persuade their followers. *Journal of Fashion Marketing and Management: An International Journal*, 22(3), 335-353.
- Martínez-López, F. J., Anaya-Sánchez, R., Fernández Giordano, M., & Lopez-Lopez, D. (2020). Behind influencer marketing: key marketing decisions and their effects on followers' responses. *Journal of Marketing Management*, 36(7-8), 579-607.
- Masuda, H., Han, S. H., & Lee, J. (2022). Impacts of influencer attributes on purchase intentions in social media influencer marketing: Mediating roles of characterizations. *Technological Forecasting and Social Change*, 174, 121246.
- Mayer, R.C., J.H. Davis and D.F. Schoorman (1995), 'An integrative model of organizational trust', *Academy of Management Review*, 20, 709-34.
- Melović, B., Jocović, M., Dabić, M., Vulić, T. B., & Dudic, B. (2020). The impact of digital transformation and digital marketing on the brand promotion, positioning and electronic business in Montenegro. *Technology in Society*, 63, 101425.
- Michael, S.T. Dahl, D.W., White, K., Zaichkowsky, J.L., & Polegato, R. (2014). *Consumer Behavior*. Beijing: Renmin University Publications.
- Moore, K. (2021). Influencer marketing trends: How influencers are shaping ecommerce marketing. Access: 03.05.2023, <https://www.shopify.com/enterprise/influencer-marketing-trends>

- Moran, M. (2022). 29 significant influencer marketing statistics and trends. Access: 09.05.2023, <https://startupbonsai.com/influencer-marketing-statistics/>
- Moslehpour, M., Van, K.P. and Danyfislá, I. (2014), "Differences of customer purchase behavior toward organic rice in Indonesia and Taiwan", *International Journal of Quality and Service Sciences*, Vol. 6 No. 4, pp. 348-368.
- Müller, L., Mattke, J., & Maier, C. (2018). #Sponsored# ad: exploring the effect of influencer marketing on purchase intention. *AMCIS 2018 Proceedings*. 29
- Nadanyiova, M., Gajanova, L., Majerova, J., & Lizbetinova, L. (2020). Influencer marketing and its impact on consumer lifestyles. *In Forum Scientiae Oeconomia*, 8(2), 109-120.
- Niloy, A. C., Alam, J. B., & Alom, M. S. (2023). Influencer marketing: factors influencing a customer's purchase intention. *Asian Journal of Business Environment*, 13(1), 23-32.
- Ohanian, R. (1990). Construction and validation of a scale to measure celebrity endorsers' perceived expertise, trustworthiness, and attractiveness. *Journal of Advertising*, 19(3), 39-52.
- Peña-García, N., Gil-Saura, I., Rodríguez-Orejuela, A., & Siqueira-Junior, J. R. (2020). Purchase intention and purchase behavior online: A cross-cultural approach. *Heliyon*, 6(6), e04284.
- Pop, R. A., Săplăcan, Z., Dabija, D. C., & Alt, M. A. (2022). The impact of social media influencers on travel decisions: The role of trust in consumer decision journey. *Current Issues in Tourism*, 25(5), 823-843.
- Putrevu, S. and Lord, K. R. (1994). Comparative and Noncomparative Advertising: Attitudinal Effects Under Cognitive and Affective Involvement Conditions. *Journal of Advertising*, 23(2), 77-91.
- Rossiter, J. and Bellman, S. (2005), *Marketing Communications: Theory and Applications*, Pearson Australia Publications.
- Ruef, M., Aldrich, H. E., & Carter, N. M. (2003). The structure of founding teams: Homophily, strong ties, and isolation among US entrepreneurs. *American Sociological Review*, 195-222.
- Saima and Khan, M. A. (2020). Effect of social media influencer marketing on consumers' purchase intention and the mediating role of credibility. *Journal of Promotion Management*, 27(4), 503-523.
- Santora, J. (2022). Key influencer marketing statistics you need to know. Access: 07.05.2023, <https://influencermarketinghub.com/influencer-marketing-statistics/>
- Sarstedt, M., Ringle, C.M. and Hair, J.F. (2017). *Partial Least squares Structural Equation Modelling*. In C. Homburg, M.Klarmann & A.Vomberg (Eds.), *Handbook of Market Research*, 2-34. Heidelberg: Springer.
- Schouten, A.P., Janssen, L., & Verspaget, M. (2020). Celebrity vs. Influencer endorsements in advertising: The role of identification, credibility, and product-endorser fit. *International Journal of Advertising*, 39(2), 258-281.
- Sirdeshmukh, D., Singh, J., & Sabol, B. (2002). Consumer trust, value, and loyalty in relational exchanges. *Journal of Marketing*, 66(1), 15-37.

- Spiryn, J. (2021). What is influencer marketing? An ultimate guide by Brand24. Access: 29.03.2023, <https://brand24.com/blog/what-is-influencer-marketing/>
- Sokolova, K. and Kefi, H. (2020). Instagram and YouTube bloggers promote it, why should I buy? How credibility and parasocial interaction influence purchase intentions. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 53, 101742.
- Statista, (2023). Influencer marketing worldwide - statistics & facts. Access: 03.07.2023, <https://www.statista.com/topics/2496/influencer-marketing/#topicOverview>
- Sun, Y., Leng, K., & Xiong, H. (2022). Research on the influencing factors of consumers' green purchase behavior in the post-pandemic era. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 69, 103118.
- Trivedi, J. and Sama, R. (2020). The effect of influencer marketing on consumers' brand admiration and online purchase intentions: An emerging market perspective. *Journal of Internet Commerce*, 19(1), 103-124.
- Tung, S. J., Shih, C. C., Wei, S., & Chen, Y. H. (2012). Attitudinal inconsistency toward organic food in relation to purchasing intention and behavior: An illustration of Taiwan consumers. *British Food Journal*, 114(7), 997-1015.
- Vyatkina, O. (2020). The Impact Of Influencer Marketing On The Global Economy. *Proceedings of the II International Scientific Conference GCPMED 2019*, 1307-1311.
- We Are Social, (2023). The Global State of Digital in April 2023. Access: 01.07.2023 <https://wearesocial.com/uk/blog/2023/04/the-global-state-of-digital-in-april-2023/>
- Wibowo, A., Chen, S. C., Wiangin, U., Ma, Y., and Ruangkanjanases, A., (2021). Customer behavior as an outcome of social media marketing: The role of social media marketing activity and customer experience. *Sustainability*, 13(1), 189.
- Woods, S. (2016). #Sponsored: The emergence of influencer marketing. *TRACE: Tennessee Research and Creative Exchange*.
- Wu, Y. and Huang, H. (2023). Influence of Perceived Value on Consumers' Continuous Purchase Intention in Live-Streaming E-Commerce—Mediated by Consumer Trust. *Sustainability*, 15(5), 4432.
- Xu, J. D., Cenfetelli, R. T., & Aquino, K. (2016). Do different kinds of trust matter? An examination of the three trusting beliefs on satisfaction and purchase behavior in the buyer–seller context. *The Journal of Strategic Information Systems*, 25(1), 15-31.
- Yadav, R. and Pathak, G. S. (2017). Determinants of consumers' green purchase behavior in a developing nation: Applying and extending the theory of planned behavior. *Ecological Economics*, 134, 114-122.
- Yuan, J. and Jang, S. (2008). The Effects of Quality and Satisfaction on Awareness and Behavioral Intentions: Exploring the Role of a Wine Festival. *Journal of Travel Research*, 46(3), 279-288.
- Zarei, G., Asgarnezhad Nuri, B., & Noroozi, N. (2019). The effect of Internet service quality on consumers' purchase behavior: The Role of Satisfaction, Attitude, and Purchase Intention. *Journal of Internet Commerce*, 18(2), 197-220.

Zeithaml, V. A., Berry, L. L., & Parasuraman, A. (1996). The behavioral consequences of service quality. *Journal of Marketing*, 60(2), 31-46.

KATKI ORANI / CONTRIBUTION RATE	AÇIKLAMA / EXPLANATION	KATKIDA BULUNANLAR / CONTRIBUTORS
Fikir veya Kavram / <i>Idea or Notion</i>	Araştırma hipotezini veya fikrini oluşturmak / <i>Form the research hypothesis or idea</i>	Arş. Gör. Mert İNAL Doç. Dr. Erkan BİL
Tasarım / <i>Design</i>	Yöntemi, ölçeği ve deseni tasarlamak / <i>Designing method, scale and pattern</i>	Arş. Gör. Mert İNAL Doç. Dr. Erkan BİL
Veri Toplama ve İşleme / <i>Data Collecting and Processing</i>	Verileri toplamak, düzenlenmek ve raporlamak / <i>Collecting, organizing and reporting data</i>	Arş. Gör. Mert İNAL Doç. Dr. Erkan BİL
Tartışma ve Yorum / <i>Discussion and Interpretation</i>	Bulguların değerlendirilmesinde ve sonuçlandırılmasında sorumluluk almak / <i>Taking responsibility in evaluating and finalizing the findings</i>	Arş. Gör. Mert İNAL Doç. Dr. Erkan BİL
Literatür Taraması / <i>Literature Review</i>	Çalışma için gerekli literatürü taramak / <i>Review the literature required for the study</i>	Arş. Gör. Mert İNAL Doç. Dr. Erkan BİL

-ARAŞTIRMA MAKALESİ-

**GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERDE DOĞRUDAN YABANCI
YATIRIMLAR, YÜKSEK TEKNOLOJİ İÇEREN ÜRÜN İHRACATI VE
EKONOMİK BÜYÜME ARASINDAKİ İLİŞKİ***

Bersu BAHTİYAR¹ & Volkan BEKTAŞ²

Öz

1980'li yıllarda hız kazanan küreselleşmeyle birlikte uluslararası ekonomik rekabet artmıştır. Bu uluslararası rekabet ortamında, gelişmekte olan ülkelerin ekonomik kalkınmaları için ihracat ve özellikle de yüksek teknoloji ürün ihracatı oldukça önemlidir. Ancak yüksek teknoloji ürün ihracatının artırılması hususunda söz konusu ülkelerin önündeki en büyük engel teknoloji açığı sorunudur. Gelişmekte olan ülkelerde gelir düzeyinin düşük olması, tasarruf oranlarının da düşük olmasına ve dolayısıyla da yatırım düzeyinin yetersiz olmasına neden olabilmektedir. Bu noktada doğrudan yabancı yatırımlar, hem düşük tasarruf oranı nedeniyle yetersiz olan yatırımları arttırması hem de teknoloji transferi sağlayabilme potansiyeli taşıdığından oldukça kritik bir öneme sahiptir. Teknoloji transferi ile bu ülkelerin yüksek teknoloji içeren ürünler üreterek ihraç etmesi mümkün olabilmektedir. Diğer taraftan yatırım yapılacak ülkede istikrarlı bir ekonomik büyüme, sahip olunan doğal kaynaklar, beşeri sermaye düzeyi ve işgücü maliyetleri doğrudan yabancı yatırımları etkileyen önemli faktörler arasında gösterilebilir. Ayrıca doğrudan yabancı yatırımlar ve yüksek teknoloji ürün ihracatı, ekonomik büyümeye katkıları açısından da oldukça önemlidir. Bu kapsamda bu çalışmanın amacı, gelişmekte olan seçili 14 ülke için doğrudan yabancı yatırımlar, yüksek teknoloji ürün ihracatı ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi, her bir değişkenin sırasıyla bağımlı değişken olduğu 3 farklı model ile 1996-2018 dönemi için analiz etmektir. Bu doğrultuda öncelikle yatay kesit bağımlılık, homojenlik ve birim kök testleri yapılmış, daha sonra değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi olup olmadığı söz konusu 3 model ile araştırılmıştır. Ekonomik büyüme ve yüksek teknoloji ürün ihracatının bağımlı değişken olduğu modellerde bir eşbütünleşme ilişkisi bulunamamıştır. Eşbütünleşme ilişkisi bulunan doğrudan yabancı yatırımların bağımlı değişken olduğu modelde ise uzun dönemli katsayılar, panel dinamik en küçük kareler yöntemiyle analiz edilmiştir. Çalışmanın sonuçları, ekonomik büyüme ve yüksek teknoloji ürünleri ihracatının, doğrudan yabancı yatırımlar üzerinde pozitif etkisi olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Doğrudan yabancı yatırımlar, Yüksek teknoloji ürün ihracatı, Ekonomik büyüme

JEL Kodları: E01, F10, F21.

Başvuru: 22.07.2023 **Kabul:** 13.10.2023

* Bu makale, 5-6 Temmuz 2023 tarihleri arasında Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi tarafından düzenlenen 3. Uluslararası Sosyal Bilimler Konferansı'nda özet olarak sunulan tebliğin gözden geçirilmiş tam metnidir.

¹ Dr.Öğr. Üyesi, Bülent Ecevit Üniversitesi, Zonguldak TÜRKİYE, bersubahtiyar@beun.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-2330-3250>

² Dr.Öğr. Üyesi, Bülent Ecevit Üniversitesi, volkanbektas@beun.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-9732-2983>

THE RELATIONSHIP BETWEEN FOREIGN DIRECT INVESTMENT, HIGH-TECH PRODUCT EXPORT AND ECONOMIC GROWTH IN DEVELOPING COUNTRIES³

Abstract

With the acceleration of globalization in the 1980s, international economic competition has increased. In this international competitive environment, exports, especially the export of high-tech products, are crucial for the economic development of developing countries. However, the biggest obstacle for these countries is the technology gap issue. In addressing this issue, foreign direct investments (FDIs) serve as an important alternative. In addition the low income level in developing countries can lead to low savings rates and consequently inadequate investment levels. At this point, foreign direct investments hold significant importance due to their potential to increase insufficient investments resulting from low savings rates and their ability to facilitate technology transfer. Through technology transfer, these countries can produce and export high-tech products. On the other hand, factors such as stable economic growth in the investment-receiving country, available natural resources, human capital levels, and labor costs can directly influence foreign direct investments. Additionally, foreign direct investments and the export of high-tech products are important for their contributions to economic growth. In this context, the aim of this study is to analyze the relationship between foreign direct investments, high-tech product exports and economic growth for 14 selected developing countries for the period 1996-2018 with 3 different models where each variable is a dependent variable, respectively. In this direction, first of all, cross-section dependency, homogeneity and unit root tests were carried out, and then whether there was a cointegration relationship between the variables was investigated with the 3 models in question. For the models where economic growth and the export of high-tech products are the dependent variables, no cointegration relationship is found. In the model where foreign direct investments are the dependent variable, a cointegration relationship was found. The long-term coefficients for this model are analyzed by the panel dynamic least squares method. The results of the study show that economic growth and exports of high-tech products have a positive effect on foreign direct investments..

Keywords: *Foreign Direct Investments, High Technology Exports, Economic Growth.*

JEL Codes: *E01, F10, F21.*

“Bu çalışma Araştırma ve Yayın Etiğine uygun olarak hazırlanmıştır.”

1. GİRİŞ

18. yüzyılın sonlarında buharlı makinenin icadıyla başlayan Sanayi Devrimiyle birlikte dünya ekonomisinde önemli dönüşümler gerçekleşmiştir. Tarımsal üretimin sanayi üretimine doğru kayması ve üretimde insan gücünün yerini makinelerin almasıyla birlikte kitlesel üretimin başlaması ve ticari serbestleşmenin artması, o zamana kadar benzer ekonomik ve sosyal gelişmişlik düzeylerine sahip ülkeler arasında gelişmişlik farkları oluşturmaya başlamıştır. 1980’li yıllardan itibaren ivme

³ The Extended English Summary is located the end of the Article

kazanan neo-liberal küreselleşme ile nitelikli emek ve sermaye hareketliliğinin hız kazanması, beraberinde ülkelerin ekonomik ve sosyal anlamda daha sıkı ilişkili hale gelmesini sağlamış ve ülkelerin gelişmişlik farklılıklarının daha hissedilebilir olmasına sebep olmuştur. Bu durum, yüksek ve sürdürülebilir büyümeyi sağlayarak bu farklılıkların azaltılmasının, ulusal ve uluslararası ölçekte öncelikli ekonomik ve politik hedefler olmasına sebep olmuştur. Yoksulluk sorununun çözümü ve yaşam standartlarında iyileşme için en önemli hedeflerden biri olan ekonomik büyümeyi sağlayabilmek adına, ekonomik refahı arttıracak politikaların oluşturulması ülkelerin temel odak noktasını oluşturmaktadır. Küreselleşmeyle birlikte uluslararası ekonomik rekabetin daha da önemli hale gelmesi, ülkeleri uluslararası rekabet sahasında yer bulabilme yönünde politikalar uygulamaya yöneltmiştir. Bu bağlamda, uluslararası sermaye çekerek üretim düzeyini artırmak kadar, üretimin niteliğini ve çeşitliliğini artırmak da gelişmişlik farklılıklarının azaltılması ve toplumsal refahın sağlanması için ayırt edici politikalar haline gelmiştir.

Ekonomik büyümenin ve kalkınmanın bileşenlerini belirlemeye yönelik yapılan çalışmalar, ihracatın ekonomik büyümenin en önemli bileşenlerinden biri olduğunu ortaya koymaktadır. Keynesyen iktisadi yaklaşıma göre ihracat, talep için ek kaynaklar yaratarak ekonomik büyümeye katkı sağlarken; arz yanlı iktisada göre uluslararası rekabet baskısı, yerel endüstriler için güçlü bir teşvik sağlamakta ve bu endüstrilerdeki üreticileri kalıcı rekabet gücü sağlamaya yönelik faaliyetler yapmaya yönlendirmektedir (DiPietro ve Anoruo, 2006). 1970’li yıllar sonrasında ortaya çıkan ve ihracata dayalı büyüme olarak bilinen bu teorik çerçeveye göre, güçlü bir ihracat yapısı sürdürülebilir ekonomik büyümenin anahtarıdır. İhracat düzeyindeki artış sermaye birikimi sağlayarak toplam verimliliği artırmakta, döviz kurları kanalıyla sermaye mallarının ithalatının artmasına katkı sağlamakta ve denizaşırı piyasalarla rekabeti güçlendirip etkin fiyatlama yaratarak, kaynakların ihracat ürünleri üreten piyasalara dağılması konusunda teşvik edici olmaktadır.

Küresel ekonomik ortamın liberal yapısı, ihracata dayalı büyüme politikalarının önemini artırmıştır. Bir ülkenin ihracatta rekabet gücünü nasıl artıracığı ve dünya ticaret hacmindeki payını nasıl yükseltip koruyacağı oldukça önemli bir konudur. İhracat gücünü besleyen ve ihraç ettikleri ürünleri diğer ülkelerin ürünlerinden ayırıştıran ihracat politikaları uygulayan ülkelerin ekonomik büyüme çıktıları daha yüksek olabilmektedir. Bu bağlamda, sadece ihracat performansında artış değil, ihracatta katma değer artışı da ülkelerin hedefi haline gelmiştir ve ülkeler bu hedefi başarmak amacıyla ihracatlarının gelişmişlik düzeyini artırmaya çalışmaktadır (Güneş vd., 2020: 244). Bu kapsamda, bilgi teknolojisi ve küreselleşme çağında, yüksek teknoloji ürün ihracatı ülkelerin ekonomisinin hızlı büyümesinde temel unsurlardan biri haline gelmiştir (Şahin ve Şahin, 2021: 24). Teknoloji düzeyinin yüksek olduğu ülkelerde AR-GE çalışmalarının ve yeniliklerin yoğun olduğu gözlemlenmekte, bu durum ülkelerin ürettikleri ürünlerin çeşitliliğinin, kalitesinin ve böylece katma değerinin artmasında önemli bir rol oynamaktadır (Falk, 2009). OECD (2011)’nin tanımına göre; havacılık, bilgisayar, ilaç, bilimsel aletler ve elektrikli makineler gibi sektörlerden oluşan yüksek teknoloji sektörleri, ekonomik performansa en fazla katkı sağlayan, bu doğrultuda ekonomik büyüme ve kalkınmanın

değerlendirilmesinde en etkili olan bileşenlerden biridir. Yüksek teknoloji ürün ihrac eden sektörlerin yoğun olduğu ülkelerde ekonomik büyüme oranlarının, düşük teknoloji ihracat sektörlerinin yoğun olduğu ülkelere oranla daha yüksek olduğu gözlemlenmektedir (Ekananda ve Parlingoman, 2017). Yüksek teknoloji sektörlerine sahip olmak, yüksek teknoloji verimliliği ve katma değeri yüksek mallar üretmek ihracata yönelik büyüme politikası uygulayan ülkelere uluslararası rekabette avantaj sağlarken, aynı zamanda ülkelerin ticaretten aldıkları payın yükselmesini sağlamaktadır (Dura ve Yılmaz, 2022). Bu nedenle, yüksek teknoloji ürünlerin toplam ihracat içindeki payını artırmak ekonomik rekabet gücünün ve toplumsal refahın yükseltilmesi yönünden ekonomilerin temel amaçlarından birini oluşturmaktadır (Doru ve Dabakoğlu, 2021). Artan uluslararası rekabette etkin olarak yer almak isteyen ülkeler, uluslararası boyutta geçerli olacak yüksek teknoloji ürünler üretip, ihracatlarını buna yönlendirmektedirler.

Bir ülkenin yüksek teknoloji ürün ihracatındaki rekabetçi konumu çeşitli faktörlere bağlıdır. Özellikle gelişmekte olan ülkelere, dış ticaretin uluslararası piyasada ülkenin ekonomik gücünü artıracak yüksek teknoloji ürünlerin üretimine ve ihrac edilmesine kaydırılması, bu amaçla ülkenin teknolojik alt yapısını güçlendirebilecek yatırımların çekilebilmesini gerektirmektedir. Ülkelerin üretim ve ihracat kapasitesinin artırılan doğrudan yabancı yatırımlar, yüksek teknoloji ürünlerin üretilerek ihrac edilebilmesini sağlayan teknolojik altyapının ve AR-GE çalışmalarının oluşturulması anlamında ülkelere önemli avantajlar sağlamaktadır. Diğer yandan, üretilen mallarda uzmanlaşmaya gidilmesi ve daha çok yüksek teknoloji malların üretilip ihrac edilmesi; özellikle gelişmekte olan ülkeler için ekonomik büyüme ve yüksek teknoloji ürün ihracatında önemli etkileri olan doğrudan yabancı yatırımların artırılması için önemli fırsatlar sunmaktadır (Ekananda ve Parlingoman, 2017). Bu kapsamda, yüksek teknoloji üretimin doğrudan yabancı yatırımlarla yakından ilişkili olan geniş yatırım fonları gerektirmesi, yüksek ve istikrarlı büyüme düzeylerine ulaşmak isteyen ekonomiler için doğrudan yabancı yatırımlar, ihracatın niteliği ve ekonomik büyüme hedeflerinin birlikte ele alınması gerekliliğini ortaya koymaktadır.

İhracat düzeyinde ve doğrudan yabancı yatırımlarda ortaya çıkan artışlar ekonomilerin toplumsal refah düzeyleri açısından önemli katkılar sağlamaktadır. Ülkelerin altyapı yatırımlarını, üretimde kullanılan kaynak dağılımını ve teknoloji düzeyini etkileyen doğrudan yabancı yatırımlar, özellikle gelişmekte olan ülkelere ekonomik büyüme hızına katkı sağlamakta, küresel düzeyde endüstriyel üretimde ve uluslararası arenada rekabet gücünü artırmaktadır. Küreselleşen ekonomi sahasında daha önemli bir ekonomik aktör haline gelen çok uluslu şirketler, emeğin nispeten daha ucuz olduğu ülkelere teknoloji yaratmaya yatırım yaparak bu ucuz işgücü olanaklarını hem ev sahibi ülkede hem de kendilerinde teknolojik gelişmeyi artırmak için kullanmaktadır (Charutawephonkoon vd., 2020). Böylece ülkelerin kendilerinin başaramayacakları teknoloji transferlerini gerçekleştirmekte ve ilgili ülke aktarılan bu teknolojiyi kullanarak yüksek teknoloji ihracatını artırabilmektedir (Kabaklarlı vd., 2018). Doğrudan yabancı yatırımlar, istihdam artışı ve sermaye birikimi sağlayarak bir yandan sermaye malı ihracatını artırmakta, diğer yandan

teknolojik gelişimi ve transferi artırarak ekonomik büyümeyi desteklemektedir. Özellikle ihracata dayalı ekonomik büyüme politikasını izleyen ekonomilerde, ekonomik büyüme ve doğrudan yabancı yatırımlar arasındaki bu pozitif yönlü ilişki daha belirgin biçimde ortaya çıkmaktadır (Balasubramanyam vd, 1996). Bu bağlamda, ülkeye çekilen doğrudan yabancı yatırımların ve yapılan ihracatın yüksek teknoloji alanlarına yönelik olması da önemlidir.

Gelişmekte olan ülkelerin günümüz gelişmiş ülkelerinin düzeyine çıkabilmeleri, bu ülkelerin başarabilecekleri yüksek teknoloji ihracatının ölçüğüne bağlıdır. Yüksek teknoloji ürünlerinin üretimi ve ihracatı, gelecek dönemlerde zenginliğin yaratılmasında, yüksek ihracatla sağlanan hızlı ekonomik büyümede, daha yüksek yaşam standartlarının sağlanmasında, ekonomik büyüme ve kalkınmada birincil önem taşımaktadır. Yüksek teknoloji ürünlerinin üretilmesini sağlayacak bir üretim yapısının oluşturulabilmesinde en temel unsurlardan birini doğrudan yabancı yatırımlar oluşturmaktadır. Doğrudan yabancı yatırımlar, yüksek teknoloji ürün üretimi için gerekli yatırımın çekilmesi ve teknoloji transferinin sağlanması açısından oldukça önemlidir. Ayrıca gelişmekte olan ülkelerde gelir düzeylerinin düşük olması tasarruf oranlarının düşük olmasına, dolayısıyla yatırımların da düşük olmasına ve sonuçta yine gelir düzeyinin düşük olmasına neden olmaktadır; diğer bir deyişle bu ülkeler Nurkse'nin (1952) ifade ettiği gibi "yoksulluğun kısır döngüsü" ile karşı karşıya kalmasına neden olmaktadır. Bu kısır döngüyü yatırımların finansmanında dış kaynakların etkin bir şekilde kullanılmasıyla kıran ülkeler, gelir düzeylerini belli bir seviyeye kadar çıkarmayı başarmışlardır; ancak üretim yapısını yüksek katma değerli ileri teknoloji barındıran ürünlerin üretimi ve ihracatına dönüştüremedikleri için orta gelir tuzağından kurtulamamışlardır. Bu bağlamda; hem düşük tasarruf sorununun çözümü, hem de teknoloji transferi yoluyla yüksek katma değerli ürün üretimi için önemli bir seçenek olan doğrudan yabancı yatırımlar, ekonomik refahın artırılması konusunda oldukça önemli bir katkı sağlamaktadır. Dolayısıyla, ülkelerin doğrudan yabancı yatırım düzeyini etkileyen unsurlar da bu süreçte oldukça önemlidir. Bu çalışmada doğrudan yabancı yatırımlar, yüksek teknoloji ürün ihracatı ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin gelişmekte olan seçili 14 ülke için 1996-2018 döneminde incelenmesi amaçlanmaktadır. Çalışma 5 bölüme ayrılmıştır. Literatürde konuya ilişkin yapılan çalışmalar özetlendikten sonra, kullanılacak ampirik yöntem ile veriler tanıtılacak ve analiz sonucunda elde edilen bulgular açıklanacaktır. Bu bulgular ile ilgili tartışma bölümünden sonra son olarak bu bulgulara dayanılarak ulaşılan sonuçlara ve politika önerilerine yer verilecektir.

1.1. Literatür Araştırması

Teknoloji düzeyindeki hızlı büyüme ve yapısal değişiklikler, literatürde yüksek teknolojinin ve yüksek teknoloji ihracatının ülkelerin ekonomik performansı üzerindeki etkisini araştırmaya yönelik dikkatleri artırmıştır. Literatürde ülkelerin ekonomik performansı ve ihracat arasındaki ilişkiyi inceleyen pek çok çalışma, ihracatın ülkelerin ekonomik performansı üzerindeki etkisinin, ihracat yapan

endüstrilerin çeşitliliğine ve niteliğine göre farklılık gösterebildiğini ve bu kapsamda doğrudan yabancı yatırımların önemli bir bileşen olduğunu ortaya koymaktadır.

Cuaresma ve Wörz (2005), ekonomik büyüme ve ihracat arasındaki ilişkiyi geliştirmekte olan endüstrileşmiş ülkeler için 1981-1997 zaman aralığında araştırmışlardır. Çalışmanın sonuçlarına göre özellikle yüksek teknoloji ürün ihracatı ekonomik büyümeyi anlamlı ve pozitif bir şekilde etkilemektedir. Benzer şekilde, ihracatın niteliğinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini Şili için 1960-2001 döneminde inceleyen Herzer vd. (2006), imalat sanayi ihracatının ekonomik büyüme ile ilişkisinin temel üretime göre daha güçlü olduğunu ortaya koymuşlardır. Ayrıca çalışma, teknoloji yoğunluklu ürün ihracatının ekonomik büyüme üzerinde oldukça güçlü ve pozitif etkiye sahip olduğunu göstermektedir.

DiPietro ve Anoruo (2006), ülkelerin ihracat performansı ve yaratıcı faaliyet düzeyleri arasındaki ilişkiyi yaratıcı faaliyetlerin dört temel bileşeni olan yenilik, teknoloji, teknoloji transferi ve genç yenilikçi işletmeleri (business startup) kullanarak 59 ülke için incelemiştir. Çalışmanın sonuçları, yaratıcı faaliyetlerin ülkelerin toplam ihracat düzeyi ve yapıları üzerindeki etkisi üzerinde önemli etkisi olduğunu ortaya koymaktadır. Özellikle teknoloji ve/veya teknoloji transferi; dolayısıyla yenilikçi ürün üretimi ve ihracatı yüksek olan ülkelerin ekonomik performansının ve uluslararası rekabet gücünün yüksek olduğu görülmektedir. Yüksek teknoloji ihracatının ekonomik çıktı üzerindeki etkisini 91 ülke için 1988-2000 periyodunda inceleyen Yoo (2008), yüksek teknoloji ihracatının ekonomik büyümeye pozitif ve anlamlı biçimde katkı sağladığını ortaya koymaktadır. Benzer şekilde yüksek teknoloji ürün ihracatı ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi 22 OECD ülkesi için 1980-2004 döneminde inceleyen Falk (2009), çalışmasında sektörlerdeki AR-GE yoğunluğunun ve yüksek teknoloji ürün ihracatının ekonomik büyümeye pozitif ve anlamlı biçimde etkilediği sonucuna ulaşmıştır. Bununla birlikte, çalışma yaşındaki nüfus başına düşen GDP ile temsil edilen ekonomik büyüme üzerinde sektörlerdeki AR-GE yoğunluğunun etkisi, yüksek teknoloji ürün ihracatına göre daha fazladır.

Sun ve Heshmati (2010), 1980'li yıllarda yaşanan liberalizasyonun bir sonucu olarak ticari açıklık politikaları uygulamaya başlayan Çin ekonomisinin ulaştığı yüksek büyüme oranları ve uluslararası ticaret arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çin'in 31 bölgesini ve 2002-2007 dönemini kapsayan çalışmanın sonuçları net ihracatın ve yüksek teknoloji ürün ihracatının bölgelerin ekonomik verimliliği üzerinde pozitif bir etkisi olduğunu ortaya koymaktadır. Ulaşılan uzun dönem ekonomik büyüme sonuçları, ticari açıklıkla gelen teknoloji yoğun ürün ihracatının bir getirisiidir. Teknolojik temelli ihracatın ticarete dayalı ekonomik büyüme üzerindeki etkisini 71 ülke için 1970-1974 ve 2000-2004 dönemlerinde inceleyen Lee (2011), çalışmasında Balassa Endeksini kullanmıştır. Ülkelerin karşılaştırmalı üstünlüklerini teknoloji-yoğunluklu endüstrilere sahipliğine göre sınıflandıran bu endekle ulaşılan analiz sonuçlarına göre, yüksek teknolojiye sahip ürünleri ihraç eden ülkeler, geleneksel veya düşük teknoloji ürünler ihraç eden ülkelere göre daha hızlı büyümektedirler. Topallı (2015), doğrudan yabancı yatırımlar, ekonomik büyüme ve yüksek teknoloji ihracatı arasındaki ilişkiyi 1989-2013 dönemi için Türkiye, Hindistan, Güney Kore,

Tayland, Brezilya ve Singapur ülkeleri için araştırmıştır. Çalışmanın sonuçları; ekonomik büyümeden yüksek teknoloji ihracatına doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğunu gösterirken, doğrudan yabancı yatırımlar ve yüksek teknoloji ihracatı arasında çift yönlü bir nedenselliğin olduğunu ortaya koymaktadır. Doğrudan yabancı yatırımların ihracat performansı üzerindeki etkisini farklı kalkınmışlık düzeyine sahip 11 Avrupa geçiş ekonomisi için mal ihracatı ve yüksek teknoloji ihracatı üzerinden hareketle inceleyen Mitic ve Ivic (2016), doğrudan yabancı yatırımların ihracat performansı üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkisinin olduğunu ve bu etkinin yüksek teknoloji ihracatında kendini daha güçlü gösterdiğini ortaya koymaktadır.

Ekananda ve Parlinggoman (2017), yüksek-teknolojili ürün ihracatı ve doğrudan yabancı yatırımların ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini 1992-2014 dönemi için 50 ülkede inceledikleri çalışmalarında, yüksek teknolojili ürün ihracatının ekonomik büyümeyi pozitif etkilediği sonucuna ulaşmışlardır. Bu bağlamda yüksek teknolojili ürün ihracatının iç piyasadaki verimliliği artırarak ekonomik gelişmeye katkıda bulunduğu yorumunda bulunmuşlardır. Benzer şekilde Usman (2017), yüksek teknolojili ürün ihracatının ekonomik büyüme üzerindeki etkisini Pakistan için 1995-2014 dönemini kapsayan 20 yıllık bir zaman dilimi için araştırmıştır. Çalışmanın sonuçları, yüksek teknolojili ürün ihracatının ekonomik büyümeyi pozitif ve anlamlı olarak etkilediğini göstermektedir. Bu bağlamda Usman'a göre, tarım ülkesi olan ve ekonomik büyümesi büyük ölçüde tarıma dayanan Pakistan, teknoloji yoğun endüstrilerinin sayısını ve yüksek teknolojili ürün ihracatını artırmak zorundadır. Wu vd. (2017), ulusal yenilik kapasitesinin artmasında yüksek teknolojili uluslararası ticaret ve içe dönük doğrudan yabancı yatırımların etkisini seçili 80 ülke için 1981-2010 döneminde araştırmışlardır. Uluslararası patent faaliyetlerinin ülkeler arasında farklılaştığını gösteren çalışmanın sonuçlarına göre, yüksek teknoloji içeren ürünlerin ihracatı ve doğrudan yabancı yatırımlar özellikle gelişmekte olan ülkelerin (emerging) ileri teknoloji üretimi kapasitesini, dolayısıyla ekonomik performanslarını etkilerken; bu etki yenilikçi lider ülkelerde gözlemlenmemiştir.

İhracat büyümesinin daha hızlı üretkenlik ve büyüme ile ilişkili olduğu argümanından hareketle Kabaklarlı vd. (2018), yüksek teknolojili ürün ihracatı ve ekonomik büyüme arasındaki uzun vadeli ilişkiyi seçili 14 OECD ülkesi için 1989-2015 döneminde analiz etmişlerdir. Modellemede doğrudan yabancı yatırımlar ve patent başvurusu değişkenlerinin de kullanıldığı çalışmanın sonuçlarına göre, seçilmiş ülkelerde yüksek teknoloji ihracatı ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemli bir ilişki vardır. Ampirik sonuçlar, patent başvurularındaki ve doğrudan yabancı yatırımdaki bir iyileşmenin, seçilmiş OECD ülkelerinin yüksek teknoloji ihracatını yükseltmede belirleyici bir rol oynadığını, büyüme oranı ve yatırımın ise bu ülkelerin yüksek teknoloji ihracatını artırmada olumsuz bir rol oynadığını göstermektedir. Benzer şekilde, yüksek teknolojili ürün ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi panel veri analizi yöntemi kullanılarak AB-15 ülkeleri için araştıran Erkişi ve Boğa (2019), 1998-2017 dönemini ele aldıkları çalışmalarında ekonomik büyüme ile yüksek teknolojili ürün ihracatı arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisinin olduğunu ve yüksek teknoloji ürün ihracatının ekonomik büyümeyi pozitif etkilediği sonucuna ulaşmışlardır.

Ekonomik büyüme ve yüksek teknolojili ürün ihracatı arasındaki ilişkiyi 1989-2016 dönemini içeren verileri kullanarak Türkiye ekonomisi için araştıran Şeker ve Özcan (2019), kurduğu modeli 9 farklı ileri teknoloji sektörü için çalıştırmış ve yüksek teknolojili ürün ihracatı ve ekonomik büyüme arasında anlamlı bir pozitif ilişki olduğunu ortaya koymuşlardır. Çalışmanın sonuçları ayrıca, ilgili dönem için seçili yüksek teknoloji sektörleri arasındaki en yüksek katkının kimya sanayi olduğunu göstermektedir. Yüksek teknolojili ürün ihracatının sosyo-ekonomik belirleyicilerini 1980-2017 döneminde 48 yüksek teknoloji ihracatçısı ülke için araştıran Güneş vd. (2020), doğrudan yabancı yatırımların ihracat performansını olumlu yönde etkileyen önemli ekonomik değişkenlerden biri olduğunu ortaya koymaktadır. Ekonomik büyüme ve ileri teknoloji ihracatı ilişkisini seçili OECD ülkeleri için inceleyen bir diğer çalışma olarak Yaman ve Sungur (2020), 36 OECD ülkesi için 199-2017 dönemini kapsayan periyod için panel veri analizi uygulamışlardır. Analiz sonuçlarına göre, seçili dönemde OECD ülkeleri için ekonomik büyümeden yüksek teknolojili ürün ihracatına doğru çalışan bir nedensellik ilişkisi bulunmaktadır. Benzer şekilde çalışmalarında panel veri analizini kullanan Şahin ve Şahin (2021), ekonomik büyüme ve yüksek teknoloji ihracatı ilişkisini, seçili 20 yüksek teknoloji ihracatçısı ülke için 2007-2018 dönemi için ele almaktadır. Yüksek teknoloji ihracatı ve tarımsal ürün ihracatını birlikte ele alan çalışmanın sonuçları, yüksek teknolojili ürün ihraç etmenin ekonomik büyüme üzerinde katkısının daha fazla olduğunu göstermektedir.

Literatürde yapılan çalışmalar farklı ülkeler için farklı dönemlerde değişen sonuçlara ulaşmakla birlikte, son yıllarda doğrudan yabancı yatırım, ihracatın niteliği ve ekonomik büyüme ve verimlilik arasındaki ilişki üzerine yapılan çalışmaların sayısındaki artış bu konunun önemini ortaya koymaktadır. Bu kapsamda bu çalışma, literatürdeki farklı bulguları dikkate alarak gelişmekte olan ülkeler için bu ilişkinin son dönem veriler ile nasıl hareket ettiğini ortaya koymak temel motivasyonu yapılmıştır.

2. YÖNTEM

Bu çalışmada doğrudan yabancı yatırımlar, yüksek teknolojili ürün ihracatı ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin tespit edilmesi amacıyla panel veri analiz yöntemi kullanılmıştır. Küreselleşme ve ülkeler arasındaki artan işbirliği nedeniyle, panel veri setleri önemli ölçüde yatay kesit bağımlılığı sergileyebilmektedir. Ayrıca, her ülkenin kendine has özellikleri bulunmaktadır. Dolayısıyla yatay kesit bağımlılık ve eğim katsayılarının heterojen olup olmadığını belirlemek panel veri analizinde önemli bir konudur. Bu nedenle çalışmada model ve veri seti tanıtıldıktan sonra, çalışmada kullanılacak yatay kesit bağımlılık, homojenlik, birim kök, eşbütünleşme testleri ve uzun dönemli katsayıların tahmin yöntemi açıklanacaktır.

2.1. Model ve Veri Seti

Çalışmada doğrudan yabancı yatırımlar, yüksek teknolojili ürün ihracatı ve ekonomik büyüme arasındaki uzun dönemli ilişki 1996 – 2018 döneminde, seçili 14 gelişmekte olan ülke (*Arjantin, Brezilya, Bulgaristan, Şili, Mısır, Yunanistan, Macaristan,*

Hindistan, Malezya, Meksika, Pakistan, Romanya, Güney Afrika ve Türkiye) için 3 model ile araştırılmaktadır. Çalışmada yatay kesit bağımlılık ve homojenlik, birim kök, panel eşbütünleşme testleri uygulanmış ve eşbütünleşik modeller için uzun dönemli katsayılar tahmin edilmiştir. Analizde kullanılan modeller aşağıdaki gibidir:

$$\text{Model I} : GDP_{it} = \alpha_i + \delta_i t + \beta_1 FDI_{it} + \beta_2 HEXP_{it} + \varepsilon_{it} \quad (1)$$

$$\text{Model II} : FDI_{it} = \alpha_i + \delta_i t + \beta_1 GDP_{it} + \beta_2 HEXP_{it} + \varepsilon_{it} \quad (2)$$

$$\text{Model III} : HEXP_{it} = \alpha_i + \delta_i t + \beta_1 FDI_{it} + \beta_2 GDP_{it} + \varepsilon_{it} \quad (3)$$

Yukarıdaki denklemlerde GDP_{it} , FDI_{it} ve $HEXP_{it}$, i ülkesinin t dönemindeki sırasıyla reel GSYİH, reel doğrudan yabancı yatırımlar ve reel yüksek teknolojlili ürün ihracatını temsil etmektedir. β_1 ve β_2 eğim parametrelerini, α_i ve δ_i ise sırasıyla ülkelere özgü sabit etkileri ve doğrusal zaman trendini göstermektedir. Tüm veriler Dünya Bankası tarafından sunulan Dünya Bankası Kalkınma Göstergelerinden alınmış ve logaritmik dönüşümleri yapılmıştır.

2.2. Yatay Kesit Bağımlılık ve Homojenlik Testleri

Mekansal etkiler, yayılma etkileri veya gözlemlenmeyen ortak faktörler gibi çeşitli faktörlerin bir sonucu olarak ortaya çıkabilen yatay kesit bağımlılık, uygun testlerin yapılabilmesi için panel veri analizinde mutlaka incelenmesi gereken konulardan biridir. Çalışmada Pesaran (2015) tarafından geliştirilen standart normal dağılıma sahip yatay kesit bağımlılık testi (*CD test*) kullanılmaktadır. CD testin boş hipotezi hata terimlerinin zayıf yatay kesit bağımlı olduğu yani i ve j hata terimleri arasındaki kolerasyonun sifıra yakınsadığı yönündedir. Bu test hem dengeli hem de dengesiz panellerde kullanılabilen ve şu şekilde hesaplanmaktadır;

$$CD_{NT} = \sqrt{\frac{2}{N(N-1)}} (\sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \sqrt{T_{ij}} \hat{\rho}_{ij}) \quad (4)$$

Denklemin 4'te T_{ij} , i ve j birimleri arasındaki ortak gözlem sayısını; $\hat{\rho}_{ij}$ ise i ve j birimleri arasındaki kolerasyon katsayısını temsil etmektedir.

Eğim katsayılarının homojen olup olmadığının belirlenmesi, panel veri analizinde dikkate alınması gereken diğer önemli bir konudur. Ülkelerin kendine has özelliklerinin bulunması, homojenlik testlerinin yapılmasını ve bu testlerin sonuçlarına göre analize uygun yöntemlerle devam edilmesini gerektirmektedir. Çünkü panelin heterojen birimler içermesi durumunda, eğim homojenliği varsayımı tutarsız tahminlere yol açabilmektedir (Breitung ve Das, 2005). Çalışmada eğim katsayılarının homojen olup olmadığı Swamy (1970) tarafından geliştirilen homojenlik testi ile incelenmektedir. Swamy (1970), yatay kesit boyutun zaman boyutundan küçük olduğu durumda eğim homojenliği varsayımını test etmek için homoskedastisite varsayım çerçevesini geliştirmiştir. Bu test istatistiği, $k(N-1)$ serbestlik dereceli asimptotik χ^2 dağılımına sahiptir. Boş hipotezi, eğim katsayılarının homojen olduğu yönündeki bu test şu şekilde hesaplanmaktadır.

$$\tilde{S} = \sum_{i=1}^N (\tilde{\beta}_i - \tilde{\beta}_{WFE})' \tilde{V}_i^{-1} (\tilde{\beta}_i - \tilde{\beta}_{WFE}) \quad (5)$$

Denklemin 5'te $\tilde{\beta}_i$ havuzlanmış OLS tahmincilerini, $\tilde{\beta}_{WFE}$ ağırlıklandırılmış sabit etkiler tahmincisini ve \tilde{V}_i ise bu tahmincilerin varyansları farkını temsil etmektedir.

2.3. Panel Birim Kök Testi

Panel veri analizinin yapıldığı çalışmalarda tutarlı ve sapmasız sonuçlar elde edilebilmesi için serilerin durağanlığının araştırılması gerekmektedir. Bu kapsamda çalışmada değişkenlerin durağanlık seviyesini belirleyebilmek için Pesaran (2003) tarafından geliştirilen ve paneldeki her bir birimin Augmented Dickey Fuller (ADF) t-istatistiğinin ortalamasına dayanan birim kök testi kullanılmaktadır. Bu test, yatay kesit bağımlılığı ve heterojenliği dikkate almaktadır. Yatay kesit bağımlılığı gidermek için her bir serinin birinci farkları ve gecikme düzeylerinin yatay kesit ortalamaları standart ADF regresyonuna eklenmektedir.

$$\Delta Y_{it} = \beta_i + \delta_i y_{it-1} + \mu_i \bar{y}_{t-1} + \sum_{j=0}^p \omega_{ij} \Delta \bar{y}_{t-j} + \sum_{j=1}^p \vartheta_{ij} \Delta y_{it-j} + \varepsilon_{it} \quad (6)$$

Denklem 6'da $\delta_i y_{it-j}$ ve \bar{y}_{t-j} sırasıyla birinci farkı ve her bir yatay kesit birimin gecikmeli düzeylerinin ortalamasını göstermektedir. Bu testin boş hipotezi seriler durağan değildir şeklindedir.

2.4. Panel Eşbütünleşme Testi ve Uzun Dönemli Katsayıların Tahmini

Değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkilerin varlığının araştırılması panel eşbütünleşme testleri kullanılarak incelenmektedir. Bu kapsamda, birim kök testi ile tüm serilerin I(1) olduğu tespit edildikten sonra değişkenler arasında uzun dönemli eşbütünleşme ilişkisinin olup olmadığını test etmek için Westerlund (2005) eşbütünleşme testi kullanılmıştır. Varyans oran istatistiğine dayanan bu test, heterojen panellerde tutarlı sonuçlar vermekte ve otokolerasyon için herhangi bir düzeltme gerektirmemektedir. Bu testte her bir panel için AR test istatistiği kullanıldığından yatay kesit bağımlılığına izin vermektedir. Bu test aşağıdaki denklemle hesaplanmaktadır.

$$\Delta Y_{it} = \alpha_1 d_t + \rho_1 y_{it-1} + \gamma_1 x_{it-1} + \sum_{j=1}^t \rho_{ij} \Delta Y_{it-j} + \sum_{j=-\alpha}^t Y_{ij} \Delta X_{it-j} + \varepsilon_{it} \quad (7)$$

Denklem 7'de d_t modelin kalıntılarını, i yatay kesit boyutunu ve t zamanı göstermektedir. Bu testin boş hipotezi değişkenler arasında eşbütünleşme yoktur şeklindedir.

Uzun dönemli eşbütünleşme ilişkisinin bulunduğu model veya modeller için, değişkenlerin uzun dönem katsayıları belirlenebilmektedir. Değişkenlerin birinci farkları alındıktan sonra durağan olması durumunda en küçük kareler yöntemi (OLS) tutarsız sonuçlar vermektedir. Pedroni (2001), bu sorunu gidermek için panel dinamik en küçük kareler (PDOLS) ve panel tam uyarlanmış en küçük kareler (FMOLS) yöntemlerini geliştirmiştir. Heterojenliği dikkate alan her iki yöntem de içsellik, çoklu doğrusal bağlantı ve otokolerasyon sorunlarının çözümünde etkindir. Ancak Kao ve Chiang (2000), sınırlı örneklem olması durumunda PDOLS'nin daha tutarlı sonuçlar verdiğini göstermiştir. Bu nedenle eşbütünleşme ilişkisinin bulunan model veya modeller için uzun dönemli katsayıların tahmininde PDOLS yöntemi kullanılacaktır.

$$\ln Y_{it} = \alpha_i + \delta_{it} + \beta_{1it} \ln(x_{it}) + \beta_{2it} \ln(Z_{it}) + \sum_{j=-p_i}^p \varphi_{ij} \Delta T_{it-j} + \varepsilon_{it} \quad (8)$$

Denklem 8'de Y_{it} bağımlı değişkeni x_{it} ve Z_{it} bağımsız değişkenleri, φ_{ij} gecikme katsayısını göstermektedir. Denklem 7'den hareketle β katsayıları aşağıdaki şekilde hesaplanmaktadır.

$$\hat{\beta}_{PDOLS} = [N^{-1} \sum_{i=1}^N (\sum_{t=1}^T z_{it} z_{it}')^{-1} (\sum_{t=1}^T z_{it} \tilde{y}_{it}')] \quad (9)$$

Denkle 9'da z_{it} , $2 \times (q+1) \times 1$ boyutundaki regresör vektörünü temsil etmekte ve \tilde{y}_{it} ilgili değişkenin yatay kesit ortalamasından farkını göstermektedir ($\tilde{y}_{it} = y_{it} - \bar{y}_{it}$).

3. BULGULAR

3.1. Yatay Kesit Bağımlılık ve Homojenlik Testi Sonuçları

Tablo 1'de her bir model için yapılan yatay kesit bağımlılık ve eğim homojenlik testlerinin sonuçları verilmiştir. Pesaran (2015) CD_{NT} yatay kesit bağımlılık testi sonuçlarına göre, "hataların zayıf kesitsel bağımlı olduğu" boş hipotezi *Model I* ve *Model II* için %1 anlamlılık düzeyinde, *Model III* için ise %10 anlamlılık düzeyinde reddedilmiştir. Buna göre, her üç modelde de güçlü yatay kesit bağımlılık bulunmaktadır. Her bir değişken için yapılan yatay kesit bağımlılık testi sonuçlarına göre ise boş hipotezlerin %1 anlamlılık düzeyinde ret edildiğini yani değişkenlerin yatay kesit bağımlılık içerdiğini göstermektedir.

Eğim homojenliğini araştıran Swamy testi sonuçları, tüm modeller için "eğim katsayılarının homojenliğini" ifade eden boş hipotezin %1 anlamlılık düzeyinde reddedildiğini göstermektedir. Bu nedenle, analizde yatay kesit bağımlılığı ve eğim katsayılarının heterojenliği varsayımlarını dikkate alan yöntemler kullanılacaktır.

Tablo 1: Yatay Kesit Bağımlılık ve Homojenlik Testi Sonuçları

Yatay Kesit Bağımlılık Testi						
Modeller	CD tahmincisi	p-değeri	Değişkenler	CD tahmincisi	p-değeri	
<i>Model I</i>	14.918***	0.00	<i>GDP</i>	45.749***	0.00	
<i>Model II</i>	8.940***	0.00	<i>FDI</i>	7.303***	0.00	
<i>Model III</i>	1.747*	0.08	<i>HEXP</i>	12.212***	0.00	
Homojenlik Testi						
Model I		Model II		Model III		
	chi2	p-değeri	chi2	p-değeri	chi2	p-değeri
<i>Swamy S</i>	9800.38***	0.000	388.19***	0.000	12182.66***	0.000

*** ve * sırasıyla %1 ve %10 anlamlılık düzeyini göstermektedir.

3.3.2. Birim Kök Testi Sonuçları

Tablo 2'de yatay kesit bağımlılığı ve heterojenliği dikkate alan Pesaran CADF panel birim kök test sonuçları gösterilmiştir. Sonuçlar, "serilerin durağan olmadığı" yönündeki boş hipotezin tüm değişkenler hem sabitli hem de sabitli ve trendli modeller için reddedilemediğini, yani serilerin birim kök içerdiğini göstermektedir. Bu nedenle tüm değişkenlerin birinci farkları alınmıştır. Değişkenlerin birinci farkları alındıktan sonra, bütün modellerde tüm değişkenler için boş hipotez %1 anlamlılık düzeyinde reddedilmekte, yani seriler durağan hale gelmektedir.

Tablo 2: Pesaran CADF Birim Kök Test Sonuçları

Değişkenler	Sabitli		Sabitli ve Trendli	
	Düzyey	1. Fark	Düzyey	1. Fark
GDP	-1.145 (0.126)	-3.338*** (0.000)	-1.282 (0.100)	-1.839*** (0.000)
HEXP	0.353 (0.638)	-4.561*** (0.000)	0,781 (0.783)	-3.503*** (0.000)
FDI	-1.459 (0.072)	-6.242*** (0.000)	-0.295 (0.384)	-4.023*** (0.000)

*** %1 anlamlılık düzeyini göstermektedir. Parantez içindeki değerler olasılık değerleridir.

3.3. Eşbütünleşme Testi Sonuçları

Serilerin durağanlık seviyesi belirlendikten sonra Westerlund panel eşbütünleşme testi ile değişkenler arasında uzun dönemli bir eşbütünleşme ilişkisinin olup olmadığı araştırılmıştır. Eşbütünleşme testi sonuçları sonuçları Tablo 3'te verilmektedir:

Tablo 3: Westerlund Panel Eşbütünleşme Test Sonuçları

	Varyans Oranı	Olasılık Değeri
Model I	0.0782	(0.4688)
Model II	-2.3652***	(0.009)
Model III	0	(0.3166)

*** %1 anlamlılık düzeyini göstermektedir.

Tablo 3'te yer alan sonuçlara göre, "eşbütünleşme yoktur" şeklindeki boş hipotez, %1 anlamlılık düzeyinde sadece Model II için reddedilirken; Model I ve Model III için reddedilememiştir. Bu sonuçlar sadece Model II'de bir eşbütünleşme ilişkisinin olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla sadece Model II için uzun dönemli katsayılar tahmin edilecektir.

3.4. Uzun Dönemli Katsayı Tahmincisi Sonuçları

Tablo 4 panel eşbütünleşme uzun dönem katsayı tahmincilerini göstermektedir. Sonuçlara göre, Model II'de yüksek teknoloji ürün ihracatının ve ekonomik büyümenin panelin tümü için hesaplanan katsayıları istatistiksel olarak anlamlı ve pozitifdir. Bu sonuç, söz konusu ülkelerde yüksek teknoloji ürün ihracatındaki artışın ve ekonomik büyümenin doğrudan yabancı yatırımları (DYY) arttırdığını göstermektedir. Ülkeye özgü sonuçlar incelendiğinde Arjantin, Macaristan ve Malezya her iki değişkenin de hesaplanan katsayıları pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Dolayısıyla bu ülkelerde ekonomik büyüme ve yüksek teknoloji ürün ihracatı, DYY'yi olumlu etkilemektedir. Diğer taraftan G. Afrika, Meksika ve Pakistan için yüksek teknoloji ürün ihracatı katsayıları pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı iken, ekonomik büyüme için hesaplanan katsayılar istatistiksel olarak anlamsızdır. Dolayısıyla bu ülkelerde yüksek teknoloji ürün ihracatı artış, DYY'yi olumlu etkilemekte, ancak ekonomik büyümenin DYY üzerinde bir etkisi bulunmamaktadır. Brezilya, Bulgaristan, Romanya ve Yunanistan için ise hesaplanan ekonomik büyüme katsayıları pozitif ve anlamlı iken yüksek

teknolojili ürün ihracatı katsayıları istatistiksel olarak anlamlıdır. Bu sonuçlar, söz konusu ülkelerde DYY'nin ekonomik büyümeden olumlu etkilendiğini ve yüksek teknolojili ürün ihracatının DYY'yi etkilemediğini göstermektedir. Hindistan, Mısır, Şili ve Türkiye için ise yüksek teknolojili ürün ihracatı ve ekonomik büyüme ile DYY arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunamamıştır.

Tablo 4: Panel DOLS Sonuçları

Model II (Bağımlı değişken: FDI)					
Ülke	Değişkenler	Katsayılar	Ülke	Değişkenler	Katsayılar
Panel	GDP	2.157*** (8.189)	Meksika	GDP	-2.668 (-0.942)
	HEXP	0.948*** (4.618)		HEXP	2.421* (2.517)
Arjantin	GDP	11.65*** (10.94)	Mısır	GDP	12.75 (1.526)
	HEXP	1.242*** (12.36)		HEXP	-0.871 (-1.403)
Brezilya	GDP	10.06* (1.958)	Pakistan	GDP	6.911 (1.251)
	HEXP	2.55 (0.138)		HEXP	0.601* (1.936)
Bulgaristan	GDP	12.25*** (8.079)	Romanya	GDP	6.579* (1.746)
	HEXP	0.036 (0.405)		HEXP	-0.470 (-1.205)
G.Afrika	GDP	7.477 (1.463)	Şili	GDP	5.567 (1.001)
	HEXP	2.204** (2.149)		HEXP	-0.142 (-0.367)
Hindistan	GDP	0.93 (0.335)	Türkiye	GDP	1.077 (1.065)
	HEXP	1.297 (0.9)		HEXP	-0.186 (-1.393)
Macaristan	GDP	48.39*** (-4.111)	Yunanistan	GDP	1.246*** (3.394)
	HEXP	10.86*** (3.527)		HEXP	0.785 (1.203)
Malezya	GDP	4.753*** (2.934)			
	HEXP	1.222*** (3.143)			

***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyini temsil etmektedir. Parantez içindeki değerler t-istatistiklerini göstermektedir.

4. TARTIŞMA

Tüm ülkelerin temel hedeflerinden biri ekonomik büyüme ve kalkınmayı sağlayarak yoksullukla mücadele etmektir. Özellikle gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkeler, küreselleşmeyle birlikte daha da artan uluslararası ekonomik rekabet sahasında

kendilerine yer bulabilmek ve refah düzeylerini artırabilmek amacıyla uyguladıkları ekonomi politikalarında farklılaşmaya yönelmek durumunda kalmışlardır. Bu bağlamda, ekonomik büyüme ve ihracat arasındaki ilişki ekonomi literatüründe son yıllarda oldukça tartışılan bir konu olmuştur. İhracata dayalı büyüme politikalarının uygulanmasıyla birlikte daha da önemli hale gelen bu ilişkide, ekonomik büyümeyi artırabilmek konusunda ihracatın boyutu kadar niteliğinin de önemli olduğu ortaya konulmaktadır. Yüksek teknoloji malların üretilip ihraç edilmesi, ihracata yönelik büyüme politikası uygulayan ülkelerde uluslararası rekabette avantaj sağlamak ve ülkelerin ticaretten aldıkları payın yükselmesini sağlamaktadır. Bu nedenle, yüksek teknoloji ürünlerin toplam ihracat içindeki payını artırmak toplumsal refahın yükseltilmesi yönünden ekonomilerin temel amaçlarından birini oluşturmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerdeki teknoloji açığı sorunu, yüksek teknoloji ürün üretilip ihraç edilmesi önünde bir engel oluşturmaktadır. Bu sorunun çözümünde doğrudan yabancı yatırımlar kısa dönemde önemli bir seçenektir. Doğrudan yabancı yatırımların gelişmekte olan ülkelerde bir yandan yetersiz iç tasarruflar nedeniyle düşük seviyede olan yatırımları artırarak ekonomik büyümeye katkıda bulunurken diğer taraftan teknoloji açığı sorununun çözümlenebilir potansiyeli taşımaktadır. Ancak bu noktada sürdürülebilir bir ekonomik büyüme için gelişmekte olan ülkelerin gözden kaçırmaması gereken temel sorun, çevreye zarar vermeyen yatırımların çekilebilmesidir.

Çalışmada ekonomik büyüme ve yüksek teknoloji ürün ihracatının bağımlı değişken olduğu modellerde değişkenler arasında uzun dönemli bir eşbütünlük ilişkisi bulunamamıştır. Bu sonuçlar, söz konusu ülkelerde hem doğrudan yabancı yatırımların ve yüksek teknoloji ürün ihracatının ekonomik büyümeye hem de ekonomik büyüme ve doğrudan yabancı yatırımların yüksek teknoloji ürün ihracatına henüz yeterli katkıyı sağlayamadığını göstermektedir. Dolayısıyla bu ülkeler doğrudan yabancı yatırımları çekebilecek ve yüksek teknoloji ürün üretimi ve ihracatı sağlayacak politikalar uygulaması, istikrarlı bir ekonomik büyümeye önemli katkılar sağlayabilecektir. Diğer taraftan sonuçlara göre doğrudan yabancı yatırımların, yüksek teknoloji ürün ihracatını arttıramaması, söz konusu ülkelerde bu yatırımların yetersiz oluşu veya diğer sektörlerle yöneldiği şeklinde yorumlanabilir. Ayrıca ekonomik büyümenin, yüksek teknoloji ürün ihracatına katkıda henüz yeterince katkıda bulunamaması, söz konusu ülkelerin yüksek teknoloji ürün üretimine gereken önemi vermediğini göstermektedir.

Çalışmada 1996-2018 dönemi için yıllık verilerle panel veri analizi yapılmıştır. Bu dönemin seçilmesindeki temel kriter verilerin ulaşılabilirlik olmasıdır. Analize konu olan ülkeler için daha uzun bir dönem kapsayan verilere ulaşılabilmesi durumunda, zaman serisi yöntemleriyle ülke bazlı daha ayrıntılı ve güvenilir sonuçlara ulaşılabilir.

SONUÇ

Bu çalışmada, doğrudan yabancı yatırımlar, yüksek teknoloji ürün ihracatı ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki 14 gelişmekte olan ülke (Arjantin, Brezilya, Bulgaristan, Şili, Mısır, Yunanistan, Macaristan, Hindistan, Malezya, Meksika,

Pakistan, Romanya, Güney Afrika ve Türkiye) için 1996-2018 döneminde incelenmiştir. Bu amaçla üç farklı panel modelinin oluşturulduğu çalışmada, öncelikle yatay kesit bağımlılık ve homojenlik testleri yapılmış ve analize yatay kesit bağımlılığı ve heterojenliği dikkate alan yöntemlerle devam edilmiştir. Bu bağlamda, seçili ülkeler için yüksek teknoloji içeren ürün ihracatı, doğrudan yabancı yatırımlar ve ekonomik büyüme arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığını araştırmak amacıyla Westerlund (2005) panel eşbütünleşme testi uygulanmıştır. Sonuçlara göre, yalnızca doğrudan yabancı yatırımların bağımlı değişken olduğu Model II'de uzun dönemli bir eşbütünleşme bir ilişkisi tespit edilmiş, dolayısıyla analize bu modelle devam edilmiştir. İlgili literatürde yer alan çalışmaların sonuçları ağırlıklı olarak, yüksek teknoloji ürün ihracatının ve doğrudan yabancı yatırımların ekonomik büyümeyi artırdığını ortaya koymaktadır. Bu çalışmada literatürdeki çalışmalardan farklı olarak doğrudan yabancı yatırımların bağımlı değişken olduğu model sonuçları yorumlanmış ve literatürdeki sonuçlara tam anlamıyla paralel olmayan sonuçlara ulaşılmıştır. Değişkenler arasında uzun dönemli eşbütünleşme ilişkisi bulunan Model II için uzun dönemli katsayıların tahmininde DOLS yöntemi kullanılmıştır. DOLS tahmincinin sonuçlarına göre, yüksek teknoloji ürün ihracatının ve ekonomik büyümenin panelin tümü için hesaplanan katsayıları istatistiksel olarak anlamlı ve pozitifdir. Ülke bazında sonuçlar farklılaşmakla birlikte, söz konusu ülkelerde yüksek teknoloji ürün ihracatındaki artışı ve ekonomik büyüme, doğrudan yabancı yatırımları arttırmaktadır.

Ekonomik büyüme, doğrudan yabancı yatırımlar ve yüksek teknoloji ürün ihracatı geliştirmekte olan ülkelerin kalkınmaları için oldukça önemlidir. Geliştirmekte olan ülkeler, inovasyon politikalarını güçlendirerek yüksek teknoloji üretimini teşvik etmeli ve ihracatlarında yüksek teknoloji payını arttırmaya yönelik politikalar uygulamalıdır. Diğer yandan ülkelerin üretim ve ihracat kapasitesinin artıran doğrudan yabancı yatırımlar, yüksek teknoloji ürünlerin üretilerek ihraç edilebilmesini sağlayan teknolojik altyapının ve AR-GE çalışmalarının oluşturulması anlamında ülkelere önemli avantajlar sağlamaktadır. Geliştirmekte olan ülkelerin hem ekonomik büyüme hem de yüksek teknoloji ürün ihracatının artırılmasında önemli bir etkisi olan doğrudan yabancı yatırımları daha fazla çekebilmeyle yönelik politika ve yapısal reformlara da önem vermeleri de gerekmektedir. Ancak çevresel bozulmayı arttıran doğrudan yabancı yatırımlar hususunda geliştirmekte olan ülkeler özellikle dikkatli olmalıdır.

THE RELATIONSHIP BETWEEN FOREIGN DIRECT INVESTMENT, HIGH-TECH PRODUCT EXPORT AND ECONOMIC GROWTH IN DEVELOPING COUNTRIES

1. INTRODUCTION

The ability of developing countries to reach the level of today's advanced nations is dependent on the scale of high-tech exports these countries can achieve. The production and export of high-tech products play a paramount role in creating wealth

in future periods, driving rapid economic growth through increased exports, achieving higher living standards, and holding primary significance in economic growth and development. The establishment of a production structure capable of generating high-tech products hinges significantly on foreign direct investments. Foreign direct investments contribute to the attraction of necessary investments for high-tech product manufacturing, facilitating technology transfer, and enhancing economic growth and prosperity by increasing savings. Hence, the factors influencing a country's level of foreign direct investment play a critical role in this process. This study aims to investigate the relationship between foreign direct investments, high-tech product exports, and economic growth in selected 14 developing countries during the period of 1996-2018.

2. METHODS

The study investigates the long-term relationship between foreign direct investments, high-tech product exports, and economic growth for the selected 14 developing countries (Argentina, Brazil, Bulgaria, Chile, Egypt, Greece, Hungary, India, Malaysia, Mexico, Pakistan, Romania, South Africa, and Turkey) using panel data analysis during the period of 1996-2018. In pursuit of this objective, the study employs three logarithmic panel models, wherein cross-sectional dependence, homogeneity, unit root, and panel cointegration tests are conducted. Long-term coefficients for cointegrated models are estimated by using panel dynamic ordinary least squares. The models used in the analysis are as follows:

$$\text{Model I : } GDP_{it} = \alpha_i + \delta_i t + \beta_{1i} FDI_{it} + \beta_2 HEXP_{it} + \varepsilon_{it}$$

$$\text{Model II : } FDI_{it} = \alpha_i + \delta_i t + \beta_1 GDP_{it} + \beta_2 HEXP_{it} + \varepsilon_{it}$$

$$\text{Model III: } HEXP_{it} = \alpha_i + \delta_i t + \beta_1 FDI_{it} + \beta_2 GDP_{it} + \varepsilon_{it}$$

In the above equations, GDP_{it} , FDI_{it} and $HEXP_{it}$ represent the real GDP, real foreign direct investments, and real high-tech product exports of country i in period t , respectively. β_1 and β_2 denote the slope parameters, while α_i and δ_i represent country-specific fixed effects and linear time trend, respectively. All data is sourced from the World Bank Development Indicators provided by the World Bank.

3. RESULTS

Only in Model II, a cointegration relationship has been found. In Model II, the coefficients calculated for high-tech product exports and economic growth are statistically significant and positive for the entire panel. This result indicates that an increase in high-tech product exports and economic growth directly leads to an increase in foreign direct investments (FDI) in these countries. Upon examining country-specific results, it is observed that for Argentina, Hungary, and Malaysia, both variables' coefficients are positive and statistically significant. Thus, in these countries, economic growth and high-tech product exports positively influence FDI. On the other hand, for South Africa, Mexico, and Pakistan, the coefficients for high-

tech product exports are positive and statistically significant, while the calculated coefficients for economic growth are statistically insignificant. This suggests that in these countries, an increase in high-tech product exports positively impacts FDI, but economic growth does not have a significant effect on FDI.

For Brazil, Bulgaria, Romania, and Greece, the calculated coefficients for economic growth are positive and significant, while the coefficients for high-tech product exports are statistically significant. These results indicate that in these countries, FDI is positively influenced by economic growth, and high-tech product exports do not affect FDI. However, for India, Egypt, Chile, and Turkey, there is no statistically significant relationship found between high-tech product exports, economic growth, and FDI.

4. DISCUSSION

In the models where economic growth and high-technology product exports are the dependent variables in the study, a long-term cointegration relationship between the variables could not be found. These results indicate that in these countries, both foreign direct investments and high-technology product exports have not yet made sufficient contributions to economic growth, and economic growth and foreign direct investments have not provided significant contributions to high-technology product exports. Therefore, implementing policies that can attract foreign direct investments and promote high-technology product manufacturing and exports can contribute significantly to stable economic growth in these countries. On the other hand, the inability of foreign direct investments to increase high-technology product exports can be interpreted as these investments being insufficient or directed towards other sectors in these countries. In addition, the fact that economic growth has not yet contributed sufficiently to the export of high-tech products shows that these countries have not given the necessary importance to high-technology product manufacturing.

The study utilized panel data analysis with annual data for the period 1996-2018. The primary criterion for choosing this period was the availability of data. If data covering a longer period can be reached for the countries under analysis, more detailed and reliable results can be obtained using time-series methods for individual countries.

CONCLUSION

In this study, the relationship between foreign direct investment, high-technology product exports, and economic growth was examined for 14 developing countries (Argentina, Brazil, Bulgaria, Chile, Egypt, Greece, Hungary, India, Malaysia, Mexico, Pakistan, Romania, South Africa, and Turkey) during the period 1996-2018. For this purpose, three different panel models were used in the study. Firstly, cross-section dependence and homogeneity tests were conducted, and the analysis proceeded using methods that take into account cross-section dependence and heterogeneity. In this context, the Westerlund (2005) panel cointegration test was applied to investigate the presence of a long-term relationship between high-

technology product exports, foreign direct investment, and economic growth for the selected countries. According to the results, a long-term cointegration relationship was detected only in Model II, where foreign direct investment is the dependent variable. Therefore, the analysis continued with this model. For Model II, which has a long-term cointegration relationship among the variables, the DOLS method was used for estimating the long-term coefficients. According to the results, the coefficients calculated for high-technology product exports and economic growth are statistically significant and positive for the entire panel. While the results vary on a country basis, an increase in high-technology product exports and economic growth in these countries leads to an increase in foreign direct investments for entire panel

KAYNAKÇA

- Balasubramanyam, V.N., Salisu, M. & Sapsford, D. (1996). Foreign direct investment and growth in EP and IS countries. *The Economic Journal*, 106(434), 92-105.
- Breitung, J., & Das, S. (2005). Panel Unit Root Tests under Cross-Sectional Dependence. *Statistica Neerlandica*, 59, 414-433.
- Charutawephonnukoon, P., Jermstiparsert, K. & Chienwattanasook, K. (2021). Impact of high technology exports, patent applications and research and development expenditure on economic growth: evidence from ASEAN countries. *Psychology and Education*, 58(2), 1956-1972.
- Cuaresma, J.C. & Wörz, J. (2005). On export composition and growth. *Weltwirtschaftliches Archiv*, 141(1), 33-49.
- Dumitrescu, E. I. & Hurlin, C., (2012), Testing for Granger non-causality in heterogeneous panels, *Economic Modelling*, 29, issue 4, p. 1450-1460,
- DiPietro, W. R. & Anoruo, E. (2006). Creativity, innovation, and export performance. *Journal of Policy Modeling*, 28(2), 133-139.
- Dura, Y.C. & Yılmaz, E.G. (2022). Yüksek Teknolojili Ürün İhracatı Ekonomik Büyüme İçin Bir Avantaj Sağlar mı? Gelişmiş Ülkeler Üzerinden Ampirik Kanıtlar. *Bilim-Teknoloji-Yenilik Ekosistemi Dergisi*, 3(1), 82-94.
- Doru, Ö. & Dabakoğlu, M. (2021). Seçilmiş Ülkelerde Yüksek Teknolojili Ürün İhracatı ve Ekonomik Büyüme İlişkisi. *Bingöl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5(2), 295-313.
- Ekananda, M. & Parlinggoman, D.J. (2017). The role of high-tech exports and of foreign direct investments (FDI) on economic growth. *European Research Studies Journal*, 10(4A), 194-212.
- Erkişi, K. & Boğa, S. (2019). High-technology products export and economic growth: A panel data analysis for EU-15 countries. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(18), 669-683.
- Falk, M. (2009). High-tech exports and economic growth in industrialized countries. *Applied Economics Letters*, 16(10), 1025-1028.
- Garces, E. J. & Adriatico, C. G. (2019). Correlates of high technology exports performance in the Philippines. *Open Journal of Social Sciences*, 7(5), 215-226.

- Güneş, S., Gürel, S. P., Karadam, D. Y. & Akin, T. (2020). The analysis of main determinants of high technology exports: A panel data analysis. *KAUJEASF*, 11(21), 242-267.
- Herzer, D., Nowak-Lehmann D., F. & Siliverstovs, B. (2006). Export-led growth in Chile: Assessing the role of export composition in productivity growth. *Developing Economies*, 44(3), 306-328.
- Kabaklarlı, E., Duran, M. S. & Üçler, Y. T. (2018). High-technology exports and economic growth: panel data analysis for selected OECD countries. *Forum Scientiae Oeconomia*, 6(2), 47-60.
- Kao, C. & Chiang, M.H. (2000) On the Estimation and Inference of a Cointegrated Regression in Panel Data. In: Baltagi, B., Ed., *Nonstationary Panels, Panel Cointegration, and Dynamic Panels (Advances in Econometrics)*, JAI Press, Amsterdam, 161-178.
- Kızılkaya, O., Sofuoğlu, E. & Ay, A. (2017). Yüksek teknoloji ürün ihracatı üzerinde doğrudan yabancı sermaye yatırımları ve dışa açıklığın etkisi: Gelişmekte olan ülkelerde panel veri analizi. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 18(1), 63-78.
- Lee, J. (2011). Export specialization and economic growth around the world. *Economic systems*, 35(1), 45-63.
- Mitic, B. & Ivic, M. (2016). The impact of foreign direct investment on export performance: case of European transition economies. *Independent Journal of Management & Production*, 7(3), 771-785.
- OECD (2011), OECD Science, Technology and Industry Scoreboard 2011. *OECD Publishing, Paris*, https://doi.org/10.1787/sti_scoreboard-2011-en.
- Pedroni, P. (2001). Fully Modified OLS for Heterogeneous Cointegrated Panels. In B. H. Baltagi, T. B. Fomby, & R. Carter Hill (Eds.), *Nonstationary Panels, Panel Cointegration, and Dynamic Panels*, (pp. 93-130). Bingley: Emerald Group Publishing Limited.
- Pesaran, M.H., 2003. *A Simple Panel Unit Root Test in the Presence of Cross Section Dependence*, Cambridge Working Papers in Economics 0346, Faculty of Economics, University of Cambridge.
- Pesaran, H.M. (2015) Testing Weak Cross-Sectional Dependence in Large Panels. *Econometric Reviews*, 34, 1089-1117.
- Sun, P. & Heshmati, A. (2010). International trade and its effects on economic growth in China. *IZA Discussion Papers*, No. 5151.
- Şeker, A. & Özcan, S. (2019). Yüksek teknoloji ürün ihracatı ve ekonomik büyüme ilişkisi: türkiye örneği. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(3), 865-884.
- Şahin, L. & Şahin, D. K. (2021). The relationship between high-tech export and economic growth: A panel data approach for Selected Countries. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 20(1), 22-31.
- Swamy, P.A.B. (1970) Efficient Inference in a Random Coefficient Regression Model. *Econometrica*, 38, 311-323.
- Topallı, N. (2015). Doğrudan yabancı yatırımlar, ekonomik büyüme ve yüksek teknoloji ihracatı arasında bir nedensellik ilişkisi. *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 1(1), 277-285.

Usman, M. (2017). Impact of high-tech exports on economic growth: empirical evidence from Pakistan. *Journal on Innovation and Sustainability*, 8(1), 91-105.

KATKI ORANI / CONTRIBUTION RATE	AÇIKLAMA / EXPLANATION	KATKIDA BULUNANLAR / CONTRIBUTORS
Fikir veya Kavram / <i>Idea or Notion</i>	Araştırma hipotezini veya fikrini oluşturmak / <i>Form the research hypothesis or idea</i>	Bersu BAHTİYAR Volkan BEKTAŞ
Tasarım / <i>Design</i>	Yöntemi, ölçeği ve deseni tasarlamak / <i>Designing method, scale and pattern</i>	Bersu BAHTİYAR Volkan BEKTAŞ
Veri Toplama ve İşleme / <i>Data Collecting and Processing</i>	Verileri toplamak, düzenlenmek ve raporlamak / <i>Collecting, organizing and reporting data</i>	Bersu BAHTİYAR Volkan BEKTAŞ
Tartışma ve Yorum / <i>Discussion and Interpretation</i>	Bulguların değerlendirilmesinde ve sonuçlandırılmasında sorumluluk almak / <i>Taking responsibility in evaluating and finalizing the findings</i>	Bersu BAHTİYAR Volkan BEKTAŞ
Literatür Taraması / <i>Literature Review</i>	Çalışma için gerekli literatürü taramak / <i>Review the literature required for the study</i>	Bersu BAHTİYAR Volkan BEKTAŞ

-ARAŞTIRMA MAKALESİ-

**1701 YILINDA İKİ KUTSAL ŞEHİRDE (MEKKE VE MEDİNE)
GERÇEKLEŞTİRİLEN MEVLİD-İ ŞERİF MERASİMİ MASRAFLARI***

Esra EVRAN¹ & Kadir ARSLANBOĞA²

Öz

Mevlid, Hz. Peygamber'in doğumunu ve doğum yıl dönümünde yapılan merasimi ifade etmektedir. Bu sebeple Müslümanlar arasında "mevlid" büyük önem arz etmektedir. İslam dünyasında ilk mevlid merasimlerinin Şii Fatımî Devleti tarafından yapıldığı bilinmektedir. Türk toplumlarında ise ilk mevlid kutlamaları son derece dindarlığıyla bilinen Selçuklu Erbil Atabeyi Muzafferüddin Gökbörü (1190-1232) tarafından düzenlenmiştir. Hz. Peygamber'e büyük bir sevgi besleyen ve hürmet gösteren Osmanlı Devleti'nde ise mevlid merasimleri Kanuni Sultan Süleyman döneminde devlet protokolüne girmiş, III. Murad döneminde ise resmîyet kazanmıştır. Osmanlılarda mevlid merasimlerinde minarelerde kandiller yakılır ve camilerde mevlidler okutulurdu. Ayrıca devlet erkanının ve halkın ileri gelenlerinin katılımıyla sarayda görkemli mevlid törenleri düzenlenmekteydi. Kutsal topraklara büyük hürmet gösteren Osmanlı Devleti Yavuz Sultan Selim döneminde Hicaz Bölgesi'nin idaresini ele aldıktan sonra Haremeyn-i Şerif'e hac mevsiminde "surre" adıyla para ve değerli eşyalardan oluşan surre alaylarını düzenli bir şekilde göndermiştir. Bununla birlikte Osmanlı Devleti, Haremeyn-i Şerif'e mevlid-i şerif masrafları olarak kumaş, nakit ve merasimler için çeşitli malzemeler göndermiştir. Çalışmada, 1701 yılında Haremeyn-i Şerifeyn Evkaflı tarafından Mekke ve Medine'ye gönderilen Mevlid-i Şerif masrafları ele alınmıştır. Masraflar aracılığıyla Mekke ve Medine şehirlerindeki görevlilerin isimleri ve bu kişilerin aldıkları hediyeler yoluyla rütbeleri öğrenilebilmektedir. Yine gönderilen nakit yardımlar yoluyla Harem-i Şerif ve Mescid-i Nebvi'de hangi görevlilerin bulunduğu bilinebilmektedir. Son olarak yapılan merasimler esnasında kullanılan malzemeler yoluyla da organizasyonun şekli ortaya çıkabilmektedir. Bunlarla birlikte malzemenin bölgeye ulaşmasında lojistik bilgileri de masraf verileriyle ortaya konulabilmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Mevlid-i Şerif, Osmanlı Devleti, Haremeyn-i Şerifeyn Evkaflı.*

JEL Kodları: N35, N95.

Başvuru: 28.08.2023 **Kabul:** 14.10.202

* Bu makale 5-6 Temmuz 2023 tarihinde Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Konferansı III konferansında sunulan "1701 Yılında İki Kutsal Şehirde (Mekke Ve Medine) Gerçekleştirilen Mevlid-i Şerif Merasimi Masrafları" başlıklı tebliğin genişletilmiş halidir.

¹Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, LEE, Yüksek Lisans Öğrencisi, esraa-evran@hotmail.com. Orcid: 0009-0009-3751-0032

² Prof.Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, SBF, İktisat, karslanboga@comu.edu.tr, ORCID 0000-0002-0264-4796

EXPENSES OF THE MAWLID-I SHARIF CEREMONY HELD IN THE TWO HOLY CITIES (MECCA AND MEDINA) IN 1701

Abstract

Mawlid refers to the birth of the Prophet Muhammed and the ceremony held on the anniversary of his birth. These people place great importance on “mawlid” among Muslims. It is known that the first mawlid ceremonies of the Islamic world were held by the Shiite Fatimid State. In Turkish societies, the first mawlid celebrations were organized by Seljuk Erbil Atabeyi Muzafferüddin Gökbörü (1190-1232), known for his extreme piety. in the Ottoman Empire, which had great love and respect for the Prophet, mawlid ceremonies entered the state protocol during the reign of Suleiman the Magnificent. It became official during the III. Murad period. During the mawlid ceremonies in the Ottomans, oil lamps were lit in the minarets and mawlids were read in the mosques. In addition, with the increase of state officials and notable people, mawlid ceremonies were held in the palace in the past. The Ottoman State, which showed great respect to the holy lands, after taking over the administration of the Hejaz Region during the reign of Yavuz Sultan Selim, regularly sent surre regiments of money and valuables called “surre” to Haremeyn-i Sharif during the pilgrimage season. However, the Ottoman State sent cloth, cash and various materials for ceremonies as the expenses of the mawlid-i sharif to the Haremeyn-i Sharif. In the study, the expenses of the Mawlid-i Sharif sent to Mecca, Medina by the Haremeyn-i Şerifeyn Foundations 1701 were taken. Through the expenses, the names of the officials in the cities of Mecca and Medina and their ranks can be learned through, the gifts they received How ever the cash aid sent can be know through which officials are present in the Haram al Sharif and the Masjid al-Nabawi. Finally, the shape of the organization can be revealed through the methods used during the ceremonies. In addition, logistics information in the stock area can also be revealed with cost data.

Keywords: Mawlid-i Sharif, Ottomon State, Haremeyn-i Şerifeyn Foundations.

JEL Codes: N35, N95.

“Bu çalışma Araştırma ve Yayın Etiğine uygun olarak hazırlanmıştır.”

1. GİRİŞ

Mevlid kelime olarak Arapça da doğmak, doğum zamanı ve doğum yeri olmak üzere üç anlamı ifade etmekte ve Türkçede de aynı anlamlarda kullanılmaktadır (Timurtaş, 1990: 10). Hz. Peygamber’in dünyaya teşrif ettiği gün olarak Rebiülevvel ayının on ikinci günü kabul edilmektedir. Doğum günü münasebetiyle her yıl bugünde düzenlenen merasimler “mevlid” olarak isimlendirilmiştir (Can, 2020: 141). Hz. Peygamber’e duyulan sevginin en güzel örneklerinden biri olan mevlid-i şerif merasimlerinin İslam’ın ilk dönemlerinden itibaren ortaya çıktığı bilinmektedir (Efe, 2010: 20). Bununla birlikte mevlid-i şerif merasimleri belli bir zamandan sonra, İslam ülkelerinde dini ve sosyal hayatta önemli bir yer edinmiştir. Mevlid merasimleri, siyasi yönetimler açısından zaman zaman dini kimliğin bir göstergesi olarak da kullanılmıştır (Özel, 2002: 235).

Hız. Peygamber'i anmak için yazılan eserlerin ismi mevlid olarak isimlendirilmiştir (Yıldız, 2015: 13). Mevlid türüne ait birçok eser mevcuttur ve en bilineni Süleyman Çelebi'nin 1409 yılında yazdığı "Vesiletü'n-Necât" adlı eseridir. Türk edebiyatında mevlid türünün ilk eseri olan Vesiletü'n-Necât, Hız. Peygamber'in doğumunu anlatmakla birlikte, hayatının belli kısımlarını, hicretini, miraç ve vefatını anlatan bölümler de bulunmaktadır (Pekolcay, 2004: 486). Hız. Peygamber'in doğumu başta olmak üzere, din büyüklerini anma, vefat, mübarek gün ve gecelerde de okunmuştur (Turabi, 2017: 43).

İslam Dünyası'nda mevlid-i şerif merasimlerinin ilk olarak Mısır'da Şîi Fatımî Devleti hükümdarı Muiz-Lidnillah döneminde yapıldığı bilinmekle birlikte 972-975 yılları itibariyle de mevlid-i şerif resmi olarak kutlanmaya başlanmıştır (Can, 2020: 142). Fatımîler devrinde gerçekleştirilen mevlid-i şerif merasimlerinde devlet erkanı sarayda bir araya gelirdi. Burada günün önemi üzerinde durulur, yemekler yenilir ve şeker dağıtılırdı. Henüz halkın mevlid-i şerif merasimlerine dahil olmadığı bu kutlamalara belirli bir süre ara verilse de sonrasında tekrar devam edilmiştir (Okıç, 1975: 22; Akarpınar, 1999: 84). Ayrıca Fatımîler döneminde Hız. Ali ve Hız. Fatma adlarına da mevlid törenleri düzenlenmiştir (Yıldız, 2015: 10).

Sünni-İslam dünyasında ise mevlid-i şerif merasimleri ilk olarak Selçuklu Devleti'nde görülmüştür. Selçuklu Devleti'nin Erbil Atabeyi Muzafferüddin Gökbörü döneminde (1154-1232) mevlid kutlamalarına halkın katılımıyla resmi olarak başlandığı bilinmektedir. Bazı tarih kaynakları ve sünni yazarlar tarafından tarihte ilk mevlid kutlamalarını yapan kişinin Muzafferüddin Gökbörü olduğu söylenmektedir (Yenibaş, 2012: 108). Son derece hayırsever ve iyi bir devlet adamı olarak bilinen Muzafferüddin Gökbörü, Hız. Peygamber'e duyduğu sevgi sebebiyle halk tabakalarının da yoğun olarak katıldığı ihtişamlı mevlid merasimleri düzenlemekteydi (Çetin, 1987: 73). Muzafferüddin Gökbörü ile başlayan ve halkın katılımıyla ziyafetlerin verildiği ihtişamlı resmi mevlid-i şerif merasimleri, daha sonra tüm İslam alemine yayılmıştır (Aslan, 2009: 214). Mısır'da Memlûklüler döneminde de (1250-1517) bürokrasinin ve halkın katılımıyla ihtişamlı mevlid-i şerif kutlamalarına devam edilmiştir (Özel, 2002: 239).

Osmanlı Devleti'nde ise 1402 yılındaki Ankara Savaşı'ndan sonra oluşan yeni siyasi ve sosyal düzen dönemi içerisinde Süleyman Çelebi tarafından yazılan Vesiletü'n-Necât eseri halk arasında yaygınlaşmaya başlamıştır (Yavuz, 2010: 178). Zaman içerisinde gelenek haline gelen mevlid-i şerif kutlamaları Hız. Peygamber'e duyulan sevginin bir ifade şekliydi (Karataş, 2008: 50).

II. Bayezid döneminde mevlid-i şerif kutlamaları olarak ihtişamlı mevlid alaylarının yapıldığı bilinmektedir (Akarpınar, 1999: 44; Koca, 2019: 159). Kanuni Sultan Süleyman dönemiyle birlikte (1520-1566) mevlid alayları devlet protokolünde yer almıştır (Efe, 2019: 13). Osmanlı Devleti'nde resmi olarak mevlid-i şerif merasimi ilkin III. Murad zamanında yapılmıştır (Çelebi, 2022: 20). Hız. Peygamber'in doğum günü olarak kabul edilen mevlid günü padişahın emriyle bütün minarelerde kandiller yakılır, cami ve mescitlerde mevlid okutulurdu (Şeker, 2004: 482; Şen ve Çakır, 2020:

243). Topkapı Sarayı'nda düzenlenen mevlid törenleri bazen Ağalar Cami, Çinili Köşk ve daha sonraki yıllarda Sultan Ahmed Cami başta olmak üzere, Eyüp Sultan, Nusretiye, Beyazıt, Valide Sultan (Dolmabahçe) ve Yıldız camilerinde yapılmıştır (Şeker, 2004: 479). Buralarda gerçekleştirilen mevlid merasimlerine padişah, sadrazam, şeyhülislam, vezirler ile diğer mülki ve askeri erkan iştirak etmişlerdir (Çelebi, 2022: 20). Mevlid-i şerif törenlerinin genellikle Sultan Ahmed Camii'nde düzenlenmesinin sebebi ise mevlid törenlerinde dağıtılan şerbet, şeker ve ikram, hediye ve hilat masraflarının karşılanması amacıyla Sultan I. Ahmed'in vakıf tesis etmesiydi (Alikılıç, 2004: 108).

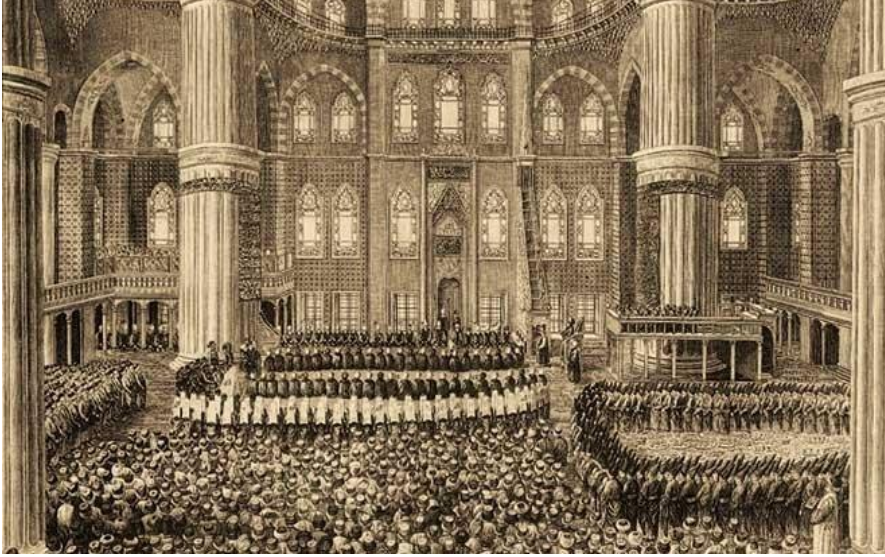
Osmanlı'da düzenlenen törenler için mevlid gününden önce protokolde bulunan devlet adalarına davetiye gönderilip tören kıyafetleriyle birlikte ne zaman ve hangi camide bulunmaları gerektiği önceden bildirilirdi (Şeker, 2004: 479). Sultan Ahmed Camii'nde düzenlenen mevlid törenlerinde padişah, sadrazam, şeyhülislam ve vezirlerle birlikte mülki ve askeri erkan hazır bulunurlardı (Özel, 2004: 479). Padişah, devlet erkani ve özel muhafızlardan oluşan alayın camiye yaklaşmasıyla Fetih Suresi okunur, padişah camiye gelince törendekiler padişahı saygıyla selamlardı. Ardından cami görevlisi Hz. Peygamber'in özelliklerini anlatan metni okuduktan sonra Ayasofya ve Sultan Ahmed Camii vaizleri kürsüde vaaz verirlerdi. Vaaz bitince vaizlere samur kürk ve ferace ile çeşitli hediyeler verilir (Şeker, 2004: 480). Vaazın ardından mevlidhanlar kürsüye çıkarlar ve kendilerine hilat giydirilirdi. İlk mevlidhandan sonra ikinci mevlidhan kürsüye çıkarak Süleyman Çelebi tarafından yazılan mevlid-i şerifin, teşrifat defterine kırmızı mürekkep ile yazılan "Geldi bir akkuş kanadıyla revân / arkamı sığadı kuvvetle hemân" beytini okumasıyla herkes saygı ve huşu içinde ayağa kalkardı. Bu mevlid töreninin en önemli kısmıydı. İkinci mevlidhanın okuması bitince kendisine hilati giydirilir ve ardından üçüncü mevlidhan kürsüye çıkardı (Can, 2020: 158). Daha sonra devlet erkanına içinde çeşitli şekerlerin bulunduğu ikram tabakları getirilirdi (Alikılıç, 2004: 114). Mevlid törenlerinin sonunda Mekke-i Mükerrereme Emiri tarafından gönderilen sadakat mektubu okunur ve gönderilen hurmalar mevlid merasimine katılan cemaate ikram edilirdi (Seydi, 1973: 151).

Sarayda padişahların katılımıyla düzenlenen ve gelenlere değerli hediyelerin dağıtıldığı mevlid merasimleriyle birlikte birçok devlet adamı ve zenginlerin konağında, cami, mescit ve halkın kendi evlerinde de mevlid kutlamaları icra edilirdi (Özel, 2004: 476). Medine'de Rebiülevvel ayının 12'sinde resmi tatil ilan edilirdi. Dükkanlar açılmaz, kalelerden top atılır, insanlar güzel kıyafetler giyerek birbirlerinin mevlid gününü kutlardı. Mevlid gecesini Mescid-i Nebevi'de ihya edilirdi. Sabaha karşı Bab-ı Nisa önünde kurulan kürsüden hatiplerden biri hadis-i şerif okur ve padişah için dua ederdi. Diğer hatipler mevlidin viladet, hicret ve rada bölümlerini okurlardı. Son olarak halka şerbet dağıtımı yapıldıktan sonra mevlid kutlaması sona ererdi (Çelebi, 2022: 20).

Günümüzde mevlid kutlamaları, Suudi Arabistan hariç Kuzey Afrika'dan Endonezya'ya kadar olan İslam ülkelerinde resmi şekilde kutlanırken bazı ülkelerde gayri resmi olarak kutlanmaktadır. Türkiye'de ise Diyanet İşleri Başkanlığı ve

Diyanet İşleri Vakfı tarafından ortaklaşa düzenlenen etkinliklerle mevlid kutlanmaktadır (Özel, 2004: 476).

Resim 1: Osmanlı Devleti'nde Kandil Merasimi

Kaynak: <https://www.fikriyat.com/tarih/2017/11/20/osmanli-doneminde-mevlid-merasimi>

Mekke ve Medine şehirleri Müslümanlar için en kutsal ve en mukaddes mekanlardır (Güler, 2002: 867). Aynı zamanda bu mukaddes şehirler Müslümanların hac ve umre farızasının yerine getirildiği yerler olması sebebiyle İslam ülkeleri için her zaman büyük önem taşımıştır. İslam ülkeleri, diğer İslam devletleri arasında saygınlık kazanmak için buralarda hakimiyet kurmak istemişlerdir (Buzpınar ve Küçükaşçı, 1997: 153).

Mukaddes şehirler Osmanlı sultanları için de hem idari hem de dini açıdan her zaman büyük önem taşımış ve bu kutsal topraklara ayrı bir önem vermişlerdir (Paşa, 2018: 46). Her yıl hac döneminde Surre-i Hümayun alayları ile gönderilen ayni-nakdi yardımlar ve hediyeler bölge idarecilerinin yanı sıra bölgede yaşayan yoksul halka dağıtılmıştır (Paşa, 2018: 46). 1517 yılından itibaren Haremeyn'in Osmanlı Devleti'nin himayesine girmesi sonrasında surre düzenli olarak gönderilmiştir (Buzpınar, 2009: 567). Osmanlı Devleti surre ile birlikte mevlid sebebiyle de bölgeye ayni-nakdi yardımlar gerçekleştirmiştir. Çalışmada 1701 tarihine ait Haremeyn-i Şerifeyn Evkafı'ndan Mekke ve Medine'ye yapılan mevlid-i şerif yardımları ele alınmıştır. Mevlid-i Şerif için yapılan masraflara ait veriler Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde 734 numaralı Vakfiye Defteri'nin 15, 16, 17 ve 18. varaklarında (VGMA, VD 734, 15b-18a) bulunmaktadır.

2. HAREMEYN-İ ŞERİFEYN EVKAFI

Osmanlı Devleti'nin sosyo-ekonomik yapısının temeli vakıf sistemine dayanmaktadır. Vakıf sistemi içerisinde bulunan Haremeyn vakıfları kutsal toprakların imarı ile bölgede yaşayan insanların ve hac vazifesini yapanların ihtiyaçlarının karşılanmasında önemli bir rol oynamıştır (Paşa, 2018: 46). Osmanlı Devleti'nde Haremeyn-i Şerifeyn'e yardım için ilk vakıf kuran II. Murad'dır. Sultan II. Murad, Manisa Saruhan'da bulunan mallarının gelirlerinden 3.500'şer floriyi Mekke ve Medine fukarasına ve yine malından 200 florinin de Kudüs'te yaşayan fukaralara gönderilmesini buyurmuştur (Güler, 2002: 869).

Memlûkler döneminde Haremeyn vakıflarının çoğu Mısır'da bulunuyordu. Bu vakıflar çeşitli sebeplerden dolayı Mekke ve Medine bölgesinin ihtiyaçlarını karşılayamamıştır. Bunun üzerine Fatih Sultan Mehmed Han, Edirne ve civarında Haremeyn vakıfları kurmaya başlamıştır (Kars, 2020: 29). Sultan Yavuz Selim 1517 yılında Mısır'ı alarak Mekke ve Medine'nin içinde bulunduğu Hicaz Bölgesi'ni Osmanlı topraklarına dahil ettikten sonra, daha önce bulunan vakıflara yenilerini ekleyerek, fethettiği Mısır'daki gelirlerin bir kısmını buraya tahsis etmiştir (Kurşun, 2017: 283). Kanuni Sultan Süleyman, Mekke'nin en büyük ihtiyacı olan suyolları için ödenek ayırtmış, Kabe örtüleri için Memlûk sultanlarının tahsis ettiği vakıflara yenilerini ilave etmiş ve Hicaz Bölgesi'ne tahsisatlar ayırmıştır (Atalar, 2015: 45; Erdoğan, 2014: 1).

Osmanlı Devleti sınırları içerisindeki diğer bölgelerde de Haremeyn için vakıflar kurarak, hastane, medrese, su kuyusu, sebil ve yol yapımı gibi çeşitli imar faaliyetlerine kaynak ayrılmıştır. Ayrıca kurulan vakıfların gelirleri ile hırsız ve yol kesicilere karşı önlem olarak hac ibadetlerini yerine getirenlerin güvenliğini sağlamıştır (Buzpınar ve Küçükbaşçı, 1997: 153; Gündüz, 2018: 161). Valide sultanlar da kurdukları vakıfların gelirlerinden bir kısmının Haremeyn'e sevk etmişlerdir (Kars, 2020: 30).

1586 yılında Haremeyn'e yardım için kurulan Mekke ve Medine'deki vakıflar ve şehirlerdeki mevcut diğer vakıfların tek bir idari sistem içerisinde olması amacıyla Evkaf-ı Haremeyn Nezareti kuruldu ve idaresi Babüssaade ağalarından alınarak Darüssaade ağalarına verildi. Nezarete padişahların, sultan kadınların ve Darüssaade ağalarının vakıfları bağlandı (Öztürk, 1995: 521; Gündüz, 2018: 160). Evkaf-ı Haremeyn Nezareti'ne bağlanan vakıfların gelirleri görevli memurlar tarafından toplanmaktaydı. Toplanan gelirlerin belli bir kısmı surre alayı ile gönderildikten sonra geri kalan kısmı "dolap" adı verilen Haremeyn hazinesine konulurdu (Buzpınar ve Küçükbaşçı, 1997: 154-155).

Osmanlı Devleti'nin Haremeyn için kurduğu vakıflar yoluyla gönderdiği ayni-nakdi yardımlar ve hediyeler bölgenin imarı ve halkın ekonomik refahına olan katkıları sebebiyle büyük önem arz etmekteydi. Böylelikle bölgeye tahsis edilen vakıf gelirleri ve gönderilen yardımlar bölgede dolaylı yönden bir ekonomik kalkınma sağlamıştır (Kurşun, 2017: 292).

3. 1701 YILINA AİT MEVLİD-İ ŞERİF MASRAFLARI

Osmanlı Devleti'nde Sultan II. Mustafa tarafından yazılan hatt-ı hümayun gereğince 1701 yılında Hz. Peygamber'in doğum günü münasebetiyle Mekke ve Medine'de şehir yönetiminde bulunan bazı bürokratlar ile Harem-i Şerif ve Mescid-i Nebi'deki görevlilere, fukaraya ve halka hediye ve ikramda bulunulmuştur. Mısır Valisi'ne gönderilen 6 Safer 1123 / 13 Temmuz 1701 tarihli hatt-ı hümayunda Medine'de Mevlid-i Şerif Vakfı olmaması sebebiyle kutsal şehirlerde Hz. Peygamber'in doğum günü münasebetiyle "bir meclis-i sūr ve mahfel-i sūr" icra edilmesi emredilmiştir. Düzenlenen merasimlere ait masrafların Mısır'daki Haremeyn vakıf gelirlerinden karşılanması ve defterin bir suretinin hem Haremeyn-i Şerifeyn hem de Başmuhasebe Defterine kaydedilmesi belirtilmiştir. Hatt-ı hümayunun tarihine bakıldığında da Hz. Peygamber'in doğum günü olan 12 Rebiülevvel'den bir ay öncesinde mevlid-i şerif merasimi hazırlıklarına başlanılması emredilmiştir. Mevlid-i şerif kutlamaları için tamamlanan hazırlıklar Mekke'ye Mısır-Süveyş Limanı-Cidde güzergahından; Medine'ye ise Mısır-Süveyş Limanı-Yenbu İskelesi güzergahından ulaştırılmıştır (VGMA, VD 734, v. 17/b, 18/a).

Mekke ve Medine'de gerçekleştirilen mevlid-i şerif kutlamalarına ait masraflar şehirler itibariyle ayrı ayrı verilmiştir. Masrafların verilmesinde üç farklı tasnif bulunmaktadır. Bunlardan ilkinde şehir yönetiminde söz sahibi kişiler ile Harem-i Şerif ve Mescid-i Nebi'nin önde gelen görevlilerine değerli kumaşlar hediye edilmiştir. İkincisinde ise Harem-i Şerif ve Mescid-i Nebi'nin görevlilerine nakit olarak hediyelerde bulunulmuştur. Sonuncusunda da merasimlerin icrasında kullanılacak ve dağıtılacak malzeme, nakliye ve sair masraflara ait bilgiler verilmiştir. Böylelikle kutsal bölgelerde ve mekanlarda görev yapan personel ve kutlamalarda kullanılan malzemelerin listeleri hakkında bilgi edinilebilmektedir. Ayrıca hediye ve malzemelerin bölgeye ulaşımındaki lojistik bilgiler de verilmektedir.

1701 yılında Mekke ve Medine'de gerçekleştirilen mevlid-i şerif kutlamalarına ait masrafların toplam rakamları aşağıda verilmiştir. Defterde masrafların bir kısmı şerifi altın bir kısmı da guruş hesabıyla verilmiştir. Anlatımda defterin vermiş olduğu verilere göre masraf kalemleri hangi para hesabıyla verildiyse o para cinsinden anlatılmıştır. Ancak tablolarda altın paranın guruş cinsinden değerleri de ek olarak verilmiştir.¹

Tablo1: Mekke ve Medine Şehirlerinde Mevlid-i Şerif Harcamaları (Guruş)

Şehir	Hediye		Nakit		Malzeme	Toplam
	Kişi	Meblağ	Kişi	Meblağ		
Mekke	15	1.865	184	821,25	1.019,25	3.705,5
Medine	17	1.515	171	1.667,25	950,75	4.133

Kaynak: VGMA, VD 734, v. 15b-18a.

¹ 1 şerifi altın = 2,25 guruş (2 guruş 1 rub)

Mekke şehrinde düzenlenen mevlid-i şerif merasimi için 15 kişiye toplam 1.865 guruş tutarında kumaşlar dağıtılmıştır. Nakit olarak ise 184 kişiye toplam 821,25 guruş yardım yapılmış ve malzeme alımına da 1.019,25 guruş harcama yapılmıştır. Bu üç kalem itibariyle Mekke'de mevlid-i şerif harcamalarına toplam 3.705,5 guruş sarf edilmiştir.

Medine'de mevlid-i şerif kutlamaları içinse toplamda 4.133 guruş masraf yapılmıştır. 17 kişiye toplamda 1.515 guruş kıymetinde top kumaş dağıtılmıştır. Nakit olarak sayıları verilen 171 kişiye ve sayısı belli olmayan kişilere toplamda 1.667,25 guruş yardımda bulunulmuştur. Malzeme alımı için de 950,75 guruş harcama yapılmıştır.

3.1. Mekke'deki Mevlid-i Şerif Merasimi Masrafları

Mekke şehrinde gerçekleştirilen mevlid-i şerif merasimlerinde nakdi yardımlar, hediyeler ve lazım olan malzemelerin alımına toplam 3.705,5 guruş sarf edilmiştir. Yapılan nakdi yardımlar, hediyeler ve kutlamalar için lazım olan malzemeler ile kimlere ve ne kadar verildiği aşağıdaki tablolarda gösterilmiştir.

Tablo 2'de Mekke'de bürokrasi içerisinde yer alan üst makamdaki 15 kişiye verilen hediyeler ve bunların tutarları gösterilmektedir. Bürokrasi kadrolarına dağıtılan hediye kumaşların türleri dikkate alındığında beş tasnif; tutarları dikkate alındığında samur kürk hediyesinde iki türün olmasıyla birlikte altı tasnifte alımın olduğu görülmektedir. Burada dağıtılan samur kürk hediyeleri arasındaki değer farkı malın kalitesinden kaynaklanmaktadır.²

Mekke şehrinin idaresini üstlenen şerif³ ile kadıya 500 guruş tutarında birer top samur kürk hediye edilmiştir. Müftü ile şeybeye⁴ 300 guruş tutarında birer top samur kürk verilmiştir. Şeyhülhareme 100 guruş değerinde bir top kakum kürk ihsan edilmiştir.

² Osmanlı Devleti'nde kürk ilk zamanlarda kişileri soğuktan korumaya yönelik bir kıyafet iken, zaman içerisinde lüks mal olmuştur. Kürkler hayvan postlarının kalitesine bağlı olarak piyasa da üç kalite sınıfına kadar satılmaktaydı (Karaca, 2002: 568).

³ 10. yy'ın ikinci yarısından itibaren Mekke yöneten idareciler (Küçükkaşçı, 2003: 572).

⁴ Şeybe bir kabile ismi olmakla birlikte bu kabile üyelerinden biri Kabe'nin hizmetlerinden hicabeyi günümüze kadar ifa etmişlerdir (Apak, 2010: 47).

Tablo 2: Mekke’de Hediye Dağıtımı ve Tutarları (Guruş)

Görevli	Hediye / 1 Top	Tutar
Şerif	Samur Kürk Ferace	500
Kadı	Samur Kürk Ferace	500
Müftü	Samur Kürk Ferace	300
Şeybe	Samur Kürk Ferace	300
Şeyhül’-haram	Kakum Kürk Ferace	100
Muhaddis	Sof Ferace	20
Ser-İmaman	Sof Ferace	20
Naib	Sof Ferace	20
Şeyhül’-kurra	Sof Ferace	20
Vassafü’l-evvel	Sof Ferace	20
Ser-Ağa	Hil’at-ı has	15
Nakib-i ağa	Hil’at-ı has	15
Ser-katib	Hil’at-ı has	15
Ser-müşeyyid	Hil’at-ı kuşaklık	10
Ser-müezzin	Hil’at-ı kuşaklık	10
Yekun		1.865

Kaynak: VGMA, VD 734, v. 15b

Muhaddis⁵, ser-imam, naib, şeyhülkurra⁶ ve vassafülevvel⁷ görevlerini ifa edenlere 20 guruş değerinde birer top sof ferace gönderilmiştir. Ser-ağa, nakib-i ağa ve ser-katib içinde 15 guruş değerinde birer top hilat-ı has hediye edilmiştir. Son olarak ser-müşeyyid⁸ ve baş müezzine 10 guruş değerinde birer top hilat kuşaklık ihсан edilmiştir.

Yüksek rütbelerde bulunanlara verilen kürk ve kumaş hediyeleri sonrasında Mekke’de çeşitli görevleri ifa eden alt rütbelerdeki 184 personele toplam 365 altın / 821,25 guruş nakit dağıtılmıştır. Nakit dağılımı Tablo 3’te verilmiştir. Muhaddise 50 altın, hutbe veren 15 kişiye de kişi başı 2 altın olmak üzere toplam 30 altın ihсан edilmiştir.

Mevlid-i şerif merasimlerine ait masraf defterinde imam ve müezzinler mezheplere göre tasnif edilmiş ve hepsi kişi başı 2 altın almıştır. Hanefi mezhebine mensup 15 imam toplam 30 altın, Şafi mezhebine mensup 8 imam toplam 16 altın, Maliki mezhebine mensup 4 imam toplam 8 altın ve Hanbeli mezhebine mensup 4 imam da toplam 8 altın almıştır. Müezzin görevini icra edenlerde ise Hanefi ve Şafi mezheplerine mensup 8’er kişi toplam 16’şar altın, Maliki ve Hanbeli mezheplerine mensup 4’er kişiye de kişi başı 2 altın hesabından toplam 8’er altın ihсан edilmiştir.

⁵ Hadis alimi (Kubbealtı Lugatı, t.y.).

⁶Kiraat ilmiyle meşgul olan ve hafız ve karilerin şeyhidir. Şeyh, reis anlamında kullanılmaktadır (Akakuş, 2007: 545).

⁷Hız Peygamber’in kişisel vasıflarını anlatan kişi (Kubbealtı Lugatı, t.y.).

⁸Bina inşa işleriyle uğraşanların reisi (Kubbealtı Lugatı, t.y.).

Tablo 3: Mekke’de Nakit Yardımlar

Görevli	Kişi	Altın	Guruş
Muhaddis	1	50	112,5
Huteba	15	30	67,5
İmaman-1 Hanefi	15	30	67,5
İmaman-1 Şafi	8	16	36
İmaman-1 Maliki	4	8	18
İmaman-1 Hanbeli	4	8	18
Müezzinan-1 Hanefi	8	16	36
Müezzinan-1 Şafi	8	16	36
Müezzinan-1 Maliki	4	8	18
Müezzinan-1 Hanbeli	4	8	18
Vassaf-1 Evvel	1	10	22,5
Vassaf-1 Sani ve Salis	2	10	22,5
Ağayan	25	50	112,5
Müşeyyidin	25	25	56,25
Bevvaban	15	15	33,75
Sakayan	25	25	56,25
Huddam-1 eşribe	10	10	22,5
Şamdaniyan	8	8	18
Ser-mühendis	1	2	4,5
Vazife-i nazır	1	20	45
Yekun	184	365	821,25

Kaynak: VGMA, VD 734, v. 15b-16a

Hz. Peygamber’in vasıflarını anlatan vassaf-ı evvele 10 altın, vassaf-ı sani ile vassaf-ı salise 5’er altın verilmiştir. Harem-i Şerif’te görev yapan 25 ağaya kişi başı 2’şer altından toplam 50 altın, inşaat işlerinden sorumlu olan ve 25 kişiden oluşan müşeyyidlere kişi başı 1’er altından toplam 25 altın, kapı görevlileri olan ve 15 kişiden oluşan bevvalara kişi başı 1’er altından toplam 15 altın, 25 kişiden oluşan sakalara kişi başı 1’er altından toplam 25 altın ve içecek dağıtan 10 kişiden oluşan huddam-ı eşribe de kişi başı 1’er altından toplamda 10 altın verilmiştir. Harem-i Şerif’in aydınlatılmasıyla görevli 8 kişiden oluşan şamdaniyan personeline de kişi başı 1’er altından toplamda 8 altın ihсан edilmiştir.

Harem-i Şerif yapı işleriyle ilgilenen ser-mühendise 2 altın ve mevlid-i şerif kutlamalarından sorumlu olan nazıra da 20 altın ihсан edilmiştir.

Mekke’de görevli idareci ve personel masrafları sonrasında kaydedilen mevlid-i şerif kutlamaları için satın alınan malzemelerin isimleri, miktarları ve tutarları aşağıda Tablo 4’te verilmiştir. Malzeme alımına toplamda 453 altın / 1.019,25 guruş masraf yapılmıştır. Masraflar genel olarak günün önemine binaen Hz. Peygamber’in sevdiği kokular, şeker, içecek ve bunların dağıtımında kullanılan malzemeler ile bu malzemelerin Mısır’dan Mekke’ye ulaştırılmasında ortaya çıkan nakliye

ücretlerinden oluşmaktadır. Bunlara ilaveten nazıra bazı mühimmat alımları için de nakit para verilmiştir.

Koku masrafı olarak 20 miskal ağırlığında anber alımına 40 altın, 1 vukiyye öd ağacı kokusu için 30 altın, 1 vukiyye buhur çubuğu alımına 10 altın, 5 vukiyye misk alımına 25 altın ve 10 vukiyye ma-i verdi (gül suyu) alımına da 5 altın masraf yapılmıştır.

İkram olarak dağıtılan 50 vukiyye akide için 25 altın, 100 vukiyye melis şekeri için 50 altın, 30 vukiyye kandinat (şeker) için 15 altın, içecekleri tatlandırmak amacıyla 100 vukiyye şeker alımına da 45 altın masraf yapılmıştır. Şekerlerin ikramında kullanılmak amacıyla da 200 adet tabak alınmış ve 2 altın ödeme yapılmıştır.

Tablo 4: Mekke'deki Merasimler için Satın Alınan Malzemelerin İsimleri, Miktarları ve Tutarları

Malzeme	Miktar	Altın	Guruş
Anber	20 miskal	40	90
Ud-ı maverdi	1 vukiyye	30	67,5
Çubuk-ı Buhuri	1 vukiyye	10	22,5
Misk	5 vukiyye	25	56,25
Ma-i verd (Gül suyu)	10 vukiyye	5	11,25
Akide	50 vukiyye	25	56,25
Melis Şekeri	100 vukiyye	50	112,5
Kandinat (şeker)	30 vukiyye	15	33,75
Şeker beray-ı eşribe	100 vukiyye	45	101,25
Tabak beray-ı şeker	200 adet	2	4,5
Eşribe-i mütenevvia	50 vukiyye	25	56,25
Bardak beray-ı eşribe	200 adet	2	4,5
Ağaç sini	50 adet	25	56,25
Peştamal beray-ı huddamat-ı eşribe	50 adet	12	27
Şem'-i asel	36 vukiyye	18	40,5
Nazıra bazı mühimmat alımı için	-	44	99
Mısır'dan Bender-i Süveys'e ve Cidde ve Mekke-i Mükerrema'ye nakli için ücret-i şütran ve nevl-i sefain	-	80	180
Yekun		453	1.019,25

Kaynak: VGMA, VD 734, v. 15a-16b

Mevlid-i şerif kutlamalarında dağıtılacak içecek ikramları için 50 vukiyye eşribe-i mütenevvia (çeşitli içecek) alımına 25 altın, dağıtımında kullanılacak 200 adet bardağa 2 altın, ikramları taşımak için kullanılacak 50 adet ağaç siniye 25 altın ve bunları dağıtacak hademelere bağlanacak 50 adet peştamale de 12 altın sarf edilmiştir.

Harem-i Şerif'in aydınlatılması amacıyla 36 vukiyye şem'-i asel (balmumu) alımına 18 altın masraf yapılmıştır. Ayrıca nazıra da merasimler esnasında liste harici gerekli

malzeme alımlarını gerçekleştirebilmesi için 44 altın nakit gönderilmiştir. Mevlid-i şerifin icra edilebilmesi amacıyla hediye, nakit ve malzemeler Mısır'dan Süveyş Limanı'na develer ile buradan da Cidde'ye gemi ile gönderilmiş, oradan da tekrar develer ile Mekke'ye ulaştırılmıştır. Gemi parası ve deve ücretleri için 80 altın masraf yapılmıştır.

Mevlid-i şerif kutlamaları için yukarıda belirtilenlerden başka malzemeler alınmıştır, ancak bunlar için ne kadar masraf yapıldığı belirtilmemiştir. Alınan malzemeler; gülsuyu serpmeye için gülabdan ve buhurdanlık 20 çift, 40 adet küçük ve büyük bakır tas, vazifelilere şerbet dağıtımı için 5 adet bakır tas, 10 adet zincirli bakır askı ve 10 adet de askı için sopa alınmıştır.

Tablo 5: Mevlid-i Şerif Merasimlerinde Kullanılmak Üzere Alınan Diğer Malzemeler

Malzeme	Miktar
Yaldızlı nuhas gülabdan ve buhurdan	20 çift
Eşribe için nuhas tas	40 adet
Eşribe halli için sağır, kebir badiye-i nuhas	10 adet
Eşribe için nuhas birun tası	5 adet
Zincirli nuhas askı	10 askı
Askı için sopa	10 adet

Kaynak: VGMA, VD 734, v. 16a

3.2. Medine'deki Mevlid-i Şerif Merasimi Masrafları

Medine-i Münevvere şehrine mevlid masrafları için Osmanlı Devleti tarafından yapılan nakdi yardımların ve hediyelerin kimlere ve ne kadar verildiğiyle birlikte mevlid kutlamaları için lazım olan malzemelerin listesi tutarlarıyla aşağıda bulunan tablolarda gösterilmiştir. Mevlid-i şerif kutlamaları için Medine'de gerçekleştirilen organizasyonda sayısı belirtilen 178 kişiye ve sayısı belirtilmeyenlere hediye ve nakit verilmiş ve toplamda 4.133 guruş masraf yapılmıştır.

Mevlid-i şerif kutlamaları için Medine'de bulunan yüksek rütbeli 17 kişiye kürk ve kıymetli kumaşlardan 1'er top hediye edilmiş ve bunlar için 1.515 guruş masraf yapılmıştır. Bürokrasideki rütelere göre verilen hediye cinsleri itibariyle dört tasnif, değerleri itibariyle de beş tasnifte hediyeler taksim edilmiştir.

Medine kadısına ve Mescid-i Nebi'nin şeyhine 1'er top 500 guruşluk kıymette samur kürk hediye edilmiştir. Müftüye de 300 guruşluk 1 top samur kürk verilmiştir.

Tablo 6: Mevlid-i Şerif Merasimleri İçin Medine'ye Gönderilen Hediyeler ve Tutarları (Guruş)

Görevli	Hediye / 1 Top	Tutar
Kadı	Samur Kürk Ferace	500
Şeyh	Samur Kürk Ferace	500
Müftü (Muhaddis-i meclis-i şerif)	Samur Kürk Ferace	300
Ser-İmaman	Sof Ferace	20
Şeyhü'l-ferraşin	Sof Ferace	20
Şeyhü'l-kurra	Sof Ferace	20
Mevlidhan-ı evvel	Sof Ferace	20
Ağa-ı Nöbetçiyan	Hil'at-ı has	15
Dizdar-ı Kal'a-i Medine	Hil'at-ı has	15
Kethüda-ı Nöbetçiyan-ı Kalem	Hil'at-ı has	15
Hazinedar-ı Harem-i Şerif	Hil'at-ı has	15
Allaman-ı bab-ı Harem-i Nebi	Hil'at-ı has	15
Nakib-i ağa-i Harem-i Nebi	Hil'at-ı has	15
Ser-katiban-ı Harem-i Nebi	Hil'at-ı has	15
Akibü'l-ferraşin-i Harem-i Nebi	Hil'at-ı kuşaklık	10
Müşeyyidin-i Harem-i Nebi	Hil'at-ı kuşaklık	10
Ser-müezzinan-ı Harem-i Nebi	Hil'at-ı kuşaklık	10
Yekun		1.515

Kaynak: VGMA, VD 734, v. 16b

Ser-imamana, şeyhülferraşine⁹, şeyhülkurraya ve mevlidhan-ı evvele 20 guruş kıymetinde 1'er top sof ihsan edilmiştir. Nöbetçi ağasına, kale dizdarına, Harem-i Şerif'in hazinedarına¹⁰ ve Harem-i Nebi içerisindeki medreselerdeki alimlere¹¹, nakib-i ağa ve ser-katibana 15 guruş değerinde 1'er top hilat-ı has hediye edilmiştir. Harem-i Nebi'nin temizliğinden sorumlu olan olan ferraşların şeyhinden sonra gelene, inşaatçıları olan müşeyyidine ve müezzinbaşına da 10 guruş değerinde kuşaklık hilat hediye edilmiştir.

Harem-i Nebi'de kişi sayısı belirtilen 171 görevliye ve kişi sayısı belirtilmeyen görevlilere ve sair kişilere toplam 741 altın / 1.667,25 guruş nakit ihsan edilmiştir. Meclis-i şerifte hadis anlatan muhaddise 50 altın, hutbede vaaz veren 16 kişiden oluşan hatiplere kişi başı 2 altından toplam 32 altın, 19 kişiden oluşan Hanefi mezhebi imamlarına kişi başı 2 altından 38 altın, 10 kişiden oluşan Şafi mezhebi imamlarına kişi başı 2 altından 20 altın, 8'er kişilik kadrolardan oluşan Hanefi ve Şafi mezhepleri müezzinlerine kişi başı 2'ser altından 16'sar altın verilmiştir.

⁹ Ferraş, temizlik personelini ifade etmektedir. Temizlik personelinin reisi (Kubbealtı Lugatı, t.y.).

¹⁰ Belgede Medine'deki masrafların içerisinde bulunması sebebiyle burada Harem-i Şerif olarak kastedilenin Medine'deki Mescid-i Nebi olması lazım gelmektedir.

¹¹ Memlük Sultanı Kayıtbay Mescid-i Nebi'nin Babüselam ile Babürrahme kapıları arasında bir medrese ve ribat inşa ettirmiştir (Bozkurt ve Küçüktaşçı, 2004: 283).

Tablo 7: Medine'deki Nakit Yardımlar

Görevli	Nefer	Altın	Guruş
Muhaddis-i meclis-i şerif	1	50	112,5
Huteba-i Minber-i Nebi	16	32	72
İmaman-i Hanefi	19	38	85,5
İmaman-ı Şafi	10	20	45
Müezzinan-ı Hanefi	8	16	36
Müezzinan-ı Şafi	8	16	36
Mevlidhan-ı evvel	1	10	22,5
Mevlidhan-ı sani ve salis	2	10	22,5
Ağayan-ı Harem-i Nebi	85	170	382,5
Ferraşin-i Harem-i Şerif	-	50	112,5
Müşeyyidin-i Harem-i Şerif	-	20	45
Bevvabin-i Harem-i Şerif (4 kapıya)	-	8	18
Fukaraya şeyhleri eliyle	-	100	225
Mualliman (sıbyana ta'lim-i Kur'an eden)	-	10	22,5
Ta'allüm-i Kur'an iden sıbyana	-	25	56,25
Sakayan-ı Harem-i Nebi	-	20	45
Necceran ve mi'maran-ı Harem-i Şerif	-	5	11,25
Huddam-ı Eşribe	10	10	22,5
Eşribe sakileri	5	25	56,25
Ser-mühendisin-i Harem-i Şerif	1	2	4,5
Şam'daniyan-ı Harem-i Şerif	4	4	9
Nazır-ı vakf-ı mevlid-i şerif	1	100	225
Yekun	171	741	1.667,25

Kaynak: VGMA, VD 734, v. 16b-17a

Mevlid okuyan mevlidhan-ı evvele 10 altın, mevlidhan-ı sani ve salise ise 5'er altın, 85 kişiden oluşan Harem-i Nebi ağalarına kişi başı 2 altından toplam 170 altın verilmiştir.

Kişi sayısı verilmeyen görevlilerden Mescid-i Nebi'nin temizleyicileri olan ferraşine 50 altın, inşaatçılar olan müşeyyidine 20 altın, Haremin 4 kapısındaki kapıcılar olan bevvalara 8 altın, fukaraya 100 altın, Kuran kursundaki muallime 10 altın, Kuran öğrenen sıbyana 25 altın, su dağıtan sakalara 20 altın ve Mescid-i Nebi'nin marangozları olan necceran ile mimaranına 5 altın ihsan edilmiştir.

Mescid-i Nebi'de içecek işiyle görevli hademeler olan ve 10 kişiden oluşan eşribe-i huddama kişi başı 1'er altından toplam 10 altın, içeceği dağıtan 5 kişilik eşribe-i sakilere kişi başı 5 altından toplam 25 altın, mühendis başına 2 altın, aydınlatma işiyle görevli 4 şamdaniyana kişi başı 1 altından toplam 4 altın ve mevlid-i şerif kutlamasının organizasyonuyla görevli olan nazıra da 100 altın verilmiştir.

Medine'deki mevlid-i şerif merasimleri için satın alınan malzemeler çoğunlukla Mekke'de Mevlid-i şerif kutlamaları için alınan malzemelerle aynıdır. Ancak malzemelerin miktarlarında ve fiyatlarında farklılık görülmektedir. Malzeme alımına toplamda 422,5 altın / 950,75 guruş masraf yapılmıştır. Malzeme masraflarına ait döküm Tablo 8'de verilmiştir.

Koku masrafı olarak 20 miskal ağırlığında anber alımına 40 altın, 1 vukiyye öd ağacı kokusu için 30 altın, 5 vukiyye buhur çubuğu alımına 10 altın, 10 vukiyye ma-i verdi (gül suyu) alımına 10 altın ve 25 vukiyye misk alımına 12 altın harcama yapılmıştır.

Mevlid kutlamalarında şeker ikramı olarak dağıtılan 50 vukiyye akide için 25 altın, 100 vukiyye melis şekeri için 50 altın, 30 vukiyye kandinat (şeker) için 15 altın, içeceklere katmak amacıyla 100 vukiyye şeker de 45 altın masraf yapılmıştır. Şekerlerin ikramında kullanılmak amacıyla da 200 adet tabak alınmış ve 2 altın para ödemesi yapılmıştır.

Merasimlerde ikram edilecek olan içecekler için 50 vukiyye eşribe-i mütenevvia (çeşitli içecek) alımına 12 altın, dağıtımında kullanılacak 200 adet bardağa 2 altın, bardak taşımak için kullanılacak 50 adet ağaç siniye 25 altın ve bunları dağıtacak hademeler için bağlanacak 50 adet peştemale de 12 altın para harcanmıştır.

Harem-i şerifin aydınlatılması amacıyla 18 vukiyye şem'-i asel (balmumu) alımına 9 altın masraf yapılmıştır. Ayrıca nazıra da merasimler esnasında liste harici gerekli malzeme alımlarını gerçekleştirebilmesi amacıyla 44,5 altın nakit verilmiştir. Mevlid-i şerifin icra edilebilmesi amacıyla hediye, nakit ve malzemeler Mısır'dan Süveyş Limanı'na, buradan da Yenbu İskelesi'ne gemi ile gönderilmiş, oradan da develer ile Medine'ye ulaştırılmıştır. Gemi parası ve deve ücretleri için de 128 altın masraf yapılmıştır.

Tablo 8: Medine'deki Merasimler İçin Satın Alınan Malzemelerin İsimleri, Miktarları ve Tutarları

Malzemeler	Miktar	Altın	Guruş
Anber	20 miskal	40	90
Ud-ı maverdi ¹²	1 vukiyye	30	67,5
Çubuk-ı buhuri	5 vukiyye	10	22,5
Ma-i verd ¹³	10 vukiyye	5	11,25
Misk	25 vukiyye	12	27
Akide	25 vukiyye	12	27
Melis şekeri	50 vukiyye	22	49,5
Kandiniyat	25 vukiyye	12	27
Şerbet için şeker	100 vukiyye	45	101,25
Tabak Beray-ı şeker	200 aded	2	4,5
Eşribe-i mütenevvia	25 vukiyye	12	27

¹² Öd ağacından gülsuyu (Kubbealtı Lugatı, t.y.).

¹³ Gülsuyu (Kubbealtı Lugatı, t.y.).

Bardak beray-ı eşribe	200 aded	2	4,5
Ağaç sini	50 aded	25	56,25
Peştemal beray-ı hüddamat-ı eşribe	50 aded	12	27
Şem‘-i asel	18 vukiyye	9	20,25
Bazı mühimmat-ı lazime için nazır yedinden sarf olunmak üzere		44,5	100,125
Mühimmat-ı mezkureyi Mısır'dan		128	288
Bender-i Süveyş'e ve Yenbu İskelesi'nden Medine-i Münevvere'ye nakli için ücret-i şütran ve yol-i sefain			
Yekun		422,5	950,75 ¹⁴

Kaynak: VGMA, VD 734, v. 17b-18a

Tablo 9: Nazır Tarafından Satın Alınan Bazı Malzemeler ve Adetleri

Malzeme	Adet
Yaldızlı nuhas gülabdan ma‘a buhurdan	20
Eşribe için nuhas	40
Hall-i eşribe için kebir ve sağır badiye-i nuhas	10
Eşribe için nuhas-ı birün tas	5
Zincirli nuhas askı	10
Askı için sopa	10

Kaynak: VGMA, VD 734, v. 18a

Medine’de icra edilen mevlid-i şerif merasimleri için ismi verilen ancak ne kadar masraf yapıldığı belirtilmeyen başka malzemeler de alınmıştır. Yukarıda Tablo 9’da dağılımı verilen malzemeler; gülsuyu serpmeye için gülabdan ve buhurdanlık 20 çift, içecekler için bakır 40 adet, içecek yapımında kullanılacak 10 adet küçük ve büyük bakır, vazifelilere şerbet dağıtımı için 5 adet bakır tas, 10 adet zincirli bakır askı ve 10 adet de askı için sopa satın alınmıştır.

4. SONUÇ

İslam devletleri Mekke ve Medine’de bulunan kutsal mekanlara ayrı önem vermişlerdir. Dini hürmetle birlikte bu hürmeti siyasi bir propaganda aracı olarak da kullanmışlardır. Osmanlı devlet yönetimi ve halk kutsal mekanlara hürmet ve hizmet etmek amacıyla vakıflar kurmuş ve bu vakıf gelirlerinden bölgeye tahsisatlar gerçekleştirmişlerdir. Bunları gerçekleştirirken de önemli gün ve zamanlara dikkat etmişlerdir. Hac mevsiminde surre gönderilirken, başta mevlid kandili olmak üzere kandillerde de bölgeye ihsanlarda bulunulmuştur.

Çalışmada 1701 yılında Mısır’daki Haremeyn vakıfları tarafından gerçekleştirilen mevlid-i şerif masrafları ele alınmıştır. Özellikle de 1699 Karlofça Antlaşması

¹⁴Tam olarak 422,5 altın *2,25= 950,625 çıkıyor. 0,125 yuvarlama yaparak yekun 950,75 guruş olarak yazıldı.

sonrasında Osmanlı Devleti'nin mali bir darboğazda olduğu süreçte dahi kutsal mekanlarda icra edilen merasimlerin yapılmasına dikkat edilmiştir.

Muhasebe ve masraf verilerinin en önemli özelliği harcamalar itibariyle kurumsal bilgileri ihtiva etmesidir. Bu sebeple 1701 yılına ait mevlid-i şerif masraflarına ait bilgiler mevlid-i şerif organizasyonun nasıl gerçekleştiğine dair bilgileri ihtiva etmektedir. Mekke ve Medine şehirlerindeki idari ve kutsal mekanlardaki görevlilerin iş mahiyetleri, rütbeleri, kişi sayıları verilmiştir. Mekke şehrinde toplamda 15'i üst rütbe olmak üzere 199 kişiye, Medine şehrinde de 17'si üst rütbe olmak üzere toplam 188 kişiye hediye ve nakit gönderilmiştir. Medine şehrinde görevleri belirtilen ancak kişi sayıları belirtilmeyen görevliler ile fukara da nakit yardımı almıştır. Görevliler içerisinde Mekke ve Medine'deki imamlar ve müezzinlere ait tasnifler önem arz etmektedir. Kadroların Mekke'de daha fazla olduğu görülmekte ve Hanbeli ile Maliki mezheplerine mensup görevlilerin Medine'deki masraf listesinde yer almaması dikkat çekmektedir.

Malzeme listeleriyle de organizasyonun nasıl icra edildiği ortaya konulabilmektedir. Öncelikle mevlid gününde kutsal mekanlar Hz. Peygamber'in sevdiği kokularla kokulandırılmıştır. Devamında şerbetler hazırlanarak hademeler vasıtasıyla katılanlara ikram edilmiştir. Aynı zamanda başta akide şekeri olmak üzere şeker de ikram edilmiştir. Mevlid merasimlerindeki hediye, nakit ve malzemelerin Mısır'dan Mekke ve Medine'ye lojistik olarak nasıl ulaştırıldığı da önemli bir bilgidir. Yukarıdakilere ilaveten masraf defterlerindeki malzeme fiyatları iktisat tarihi çalışmalarına, her ne kadar kalitelerine bağlı olarak tutar değişiklikleri olsa da katkı sağlayabilir.

Sonuç olarak, 17. yüzyılın son çeyreğinden itibaren mali buhran içerisinde olan Osmanlı Devleti, kutsal şehirlere mevlid-i şerif merasimleri için toplamda 7.838,5 guruş göndererek dini açıdan Hz. Peygamber'e olan hürmetini, siyasi açıdan hamiliğini ve iktisadi açıdan sosyal transfer harcamalarını gerçekleştirdiği görülmektedir.

EXPENSES OF THE MAWLID-I SHARIF CEREMONY HELD IN THE TWO HOLY CITIES (MECCA AND MEDINA) IN 1701

1. RESEARCH PROBLEM

The aim of this study is to analyze the expenses of the mawlid-i sharif sent by the Ottoman Empire to the two holy cities of Mecca and Medina

2. RESEARCH QUESTIONS

What are the costs of the mawlid sent to Haremeyn Şherifeyn by the Ottoman Empire?
How much gifts and cash were given to whom?

3. LITERATURE REVIEW

When the national and international literature is examined, mawlid and mawlid celebrations have been the subject of many studies. In the studies, it was emphasized that the Ottoman Empire gave special importance to the holy places, especially to Mecca and Medina, which are the most sacred and blessed places for Muslims. In the study, how the Ottoman Empire celebrated the mawlid ceremonies and the importance of the day were explained. The most comprehensive studies written on mawlid and mawlid celebrations have been examined. In the study, the meaning of the mawlid, when it was first celebrated, the place and importance of the Turkish and Islamic States are emphasized. As a result of the studies, it has emerged that the Ottoman Empire, like other Islamic States, gave the necessary care and attention.

4. METHODOLOGY

First of all, a large literature study was conducted in the study. Similar studies and resources were used. The data given in the tables in the study were taken from the 15, 16, 17 and 18 leaves of the foundation book number 734 from the General Directorate of Foundations. Three methods were used for the costs of the mawlid-i sharif. First of all, the expenses for the city of Mecca and Medina are given separately. Cash aids were given to the officials in Mecca and Medina and to the prominent people of the city by transferring them to the tables. The valuable gifts given as the second method are shown in the tables, and finally, the transportation amounts are classified together with the tools and equipment sent for the mawlid expenses. Thus, with the method used, the information of the cash, gifts and expenses sent by the Ottomans to the two holy cities has been reached.

5. RESULTS AND CONCLUSIONS

Muslims as a manifestation of the love and respect for the Prophet Muhammed, the celebrations of mawlid and mawlid-i sharif were celebrated in the Ottoman Empire as they were celebrated in the first Turkish Muslim state. With the importance given by the Ottoman Empire to the holy places and the administration of Haremeyn Şerifeyn, aid to these regions increased. These aids were sent for various reasons. For one of them, "mawlid-i sharif" he continued the celebrations of mawlid in the Ottoman Empire, as in the previous Muslim states. The Ottoman Empire paid great attention and care to celebrate it in Mecca and Medina, as it celebrated in its own lands. He sent aid in kind and in cash to Haremeyn from the ports in Egypt under his rule before the day and evening of the Mawlid. These are cash, valuable gifts and the tools and equipment needed to celebrate the mawlid. These aids and gifts were distributed among the rulers of the two holy cities, the notables of the people and the people in need of help. These aids and gifts not only increased the prestige of the Ottoman Empire in the eyes of Muslims, but also strengthened the power of the caliphate.

The in-kind and cash aids sent to Haremeyn for mawlid in 1701 also show the socio-economic power of the Ottoman Empire. The total amount sent to two different cities

differs. A total of 3,705.5 gurus were spent for the cash, gifts and necessary items sent to the city of Mecca, and 4,133 gurus were spent for the cash, gifts and equipment sent to the city of Medina for the expenses of the mawlid. The cost of the mawlid sherif sent to the city of Mecca cost more than the city of Medina. Those with titles such as kadi and sheikh were given gifts of high value. In addition, in-kind and cash aids were sent to the people living in Mecca and Medina and their numbers are unknown.

KAYNAKÇA

- Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi. Vakfiye Defterleri 734.
- Akakuş, R. (2007). “Reisülkurra”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. (C. 34, 545-546). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Akarpınar, R. B. (1999). *Türk Kültüründe Dinî Törenler ve Mevlid Kutlamaları. Yayınlanmamış Doktora Tezi*. Hacettepe Üniversitesi. Ankara.
- Alikılıç, D. (2004). *Osmanlı’da Devlet Protokolü ve Törenler İmparatorluk Seronomisi*. İstanbul: İstanbul Tarih Düşünceleri Kitapları.
- Atalar, M. (2015). *Osmanlı Devleti’nde Surre-i Hümayun ve Surre Alayları*. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Apak, A. (2010). “Şeybe”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. (C. 39, 47-48). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Aslan, H. (2009). “Osmanlı İmparatorluğunda Mübarek Gün ve Gecelerinde Kandiller”. *İstem Dergisi*, 7(13). 199-231.
- Ayverdi, İ. *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*. Erişim Tarihi: 10.06.2023 <http://lugatim.com/>
- Bozkurt, N. ve Küçükaşçı, M. S. (2004). “Mescid-i Nebevi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. (C 29, 282-290). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Buzpınar, Ş. T. ve Küçükaşçı, M. S. (1997). “Haremeyn”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. (C 16, 153-157). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Buzpınar, Ş. T. (2009). “Surre”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. (C 37, 567-569.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Can, M. (2020). “Osmanlı Kültüründe Mevlid-i Şerif Geleneği”. *Fârâbi Anısına Türkiye ve Türk Dünyası Araştırmaları-II*. (S.141-142). Gaziantep: İksat Yayınları.
- Çelebi, S. (2022). *Süleyman Çelebi Vesiletü’n Necât Mevlid-i Şerif*. İstanbul: Cumhurbaşkanlığı İletişim Yayınları.
- Çetin, O. (1987). “Tarihte İlk Mevlid Merasimleri”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (2)2, 73-74.
- Efe, A. (2010). “Türk Mevlid Geleneği”. *Avrupa Üniversitesi İslam Araştırmaları Dergisi*, 1(3), 9-30.
- Erdoğan, M. A. (2014). *Defter-i Evkâf-ı Mekke-i Mükerrreme ve Medine-i Münevvere Der Birgi*. İzmir: Ege Üniversitesi Yayınları.
- Güler, M. (2002). “Osmanlı Devleti’nde Haremeyn Vakıfları”. *Türkler Ansiklopedisi*. (C 10, 867-890). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

- Gündüz, A. (2018). *Anadolu Ve Rumeli Vilayetlerindeki Haremeyn Şerifeyn ve Kudsi Şerif Vakıflarının Varidat Ve Masarifati(1650-1651)*. İstanbul: Hiper Yayınları.
- Karaca, F. (2002). “Kürk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (C 26, 568-570). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Karataş, A. İ. (2008). “Osmanlı Toplumunda Hz. Peygamber’in Sevgisinin Bir Tezahürü Olarak Kurulan Mevlid Vakıfları”. *İstem Dergisi*, 6 (11), 44-77.
- Kars, R. (2020). *Haremeynü’ş-Şerifeyn ve Bağlı Birimlerine Ait Gelir ve Masrafları İhtiva Eden 1175 Nolu Vakıf Muhasebe Defteri*. İstanbul: Kriter Yayınevi.
- Koca, F. (2019). “Dinî Mûsikî Formu Olarak Mevlid ve Dobruca Besteli Mevlidi”. *Diyanet İlmî Dergi*, Sayı: 55(1), 155-182.
- Kurşun, Z. (2017). “Hac Ve İktidar:Haremeyn’de Erken Dönem Osmanlı İmar Faaliyetleri”. *Fsm İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, (9), 281-311.
- Küçükaşçı, M. S. (2003), “Mekke”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. (C. 28, 555-575). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Mevlid-i Şerif Resmi: (Erişim Tarihi: 8.04.2023
<https://www.fikriyat.com/tarih/2017/11/20/osmanli-doneminde-mevlid-merasimi>
- Okiç, T. (1975). “Çeşitli Dillerde Mevlidler ve Süleyman Çelebi Mevlidinin Tercemeleri”. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı (1). 22-23.
- Özel, A. (2002). “Mevlid: Tarihi ve Dini Hükmü”. *Divan Disiplinlerarası Çalışma Dergisi*, (1). 235-246.
- Özel, A. (2004). “Mevlid”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. (C. 29, 475-479). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Öztürk, N. (1995). “Evkâf-ı Haremeyn Nezâreti”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. (C 11, 521-524). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Paşa, E. S. (2018). *Mir’atül-Haremeyn*. (1 cilt). İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Pekolcay, A. N. (2004). “Mevlid”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. (C 29, 485-486). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Seydi, B. A. (1973). *Teşrifât ve Teşkilatımız*. İstanbul: Kervan Kitapçılık Yayınları.
- Şeker, M. (2004). “Mevlid”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. (29 Cilt, 480-482). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Şen, İ. ve Çakır, A. (2020). “Osmanlıda Resmi Kandil Merâsimleri ve Mûsiki”. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (48). 246-264.
- Timurtaş, F. (1990). *Türk Klasikleri Mevlid Süleyman Çelebi*. İstanbul: Mili Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Turabi, A. H. (2017). *Türk Din Musikî*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Yenibaş, H. (2012). “Selçuklular Döneminde Sivil Mevlid Merâsimleri”. *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 99 (196). 107-108.
- Yavuz, K. (2010). “Süleyman Çelebi’nin Yaşadığı Zamanda Türk Edebiyatı”, *Yazılışının 600. Yılında Bir Kutlu Doğum Şaheseri Uluslararası Mevlid Sempozyumu*, (178-242). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Yıldız, A. (2015). *Mevlid Şemsettin Sivasi*. Sivas: Asitan Yayıncılık.

KATKI ORANI / CONTRIBUTION RATE	AÇIKLAMA / EXPLANATION	KATKIDA BULUNANLAR / CONTRIBUTORS
Fikir veya Kavram / <i>Idea or Notion</i>	Araştırma hipotezini veya fikrini oluşturmak / <i>Form the research hypothesis or idea</i>	Kadir Arslanboğa Esra Evran
Tasarım / <i>Design</i>	Yöntemi, ölçeği ve deseni tasarlamak / <i>Designing method, scale and pattern</i>	Kadir Arslanboğa Esra Evran
Veri Toplama ve İşleme / <i>Data Collecting and Processing</i>	Verileri toplamak, düzenlenmek ve raporlamak / <i>Collecting, organizing and reporting data</i>	Kadir Arslanboğa Esra Evran
Tartışma ve Yorum / <i>Discussion and Interpretation</i>	Bulguların değerlendirilmesinde ve sonuçlandırılmasında sorumluluk almak / <i>Taking responsibility in evaluating and finalizing the findings</i>	Kadir Arslanboğa Esra Evran
Literatür Taraması / <i>Literature Review</i>	Çalışma için gerekli literatürü taramak / <i>Review the literature required for the study</i>	Kadir Arslanboğa Esra Evran

-ARAŞTIRMA MAKALESİ-

**TÜRKİYE ALMANYA İLİŞKİLERİNDE NASYONAL SOSYALİST
ALMANYA'DAN TÜRKİYE'YE SİĞİNAN AYDINLARIN ETKİSİ**

Oktay HEKİMLER¹

Öz

Almanya ile Türkiye I. Dünya Savaşını izleyen yıllarda bir dönüşüm sürecine girmiş ve kendilerini zamanla uluslararası politikada yeniden kabul ettirmişlerdir. Genç Türkiye Cumhuriyeti her siyasal, ekonomik ve toplumsal alanda gerçekleştirdiği reformlar çerçevesinde giderek Batı Devletler sistemi içinde yerini alırken, Almanya ise gerek Weimar Anayasası gerekse izlediği barış yanlısı politika ile savaş sonrası yeni dünya düzeninde demokratik bir aktör olarak yerini almıştır. Bunu izleyen yıllarda Türkiye statükocu tutumunu sürdürürken, Almanya ise Nasyonal Sosyalistlerin iktidara gelişi ile beraber demokrasi ve barış yanlısı kimliğini terk etmiştir. Almanya demokrasiden uzaklaşıp yüzünü giderek karanlığa dönerken, Türkiye ise her alanda değişimini sürdürmüş, köklü reformlar ile bir aydınlanma dönemine girmiştir. Bu şekilde aydınlığı bakan bir aktör olarak modern bir ulus devletin inşası sürecinde ihtiyaç duyduğu Batılı aydın ve uzmanlar kadar Nasyonal Sosyalizmden kaçan kesimlere de kapılarını açmıştır.

Bu çalışmada Nasyonal Sosyalistlerin iktidara gelişi sonrasında ülkelerinden ayrılmak zorunda kalan Alman bilim adamı, sanatçı ve aydınların Türkiye'ye sığınmaları ve Türkiye'de yeni bir varlık inşa etmeleri konu edilmiştir. Bu şekilde anti demokratik bir rejimden kaçan bu kişilerin bilimsel bir temel üzerine inşa edilmeye çalışan yeni bir ulus devletin, Türkiye'nin aydınlanması ve modernleşmesine olan etkileri tartışılmıştır. Çalışmada amaç karanlıktan aydınlığa sığınan bu kimselerin Türkiye'nin erken dönem dönüşümündeki katkıları, bu gelişmenin iki taraf açısından neden ve sonuçlarını Türkiye'nin öncelikleri çerçevesinde ortaya koyabilmek ve Cumhuriyetin yüzüncü yılında, anlamaya çalışmaktır. Bu maksatla o döneme ilişkin tartışmaları içeren bir literatür taraması ile yola çıkılmış, dönemin resmi çevrelerinin tutum ve politikalarına bakılmış aynı zamanda anı, biyografi, rapor ve benzeri kaynaklar vasıtası ile iki taraf kamu oylarının olaylara bakışı değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Almanya, Nasyonal Sosyalizm, Faşizm, Üniversite Reformu

JEL Kodları: N40, N43, N44

Başvuru: 18.08.2023 **Kabul:** 15.10.2023

¹ Dr. Öğr. Üyesi Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, ohekimler@nku.edu.tr, Tekirdağ, Türkiye, ORCID No: 0000-0002-1498-6283

THE INFLUENCE OF INTELLECTUALS WHO DEFECTED TO TURKEY FROM NATIONAL SOCIALIST GERMANY ON TURKEY-GERMANY RELATIONS²

Abstract

In the years following World War I, Germany and Turkey entered a process of transformation and were able to reassert themselves in international politics. While the young Republic of Turkey gradually took its place in the Western States system within the framework of the reforms it realised in every political, economic and social field, Germany took its place as a democratic actor in the new post-war world order with both the Weimar Constitution and the pro-peace policy it pursued. In the years that followed, Turkey maintained its status quo stance, while Germany abandoned its pro-democracy and pro-peace identity with the coming to power of the National Socialists. While Germany moved away from democracy and gradually turned its face towards darkness, Turkey continued to change in every field and embarked on a period of enlightenment with radical reforms. In this way, it opened its doors to those fleeing National Socialism as well as the Western intellectuals and experts it needed in the process of building a modern nation state.

In this study, German scientists, artists and intellectuals who were forced to leave their country after the National Socialists came to power took refuge in Turkey and built a new existence in Turkey. In this way, the effects of these people, who escaped from an anti-democratic regime, on the enlightenment and modernisation of Turkey in a new nation state, which was trying to be built on a scientific basis, were discussed. The aim of this study is to reveal the contributions of these people who took refuge from darkness to light in Turkey's early transformation, the causes and consequences of this development for both sides within the framework of Turkey's priorities and to try to understand it in the centenary year of the Republic. For this purpose, we started with a literature review of the debates on that period, looked at the attitudes and policies of the official circles of the period, and tried to examine the public opinion of the two sides through memoirs, biographies, reports and similar sources.

Keywords: Turkey, Germany, National Socialism, Fascism, University Reform

JEL Codes: Code1, Code2.

“Bu çalışma Araştırma ve Yayın Etiğine uygun olarak hazırlanmıştır.”

1. GİRİŞ

Almanya'da 30.Ocak 1933 tarihinde Nasyonal Sosyalist Partinin zaferi ile sonuçlanan gelişmeler yalnız bir rejim değişikliği ile sonuçlanmamış radikal değişiklikleri de beraberinde getirmiştir. Almanya'nın geniş kesimleri için bu iktidar değişimi ekonomik istikrar ve dış politikada artan güç olarak algılanmıştır. Ancak Weimar Cumhuriyeti boyunca Nasyonal Sosyalizme muhalif olan kişiler ya da onun çizdiği çerçeveye gerek ırksal gerekse düşünsel olarak uymayan kimseler için bu değişim artan bir tehdit olmuş, yaşam alanları her geçen gün daha daralmıştır.

² The Extended English Summary is located the end of the Article

Buna karşılık coğrafi olarak Almanya'dan epey uzak Türkiye'de daha 1920'li yılların başından itibaren toptan bir modernleşme ve reform süreci başlatılmış, yeni kurulan ulus devleti Batılı demokrasileri örnek alarak inşa etmek gayretine girilmiştir. Bu çerçevede daha 1920'li yılların ortalarından itibaren parti ve ideolojik görüşlerden bağımsız olarak Alman uzmanların desteği aranmış, onların ülkenin modernleşme sürecine ivme kazandırması istenmiştir. Almanya'da yaşanan rejim değişikliği ise coğrafi olarak uzak bu iki ülkenin bilimsel ve kültürel olarak daha da yakınlaşmasını beraberinde getirmiştir. Zira Türkiye'de yaşayan mevcut Alman ve Almanca konuşan topluluğa 1933-1945 arasında Türkiye'de yaşamak ya da Türkiye'ye sığınmak zorunda kalan Alman göçmen bilim adamları, sanatçı ve aydınlar katılacak, bu kimseler Türkiye-Almanya ilişkilerinin özel bir başlığını oluşturacaklardır.

Türkiye gelen bu göçmenlere sığınacak bir ülke hatta ikinci bir vatan olarak ev sahipliği yaparken, onlar da bilgi ve tecrübelerini bu modernleşme projesi için seferber edecek, ülkenin modernleşmesine katkı sunacaklardır. Esasında burada söz konusu olan iki taraflı bir kazanımdır. Zira tesadüflerin ve kötü zamanların bir araya getirdiği bu işbirliği her iki tarafa da kazanç sağlamıştır. 1933-1945 arasında Türkiye'de çeşitlilik arz eden bir Alman topluluğu mevcut olsa da bunlar içinde Nasyonal Sosyalist rejimin "öteki" ilan ettiği göçmen entelektüel ve bilim adamları ayrı bir fonksiyon yüklemişlerdir. Türkiye, İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri ile birlikte, Nasyonal Sosyalist rejimden kaçan bu kişilere yaşama ve çalışma hakkı tanımış, onlar ise Türkiye Cumhuriyeti'ne olan minnet borçlarını ülkenin dönüşüm sürecinde üzerlerine düşen sorumlulukları yerine getirerek ödemişlerdir.

Ancak ne Türkiye'nin amacı doğrudan bu kimseleri Nazi zulmünden kurtarmak olmuş, ne de bu kimseler yola hiç bilmedikleri (sadece Doğu ile Batı arasında yer aldığına kanaat getirdikleri) Türkiye'nin modernleşmesine doğrudan katkı sunmak amacıyla çıkmışlardır. Bu buluşmanın ardında yatan yalnızca zorunluluklar ve ihtiyaçlar olmuştur. Bir taraf hayatını kurtarmak, diğer taraf ise dönüşüm sürecini gerçekleştirmek için diğerine ihtiyaç duymuş ve bu şekilde bir araya gelmiştir. Başka bir ifade ile içinde bulunan koşullar ve ihtiyaçlar iki tarafı bir araya getirmiştir. Belirtilmesi gereken bir husus da burada sadece Batılı Avrupa çıkışlı tek taraflı bir bilgi transferi, tek taraflı bir modernleşme akışının söz konusu olmadığıdır. II. Dünya Savaşı sonrasında ülkelerine geri dönen bu kimseler bu defa Türkiye'de elde ettikleri bilgi ve tecrübeleri ile Almanya'nın yeniden inşasına katkı sağlamışlar, Türkiye'de edindikleri bilgi ve tecrübeleri bu defa Almanya'nın yeniden demokratik bir ulus devlet olarak inşası ve toplumsal dönüşümünde seferber etmişlerdir. Bu nedenle Türkiye Almanya ilişkilerinde çok ayrı yer teşkil eden bu başlık iki ülkenin de geleceğine ciddi anlamda tesir etmiştir. İki ülkede kısa zamanda meydana çıkan köklü bir değişikliğin türevi olan bu göç dalgası Almanya'nın yüzünü karanlığa döndürürken, Türkiye'nin ise yüzünü aydınlığa döndürmesi sürecine önemli tesir etmiştir. Bu hali ile Almanya bir kaçış ülkesi olurken genç Türkiye Cumhuriyeti bu kimseler için bir çekim noktası olmuş, iki ülke aynı zaman diliminde olağanüstü bir dönüşüm yaşamıştır.

Çalışmada Türkiye-Almanya ilişkilerini şekillendiren bu göç hareketinin sebep ve sonuçları Türkiye'de modernleşme hareketine etkisi mevcut literatür taraması yapılarak değerlendirilmiştir. Bu şekilde genç Türk ulus devletinin inşasında Alman bilim, sanat adamları ve aydınlarının katkısını görmek mümkün olabilecektir.

2. Almanya'da 1933 Öncesi Genel Türkiye Algısı

Alman İmparatorluğu ve Osmanlı Devletinin I. Dünya Savaşı'ndan mağlup olarak çıkışı bir süre için iki taraf arası ilişkilerin kesintiye uğramasını beraberinde getirmiştir. Bu nedenle 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Mütarekesi Türkiye'deki Alman nüfus için bir dönüm noktası olmuştur. Mondros Mütarekesi hem Türk-Alman diplomatik ilişkilerinin son bulması (Madde 23.) hem de Osmanlı devleti sınırları içindeki tüm Alman yurttaşların sınır dışı edilmesini zorunlu kılmıştır (Özgiray, 1998: 6). Bu çerçevede Osmanlı topraklarında koşullanmış 10.000 asker ile beraber uzun yıllar boyu bu topraklarda yaşayan yaklaşık 3000-4000 kadar sivil de ülkeyi terk etmeye zorlanmıştır (Mangold-Will, 2018: 372). Alman kulübü "Teutonia" da dahil olmak üzere İstanbul'da yer alan tüm resmi temsilcilik (elçilik, konsolosluk), hastane, okul, anaokuluna İngilizler tarafından el konulmuş, Almanların yeniden "Boğaziçine" geri dönüşü tümüyle engellenmek istenmiştir. Denilebilir ki burada asıl hedef ise İmparatorluğun son dönemi, özellikle de modernleşme sürecinde belirleyici olan Alman etkisini kırmak olmuştur.

O güne dek askeri ittifak içinde olan ve Osmanlı modernleşme hareketinde özellikle 19. Yüzyıl ile beraber son derece belirleyici olan Almanya ve Alman uzmanlar ile ilişkiler bu yeni dönemle beraber bir süreliğine unutulmuş gözükür. Başka bir ifade I. Dünya Savaşı sonrasında ikili ilişkiler bir süre için kan kaybetmiş, Türkiye'ye yönelik ilgi düşmüştür (Adanır, 2021: 23). Hatta sol basında örneğin Rote Fahne (Kırmızı Bayrak), Die Freiheit (Özgürlük) ya da Vorwärts (İleri) gibi yayınlarda Almanya'nın Türkiye'deki etkinliğine ilişkin eleştirel bir tutum bile söz konusu olmuş, özellikle 1915 olayları, Almanya'nın bu olaylardaki rolü ve sonuçları sık sık tartışılmıştır (Adanır, 2021: 24). Buna karşılık Kurtuluş Savaşı ve sonrasında özellikle Alman sağ basında Türkiye'ye yönelik ilgi yeniden artmış, gelişmeler ikircikli şekilde takip edilmiştir. Bir tarafta Türkiye'deki Hristiyan azınlığın geleceğine ilişkin bir endişe yükselirken, öte tarafta ise Kemalistlerin verdiği anti emperyalist kurtuluş mücadelesi takdir edilmiştir. Kurtuluş savaşı bu bağlamda özellikle muhafazakar ve milliyetçi kesimin yakından takip ettiği bir gelişme olmuş Versay ile Sevr Antlaşmaları arasında bağlantı kurulmuştur. Ancak bunun ötesinde sıkı ikili ilişkiler söz konusu olmamıştır (Möckelmann,2017:102).

Türk-Alman ilişkileri savaş sonrası dönemin kargaşasında iç politik meselelerin gölgesinde kalsa da iki ülke diplomatik ilişkileri 3 Mart 1924 tarihli Türk Alman Dostluk Antlaşmasının yürürlüğe girişi ile yeniden normalleşmiştir. Bunu 1932 tarihli Ekonomik İşbirliği Anlaşması izlemiş, Almanya artık Türkiye'nin ana ihracat ve ithalat ülkesi konumuna yükselmiştir. Weimar Dönemi ile beraber aynı zamanda Türkiye'ye yönelik ilgi yeniden artmıştır. Büyük bir çoğunluğu askeri ve siyasi ilişkileri konu alan anı kitapları olan ancak başta Atatürk'ün Nutuk'u olmak üzere

Türkiye’deki dönüşüm sürecini, devlet ve toplumsal değişimi konu alan pek çok kitap yayınlanmış bunlar da Türkiye’ye olan ilgiyi artırmıştır (Adanır, 2021: 25).

Nasyonal Sosyalistlerin 1933 yılında iktidara gelişi ile beraber Almanya’daki yeni rejimin Türkiye’ye olan ilgisi artmış, Atatürk Türkiye’sinin giderek uluslararası politikada varlığını ortaya koyduğu başarılı dış politika bu dönemde Berlin’de de ilgi ile takip edilmiş ve desteklenmiştir (Sönmezoglu, 2011: 423). Özellikle Avrupa’nın güneydoğusu söz konusu olduğunda Almanya için Türkiye giderek önem arz eden bölgesel bir aktöre dönüşmüş, Ankara’nın Balkan ülkeleri ile ilişkileri, Moskova ile kurduğu denge politikası, Ortadoğu’da kurduğu denge Almanya nazarında Türkiye’nin önemini artırmıştır (Sönmezoglu, 2011: 424). 1933 yılında yayımlanan “Mekânsal Politika- Kültür Politikası” adlı propaganda yayınında doğuda etkin bir propaganda stratejisinin temelleri çizilmiş Türkiye Nasyonal Sosyalist Almanya’nın nüfuz alanı içine çekilmeye çalışılmıştır (Adanır, 2021: 26). Bu şekilde başta kültürel alan olmak üzere her tür işbirliği geliştirmek suretiyle ilişkiler derinleştirmeye Türkiye üzerinde bir nevi hegemonya oluşturulmaya çalışılmıştır. İki ülke rejimi arasında paralellik kurmak, Hitler ve Atatürk’ün lider ve ideolojik özelliklerini benzetmek ile Türkiye’deki otoriter yapı ile Almanya’da Nasyonal Sosyalist sistem ve İtalya’da Faşist sistem arasında belli bir benzerlik olduğunu ileri sürmek de bu dönemde başvurulan yöntemler olmuştur (Adanır, 2021: 27) Yine Türkiye’deki Pantürkist hareketlere destek verilmiş, Türkiye daha savaş öncesinde Almanya saflarına çekilmeye çalışılmıştır (Özdoğan,2004: 140). Bu şekilde Almanya’nın Türkiye’yi savaşa sokmak yönündeki propagandası savaştan önce başlamış, Almanya Türkiye’yi etki alanına çekebilmek için ekonomi, askeri, eğitim ve kültür alanlarında var olan ilişkilerden yararlanmış (Koçak, 1991:39). Türkiye’ye yönelik ilgi savaş hazırlıkları ile beraber daha da yükselmiş, Almanya’nın dünyadaki yeni rolü ve Türkiye ile ortak çıkarlar sürekli propaganda konusu olmuştur. Türkiye’nin jeostratejik konumu, savaş sanayi için gereksinim duyulan krom bakır ve pamuk gibi hammaddelerde zengin kaynaklara sahip oluşu bunun temel nedeni olsa da Ankara hükümeti, Berlin ile yeterli işbirliği ortaya koymamış, tam olarak onun beklentilerini karşılamamış ve tüm çağrılara rağmen Berlin’in yanında yer almamıştır (Schreiber, Stegmann ve Vogel: 1984, 137). Hitler için Mustafa Kemal Atatürk’ten sonra İsmet İnönü ise bir hayal kırıklığı olmuş, İnönü’ye ilişkin umutlu olmayan Hitler Atatürk’ün ölümü sonrasında Türkiye’nin zayıf ruhlu, basiretsiz ve güçsüz küçük insanlar tarafından yönetildiğini ifade etmiştir (Schreiber, Stegmann ve Vogel: 1984, 139). Nihayet Ankara Hükümetinin giderek müttefikler ile yaklaşması 1939 yılında Türkiye-İngiltere ve Fransa arasında, İttifak Antlaşması imzalanmasına Almanya’nın tepkisi sert olmuş 16 Ocak 1939 tarihli ve 150 milyon Reichsmark kredi verilmesi öngörülen anlaşma onaylanmamış, yine süresi 1939’da dolacak olan 25 Ağustos 1938 tarihli Türk-Alman ticaret anlaşmasının yenilenmesi görüşmeleri başlatılmamıştır (Aydoğdu, 2021: 84). Benzer şekilde basının etkisi ile kamuoyunda Türkiye’ye yönelik eleştirel bir algı oluşturulmaya çalışılmıştır (Adanır, 2021: 21). Türkiye’nin ne pahasına olursa olsun müttefiklerin yanında yer almaması ve Alman ulusal çıkarlarının aleyhinde hareket etmemesi bu dönemle beraber Almanya’nın Türkiye politikasının temelini oluşturmuştur. Siyasi propaganda ve kültür politikası ile Türk

resmi çevreleri kadar Türk kamuoyunu ikna etmek de bu politikanın bir ayağını oluşturmuştur.

3. Türkiye'deki Alman Kolonisi (Türkiye Almanları)

Türkiye'de etkisini 1933 sonrasında hissettirecek Alman göçmenler, esasında var olan bütünün yalnız bir parçasını oluşturmuştur. Zira bu dönemde Türkiye'de kökeni I. Dünya Savaşı öncesine dayanan bir Alman kolonisi mevcuttur ve bu kimseler Alman toplumunun Türkiye'deki bir tür yansıması olmuştur (Mangold-Will, 2014: 303). Söz konusu yıllarda İstanbul, Ankara, Bursa, Eskişehir gibi kentlerde liberal, komünist, sosyal demokrat ya da Yahudi Alman sığınmacılar kadar diplomatlar, ekonomik sığınmacılar, maceracılar, misyonerler, milliyetçi/muhafazakar (sonraki yıllarda Nasyonal Sosyalist), politik yönelimi olmayanlar şeklinde çok geniş bir kesim Alman yurttaşın (Reichsbürger) Türkiye'de yaşadıkları, üniversite ve devlet kurumlarında, orduda, askeri okullarda öğretmen ve uzman olarak görev yaptıkları bilinmektedir (Mangold-Will, 2014: 304). Bu hali ile I. Dünya Savaşı izleyen dönemde Türkiye'deki Alman topluluk açısından bir çeşitlilik ve çok seslilik söz konusudur. Başka bir ifade ile bu dönemde Almanya'daki farklı görüş ve düşünceler bu şekilde Türkiye'de de temsil edilmiş, bunların bir şekilde propogandası yapılmıştır.

I. Dünya Savaşı sonrasında Türkiye'yi terk etmeye zorlanan Almanlar, Cumhuriyetin ilanını takip eden sürede Weimar Almanya'sı ile diplomatik ilişkilerin yeniden canlanmasına bağlı olarak Türkiye'ye geri dönmeye başlamıştır (Preusser, 2007: 699). Bunlar içinde küçük bir kesim I. Dünya Savaşı öncesi Türkiye'deki Alman kolonisine mensup iken büyük bir kesim ise ekonomik olarak daha iyi bir yaşam sürmek ve yeni kurulan ulus devletteki fırsatları şansa çevirmek isteyenler olmuştur. Bu şekilde Türkiye'de varlıkları savaş öncesi döneme dayanan başarılı iş adamları, tüccar ve girişimciler kadar maceracılar, Weimar Almanya'sında yaşanan yüksek enflasyon mağduru ekonomik göçmenler de genç Türkiye Cumhuriyetinde şanslarını aramışlardır (Mangold-Will, 2018: 308). Hatta “evlilik göçmeni” olarak adlandırılan daha alt sınıflara mensup genç hanımlar evlilik yoluyla daha iyi bir hayat standardına ulaşabilmek umuduyla Türkiye'ye gelmişlerdir (Dietrich, 1998: 308). Buna ek olarak daha 1920'li yılların ortalarından itibaren Alman bilim adamları, sanatçı ve mimarlar Türkiye'de çağdaş bir eğitim, kültür ve bürokrasi inşa etmek üzere ülkeye davet edilmiştir (Mangold-Will, 2018, 371). Almanların Türkiye yerleşmesi 1927 yılında akdedilen Alman-Türk İkamet Sözleşmesi ile yasal bir zemin kazanmış, (Bütüner, 2015: 265) buna rağmen bu kişilerin ikamet süreleri boyunca politik faaliyette bulunmaları yasaklanmış, 1932 yılından itibaren ancak resmi sözleşmede çerçevesi çizilen belli meslekleri icra edebilmek ve belli alanlarda çalışabilmek imkanına sahip olmuşlardır (Wollstein, 1980: 87).

Denilebilir ki Alman toplumunun bir yansıması olan Türkiye'deki Alman topluluğu bu hali ile farklı siyasi görüşlerin de taşıyıcısı niteliğindedir³ ve bu bölünmüşlük 1933

³Alman koloni içinde Monarşistler/Muhafazakarlar ile Cumhuriyetçiler/Liberaler şeklindeki bölünmenin bir göstergesi Büyükelçi Rudolf Nadolny'nin 1924 -1932 yılları arasında hem Alman İmparatorluğunun

sonrasında hem Almanya hem de Türkiye'deki Almanlar arasında daha da derinleşmiştir (Erichsen, 2016: 42). Bu dönemle beraber Türkiye'deki mevcut Almanlara artık Nasyonal Sosyalist eğilimli kimseler de dahil olmuş ve bunlar hem Alman koloni üyeleri hem de Türk resmi çevreleri ve kamuoyu üzerinde etkin bir propagandaya girişmişlerdir. Alman kolonisi içinde liberal kesim ve Yahudi kökenli Almanların giderek koloni dışı edilmiş ya da topluluklarını oluşturmuştur. Bu şekilde Türkiye'deki Alman kolonisi kendi içinde Reich Yurttaşlarından (her şeyi ile rejimin çerçevesine uyan) oluşan Koloni A ve diğerlerinin oluşturduğu (rejimin ötekileri) Koloni B şeklinde bölünmüştür. (Mangold-Will, 2014: 309). Bu arada Koloni B mensupları mümkün olduğunca Koloni A'dan uzak durmaya gayret etmişse de bu kimseler günlük hayatlarında sık sık bir araya gelmek durumunda kalmışlardır. Cem Dalaman'ın aktardığına göre 1924'ten beri yeniden faaliyete geçen Alman kulübü Teutonia ya da Hancı Hans Fischer'in meyhanesi İstanbul'da bu kişilerin yolunun keşiştiği iki mekan olmuştur (Dalaman, 2001: 97).

Yukarıda yer verildiği üzere hem 1933 sonrasında hem de savaşa doğru Türkiye'ye yönelik ilgi artmıştır. Türkiye'yi bir müttefik olarak yanına çekmek ve savaşa sokmak Hitler Almanya'sında hedefi olmuş ve bu bağlamda Nasyonal Sosyalist propaganda Türkiye'de de üzerine düşeni yapmaya gayret etmiş (Adanır, 2021: 21) bu gerçek de Türkiye'de bulunan Alman topluluğa da özel bir misyon yüklemiştir (Mangold-Will, 2004: 301).Türkiye'ye daha 1920'li yılların başından itibaren ilk Alman akademisyenler Alman kültür politikasının gereği olarak ve siyasi bir işlev ile Türkiye'de görevlendirilmiş ve buraya taşınmışlardır. Burada amaç Almanya'nın bilime katkısını sunmak ve bu bilimsel gelişmeleri dünyaya yaymanın ötesinde Alman Dışişleri Bakanlığı'nın dış kültür politikası hedeflerine hizmet etmek olmuştur (Möckelmann, 2017: 101). Weimar Almanya'sının Cumhuriyetçi dış kültür politikasını temsil eden ve sürdüren bu Alman bilim göçmenleri, 1933 sonrasında da bu misyonlarını sürdürmüş ancak bu defa yeni rejime uygun bir söylemin temsilcisi olarak Nasyonal Sosyalist devlet perspektifinin Türkiye'deki propagandasının bir parçasını oluşturmuşlardır (Mangold-Will, 2008: 197). Bu nedenle rejim muhalifi ya da Yahudi kökenli Alman göçmenler Türkiye'de zaman zaman Nazi eğilimli Almanlar ile de yan yana çalışmak durumunda da kalmışlardır (Konuk, 2010: 175). Tarihi Corry Guttstadt'a göre 1933 sonrasında Türkiye Yahudi sığınmacılar için çok da güvenli olmayan bir ülkedir (Guttstadt 2008: 4). Açıkçası bunun iki nedeni olabilir. Bunlardan biri Stanford Shaw'ın dikkat çektiği o dönem Türkiye'de var olan asimilasyon ya da Türkleştirme politikalarıdır. Bunlar Yahudi kökenli sığınmacılar için tereddüt nedeni olmuştur (Shaw, 1993:54). Yine halk arasında 1933-34 Trakya Olayları olarak bilinen kısa süreli ama geniş yankı uyandıran antisemit saldırılar, "Vatandaş Türkçe Konuş" kampanyası ya da o dönem Türk basınında yer alan bir takım Yahudi karşıtı propagandadır (Bali, 2005: 278). İkincisi ise yine Guttstadt'ın da belirttiği üzere Türkiye'ye yerleşen ve Berlin'deki rejim lehine çalışan, rejime muhalif

1871 de kurulduğu 18 Ocak, hem de Weimar Cumhuriyetinin kurulduğu 11 Ağustos günlerini Alman ulusal günü olarak kutluyor olup yılda iki davet vermesidir (Wollstein, 1980: 87)

ve ari olmayanlara ilişkin rapor tutan kesimlerin varlığıdır (Guttstadt, 2008: 5). Bu durum da Türkiye'de sığınmacılar için her şeyin güllük gülistanlık olmadığı gerçeğini ortaya koymaktadır. Buna rağmen Türkiye 1933-1945 arasında bir kısım Alman ve Almanca konuşan insan için bir "ara durak" kimisi için ise "ikinci bir vatan" olmuştur.

4. Almanya'dan Türkiye'ye Göç: Hitler'in Türkiye'ye Armağanı

İki ülkenin kaderine tesir eden göç olayının ardında, birbirinden tamamen ayrı ancak aynı zamanda ortaya çıkan ve de birbirine tesir eden, iki hukuki dayanak yatmaktadır: Bunlardan ilki, 1933 yılında iktidara gelen Nasyonal Sosyalist Parti ile artık resmen III. Reich adını alan Almanya'da yürürlüğe giren bir takım yasal düzenlemelerdir. Rejimin politik ve ırk açısından kendisine uymadığını düşündüğü kimseleri politik takibe alması ve kamusal alandan uzaklaştırmak için giriştiği hukuk dışı yasal düzenlemeler önemli bu göç hareketine zemin hazırlamıştır. Bu maksatla çıkarılan hukuk dışı dayanakların konumuz ile ilgili olanları: 28 Şubat 1933 tarihli, Reich Başkanının, Halkın ve Devletin Korunmasına İlişkin Emir, 24 Mart 1933 tarihli, Yetki Yasası ve 7 Nisan 1933 tarihli, Devlet Memurlarının Statüsünün Yeniden Belirlenmesine İlişkin Yasadır (documentarchiv.de, 03.02.2004). Bu sonuncu yasa da yer alan ve "Ariiler Paragrafı" olarak da betimlenen 3. Paragraf gereği ari ırka mensup olmayanların kamu hizmetinden el çektilmesi, bu alanda bir daha çalışmaları ve derhal emekli edilmeleri hususu düzenlenmiştir. Ari olmamakla kast edilen: Yahudi bir anne-baba ya da büyükbaba-büyükanneye sahip olan kişilerdir. Yasanın bu hükmünden yalnız I. Dünya Savaşında cephede görev almış kişi ve aileleri ile 18 Ağustos 1914 öncesinde memuriyete girmiş olanlar hariç tutulmuş, ancak bunlar da 15 Eylül 1935 tarihli Nürnberg Yasalarının yürürlüğe girmesi ile bu istisnai himaye ve her tür haklarını kaybetmişlerdir (documentarchiv.de, 03.02.2004).

İkinci dayanak ise henüz kurulalı on yıl olmuş Türkiye Cumhuriyetinin geleceğini eğitimde görmesi, bu maksatla ciddi bir eğitim reformunun başlatılmış olmasıdır. 31 Mayıs 1933'te kabul edilen 2252 Sayılı Yasa ile Türkiye'deki eğitim reformu uygulama çalışmaları yüksek okulları da kapsamıştır (Namal ve Karakök, 2011:30). Bu yasa ile eski İstanbul Üniversitesi yani Darülfünun (31 Haziran 1933) kapatılmış kısa bir süre içinde günün koşullarına ve ihtiyaçlarına uygun batılı ve modern eğitim veren bir üniversite açılmasına (1 Ağustos 1933) karar verilmiştir. 1 Haziran 1933 tarihinde yürürlüğe giren yasanın 1. Maddesi gereği İstanbul Darülfünun ve ona bağlı bütün birimler kadro ve teşkilatlarıyla beraber 31 Temmuz 1933 tarihinden itibaren kaldırılmıştır. Yasanın 2. Maddesi gereği Maarif Vekaleti İstanbul da İstanbul Üniversitesi adıyla yeni bir kurumun kuruluşu ile yetkilendirilmiş, 6. Madde ile Darülfünun kadrosuna dahil olanlardan olacak yeni üniversite kadrosu ve işe alınacak yeni öğretim elemanlarının alacakları maaşları belirlenmiştir. Yine 7. Madde ile Maarif Vekilliğine İstanbul Üniversitesinde bir telif tercüme heyeti kurmak yetkisi verilmiş, 12. Madde ile Darülfünun ve ona bağlı tüm birimler 31 Temmuz 1933 tarihinden itibaren resmen kaldırılmıştır (Namal ve Karakök, 2011:31).

Almanya’da bilim ve sanat alanındaki önemli isimlerin kendilerini ülkeyi terk etmek durumunda hissetmelerini gerektiren endişeler, Nasyonal Sosyalistlerin iktidara geldiği 30 Ocak 1933 tarihinin hemen akabinde yükselmiştir. Nasyonal Sosyalist rejim kendisine muhalefet eden herkes ve her düşüncüyü bertaraf etmek misyonunu hayata geçirirken bu politikanın ilk hedefi sosyalist/komünist eğilimli çevreler ve Yahudi nüfus olmuştur. Bu şekilde Yahudilere yönelik boykot kısa bir süre içinde mağaza vitrinlerinden üniversite kürsülerine ulaşmıştır diyebiliriz. Bu duruma meşru zemin yaratan ise, Devlet Memurlarının Statüsünün Yeniden Belirleyen yasa olup yasanın Madde 1.1 belli hükümlere uymayan kişilerin devlet memurluğundan çıkarılması için gerekli yasal çerçeveyi düzenlemiştir. Yine aynı yasanın 3. Maddesi, Ari ırka mensup olmayan memurların emekliye ayrılmasını öngörüp, 4. Madde politik faaliyetleri gereği devletin çıkarlarına hizmet etmeyeceği öngörülen kimselerin memurluktan çıkarılması hususunu kapsamıştır (documentarchiv.de, 03.02.2004). Bu şekilde muhalif olarak görülen ve kamusal alandan çıkarılmak istenen başta bilim adamları ve sanatçılar olmak üzere aydın kesimin uzaklaştırılmasını yasal zemini oluşturulmuştur.

Almanya’dan ayrılmak durumunda kalan ve 1933-1939 yılları arasında Türkiye’de kalan Rudolf Nissen, Hocası Ferdinand Sauerbruch’a yazdığı mektupta Nasyonal Sosyalistlerin iktidara gelişi sonrasında artık Almanya’nın eski Almanya olmadığı, ”Boykot Manifestosundan” beri bakış açısında zorunlu değişimler olduğunu ifade eder. Ona göre Almanya’da artık çoğunluk tarafından ve hatta bilim dünyası ile kültürlü insanların oluşturduğu çevrelerde diğerlerine (Yahudiler başta olmak üzere rejimin çerçevesine uymayan herkes) karşı aşağılayıcı bir durum söz konusudur. Boykot ile beraber bu insanlar için mesleklerini icra etmek imkansız olmuştur. Bu durum onlara artık Almanya’da yaşayamayacaklarını göstermiştir (Nissen,1969: 153). Buna karşılık Türkiye’de kabul edilen 2252 Sayılı Yasa ile Türkiye Cumhuriyetinin ilk modern üniversitesinin kurulmasının önü açılırken iki ülkede de eğitim ciddi bir değişime uğramış, Almanya’da mevcut yapı giderek daha dar bir çerçeve içine sokulurken, Türkiye’de eğitim hakim geleneksel şekilden çıkartılarak evrensel bir kimliğe büründürülmeye çalışılmıştır. Bu nedenle Türkiye’de Atatürk’ün yüksek okullarda başlattığı bu reform, 1933 yılından itibaren artık yaşam alanı daralan ve kendisini Almanya’dan göç etmek zorunda hisseden dahası buna zorlanan entelektüeller için bir can simidi olmuştur. O güne dek coğrafi, tarihi ve kültürel olarak birçoğunun da çok aşına olmadıkları, bambaşka bir kimliği temsil eden Türkiye bu kimseler için nitelik ve nicelik açısından vazgeçilmez bir fırsat sunmuştur.

5. Prof. Malche ve Yurt Dışındaki Alman Bilim Adamları Derneği

İzlenen politika ve yasal düzenlemeler çerçevesinde meslekten ihraç edilen, Almanya’da çalışma ve yaşamak imkanını kaybetmiş bu kimseler ve onların yakınları ile çalışma arkadaşlarının Türkiye’ye gelişinde İsviçreli Pedagoji Profesörü Albert Malche özel bir rol oynamıştır. 1932 yılında Atatürk’ün çağrısı ile Türkiye’de yüksek okullar için gerekli reform çalışmalarına destek vermekle görevlendirilen Prof. Malche, modern batılı eğitim ve onun gereği olan üniversite, enstitü ve araştırma merkezlerinin kurulması çalışmalarında yer almış, sunduğu “İstanbul Üniversitesi

Raporu” başta İstanbul Üniversitesi olmak üzere Türkiye’de birçok yeni okul ve bölümün açılması, mevcut kurumların modernize edilmesinin önünü açmıştır.

Darülfünun ne 1918 öncesi ne de sonrasında nitelik ve de nicelik olarak Batı üniversitelerinin derecesinde olmaması daha 1923-1932 yılları arasında bir takım modernleşme girişimlerini gündeme getirmiştir. Ancak bu yöndeki her tür reform girişimi üniversite yönetimi ve hoca kadrosunun tepkisiyle karşılaşmıştır (Erlantepeli, 1996: 39). Nihayetinde yukarıda yer verilen 2252 Sayılı Yasa ile Darülfünun kapatılmış İstanbul Üniversitesi kurulabilmiştir. Darülfünun reformu 1931 yılından itibaren gerek hükümet gerekse meclisin gündeminde yer almış, Malche tarafından hazırlanan rapor da bu sürece belli bir ivme kazandırmıştır (Mazıcı, 1995: 61). Cumhuriyet Halk Fırkasının 13-14 Mayıs 1931 tarihli Büyük Kongresinde bu konu da gündeme alınmış, “Darülfünun’un ıslah ve tensik edilerek lazım olan dereceye yükseltilmesi...” hedefi belirlenmiştir. Yine Milli Eğitim Bakanlığı büncesini görüşülmesi sırasında da bu konuya değinilmiş ve kurumun reform edilmesi üzere yurt dışından bir uzman getirilmesine karar verilmiştir (Erlantepeli, 1996: 39). 16 Ocak 1932 tarihinde İstanbul’a gelip çalışmalarını başlatan Malche, Başbakan ve Milli Eğitim Bakanı ile görüşmüş Darülfünun kütüphaneleri, klinik ve laboratuvarları inceleyip öğretim kadrosu ile görüşmüş anketler yapmıştır. Malche raporunda şu aksaklıklara dikkat çekilmiştir: Fakülteler arasında bilimsel bir işbirliği yoktur. Hocalar ders vermeye odaklanmış bunun dışında araştırma yapmamakta, dersler çok basit ve yüzeysel notlar ile anlatılmakta, ansiklopedik bilgiler ötesine geçmemektedir. Ayrıca öğretim elemanları kurum dışında da çalıştıkları için öğrencilerin gelişimi ve araştırmaları için yeterli zamana sahip değildirlere. Darülfünun özerk bir yapıya sahip oluşu olumlu karşılanmış buna karşılık öğretim elemanlarının sayısına şişirilmiş kadro fazlalığına dikkat çekilmiştir. Tıp Fakültesi, Edebiyat Fakültesi, İlahiyat Fakültesi, Fen Fakültesi, Hukuk Fakültesi, Eczacılık ve Dişçilik Fakültesi toplam altı fakültede toplam 240 öğretim elemanın olduğu bunların sayısını yüksek olduğu zira büyük bir kısmı eğitime devam etmeyen toplam 2469 öğrenci için bu sayının gereksiz olduğu belirtilmiştir (Erantepeli, 1996: 39). Ancak Darülfünun’un en büyük eksikliklerinden biri yeterli ders kitabının olmayışdır. Dikte edilen dersler için ne Türkçe ne de yabancı dilde yeterli kaynak mevcut olmayıp, öğrencilerin büyük kısmı yabancı dil bilmemektedir. Üstelik yeni alfabenin kabulü de eklendiğinde bu durum eski alfabe okuyamayan ve de yabancı dil bilgisine sahip olmayan öğrencilerin kısıtlı sayıda kitaba ulaşma(ma)sına neden olmaktadır (Malche,1984:6). Zaten yabancı dil bilen öğrenciler de ya Almanca ya da Fransızca eğitim veren liselerden mezun olmuş kişilerdir. Ancak Darülfünun öğrencilerinin büyük bir kısmını taşradan gelmiş ve bu imkanlara sahip olmayan öğrenciler oluşturmaktadır (Malche,1984:6). Malche raporuna göre üniversitenin bir geleceği isteniyorsa bu aksaklıkların giderilmesi şarttır. Kütüphanelerin daha etkin hale getirilmesi, bunların sayısının artırılması kütüphaneler arası koordinasyonun artırılıp merkezi kataloglama yapılması şarttır. Benzer şekilde yabancı dil eğitimin üniversite öncesi eğitim ve üniversite sırasında ağırlıklı hale getirilmesi, Türk dilinde kaynak ve kitap sayısının artırılması, eski harflerle yazılanların yeni alfabe ile yeniden basılması, öğretim yöntemlerinin düzeltilmesi, öğretim elemanı sayısının azaltılması kadro dışı kalanların farklı birimlerde görevlendirilmesi, Fen Fakültesi ve Güzel Sanatlar Fakültelerinin açılması

önerilmiştir (Malche,1984: 6). Atatürk, Malche raporunu beğense de yeterli olmayacağını ifade etmiş üniversite reformunun asıl mimarlarının burada gerçekleşen modernleşme çerçevesinde Türk insanının kendisi olacağını da eklemiştir (Kocatürk,1984: 10). Bu da bize asıl maksadın bilim adamı ve aydın ithal etmek olmayıp her şeyden önce ülkenin çağdaşlaşmasına hizmet edecek kendi bilim adamını yetiştirmek ve ülke aydınlanmasını, modernleşmesini bu şekilde gerçekleştirmek olduğunu bir kere daha göstermektedir.

Malche Türkiye’de çalışmalarını başlattıktan çok kısa bir süre sonra Almanya’da yaşanan iktidar değişimi ile pek çok aydın ve sanatçı ülkeyi terk edip yakın ve daha güvenli olduklarına kanaat getirdikleri başta İsviçre, Fransa gibi ülkelere iltica etmeye başlamış ya da buna zorlanmıştı. İşte bu noktada Philipp Schwartz başkanlığında kurulan, Prof. Malche ile İstanbul Üniversitesi başta olmak üzere Türkiye’de çalışma ve sığınma imkânı sağlayan yerler ile bağlantı sağlayan, *Yurt Dışındaki Alman Bilim Adamları Derneği* (Notgemeinschaft Deutscher Wissenschaftler im Ausland) ayrı bir rol oynamıştır. Alman aydınların sığınacakları bir ülke ihtiyacı ile başta İstanbul Üniversitesi, Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü olmak üzere modern eğitim kurumlarının ise akademik kadro ve uzman ihtiyacı tarafları buluşturmuş, karşılıklı ihtiyaçlar iki tarafı bir araya getirirken hem Malche hem de Schwartz’a bu buluşmada özel bir misyon yüklemiştir. Esasında bu tür bir örgütlenmenin varlığı Almanya’dan çıkışın daha 7 Nisan 1933 tarihli Devlet Memurlarının Statüsünün Yeniden Belirlenmesine İlişkin Yasanın kabulünden önce başlamış olduğunu da göstermektedir (Pauli, Sziranyi ve Gross, 2019: 548). Zürih’te 1933 yılında kurulan derneğin amacı Almanya’dan göç etmek niyetindeki bu kimselerin Almanya’dan çıkışı sonrasında onlara iş ve çalışma imkanı sağlamak olmuş, Schwartz’ın ifadesi ile: *Ürkmüş ve çaresiz haldeki bu akademisyenlerden oluşan insan çemberi içinde yapılacak tek şey bir an önce örgütlenmek ve çözüm yolu geliştirmek olmuştur.* (Üstün, 2003: 153). Albert Malche bu çerçevede Atatürk ve Milli Eğitim Bakanı Reşit Galip’e Almanya’dan çıkmak durumunda kalmış olan bu akademisyenler topluluğunun Türkiye’nin ve Türk eğitim sisteminin modernleşmesi sürecine nasıl bir katkı sağlayabilecekleri konusuna dikkat çekmek gayretine girmiş, Malche buna bağlı olarak hizmet sözleşmeleri akdetmek konusunda tam yetkili kılınmış, Philipp Schwartz ile bu kişilerin Türkiye’de yüksek eğitim kurumları ve birimlerinde istihdam edilmesi için pazarlık yetkisi almıştır (Peukert, 2021: 21). Bu şekilde Yurt Dışındaki Alman Bilim Adamları, Türkiye ile yapılacak sözleşmelerin formüle edilmesine destek verdiği gibi, bu kişilerin Türkiye’ye geçişi ve oradaki ikametleri ve üniversitelerde işe yerleşmeleri sürecini de organize etmiştir (Üstün, 2003: 153).

Bu bağlamda 6 Haziran 1933 tarihinde Türkiye Milli Eğitim Bakanı Reşit Galip ile Philipp Schwartz ve Albert Malche arasında gerçekleşen görüşme özel bir önem arz etmektedir. Zira dokuz saat süren görüşme sonunda İstanbul Üniversitesinin öğretim elemanlarının tamamının yer aldığı liste oluşturulmuş, Fritz Neumark’ın ifadesi ile görüşme bir “Alman-Türk mucizesi” ile sonuçlanmıştır (Grothusen, 1981: 541). Başka bir ifade ile III. Reich’in karanlığından kaçanlar Atatürk Türkiye’sinin aydınlığında yeni bir umut bulmuşlardır. Philipp Schwartz anılarında toplantıdaki gelişmeleri şu cümleler ile özetlemektedir: *“Birliğimizin isim listesini Kürschner’in*

bilginler takvimine geçirmiştin. Bu şekilde aynı anda tereddütsüz üç isim birden verebiliyordum. Talep edilen bilim adamının özgeçmişini okuyup çalışmaları hakkında bilgi veriyor diğer iki bilim adamına ilişkin görüşü sunup bu ikisinin de Zürich'te bulduklarını ifade ediyordum. Bu şekilde diğer ikisini de tavsiye etmiş olarak üçünün aynı anda öğretim elemanı listesine alınmasını sağlıyordum. Almanya'dan başlayan utanç verici bir göç bu şekilde yaratıcı ve hayat kurtarıcı bir nitelik almış oluyordu. Batının veba hastalığına bulaşmamış, tertemiz, fevkalade bir ülke bulmuştum! "Birliğimizin" kuruluşu ve gelişmesi artık amacına ulaşıyordu: onun tarihi bir ihtiyaçtan doğduğu meydana çıkmıştı... Görüşmelerimiz dayanışma halindeki iki organın karşılıklı olarak "Vermek ve Almak" şekline dönüşmüştür." (Grothusen, 1981: 541). Aynı görüşmede Milli Eğitim Bakanı Reşit Galip'in sözleri de karşılıklı bu işbirliğinin Türkiye için anlam ve önemini özetlemektedir: "Eşsiz bir işi başardığımız çok özel bir gün yaşamaktayız. Bundan 500 yıl kadar önce biz İstanbul'u fethettiğimiz zaman Bizanslı bilim adamları İstanbul'dan ayrılmaya karar vermişlerdi. Bu kimseleri tutmak mümkün değildi ve pek çoğu İtalya'ya gidip orada Rönesans hareketini başlattılar. Oysa bizler bugün bugün Avrupa'dan bunun karşılığını almaktayız. Milletimizin yenilikleri öğrenip daha bilgili olmasını istiyoruz. Bilgilerinizi ve metotlarınızı gençlerimize aktarın. Sizle şükranlarımızı sunarız". (Grothusen, 1981: 545). Bu şekilde çok hızlı bir çalışmanın sonucunda İstanbul Üniversitesi için çok önemli bir aşama kat edilmiş var olan Türk hocalar dışında İstanbul Üniversitesi Alman ve Almanca konuşan güçlü, tecrübeli ve uluslararası arenada başarıları ile bilinen bir öğretim üyesi kadrosuna sahip olmuştur.⁴ Hatta Grotthusen aktardığına göre Türkiye Cumhuriyeti hükümeti tutuklanmış bulunan bazı bilim adamlarını İstanbul'a getirmeyi bile başarmıştır. Bonn Üniversitesi Dış Bölümü Profesörü Adolf Kantorowicz ve Leipzig Üniversitesi Sosyoloji ve Ekonomi Profesörü Gerhard Kessler bu bağlamda İstanbul'a gelebilmiş ve modern bir ulus devletin inşasında katkı sağlamıştır (Grothusen, 1981: 546). Buna karşılık Türkiye'de görevlendirilen Başmüfettiş Herbert Scurla'nın ifadesi ile İstanbul Üniversitesi "Yahudi göçmenlerin" eline geçmiş ve bu durum da Almanya'da ciddi bir rahatsızlık yaratmıştır (Grothusen, 1981: 546).

⁴ İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesinde (Philipp Schwartz, Wilhelm Liepman, Friedrich Dessauer, Adolf Kantorowicz, Rudolf Nissen vb.), Hukuk ve İktisat Fakültesinde (Ernst Hirsch, Gerhard Kessler, Alexander Rüstov, Fritz Neumark, Wilhelm Röpke, Andreas Schwarz, Kari Strupp), Fen Fakültesinde (Fritz Arndt, Curt Kosswig, Alfred Heilbronn, Willy Prager) ve Yüksek Teknik Okulu Mimarlık bölümünde (Clemens Holzmeister, Bruno Taut, Gustav Oelsner) ders vermişlerdir. Ankara'ya daha az sayıda göçmen gelmiş olmakla beraber aralarında başta Ernst Reuter olmak üzere uluslararası arenada bilinen bilim, siyaset ve sanat dünyasına mensup isimler olmuştur. Hatta Türkiye'de kısa bir süre kalmış olmasına rağmen Türkiye'de çağdaş müzik çalışmalarının temelini atılmasında etkili olan ve Carl Ebert, Ernst Practorius ve Eduard Zuckmeyer'in de Türkiye'ye gelmelerini sağlayan Paul Hindemith de yer almıştır. Yine Hans Bremer, Wolfram Eberhard, Kari Menges, Georg Rohde, Paul Pulewka, Hans Gustav Güterbock, Wilhelm Salomon Calvi, Martin Wagner, Fritz Baade gibi pek çok isim Ankara'ya gelenler arasında olmuştur (Grothusen, 1981: 546).

Alman göçmenler ağırlıklı olarak kimya, biyoloji, astronomi kürsülerinde görev almış bunu fizik ve matematik kürsüleri takip etmiştir. Ankara'da araştırma enstitüleri ancak 1933 sonrasında kurulmuş ve burada istihdam edilenlerin sayısı İstanbul'dakilerin gerisinde olmuştur (Üstün, 2003: 155). Türkiye'ye sığınan bu kimselerin tam listesi için ayrıca bakınız: Arnold Reisman (2006). Turkey's Modernization. Refugees from Nazism and Atatürk's Vision, Washington DC: New Academia, s.474.

6. Üniversitedeki Yapı ve Herbert Scuria Raporu

Görüldüğü üzere Türkiye kısa sürede Almanya'da rejimin baskı altında tuttuğu kesim için bir kurtuluş olmuştur. Bunun en somut göstergesi 1 Ağustos 1933 tarihinde açılan ve Türkiye'nin ilk modern Yüksek eğitim kurumu olan İstanbul Üniversitesindeki öğretim elemanı dağılımıdır. Kocaturk'un aktardığına göre İstanbul Üniversitesi açıldığında profesörlerin çoğunu yabancılar oluşturmaktadır ve 1934 yılında İstanbul Üniversitesi kadrosunda görevli toplam 365 öğretim elemanı olup, bunların 185'i öğretim üyesi ve 180'i öğretim yardımcısından oluşmaktadır. Yine öğretim elemanları içinde 62 kişi ordinaryüs, 24 kişi profesör unvanı taşırken, 99 kişi doçent unvanına sahiptir. Dikkat çekici olan ise Ordinaryüs ünvanlıların 40'ının yabancı uyruklu ancak 22'sinin Türk olduğu, yine profesörlerin 23'ünün Türk, 1'nin yabancı uyruklu olduğudur. Doçent ünvanlıların tamamı Türk iken öğretim yardımcıları ve asistanlar arasında 150 kişi Türk geri kalan 30 kişi ise yine yabancı uyrukludur (Kocaturk, 1984: 34). Söz konusu yabancı öğretim elemanlarının büyük bir kısmı ise Nasyonal Sosyalist rejimin takibinden ve ırkçı politikalarından kaçan/ kaçmak zorunda bırakılan Almanya'dan gelen rejimi muhalifi ya da Yahudi kökenli hocalar oluşmuştur. Daha sonra bunlara Avusturya'nın ilhakı sonrasında Avusturya ile savaşta işgal edilen ülkelerden gelenler de katılmıştır (Dahms, 2004: 72). Prag Üniversitesinden gelip İstanbul Üniversitesi Hematolojik Araştırmalar Enstitüsünü kuran Friedrich Reimann da bu kişiler arasındadır (Möckelmann, 2006: 10). Türkiye bu şekilde giderek artan ölçüde Nasyonal Sosyalizmden kaçanlar için özgürlüğün sembolü haline gelmiş, İstanbul Üniversitesinin dışında başta Ankara Üniversitesi ve diğer yüksek okullar, enstitüler, Bakanlıklar da bu kimselere özgürce yaşam ve çalışma imkanı sunmuştur (Neumark, 2008: 123).

Ancak dikkat çekici olan Alman Dışişleri Bakanlığı arşivindeki birtakım belgelerin de ortaya koyduğu üzere Nasyonal Sosyalist Almanya'nın bu kimseleri takip etmeye devam ettiği, belgelerdeki ifade ile "İstanbul Üniversitesindeki Yahudileşmiş göçmen topluluğu" hakkında bilgi toplayıp, raporlar yayınlamasıdır (Şen ve Halm, 2010: 245). Bu kimselerin bu şekilde buldukları ülkede Nasyonal Sosyalist sistem ve III. Reich Almanya'sının en etkin karşıt propaganda aracı oldukları gerçeği, ayrıca Almanya'nın önceleri yalnız ekonomik ve ticari ilişki içinde olduğu Türkiye'yi savaşın çıkışı ile beraber sürekli yanına çekmek konusundaki gayreti kanımca bize bu takip politikasının nedeni hakkında fikir vermektedir. Nitekim Türkiye'ye gitmek isteyenler için Almanya'dan çıkış zamanla giderek daha zor hale gelmiş, Almanya'dan çıkmak isteyenlere seyahat izni verilmemesi, pasaportlarına el konulması ve de güvenlik gerekçesi ile yurtdışında akademisyenlik öğretmenlik yapmalarına izni verilmemesi başvurulan önlemler olmuştur. Bu şekilde de mevcut kaçışların önüne geçilmeye çalışılmıştır (Guttstadt, 2018: 53).

Ancak Türkiye'de bulunan Alman kolonisi arasında derinleşen siyasi uçurum ve Almanya'daki rejime sadık ya da sempati ile yaklaşan kesimin, istenmeyen profesörlere ilişkin artan şikayetleri, Berlin'i yeni önlemler almak durumunda da bırakmıştır. Hem Türkiye'deki koloni içinden bir kesim hem de Nasyonal Sosyalist

Parti üyelerinin baskısı ile Berlin Yönetimi 1938 yılından itibaren aralarında Ernst Reuter, Erich Auerbach, Leo Spitzer, Wilhelm Röpke, Alexander Rüstow, Paul Hindemith, Ernst Praetorius, Bruno Taut, Clemens Holzmeister, Carl Ebert ve Eduard Zuckmayer gibi ünlü kişilerin de bulunduğu Yahudi veya muhalif bilim adamlarını bu görevden uzaklaştırmak kararı almış, bu maksatla baskı uygulamıştır (Şen, 2011: 93). Bu amaçla, 1939 baharında Reich Eğitim Bakanlığı, Türkiye'ye gönderdiği kıdemli hükümet müşaviri Dr. Herbert Scurla'yı İstanbul ve Ankara'da kaç Yahudi ve Nasyonal Sosyalist olmayan kişinin eğitim verdiği ile ilgili sistematik raporu tutmakla görevlendirmiştir (Grothusen,1981: 546). 1939 yılında düzenlenen raporda İstanbul Üniversitesinin modern Türkiye'nin yegâne üniversitesi olduğu ve burada Almanya'dan göç etmiş Alman ve Almanca konuşan hocaların son derece etkili oldukları, ancak bu etkinin zayıflatılmasının Almanya'nın çıkarları gereği olduğu, bu nedenle tedbir alınması gerektiği rapor edilmiştir. Herbert Scurla hazırladığı raporda bu kimselerin Türkiye'de başta üniversite reformu olmak üzere modernleşme sürecine katkı sağladıklarını belirtmiş, kişilerin mümkün olduğunca Türkiye'de kalmaması için çaba sarf edilmesi gerektiğine dikkat çekmiştir (Şen ve Halm, 2010: 245). Dönemin Maarif Vekili Hasan Ali Yücel ile de görüşen Scurla, Alman bilim adamlarının Türkiye'ye bir katkısı olmayacağını dile getirmiş bu şekilde Türk resmi çevrelerini de karşıt bir propaganda ile ikna etmeye çalışmıştır. Hatta bunları kabul eden ülke olarak Türkiye'ye serzenişte bulunmuş, Türk bilim adamlarından çok daha fazla ücret ödenen bu kişilerin Türkiye'ye katkı sağlamadıkları bir an önce sınır dışı edilmeleri gerektiğini, Berlin Yönetiminin arı ırka mensup bilim adamı ve uzman göndermek suretiyle Türkiye'nin modernleşmesi sürecine destek vereceğini de eklemiştir. Maarif Vekili Hasan Ali Yücel başta olmak üzere Türk resmi çevreleri bu durumun içişleri olduğunu belirtmiş Almanya'nın bu tutumu ile Türk içişlerine müdahale etmesine izin vermeyeceklerini açıkça ortaya koymuşlardır (Şen ve Halm, 2010: 246).

7. Zorluklar ve Başarılar

Türkiye'ye gelen bilim adamları hayatları artık tehdit altında olmayan seçkin bir göçmen grubu oluşturmuş, maddi bakımdan sıkıntı çekmemiş, Türkiye'ye gelişleri öncesinde mesleklerini icra etmek garantisi verilmiştir (Şen, 2012: 92). Buna rağmen Neumark'ın aktardığı üzere bu kimseler ve aileleri için yeni geldikleri ve o güne dek çok yabancı oldukları Türkiye'de yaşam elbette kolay olmamıştır. Başta dil ve kültür farkı, Alman kolonisinin kendi aralarındaki çekişmeler, Türk meslektaşların birtakım kıskançlıkları ve karşılıklı yıkılması zor önyargılar uyum ve entegrasyonu zorlaştırmıştır. İktisatçı Fritz Neumark'ın ifadesi ile "*Geldiğimiz bu ülke büyük bir çoğunluğumuz için tümüyle yabancı idi.*" (Neumark, 2008: 211). Kimyacı Fritz Arndt anılarında bu durumu şu sözler ile özetler: "*En azından artık Sultan ile Halifelik'in olmadığını ve eski Osmanlı Devletinin yıkılmış olduğunu biliyorduk. Ülke Mustafa Kemal Paşa ile bir Cumhuriyet'e dönüşmüştü. Ancak var olan bilgimiz bundan ibaret idi.*" (Üstün, 2003: 153).

Akdedilen iş sözleşmeleri onlara süresi sınırlı da olsa bir ikamet hakkı garanti etmişse de aralarında sürekli iş sözleşmesi olmayan ve bu nedenle işsizlik kalmak ve

dolayısıyla sınır dışı edilme tehlikesi ile karşı karşıya olan meslektaş, asistan ve laboratuvar yöneticilerinin durumu çok daha güvencesiz olmuştur (Erichsen, 2008: 338). Bunun yanında Türkiye'ye resmi olarak davet edilmeyen, gayri resmi olarak Türkiye'ye gelen ülkede çalışma izni verilmeyen, yasadışı olarak çalışan ve çalışmak ya da sadece ikamet hakkı elde etmek için İslam'a geçen Alman mülteciler olduğu da aktarılmıştır (Erichsen, 2008: 339). Mangold-Will'in aktardığına göre Türk resmi çevreleri de hem Almanya ile ilişkileri riske atmamaya hem de bir tür Alman kolonisinin oluşumunun önüne geçmeye gayret etmiştir (Mangold-Will, 2014: 5). Bu kişiler çağdaş eğitim veren Batı modeli ile kurulan bir üniversitenin bir parçasını oluştursalar da bu vizyonda amaç değil araç olarak görülmüştür. Görevleri nihayetinde Türkiye'nin çağdaş ve modern bir üniversiteye sahip olması, çağdaş niteliklere sahip öğretim elemanları ve gençler yetiştirmek hedefine katkı sağlamak olmuştur. Amaç başından itibaren modern bir üniversite kurmak olup ve onlar da bu projenin bir parçasıdır. Alman hocaların en başta gelen görevlerinden biri kaliteli Türk yüksek okul öğretmenlerini yetiştirmek olmuştur. Bu nedenle mukaveleler daima süreli ve uzatılabilir şekilde yapılmış ama bunun sürekliliğinin garantisi verilmemiştir (Mangold-Will, 2014: 5). Bu nedenle kimi göçmen için Türkiye bir ara ülke olmuş, bir kısmı İkinci Dünya Savaşından önce ABD'ye göç etmiştir. Türkiye'de kalanların bir kısmı ise savaştan sonra Almanya'ya dönmüş bazıları da 1945'ten sonra başta ABD olmak üzere başka ülkelere göç etmiştir (Widman,1973: 173).

Bu kimseler için bir diğer önemli güçlük ise Scurla Raporunun da ortaya koyduğu gibi Almanya ile ilişkilerinde kendini göstermiştir. Pasaport sürelerinin ve ikamet izinlerinin uzatılmaması, pasaportların iptali, bu kimseleri vatandaşlıktan çıkarma, o tarihlerle birlikte Türk literatürüne giren *Haymatloz* (Heimatlos-Vatansız) bırakmak Almanya'daki rejimin muhaliflere karşı başvurduğu yöntemler olmuştur (Guttstadt, 2018. 64). Nasyonal Sosyalist bu kimseleri hem Almanya ve ilhak edilen ülkelerde istememiş hem de bu kişilerin varlıklarını başka ülkelerde sürdürmelerine de tahammül edememiştir. Yurt dışında görev yapacakların arı ırka mensup olup olmadıkları, arı ırktan kimselerle akrabalık derecesi ve yakınlıkları, ailelerde bu şekilde kaç kişi olduğu artık yurt dışı formlarda da yer alan birer normalite haline dönüşmüştür. Yurt dışında görev yapmaya ilişkin sözleşmenin uzatılması da arı ırktan olup olmamak ön koşuluna bağlı olmuş, anti demokratik bir rejimin şahitleri olan bu kişilerin yurt dışında çalışma imkanı mümkün olduğunca kısıtlanmaya çalışılmıştır (Guttstadt, 2018. 64).

Alman ve Almanca konuşan göçmenler için mesleki zorluklar, laboratuvar, malzeme gibi sıkıntıların yanında asıl sıkıntı Türk dili olmuş günlük hayatın sürdürülmesi kadar mesleklerini icra ederken bu husus karşılına çıkmıştır. Ural-Altay dil ailesine mensup Türkçeyi öğrenmek kolay olmamış yine de bu kimselerden Türkçe öğrenmeleri ve derslerini bu dilde vermeleri talep edilmiştir. Dersleri Türkçe verebilmeleri ilk zamanlar mümkün olmamış bu da eğitim dilinin Almanca olması ya da Almanca bilen asistanlar tarafından çevrilmesini gerekli kılmıştır. Aynı şekilde kitap ve kaynaklarda da dil sıkıntısı varlığını hissettirmiştir. Philipp Schwartz anılarında İstanbul Üniversitesinde verdiği ilk derslerden şu şekilde söz eder: *“İnşa ve dönüşüm kendisini her yerde her şeyde hissettiriyordu. İlk zamanlar ya bir masa*

ya da sandık üzerine çıkıp ya da oturarak ders verirdik. Türk bir meslektaşımız da cümle cümle ama mükemmel biçimde bizim anlattıklarımızın çevirisini yapardı." İçlerinde bu dili öğrenmek konusunda zorlanan ya da öğrenemeyenler olduysa da Fritz Arndt veya Felix Harowitz gibi daha 1918 öncesinde Türkiye'de bulunanlar bu dili öğrenebilmişlerdir (Möckelmann, 2013: 258). Ernst Reuter çok kısa bir sürede Türkçeyi mükemmel derecede öğrenmekle beraber Türkiye ve Türkiye'deki yaşamı benimsemiş, önceleri Türkiye Ekonomi Bakanlığında ulaştırma uzmanı olarak görev yapan, Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesinde Şehircilik Bölümünü kuran Ernst Reuter bu üniversitede görev yapan tek Alman Hoca olarak Türkiye'nin kendisine ikinci bir vatan olduğunu ifade etmiştir (Möckelmann, 2013: 259).

Türkiye'de olmayan ya da eksik olan kitap, araç gereç ve laboratuvar malzemelerini zorluklarla da olsa Almanya'dan getirterek önemli eksiklikleri tamamlamışlardır (Neumark, 2008: 223). 1918'de İstanbul'dan Breslau'a dönen ancak 1933 de tekrar İstanbul'a gelmek durumunda kalan Fritz Arndt'ın asistanı Lotte Löwe araç gereç tedarikinin zorluklarına dikkat çekmiş, buna rağmen kurulan Genel Kimya Enstitüsünün 1933 yılı Breslau Kimya Enstitüsü standartlarında olduğunu eklemiştir. Lotte Löwe'nin ifadesi ile bu tarihte artık Genel Kimya Enstitüsünde bu alanda çalışmak ve araştırmak niyetindeki kimselerin ihtiyaç duyduğu tüm kaynak, kitap, dergi ve eserler Almanca, Fransızca ve İngilizce dillerinde mevcuttur (Üstün, 2003: 151). İstanbul Üniversitesinde başta Almanya olmak üzere yurt dışından getirtilen eserlerden oluşan uzmanlık kütüphaneleri kurulmuş, bilimsel ve süreli yayınlar takip edilmiş, abone olunmuş, bunların sürekli olarak üniversite kütüphanesine gelişi sağlanmıştır. Aynı zaman fakülte ve enstitü dergileri kurulmuş, 1935 yılından itibaren farklı dergi ve yayınların yanı sıra sempozyum ve konferanslar düzenlenmiştir (Üstün, 2003: 151).

Bir diğer başarı ise Alman veya Almanca konuşan göçmen hocaların Türkiye'de yaşadıkları süre zarfında yazdıkları eserler, bunların Türkçe olarak yayınlanması Türkçeye kazandırılan ders kitaplarının listesidir (Üstün, 2003:151). . Bu şekilde Malche Raporunda belirtilen aksaklıklar da aşılmaya çalışılmıştır diyebiliriz. Türkiye'ye gelen kimseler ile yapılan sözleşmeler gereği ders kitaplarının ve ders notlarının Türkçe olarak yazılması esasında bize geleceğin Türk eğitim camiasını hazırlamak çabasını da göstermektedir. Burada amaç bir teslimiyet, körü körüne Batı taklidi değil, çağdaş eğitim müfredatı örnek alınarak milli bir yüksek eğitim yaratmak olduğunu söyleyebiliriz. Geleceğin Türk hocalarının bu kimselerden edindikleri bilgi ve donanım ile geleceğin genç kuşaklarını yetiştirmeleri amaçlanmıştır diyebiliriz. Nitekim Türkiye bu şekilde bilim ve bilim adamları konusunda artık dışarıya bağımlı olmaktan kurtulmuş kendi bilim adamlarını yetiştirebilecek alt yapıyı oluşturabilmiştir. Amaç eğitim reformu ile beraber ulus devletin ihtiyaç duyduğu nitelikli insan kaynağını ve çağdaş yurttaşlarını yetiştirmek olmuştur. Cumhuriyet aradığı ancak bulamadığı çağdaş yurttaşlarını bu şekilde modern batılı bir eğitim ile yetiştirmek imkanına sahip olmuştur.

Türkiye her ne kadar savaş dışı kalmayı başarmış olsa da savaşın yoklukları tüm kesimler gibi göçmenlere de tesir etmiş ve bu durum savaş sonrasında Türkiye'den

ayrılmaları kararlarına etki etmiştir. Fritz Neumark'a göre göçmenlerin Türkiye'den ayrılma kararını etkileyen iki temel faktörden ilki, anavatanlarından göç etmek durumunda kalmış da olsalar hala içlerinde taşıdıkları yurt sevgisi ve özlemidir. İkincisi ise bu kimselerin kendileri ve yakınlarının geleceğine ilişkin yaşadıkları maddi kaygı ve endişeler olmuştur (Neumark, 2008: 251). Buna rağmen gidenler Türkiye ve buradaki meslektaşları ile bağlarını sürdürmüşlerdir. Felix Harowitz ya da Kurt Kosswick gibi isimler konuk profesör olarak ya da konferanslar vasıtası ile Türkiye'de bulunmuşlardır. En önemlisi de bunların, 1933 Üniversite reformundan günümüze dek geçen sürede, Türkiye'de bilim ve eğitimdeki tesirleri devam etmiştir. Başta doğa bilimleri, sosyal bilimler olmak üzere oluşturdukları temel bu ekolden gelen hocalar vasıtası ile sürdürülmüş onların tarzı, eğitim kültürü yeni kuşaklara da yansımıştır. Günümüz kütüphanelerinde hala o döneme ait eserler mevcut olup yine kütüphane bu kişilerin kurduğu modeli esas almaktadır.

SONUÇ

Türkiye 1933-1945 arasında ev sahipliği yaptığı Alman ve Almanca konuşan göçmenler için yabancı bir ülke, göçmenler de Türkiye için birer yabancı da olmuş olsalar Türkiye'nin bilimsel dönüşümüne ve çağdaşlaşması sürecine önemli katkı sağlamışlardır. Tüm siyasal ve toplumsal engellere rağmen eğitim ve öğretimin Batılı standartlara ulaşması için üzerlerine düşeni yerine getirmiş, sürgün olarak buldukları yeni kurulmuş olan bir ulus devletin inşasında etkin bir rol oynamışlardır. Türkiye ise bu kimselere sığınma ve yaşamak hakkı yani var olmak imkanı sunmuştur. Bu hali ile karşılıklı bir işbirliği oluşmuş, iki taraf adeta zorunluluk ve ihtiyaçların doğurduğu bu işbirliği ile birbirini tamamlamıştır.

Burada belirtilmesi gereken Türkiye için öncelikli olanın Almanya'da yaşam ve çalışma imkanını kaybetmiş rejim muhalifi ya da ari ırktan kabul edilmeyen bu kişileri kurtarmak olmadığıdır. Türkiye burada doğrudan idealist ve hümanist bir tutum içinde olmamıştır. Onun yerine daha ziyade pragmatist bir güdü ile hareket etmiş ve toplumun modernleşmesi için gerek duyduğu dinamizmi bu kimseleri ülkeye getirmekle sağlayacağını öngörmüştür. Türkiye'nin burada sergilediği bu pragmatist tutum ulus devlet inşasında bilimi öncelikli olarak gördüğünü de göstermektedir. Modernleşmeyi ulusal çıkarlarının gereği olarak gören Türkiye'nin modernleşme sürecinde ırkçı ve ideolojik olmayan bir tutum içinde olduğunu da ortaya koymaktadır. Zira bu kişilerin kimlikleri ve siyasi görüşü değil bilime, eğitime ve çağdaş Türk ulusunun inşasına sağlayacakları katkı belirleyici ve ön koşul olarak görülmüştür. Başka bir ifadeyle sistemin modernleşmesi sürecinde fonksiyonel olarak uzman arayışında olan Türkiye tesadüfi olarak bu uzmanlara denk gelmiştir. Bu kimselere yaşam alanı sunarken burada liberal, Yahudi, muhafazakar, milliyetçi veya Nasyonal Sosyalist eğilimli olup olmadığına bakmamış, bir ayırım yapmamıştır. Bu hali ile Almanya'nın dışarıya çıkardıkları, artık öteki ilan ettikleri Türkiye'nin ihtiyaç duyduklarına karşılık gelmiştir.

Aynı zamanda Nasyonal Sosyalistlerin iktidara gelişi sonrasında bir kısım Alman ve Almanca konuşan entelektüelin Türkiye'ye göç edişi bir tarafta III. Reich

Almanya'sında olup bitenlerin çok daha geniş bir kamuoyu ile paylaşılabilmesi ve yeni kuşaklara aktarımı imkânı da sunmuştur. Buna ek olarak başta Erich Auerbach'ın edebiyat şaheserleri arasında kabul edilen "Mimesis" olmak üzere sayısız edebi, bilimsel ve sanatsal eser ile anı kitabı literatüre kazandırılmış, bu vesile ile bambaşka bir Türkiye resminin çizilmesi de mümkün olmuştur. Alman ve Almanca konuşan göçmenlerden bazıları, sürgün ve hiç bilmedikleri "Doğu Dünyası" ile karşılaşmanın yarattığı entelektüel şoku, hem metodolojik hem de içerik açısından araştırmalarında verimli bir şekilde kullanmayı başarmıştır. Aynı şekilde göç ve sürgün sırasında edindikleri tecrübeleri ileride geri döndükleri ülkelerinin yeniden inşasında seferber etmişlerdir (Widmann, 2016: 270). Düşünme ve yaşama biçimlerinde bireysel olarak meydana gelen değişimleri ve akademik disiplinlerdeki metodolojik ve içeriğe ilişkin bilgi değişimlerinin çok ötesinde, mülteciler savaş sonrasında geri döndükleri ve etkili bir siyasal katılım gösterdikleri Almanya'da başta Türkiye'deki anıları vasıtası ile Alman toplumu nazarında olumlu, modernleşen, çağdaş, laik ve hoşgörülü bir Türkiye imajının oluşmasına da katkıda bulunmuşlardır. Modernleşmesini bilimsel bir temel üzerine kurmak isteyen genç Türkiye'nin bilimi öncelikli gören ve ideolojik yaklaşımlardan uzak tutumu, üniversite kürsülerini bu kimselere açışı ise onun uluslararası imajını da etkilemiştir. Türkiye'nin demokratik kimliği benimsemek eğiliminde olan genç bir ulus devlet olduğunu göstermiştir.

Başarılar üniversiteler ile sınırlı kalmamış, Bakanlıklar, modern hastane ve klinikler, laboratuvar, konservatuvar, kütüphaneler de bu çerçevede batılı ve çağdaş bir içerik ve imaja sahip olmuşlardır. Eğitimin niteliği Batılı yüksek okul standartlarına yükseltilebilmiştir. Alman göçmenlerin tesiri günümüzde Türk eğitim sistemi ve üniversitelerinde hala varlığını bir şekilde korumaktadır. Bu da temelleri Birinci Dünya Savaşı öncesinden atılan bir kültür politikası ve bilimsel işbirliğinin günümüz Türkiye-Almanya ilişkilerinin bir parçası olmaya devam ettiğini de göstermektedir.

THE INFLUENCE OF INTELLECTUALS WHO DEFECTED TO TURKEY FROM NATIONAL SOCIALIST GERMANY ON TURKEY-GERMANY RELATIONS

1. INTRODUCTION

After 1933, when the National Socialists came to power, Germany gradually moved away from democracy. The legal regulations put into effect gradually made it impossible for those who did not conform to the framework set by the regime to survive. At the same time in Turkey, a process of modernisation was initiated in the years following the proclamation of the Republic and the construction of a newly established nation state in a western understanding was started. While in Germany the public sphere was narrowed down as much as possible by legal regulations for those whom the regime declared to be the other, in Turkey the need for expert cadres to carry the modernisation process that had been initiated to further stages emerged. In this context, Turkey has become a hope for these people who no longer have the opportunity to live and practise their professions in Germany and have to emigrate.

For this reason, the study seeks to answer the question of how German scientists, artists and intellectuals who had to migrate to Turkey contributed to the modernisation process of Turkey and how this migration affected the relations between Turkey and Germany.

2. METHODS

The question of how German scientists and intellectuals who had to immigrate to Turkey influenced the modernisation process initiated by Turkey was tried to be answered by using qualitative research method. For this purpose, information and data on the research topic were obtained through a wide literature review and document analysis. Academic studies, books, articles in scientific journals, discussions, reports, official statements and newspaper articles on the subject written in Turkish and German were analysed and evaluated.. Firstly, Turkey-Germany relations of the period are briefly evaluated and the current perception of Turkey in Germany, especially after World War I, is given. The structure of the German colony in Turkey is then analysed. In the following chapters, the legal regulations that led German and German-speaking immigrants to migrate, the reform process that led them to migrate to Turkey and the factors that facilitated these conditions are emphasised. In the end, the role of Malche's Istanbul University Report and the Association of German Scientists Living Abroad, which enabled them to come to Turkey, which is located in a different geography and represents a different cultural identity, is included. Finally, it is tried to answer the research question by revealing the difficulties experienced by these people who settled in Turkey and the bilateral gains obtained.

3. RESULTS

The study concludes that German immigrants made a significant contribution to the modernisation and reform process that had already begun in Turkey, and that in this way the immigrants met Turkey's expectations. In this way, it was possible for Turkey to lay the foundations of a higher education at western standards, to train the teaching staff who would ensure the continuation of this education, and to raise the institutional infrastructure and human resources necessary for raising the citizen, which is seen as a requirement of the modern nation state.

Nevertheless, Turkey became a refuge and a large number of people returned to their homeland or settled in other countries after the war. Financial reasons as well as personal reasons were decisive in this. However, the German immigrants who returned this time mobilised their experiences in the reconstruction of their own countries after the war.

Another conclusion of the study is that Turkey acted with a pragmatist motive rather than a humanist attitude. On the one hand, Turkey gave these people the opportunity to live and work, but the ultimate goal here was not to save them from the oppression of the fascist regime. The aim was to benefit from the knowledge and experience of experts who could contribute to the modernisation process. At the same time, the fact

that fixed-term contracts were made with these people shows that the aim here was to fulfil an existing need and deficiency.

4. DISCUSSION

While discussing the impact of a group of German and German-speaking immigrants to Turkey on Turkish modernisation, it is also possible to have an idea about the general structure of the period. Germany now represents a revisionist foreign policy and a non-democratic identity and sees Turkey as an important regional actor. It uses all kinds of propaganda and tries to influence official and unofficial public opinion in Turkey, where it wants to wage war on its side. In this context, the German colony living in Turkey is important. Turkey, on the other hand, continues to maintain its priorities in foreign and domestic policy. It maintains its relations with Germany within a rational framework, yet continues its current political discourse. For Turkey, which maintains its status quo stance in foreign policy, the construction of a modern nation-state and the modernisation and all kinds of political, economic and social reforms that are necessary for it remain a priority in domestic policy. The study is also meaningful in terms of pointing out the foundations on which the Turkish higher education system, the foundations of which were laid in 1933, was based and the Western, moreover German, influence that still continues today.

KAYNAKÇA

- Adanır, F. (2021). Wandlungen des deutschen Türkei Bildes in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts, Ingrid Lohmann (Ed.), *Türken- und Türkeibilder im 19. und 20. Jahrhundert* içinde (s.23-42.) Bad Heilbrunn: Julius Klinkhardt Verlag.
- Aydoğdu, M. (2021). 1939 İngiliz-Fransız-Türk Antlaşmasına Dair Dikkatlerden Kaçan Bir Gerçek: Özel Antlaşmada Yer Alan Erteleyci Maddenin Kaldırılması, *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 19(75), 83-100.
- Bali, R. (2005). Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri. Bir Türkleştirme Serüveni, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bozay, K. (2001). *Exil Türkei. Ein Forschungsbeitrag zur deutschsprachigen Emigration in der Türkei (1933-1945)*, Münster: LIT Verlag.
- Bütüner, Z. (2015). Rudolf Nodolny'nin Türkiye Büyükelçiliği, *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 2(1), 263-275.
- Dahms, H.J. (2004). Die Türkei als Zielland der wissenschaftlichen Emigration aus Österreich: Ein Überblick., Friedrich Stadler (Hrsg.), *Vertriebene Vernunft: Emigration und Exil österreichischer Wissenschaft 1930–1940*. içinde (s. 62-81), Berlin: Lit Verlag
- Dalaman, C. (2001). Die Türkei in ihrer Modernisierungsphase als Fluchtland für deutsche Emigranten, Erişim: 19 Haziran 2023 <https://refubium.fu-berlin.de/handle/fub188/4612?show=full>
- Dietrich, A. (1998). *Deutschsein in Istanbul. Nationalisierung und Orientierung in der deutschsprachigen Community von 1843 bis 1956*, Frankfurt: Opladen Verlag.

- Erantepeli, B. (1996). *1933 Üniversite Reformu ve Türk Üniversitelerinin Gelişim Sürecinde Yeri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi, İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü.
- Erichsen, R. (2005). Das Türkische Exil als Geschichte von Frauen und ihr Beitrag zum Wissenschaftstransfer in die Türkei von 1933 bis 1945, *Berichte zur Wissenschaftsgeschichte*, (28), 337-353.
- Erichsen, R. (2016). Deutsche Wissenschaftler im türkischen Exil: Zum historischen Wandel der Anschauungen, Günther Kubassek ve Christoph Seufert (Ed.) *Deutsche Wissenschaftler im Türkischem Exil*, içinde (s.41-49.) Würzburg: Ergon Verlag.
- Gesetz zur Wiederherstellung des Berufsbeamtentums, Erişim: 12 Haziran 2023 <http://www.documentarchiv.de/ns/beamtenenges.html>
- Guttstadt, C. (2008). *Die Türkei, die Juden und der Holocaust*, Hamburg: Assoziation Verlag.
- Guttstadt, C. (2018). Passlos, Staatsatenlos, Rechtlos, Doerte Bischoff ve Miriam Rürup (Ed.), *Ausgeschlossen: Staatsbürgerschaft, Staatenlosigkeit und Exil*, içinde, (s.53-81.), Berlin: De Gruyter Verlag.
- Grothusen, K.D. (1981), 1933 Yılından Sonra Alman Bilim Adamlarını Türkiye'ye Göçü, *Belleten*, Ekim/1981, 45(187), 537-550.
- Kocattürk, U. (1984). Atatürk'ün Üniversite Reformu ile İlgili Notları, *Atatürk Araştırmaları Merkezi Dergisi*, 1(1), 6-10.
- Koçak, C. (1991). *Türk-Alman İlişkileri:1923-1939*, Ankara. Türk Tarih Kurumu.
- Konuk, K. (2010). *East West Mimesis. Auerbach in Turkey*, Stanford Press.
- Malche, A. (1984). İstanbul Üniversitesi Hakkında Rapor, *Atatürk Araştırmaları Merkezi Dergisi*, 1(1), 21-24
- Mangold-Will, S. (2014). Deutsche in der Türkei, Erişim: 03 Haziran 2023, <https://www.bpb.de/themen/europa/tuerkei/184978/deutsche-in-der-tuerkei-1933-1945/>
- Mangold-Will, S. (2018). *Begrenzte Freundschaft. Deutschland und die Türkei 1918-1933*, Göttingen: Wallstein Verlag.
- Mazıcı, N. (1995). Öncesi ve Sonrasıyla 1933 Üniversite Reformu, *Birikim*, (75), 56-70.
- Möckelmann, R. (2006). Exil und Gesundheitswesen:Deutsche Mediziner in der Türkei ab1933, General Konsulat der Bundesrepublik Deutschland, İstanbul: Yeni Beyoğlu Matbaacılık.
- Möckelmann, R. (2013). *Wartesaal Ankara. Ernst Reuter – Exil und Rückkehr nach Berlin*, Berlin: Wissenschafts Verlag
- Möckelmann, R. (2017). Deutschland und die Republik Türkei in der Weimarer und NS-Zeit (1923-1945) Hypothek der Pariser Vorortverträge, Paul Leidinger ve Ulrich
- Hillebrand (Ed), *Deutsch-Türkische Beziehungen im Jahrhundert zwischen dem Ersten Weltkrieg undder Gegenwart*, içinde (99-115), Münster: Lit Verlag.
- Namal, Y. ve Karakök, T. (2011). Atatürk ve Üniversite Reformu 1933, *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, 1(1), 27-35.
- Nissen, R. (1969). *Helle Blätter – Dunkle Blätter. Erinnerungen eines Chirurgen*, Stuttgart: Deutscher Verlags Anstalt.

- Neumark, F. (2008) *Boğaziçine Sığınanlar. Türkiye'ye İltica Eden Alman İlim, Siyaset ve Sanat Adamları, 1933-1953*, İstanbul: Neden Kitap.
- Özdoğan, G. G. (2004). II. Dünya Savaşında Türk-Alman İlişkilerinde İç ve Dış Politika Aracı Olarak Pan Türkizm, Faruk Sönmezoğlu (Der.) *Türk Dış Politikasının Analizi* içinde (s.131-145), İstanbul: Der Yayınları
- Özgiray, A. (1998). Türkiye -Almanya İlişkileri, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 13(1), 5-23.
- Pauli, R., Szirany, J. ve Gross, D. (2019). Vom NS-Opfer zum Initiator der Notgemeinschaft Deutscher Wissenschaftler im Ausland. Der Pathologe Philipp Schwartz, *Die Pathologie*, 40(5), 548-558.
- Preusser, R. (2007). Die Stellung des Deutschtums in der Türkei, Sonderauszug aus *Archiv für das gesamte Auslandsdeutschtum 1931*, Frankfurt: Oppenheimer.
- Peukert, H. (2021). Philipp Schwartz Notgemeinschaft. Zur Emigration deutscher Wissenschaftler nach 1933 in die Türkei, Marburg: Metropolis Verlag.
- Sönmezoğlu, F. (2011). *İki Savaş Sırası ve Arasında Türk Dış Politikası 1914-1945*, İstanbul: Der Yayınevi
- Şen, F. (2011). Ay Yıldız Altında Sürgün: Nazi Yönetiminde Türkiye'ye Kaçan Alman Bilim Adamları ve Enst Reuter'in Konumu, *Mülkiye Dergisi*, 36(235), 91-104.
- Şen, F. ve Halm, D. (2010). Exil unter Halbmond und Stern. Herbert Scurlas Bericht über die Tätigkeit deutscher Hochschullehrer in der Türkei während des Nationalsozialismus, *Insight Turkey*, 12(1), 245-247.
- Schreiber, G., Stegmann, B. ve Vogel, D. (1984). Der Mittelmeerraum und Südosteuropa. Das Deutsche Reich und der Zweite Weltkrieg, Stuttgart: Deutsche Verlagsanstalt.
- Shaw, J.S. (1993). Turkey and the Holocaust: Turkey's Role in Rescuing Turkish and European Jewry from Nazi Persecution 1933-1945, New York: Palgrave Macmillan.
- Üstün, A. (2003). Zweites Vaterland. Deutsche Chemiker im Türkischem Exil, *Nachrichten aus Chemie*, 51(2), 147-151.
- Widmann, H. (2000), Atatürk ve Üniversite Reformu (çev. Aykut Kazancıgil, Serpil Bozkurt), İstanbul: Kabalcı Kitapevi.
- Widmann, H. (1973) Exil und Bildungshilfe. Die deutsch sprachige Emigration in die Türkei nach 1933. Frankfurt: Peter Lang Verlag.
- Widmann, H. (2016). Die Remigration: Impulse aus dem Türkei Exil für die junge Bundesrepublik, Günther Kubassek ve Christoph Seufert (Ed.), *Deutsche Wissenschaftler im Türkischem Exil*, içinde (s.258-270.) Würzburg: Ergon Verlag.
- Wollstein, G. (1980). Rudolf Nadolny: Aussenminister ohne Verwendung, *Vierteljahrheft zur Zeitgeschichte*, 28(1), 47-91.

KATKI ORANI/ CONTRIBUTION RATE	AÇIKLAMA / EXPLANATION	KATKIDA BULUNANLAR / CONTRIBUTORS
Fikir veya Kavram / Idea or Notion	Araştırma hipotezini veya fikrini oluşturmak / Form the research hypothesis or idea	Oktay HEKİMLER
Tasarım / Design	Yöntemi, ölçeği ve deseni tasarlamak / Designing method, scale and pattern	Oktay HEKİMLER
Veri Toplama ve İşleme / Data Collecting and Processing	Verileri toplamak, düzenlenmek ve raporlamak / Collecting, organizing and reporting data	
Tartışma ve Yorum / Discussion and Interpretation	Bulguların değerlendirilmesinde ve sonuçlandırılmasında sorumluluk almak / Taking responsibility in evaluating and finalizing the findings	Oktay HEKİMLER
Literatür Taraması / Literature Review	Çalışma için gerekli literatürü taramak / Review the literature required for the study	Oktay HEKİMLER

ARAŞTIRMA MAKALESİ-

**TÜRKİYE'DE GIDA VE ALKOLSÜZ İÇECEK FİYATLARININ ANALİZİ:
2002-2022 DÖNEMİ NEDENSELLİK VE EŞBÜTÜNLEŞME BULGULARI**

Çağatay TUNÇSİPER¹ & Dilek SÜREKÇİ YAMAÇLI²

Öz

Çalışmada Türkiye'de 2002-2022 dönemine ait çeyrek yıllık veriler kullanılarak, döviz kuru, petrol fiyatları, tarımsal ürünler ithalatı, gıda ve alkolsüz içecek fiyatları arasındaki ilişkiler incelenmektedir. Değişkenler arasındaki ilişkilerin analizinde Granger nedensellik analizi, Johansen eşbütünleşme ve hata düzeltme modelleri (ECM) kullanılmaktadır. Çalışmanın bulgularına göre tarımsal mallar ithalatı ile gıda ve alkolsüz içecek fiyatları arasında tek yönlü, petrol fiyatları ile gıda ve alkolsüz içecek fiyatları arasında tek yönlü Granger nedensellik ilişkisi vardır. Johansen eşbütünleşme analizine göre uzun dönemde tarımsal mallar ithalatı (-4,039) gıda ve alkolsüz içecek fiyatlarını olumlu etkilemektedir. Petrol fiyatları, reel döviz kuru, gıda ve alkolsüz içecek fiyatları arasında istatistiki olarak anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır. ECM analizine göre her bir çeyrek dönemde model hatası -0,387 birim azalmaktadır. Petrol fiyatlarındaki artış gıda ve alkolsüz içecek fiyatlarını kısa dönemde artırmaktadır (0,783). Reel döviz kuru ve tarımsal ürünler ithalatı ile gıda ve alkolsüz içecek fiyatları arasında istatistiki olarak anlamlı bir ilişki kısa dönemde bulunmamaktadır. Belirtilen bulgular ışığında Türkiye'de uzun dönemde gıda fiyatlarındaki artışlara engel olabilmek için bu malların yurtiçi üretiminin artmasına ihtiyaç vardır. Gıda malları ithalatı yurtiçi gıda fiyatlarında artışa engel olmakla birlikte ithalat artışı dış ticaret açığını beraberinde getirmektedir. Bu nedenle özellikle yerli tarımsal üretimin artırılması tavsiye edilebilir. Öte yandan gıda ve alkolsüz içecek üretiminin petrole bağımlılığının azaltılması, elektrikli üretim sistemlerinin geliştirilmesi fiyat artışlarına engel olabilecektir.

Anahtar Kelimeler: *Gıda ve Alkolsüz İçecek Fiyatları, Enflasyon, Nedensellik, Eşbütünleşme Analizi.*

JEL Kodları: *E30, E31, E37.*

Başvuru: 27.04.2023 **Kabul:** 02.09.2023

¹ Dr., Centrade Fulfillment Services co-founder, tuncsipercty2@gmail.com, İzmir, Türkiye, ORCID No: 0000-0002-0445-3686.

² Doç. Dr., İzmir Demokrasi Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, dsurekci@gmail.com, İzmir, Türkiye, ORCID No: 0000-0002-8224-1144.

DETERMINANTS OF FOOD AND NON-ALCOHOLIC BEVERAGE PRICES IN TURKEY: FINDINGS OF CAUSALITY AND COINTEGRATION FOR THE PERIOD 2002-2022³

Abstract

In the study, using quarterly data in the 2002-2022 period in Turkey, the relations between agricultural product imports, exchange rates, oil prices, food and non-alcoholic beverage prices are examined. Granger causality analysis, Johansen cointegration and error correction analysis (ECM) are used to determine the relationships between the variables. According to the findings of the study, there is one-way directional Granger causality relationship between agricultural goods imports and food and non-alcoholic beverage prices, and one-way Granger causality relationship between oil prices and food and non-alcoholic beverage prices. According to Johansen cointegration analysis, agricultural goods imports (-4,039) have a positive effect on food and non-alcoholic beverage prices in the long run. There is no statistically significant relationship between oil prices, real exchange rates, food and non-alcoholic beverage prices. According to the ECM analysis, the model error decreases by -0.387 units in each quarter. The increase in oil prices increases food and non-alcoholic beverage prices in the short run (0.783). There is no statistically significant relationship between real exchange rate, agricultural product imports and food and non-alcoholic beverage prices in the short run. In the light of the stated findings, there is a need to increase the domestic production of these goods to prevent the increase in food prices in the long term in Turkey. Although the import of food goods prevents the increase in domestic food prices, the increase in imports brings about a foreign trade deficit. For this reason, it can be recommended to increase domestic agricultural production. On the other hand, reducing the dependence of food and non-alcoholic beverage production on oil and the development of electrical production systems may prevent price increases.

Keywords: *Food and Non-alcoholic Beverages Prices, Inflation, Causality, Cointegration.*

JEL Codes: *E30, E31, E37.*

“Bu çalışma Araştırma ve Yayın Etiğine uygun olarak hazırlanmıştır.”

1. GİRİŞ

Gıdalar meyve, sebze, et, süt ürünleri, yenmeye hazır gıdalar ve diğer yenilebilir ürünler gibi çok sayıda ürünü kapsamaktadır. Bu mallar buğday, mısır, arpa, soya fasulyesi ve yağlı tohumlar gibi temel ürünler veya meyve, sebze, et, süt ve balıkçılık gibi yüksek değerli ürünler olarak da sınıflandırılabilir (Aday ve Aday, 2020).

³ The Extended English Summary is located below the Turkish article.

Gıda fiyatları tüm dünyada en önemli konular arasındadır. Artan nüfus ve sınırlı üretim olanakları karşısında insanların gıda ihtiyaçlarını doğru ve dengeli biçimde karşılayabilmesi ve iyi beslenebilmesi her ülkenin önceliğidir. Öte yandan gıda tüketimi artan gıda fiyatlarından olumsuz etkilenmektedir. Gıda fiyatları sadece tüketimi değil, aynı zamanda ekonomik büyümeyi, istihdamı, tarımsal hasılayı, dış ticaret dengesini, kamu gelirlerini ve gelir dağılımını etkilemektedir.

Günümüzde tüm dünyada, 2000'li yılların ortalarından itibaren başlamak üzere, gıda fiyatları genel olarak artış eğilimindedir (Mitchell, 2008: 2-3). Gıda piyasasında yaşanan bozulmalara bağlı olarak ortaya çıktığı ileri sürülen bu durum, özellikle gelişmekte olan ülkeleri gıdaya erişim ve uygun fiyatlama konularında yeni tedbirler almaya yönlendirmektedir. Birleşmiş Milletler Afrika Ekonomik Komisyonu (UNECA), 2080'e kadar gelişmekte olan ülkelerin tarımsal üretiminde %9-%22 aralığında gerileme yaşanacağını ileri sürmektedir. Gıda arzı ekonomik büyüme hızı, iklim değişiklikleri, artan enerji fiyatları, nüfus, küreselleşme, kırdan kete göç hızlarındaki artışlar nedeniyle hızla azalmaktadır (FAO, 2008: 1-2). Bununla birlikte, 2030'a kadar hali hazırdaki tahıl ve mısır üretiminde Afrika'nın %30, Güney Asya'nın %10 oranlarında azalacağı öngörülmektedir (UNECA, 2008: 2-4).

Gıda fiyatlarındaki artışların gıda tüketiminin azalmasına ve buna bağlı olarak halk sağlığının bozulmasına yol açacağı günümüzde devam eden başlıca tartışmalardandır. Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü (FAO) tarafından hazırlanan Dünya Gıda Güvenliği ve Beslenme Durumu 2022 Raporu'nda 2,3 milyardan fazla insanın yeterli gıdaya erişimden yoksun olduğunu açıklamıştır (SOFI, 2022: 1-10). Bunun yanı sıra savaş ve salgınlar, örneğin 2019 yılı aralık ayında ilk defa gözlemlenen korana virüs hastalığıyla ortaya çıkan Covid-19 salgını ve 2022 yılı şubat ayından itibaren henüz devam eden Rusya-Ukrayna Savaşı, gıda fiyatlarındaki artışı hızlandırmıştır. Öte yandan gıda fiyatlarının artmasında petrol fiyatlarının ve döviz kurunun da etkili olduğu ileri sürülmektedir (Roeche, 2010). Petrol fiyatları, özellikle tarımsal üretim maliyetlerini olumsuz etkilemektedir. Tarımsal üreticiler üretimin her aşamasında yüksek ölçüde enerji kullanmaktadır. Ekim, gübreleme, ilaçlama, sulama, mahsul dönemi gibi pek çok aşamada petrol/mazot kullanımı yüksektir. Döviz kuru ise özellikle ithal girdi kullanan sektörlerde üretim maliyetlerini artıran diğer bir önemli göstergedir. Döviz kuru yükseldiğinde girdi fiyatları yükselmekte bu durum üretim maliyetlerinin artmasına yol açmakta, üretim maliyetlerindeki artış gıda fiyatlarını yükseltmektedir. Öte yandan yetersiz tarımsal hasıla gıda fiyatlarının artmasına yol açan diğer bir unsur olarak görülmektedir.

Bu anlamda UNECA'ye göre dönemsel olarak tarımsal üretimi etkileyen unsurlar farklıdır. Bunlardan ilki elverişli olmayan hava koşulları ve girdi maliyetlerindeki artışlardır. UNECA kötü hava koşullarını ve yüksek girdi maliyetlerini arz yönlü ve kısa vadeli etkili olan unsurlar olarak tanımlamaktadır. Tarım piyasasının talep yönünde ise tarımsal fiyatları biyoyakıt kaynaklı talep ile Çin ve Hindistan'ın yüksek gıda talebi etkilemektedir. Bunun yanı sıra farklı ülkelerdeki dış ticaret politikaları ve hammadde piyasalarına yönelik yatırımlar yine kısa vadede tarımsal ürün fiyatlarını etkileyen diğer unsurlar olarak görülmektedir. UNECA'ye göre orta dönem için de

biyoyakıt kaynaklı talep ve gelişmekte olan ülkelerdeki gıda talebi gıda fiyatlarında yaşanan gelişmelerin yönünü belirleyecektir. UNECA uzun dönemde iklim değişikliğinin, özellikle tropikal ve sıcak bölgelerde su kaynaklarının kısıtlı olması, yeni bitki hastalıklarının gözlenmesi vb. nedenlerle, tarımsal hammadde üretimini olumsuz etkileyeceğini ve bunun fiyatlarda artışa yol açacağını öngörmektedir.

FAO verilerine bakıldığında dünya gıda fiyatları (2014-2016=100) 2003 yılında %57,8 iken, 2008 yılında %117,5'e yükselmiş, 2009 yılında %94,3'e gerilemekle birlikte, 2010-2014 döneminde ortalama %120 düzeyinde seyretmiş, 2015-2020 yıllarında %90'lar seviyelerinde iken, 2021-2022 döneminde ortalama %135 olarak gerçekleşmiştir (FAO, 2023). Türkiye'de gıda ve alkolsüz içecek fiyatları (2003=100), 2004 yılında %107 iken sürekli olarak artış göstermiş, 2008 ve 2019 yıllarında yaşanan küresel ekonomik kriz ve Covid-19 Pandemi dönemlerinde sırasıyla %160 ve %437 olarak gerçekleşmiş, 2021 yılında %938'e 2022 yılında %1238'e ulaşmıştır (TCMB, 2023). Bu anlamda gıda fiyatlarındaki artışların nedenlerinin incelenmesi ve fiyat artışlarının önlenmesine yönelik tedbirlerin belirlenmesi önem taşımaktadır.

Çalışmanın amacı, Türkiye'de 2002-2022 döneminde gıda ve alkolsüz içecek fiyatlarındaki gelişmeleri incelemek, petrol fiyatları, döviz kuru ve tarımsal ürünler ithalatının gıda ve alkolsüz içecek fiyatlarına etkilerini araştırmaktır. Çalışmanın uygulama yöntemleri Granger nedensellik analizi, Johansen eşbütünlük modeli ve hata düzeltme modelleridir. Son yıllarda Türkiye'de gerek döviz kuru gerekse petrol fiyatlarındaki artışlar oldukça yüksek seyretmiştir. Bununla birlikte iç piyasada gıda arzının yeterli olmamasına bağlı olarak tarımsal mallar ithalatı yükselmiştir. Belirtilen bu göstergelerin gıda ve alkolsüz içecek fiyatlarına etkilerinin belirlenmesi, genel TÜFE'deki yükselmenin önlenmesine katkı sağlayacaktır. Uygulama döneminin 2008 küresel ekonomik kriz ve Covid-19 pandemi sürecini kapsamaması nedeniyle birim kök analizinde yapısal kırılmalı birim kök testi kullanılmıştır. Çalışma giriş bölümü, Türkiye'de gıda ve alkolsüz içecek fiyatlarının incelenmesi, literatür taraması, uygulamada kullanılan veri ve yöntemlerinin tanımlanması, uygulama bulguları ve sonuç bölümlerinden oluşmaktadır.

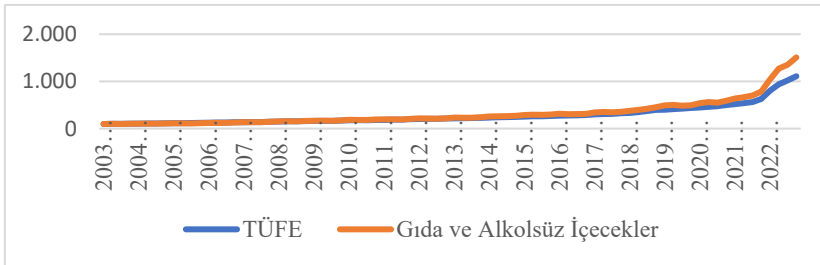
1.1. Türkiye'de Gıda ve Alkolsüz İçecek Fiyatları

Özel kapsamlı tüketici fiyatları endeksleri, tüketici enflasyonu tahminleri ile gerçekleşen değerleri arasındaki farkın azaltılmasına ve sürpriz enflasyonun önlenmesine yönelik Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından oluşturulmuştur. Bu göstergelerin takibinin genel enflasyon eğilimini gözlemlemede ve para politikalarının başarılı şekilde yürütülmesinde katkı sağlayacağı düşünülmektedir (TÜİK, 2022). Özel kapsamlı tüketici fiyatları mal ve hizmet fiyatlarındaki geçici etkileri barındırmamakta, dolayısıyla geçici etkilerden arındırılmış fiyat değişikliklerinin takip edilebilmesine olanak sağlamaktadır. TÜİK (2022) bu TÜFE göstergelerini; mevsimlik ürünler hariç fiyat endeksi, işlenmemiş gıda ürünleri, enerji, alkollü içecekler ve tütün ile altın hariç fiyat endeksi, enerji, gıda ve alkolsüz içecekler, alkollü içkiler ile tütün ürünleri ve altın hariç fiyat endeksi, işlenmemiş

gıda, alkollü içecekler ve tütün ürünleri hariç fiyat endeksi, alkollü içecekler ve tütün hariç fiyat endeksi, yönetilen-yönlendirilen fiyatlar hariç fiyat endeksi olarak sınıflandırılmaktadır. Bunun yanı sıra TÜİK'in mallar sınıflamasında enerji, gıda ve alkolsüz içecekler ile enerji ve gıda dışı mallara yer vermektedir. Gıda ve alkolsüz içecekler alt sınıflaması işlenmemiş gıdalar olan taze meyve ve sebze, diğer işlenmemiş gıda mallarını kapsarken, işlenmiş gıda alt sınıflamasında ekmek ve tahıllar ile diğer işlenmiş gıda malları yer almaktadır. TÜİK, enerji ve gıda dışı mallar sınıflamasına temel mallar ve alkollü içecekler, tütün ve altını dâhil etmiştir. Temel mallar alt sınıflamasında giyim ve ayakkabı, altın hariç dayanıklı mallar ve diğer mallar bulunmaktadır. Son olarak hizmet sınıflamasında ise kira, lokantalar, oteller, ulaştırma hizmetleri ve diğer gruptaki hizmetler yer almaktadır.

Bu kapsamda çalışmanın konusunu oluşturan gıda ve alkolsüz içecek fiyatları tüketici fiyat endeksinde (TÜFE) belirtilen mallar sınıfındaki gıda ve alkolsüz içecekler fiyatlarındaki değişimleri ifade etmektedir. 2022 yılı itibarıyla sadece gıda fiyatlarının TÜFE sepetinin içindeki payı %25,32 olarak belirlenmiştir (TÜİK, 2022: 1-2). Bu oran gıda fiyatlarındaki ve alkolsüz içecek fiyatlarının tüketici fiyatlarındaki yükselmenin önemli bir kaynağı olduğunu belirtmektedir. Dolayısıyla gıda ve alkolsüz içecek fiyatlarını etkileyen unsurların analizi genel TÜFE'deki artışların önlenmesi için önem arz etmektedir. Şekil 1'de Türkiye'de 2003-2022 döneminde gıda ve alkolsüz içecekler ile genel TÜFE fiyat endekslerindeki gelişmeler sunulmaktadır. Şekil 1'e göre 2003-2006 yıllarında TÜFE ve gıda ve alkolsüz içeceklerdeki fiyat artış hızı düşük iken 2014 yılından itibaren yükselmiştir. Bunun yanı sıra 2009 yılından itibaren gıda ve alkolsüz içecekler fiyatları genel TÜFE fiyatlarına göre daha yüksektir. Bu gelişmenin yurtiçi etkiler yanında 2008 yılında yaşanan küresel ekonomik krize, 2019 yılında başlayan Covid-19 pandemisine ve 2022 yılından itibaren devam etmekte olan Rusya-Ukrayna savaşına bağlı olarak da yaşandığı düşünülmektedir. Gıda arzında yaşanan şoklar gıda fiyatlarını tüm dünyada ve Türkiye'de olumsuz etkilemektedir. Alkolsüz içecekler ise asitli ve asitsiz içeceklerden oluşmaktadır. Son yıllarda bu içeceklerdeki fiyat artışları da yüksek düzeydedir.

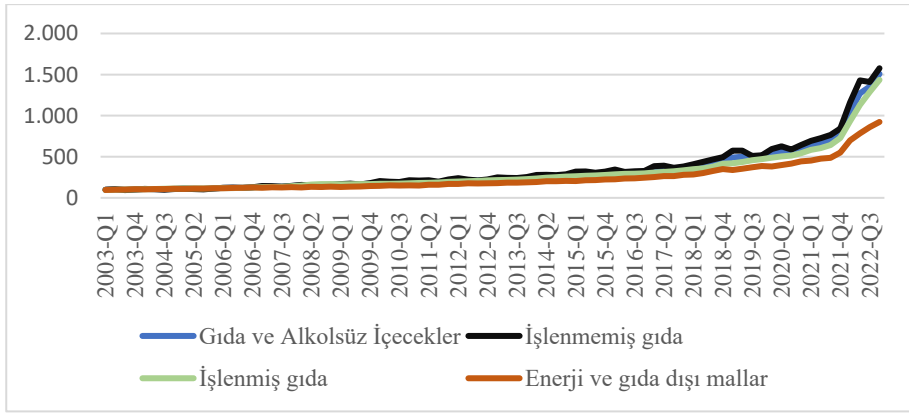
Şekil 1. 2003-2022 Dönemi TÜFE, Gıda ve Alkolsüz İçecekler Fiyatları Endeksleri

Kaynak: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) Elektronik Veri Dağıtım Sistemi, Fiyat Endeksleri, <https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?evds/serieMarket>.

Şekil 2’de Türkiye’de 2003-2022 döneminde gıda ve alkolsüz içecekler sınıflamasındaki işlem görmemiş (işlenmemiş) gıda malları olan taze meyve ve sebze ile diğer işlenmemiş gıda malları fiyatları, işlenmiş gıda alt sınıflamasında bulunan ekmek ve tahıllar ile diğer işlenmiş gıda malları fiyatlarındaki gelişmeler sunulmaktadır. Şekil 2’de işlenmemiş gıda fiyatlarındaki artış hızının diğer mal gruplarına göre oldukça yüksek olduğu ve 2010 yılından itibaren ise genel olarak gıda ve alkolsüz içecek fiyatlarındaki artışlardan daha yüksek seyrettiği görülmektedir. İşlenmiş gıda fiyatları artışları ile enerji ve gıda dışı mallar fiyatlarındaki artışlar da özellikle 2019 yılı sonrasında oldukça yüksek seviyelerdedir. Enerji ve gıda dışı malların fiyatlarındaki artış hızı gıda malları fiyatları artış hızının altında seyretmiştir.

Şekil 2. 2003-2022 Dönemi TÜFE Alt Gruplara Ait Endeksler

Kaynak: TCMB Elektronik Veri Dağıtım Sistemi, Fiyat Endeksleri, <https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?evds/serieMarket>.

1.2. Literatür İncelemesi

Literatürde petrol fiyatları ile gıda fiyatları arasındaki ilişkilerin incelendiği çalışmalar mevcuttur. Bu çalışmalarda petrol fiyatlarının gıda fiyatlarına yansımalarına (geçiş etkisi) odaklanıldığı görülmüştür. Teorik çerçevede petrol fiyatlarındaki bir artışın gıda fiyatlarını artırıcı etkisi gıda üretiminde kullanılan girdi ve nakliye maliyetlerini artırıcı etkilerinden kaynaklanmaktadır. Örneğin Lamm ve Westcott’un (1981) En Küçük Kareler yöntemini kullanarak girdi fiyatları ve gıda fiyatları arasındaki ilişkiyi incelediği çalışmasında, girdi fiyatlarından gıda fiyatlarına doğru geçiş etkisinin olduğu belirlenmiştir. Hamilton (1983) Otoregresif Koşullu Değişen Varyans (GARCH) analizini kullandığı çalışmasında gıda fiyatları ve petrol fiyatları arasındaki ilişkiyi Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ekonomisi için incelemiş, İkinci Dünya Savaşı sonrası yaşanan fiyat artışları ve gıda malları arzındaki daralma ile petrol fiyatları arasında aynı yönlü yani pozitif ilişki olduğunu belirlemiştir. Chen vd. (2010) petrol fiyatları ve gıda fiyatları arasındaki ilişkiyi Gecikmesi Dağıtılmış Otoregresif Model (VAR) analizini kullanarak incelemiş, gıda fiyatlarının dünya tahıl

fiyatlarındaki ve ham petrol fiyatlarındaki değişikliklerden etkilendiğini belirlemiştir. Zhang vd. (2010) petrol fiyatları ve tarım ürünleri fiyatları arasındaki ilişkiyi araştırdıkları çalışmalarında Johansen eşbütünleşme yöntemini kullanmış ve çalışma sonucunda uzun dönemde değişkenler arasında bir ilişki olmadığını ileri sürülmüştür. Esmaili ve Shokooi (2011) gıda üretim endeksinin bazı makroekonomik göstergeler üzerinde etkili olduğunu ve petrol fiyatlarının gıda üretim endeksinin etkilediği bulgusunu elde etmişlerdir. Çınar ve Hushmat (2016) Türkiye’de petrol fiyatları ve gıda fiyatları arasındaki ilişkiyi GARCH analizini kullanarak incelemişler, gıda fiyatlarının petrol fiyatlarındaki şoklardan gecikmeli olarak etkilendiği sonucuna ulaşmışlardır. Jebabli vd. (2014) ham petrol fiyatları şoklarının gıda fiyatlarına etkisini VAR modeliyle incelemişler, finansal kriz döneminde ham petrol fiyatlarında yaşanan şokların kısa dönemde gıda piyasasında hızlı ve etkili olduğunu bulmuşlardır. Pal ve Mitra (2018) petrol fiyatları ile dünya gıda fiyatları arasındaki ilişkiyi çapraz korelasyon analiziyle araştırmışlar, değişkenler arasında pozitif yönlü ilişki olduğunu tespit etmişlerdir. Coronado vd. (2018) 1990-2016 dönemi için petrol fiyatları ve dünya gıda malları fiyatları (mısır, soya fasulyesi, şeker fiyatları) arasındaki ilişkileri lineer ve non-lineer nedensellik analizleri ile incelemişlerdir. Çalışmanın sonuçları non-lineer nedensellik yöntemi kapsamında değişkenler arasında güçlü bir ilişki olduğunu göstermiştir.

Literatürde petrol fiyatlarına oranla gıda fiyatları, döviz kuru, faiz oranı gibi göstergelerin bir arada modellendiği çalışmalar sınırlıdır. Bunlardan Baek ve Koo (2010) çalışmasında Johansen ve VECM analizlerini kullanarak gıda fiyatları üzerinde döviz kuru, petrol fiyatları, tarımsal emtia fiyatlarının etkisini incelemiş, çalışma sonucunda ABD’deki gıda fiyatlarındaki hızlı yükselişte döviz kuru ve tarımsal emtia fiyatlarındaki artışın etkili olduğu, petrol fiyatlarının kısa dönemli ve diğer faktörlere göre daha sınırlı etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşmıştır. Roeche (2010), GARCH yöntemini kullandığı çalışmasında gıda fiyatlarının faiz oranı, hisse senetleri fiyatları, döviz kuru göstergelerinden etkilendiğini belirlemiştir. Rehman ve Khan (2015) Pakistan’da 1990-2013 dönemi için gıda fiyatlarının belirleyicilerini inceledikleri çalışmalarında gıda ihracatı ve dolaylı vergilerin gıda enflasyonuna etkisinin pozitif, sübvansiyon ve yurtiçi hasılanın etkisinin negatif olduğunu saptamışlardır. Damba vd. (2019) BEKK-GARCH yöntemini kullandığı çalışmasında gıda fiyatları, ham petrol fiyatları, döviz kuru arasındaki ilişkileri incelemiş, çalışma sonucunda süt ürünleri hariç diğer gıda ürünleri fiyatlarının petrol fiyatlarından etkilendiği bulgusunu elde etmişlerdir. Yurttançıkmaz vd. (2020) tarımsal gıda fiyatları, döviz kuru ve petrol fiyatları arasındaki ilişkiyi Granger Nedensellik Analizi yöntemini kullanarak incelemiş, döviz kuru ile petrol fiyatlarının tarımsal gıda fiyatlarının Granger nedeni olduğunu belirlemiştir.

Mushtaq vd. (2011) 1976-2010 dönemi için dünya buğday fiyatları, parasal ve makroekonomik göstergeler arasındaki ilişkileri, Johansen eşbütünleşme analizini kullanarak incelemişler, çalışma sonucunda reel para arzı, dışa açıklık ve reel döviz kuru arasında uzun dönemde ilişki olduğunu bulmuşlardır. Haji ve Gelaw (2012) Etiyopya’da 1997-2010 döneminde yaşanan gıda fiyatlarındaki artışın nedenlerini VAR ve Hata Düzeltme Modeli yöntemini kullanarak incelemiş, çalışma sonucunda

parasal faktörlerin gıda enflasyonunun nedeni olduğunu tespit etmişlerdir. Yurtkur (2015) VAR analizini kullanarak 1999-2014 dönemi için ulusal gıda sanayi fiyat endeksi, tarımsal üretim fiyat endeksi, döviz kurları (dolar, euro), petrol fiyatı ile gıda fiyatı endeksi arasındaki ilişkileri incelemişlerdir. Çalışma sonucunda döviz kurları ile gıda fiyatları arasında güçlü bir ilişki olduğunu ileri sürmüşlerdir. Eştürk ve Albayrak (2018) Türkiye’de gıda fiyatları ile enflasyon arasındaki ilişkiyi 2003-2017 dönemi için ARDL analizini kullanarak incelemiştir. Uygulama sonucunda, gıda enflasyonu, reel döviz kuru, petrol fiyatları, üretici fiyatları arasında eşbütünleşme ilişkisi olduğu belirlenmiş, reel döviz kuru ile gıda fiyatları arasındaki ilişkiyi gösteren katsayının negatif fakat istatistiksel olarak anlamsız olduğu belirlenmiştir. Barbaros vd. (2019) gıda fiyatları, gıda ihracatı ve TÜFE arasındaki ilişkiyi Granger nedensellik analizi kullanarak Türkiye’de 2003-2018 dönemi için incelemiştir. Analizde gıda ihracatı, gıda enflasyonu ve enflasyon arasında tek yönlü Granger nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

2. YÖNTEM

Çalışmada Türkiye’de 2002-2022 dönemi çeyrek yıllık veriler kullanılarak gıda ve alkolsüz içecekler fiyat endeksi, petrol fiyatları, tarım ürünleri ithalatı ile döviz kuru arasındaki ilişkiler araştırılmaktadır. Çalışmanın başlangıç yılının 2002 olmasının nedeni Türkiye’de bu yılda enflasyon hedeflemesi rejiminin uygulanmaya başlanmasıdır. Değişkenlerin orijinal değerleri 2003 yılından itibaren TCMB elektronik veri dağıtım sisteminden elde edilebilmektedir. 2002 yılına ait veriler tarafımızdan doğrusal interpolasyon yöntemi kullanılarak hesaplanmıştır. Doğrusal interpolasyon yöntemi eksik verilerin tamamlanmasında kullanılan istatistiksel yöntemlerden biridir (Girgin, 2016: 3-7). Türkiye’de gıda ve alkolsüz içecek fiyatları Türkiye İstatistik Kurumuna ait tüketici fiyat endeksinde (TÜFE) yer alan mallar grubu içinde gıda ve alkolsüz içecekler fiyat endeksinin ifade etmektedir. Petrol fiyatları Avrupa Brent petrol spot fiyatıdır (Free on Board-FOB, varil başına ABD doları). Döviz kuru endeksi TCMB tarafından hesaplanmış, reel efektif döviz kuru endeksinin ifade etmektedir. Bu endeksteeki artış Türk Lirası’nın rekabet gücünün arttığını göstermektedir. Tarımsal mallar ithalatı tarım, ormancılık ve balıkçılık ihracatı birim miktar endeksinin göstermektedir.

Tablo 1. Değişkenlerin Tanımlanması

Değişkenler	Açıklama
FOODSA	Mevsimsel etkilerden arındırılmış gıda ve alkolsüz içecekler fiyat endeksidir (2003=100).
OILSA	Mevsimsel etkilerden arındırılmış Avrupa Brent petrol spot fiyatı (FOB, varil başına dolar).
EXCSA	Mevsimsel etkilerden arındırılmış TÜFE bazlı reel efektif döviz kurudur (2003=100).
AGRIIMPSA	Mevsimsel etkilerden arındırılmış tarımsal mallar ithalatı birim değer endeksidir (2003=100)

Eşitlik 1'de değişkenler arasındaki ilişkiler iktisadi beklentiyle uyumlu olarak doğrusal olarak ifade edilmiştir:

$$\text{FOODSA} = \alpha_0 + \alpha_1 \text{OILSA}_t + \alpha_2 \text{EXCSA}_t - \alpha_3 \text{AGRIIMPSA}_t + u_t \quad (1)$$

(1) no'lu eşitlikte FOODSA, gıda ve alkolsüz içecek fiyatlarını; OILSA, petrol fiyatlarını; EXCSA değişkeni reel efektif döviz kurunu, AGRIMPSA tarımsal mallar ithalatını ifade etmektedir. İktisadi beklentimiz petrol fiyatlarındaki artış ve Türk Lirası'ndaki değerlenmenin gıda ve alkolsüz içecek fiyatlarına olumsuz etkide bulunması, tarımsal ithalatın, ürün arzını artırıcı etkisi nedeniyle, yurtiçi fiyatlara olumlu etkide bulunmasıdır. Uygulama aşamasında öncelikle değişkenlerin mevsimlik etkilerden arındırılması için hareketli ortalama yöntemi, durağanlık yapılarının belirlenmesinde ise Peron'un (1997) çalışmasında yer alan yapısal kırılmalı birim kök testi kullanılmıştır. Değişkenler arasındaki ilişkilerin belirlenmesinde ise Granger nedensellik analizi, Johansen eşbütünleşme ve hata düzeltme analizleri kullanılmıştır.

Zamana bağlı analizlerde serilerin durağan yapıda olması gerekmektedir (Gujarati, 2009: 122-129). Durağanlık analizinde serilerde yapısal kırılmanın varlığını dikkate alan Perron (1997) birim kök testi kullanılmıştır. Bu testte yapısal kırılma zamanı T_B ile ifade edilmektedir.

Model 0: Trendsiz, sabit terimli model:

$$Y_t = \mu + \theta DU(T_b) + \omega D_t(T_b) + \alpha Y_{t-1} + \sum_{i=1}^k \Delta Y_{t-1} + \mu_t \quad (2)$$

Model 1: Sabit terim ve trendli model:

$$Y_t = \mu + \beta t + \theta DU(T_b) + \omega D_t(T_b) + \alpha Y_{t-1} + \sum_{i=1}^k c_i \Delta Y_{t-1} + \mu_t \quad (3)$$

Model 2: Trend, sabit terim ve yapısal kırılmalı model:

$$Y = \mu + \beta t + \theta DU(T_b) + \gamma DT_t(T_b) + \alpha Y_{t-1} + \sum_{i=1}^k c_i \Delta Y_{t-1} + \mu_t \quad (4)$$

Model 3: Trendli ve yapısal kırılmalı model:

$$Y_t = \mu + \beta t + \gamma DT_t(T_b) + \alpha Y_{t-1} + \sum_{i=1}^k c_i \Delta Y_{t-1} + u_t \quad (5)$$

Denklemlerdeki $DU(T_b)$ sabit terimdeki kırılmayı göstermekte, $DT_t(T_b)$ trendteki kırılmayı göstermektedir. Model 3, 4, 5'de kırılma terimleri katsayıları için hesaplanan t-testi değeri kritik t-testi değerinden büyükse sıfır hipotezi reddedilmekte ve veride yapısal kırılma olduğunu göstermektedir.

Değişkenlerin durağanlık seviyeleri uygulama yöntemini belirlemektedir. Bu kapsamda çalışmada Johansen eşbütünleşme ve hata düzeltme mekanizması yöntemleri uygulanmıştır. Johansen analizi öncesinde Vektör otoregresif süreç belirlenmekte bunun için öncelikle uygun gecikme uzunluğu tahmin edilmektedir. Akaike (AIC), Schwarz (SC) gibi bilgi kriterleri dikkate alınarak gecikme uzunluğu belirlenmektedir. Uygun gecikme uzunluğu ile tahmin edilen VAR modelinde değişkenler arasındaki nedensellik ilişkileri de incelenebilmektedir. Granger nedensellik analizi uygulanabilirliğinin kolaylığı nedeniyle literatürde yaygın olarak

tercih edilen bir yöntemdir. Granger nedensellik analizinde değişkenler arasında nedensellik kapsamında bir ilişki olup olmadığını, ilişki belirlendiğinde ise bu ilişkinin yönünü göstermektedir.

Çalışmada değişkenler arasındaki Granger nedensellik ilişkileri dikkate alınarak, Johansen eşbütünlük ve hata düzeltme analizleri yürütülmüştür. Birinci fark durağan yapıdaki seriler arasındaki eşbütünlük ilişkisinin incelenmesinde Johansen eşbütünlük analizi kullanılmaktadır (Johansen, 1988). Bu analiz, denklem 6'ya uygun olarak p. dereceden vektör otoregresif süreç ile açıklanabilmektedir:

$$Y_t = \sum_{i=1}^p A_i Y_{t-i} + \beta X_t + u_t \quad (6)$$

Denklem 6'da belirtilen Y_t düzey seviyede durağan olmayan değişkenin k vektörünü, X_t deterministik değişkenlere ait d vektörünü; u_t , yenilik vektörünü tanımlamaktadır. Denklem 6'daki vektör otoregresif sürecinin birinci seviye farkı alınır. Denklem 7'ye göre:

$$Y_t = \pi Y_{t-1} + \sum_{i=1}^{p-1} \tau_i Y_{t-i} + \beta X_t + v_t \quad (7)$$

$$\pi = \sum_{i=1}^{p-1} A_i - I \text{ ve } \tau_i = \sum_{i=1}^p A_i \quad (8)$$

π matrisinin indirgenmiş bir rankı şeklinde tanımlanan eşbütünlük hipotezi $\pi = \alpha\beta'$ olarak gösterilmektedir. α ve β' (kxr) boyutlu olan ve eşbütünlük (rank) derecesi τ olan iki matrisi tanımlamaktadır. τ eşbütünlük sayısını, β' uzun dönemli etkileri gösteren eşbütünlük vektörünü, α hata düzeltme modelinde uyarlanma hızını ifade etmektedir. Denklem 8'de ise π ve τ_i tanımları yer almaktadır.

Kısa dönemli ilişkiler ve hata düzeltme mekanizması hata düzeltme modeli (Error Correction Model, ECM) ile incelenmektedir (Dikmen, 2016: 331-334). Hata düzeltme modeli denklemi

$$\Delta Y_t = \alpha_1 + \sum_{i=1}^p \beta_{1i} \Delta X_{t-i} + \sum_{i=1}^p \gamma_{1i} Y_{t-i} + \phi ecm_{t-1} + \mu_{1t} \quad (9)$$

9 no'lu denklemde bulunan ecm_{t-1} hata düzeltme teriminin bir dönem gecikmesini, p optimum gecikme uzunluğunu tanımlamaktadır. ecm_{t-1} değişkenine ait katsayının negatif ve istatistiki olarak anlamlı olduğunun belirlenmesi, uzun dönemde eşbütünlük ilişkisini doğrulamakta ve hata düzeltme mekanizmasının işlediğini, modeldeki sapmanın azalarak, modelin uzun dönemde dengeye yaklaştığını tanımlamaktadır (Sargan, 1964).

3. BULGULAR

Eşbütünlük ilişkisinin tespiti öncesinde, değişkenler hareketli ortalama yöntemiyle mevsimsel etkilerden arındırılmış ve durağanlık seviyelerinin belirlenmesi amacıyla değişkenlere yapısal kırılmalı birim kök testi uygulanmıştır.

Tablo 2'de Peron (1997) yapısal kırılmalı birim kök testi sonuçları sunulmuştur. Test sonuçlarına göre değişkenlerde yapısal kırılma yaşanmakla birlikte birinci farkları %1 anlamlılık düzeyinde durağan yapıdadır. Johansen eşbütünlük analizi tüm değişkenlerin birinci fark durağan yapıda olmaları durumunda değişkenler arasındaki

uzun dönemli ilişkilerin araştırılmasında yaygın olarak kullanılan bir yöntemdir. Eşbütünleşme analizi öncesinde değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi de incelenmiştir. Literatürde değişkenler arasındaki nedensellik analizinin ve Johansen eşbütünleşme analizinin birarada kullanıldığı çalışmalar mevcuttur (Gül ve Ekinci, 2006: 3-9; Erdinç, 2008: 22-29; Akpolat ve Altıntaş, 2013: 78-82).

Tablo 2. Perron (1997) Yapısal Kırılmalı Birim Kök Testi Sonuçları

Değişken	Seviye	Tanım	Kırılma	t ist.	Olasılık
FOOD	Düzye	Trend ve Sabit	2019Ç4	-0,088 (-5,348)	>0,99
	Birinci Fark	Trend ve Sabit	2020Ç4	-17,517* (-5,348)	<0,01
EXCSA	Düzye	Trend ve Sabit	2004Ç1	-3,212 (-5,348)	>0,74
	Birinci Fark	Trend ve Sabit	2006Ç2	-12,147* (-5,348)	<0,01
OILSA	Düzye	Trend ve Sabit	2014Ç3	-5,102 (-4,860)	>0,10
	Birinci Fark	Trend ve Sabit	2008Ç4	-10,761* (-5,348)	<0,01
AGRIIMPS A	Düzye	Trend ve Sabit	2018Ç1	-4,470 (-5,348)	>0,14
	Birinci Fark	Trend ve Sabit	2018Ç3	-10,144* (-5,348)	<0,01

Not: * simgesi değişkenlerin %1 anlamlılık düzeyinde birinci farkı durağan olduklarını ifade etmektedir. Ç, Çeyrek dönemi ifade etmektedir.

Granger analizi öncesinde ve değişkenler arasındaki eşbütünleşme ilişkisinin belirlenmesi sürecinde öncelikli olarak uygun VAR modelinin seçilmesi gerekmektedir. Tablo 3'de yaygın olarak kullanılan bilgi kriterlerine göre gecikme uzunlukları sunulmaktadır. Tablo 3'de yer alan çeşitli bilgi kriterlerine göre; LR, FPE, AIC ve HQ kriterleri kapsamında, tahmin edilecek VAR modelinin uygun gecikme uzunluğu beş dönemdir. Beş dönem gecikmeli VAR modelinde hata terimlerinde otokorelasyon sorunu ve değişen varyans sorunu bulunmamaktadır (EK-1 ve EK-2).

Tablo 3. Modelin Uygun Gecikme Döneminin Belirlenmesi

Gecikme	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-	1.14e+12	39,116	39,238	39,165
1	803,817	21098605	28,216	28,829*	28,461
2	28,962	20940620	28,204	2,308	28,645
3	20,890	23110167	28,294	29,888	28,931
4	32,368	20695212	28,166	30,252	28,999
5	88,047*	6542460. *	26,986*	29,562	28,016*

Not: * ilgili kriterlere göre seçilmiş gecikme uzunluğudur. LR Test İstatistiği (LR), Son Tahmin Hatası (FPE), Akaike Bilgi Kriteri (AIC), Schwarz Bilgi Kriteri (SC), Hannan-Quinn Bilgi Kriteri (HQ).

Bu sonuçlara bağlı olarak, beş dönem gecikmeli VAR modeli tahmin edilmiştir. Elde edilen model sonuçlarına bağlı olarak değişkenler arasındaki Granger nedensellik ilişkileri belirlenmiş ve nedensellik analizi sonuçları Tablo 4’de sunulmuştur. Tablo 4’de tarımsal mallar ithalatı ve gıda fiyatları arasında tek yönlü ve petrol fiyatları ve tarımsal ürün ithalatı arasında tek yönlü Granger nedensellik ilişkisi belirlenmiştir. Granger nedensellik ilişkisi dikkate alınarak tahmin edilen Johansen eşbütünleşme analizi sonuçları Tablo 5’de sunulmaktadır.

Tablo 4. Granger Nedensellik Analizi Sonuçları

Bağımlı değişken: FOODSA	Ki-kare	Sd	Olasılık
EXCSA	3,867	5	0,695
AGRIIMPSA	24,844	5	0,000
OILSA	13,788	5	0,032
Bağımlı değişken: EXCSA			
FOODSA	5,526	5	0,478
AGRIIMPSA	4,994	5	0,545
OILSA	3,867	5	0,695
Bağımlı değişken: AGRIMPSA			
FOODSA	146,705	5	0,000
EXCSA	3,463	5	0,749
OILSA	19,546	5	0,003
Bağımlı değişken: OILSA			
FOODSA	4,535	5	0,605
EXCSA	8,470	5	0,206
AGRIIMPSA	1,292	5	0,972

Tablo 5. Johansen Eşbütünleşme Analizi Sonuçları

Hipotezler	Özdeğer (Eigenvalue)	İz (Trace) İstatistiği	0,05 Kritik Değeri	Olasılık**
Yoktur *	0,564	83,845	47,856	0,000
1’den fazla	0,142	21,571	29,797	0,323
2’den fazla	0,105	10,081	15,494	0,275
3’den fazla	0,023	1,728	3,841	0,189
Hipotezler	Özdeğer (Eigenvalue)	Maksimum Özdeğer İstatistiği	0,05 Kritik Değeri	Olasılık**
Yoktur *	0,564	62,273	27,584	0,000
1’den fazla	0,142	11,490	21,132	0,598
2’den fazla	0,105	8,354	14,265	0,344
3’den fazla	0,023	1,728	3,842	0,189

Not: * H_0 hipotezi 0,05 anlamlılık düzeyinde reddedilmiştir. **MacKinnon-Haug-Michelis (1999) p-değeri.

Tablo 5’de Johansen eşbütünleşme analizinde İz istatistiği ve Maksimum özdeğer istatistiğine göre değişkenler arasında uzun dönemde 0,05 anlamlılık düzeyinde bir eşbütünleşme denklemi bulunmaktadır.

4. TARTIŞMA

Değişkenler arasındaki eşbütünleşme ilişkisini gösteren uzun dönem katsayıları Tablo 6'da sunulmaktadır. Buna göre uzun dönemde tarımsal mallar ithalatı (4,039) gıda ve alkolsüz içecek fiyatlarını olumlu etkilemektedir. Petrol fiyatları, reel döviz kuru, gıda ve alkolsüz içecek fiyatları arasında istatistiki olarak anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır.

Tablo 6. Johansen Eşbütünleşme Analizi Uzun Dönem Katsayıları

	AGRIIMPSA	OILSA	EXCSA
Katsayılar	-4,039	0,001	0,007
t-ist.	12,254	0,056	0,108
Std. Hata	(0,329)	(0,018)	(0,065)

Tablo 7'de değişkenler arasındaki kısa dönemli ilişkileri de görebilme imkânı sunan hata düzeltme modeli (ECM) sonuçları sunulmaktadır. ECM analizi sonuçları Johansen eşbütünleşme analizi sonuçlarını desteklemektedir. ECM analizine göre kısa dönemde, her bir çeyrek dönem için, model hatası -0,387 birim azalmaktadır. Bununla birlikte, kısa dönemde petrol fiyatları, gıda ve alkollü içecek fiyatları arasında pozitif yönlü ilişki bulunmaktadır. Kısa dönemde petrol fiyatlarındaki bir birimlik artış gıda ve alkolsüz içecek fiyatlarını 0,783 birim artırmaktadır. Reel döviz kuru, tarımsal ürünler ithalatı ile gıda ve alkolsüz içecek fiyatları arasında kısa dönemde istatistiki olarak anlamlı ilişki olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 7. ECM Analizi Sonuçları

Değişken	Katsayı	Std. Hata	t-İst.	Olasılık
C	16,104	6,250	2,577	0,012
D(AGRIIMPSA)	-0,217	2,488	-0,087	0,931
D(OILSA)	0,783	0,326	2,399	0,019
D(EXCSA)	-0,133	0,772	-0,172	0,864
HATATERIMLERI(-1)	-0,387	0,161	-2,400	0,019
R ²	0,124			
Düzeltilmiş R ²	0,079			

SONUÇ

Gıda fiyatları sadece tüketimi değil, aynı zamanda ekonomik büyümeyi, istihdamı, tarımsal hasılayı, dış ticaret dengesini, kamu gelirlerini ve gelir dağılımını etkilemektedir. Günümüzde tüm dünyada, 2000'li yılların ortalarından itibaren başlamak üzere, gıda fiyatları genel olarak artış eğilimindedir. Bu kapsamda, gıda

fiyat artışlarının nedenlerinin incelenmesi ve fiyat artışlarının önlenmesine yönelik tedbirlerin alınması önem arz etmektedir. Çalışmanın amacı, Türkiye’de gıda ve alkolsüz içecek fiyatlarında petrol fiyatları, döviz kuru ve tarımsal ithalatının etkilerini belirlemektir. Bu kapsamda, Türkiye’de 2002-2022 dönemi çeyrek yıllık veriler kullanılarak özel kapsamlı TÜFE sınıflaması içinde yer alan gıda ve alkolsüz içecek fiyatları ile tarım ürünleri ithalatı, Avrupa brent petrol fiyatları ve reel efektif döviz kuru arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Verilerin analizinde Granger nedensellik analizi, Johansen eşbütünleşme ve hata düzeltme modelleri kullanılmaktadır. Çalışmanın bulguları gıda ve alkolsüz içecek fiyatları ile tarımsal mallar ithalatı arasında tek yönlü, petrol fiyatlarından gıda ve alkolsüz içecek fiyatlarına doğru tek yönlü Granger nedensellik ilişkisi olduğunu ortaya koymaktadır. Johansen eşbütünleşme analizi gıda fiyatları ile diğer değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki olduğunu göstermektedir. Bu kapsamda tarımsal mallar ithalatındaki artış ve Türk Lirasındaki değerlenme gıda malları fiyatlarını azaltıcı etkiye bulunurken, petrol fiyatlarındaki artış gıda ve alkolsüz içecek fiyatlarını yükseltmektedir. Hata düzeltme süreci eşbütünleşme ilişkisini desteklemekte ve modeldeki kısa dönemli dengesizliğin her bir çeyrek dönemde 0,387 azalacağını ortaya koymaktadır. Kısa dönemde petrol fiyatları, gıda ve alkollü içecek fiyatları arasında pozitif yönlü ilişki bulunmaktadır. Yine kısa dönem için, reel döviz kuru, tarımsal ürünler ithalatı ile gıda ve alkolsüz içecek fiyatları arasında kısa dönemde istatistiki olarak anlamlı ilişki olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Çalışmanın bulguları petrol fiyatları ile gıda fiyatları arasındaki ilişki bakımından Hamilton (1983), Chen vd. (2010), Esmaeili ve Shokoohi (2011), Çınar ve Hushmat (2016), Jebabli vd. (2014), Pal ve Mitra (2018), Coronado vd. (2018), Damba vd. (2019), döviz kuru ile gıda fiyatları arasındaki ilişki bakımından Yurttaçıkılmaz vd. (2020), Mushtaq vd. (2011), Baek ve Koo (2010), Bayramoğlu ve Yurtkur (2015) tarafından yapılan çalışmaların sonuçları ile uyumludur. Çalışmada, yurtiçi gıda arzının yerli üretime bağlı olarak artırılmasına yönelik politikalar izlenmesi, bunun yanı sıra özellikle gıda üretiminde enerji tasarrufu sağlayacak üretim süreçlerinin geliştirilmesi, üretimde elektrikli sistemlerin yaygınlaştırılması olarak politika önerileri sunulabilir.

DETERMINANTS OF FOOD AND NON-ALCOHOLIC PRICES IN TURKEY: FINDINGS OF CAUSALITY AND COINTEGRATION FOR THE PERIOD 2002-2022

1. INTRODUCTION

In Turkey, the effect of food prices on consumer prices is 25% on average. This ratio means that one unit of food price increase will increase the CPI by 0.25. On the other hand, according to the data of the Turkish Statistical Institute (Turkstat), exports of the agriculture, food and beverage sector are at the level of 22.9 billion dollars and imports at the level of 17.2 billion dollars in 2021 (Turkstat, 2021: 1-2). Although this sector contributes to the country's foreign trade surplus, the increase in exports leads to a contraction in food supply in the domestic market (Turkstat, 2021: 1-2). The aim of this study is to analyze the effects of agricultural product imports, oil prices and

real effective exchange rate on food and non-alcoholic prices for the period 2002-2022 in Turkey, where food prices continue to increase. In the literature review, studies examining the relationship between food imports and food and non-alcoholic prices are limited. “How is the effect of the exchange rate and oil prices on this rise”, “How does the import of agricultural goods affect the prices of food and non-alcoholic beverages in the domestic market?” Answering the questions is important. In the second part of the study, information about food prices in Turkey is presented, in the third part, literature review is given, and in the fourth part, data and methods are introduced. The study is completed with an evaluation of the findings and conclusions.

2. METHODS

In the study, the relations between food and non-alcoholic prices, agricultural product imports, oil prices and real effective exchange rate are investigated using quarterly data for the 2002-2022 period in Turkey. The reason why the sample size of the study started in 2002 is that the inflation targeting regime has been implemented in Turkey since 2002. Since the variables contain data from the base year 2003, linear interpolation method was used to calculate the missing data for 2002. Linear interpolation method is one of the statistical methods used to complete missing data (Girgin, 2016: 3-7). Food and non-alcoholic prices in Turkey express the price index of food and non-alcoholic beverages prepared by the Turkish Statistical Institute. Oil prices the European Brent oil spot price is the FOB price per barrel (US dollars per barrel). The exchange rate is the real effective exchange rate index calculated by the CBRT. The increase in this index shows the appreciation of the Turkish Lira.

3. RESULTS

After estimating the five-term lagged VAR model, the causality relationships between the variables were determined by Granger Causality analysis and the results of this analysis are presented in Table 4. According to Table 4, there is a one-way Granger causality relationship between imports of agricultural goods and food with non-alcoholic prices, and one-way from oil prices to food with non-alcoholic prices. Table 5 presents the results of the Johansen cointegration analysis.

Table 4. Results of VAR Granger Causality Analysis

	Chi-square	Degrees of freedom	Probability
Dependent variable: FOODSA			
EXCSA	3.867	5	0.695
AGRIIMPSA	24.844	5	0.000
OILSA	13.788	5	0.032
Dependent variable: EXCSA			
FOODSA	5.526	5	0.478
AGRIIMPSA	4.994	5	0.545
OILSA	3.867	5	0.695

Dependent variable: AGRIMPSA			
FOODSA	146.705	5	0.000
EXCSA	3.463	5	0.749
OILSA	19.546	5	0.003
Dependent variable: OILSA			
FOODSA	4.535	5	0.605
EXCSA	8.470	5	0.206
AGRIMPSA	1.292	5	0.972

4. DISCUSSION

In Table 6, it is seen that the import of agricultural goods (-4.039) positively affects the prices of food prices in the long run. There is no statistically significant relationship between oil prices, real exchange rates with food and non-alcoholic beverage prices.

Table 6. Long Run Coefficients of Johansen Cointegration Analysis

	AGRIMPSA	OILSA	EXCSA
Coefficient	-4,039	0,001	0,007
t-stat	12,254	0,056	0,108
Std. Error	(0,329)	(0,018)	(0,065)

Table 7 presents the results of the error correction model (ECM), which also provides the opportunity to see the short-term relationships between the variables. The results of the ECM analysis support the results of the Johansen cointegration analysis. According to the EMC analysis, in the short run, the model error decreases by -0.387 units for each quarter. However, in the short run, agricultural product imports have a decreasing effect on food and non-alcoholic prices. A one-unit increase in oil prices reduces the food and non-alcoholic prices increase by an average of 0.783 in the short run. There is no statistically significant short-term relationship between agricultural import and real exchange rate with food and non-alcoholic prices.

Table 7. ECM Analysis Results

Variable	Coefficient	Std. Error	t-stat.	Probability
C	16,104	6,250	2,577	0,012
D(AGRIMPSA)	-0,217	2,488	-0,087	0,931
D(OILSA)	0,783	0,326	2,399	0,019
D(EXCSA)	-0,133	0,772	-0,172	0,864
ecm(-1)	-0,387	0,161	-2,400	0,019
R ²	0,124			
Adjusted R ²	0,079			

CONCLUSION

In the study, the relations between food and non-alcoholic prices, agricultural product imports, oil prices and real effective exchange rate are investigated using quarterly data for the 2002-2022 period in Turkey. Granger causality analysis, Johansen cointegration and error correction models are used in the analysis of the data. The findings of the study reveal that there is a one-way Granger causality relationship between imports of agricultural goods and food and non-alcoholic beverage prices, and a one-way Granger causality relationship between oil prices and food and non-alcoholic beverage prices. According to Johansen cointegration analysis, agricultural goods imports (-4,039) have a positive effect on food and non-alcoholic beverage prices in the long run. There is no statistically significant relationship between oil prices and real exchange rates with food and non-alcoholic beverage prices. The error correction process supports the cointegration relationship and reveals that the short run imbalance in the model will decrease by 0.387 in each quarter. In the short term, one-unit increase in oil prices reduces the food and non-alcoholic prices increase by an average of 0.783.

KAYNAKÇA

- Aday, S. ve Aday, M. S. (2020). Impact of COVID-19 on the food supply chain, 24 Ağustos 2020.
- Akpolat, A. G., ve Altıntaş, N. (2013). Enerji tüketimi ile reel GSYİH arasındaki eşbütünleşme ve nedensellik ilişkisi: 1961-2010 dönemi. *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, 10(1), 115-127,
- Baek, J-K., ve Won, W. (2010). Analyzing factors affecting U.S. food price inflation. *Canadian Journal of Agricultural Economics*, 22(1), 303-320.
- Barbaros, M., Kalayci, S., ve Bakır D. (2019). Türkiye’de gıda ihracatı, gıda fiyatları ve enflasyon arasındaki nedenselliğin analizi. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 2(1), 7-18.
- Bayramoğlu, A., ve Yurtkur A. (2015). Türkiye’de gıda ve tarımsal ürün fiyatlarınıuluslararası belirleyicileri. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(2), 63-73.
- Chen, S., Kuo H., ve Chen C. (2010). Modeling the relationship between the oil price and global food prices, *Applied Energy*, 44(1), 2517-2525.
- Coronado, S., Rojas, O., Romero-Meza, R., Apostolos, S., ve Chiu L. (2018). *Dynamic Modeling and Econometrics in Economics and Finance*, New York: Springer.
- Çınar, G., ve Hushmat, A. (2016). Impact of volatility of world oil prices on Turkey’s food prices: GARCH approach. *Global Journal of Economics and Business Studies*, 3(2), 5-19.
- Damba, O. T., Birinci, A., ve Bilgiç, A. (2019). Estimation of short and long-run relationship between selected food prices and macroeconomic variables in Ghana. *Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 21(1), 92-105.

- Erdinç, Z. (2008). İkiz açıklar hipotezinin Türkiye’de 1950-2005 yılları arasında eşbütünlüşme analizi ve Granger nedensellik testi ile incelenmesi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(3), 1-8.
- Esmaili, A., ve Shokoochi, Z. (2011). Assessing the effect of oil price on world food prices: Application of principal component analysis. *Energy Policy*, 39(2), 22-35.
- Eştürk, Ö. ve Albayrak, N. (2018). Tarım ürünleri-gıda fiyat artışları ve enflasyon arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 18. EYİ Özel Sayısı, 147-158. DOI: 10.18092/ulikidince.353991
- FAO (2008). Food and Agriculture Organization of the United Nations official web page. Erişim: 10 Ocak 2023, www.fao.org.
- FAO (2023). Food and Agriculture Organization of the United Nations official web page. <https://www.fao.org/worldfoodsituation/foodpricesindex/en/>.
- Girgin, Z. (2016). Sayısal Analiz Ders Notları. Erişim: 10 Ocak 2023, <http://zgirgin.pau.edu.tr/Dokumanlar/Say%C4%B1sal%20Analiz.pdf>
- Gujarati, D. (2009). *Basic Econometrics*. New Delhi: McGraw-Hill Education.
- Haji, J., ve Fekadu, G. (2012). Determinants of the recent soaring food inflation in Ethiopia. *Universal Journal of Education and General Studies*, 1(8), 227-232.
- Hamilton, J. D. (1983). Oil and the macroeconomy since World War II. *Journal of Political Economy*, 91(2), 125-136.
- Jebabli, I., Arouri, M. ve Teulon, Frederic. (2014). On the effects of world stock market and oil price shocks on food prices: an empirical investigation based on TVP-VAR models with stochastic volatility. *Energy Economics*, 24(10), 66-98.
- Karadaş, H. A. ve Koşaroğlu, Ş. M. (2020). Tarım ürünleri fiyatları, ham petrol fiyatı ve döviz kuru ilişkisi: Türkiye için eşbütünlüşme analizi. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(1), 515-526.
- Lamm, R., ve Westcott, P. C. (1981). The effects of changing input costs on food prices. *American Journal of Agricultural Economics*, 63(2), 24-35.
- Mitchell, D. (2008). A Note on Rising Food Prices. *World Bank Policy Research Working Paper*. No.4682, 1(1), 1-20.
- Pal, D. ve Subrata, K. (2018). Interdependence between crude oil and world food prices: a detrended cross correlation analysis. *Physica A: Statistical Mechanics and its Applications*, 25(1), 1032-1044.
- Peron, P. (1997). Further evidence on breaking trend functions in macroeconomic variables. *Journal of Econometrics*, 33(2), 80-92.
- Rehman, F. U., ve Khan, D. (2015). The determinants of food price inflation in Pakistan: An econometric analysis. *Advances in Economics and Business*, 3(2), 3-12.
- Sargan, J. D. (1964). *Wages and Prices in the United Kingdom: A study in Econometric Methodology in Econometric Analysis for National Economic Planning*. London: Butterworths.
- SOFI (2022). Dünya Gıda Güvenliği ve Beslenme Raporu. Erişim: 10 Ocak 2023. https://docs.wfp.org/api/documents/WFP-0000140990/download/?_ga=2.144607669.1260971313.1674809687-1791347239.1674809687
- Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (2022). Reel Efektif Döviz Kuru. Erişim: 10 Ocak 2023. <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/02713545-8428->

49ab-a9d9-

0f770895d513/REERMetaveri.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWOR
KSPACE-02713545-8428-49ab-a9d9-0f770895d513-n.VviuQ.

Türkiye İstatistik Kurumu (2022). Dış Ticaret Göstergeleri. Erişim: 10 Ocak 2023.
<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Dis-Ticaret-Istatistikleri-Aralik-2021-45535>

Türkiye İstatistik Kurumu (2022). Özel Kapsamlı Tüketici Fiyat Endeksleri. Erişim:
10 Ocak 2023. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Tuketici-Fiyat-Endeksi-Ekim-2022-45799>

UNECA (United Nations Economic Commission of America) (2008). High Food Prices: Impact and Recommendations for Actions. Paper prepared by FAO, IFAD and WFP forth meeting of the Chief Executives for Coordination on 28-29 April 2008. Bern, Switzerland. Erişim tarihi: 20.07.2010, <http://www.uneca.org/rcmRCM9High-foodprices.pdf>.

Zhang, Y., ve Wei, Y. (2010). The crude oil market and the gold market: evidence for cointegration, causality and price discovery. *Resources Policy*, 35(3), 44-54.

EKLER:

Korelasyon ve Değişen Varyans Testleri Sonuçları.

EK-1: Tablo 1. LM Korelasyon Tesi Sonuçları

Gecikme	LRE	Serbestlik derecesi	Olasılık	F-ist.	Serbestlik derecesi	Olasılık
1	31,754	16	0,011	2,104	(16, 147.3)	0,011
2	39,746	16	0,001	2,710	(16, 147.3)	0,001
3	29,210	16	0,023	1,919	(16, 147.3)	0,023
4	44,869	16	0,000	3,107	(16, 147.3)	0,000
5	17,641	16	0,345	1,115	(16, 147.3)	0,346
6	32,172	16	0,010	2,134	(16, 147.3)	0,010

EK-2: Tablo 2. Değişen Varyans Testi Sonuçları

Ki-kare	Serbestlik derecesi	Olasılık
698,1532	670	0,3249

KATKI ORANI / CONTRIBUTION RATE	AÇIKLAMA / EXPLANATION	KATKIDA BULUNANLAR / CONTRIBUTORS
Fikir veya Kavram / <i>Idea or Notion</i>	Araştırma hipotezini veya fikrini oluşturmak / <i>Form the research hypothesis or idea</i>	Çağatay TUNÇSİPER Dilek SÜREKÇİ YAMAÇLI
Tasarım / <i>Design</i>	Yöntemi, ölçeği ve deseni tasarlamak / <i>Designing method, scale and pattern</i>	Çağatay TUNÇSİPER Dilek SÜREKÇİ YAMAÇLI
Veri Toplama ve İşleme / <i>Data Collecting and Processing</i>	Verileri toplamak, düzenlenmek ve raporlamak / <i>Collecting, organizing and reporting data</i>	Çağatay TUNÇSİPER Dilek SÜREKÇİ YAMAÇLI
Tartışma ve Yorum / <i>Discussion and Interpretation</i>	Bulguların değerlendirilmesinde ve sonuçlandırılmasında sorumluluk almak / <i>Taking responsibility in evaluating and finalizing the findings</i>	Çağatay TUNÇSİPER Dilek SÜREKÇİ YAMAÇLI
Literatür Taraması / <i>Literature Review</i>	Çalışma için gerekli literatürü taramak / <i>Review the literature required for the study</i>	Çağatay TUNÇSİPER Dilek SÜREKÇİ YAMAÇLI

-ARAŞTIRMA MAKALESİ-

DİJİTAL OYUNLARDA ANNELİK-BABALIK TEMSİLLERİ VE TOPLUMSAL CİNSİYET: MOTHER SIMULATOR: FAMILY LIFE ÖRNEĞİ¹

Sibel EZGİN AĞILLI²

Öz

20. yüzyıldan itibaren dijital oyun endüstrisi oldukça gelişmiştir. Dijital oyun oynama kültürü çocuklar arasında yaygınlaşmıştır ve internet çocuklar için oyun mecraları haline gelmiştir. Ancak çocuklar oyun oynarken sadece eğlenmekle kalmamaktadır, çoğu zaman dijital oyunların verdiği mesajlardan etkilenmektedirler. Dijital oyunlarla ilgili birçok araştırmaya rastlanmakla birlikte, toplumsal cinsiyetin merkezinde yer alan annelik ve babalık kimliği meselesi özelinde yapılan çalışmalara pek rastlanılmamaktadır. Annelik ve babalık ise ayrıca üzerine çalışılması ve düşünülmesi gereken bir konudur. Bu nedenle bu çalışmanın odağında annelik ve babalık meselesi yer almaktadır. Çalışmanın asıl amacı, Mother Simulator: Family Life dijital oyununda annelik imgesinin nasıl yansıtıldığını ve anneliğin yeniden nasıl üretildiğini ortaya çıkarmak, babalığın nasıl temsil edildiğinin izlerini sürmek ve ebeveynlik pratikleri üzerinden toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin yeniden nasıl üretildiğini incelemektir. Bu araştırmada nitel yöntemlerden faydalanılmıştır. Mother Simulator: Family Life dijital oyunu örneklem olarak belirlenmiştir. Böylece Mother Simulator: Family Life dijital oyunu görüntüleri, fragmanı, hakkında kısmı, kullanıcı yorumları betimsel analiz yöntemiyle değerlendirilmiştir. Sonuç olarak annelik kimliği, anne karakteri üzerinden, ataerkil kültüre uygun ev işleri ve çocuk bakımı gerçekleştiren, eşine hizmet eden bir biçimde yansıtılmıştır. Oyunun anneliği özellikle de beyaz, orta sınıf kadınları tanımlayan “ideal” ve “yoğun” anneliği yeniden inşa ettiği görülmüştür. Babalığın ise “geleneksel babalık” modeline uygun bir biçimde yeniden üretildiği görülmüştür. Ayrıca Mother Simulator: Family Life dijital oyununun çocukların “anneliği öğrendim”, “anne gibi hissettim” benzeri yorumlarından bireylerin geleneksel toplumsal cinsiyet normlarına göre belirlenmiş rolleri içselleştirmelerinde etkili bir oyun örneği olduğu anlaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Annelik, Babalık, Kadın, Toplumsal Cinsiyet, Dijital Oyunlar

JEL Kodları: Toplumsal Cinsiyet, Ebeveynlik, Annelik, Babalık, Dijital Sosyoloji

Başvuru: 17.08.2023 **Kabul:** 16.10.2023

¹ Bu çalışma, 05- 06 Temmuz 2023 tarihlerinde gerçekleşen Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Konferansı III'te sözel bildiri olarak sunulan “Dijital Oyunlarda Annelik İmgesi: Anne/Mother Simülatör Örneği” adlı çalışmanın yeniden gözden geçirilmiş ve genişletilmiş halidir.

² Dr. Öğr. Üyesi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Hizmet Bölümü, sibel.ezgin@bilecik.edu.tr, ORCID No: [0000-0002-1403-9163](https://orcid.org/0000-0002-1403-9163).

REPRESENTATION OF MOTHERHOOD-FATHERHOOD AND GENDER IN DIGITAL GAMES: *MOTHER SIMULATOR: FAMILY LIFE EXAMPLE*³

Abstract

Since the 20th century, the digital game industry has developed considerably. The culture of playing digital games has become widespread among children and the internet has become a gaming medium for children. However, children are not only having fun while playing games, they are often influenced by the messages given by digital games. Although there are many studies on digital games, there are not many studies on the issue of motherhood and fatherhood identity, which is at the centre of gender. Motherhood and fatherhood are also a subject that needs to be studied and thought about. The main aim of the study is to reveal how the image of motherhood is reflected and how motherhood is reproduced and to trace how fatherhood is represented and to analyse how gender inequality is reproduced through parenting practices in the digital game called *Mother Simulator: Family Life*. Qualitative methods were utilised in this research. *Mother Simulator: Family Life* digital game was selected as the sample. Thus, *Mother Simulator: Family Life* digital game images, trailer, about section, user comments were evaluated by descriptive analysis method. As a result, the identity of motherhood is reflected through the mother character in a way that performs housework and childcare in accordance with the patriarchal culture and serves her husband. It was observed that the play reconstructed motherhood, especially the "ideal" and "intensive motherhood" that defines white, middle class women. It was also observed that fatherhood was reproduced in accordance with the "traditional fatherhood" model. In addition, *Mother Simulator: Family Life* digital game was found to be an effective game example for individuals to internalise the roles determined according to traditional gender norms from the comments of children such as "I learned motherhood" and "I felt like a mother".

Keywords: *Motherhood, Fatherhood, Women, Gender, Digital Games*

JEL Codes: *Gender, Parenting, Motherhood, Fatherhood, Digital Sociology*

"Bu çalışma Araştırma ve Yayın Etiğine uygun olarak hazırlanmıştır."

1. GİRİŞ

1.1. Dijital Oyunlar ve Toplumsal Cinsiyet

Eğlenceli zaman geçirmek için insanların eski çağlardan itibaren ürettiği oyun, teknolojik gelişmelerle birlikte dijitalleşmenin bir parçası haline gelmiştir. Nitekim, 1980'lerde Pac-man⁴ ve benzeri oyunlarla beraber insanların eğlenmek için

³ The Extended English Summary is located the end of the Article

⁴ Pac-man, 1980 yılında cinsiyeti kadın olan Ms. Pacman tarafından piyasaya sürülmüş, kısa sürede popüler olmuş (Arda, Kaya & Çakır, 2021), karakterin hap tarzında hareketli cisimleri yutmaya çalıştığı tek oyunculu bir video oyun türüdür (Demirbaş, 2015).

oynadıkları oyunlar boyut değiştirmiştir ve “dijital oyun” kavramı ortaya çıkmıştır. Bununla beraber dijital oyunların popülaritesi günden güne artmakta, oyunlar insanların ilgi odağı olmakta ve güçlü bir endüstri haline gelmektedir (Arda, Kaya & Çakır, 2021; Bozkurt, 2014).

Dijital oyunlar, her yaştan kişinin ilgisini çekmekle birlikte özellikle çocuklar ve gençler arasında daha fazla ilgi görmektedir. Teknoloji ve internete erişim sağlayabilen çocuklar ve gençler, yüz yüze zaman geçirmek ve parklarda oynamak yerine, bilgisayar veya telefonlarından kolayca ulaşabildikleri çeşitli dijital oyunları tercih etmektedirler. TÜİK de 2021 yılında ilgili olarak, “çocukların kullandığı bilişim teknolojileri hakkındaki” istatistikî verilerin sonuçlarını paylaşmıştır ve bu verilere göre, 6-15 yaş grubundaki çocuklarda internet kullanımı yıldan yıla artmış ve 2013 yılında %50,8 olan aynı yaş grubundaki internet kullanım oranı 2021 yılında %82,7’ye yükselmiştir. 6-15 yaş grubundaki çocukların düzenli internet kullanım amaçlarına bakıldığında birinci sırada (%86,2) çevrim içi derslere katılma, ikinci sırada ödev yapma ve bilgi edinme (%83,6), üçüncü sırada ise “oyun oynama veya oyun indirme” (%66,1) yer almaktadır (Türkiye İstatistik Kurumu, 2021).

Bununla beraber gündelik hayatta yüz yüze karşılaşmalarda çocukların tercih ettiği oyunların, oyun arkadaşlarının ve oyuncakların çeşitlilik gösterdiği ve bu çeşitliliğin toplumsal cinsiyet kavramı ile de ilişkili yönleri bulunmaktadır (Güder & Alabay, 2016: 92). Bu ilişkiselliğin, toplumsallaşma sürecinde toplumsal kurumlar tarafından beslendiğini ve bu kurumların ataerkil cinsiyet normlarını yaymada bir rol oynadığını söylemek mümkündür. Zira toplumsal cinsiyet normları toplumsallaşma sürecinde öğrenilmektedir ve daha bebeklik yıllarında aile içerisinde bireyin benlik ve cinsiyet gelişimi oluşmaktadır. Çocukların doğdukları aile içindeki toplumsal cinsiyet algısı çocukların zihinlerine yerleşmektedir. Böylece eşitsiz toplumsal cinsiyet normlarının yeniden üretilmesinde aile önemli kurumlardan biridir. Aile dışında eğitim kurumlarının, kişinin arkadaş veya yakın akraba çevresinin, medya gibi birçok faktörün toplumsal cinsiyet normlarının eşitsiz bir şekilde yeniden üretilmesinde etkililiği bulunmaktadır. Özellikle konvansiyonel medyanın, yeni medyanın veya dijital mecraların toplumsal cinsiyet normlarına dair anlam ve sembollerin yaygınlaştırılmasında işlevsel bir yönü vardır. Onay ve Kıyılıoğlu da medyanın, toplumsal cinsiyetin öğrenilmesinde aile kadar önemli bir yeri olduğunu, toplumu yönlendiren ve toplumsallaştırma işlevi gören ana akım medya ve yeni medyada veya dijital mecralarda yer alan içeriklerin toplumsal cinsiyet algısının pekişmesine neden olacağını belirtmektedirler (2021: 961-962). Bununla beraber, kimi çalışmalarda, dijital oyunların toplumsal cinsiyet eşitliği konusunda bilinç yükseltme işlevi görebileceğine dair fikirler öne sürülmesine rağmen (Frasca, 2001) karşıt olarak, yüz yüze oynanan oyunlarda olduğu gibi dijital oyunların belirli stereotiplerle cinsiyet ayrımcılığını pekiştirme, toplumsal cinsiyet normlarını yeniden üretme veya dijital oyunların cinsiyet hiyerarşilerine gömülü olma eğiliminde olduğunu ifade eden bir çok çalışma da bulunmaktadır (Hayes, 2005; Kan, 2012; Dündar, 2014; Schott & Horrell 2000). Onay ve Kıyılıoğlu (2021: 957) insanlara olan etkisi uzun süredir araştırılan dijital oyunların, insanların tutum, düşünce ve davranışlarında değişikliğe sebep olabildiğini sonuç olarak dijital oyunların, tıpkı yüz yüze oynanan oyunlarda

olduğu gibi, toplumsal cinsiyet algısının içselleştirilmesinde de yadsınamaz düzeyde bir etkisinin olduğunu söylemektedirler. Delamere ve Shaw (2008: 280- 281) ise dijital oyunların, içinde bulunduğu kültür, ırk, sınıf ve toplumsal cinsiyet gibi toplumsal olgulardan bağımsız olamayacağını ve bu toplumsal olguların oyunlarla yeniden inşa edilebileceğini ifade etmektedirler. De Castell ve Jenson de (2003: 651) oyunların eğlenmek dışında, gündelik yaşamın, özneliğin ve “öznelarasılık”ın oluşumu için model haline geldiğini bu nedenle oyunun bir politikasının, ekonomisinin, tarihinin, sosyal yapısının ve işlevinin olduğunu ve hatta oyunların gündelik hayatta yaşanmış bir deneyimi içinde barındırdıklarını belirtmektedirler.

Bu nedenle popüler kültürün bir ürünü olan dijital oyunların toplumsal cinsiyetle hangi açılardan ilgili olduğunu da irdelemek ve çeşitli tartışmalar üzerinden değerlendirmek gerekir. Bu konuda Delamere ve Shaw’ın (2008), fikirlerine bakıldığında, dijital oyunların, asıl olarak erkekler tarafından ve erkeklerin tüketimi için üretildiğini ve eril bir kültürel alan olan bu oyun alanına kadınların da dahil olduğunu iddia etmektedirler. Bu, teknolojiye erkeklerin hâkim olduğu, kadınların ise teknolojiyle bağlantılı alanlarda dezavantajlı olacağı veya dışlanabileceği toplumsal gerçekliği göz önünde bulunduran paradigmanın bir uzantısıdır. Erkekler tarafından ve erkeklerin tüketimi için tasarlanmış dijital oyunların üretilmesi, oyun kullanıcılarının cinsiyet oranlarında farklılıklara neden olabilecek bir duruma işaret etmektedir. Söz konusu niceliksel farklılıklarla ilgili istatistikler bulunmaktadır. Örneğin TÜİK’in (2021) cinsiyet ve yaş dağılımı bağlamında incelediği dijital oyun oynama verilerine göre; “6-15 yaş aralığındaki oğlan çocukların dijital mecralarda oyun oynama oranı %46,1 iken kız çocuklarınınki %25,4; 6-10 yaş oğlan çocuklarda %38,7, kız çocuklarda %26,4, 11-15 yaş oğlan çocuklarda %53,7, kız çocuklarda %24,4’tür”. Arda, Kaya ve Çakır (2021: 5806) kız ve oğlan çocuklarının veya kadın ve erkeklerin dijital oyunları oynama ve oyunlarda geçirdikleri zamanın farklılığının nedenlerini yapılan birçok araştırmanın sonuçları ile değerlendirmişlerdir. Buna göre, kadınların boş zaman etkinliklerinin erkeklere oranla az olması, kadınların ekonomik kısıtlılığı, kadınlara yüklenen ev işleri bununla beraber teknolojiye erişimde kız çocuklarının dezavantajlılığı, okullarda bilgisayar teknolojilerinde erkeklerin egemen olması, dijital oyunların erkek ilgi alanları etrafında oluşturulması ve öncelikle erkeklerin ilgisini kazanmak için tasarlanması gibi birçok faktör, farklılıkların nedeni olarak sayılabilmektedir.

Bununla beraber erkek egemen olan oyun endüstrisi içerisinde kadın ve kız çocuklarının da dijital oyunlardaki nüfuzunu artırmak üzere sadece kız ve kadınlara yönelik oyunlar üretilmiştir. “Kız hareketi” olarak da adlandırılan başlangıçta toplumsal cinsiyet eşitliği amacı güden bu eylemde de sonuç değişmemiştir. Tersine oyunlardaki kadınların konumu toplumsal cinsiyet normlarına göre belirlendiği veya oyunlarda kadınlar nesneleştirilmiş olarak modellendiği için cinsiyet eşitsizliğinin pekişmesine neden olmuştur (Cassell & Jenkins, 2000; Kafai, Heeter & vd. 2011).

Dijital oyunların toplumsal cinsiyet ile diğer bir ilişkisi oyun karakterleri ve karakterlerin içinde bulunduğu oyun kategorileriyle alakalıdır. Oyunlarda çok az sayıda kadın karakter vardır ve ayrıca birçok oyunda cinsiyetçi ve kadın düşmanı

içerik sunulmaktadır. Kadın düşmanı içerik özellikle aksiyon, macera ve diğer şiddet içeren oyun türlerinde yaygındır. Kadın oyun tasarımcısının yeterli olmadığı göz önüne alındığında bu durum şaşırtıcı değildir (Delamere & Shaw, 2008). Dijital oyunlardaki kadın ve erkek karakterlerin stereotipleri, bu karakterlerin oyunun hikâyesi içindeki hiyerarşik olarak eşitsiz konumlanmaları, cinsiyet eşitsizliğinin öğrenilmesi ve pekiştirilmesine neden olacak bir durumdur (Dündar, 2014: 17). Onay ve Kıyloğlu (2021: 985-986) birden fazla oyunu inceledikleri araştırmalarında, erkek karakterlerin kadın karakterlerden daha fazla olduğunu, erkek karakterlerin ön planda olduğunu, aktif ve güçlü şekilde temsil edildiğini; kadın karakterlerin ise pasif ve güçsüz şekilde temsil edildiğini, metalaştırıldığını, pasifleştirildiğini ya da oyuncunun seçimine bırakıldığını, en nihayetinde dijital oyunlarda toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin yeniden üretildiğini tespit etmişlerdir. Bununla beraber bazı çalışmalarda kadınların mücadelecili ve savaşçılı olarak yer aldığı birtakım oyunların olduğu tespit edilmesine rağmen (Kan, 2012) dijital oyunlarda çoğunlukla kadın karakterlerin, ideal beden algısını yeniden şekillendiren veya dişillik, cinsellik ve çekicilik vurgusuyla öne çıktığını belirten çalışmalar bulunmaktadır (Dündar, 2014; Gee, 2013; Kan, 2012). Bunların dışında bazı oyunlarda, kadın karakterler daha duygusal, kırılgan ve flörte yatkın bir şekilde yansıtılmaktadır. Kimi zamanda erkek figürlerin aksine kadınların savaş alanlarında cesurca savaşacak gücü olmadığı sembolik anlamına gelebilecek şekilde “büyücü” ve “okçu” kadın avatarları oluşturulmaktadır (Dündar, 2014). Özellikle de simülasyon kategorisinde yer alan dijital oyunların bir kısmında kadın figürü, ev içerisinde eyleyen bir şekilde tasvir edilmektedir ve “gerçek” hayatta kadından beklenen ev içi sorumluluklar oyuna yansıtılmıştır (Flanagan, 2003; Soner, 2017). Örneğin Flanagan, (2003) The Sims oyununun ideal bir Amerikan aile simülasyonu olduğunu ve bu oyunun ev ve aile içinde toplumsal cinsiyet rollerinin yeniden tesis edildiğini vurgulamaktadır. Ona göre ev, kadınları sınırlayan/sınırlandıran ve erkeklere hizmet edilen, açıkça içinde ataerkill yapıların merkezi yer aldığı bir mekandır. Böylece The Sims’teki mekân olarak ev, kadınsılaştırmanın ve kadın rollerine ilişkin geleneksel anlayışların bir temsili haline gelmektedir. Eğer ev içi mekân tarihsel olarak kadınlı ilişkilendirilmişse, oyuna katılan oyuncular da bu tür rollerde “kadınsılaştırılmaktadırlar”. The Sims oyununun kadınlar ve kız çocukları arasında popüler olması da bu tezi desteklemektedir (Flanagan, 2003). Ancak Flanagan’ın aksine The Sims’in gelişmiş versiyonlarının oyuncuya alan açan bir niteliğe sahip olduğunu ve bu sayede oyuncunun daha aktif bir şekilde oyunu yönetebildiğini ve alternatif veya aile içi toplumsal cinsiyet normlarına meydan okuyan aile formlarının modellenildiğini öne süren tartışmalar da bulunmaktadır (Frasca, 2001; Nutt & Raiton, 2003).

“Aksiyon, macera, rol yapma oyunu, simülasyon ve strateji” gibi çok farklı kategorilere ayrılan dijital oyun türleri (Bozkurt, 2014: 6) tercihlerinde de cinsiyetler açısından değişiklik görülebilmektedir. Dijital oyun kategorisi tercihlerinin cinsiyetle ilişkisini ortaya çıkartan birçok çalışma da mevcuttur (Can, 2003; Durdu, Tüfekçi & Çağiltay, 2005; Karahisar, 2014; Taylan, Topal & Ayas, 2018). Bu çalışmalar, oğlan çocukların kız çocuklarına kıyasla daha fazla savaş, saldırganlık veya şiddet temalı oyunlar oynadığı görüşünde birleşmektedirler. Örneğin Can (2003:35) çeşitli araştırma sonuçlarını derlediği çalışmasında kız ve oğlan çocukların

oyun oynama alışkanlıklarının toplumsal cinsiyet kalıp yargıları ile şekillendiğini ve kız çocukların gerçekçi temalar ve roller içeren, şiddet içermeyen, ilişkileri ve/veya işbirliğini içeren, yapıcı, düşündürücü veya eğlendiren oyunları tercih ettiklerini; oğlan çocukların ise şiddet, yarış, spor oyunları, rekabetçi veya yıkıcı oyunlar ya da heyecanlandırıcı ve iyi grafikleri olan oyunları tercih ettiklerini ortaya koymuştur. Pala ve Erdem ise (2011: 66) ilk okul öğrencileri ile yürüttükleri çalışmada, söz konusu kategorilerden farklı olarak, kız öğrencilerin tek kişilik ve kişiselleştirebildikleri oyunları tercih ettiklerini belirtmektedirler.

Görüldüğü üzere toplumsal cinsiyet ve dijital oyunlarla ilişkili çalışmalar mevcuttur. Ancak toplumsal cinsiyet çalışmalarının daha spesifik konusu olan annelik ve babalıkla ilgili doğrudan yapılan tartışmalara rastlanamamıştır. Bu çalışmada asıl amaç anneliğin dijital oyunlarda nasıl yeniden üretildiği, dijital oyunlarda anneliğin nasıl temsil edildiğini ortaya çıkarmak ve babalığın temsiliyetinin izlerini sürmek olarak belirlendiği için annelik ve babalık kimliğini tartışan literatüre de ayrıca yer vermek gereklidir.

1.2. “Değişen” veya “Değişmeyen” Yönleri ile Ebeveynlik

Ataerkin toplumların başlangıcından ve özel mülkiyetin gelişiminden itibaren kadın ve erkek işleri cinsiyetçi bir şekilde birbirinden ayrılmıştır. Kapitalizmle birlikte yeniden şekillenen ataerkin kültür, kadın ve erkek arasındaki cinsiyetçi iş bölümünü derinleştirmiştir. Bu cinsiyetçi iş bölümü, kadının ev içi alanlarda, erkeğin ise kamusal alanlarda eyleyici olarak rol almasını desteklemiştir. Buna göre kadınlardan, çocuk doğurarak ‘annelik kimliğini’ elde etmesi ve aynı zamanda ev işleri ve bakım emeğini karşılama beklenir olmuştur. Böylece tarihsel süreç içerisinde annelik ‘bakım veren’, babalık ise kamusal alan ile ilişkilendirildiği için ‘geçim sağlayan’, ekmek parası kazanan’, ‘eve ekmek getiren’ olarak kodlanmıştır. Son yıllarda ise sadece ‘bakım veren’ bir annelik kimliği ötesinde ‘iyi bir anne’ olmak gerekliliği toplumsal olarak inşa edilmektedir. Özellikle ‘iyi’ ve ‘ideal annelik’ kriterleri, evlilik kurumu içerisinde kadınlık pratiklerinin yükünü artırmaktadır. Çünkü Badinter’ın da ifade ettiği üzere “Annelik görevleri artık sadece bedensel ve duygusal bakımla sınırlı değildir, aynı zamanda çocuğun psikolojik, sosyal ve entelektüel gelişimine de dikkat edilmesini gerektirmektedir. Annelik bugün, geçmişin aksine, tam mesaili bir çalışma demektir” (2011: 119). Bu durum anneliğin idealleştirildiğini, çocuk bakım ve ev işleri söz konusu olduğunda annelerin yerine getirmesi gereken gereklilik ve yükümlülüklerin ulaşılamayacak bir seviyeye taşındığını ima etmektedir. İdeal annelik kavramı, çocuğunun hayatında sürekli bir varlığı ve yol gösterici rolü olan, onun gelecekteki iyiliğini düşünerek çocuğunun ihtiyaçlarını kendi ihtiyaçlarının önüne koyan kendini ihmal eden, çocuğuna özen gösteren, çocuğuna karşılıksız ve koşulsuz sevgi, şefkat ve ilgi gösteren bir anneyi betimlemektedir (Lupton, 2000; March & Miall, 2006). Badinter’ın tam mesaili annelik olarak nitelendirdiği bu annelik yoğun annelik kavramları ile de tartışılmaktadır. Yoğun annelik, aile içinde çocuğu merkeze alan, uzmanların yönlendirmesini içeren, yoğun duygusal ve bakım emeği gerektiren, finansal açıdan maliyetli bir annelik olarak tanımlanmaktadır (Hays, 1996: 8). Yoğun anneliğin ‘çocuk merkezli’ olarak tanımlanması annenin çocuğunun

potansiyelini en üst düzeye çıkarmaya odaklanmasını ve böylece çocuğunun gelişimi için anneler tarafından bireysel sorumluluk almayı ve bunu benimsemeyi gerektirir. Bu şekilde tanımlanan annelik, ideal olarak görülür ve ataerkil kültürel yapı çocuk merkezli anneliği benzersiz zenginlikte bir kişisel tatmin kaynağı olarak yansıtır (Lee, 2008: 469). Böylece annelerin tüm gün çocuklarıyla ilgilenirken hiçbir durumdan şikâyet etmeksizin mutluluk duyması ve haz alması gerektiğine dair bir inanç beslenir.

Aynı zamanda O'Brien Hallstein yoğun anneliği, tüm kadınların yoğun annelik pratiklerini yerine getirmemesine veya getirememesine rağmen, kendi ırk ve sınıfları çerçevesinde disipline edildikleri çağdaş bir annelik ideolojisi olarak tanımlamaktadır (2008:143). Böylece bu ideoloji "kültürel çelişiklere ve farklı düzenlemelere rağmen, annelik uygulamalarının ve düzenlemelerinin değerlendirildiği normatif standart olmaya devam etmektedir" (Arendell, 2000: 1195). Bununla birlikte, her anne yoğun annelik için ideal standartlara uymamakla birlikte, beyaz, orta sınıf, cisgender, heteroseksüel ve ideal bir evliliği olan, herhangi bir engeli bulunmayan, uygun bir yaş diliminde (ne çok genç ne de çok yaşlı) olan kadınlar ideal anne olarak kabul görmektedir. İdealin dışında olanlar, yoğun annelik standartlarını karşılamak için çaba gösterse bile iyi anne olarak kabul görmeyebilirler. Bu nedenle yoğun annelik, tüm annelerin yargılandığı hegemonik standart olmaya devam etmektedir (Cummins & Brannon 2022: 126).

Öte taraftan ulus devletlerin ortaya çıkışı, kadının çalışma yaşamına katılımı, ailenin çekirdek yapıya dönüşümü, kadın erkek eşitliği üzerine yapılan tartışmalar gibi toplumsal yapıda ortaya çıkan değişimlerin de etkisiyle ebeveynlik pratiklerinde özellikle de babalık pratiklerinde değişimler gözlemlendiği ifade edilmektedir (Mercan & Şahin, 2017: 4-5). 20. yüzyılın ikinci yarısından sonra babalık araştırmalarında, duygularını belli etmeyen, çocuklarıyla yakınlık kurmayan, ataerkil değerlere sahip, otoriter, evin geçimini üstlenen, cinsiyetçi iş bölümünü destekleyen 'geleneksel babalık' modelini benimsemek yerine birçok erkeğin ilgili olma, çocuk bakımına katkıda bulunma ve çocuklarıyla duygusal yakınlık kurma arzusunu dile getirdikleri veya daha eşitlikçi bir ebeveynlik anlayışı ortaya çıkmaya başladığı yer almaktadır (Marsiglio & Roy, 2012; Segal, 1992; Ünal & Kök, 2015; Zeybekoğlu, 2013). Ancak bununla birlikte kadınların hala aile içindeki en önemli ebeveyn olarak konumlandığı, çocuk bakımı ve ev işlerini eşlerinden daha fazla üstlenme eğiliminde oldukları veya zorunda oldukları da dillendirilmektedir (Larossa,1988; Lupton, 2000; Rustia & Abbott, 1990). Hatta erkekleri geçim sağlayıcı ve eve ekme getiren kişiler olarak gören 'geleneksel erkeklik' ve 'babalık' normlarının da güçlü bir şekilde varlığını sürdürmekte olduğu da ifade edilmektedir (Thébaud & Pedulla, 2016). Çalışmalara koşut olarak istatistiki veriler de ev içi emek ve bakım emeğindeki cinsiyet eşitsizliklerini ortaya koymaktadır: "2018 Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) raporuna göre, kadınlar dünyadaki toplam ücretsiz bakım işinin yüzde 76,2'sini gerçekleştirmektedir, bu da erkeklerin yaptığıının 3,2 katına tekabül etmektedir" (Aktaran, Cummins & Brannon, 2022: 124).

Hem annelik literatürü hem de babalık araştırmalarından da anlaşılacağı üzere yoğun annelik ideolojilerinin de etkisiyle, anneler hala ev içerisinde bakım ve ev işlerinin

birincil sorumlusu olmaktadır. Bununla birlikte annelik ideolojinin yayılmasında çeşitli faktörler bulunmakta ve bu faktörlerden biri olarak medyanın da etkililiği söz konusudur. Bir yandan ana akım medya araçlarından biri olan televizyonda gösterilen reklam, dizi veya ünlü anneler aracılığıyla (Green, 2010; Hallstein, 2010; Micheal & Douglas, 2014); diğer taraftan özellikle anne ve bebek özelinde içerik üreten dergiler üzerinden (Johnston & Swanson, 2003; Meşe, 2018), aynı zamanda internetin gelişmesi ile beraber, online platformlar veya sosyal medya aracılığıyla yoğun annelik ideolojisi yeniden üretilmektedir (Burç, 2015; Chen, 2013; Trevino, 2010). Buna rağmen daha önce de vurgulandığı gibi dijital oyunlarda annelik ve babalık temsilleri ile ilgili çalışmalara veya araştırmalara rastlanılamamıştır. Bu nedenle bu çalışmada anneliğin dijital oyunlarda nasıl temsil edildiği ve yeniden üretildiği amaç edinilmiştir. Bu amaç doğrultusunda dijital oyundaki babalık temsilinin izlerini sürmek ve annelik babalık temsilleri üzerinden geleneksel toplumsal cinsiyet normlarının ve cinsiyetçi iş bölümünün nasıl yeniden üretildiğini sorgulamak da hedeflenmiştir.

2. ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ

2.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu araştırmanın amacı, dijital oyunlarda anneliğin nasıl temsil edildiği, dijital oyunlar aracılığıyla yeniden nasıl üretildiğini ortaya çıkarmaktır. Aynı zamanda araştırmada babalık temsiliyetinin ne olduğunun da izlerini sürmektir. En nihayetinde annelik ve babalık pratikleri ile ilişkili olarak toplumsal cinsiyet normlarının dijital oyunlarda nasıl yeniden üretildiğini ortaya çıkartmaktır. Bu minvalde örneklem olarak Amerika Birleşik Devletleri merkezli Skytec Games şirketine ait Mother Simulator: Family Life isimli oyun seçilmiştir. Bu materyallerin dijital oyunlarda gömülü olan toplumsal cinsiyet normlarının eşitsiz dağılımını ve annelik-babalık rollerini nesnel bir şekilde ortaya koyacağı düşünülmüştür. Dijital oyunlar ile ebeveynlik ilişkisini kuran bu çalışmanın toplumsal cinsiyetle ilgili çalışmalara, annelik ve babalık çalışmalarına, dijital oyun çalışmalarına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

2.2. Araştırmanın Yöntemi

Mother Simulator: Family Life dijital oyununun örneklem olarak belirlendiği bu araştırmada bulgularını analiz etmek amacıyla nitel araştırmalarda sıkça kullanılan betimsel analiz tercih edilmiştir. Betimleme, durum, olay veya kişiler hakkındaki bilgilerin derinlemesine yorumunu içerirken (Creswell, 2017: 199) betimsel analiz elde edilen bulguların okuyucuya en iyi biçimde yansıtılması amacıyla düzenlenmesi ve yorumlanmasıdır (Creswell, 2017; Yıldırım&Şimşek, 2011: 224). Bu nedenle bu araştırmanın bulgularını analiz etmek amacıyla betimsel analiz yöntemi uygun görülmüş olup, betimsel analiz için öncelikle dijital oyun materyali detaylı incelenmiştir. Buradan hareketle daha fazla veriye ulaşabilmek amacıyla, oyunun tanıtım kısımları, fragmanı, oyuna ait çeşitli görseller ve aynı zamanda kullanıcı yorumları derinlemesine incelemeye tabi tutularak, kodlamalar oluşturulmuştur ve kodlardan yola çıkarak da temalar oluşturulmuştur. Bu temalar, aile içerisinde annenin

ve babanın rolünün dijital oyunda nasıl temsil edildiğini bununla birlikte ev içerisindeki cinsiyetçi iş bölümünün ve eşitsiz cinsiyet normlarının imgelerini ortaya çıkartacak şekilde belirlenmiştir. Bu doğrultuda *Aile içinde Kadının Konumu: “Harika Anne” “Birinci Sınıf Ev hanımı”, İdealize Edilmiş Yoğun Annelik Temsiliyeti, Ev içi Alanda “Etkisiz Özne” Baba Temsiliyeti, Anne Olmayı Öğrendim!* Olmak üzere dört tema ortaya çıkmıştır. Tartışma kısmında da bulgular, teorik çerçeveden ve literatürden beslenerek tartışılmıştır.

2.3. Araştırmanın Örnekleme

Araştırmada örneklem olarak, aile içerisindeki annelik ve babalık dinamiklerini temsil edecek birçok unsurun yer aldığı düşüncesiyle Mother Simulator: Family Life dijital oyunu seçilmiştir. Araştırmanın amacına uygun olarak bir örneklem tercih edildiği için örnekleme yöntemi olarak amaçlı örnekleme belirlenmiştir. Benzer dijital oyunlara kıyasla beğenilme oranı 4,1 ve indirilme oranı 50 milyon üzerinde olması bu oyunun daha fazla tercih edildiği ve oynandığı fikrini doğurduğu için örneklem belirlemede etkili bir neden olmuştur. Örnekleme belirlemede diğer bir unsur ise oyunun güncel olmasıdır. Mother Simulator: Family Life en son 23 Haziran 2023 tarihinde güncellenmiştir. Ayrıca oyun kolay ulaşılabilir, dijital erişimi sağlayabilen, herkesin kolaylıkla ücretsiz bir şekilde Google Play aracılığıyla telefon, bilgisayar ya da tablete yüklenebilme özelliği bulunmaktadır. Oyunun sayfasında “bu uygulama tüm cihazlarınız için uygundur” ibaresi yer almaktadır. Çoğu çocuğun oyuna kolay erişebiliyor olabileceği düşüncesi de örneklem seçiminde etkili olan nedenlerden bir diğerini oluşturmaktadır.

3. BULGULAR

Mother Simulator: Family Life adlı dijital oyunun bilgileri arasında, oyunu 10 yaş üzeri kişilerin oynayabileceği yer almaktadır. Aynı zamanda tek oyunculu ve çevrimdışı olarak oynanabilen simülasyon bir oyundur. Google Play üzerinde yaşam, basit, stilize niteliklerine de sahip olduğu yazmaktadır, bununla beraber oyun incelendiğinde tematik, şiddet içermemekle birlikte, roller ve ilişkileri içeren özelliklere sahip olduğu da görülebilmektedir. Kullanıcı kız ve oğlan çocuklarının oranları ve sayılarını bilmek doğrudan mümkün değildir, kullanıcı cinsiyet oranları belirtilmemektedir. Çocukların sahte kullanıcı isimleri veya ebeveynlerin isimlerini kullanabileceğinin bilincinde olarak yine de belirtmek gerekir ki Google Play’de oyunun altına yorum yapan kullanıcı isimlerinin çoğunluğu kız isimlerinden oluşmaktadır. Bu durum bu oyunu oynayan kullanıcıların çoğunluğunun kız çocuklarından oluştuğu çıkarımını yapmayı mümkün kılmaktadır. Kız çocuklarının Mother Simulator: Family Life oyununu tercih etme eğilimlerinin Can’ın (2003) da ifade ettiğine benzer bir şekilde oyunun kurgusunun temalar ve roller, şiddet içermeyen oyunlar, ilişkiler üzerine kurulu olmasından, ayrıca Pala ve Erdem’in de (2011: 66) iddia ettiği üzere oyunun tek kişilik ve kişiselleştirebilir olmasından kaynaklandığını akla getirmektedir.

3. 1. Aile içinde Kadının Konumu: “Harika Anne” “Birinci Sınıf Ev hanımı”

Mother Simulator: Family Life adlı dijital oyunda bir kız çocuk, bir bebek, anne ve babadan oluşan bir de evcil bir hayvanları bulanan ideal bir aile simüle edilmektedir. Özbay da (2013: 109-110) ideal aileyi, “anne baba ve evlenmemiş iki çocuktan oluşan” “heteroseksüel bir çekirdek aile” olarak tanımlamaktadır. Mekânsal olarak oyunun kurgusu evde geçmektedir. Oyundaki evin biçimine bakıldığında ise birçok odası ve aynı zamanda bahçesi bulunan iki katlı bir evdir. Amerikan orta ve üst orta sınıf ailelerin banliyö evlerini andırmaktadır. Oyunda, ev içerisinde kadın, eyleyici konumda yansıtılmakta iken ev, mekânsal olarak kadına ait dahası kadınsılaştırılmış şekilde resmedilmiştir. Bu anlamda kadının evi mükemmelleştirme konusunda bir aktör olduğu ve mükemmelleştirme için daha fazla zaman harcaması gerektiği bir izlenim bırakmaktadır. Oyundaki bu tarz sembolik anlamlar, Flanagan’ın (2003) The Sims oyunuyla ilgili yaptığı çalışmadaki düşüncelerini anımsatmaktadır. Ona göre, 1950’lerde Amerikan banliyölerinin tüketim endeksli mükemmel bir ev inşa etme düşüncesiyle gelişmiştir, bu mükemmel bir ev projesi ancak kadınların ev içi emeği ile yoğun emek harcamaları ile gerçekleştirilebilirdi ve kadınları eve bağlı kılmanın yollarından sadece biriydi. Böylece evsel, domestik alanlar kadınsılaştırılmıştır. O aynı zamanda, Amerikan toplumundaki ev ve kadın ilişkiselliğinin The Sims oyununda da fark edilebildiğini ve oyunda ev içi alanın kadınsılaşmasının resmedildiğini ifade etmektedir.

Toplumsal gerçeklikte annelik ve kadınlık kimliği iç içe tanımlanır. Mother Simulator: Family Life adlı oyunda da anne hem annelik hem kadınlık kimliği ile içe içe geçmiş bir şekilde karakterize edilmiştir. İlk olarak oyunun hakkında kısımına bakıldığında “Sanal mutlu anne ve baba oynayın ve yaşam simülatöründe harika bir ev hanımı olun. Anne simülatörü ile anneliğin büyüleyici dünyasına hoş geldiniz! Bir anne ve bir eş olarak mutlu bir aile hayatını yönetmelisiniz” şeklinde ifadeler yer verildiği görülmektedir. Bu ifadeler, oyunun ana karakteri anneyi hem bakım emeği hem de ev işlerinin sorumluluğunu yerine getirerek ailesini mutlu etmek için çabalaması gereken bir “ev hanımı” veya “kadın” olarak tasvir etmektedir. Bu durum modern dönemin anne baba ve iki çocuktan oluşan heteroseksüel, çekirdek yapıdaki ‘ideal aile’ modelinin aynı zamanda mutlu olduğu varsayımı ile ilişkilendirilebilir. Oyunda anne karakterinden beklenenleri gerçekleştirmediğinde kızgın ve üzgün emojilerin, gerçekleştirdiğinde ise mutlu emojilerin yükselmesi de bu yönde sembolik bir anlam olarak okunabilir. Nitekim modern dönemde ideal aile, az çocuklu çekirdek aile olmakla birlikte aynı zamanda “mutlu” bir ailedir. Sağlık kuruluşlarındaki çeşitli afişlerde dahi aile “mutlulukla gülümseyen anne baba ve iki çocuk olarak resmedil”mekteydi (Özbay, 2013: 109-110). Dijital oyununun hakkında kısmındaki ifadeler, ailenin mutluluğunun ve ideal olabilmesinin ancak annenin ev içerisindeki emeğiyle mümkün olacağı anlamını taşımaktadır. Aynı zamanda Türkçe’de yer alan “yuvayı dışı kuş yapar” atasözünün içerisinde barındırdığı, aile içinde ancak kadının veya annenin mücadelesiyle ailenin mutlu ve huzurlu olabileceği anlam örüntüleriyle örtüşmektedir. Bu anlam örüntülerinde, gizil olarak aile içindeki geleneksel cinsiyetçi iş bölümünü meşrulaştırıcı bir taraf bulunmaktadır.

Diğer taraftan dijital oyunda, aile içerisinde yer alan evcil hayvan da dahil her bir aile üyesinin ve aynı zamanda evdeki misafirin bedenleri bir bütün olarak gösterilmekte

iken annenin sadece elleri görülmektedir. Anne bedensizdir ve anne karakterinin bedensiz olarak oyunda yer alması, sembolik bir anlam örüntüsünün ipucunu vermektedir. Annenin bedensiz olarak resmedilmesi ile ev içerisinde ücretsiz bir şekilde bakım ve ev işleri gibi ev eksenli işleri üstlenen kadının “görünmeyen” emeği arasında bağlantı kurmak mümkündür. Ayrıca sadece ev ve bakım işleriyle meşgul olan, evdeki insanların ihtiyaçlarını karşılayan kadının bir bütün olarak görülmemesi, onun değersizleşmesi ve nesneleşmesinin sembolik anlamını da vermektedir.

Görsel 1-2-3-4: Talimatlar

Aynı zamanda oyunun sağ köşesinde annenin yapması gereken ev işleri ve bakımla ilgili talimatlar, Görsel 1-2-3-4 görüldüğü üzere kategoriler halinde sunulmuştur. Daha önce de ifade edildiği gibi evde çekirdek aileyi oluşturan anne, bebek, kız çocuğu, koca, evcil hayvan (köpek) dışında misafir karakteri de bulunmaktadır. Kategoriler evde bulunan tüm bu aktörlerin ihtiyaçlarını ve beklentilerini karşılamak üzere oluşturulmuştur. Örneğin köpek kategorisinin altında köpeğin mama kabını doldur, bebek kategorisi altında oyun oynatma, kız kategorisinin altında kızının saçını yap, koca kategorisinin altında kahve fincanını kocana ver, misafir kategorisinin altında, pasta dilimini al, arkadaşına pasta ver gibi talimatlar bulunmaktadır. Kullanıcıların bu talimatları yerine getirmesi ile kullanıcılar puan kazanmaktadır. Tüm bu kategoriler, anne karakterinin, kadınsılaştırmış bir mekân olarak ev içerisinde, “görünmez” emeği yerine getiren bir varlık olarak temsil edildiğini desteklemektedir.

Gündelik yaşamda annelerden, çocuklarıyla ilgilenirken bir yandan çocuklarına temiz ve huzurlu ortam yaratmaları beklenmektedir. Özellikle çocuk merkezli ailelerde çocuğun konforu düşünülerek ev içi alan dizayn edilmektedir. Çocuğun bakımı etrafında annenin ev eksenli işlerin sorumluluğunu üstlenmesi beklenmektedir. Oyundan elde edilen Görsel 5-6'dan da görülebileceği gibi anne bakım emeği dışındaki, evi süpürme, bahçe bakımı vb. diğer ev işlerini yürütmektedir.

Görsel 5-6: Ev işleri

Nitekim oyunun hakkında kısmının devamında yer alan “Bu ev hanımı simülator oyununda anne rolünü üstlenin. Artık hem harika bir anne hem de birinci sınıf bir ev hanımı olabilirsiniz” ifadesi, annelik rolüyle eşzamanlı olarak ev işleri de icra edildiği zaman ‘harika bir anne’ olunacağı mesajını vermektedir.

3.2. İdealize Edilmiş Yoğun Annelik Temsiliyeti

Çocuğu doğuran kadının birincil sorumluluklarından biri dünyaya getirdiği çocuğun bakımını üstlenmek oluşturmaktadır. Bu dijital oyunda da özellikle bebek bakımı konusunda annenin yerine getirmesi gereken talimatlarının yoğunluğu bulunmaktadır. Oyunda başarılı (bir anne) olabilmek için kategoriler kısmında da olduğu gibi ve Görsel 7-8-9-10’da oyundan alıntılanan birkaç fotoğraf karesinden de anlaşılacağı üzere bebeğin beslenmesinden bezinin değiştirilmesine, uyutulmasından banyo yaptırılmasına, hatta çocuğu mutlu edecek oyunlar oynatılmasına kadar tüm bakım emeğinin gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Nitekim oyunun fragmanında da ev işleri veya evdeki diğer üyelerin bakımından ziyade annenin, videonun çeşitli kesitlerinde süper kahraman, kızıl derili bir savaşçı, bir korsan gibi avatarlara dönüşen ve evin tüm odalarını dolaşan bebeğin peşinden koşar bir şekilde resmedildiği görülebilmektedir. Bu veriler, bu dijital oyunda anne karakterinin, sadece ‘bakım veren’ bir anne modeli olarak değil, Badinter’ın (2011) ‘tam mesaili bir annelik’ olarak ifade ettiği, Hays’ın (1996) ise ‘yoğun annelik’ olarak tanımladığı, çocuk merkezli, gece gündüz demeden çocuğunun tüm ihtiyaçlarını karşılamaya çalışan bir anne modeliyle temsil edildiğini göstermektedir. Bu yoğun annelik pratikleri anneliğin ideal versiyonu olarak gösterilmektedir.

Görsel 7-8-9-10: Bebek bakımı

Yoğun annelik temsilini destekleyen diğer görevler ise kız çocuk bakımındır. Oyundaki kız çocuğu, Görsel 11-12’de yer alan fotoğraflar da incelendiğinde üç yaş üzerinde olacak şekilde karakterize edildiği anlaşılabilmektedir. Bu yaş döneminde çocukların bazı öz bakım görevlerini gerçekleştirebileceği düşünülmektedir. Dinçer, Demiriz ve Ergül’ün de (2017 :60-61) ifade ettiği üzere “Çocuklar yaşam sürecinde, yerine getirilmesi gereken ‘gelişim ödevleri’ olarak bilinen ve birbirinden farklı özellikler taşıyan gelişim dönemlerinden geçerler. Yemek yeme, kendi başına giyinebilme, elini yüzünü yıkama gibi öz bakım becerileri özellikle üç-altı yaş döneminde gerçekleştirilmesi beklenen gelişim görevleri arasındadır. Erikson’un psiko-sosyal gelişim kuramına göre on ikinci aydan üç yaşına kadar süren ve “bağımsızlığa karşı utanma ve şüphecilik” olarak adlandırılan ikinci evrede, çocukların kendi kendine yemek yeme, eşyaları toplama, giyinme ve soyunma, giysisini seçme çabaları desteklenmelidir”

Görsel 11-12: Çocuk Bakımı

Halbuki oyunda, görsellerde de yer aldığı üzere kız çocuğu koltukta oturmakta annesi kızının saçını taramakta, toplamaktadır, diğer bir eylem olarak yine kız çocuğu koltukta otururken annesi onun için sütü doldurup eline vermektedir. Çalışmanın literatür kısmında yoğun annelikten çocuk merkezli bir annelik olarak da bahsedilmişti ve daha önce bahsedilen fragman incelemesine ek olarak, dijital oyundan elde edilen görseller incelendiğinde de Mother Simulator: Family Life dijital oyunda çocukların etrafında pervane olan yoğun annelik imajlarıyla karşılaşmaktadır.

Bunların dışında anne karakteri, tuvalete gitmek, kahve içmek, yemek yemek gibi kendi ihtiyaçlarını da karşılamalıdır. Oyunda anne karakteri, kendi ihtiyaçlarını karşılamadığı sürece enerjisi düşmekte, diğer görevleri yerine getirememektir. Bu nedenle annenin aslında “aslı” (ev eksenli işler) görevlerini yerine getirmesi için oyun içinde kendi ihtiyaçlarını karşılama gerekliliği bulunmaktadır. Ev işleri ve çocuk bakımı döngüsellliği dışında anne karakterinin kendi zevklerini yaşayabileceği bir eylemsellik bulunmamaktadır. Bu da yine ideal ve yoğun annelik teorisinde yer alan kendi zevklerini çocukları için geri plana iten bir yoğun annelik imajıyla benzerlik göstermektedir.

3.3. Ev İçi Alanda “Etkisiz Özne” Baba Temsiliyeti

Baba karakteri, oyundaki ev içerisinde, iki yerde gözlemlenebilmektedir. Birincisi Görsel 12’de görülebileceği gibi salonda bir masa etrafında oturan baba bilgisayarıyla vakit geçirmektedir. Bu açıdan, baba karakterinin, kamusal alanla bağlantılı bir mesleği olduğu anlaşılabilir. Ancak işini uzaktan da yürütebilen, evin salonunu ofis şeklinde kullanan, çalışan bir baba şeklinde simgeleştirilmiştir. Bununla beraber anne de babaya hizmet eder bir şekilde figürleştirilmiştir ve görselde de görülebileceği gibi anne masa başında bilgisayarıyla vakit geçiren babaya kahve hazırlayıp, götürmektedir. Dahası baba karakteri çalışırken, evdeki anne olan kadın, babanın konforunu sağlamakla yükümlü olarak karakterize edilmiştir.

Görsel 12: Çalışan Baba

Diğer taraftan oyunda babanın bahçede anneye oynadığı bir kesit vardır. Burada anne karakterinin, babayla oynama görevi vardır, bu talimatlar arasında da yer almaktadır.

Görsel 13: Top oynayan baba

Bu da annenin aile içinde çalışan babayı evde stresten uzaklaştırma, rahatlatma, gibi bir misyonu varmış algısı yaratmaktadır ve anne karakteri ev içerisinde kocayı memnun eder şekilde simüle edilmiştir. Salonda masa başında bilgisayarla meşguliyeti ve top oynama dışında baba figürünün karakterize edildiği bir alan bulunmamaktadır. Bu doğrultuda baba karakteri, bir yandan ev işleri ve çocuk bakımında etkisiz bir özne, diğer yandan evde hizmet bekleyen bir baba figürü olarak temsil edilmektedir. Bu temsiliyet “eve ekmek getiren” “geleneksel babalık” modeli ile benzerlik göstermektedir. Anneyi temsil eden figür, aile içerisinde, eşin konforunu sağlama da dahil olmak üzere tüm ücretsiz bakım emeğini karşılar şekilde gösterilirken baba karakterinin, ev işlerine ve bakım emeğine katılım sağlamayan biçimde resmedilmesi, oyunda cinsiyetçi iş bölümünün yeniden üretildiği yönündeki bulguları desteklemektedir.

Böylece oyundaki baba modeli, son yıllarda çeşitli çalışmalarda tartışılan bebek veya çocuk bakımında sorumluluk almak isteyen, bakım işine katılım sağlamaya çalışan ‘yeni babalık’ modelinin aksini oluşturmaktadır. Hatta besleme, banyo yaptırma, bez değiştirme gibi daha zorlu görev olarak kabul edilen sorumluluklar yerine en azından çocuklarıyla oyun oynayan babalık modelinin varlığını dile getiren çalışmalar vardır (Aktaran Zeybekoğlu, 2013; Rustia & Abbott, 1990). Ancak bu dijital oyunda çocukla oyun oynayan kişinin yine anne karakterinin olduğu görülebilmektedir. Buna göre Mother Simulator: Family Life dijital oyununda annelik ve babalık temsilleri üzerinden ev işleri ve bakım işlerinin eşit bir şekilde yürütülmediği görülebilmekte ve cinsiyet eşitsizliğinin yeniden üretildiği anlaşılabilmektedir.

3.4. Yoğun Anneliğin ve Toplumsal Cinsiyet Normlarının Dijital Oyunlar Yoluyla Pekiştirilmesi, “Anne Olmayı Öğrendim!”

Oyunun tanıtım veya hakkında kısmının devamında anneliğin ne ile ilgili olduğu ve anne sorumluluklarının neler olduğuna dair ifadeler de yer almaktadır: “Annelik, varlığından haberdar olmadığımız güçleri öğrenmekle ilgilidir. Günlük anne ve baba işleri nelerdir? Öğrenmek için Mother Simulatör oynayın! Çoklu görev yapan bir anne olun-banyo, uyku ve beslenme zamanını atlamayın. Hak ettiğiniz ödülleri almak için günlük gerçek anne ve ev hanımı görevlerinizi yapın. Hayalinizdeki eve iyi bakın! Bir ev hanımı bütün gün ne yapar? Ev temizliği, yemek pişirme, çamaşır yıkama, alışveriş, bahçe işleri ve evcil hayvanla yürüyüş. Evde temizliği koruyun: mevcut ihtiyaçlara göre alanı temizleyin, yenileyin, değiştirin...” (Google Play, 2023).

Böylece oyunun hakkında kısmında dahi dijital oyunun bir annelik öğretisi üzerine kurulu olduğu anlaşılabilmektedir. Nitekim daha önceki bölümlerde belirtildiği üzere temsil edilen annelik ‘yoğun’ bir anneliktir. Öte taraftan ataerkil kültürel yapıda var olan, babanın ev işlerine ve çocuk bakımına katılım göstermediği geleneksel cinsiyetçi iş bölümü yansıtılmaktadır. Bu anlamda bu oyun içerisinde ‘yoğun’ anneliğin ve toplumsal normlara göre belirlenmiş cinsiyetçi iş bölümünün pekiştirme ihtimalinin olduğunu belirtmek gerekir. Destekleyici veri olarak oyuncu yorumlarına bakıldığında, annelikle ilgili düşünce ve hislerine dair açıklamalarda bulunan kullanıcılara da rastlanılmıştır⁵:

Örneğin oyuna dört yıldız veren bir oyuncu “Arkadaşlar oyun güzel insan kendini gerçek bir anne gibi hissediyor ama bir yıldızı kırdım çünkü bebeğe emziğini veriyorum, sütünü içiriyorum, altını da alıyorum ama sürekli ağlıyor...” ifadelerinde bulunmuştur. Yine dört puanlandırma yapan başka bir oyuncunun “Bu oyun sayesinde kendimi gerçek bir anne gibi hissettim. Bence oyun çok güzel” şeklinde bir yorum yaptığı görülmüştür. Oyunun mükemmel olduğunu yazan başka bir kullanıcı “Yapanın eline sağlık şimdiden anne olmayı öğrendim valla...” biçiminde bir yorum bırakmıştır. Çocuk yaşta olduğunu belirten bir başka oyuncu “Bu oyunu tavsiye ederim. Gerçekten çok ama çok güzel anne gibi oldum ama daha yedi buçuk yaşındayım” şeklinde belirtmiştir. Bir başka oyuncu: “Oyun çok güzel gerçek bir anne

⁵ Tüm ifadeler Google Play’de yer alan Mother Simulator: Family Life oyununun altında yer alan yorumlardan alıntılanmıştır.

sandım kendi mi bebeğin saçını felan da değiştiriyoruz gözünü ten rengini çok güzel beş yıldız verdim”. Bir diğeri ise: “Yaa kendimi bu yaşımda anne gibi hissettim ve daha 11 yaşındayım gerçekten çok gerçekçi mesela bir kız çocuğum geliyor onun böyle saçını tarıyorum falan çok güzel...” biçiminde düşüncelerini dile getirmiştir. Bir diğeri ise “Oyun çok güzel yani şu bakımdan çok güzel, ev işlerinin nasıl yapıldığını öğreniyorlar...” şeklinde ifade etmiştir. Bir başkası, “Mother Simulator da çocuk bakıyoruz.... Ben altı yaşında oynuyordum şimdi dokuz yaşındayım” diye belirtmiştir. Nitekim “kendimi anne gibi hissettim” ifadesinin yer aldığı daha birçok yorum bulunmaktadır.

Söz konusu kullanıcı yorumları dışında anneliği ve toplumsal cinsiyet normlarını eleştiren söylemlere veya ifadelerle rastlanılmamıştır. Böylece Onay ve Kıyılıoğlu'nun da savunduğu gibi; çocuklar tarafından “saatlerce aralıksız oynanan”, “oyuncuyu teknolojik imkânlar sayesinde oyunun bir parçası haline getiren dijital oyunlar”, oyunların içeriğine göre mesajlar iletmektedir. Oynadıkları zaman dilimlerinde çeşitli mesajlarla karşı karşıya kalan çocuklar veya gençler oyunlardaki mesajları veya iletileri kolayca içselleştirebilmektedirler. Nasıl ki şiddet içerikli oyunları oynayan bireyler, şiddeti normalleştirerek saldırgan davranışlarda bulunmaktadırlar benzer bir şekilde toplumsal cinsiyet eşitliğini normalleştiren birtakım oyunları oynayan bireylerin düşüncelerini ve davranış pratiklerini buna göre belirleme olasılığı bulunmaktadır (2021: 985). Böylece kullanıcıların yorumlarından da anlaşılacağı üzere Mother Simulator: Family Life dijital oyununun, ataerkil toplumlarda var olan ‘yoğun’ annelik ideolojisini ve toplumsal cinsiyet ideolojini, diğer konvansiyonel veya sosyal medya araçlarında olduğu gibi, pekiştirmede ve özellikle de toplumsallaşma sürecindeki çocuklara öğretmede etkili bir yönü bulunduğunu söylemek mümkündür.

4. TARTIŞMA

Örnekleme Mother Simulator: Family Life adlı dijital oyun olarak belirlenen anneliğin dijital oyunlardaki temsiliyetinin ortaya konulmaya çalışıldığı, babalık temsiliyetinin izlerinin sürüldüğü ve toplumsal cinsiyet normlarının nasıl yeniden üretildiğinin anlaşılmasına çalışıldığı bu çalışmada bir aile simüle edilmektedir ve bir evcil hayvanları bulunan bu dört kişilik aile, evin tasarımı, ailenin yapısı gibi nitelikleri nedeniyle Amerikan orta/üst orta sınıf ideal ailesini yansıtmaktadır. Buna göre oyunda Özbay'm da tanımında yer verdiği, anne baba ve iki çocuktan oluşan mutlu batılı/modern, heteroseksüel bir çekirdek aile yapısında olan ideal aile modelinin temsiliyeti görülebilmektedir (2013: 109-110). Oyunun ana karakteri anne ise ideal annelik tartışmalarında da yer aldığı gibi (Cummins & Brannon 2022: 126) beyaz, orta sınıf, heteroseksüel ideal bir ailede yaşayan, herhangi bir engeli olmayan, yoğun bir şekilde annelik pratiklerini yerine getiren, kendi ihtiyaçlarını geri plana atan bir anne modeli olarak temsil edilmektedir. Dahası, evdeki süpürme, bahçe işleri, evcil hayvan besleme, misafir ağırlama, kocaya hizmet etme gibi tüm işleri ve çocuğunun saçını yapma, sütünü içmesini sağlama, bebeğinin beslenme, uyku, banyo vb. gibi bakım ihtiyaçlarını da tek başına karşılamaya çalışır bir biçimde ve sürekli ev ve çocuklarla ilişkili olarak tasvir edilmesiyle, aynı zamanda sadece enerji almak için ve

çok temel ihtiyaçlarını yerine getirmek dışında, arzu ve isteklerini yerine getirecek bir aktivitede bulunamamasıyla, anne karakteri, teorik çerçevede ve bulgular kısmında da yer alan çocuk merkezli tam zamanlı annelik (Badinter, 2011) ve yoğun annelik pratiklerini yerine getiren ideal bir annelik modeli ile (Hays, 1996; Lupton, 2000; March & Miall, 2006; Lee, 2008; Arandell, 2000; Cummins & Brannon 2022) benzeşmektedir.

Öte taraftan mekânsal olarak oyunun kurgusunun evde geçmesi, ev içerisinde kadının eyleyici konumda olması, Flanagan'ın (2003) The Sims oyunu ile ilgili değerlendirmelerini içeren çalışmasında da olduğu gibi, evin kadımsılaştırılmış şekilde resmedildiğini göstermektedir. Bu anlamda bu oyun, kadının annelik görevleri dışında evi mükemmelleştirme konusunda bir aktör olduğu ve mükemmelleştirme için daha fazla zaman harcaması gerektiği düşünce yapısını yeniden üretmede rol oynamaktadır.

Aynı zamanda Mother Simulator: Family Life oyunundaki anne karakteri, literatürde bir kısım çalışmalarda da tartışıldığı gibi büyücü, cadı, ideal beden algısı, cinsellik, şehvetle ilişkili olarak temsil edilmemiş (Dündar, 2014; Gee, 2013; Kan, 2012) daha önce de belirtildiği üzere başka bazı dijital oyunlarda da görülebileceği üzere (Flanagan, 2003; Soner, 2017) ev eksenli işlerle ilişkili olarak karakterize edilmiştir. Hatta bulgular kısmında da betimlendiği üzere anne karakterinin bedeni yoktur, bedensizleştirilmiştir. Sadece elleri ile tüm işleri yapmaktadır. Bu annenin görünmezliği, sembolik olarak, “görünmez emek” kavramı ile ilişkilendirilebilir. Kadınların görünmez emeği, kapitalizmin beraberinde getirdiği kamusal ve özel alan ayrımıyla derinleşen cinsiyetçi iş bölümü ile ilgili bir emek türüdür. Ataerkil kültür ve kapitalist ilişki dinamikleri ile beraber ev eksenli işler, kadının doğasında var olduğu ve kadın biyolojisinin bir gerekliliği olarak kabul edilmiştir. Bu düşünce sistemi ile beraber kadının ev eksenli işleri doğallaştırılmıştır. Ev eksenli işlerin kadın biyolojisinin gerekliliği olarak düşünülmesine ek olarak kadının ev içerisindeki emeğinin “sevgi”yle ilişkilendirilmesi ve emeğine karşılık kadına hiçbir ücret ödenmemesi, kadın emeğini görünmez kılmaktadır (Acar-Savran & Demiryontan, 2012; Acar-Savran, 2013). Bu hem kadının emeğini hem de kadının kendisini değersizleştiren bir duruma da işaret etmektedir. Ataerkil kültürel yapının hâkim olduğu toplumlarda kadınlar bir yandan değersizleştirilirlerken öte taraftan annelik kimliği üzerinden kutsallaştırılmaktadırlar. Bununla beraber annelerden toplumun ahlaki normlarına uygun davranması ve makbul kadınlık sınırları içerisinde hareket etmesi beklenir. Bu durum, toplumsal gerçeklikteki “anneliğin kutsallaştırılması” ve “makbul kadınlık” durumlarının dijital oyunlarda yansıma bulduğunu dolayısıyla dijital oyundaki anne karakterinin cinselliğini ön plana çıkartacak bir şekilde karakterize edilmemiş olabileceğini akla getirmektedir.

Baba karakterinin ise masada bilgisayarla meşguliyeti, hem “uzaktan çalışan” meslek sahibi bir erkek imajını vermekte hem de erkeklerin teknolojiye hâkim olduğu toplumsal kalıp yargıları yinelemektedir. Nitekim bu durum kadınların teknoloji kullanımında yeterli donanıma sahip olmadığı; erkeklerin ise teknoloji kullanımında hâkim olduğu ataerkil ideolojiyle örtüşmekle beraber, Kan'ın analiz ettiği Nasrettin

oyunundaki erkek karakterin teknolojiyi kullanması ve teknolojiye yatkın olarak temsil edildiği cinsiyetçi yaklaşımla benzerlik göstermektedir (Kan, 2012: 55). Baba karakterinin ev içerisinde bilgisayar başında vakit geçiriyor ve top oynuyor biçimdeki temsiliyetinin dışında ev işlerinde ve çocukların bakımı, çocuklarla ilgilenme, çocuklarla oyun oynama gibi herhangi bir pratiği yerine getirmiyor şekilde karakterize edilmiş olması babalığın değiştiği, babaların ev işlerine ve bakım emeğine katılımlarının arttığı ve duygusal yakınlık gösterme potansiyeli ve isteklerinin arttığı ile ilgili literatürün aksine (Marsiglio & Roy, 2012; Segal, 1992) ‘geleneksel babalık’ modeli (Thébaud & Pedulla 2016) ile imgeleştirildiği görülebilmektedir. Böylece birçok toplumsal değişime rağmen bazı araştırmacıların iddia ettiği üzere annelerin hala ev, ev işleri ve çocuk bakımında birincil sorumlu olduğu (Lupton, 2000; Larossa, 1988; Rustia & Abbott, 1990) düşüncesinin dijital oyunlardaki anne ve baba karakterleri üzerinden sembolikleştirildiğini ifade etmek mümkündür. Ancak daha önce de ifade edildiği üzere dijital oyun verileri incelendiğinde, sadece kadınların ev içi emek ve bakım emeğini yerine getirmesinin ötesinde ‘en iyi’, ‘ideal’, ‘yoğun’ bir şekilde annelik pratiklerini gerçekleştirmesini içeren, son yıllardaki annelik tartışmalarında önemli bir kavram olan ‘yoğun annelik’ temsiliyetini gözlemlemek mümkün olmaktadır. Oyun içindeki baba karakterinin konumu da bu ‘ideal’ ve ‘yoğun’ annelik temsiliyetine ilişkin bulguları güçlendirmektedir. Kullanıcıların, Google Play’deki anne gibi hissettiklerine dair yorumları dile getirmeleri ise literatürde de yer aldığı üzere (Onay & Kıyılıoğlu, 2021: 957) dijital oyunların bir öğreticilik ve toplumsallaşma misyonu üstlendiğini ve ‘ideal’ ve ‘yoğun’ annelik kurgusunun, kullanıcılar tarafından benimsendiğini göstermektedir. Ek olarak diğer medya platformlarında anneliğin yoğun annelik ideolojisi çerçevesinde temsil edildiği ve yeniden üretildiğini (Burç, 2015; Chen, 2013; Green, 2010; Hallstein, 2010; Johnston & Swanson, 2003; Meşe, 2018; Micheal & Douglas, 2014; Trevino, 2010) iddia eden çalışmalara benzer bir biçimde dijital oyunlarda da yoğun annelik ideolojisinin yeniden üretildiği ile karşılaştırılması mümkün olmaktadır.

Bu nedenle ifade edilebilir ki oyundaki anne ve babanın aile içindeki konumu cinsiyetlendirilmiş bir şekilde temsil edilmektedir. Kadının ev ve bakım emeğini yerine getiriyor, komşuluk ilişkileriyle ilgileniyor, kocasına hizmet ediyor gibi; babanın ise evden çalışıyor ve evin bir bölümünü ofis olarak kullanıyor şekilde tasvir edilmesi, ev içerisindeki geleneksel cinsiyetçi rollerin yeniden üretildiğini göstermektedir. En nihayetinde bazı araştırmalarda olduğu gibi toplumsal cinsiyet normlarını aşındırma veya farkındalık oluşturma (Frasca, 2001) veya aile içindeki toplumsal cinsiyet normlarını ters yüz edebilecek alternatif oyun kurgularına (Frasca, 2001; Nutt & Raiton, 2003) dair durumlar bu oyunda gözlemlenmemiştir. Toplumsal cinsiyet normlarının dijital oyunlar aracılığıyla yeniden üretildiği sonucuna varılan çalışmalara (Dündar, 2014; Hayes, 2005; Kan, 2012; Schott & Horrell, 2000) paralel bulgular elde edilmiştir.

SONUÇ

Mother Simulator: Family Life oyunu üzerinden anneliğin ve toplumsal cinsiyet normlarının nasıl yeniden üretildiğini, babalığın nasıl temsil edildiğini inceleyen bu

çalışmada da toplumsal cinsiyet meselesinin bir yönünü oluşturan anneliğin ‘ideal bir aile’ içindeki ‘ideal’ ve ‘yoğun’ annelik olarak temsil edildiği tespit edilmiştir. Oyunda anne karakterin mutlu bir aile için çocukların tüm bakımını üstlendiği bebeğin banyosu, beslenmesi, bezini değiştirme, bebekle oyun oynama, kız çocuğuna süt verme, onun saçlarını yapma, buna ek olarak ev işlerini üstlenme, kocasının ihtiyaçlarını, karşılama, misafir ağırlama, evcil hayvanı besleme gibi hane içinde 7/24 meşgul bir ‘yoğun annelik’ ve tam mesai annelik’ modelinin tasvir edildiği sonucuna ulaşılmıştır. Baba karakterinin ise ev işine ve çocuk bakımına katkı sağlamayan ‘geleneksel baba’ rolü ile tasvir edildiği ortaya çıkmıştır. Bu durumda hem ‘ideal’ ve ‘yoğun annelik’ dijital oyunlarda yeniden üretilirken, anne karakterinin temsil ettiği ideal ve yoğun annelikle birlikte cinsiyetçi iş bölümü, toplumsal cinsiyet normları da yeniden üretilmektedir. Ayrıca bazı oyun kullanıcıları tarafından Google Play’e yazılan yorumlarda “anneliği öğrendim” “anne gibi hissettim” ve benzeri ifadelere rastlanması, çocukların dijital oyunlarda maruz kaldığı cinsiyetçi sembol, imge, karakter ve anlamların kullanıcılar özellikle de çocuklar üzerinde “toplumsal cinsiyet toplumsallaşmasına” neden olduğunu göstermektedir. Böylece toplumsal cinsiyet eşitsizliğini öğrenmede dijital oyunların etkili bir yönü olduğu sonucuna da ulaşılmıştır.

REPRESENTATION OF MOTHERHOOD-FATHERHOOD AND GENDER ISSUES IN DIGITAL GAMES: *MOTHER SIMULATOR: FAMILY LIFE* EXAMPLE

1. INTRODUCTION

Developments in the field of technology and internet have caused a change in the form of games played by young people and children. Instead of traditional face-to-face games, digital games are now preferred. However, beyond entertainment, as De Castell and Jenson (2003: 651) say, digital games are a model for the formation of everyday life and subjectivity. According to Delamere and Shaw (2008: 280- 281), digital games are not leisure activities that are somehow separate from the social world. On the contrary, they state that games cannot be independent from the social phenomena such as race, class and gender of the culture in which they exist and that these social phenomena will be reconstructed through games. Moreover, there are studies showing that gender inequalities are embedded in digital games (Onay & Kıyılıoğlu, 2021: 957). In this regard, the game preferences of girls and boys, the gendered position and qualities of the characters in digital games, and the game preferences of girls and boys reproduce gender inequality. However, there are no studies on the representation of motherhood in digital games, which constitute one aspect of gender. However, it is known that the representation of ideal or intense motherhood, on which today's motherhood discussions are focused, is reproduced through different media tools. For this reason, it is necessary to examine how it is reproduced in digital games, which constitute the missing part of motherhood representation.

2. METHODS

The main purpose of this research is to reveal how motherhood is represented in digital games and how it is reproduced through new media. In addition to this, the representation of fatherhood in the game in contrast to the position of the mother will also be traced. Finally, it will be revealed how gender norms in relation to motherhood are reproduced in digital games. In this context, as an example, the game “Mother Simulator: Family Life,” belonging to the American company Skytec Games, has been chosen. For this reason, the descriptive analysis method was deemed appropriate to analyse the findings of this study, and the digital game material was first examined in detail for descriptive analysis. From this point of view, in order to reach more data, the introductory parts of the game, the trailer, various visuals of the game, as well as user comments were subjected to in-depth analysis, coding was created and themes were created based on the codes.

3. RESULTS

In the digital game selected as a sample, there is an image of a heterosexual ideal family consisting of a mother and father and two children. The mother in the game is characterised as a figure who constantly cares for the baby, childcare, housework, meets the needs of her husband, takes care of her guests, feeds her pet. She is portrayed as a subject who performs housework and care labour. The mother is present in every area of the house. Users receive points as they perform their motherly tasks. Although the main purpose of the research was to reveal how motherhood was represented, it was also possible to examine the representation of the father character. The father is characterised as an entity that has no relation with domestic responsibility. However, his presence can be seen only in two places in the play. The first one is depicted in the living room while he is busy with the computer. Here he asks for coffee from the mother. On the other hand, he is pictured playing ball in the garden. Here he is waiting for the mother character to throw a ball to him. On the other hand, when we look at the comments of the users about the game, it is seen that I learnt motherhood, I felt like a mother.

4. DISCUSSION

Mother Simulator: Family Life, the mother is represented not only as a caring subject, but also as a model of a mother in an ideal white, middle class, heterosexual family, without any disability, fulfilling intensive mothering practices and putting her own needs in the background, as it is also included in the discussions on ideal motherhood (Cummins & Brannon 2022: 126). The image of motherhood in the play is similar to child-centred full-time motherhood (Badinter, 2011) and an ideal model of motherhood that fulfills intensive motherhood practices (Hays, 1996; Lupton, 2000; March & Miall, 2006; Lee, 2008; Arandell, 2000; Cummins & Brannon 2022).

The fact that the father is characterised as not being involved in the activity can be seen that he is imagined with the traditional fatherhood model (Thébaud & Pedulla

2016), contrary to the literature (Marsiglio & Roy, 2012; Segal, 1992: 13) that fatherhood has changed, fathers' participation in housework and care labour has increased, and their potential and willingness to show emotional closeness has increased. Ultimately, as in some studies, the idea of eroding gender norms or providing consciousness (Frasca, 2001) or alternative game fictions that can invert gender norms within the family similar to some digital games (Frasca, 2001; Nutt & Railton, 2003) were not encountered in this game, on the contrary, similar findings and results were obtained with the studies (Hayes, 2005; Kan, 2012; Dünder, 2014; Schott & Horrell, 2000) in which gender norms were reproduced with digital games through ideal and intensive motherhood representation.

CONCLUSION

In order to reveal how motherhood is represented in digital games and to trace the representation of the father and to examine the reproduction of gender norms, Mother Simulator: Family Life digital game, it was concluded that ideal and intensive motherhood is represented and produced in digital games. In addition, it has been determined that traditional fatherhood is reproduced by characterizing fathers as a father who does not contribute to housework and care labour and does not take care of their children. At the same time, it was revealed that gender inequality was reproduced through mother and father characters. In addition, it has been revealed that digital games have an aspect such as influencing children, and the comments of the children who play the game show that they adopt the motherhood model represented.

KAYNAKÇA

- Acar-Savran, G. (2013). *Beden Emek Tarih*. İstanbul: Pusula Yayıncılık.
- Acar-Savran, G. & Demiryontan, N. (Ed.). (2012). *Kadının Görünmeyen Emegi*. İstanbul: Yordam Yayıncılık.
- Arda, Ü., Kaya, R. & Çakır, V. O. (2021). Serbest Zaman Etkinliği Olarak Dijital Oyunlar ve Toplumsal Cinsiyet. *OPUS International Journal of Society Researches*, 17(38), 5791-5818.
- Arendell, T. (2000). Conceiving and Investigating Motherhood: The Decade's Scholarship. *Journal of Marriage and The Family*, 62 (November), 1192–1207.
- Badinter, E. (2011). *Kadınlık mı? Annelik mi?* A. Ekmekçi (Çev.), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bozkurt, A. (2014). Homo Ludens: Dijital Oyunlar ve Eğitim. *Eğitim Teknolojileri Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 1-18.
- Burç, P. E. (2015). Popüler Kültür ve Annelik: Anneliğin Farklı Görünümleri. *Hacettepe Üniversitesi Sosyolojik Araştırmalar E-Dergisi*, Erişim: 7 Temmuz 2023, <http://www.sdergi.hacettepe.edu.tr/makaleler/Pinar-Ezgi-Burc-4Eylul2015.pdf>.
- Büyükbaykal, C. I. & Cansabuncu, İ. A. (2020). Türkiye’de Yeni Medya Ortamı ve Dijital Oyun Olgusu. *Yeni Medya Elektronik Dergi*, 4(1), 1-9.
- Can, G. (2003). *Perceptions Of Prospective Computer Teachers Toward The Use of*

- Computer Games with Educational Features in Education.* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Middle East Technical University, Ankara.
- Cassell, J., & Jenkins, H. (Eds.). (2000). *From Barbie® to Mortal Kombat: Gender and Computer Games*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Chen, G. M. (2013). Don't Call Me That: A Techno- Feminist Critique of the Term Mommy Blogger, *Mass Communication and Society*, 16(4), 510-532.
- Creswell, J. W. (2017). *Araştırma Deseni Nitel, Nicel ve Karma Yöntem Yaklaşımları*. S.B. Demir (Çev. Ed.), Ankara: Eğiten Kitap.
- Cummins, M. W., & Brannon, G. E. (2022). Mothering in A Pandemic: Navigating Care Work, Intensive Motherhood, and COVID-19. *Gender issues*, 39(2), 123-141.
- De Castell, S., & Jenson, J. (2003). Serious Play. *Journal of Curriculum Studies*, 35(6), 649-665.
- Demirbaş, Y. (2015). Dijital Oyunlara “Oyun Türü” Yaklaşımlarının Sorunları: “Platform Oyunları” Türü Örneği. *Selçuk İletişim*, 9(1), 363-387.
- Dinçer, Ç., Demiriz, S., & Ergül, A. (2017). Okul Öncesi Dönem Çocukları (36–72 Ay) İçin Özbakım Becerileri Ölçeği-Öğretmen Formu'nun Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 45(45), 59-78.
- Durdu, P., Tüfekçi, A. & Çağıltay, K. (2005). Üniversite Öğrencilerinin Bilgisayar Oyunu Oynama Alışkanlıkları ve Oyun Tercihleri: ODTÜ ve Gazi Üniversitesi Öğrencileri Arasında Karşılaştırmalı Bir Çalışma. *Eurasian Journal of Educational Research*. 19, 66-76.
- Dündar, G. (2014). Dijital Oyunlarda Toplumsal Cinsiyet İnşası: Warrior Of Nemesis Örneği. 3. *Uluslararası İletişim Öğrencileri Sempozyumu*, 26-27 Ekim 2015, İzmir.
- Flanagan, M. (2003). SIMple & Personal: Domestic Space &The Sims. *MelbourneDAC*
- Frasca, G. (2001). Rethinking Agency And Immersion: Video Games As A Means of Consciousness-Raising. *Digital Creativity*, 12(3), 167-174.
- Delamere, F. M. & Shaw, S. M. (2008). “They See It As A Guy’s Game”: The Politics of Gender in Digital Games, *Leisure/Loisir*, 32(2), 279-302.
- Gee, J. P. (2003). *What Videogames Have to Teach Us About Learning and Literacy*, New York: Palgrave Publications.
- Güder, Y. S. & Alabay, E. (2016). 3-6 Yaş Arasındaki Çocukların Oyuncak Tercihlerinin Toplumsal Cinsiyet Bağlamında İncelenmesi. *Ahi Evren Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2(17), 91-111.
- Green, F. J. (2010). Intensive Mothering. A. O'Reilly (Ed.) *Encyclopedia of Motherhood* içinde (s .101-103) Los Angeles, London, New Delhi, Singapore: Sage Publications
- Hallstein, L. O. (2010). New Momism, A. O'Reilly (Ed.), *Encyclopedia of Motherhood* içinde (s. 914-916) Los Angeles, London, New Delhi, Singapore: Sage Publications
- Hayes, E. (2005). Women, Video Gaming and Learning: Beyond Stereotypes. *Tech Trends*, 49, 23–28.

- Hays, S. (1996). *The Cultural Contradictions of Motherhood*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Johnston, D. & Swanson, D. (2003) Invisible Mothers: A Content Analysis of Motherhood Ideologies and Myths in Magazines, *Sex Roles*, 49(1-2), 21-33.
- Kafai, Y. B., Heeter, C., Denner, J., & Sun, J. Y. (Eds.). (2011). *Beyond Barbie and Mortal Kombat: New Perspectives on Gender and Gaming*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Kan, D. (2012). Yeni Medya Aracı Bilgisayar Oyunlarında Toplumsal Cinsiyetin İnşası. *The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication*, 2(4), 52-60.
- Karahisar, T. (2014). İnternette Çocukları Bekleyen Riskler ve Medya Okuryazarlığı. *The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication*, 4(4), 82-95.
- Lee, E. J. (2008). Living with Risk in the Age of 'Intensive Motherhood': Maternal Identity and Infant Feeding. *Health, Risk & Society*, 10(5): 467-77.
- Lupton, D. (2000). 'A Love/Hate Relationship': The Ideals and Experiences of First-Time Mothers. *Journal of Sociology*, 36(1): 50-64.
- March, K., & Miall, C. E. (2006). Reinforcing the Motherhood Ideal: Public Perceptions of Biological Mothers Who Make An Adoption Plan. *Canadian Review of Sociology*, 43(4), 367-386.
- Marsiglio, W., & Roy, K. (2012). *Nurturing Dads: Social Initiatives beyond the Wallet*. New York: Russell Sage Foundation.
- Mercan, Z., & Şahin, F. T. (2017). Babalık Rolü ve Babalık Rolü Algısı. *Uluslararası Erken Çocukluk Eğitimi Çalışmaları Dergisi*, 2(2), 1-10.
- Meşe, İ. (2018). Bir Sorunsal Olarak Popüler Yayınlarda "İdeal Annelik" Kurgusu. *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 41-42. Sayı: Kadın, 93-111
- Michaels, M. W. & Douglas, S. J. (2004). *The Mommy Myth: The Idealization of Motherhood and How it Has Undermined Women*. Newyork: Free Press
- Nutt, D., & Railton, D. (2003). The Sims: Real Life As Genre. *Information Communication & Society*, 6(4), 577-592.
- O'Brien Hallstein, D. L. (2008). Silences and Choice: The Legacies of White Second Wave Feminism in the New Professoriate. *Women's Studies in Communication*, 31(2), 143-150.
- Onay, C. Z., & Kıyılıoğlu, L. (2021). Dijital Oyunlarda Kadın ve Erkek Temsilinin Toplumsal Cinsiyet İşaretleri Bağlamında Değerlendirilmesi. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(41), 955-993.
- Özbay, F. (2013). Demografik Dönüşüm Sürecinde İktidar, Kadın ve Aile. N. Boztekin (Ed.), *Başka Bir Aile Anlayışı Mümkün Mü?* içinde (s.106-112), İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Pala, F. K. & Erdem, M. (2011). Dijital Oyun Tercih ve Oyun Tercih Nedeni ile Cinsiyet, Sınıf Düzeyi ve Öğrenme Stili Arasındaki İlişkiler Üzerine Bir Çalışma. *Journal of Kırşehir Education Faculty*, 12(2), 53-71.
- Rustia, J. & Abbott, D. A. (1990). Predicting Paternal Role Enactment. *Western Journal of Nursing Research*. 12(2), 145-160.
- Schott, G. & Horrell, K. 2000. Girl Gamers and Their Relationship with The Gaming Culture. *Convergence*, 6(4): 36-53.

- Soner, T. (2017). Dijital Çocuk Oyunları ve Toplumsal Cinsiyet: Gerçeklikten Sanala Kırılmayan Kalıplar. Erişim: 10 Temmuz 2023, <https://dijitalmedyavecocuk.bilgi.edu.tr/2017/03/30/dijital-cocuk-oyunlari-ve-toplumsal-cinsiyet-gerceklikten-sanala-kirilamayan-kaliplar/>
- Taylan, H. H., Topal, M. & Ayas, T. (2018). Sakarya'daki Lise Öğrencilerinin Dijital Oyun Oynama Eğilimlerinin İncelenmesi. *Online Journal of Technology Addiction & Cyber Bullying*, 5(1), 53-68.
- Thébaud, S. & David S. P. (2016). Masculinity and the Stalled Revolution: How Gender Ideologies and Norms Shape Young Men's Responses to Work-Family Policies. *Gender & Society*, 30 (4), 590-617.
- Trevino, M. B. (2010). Technology and Motherhood, A. O'Reilly (Ed.) *Encyclopedia of Motherhood* içinde (s.1199-1200) Los Angeles, London, New Delhi, Singapore: Sage Publications.
- TÜİK (2021) Çocuklarda Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması, Erişim: 2 Temmuz 2023, 2021<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Cocuklarda-Bilisim-Teknolojileri-Kullanim-Arastirmasi-2021-41132>
- Ünal, F. & Kök, E. E. (2015). 0-6 Yaş Çocuğu Olan Ebeveynlerin Babalık Rolüne İlişkin Görüşleri. *International Journal of Social Sciences And Education Research*. 1(4), 1142-1153
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2011). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Zeybekoğlu, Ö. (2013). Günümüzde Erkeklerin Gözünden Babalık ve Aile. *Mediterranean Journal of Humanities*, 3(2), 297-32

KATKI ORANI / CONTRIBUTION RATE	AÇIKLAMA / EXPLANATION	KATKIDA BULUNANLAR / CONTRIBUTORS
Fikir veya Kavram / <i>Idea or Notion</i>	Araştırma hipotezini veya fikrini oluşturmak / <i>Form the research hypothesis or idea</i>	Sibel EZGİN AĞILLI
Tasarım / <i>Design</i>	Yöntemi, ölçeği ve deseni tasarlamak / <i>Designing method, scale and pattern</i>	Sibel EZGİN AĞILLI
Veri Toplama ve İşleme / <i>Data Collecting and Processing</i>	Verileri toplamak, düzenlenmek ve raporlamak / <i>Collecting, organizing and reporting data</i>	Sibel EZGİN AĞILLI
Tartışma ve Yorum / <i>Discussion and Interpretation</i>	Bulguların değerlendirilmesinde ve sonuçlandırılmasında sorumluluk almak / <i>Taking responsibility in evaluating and finalizing the findings</i>	Sibel EZGİN AĞILLI
Literatür Taraması / <i>Literature Review</i>	Çalışma için gerekli literatürü taramak / <i>Review the literature required for the study</i>	Sibel EZGİN AĞILLI

-ARAŞTIRMA MAKALESİ-

**TÜRKİYE’NİN NARENCİYE SEKTÖRÜNDE KARŞILAŞTIRMALI
REKABET GÜCÜ¹**

Serdar ÖZÖZEN²

Öz

Narenciye, portakal, limon, mandalina, greyfurt gibi ekonomik değeri yüksek meyve türlerini içine alan ürün grubudur. Bu ürün grubu aynı zamanda, turunçgiller olarak da isimlendirilmektedir. Narenciye ürünleri çeşitli alanlarda kullanılmaktadır. Bu ürünler, portakal, mandalina, limon ve greyfurt, taze olarak tüketildiği gibi, taze meyve suları haline getirilerek de tüketilmektedir. Gıda endüstrisi, çeşitli gıda ürünlerine tat, aroma ve katkı maddesi olarak narenciye ürünlerini kullanmaktadır. Narenciye esansiyel yağları parfümlerde, sabunlarda ve diğer kozmetik ürünlerde yaygın olarak kullanılmaktadır. Sağlık alanında C vitamini bakımından zengin oldukları için narenciye ürünleri, takviye ürünleri ve sağlık ürünlerinde kullanılmaktadır. Çok yönlü kullanım alanları, Türkiye'nin ekonomisi ve çeşitli endüstriler için narenciye ürünlerini değerli kılmaktadır. Narenciye, dünyada en fazla üretilen, tüketilen ve ekonomik değer açısından uluslararası meyve ticaretinde birinci sırada yer alan meyve grubudur. Türkiye narenciye ürünlerinin üretimi ve ihracatında dünyada sayılı ülkeler arasında bulunmaktadır. Dünyada en önemli narenciye ihracatı yapan ülkeler arasında Türkiye ilk 5'de yer almaktadır. Bu çalışmanın amacı, Türkiye'nin narenciye sektöründe rekabet gücünü karşılaştırmalı olarak analiz etmektir. Çalışma 2000-2020 dönemini kapsamaktadır. Sektörün rekabet gücünü belirlemek için Balassa'nın Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler (RCA) endeksi hesaplanmıştır. Çalışmada narenciye sektörü SITC 05711 Portakal, SITC 05712 Mandalina, SITC 05721 Limon ve SITC 05722 Greyfurt olmak üzere 4 alt ürün grubunu kapsamaktadır. Endeks sonuçlarına göre, Türkiye'nin narenciye sektöründe güçlü karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu tespit edilmiştir. Analiz sonuçları narenciye ihracatında Türkiye'nin başlıca rakiplerinin İspanya ve Güney Afrika olduğunu göstermiştir. Türkiye'nin Mandalina (SITC 05712), Limon (SITC 05721) ve Greyfurt (SITC 05722) alt ürün gruplarında güçlü bir karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu görülmüştür. Portakal alt ürün grubunda (SITC 05711) ise Türkiye'nin orta seviyede karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Narenciye Sektörü, Turunçgiller, Rekabet Gücü.

JEL Kodları: F10, F14.

Başvuru: 18.08.2023

Kabul: 09.10.2023

¹ Bu çalışma 5-6 Temmuz 2023 tarihleri arasında Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Konferansında sunulan bildirinin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş halidir.

² Dr, Bilimsel Araştırmacı, Bursa, Türkiye, serdarozen1905@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-5089-6069>.

TURKEY'S COMPARATIVE COMPETITIVENESS IN THE CITRUS SECTOR³

Abstract

Citrus is a product group that includes fruit types with high economic value such as oranges, lemons, mandarins and grapefruits. This product group is also called citrus fruits. Citrus fruit products are used in various fields. These products are consumed fresh as oranges, mandarins, lemons, and grapefruits or processed into fresh fruit juices. The food industry utilizes citrus fruits in the production of flavors, extracts, and additives for various food products. Citrus essential oils are prevalent in perfumes, soaps, and other cosmetic products. Furthermore, the medicinal and health sectors benefit from citrus fruits due to their high vitamin C content, which is commonly used in dietary supplements and health products. The multiple utilization of citrus fruit makes it valuable for both Turkey's economy and various industries. Citrus is the most produced and consumed fruit group in the world, and ranks first in international fruit trade in terms of economic value. Turkey is one of the world's leading countries in citrus production and exports. Turkey ranks in the top 5 among the most important citrus exporting countries in the world. The aim of this study is to analyze Turkey's competitiveness in the citrus sector comparatively. The study covers the period 2000-2020. Balassa's Revealed Comparative Advantage (RCA) index has been calculated to determine the competitiveness of the sector. In the study, citrus sector covers 4 sub-product groups as SITC 05711 Orange, SITC 05712 Mandarin, SITC 05721 Lemon and SITC 05722 Grapefruit. According to the index results, It has been observed that Turkey has a strong comparative advantage in the citrus sector. The results of the analysis show that Turkey's main competitors in citrus exports are Spain and South Africa. It has been observed that Turkey has a strong comparative advantage in Mandarin (SITC 05712), Lemon (SITC 05721) and Grapefruit (SITC 05722) sub-product groups. It has been found that Turkey has a moderate comparative advantage in Orange sub-product group (SITC 05711).

Keywords: *Citrus Sector, Citrus Fruits, Competitiveness.*

JEL Codes: *F10, F14.*

“Bu çalışma Araştırma ve Yayın Etiğine uygun olarak hazırlanmıştır.”

1. GİRİŞ

Türkiye, narenciye ürünlerinin üretim ve dış ticaretinde dünyada önemli bir konuma sahiptir. Yaş sebze ve meyve üretimi içinde yer alan narenciye ürünlerinin yaklaşık %37'si ihraç edilerek ekonomiye önemli döviz katkısı sağlanmaktadır (Ulusal Turunç Konseyi, 2016:5, Nazilli Ticaret Odası 2020:6).

³ The Extended English Summary is located the end of the Article

2020 yılı itibariyle en çok üretimi gerçekleştiren narenciye ürünleri sırasıyla mandalina, portakal, limon ve greyfurt olmuştur. Türkiye’de 2020 yılında yaklaşık 4,3 milyon ton narenciye üretilmiş olup, bu üretimin tamamına yakını Ege ve Akdeniz Bölgelerinde gerçekleşmiştir. Narenciye üretiminin yoğun olarak yapıldığı iller Muğla, Adana, Mersin, Hatay ve Osmaniye’dir. Türkiye’nin narenciye üretimi içinde mandalina üretiminin %84’ü, portakal üretiminin %85’i, limon üretiminin %93’ü, greyfurt üretiminin %96’sı Akdeniz Bölgesi’nde gerçekleştirilmiştir (TEPGE,2021:7).

Bu çalışma, Türkiye narenciye sektörünün rekabet gücünü 2000-2020 dönemi için dört alt ürün grubu bazında incelemeyi ve sektörün rekabet gücünü ayrıntılı bir şekilde ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda rekabet gücünü ölçmek için Balassa (1965)’nin Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler (RCA) endeksi kullanılmıştır. Endeks hesaplamalarından elde edilen bulgular ayrıntılı bir şekilde yorumlanmıştır.

Bu çalışmanın diğer çalışmalardan farkı, narenciye sektöründe yer alan dört alt ürün grubunda Türkiye’nin rekabet gücünü ortaya koyarken, sektör ihracatında öne çıkan ülkeler ile karşılaştırmalı bir şekilde rekabet gücünü ortaya koymasındır.

Çalışmada önce Türkiye narenciye sektörünün mevcut durumu üretim, tüketim, ihracat ve ithalat bağlamında analiz edilecek, dünya narenciye sektörü ana ürün ve alt ürün gruplarında öne çıkan ihracatçı ülkeler ve Türkiye’nin konumu dış ticaret açısından incelenecektir. Konuya ilişkin literatür taramasına yer verildikten sonra çalışmanın yöntemi ele alınacak ve elde edilen ampirik bulgular analiz edilecektir. Çalışmanın sonuç kısmında ise, sektörün rekabet gücünün hem sürdürülebilmesi hem de artırılmasına yönelik önerilere yer verilecektir.

1.1. Türkiye Narenciye Sektöründe Üretim ve Tüketim

2020 yılında Türkiye’nin narenciye sektöründe en fazla üretilen narenciye türü mandalina olmuştur. Narenciye üretiminin %36’sını mandalina, %31’ini portakal, %27’sini limon ve %5’ini ise greyfurt oluşturmuştur (Tablo 1).

Tablo 1. Narenciye Ürünleri Üretimi ve Tüketimi (Bin Ton)

Yıl	2019			2020		
	Üretim (Bin Ton)	Tüketim (Bin Ton)	Kişi Başına Tüketim (Kg)	Üretim (Bin Ton)	Tüketim (Bin Ton)	Kişi Başına Tüketim (Kg)
Portakal	1.700	1.025	12,3	1.334	823	9,8
Mandalina	1.400	547	6,6	1.586	643	7,7
Limon	950	478	5,7	1.189	488	5,8
Greyfurt	249	53	0,6	238	65	0,8
Narenciye Toplam	4.299	2.103	25,2	4.346	2.018	24,1

Kaynak: TÜİK veri tabanından derlenerek yazar tarafından oluşturulmuştur.

2020 yılı Türkiye narenciye tüketiminin ise %41'i portakal, %32'si mandalina, %24'ü limon ve %3'ü greyfurt türlerine aittir. Narenciye türleri içinde en fazla tüketilen ürün portakal olmuştur. Kişi başına narenciye tüketimi 24,1 kg, portakal tüketimi 9,8 kg, mandalina tüketimi 7,7 kg, limon tüketimi 5,8 kg ve greyfurt tüketimi 0,8 kg olarak gerçekleştirmiştir (Tablo 1).

1.2. Türkiye Narenciye Sektöründe İhracat ve İthalat

Türkiye'de 2020 yılında 940,8 milyon dolar narenciye ihracatı gerçekleşmiştir. Bu ihracatın %47'si mandalinaya, %29'u limona, %14'ü portakala ve %10'ü greyfurta aittir. 2019 ile 2020 yılları karşılaştırıldığında, hem narenciye toplam ihracatında hem narenciye alt ürün grupları ihracatında artış olduğu görülmektedir. 2020 yılı itibariyle narenciye toplam ihracat tutarı 1 milyar dolar sınırına yaklaşmıştır (Tablo 2).

Tablo 2. Türkiye'nin Narenciye İhracatı

ÜLKELER/ÇEŞİTLER	2019	2020	2020 Payı
NARENCİYE	(Bin USD)	(Bin USD)	Değer (%)
Mandalina	344.580	444.104	47
Limon	243.787	271.850	29
Portakal	92.026	132.820	14
Greyfurt	71.479	92.046	10
Narenciye Toplamı	751.872	940.821	100,0

Kaynak: Uncomtrade veri tabanından derlenerek yazar tarafından oluşturulmuştur.

Türkiye 2020 yılında 32,6 milyon dolar narenciye ithalatı gerçekleştirirken, ithalatta ilk sırayı %49'luk pay ile mandalinanın aldığı görülmektedir. Mandalinayı sırasıyla portakal (%44), limon (%5) ve greyfurt (%1) izlemektedir (Tablo 3).

Tablo 3. Türkiye'nin Narenciye İthalatı

ÜLKELER/ÇEŞİTLER	2019	2020	2020 Payı
NARENCİYE	(Bin USD)	(Bin USD)	Değer (%)
Mandalina	9.729	16.112	49
Portakal	10.870	14.396	44
Limon	1.645	1.716	5
Greyfurt	501	376	1
Narenciye Toplamı	22.745	32.599	100,0

Kaynak: Uncomtrade veri tabanından derlenerek yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 4. Türkiye Narenciye (Limon, Mandarin, Portakal, Greyfurt) İhracatında Öne Çıkan İlk 5 Ülke

	ÜLKELER/ÇEŞİTLER	2019	2020	2020 Payı
Sıralama	MANDALİNA	(Bin USD)	(Bin USD)	(%)
1	Rusya	187.912	251.071	57
2	Ukrayna	55.841	55.774	13
3	Irak	26.657	37.927	9
4	Sırbistan	7.952	13.992	3
5	Romanya	7.820	11.265	3
	Mandalina Toplam	344.580	444.104	100
	ÜLKELER/ÇEŞİTLER	2019	2020	2020 Payı
Sıralama	PORTAKAL	(Bin USD)	(Bin USD)	(%)
1	Rusya	38.596	64.837	49
2	Irak	19.022	21.094	16
3	Ukrayna	10.701	15.241	11
4	Romanya	3.400	3.671	3
5	Gürcistan	3.493	3.483	3
	Portakal Toplam	92.026	132.820	100
	ÜLKELER/ÇEŞİTLER	2019	2020	2020 Payı
Sıralama	LİMON	(Bin USD)	(Bin USD)	(%)
1	Rusya	65.064	76.832	28
2	Irak	29.447	46.916	17
3	Ukrayna	17.095	19.393	7
4	Romanya	17.988	18.005	7
5	Polonya	10.972	12.919	5
	Limon Toplam	243.787	271.850	100
	ÜLKELER/ÇEŞİTLER	2019	2020	2020 Payı
Sıralama	GREYFURT	(Bin USD)	(Bin USD)	(%)
1	Rusya	20.235	25.773	28
2	Polonya	8.098	11.755	13
3	Ukrayna	6.094	7.811	8
4	Romanya	6.764	6.880	7
5	Bulgaristan	4.866	5.506	6
	Greyfurt Toplam	71.479	92.046	100
	ÜLKELER/ÇEŞİTLER	2019	2020	2020 Payı
Sıralama	NARENCİYE	(Bin USD)	(Bin USD)	(%)
1	Rusya	311.807	418.513	44
2	Irak	76.133	107.744	11
3	Ukrayna	89.730	98.218	10
4	Romanya	35.971	39.820	4
5	Polonya	22.932	35.128	4
	Greyfurt Toplam	751.872	940.821	100

Kaynak: Uncomtrade veri tabanından derlenerek yazar tarafından oluşturulmuştur.

2020 yılı Türkiye narenciye ihracatında öne çıkan ülkeler incelendiğinde; mandalina ihracatında Rusya (%57), Ukrayna (%13) ve Irak (%9), portakal ihracatında Rusya (%49), Irak (%16) ve Ukrayna (%11), limon ihracatında Rusya (%28), Irak (%17) ve Ukrayna (%7), greyfurt ihracatında ise Rusya (%28), Polonya (%13) ve Ukrayna (%8)'nin öne çıkan ilk 3 ülke olduğu görülmektedir. Türkiye narenciye ihracatında öne çıkan ilk 3 ülke arasında sırasıyla Rusya (%44), Irak (%11) ve Ukrayna (%10) olmuştur (Tablo 4).

Tablo 5. Türkiye'nin Narenciye (Limon, Mandarin, Portakal, Greyfurt) İthalatında Öne Çıkan Ülkeler

ÜLKELER/ÇEŞİTLER	2020	2020 Payı
PORTAKAL		
	(Bin USD)	(%)
KKTC	11.602	81
Arjantin	1.932	13
Diğer	862	6
-	-	-
Portakal Toplam	14.396	100,0
ÜLKELER/ÇEŞİTLER		
MANDALİNA		
	(Bin USD)	(%)
KKTC	15.230	95
Rusya	198	1
Diğer	684	4
-	-	-
Mandalina Toplam	16.112	100,0
ÜLKELER/ÇEŞİTLER		
LİMON		
	(Bin USD)	(%)
KKTC	529	31
Brezilya	364	21
Arjantin	296	17
Diğer	526	31
Limon Toplam	1.716	100,0
ÜLKELER/ÇEŞİTLER		
GREYFURT		
	(Bin USD)	(%)
Çin	184	49
KKTC	91	24
Rusya	40	11
Diğer	61	16
Greyfurt Toplam	376	100,0

Kaynak: Uncomtrade veri tabanından derlenerek yazar tarafından oluşturulmuştur.

2020 yılında Türkiye'nin portakal ve mandalina ithalatında en önemli ithalatçı ülke KKTC olurken, limonda KKTC (%31), Brezilya (%21), Arjantin (%17), greyfurtta ise Çin (%49), KKTC (%24) ve Rusya (%11) olmuştur (Tablo 5).

2020 yılında Türkiye narenciye sektöründe 941 milyon dolar ihracat, 33 milyon dolar ithalat yapmıştır. Türkiye'nin narenciye sektöründeki net ihracat tutarı 908 milyon dolar olmuştur. Türkiye'nin narenciye sektöründe dış ticaret dengesine bakıldığında,

sektörün ülke ekonomisine döviz girdisi sağlayan net ihracatçı bir sektör olduğu görülmektedir (Tablo 6).

Tablo 6. Türkiye'nin Narenciye (Limon, Mandarin, Portakal, Greyfurt) Sektörü Net İhracatı (Milyon USD)

ÜLKELER/ÇEŞİTLER	2019	2019	2020	2020
NARENCİYE	Net İhracat	Net İhracat (%)	Net İhracat	Net İhracat (%)
Mandalina	335	46	428	47
Limon	242	33	270	30
Portakal	81	11	118	13
Greyfurt	71	10	92	10
Narenciye Toplam	729	100	908	100

Kaynak: Uncomtrade veri tabanından derlenerek yazar tarafından oluşturulmuştur.

1.2. Literatür

Literatür incelendiğinde Türkiye'nin narenciye sektöründe rekabet gücünü ölçmeye yönelik çalışmaların sınırlı sayıda olduğu görülmüştür. Bu çalışmalara Fidan (2009), Şahin (2016), Kadanalı (2019), Özdemir ve Kösekahyaoglu (2019), Aşık ve Ellibeş (2020) örnek olarak gösterilebilir.

Fidan (2009) 1990-2003 dönemi için Türkiye ve AB-15 üyesi ülkeler arasında narenciye sektörünün rekabet gücünü Karşılaştırmalı Üstünlükler endeksi yardımıyla analiz etmiştir. Analiz sonuçlarından Yunanistan, İspanya, İtalya ve Portekiz'in Türkiye'nin başlıca rakipleri olduğu tespit edilmiştir. Çalışmada, limon ve greyfurt ihracatında Türkiye'nin rekabet gücünün İspanya, İtalya, Yunanistan ve Portekiz'den daha fazla olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Şahin (2016) çalışmasında 2000-2014 yılları arasında Türkiye ve BRIC (Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin) ülkelerinin yaş meyve ve sebze sektörü dış ticaret yapısını ve rekabet gücünü analiz etmiştir. Çalışmada SITC Rev.3 dört haneli sınıflandırmaya göre, yaş meyve sektörü 0571 (Portakal ve Mandalina (taze/kurutulmuş)), 0572 (Greyfurt, pomelo, limon ve diğer turuncgiller), 0573 (Muz), 0574 (Elma), 0575 (Üzüm), 0576 (incir (taze / kurutulmuş)), 0577 (Çeşitli cevizler ve diğer kabuklu meyveler (taze/kurutulmuş)), 0579 (Kavun, karpuz, papaya, elma, armut, ayva ve diğer meyveler (taze)) kapsamında değerlendirilmiştir. Rekabet gücünün tespiti için Balassa'nın Karşılaştırmalı Üstünlük Endeksi kullanılmıştır. Hesaplanan Balassa endeksi sonucuna göre, Türkiye'nin yaş meyve ve sebze sektöründe rekabet gücünün yüksek olduğu sektörler arasında 0571 (Portakal ve Mandalina (taze/kurutulmuş)), 0572 (Greyfurt, pomelo, limon ve diğer turuncgiller) olduğu tespit edilmiştir.

Kadanalı (2019), 2001-2016 dönemi için Türkiye'nin küresel pazarda turuncgiller sektörünün rekabet gücünü Karşılaştırmalı Üstünlükler ve Net ihracat endeksleri yardımıyla analiz etmiştir. Çalışmada elde edilen sonuçlara göre, Türkiye'nin turuncgiller ürün grubunda güçlü karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu tespit

edilmiştir. Net ihracat endeksi sonuçlarından ise Türkiye’nin turunçgiller sektöründe net ihracatçı bir yapıya sahip olduğu ortaya konulmuştur.

Özdemir ve Kösekahyaoglu (2019) tarafından yapılan çalışmada, 2001-2016 yıllarını kapsayan dönemde Türkiye’nin dört tarım ürününün (Portakal, Mandalina, Limon ve Yaş Kayısı) uzmanlaşma seviyesi ve rekabet gücü Karşılaştırmalı İhracat Performansı (CEP) endeksi yardımıyla analiz edilmiştir. Çalışmada, Türkiye’nin portakal ürününde Almanya, Fransa, Hollanda, İngiltere; mandalina ürününde İspanya, Çin, Brezilya, Hollanda; limon ürününde İspanya, Meksika, Arjantin, Hollanda; yaş kayısı ürününde ise Fransa, İtalya, İspanya ve Yunanistan karşısında ihracat performansı ortaya konulmuştur. CEP endeksi sonuçlarına göre, Türkiye’nin karşılaştırmalı ihracat performansının en yüksek ürünlerinin sırasıyla mandalina, portakal ve limon olduğu tespit edilmiştir. Türkiye’nin yaş kayısı ürününde karşılaştırmalı ihracat performansının zayıf olduğu belirlenmiştir.

Aşık ve Ellibeş (2020) çalışmalarında Türkiye, Yunanistan, İspanya, İtalya ve Portekiz arasında narenciye sektörünün rekabet gücünü 2009-2013 dönemi için Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler endeksi yardımıyla incelemişlerdir. Çalışmada Balassa’nın Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlük Endeksi ve Vollrath’ın rekabet gücü endeksleri kullanılmıştır. Yapılan analiz sonucunda narenciye sektöründe Türkiye ve İspanya’nın karşılaştırmalı bir üstünlüğe sahip olduğu, Yunanistan, İtalya ve Portekiz’in karşılaştırmalı üstünlüğünün olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Çalışmada seçilmiş ülkeler arasında Türkiye’nin İspanya’dan sonra AB pazarında narenciye sektöründe önemli bir yere sahip olduğu belirtilmiştir.

2. YÖNTEM

2000-2020 dönemi için narenciye sektöründe Türkiye ve rakip ülkelerin rekabet gücünü karşılaştırmalı olarak ortaya koyan bu çalışmada sektöre ait dış ticaret verileri UNCOMTRADE veri tabanından SITC Rev. 3 özelinde beş haneli olarak derlenmiştir. Narenciye sektörü alt ürün grupları şunlardır: SITC 05711 Portakal, SITC 05712 Mandalina, SITC 05721 Limon, SITC 05722 Greycfurt.

Çalışmada rekabet gücü Balassa’nın Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler endeksi yardımıyla belirlenmiştir. Balassa’nın Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler (Revealed Comparative Advantage - RCA) endeksi şu şekilde formüle edilmektedir:

$$RCA=(X_{ij}/X_{it})/(X_{wj}/X_{wt})$$

Formülde, RCA i ülkesinin j malı için Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler endeksini, X_{ij} ; i ülkesinin j malı ihracatını, X_{it} ; i ülkesinin toplam ihracatını, X_{wj} ; j malının dünya toplam ihracatını ve X_{wt} ise, toplam dünya ihracatını ifade etmektedir. RCA indeksi, örneğin Türkiye’nin narenciye ihracatının, Türkiye’nin toplam ihracatına, dünya narenciye ihracatının, dünyanın toplam ihracatına bölünmesi ile

hesaplanır. $RCA > 1$ olması, ilgili ülkenin ilgili malda karşılaştırmalı üstünlüğe, $RCA < 1$ olması ise, karşılaştırmalı dezavantaja sahip olduğunu göstermektedir.

Bunun yanında RCA endeksini daha ayrıntılı olarak yorumlayabilmek amacıyla Balassa'nın RCA endeksi 4 şekilde sınıflandırılabilir. Bunlar;

$0 < RCA \leq 1$ Rekabet Gücü Dezavantajı

$1 \leq RCA < 2$ Rekabet Gücü Zayıf

$2 \leq RCA < 4$ Rekabet Gücü Orta Seviye

$4 \leq RCA$ Rekabet Gücü Güçlü Yüksek (Hinloopen ve Marrewijk, 2001:18).

Buna göre, RCA hesaplamaları sonucu elde edilen analiz bulguları 4 farklı sınıflandırma kategorisine göre ayrıntılı bir şekilde yorumlanmıştır.

3. BULGULAR

Çalışmada, narenciye sektörü SITC 05711 Portakal, SITC 05712 Mandalina, SITC 05721 Limon, SITC 05722 Greyfurt alt ürün grupları bağlamında yorumlanmıştır. Çalışmada her bir alt ürün grubunda Türkiye'nin rakibi ülkeler tespit edilmiş, Türkiye ve rakibi ülkelerin karşılaştırmalı rekabet gücü analiz edilmiştir. Türkiye'nin narenciye sektörü ihracatında rakibi ülkeler seçilirken 2020 yılı dünya narenciye ürünleri ihracatında ilk 5'e giren ülkeler dikkate alınmıştır.

Tablo 7. Dünya Narenciye İhracatında Öne Çıkan Ülkeler (Milyon USD)

Dünya İhracatındaki Sırası	Ülkeler	2017	2018	2019	2020	2020 (%)
1	İspanya	3.656	3.704	3.567	4.171	25,96
2	Güney Afrika	1.392	1.527	1.362	1.709	10,63
3	Çin	1.070	1.261	1.270	1.578	9,82
4	Hollanda	789	866	791	979	6,09
5	Türkiye	853	890	752	941	5,85
	Dünya	13.688	14.744	13.829	16.070	100,00

Kaynak: Uncomtrade verileri derlenerek yazar tarafından oluşturulmuştur

Dünya narenciye ihracatında ilk sırada %25,96'lık pay ile İspanya (4,2 milyar dolar) yer almaktadır. İspanya'yı sırasıyla Güney Afrika (%10,63), Çin (%9,82), Hollanda (%6,09) ve Türkiye (%5,85) takip etmektedir. Dünya narenciye ihracatında Türkiye'nin de yer aldığı ilk beş ülkenin dünya toplam narenciye ihracatı içindeki payı %58,35 olmuştur (Tablo 7).

Narenciye sektörü için hesaplanan RCA değerlerine göre, İspanya, Türkiye ve Güney Afrika'nın narenciye sektöründe güçlü karşılaştırmalı üstünlüğe sahiptir ($4 < RCA$). İncelenen tüm dönem boyunca Hollanda'nın karşılaştırmalı üstünlüğü zayıftır ($1 <$

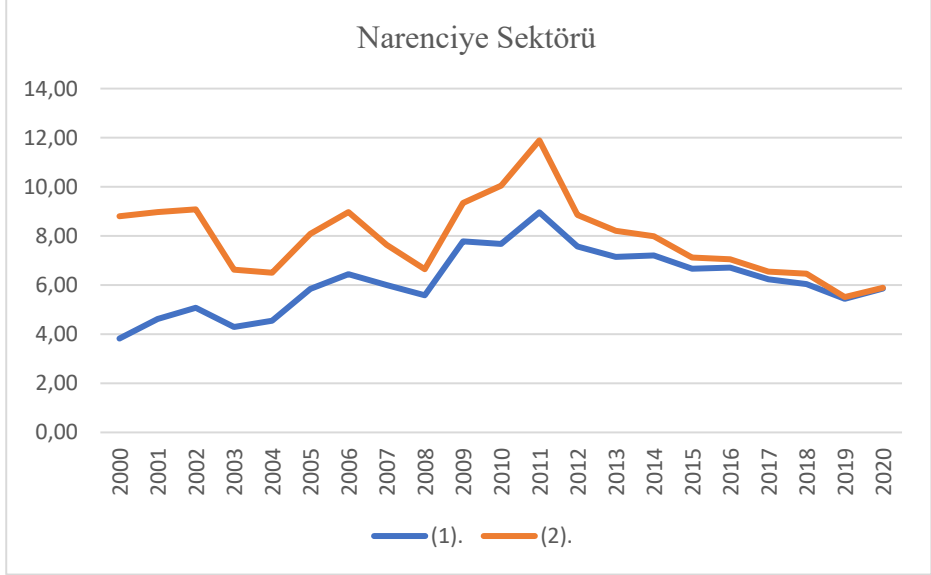
RCA<2). Çin'in ise karşılaştırmalı üstünlük açısından dezavantaja sahiptir (RCA< 1) (Tablo 8).

Tablo 8. Narenciye İhracatçısı Ülkelerin RCA Değerleri

Yıllar	İspanya	Türkiye	Çin	G. Afrika	Hollanda
2000	21,92	8,80	0,26	11,06	1,31
2001	20,03	8,97	0,18	10,27	1,30
2002	22,08	9,09	0,21	11,51	1,14
2003	20,39	6,63	0,20	12,78	1,38
2004	21,65	6,50	0,23	15,39	1,45
2005	20,29	8,08	0,26	15,03	1,58
2006	21,45	8,97	0,27	15,69	1,54
2007	21,09	7,64	0,33	15,05	1,90
2008	19,46	6,64	0,46	13,63	1,72
2009	18,71	9,34	0,60	14,16	1,51
2010	18,24	10,04	0,52	14,70	1,68
2011	17,97	11,89	0,58	13,24	1,56
2012	18,63	8,85	0,71	13,71	1,77
2013	17,92	8,21	0,74	14,51	1,70
2014	17,50	7,99	0,71	16,68	1,78
2015	17,08	7,12	0,71	17,53	1,72
2016	14,66	7,05	0,73	18,05	1,96
2017	14,81	6,55	0,60	19,91	1,89
2018	13,76	6,46	0,65	20,95	1,89
2019	14,02	5,51	0,67	20,20	1,82
2020	14,19	5,89	0,65	21,29	1,89

Kaynak: Uncomtrade verileri derlenerek yazar tarafından hesaplanmıştır.

Grafik 1. Türkiye Narenciye Sektörünün RCA Değerlerinin ve Küresel Narenciye Sektörü İçindeki Payının Yıllara Göre Seyri

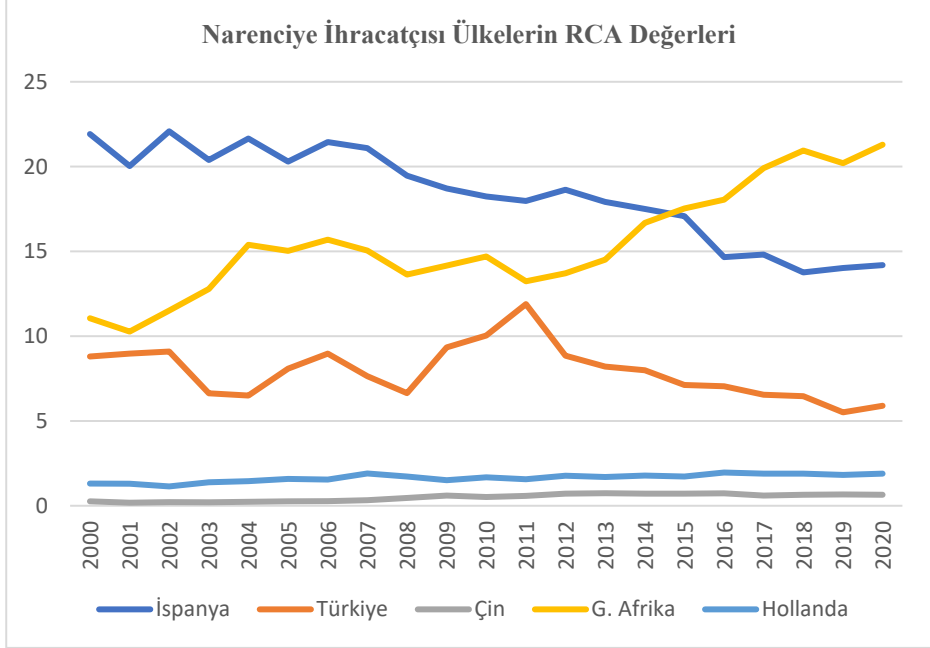

Kaynak: Uncomtrade ve Trademap verileri derlenerek yazar tarafından hesaplanmıştır.

- (1) Türkiye Narenciye İhracatının Küresel Narenciye İhracatı İçindeki Payının Seyri
- (2) Türkiye Narenciye Sektörünün RCA Değerlerinin Yıllara Göre Seyri

Grafik 1’de 2000-2020 döneminde Türkiye’nin narenciye sektöründe RCA değerlerinin seyri ile Türkiye narenciye sektörü ihracatının küresel narenciye ihracatı içindeki payının seyri gösterilmiştir. Grafik 1’den görüleceği üzere, Türkiye’nin narenciye sektörü RCA değerlerinin seyri ile Türkiye’nin narenciye ihracatının küresel narenciye ihracatı içindeki payının seyri arasında paralellik bulunması dikkat çekicidir. Buna göre 2000-2011 döneminde Türkiye’nin küresel narenciye ihracatı içindeki payının en yüksek olduğu yıl olan 2011’de Türkiye’nin narenciye sektöründe karşılaştırmalı üstünlüğü en yüksek seviyeye çıkarken, 2011 sonrasında Türkiye’nin küresel narenciye ihracatı içindeki payının azalması ile karşılaştırmalı üstünlüğü düşüşe geçmiştir.

Grafik 2. Narenciye İhracatçısı Ülkelerin RCA Değerlerinin Seyri

Kaynak: Uncomtrade verileri derlenerek yazar tarafından oluşturulmuştur.

Türkiye ve rakip ülkelerin RCA değerlerinin seyrinin gösterildiği Grafik 2'ye göre, güçlü karşılaştırmalı üstünlüğe sahip İspanya ve Türkiye'nin RCA değerleri düşüş eğilimi gösterirken, Güney Afrika'nın RCA değerleri yükseliş eğilimi göstermiş, Hollanda ve Çin'in RCA değerleri ise yatay seyir izlemiştir.

Tablo 9. Dünya Portakal İhracatında Öne Çıkan Ülkeler (Milyon USD)

Dünya İhracatındaki Sırası	Ülkeler	2017	2018	2019	2020	2020 (%)
1	İspanya	1.306	1.323	1.246	1.448	26,30
2	Güney Afrika	753	812	665	800	14,54
3	Mısır	548	667	657	649	11,78
4	ABD	646	625	527	574	10,43
5	Hollanda	267	296	254	351	6,38
9	Türkiye	157	161	92	133	2,41
	Dünya	5.033	5.392	4.738	5.505	100,00

Kaynak: Uncomtrade verileri derlenerek yazar tarafından oluşturulmuştur.

Dünya portakal ihracatında ilk sırada %26,30'lık pay ile İspanya yer almaktadır. İspanya'yı sırasıyla Güney Afrika (%14,54), Mısır (%11,78), ABD (%10,43) ve Hollanda (%6,3) takip etmektedir. Dünya narenciye ihracatında yer alan ilk 5 ülke dünya toplam narenciye ihracatının %69,43'lük kısmını gerçekleştirmiştir. Türkiye ise 2,41'lik ihracat payı ile dünya portakal ihracatında 9.sırada yer almıştır. (Tablo 9).

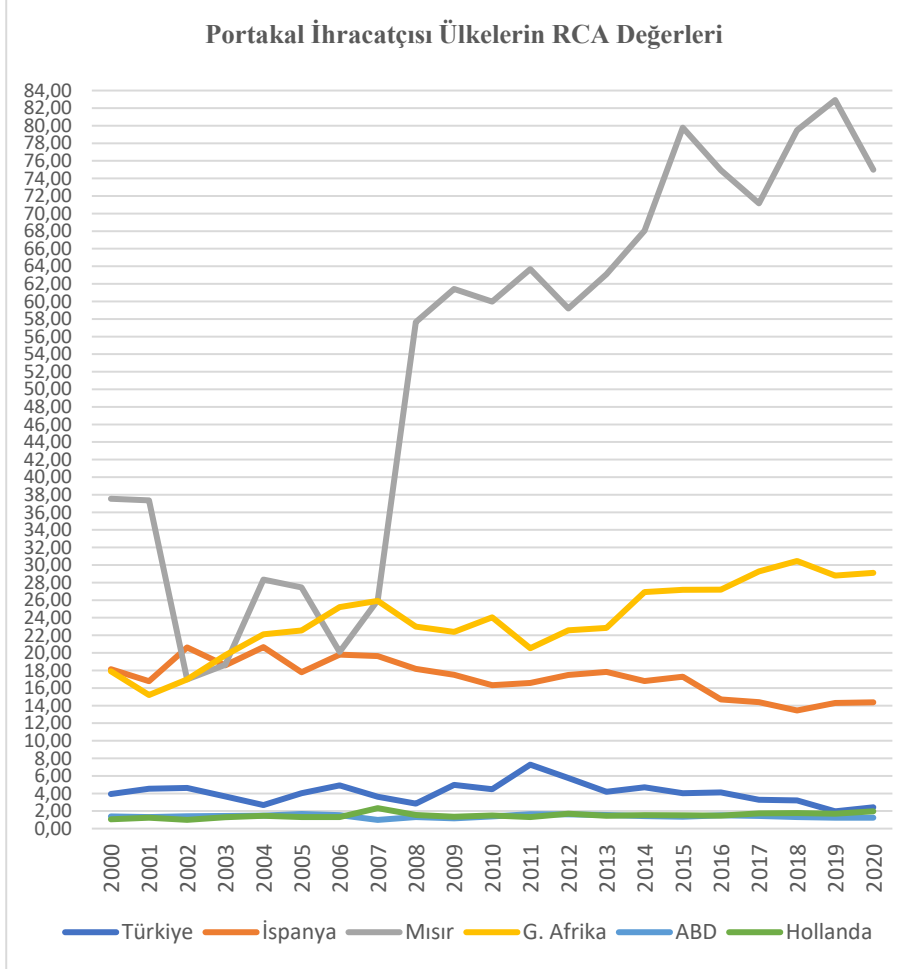
Tablo 10. Portakal İhracatçısı Ülkelerin RCA Değerleri

Yıllar	Türkiye	İspanya	Mısır	G. Afrika	ABD	Hollanda
2000	3,94	18,14	37,55	17,91	1,39	1,07
2001	4,54	16,78	37,36	15,21	1,31	1,24
2002	4,64	20,61	16,98	16,98	1,40	0,99
2003	3,66	18,57	18,63	19,73	1,45	1,29
2004	2,68	20,66	28,35	22,11	1,49	1,45
2005	4,03	17,81	27,44	22,56	1,66	1,31
2006	4,92	19,80	20,10	25,21	1,53	1,31
2007	3,64	19,63	26,00	25,93	0,99	2,33
2008	2,84	18,18	57,66	22,99	1,32	1,55
2009	4,97	17,51	61,41	22,39	1,17	1,36
2010	4,48	16,33	59,97	24,05	1,40	1,49
2011	7,28	16,57	63,67	20,53	1,64	1,31
2012	5,76	17,49	59,20	22,56	1,63	1,71
2013	4,19	17,84	63,09	22,84	1,54	1,46
2014	4,70	16,79	68,05	26,93	1,42	1,53
2015	4,03	17,28	79,78	27,18	1,35	1,51
2016	4,11	14,69	74,93	27,19	1,52	1,47
2017	3,28	14,39	71,16	29,28	1,44	1,74
2018	3,20	13,44	79,49	30,46	1,32	1,77
2019	1,97	14,30	82,92	28,80	1,24	1,70
2020	2,43	14,38	74,99	29,11	1,24	1,97

Kaynak: Uncomtrade verileri derlenerek yazar tarafından hesaplanmıştır.

Tablo 10'a göre, SITC 05711 Portakal alt ürün grubunda İspanya, Mısır ve Güney Afrika güçlü karşılaştırmalı üstünlüğe sahiptir ($4 < RCA$). Hollanda ve ABD'nin karşılaştırmalı üstünlüğü zayıftır ($1 < RCA < 2$). Türkiye'nin RCA değerleri dalgalı seyir izlemiş, genel olarak güçlü karşılaştırmalı üstünlüğü son yıllarda özellikle 2017 yılı sonrası orta derece karşılaştırmalı üstünlüğe gerilemiştir ($2 < RCA < 4$).

Grafik 3. Portakal İhracatçısı Ülkelerin RCA Değerlerinin Seyri

Kaynak: Uncomtrade verileri derlenerek yazar tarafından oluşturulmuştur.

Grafik 3'ye göre, SITC 05711 Portakal alt ürün grubunda güçlü karşılaştırmalı üstünlüğe sahip ülkelerden İspanya'nın RCA değerleri düşüş eğiliminde, Güney Afrika ve Mısır'ın RCA değerleri yükseliş eğiliminde olmuştur. Türkiye'nin RCA değerleri dalgalı bir seyir izlemiş özellikle 2017 yılı sonrası düşmüştür. Hollanda ve ABD'nin RCA değerleri ise yatay seyir izlemiştir.

Tablo 11. Dünya Mandalına İhracatında Öne Çıkan Ülkeler (Milyon USD)

Dünya İhracatındaki Sırası	Ülkeler	2017	2018	2019	2020	2020 (%)
1	İspanya	1.447	1.477	1.443	1.623	28,0
2	Çin	728	865	842	1.162	20,0
3	Fas	292	367	408	423	7,3
4	Türkiye	335	311	345	444	7,7
5	Güney Afrika	215	269	276	399	6,9
	Dünya	4.461	4.793	4.825	5.800	100,0

Kaynak: Uncomtrade verileri derlenerek yazar tarafından oluşturulmuştur.

Dünya mandalina ihracatında İspanya (%28,0) birinci sırada yer almaktadır. İspanya'yı sırasıyla Çin (%20,0), Fas (%7,3), Türkiye (%7,7) ve Güney Afrika (%6,9) izlemektedir. Dünya mandalina ihracatında yer alan ilk 5 ülkenin dünya toplam narenciye ihracatı içindeki payı %69,9'dur (Tablo 11).

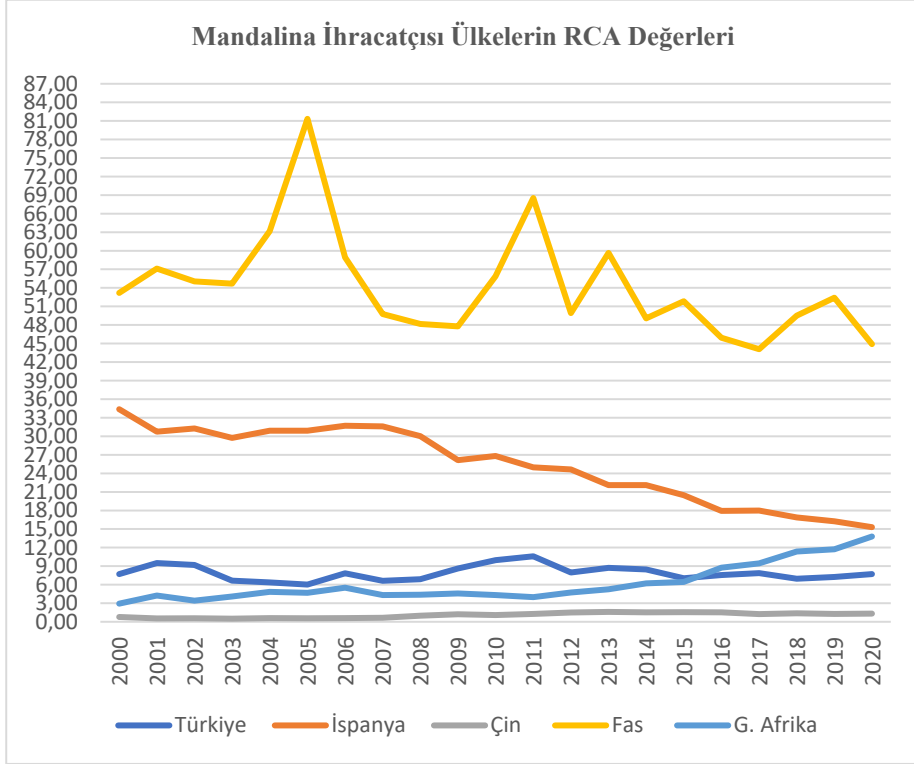
Tablo 12. Mandalına İhracatçısı Ülkelerin RCA Değerleri

Yıllar	Türkiye	İspanya	Çin	Fas	G. Afrika
2000	7,71	34,38	0,78	53,18	2,94
2001	9,50	30,74	0,55	57,12	4,26
2002	9,20	31,28	0,58	55,04	3,41
2003	6,65	29,74	0,50	54,70	4,10
2004	6,37	30,91	0,60	63,18	4,85
2005	6,02	30,90	0,58	81,33	4,69
2006	7,85	31,70	0,59	58,92	5,51
2007	6,62	31,59	0,65	49,77	4,31
2008	6,88	30,02	0,99	48,15	4,39
2009	8,63	26,15	1,22	47,78	4,58
2010	9,96	26,80	1,09	55,87	4,33
2011	10,59	24,96	1,27	68,52	4,00
2012	7,97	24,64	1,52	49,91	4,75
2013	8,72	22,09	1,60	59,64	5,25
2014	8,46	22,11	1,52	49,07	6,22
2015	7,05	20,47	1,56	51,83	6,45
2016	7,56	17,94	1,53	45,95	8,75
2017	7,88	17,98	1,25	44,08	9,44
2018	6,95	16,88	1,38	49,50	11,36
2019	7,24	16,25	1,28	52,40	11,72
2020	7,70	15,30	1,32	44,91	13,79

Kaynak: Uncomtrade verileri derlenerek yazar tarafından hesaplanmıştır.

Tablo 12'ye göre, SITC 05712 Mandalına alt ürün grubunda İspanya, Türkiye, Fas ve Güney Afrika'nın güçlü karşılaştırmalı üstünlüğü bulunmaktadır ($4 < RCA$). 2000-2008 yılları arasında karşılaştırmalı dezavantaja sahip olan Çin'in 2009 yılı sonrası SITC 05712 Mandalına alt ürün grubunda zayıf karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olmuştur ($1 < RCA < 2$).

Grafik 4. Mandalına İhracatçısı Ülkelerin RCA Değerlerinin Seyri

Kaynak: Uncomtrade verileri derlenerek yazar tarafından oluşturulmuştur.

Grafik 4'ye göre, SITC 05712 Mandalına alt ürün grubunda güçlü karşılaştırmalı üstünlüğe sahip ülkelerden İspanya'nın RCA değerleri düşüş eğilimi gösterirken, Güney Afrika'nın RCA değerleri yükseliş eğiliminde olmuştur. Türkiye güçlü karşılaştırmalı üstünlüğünü korurken RCA değerlerinin istikrarlı bir seyir izlediği söylenebilir. Türkiye'nin aksine Fas'ın güçlü karşılaştırmalı üstünlüğü devam ederken RCA değerleri dalgalı bir seyir izlemiştir. Çin ise 2000-2008 döneminde RCA değerleri karşılaştırmalı dezavantaj yönünden yatay seyir izlerken, 2009 yılı sonrası RCA değerleri zayıf karşılaştırmalı üstünlük açısından yatay seyir izlemiştir.

Tablo 13. Dünya Limon İhracatında Öne Çıkan Ülkeler (Milyon USD)

Dünya İhracatındaki Sırası	Ülkeler	2017	2018	2019	2020	2020 (%)
1	İspanya	843	854	815	1.030	26,8
2	Meksika	478	546	560	507	13,2
3	G. Afrika	292	267	281	377	9,8
4	Hollanda	282	324	272	327	8,5
5	Türkiye	293	330	244	272	7,1
	Dünya	3.340	3.633	3.373	3.844	100,0

Kaynak: Uncomtrade verileri derlenerek yazar tarafından oluşturulmuştur.

Dünya limon ihracatında İspanya (%26,8) birinci, Meksika (%13,2) ikinci, Güney Afrika (%9,8) üçüncü, Hollanda (%8,5) dördüncü ve Türkiye (%7,1) beşinci sırada yer almaktadır. Dünya limon ihracatında yer alan ilk 5 ülkenin dünya toplam narenciye ihracatı içindeki payı %65,4'dür (Tablo 13).

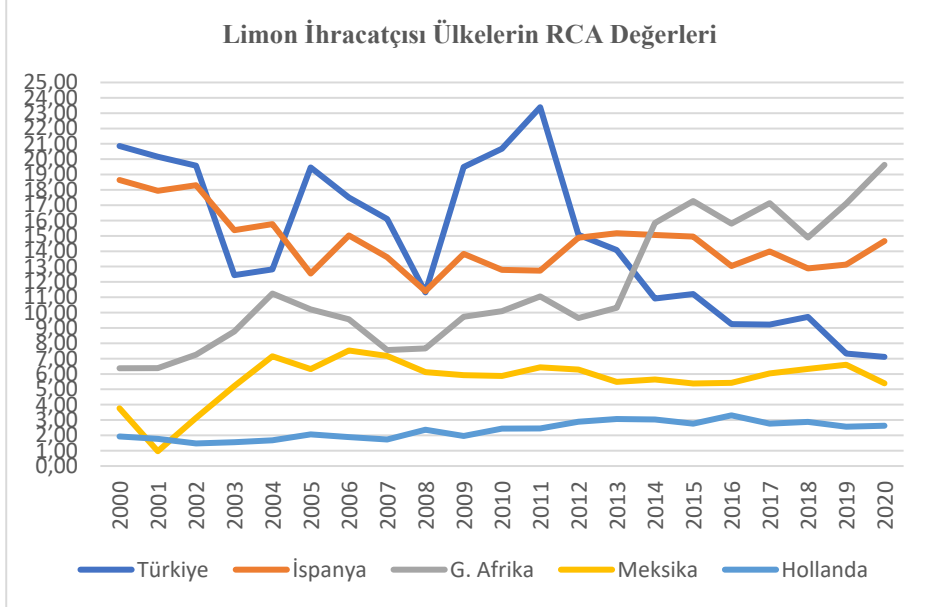
Tablo 14. Limon İhracatçısı Ülkelerin RCA Değerleri

Yıllar	Türkiye	İspanya	G. Afrika	Meksika	Hollanda
2000	20,86	18,64	6,37	3,76	1,93
2001	20,16	17,94	6,38	0,96	1,77
2002	19,58	18,31	7,26	3,13	1,47
2003	12,44	15,37	8,77	5,22	1,55
2004	12,82	15,77	11,25	7,15	1,68
2005	19,46	12,54	10,21	6,31	2,06
2006	17,50	15,03	9,56	7,53	1,89
2007	16,10	13,61	7,56	7,18	1,73
2008	11,31	11,40	7,67	6,12	2,36
2009	19,49	13,83	9,72	5,92	1,95
2010	20,68	12,78	10,09	5,87	2,44
2011	23,39	12,73	11,06	6,43	2,45
2012	15,06	14,89	9,65	6,29	2,89
2013	14,08	15,18	10,32	5,49	3,07
2014	10,92	15,06	15,84	5,64	3,04
2015	11,21	14,96	17,27	5,38	2,76
2016	9,25	13,03	15,80	5,42	3,30
2017	9,22	13,99	17,13	6,04	2,76
2018	9,71	12,88	14,90	6,33	2,87
2019	7,33	13,13	17,10	6,60	2,56
2020	7,11	14,66	19,63	5,39	2,63

Kaynak: Uncomtrade verileri derlenerek yazar tarafından hesaplanmıştır.

Tablo 14'e göre, SITC 05721 Limon alt ürün grubunda İspanya, Türkiye, Güney Afrika ve Meksika güçlü karşılaştırmalı üstünlüğe sahiptir ($4 < RCA$). Hollanda ise orta derecede bir karşılaştırmalı üstünlüğe sahiptir ($2 < RCA < 4$).

Grafik 5. Limon İhracatçısı Ülkelerin RCA Değerlerinin Seyri

Kaynak: Uncomtrade verileri derlenerek yazar tarafından oluşturulmuştur.

SITC 05721 Limon alt ürün grubunda güçlü karşılaştırmalı üstünlüğe sahip ülkelerden İspanya ve Türkiye'nin RCA değerleri düşüş eğilimi gösterirken, Güney Afrika'nın RCA değerleri yükseliş eğiliminde olmuştur. Meksika'nın 2003, Hollanda'nın ise 2010 yılı sonrası RCA değerlerinin belli bir seviyede yatay bir seyir izlediğini söylemek mümkündür (Grafik 5).

Tablo 15. Dünya Greyfurt İhracatında Öne Çıkan Ülkeler (Milyon USD)

Dünya İhracatındaki Sırası	Ülkeler	2017	2018	2019	2020	2020 (%)
1	Hollanda	108	122	143	151	16,4
2	Çin	181	193	188	136	14,8
3	G. Afrika	132	179	140	132	14,4
4	Türkiye	68	88	71	92	10,0
5	İsrail	74	60	57	75	8,1
6	İspanya	60	50	63	70	7,6
	Dünya	854	926	892	921	100,0

Kaynak: Uncomtrade verileri derlenerek yazar tarafından oluşturulmuştur.

Dünya SITC 05722 Greyfurt ihracatında Hollanda (%16,4) birinci, Çin (%14,8) ikinci, Güney Afrika (%14,4) üçüncü, Türkiye (%10,0) dördüncü ve İsrail (%8,1) beşinci ihracatçı ülkedir. Dünya greyfurt ihracatında yer alan ilk 5 ülkenin dünya toplam narenciye ihracatı içindeki payı %63,7'dir (Tablo 15).

Tablo 16. Greyfurt İhracatçısı Ülkelerin RCA Değerleri

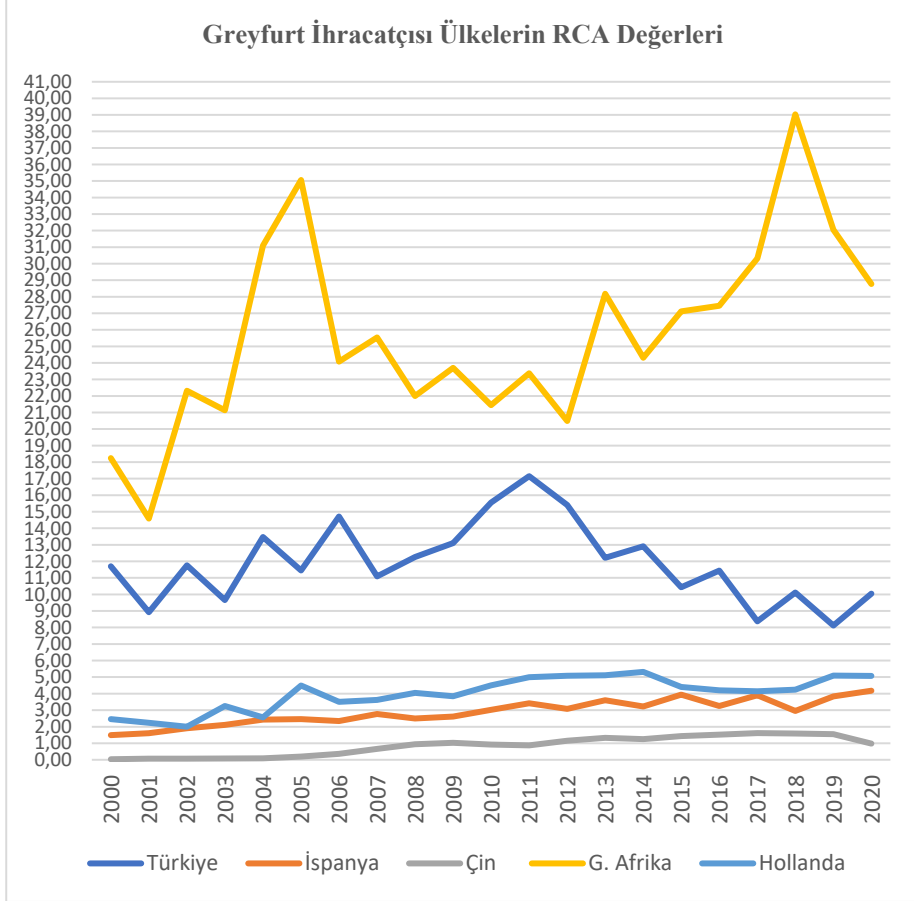
Yıllar	Türkiye	İspanya	İsrail	Çin	G. Afrika	Hollanda
2000	11,70	1,49	22,48	0,03	18,24	2,46
2001	8,92	1,61	17,69	0,07	14,59	2,23
2002	11,76	1,91	12,91	0,07	22,31	2,00
2003	9,66	2,11	14,11	0,08	21,13	3,25
2004	13,47	2,43	N.A.*	0,09	31,09	2,57
2005	11,45	2,46	18,78	0,19	35,06	4,49
2006	14,71	2,34	15,31	0,36	24,08	3,51
2007	11,09	2,77	15,65	0,66	25,54	3,62
2008	12,26	2,50	14,90	0,94	22,00	4,05
2009	13,11	2,61	19,38	1,03	23,70	3,84
2010	15,55	3,02	20,15	0,92	21,45	4,51
2011	17,15	3,42	18,85	0,87	23,38	4,99
2012	15,41	3,08	23,84	1,15	20,49	5,08
2013	12,22	3,60	20,76	1,33	28,18	5,11
2014	12,92	3,22	25,22	1,25	24,31	5,32
2015	10,44	3,94	17,54	1,43	27,12	4,41
2016	11,44	3,26	18,90	1,52	27,46	4,20
2017	8,37	3,90	24,58	1,61	30,32	4,15
2018	10,12	2,95	19,95	1,59	39,03	4,24
2019	8,12	3,84	20,13	1,55	32,06	5,09
2020	10,05	4,18	27,69	0,98	28,77	5,07

Kaynak: Uncomtrade verileri derlenerek yazar tarafından hesaplanmıştır.

*N.A.: Veri Yok.

Tablo 16'ya göre, SITC 05722 Greyfurt alt ürün grubunda Türkiye, Güney Afrika, İsrail ve Hollanda güçlü karşılaştırmalı üstünlüğe sahiptir ($4 < RCA$). Genel eğilime bakıldığında İspanya'nın orta derece ($2 < RCA < 4$) ve Çin'in zayıf düzeyde karşılaştırmalı üstünlüğü mevcuttur ($1 < RCA < 2$). 2020 yılında İspanya'nın RCA değerinin güçlü, Çin'in RCA değerinin dezavantajlı bir rekabet gücüne işaret etmesi dikkat çekicidir.

Grafik 6. Greyfurt İhracatçısı Ülkelerin RCA Değerlerinin Seyri

Kaynak: Uncomtrade verileri derlenerek yazar tarafından oluşturulmuştur.

SITC 05722 Greyfurt alt ürün grubunda Güney Afrika ve Türkiye'nin RCA değerleri dalgalı bir seyir izlemiş, bununla birlikte Türkiye'nin 2011 yılı, Güney Afrika'nın 2018 yılı sonrası RCA değerlerinde düşüş eğilimi olduğu tespit edilmiştir. İspanya ve Hollanda'nın RCA değerleri yükseliş eğilimi gösterirken, Çin'in RCA değerleri yatay bir seyir izlemiştir (Grafik 6).

4. TARTIŞMA

Türkiye'nin narenciye sektöründeki rekabet gücünün 2000-2020 dönemi için 4 alt ürün grubu bazında incelendiği bu çalışmada Türkiye'nin 3 alt ürün grubunda (SITC 05712 Mandalina, SITC 05721 Limon, SITC 05722 Greyfurt) güçlü karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu, 1 alt ürün grubunda (SITC 05711 Portakal) ise karşılaştırmalı üstünlüğünün orta derecede olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Türkiye'nin SITC 05711

Portakal alt ürün grubunda RCA değerleri dalgalı bir seyir izlemiştir. Türkiye bu ürün grubunda özellikle 2009-2016 döneminde güçlü bir karşılaştırmalı üstünlüğe sahipken, 2017 yılından itibaren bu üstünlüğün derecesinin orta dereceye düşmesi dikkat çekicidir. Türkiye'nin narenciye sektöründe güçlü karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Analiz sonuçlarından SITC 05711 Portakal alt ürün grubunda İspanya, Güney Afrika ve Mısır, SITC 05712 Mandalina alt ürün grubunda İspanya, Güney Afrika ve Fas, SITC 05721 Limon alt ürün grubunda İspanya, Güney Afrika ve Meksika, SITC 05722 Greyfurt alt ürün grubunda ise Güney Afrika, Hollanda ve İsrail'in Türkiye'nin güçlü rakipleri olduğu tespit edilmiştir. Türkiye'nin narenciye sektöründeki başlıca güçlü rakiplerinin ise İspanya ve Güney Afrika olduğu görülmüştür.

Ayrıca, Türkiye'nin SITC 05711 Portakal ve SITC 05721 Limon alt ürün gruplarında karşılaştırmalı üstünlüğünün düşüş eğilimi göstermesi dikkat çekicidir. Türkiye'nin narenciye sektöründe karşılaştırmalı üstünlüğünün düşüş eğilimi gösterdiğini söylemek mümkündür.

SONUÇ

Türkiye narenciye ihracatında dünyanın önde gelen ülkelerinden birisidir. İhracat yanında üretim açısından da dünyanın sayılı ülkeleri arasında yer almaktadır. Türkiye narenciye ihracatı için uluslararası pazarlarda İspanya başta olmak üzere önemli üretici ve ihracatçı ülkeler ile rekabet etmektedir. Sektördeki rekabet gücünün korunması, sürdürülebilirliği ve artırılması önem arz etmektedir. Bunun için sektöre özgü sorunların çözülmesi gerekmektedir.

Türkiye narenciye üretiminin büyük kısmının Eylül ile Ocak aylarını kapsayacak dönemde gerçekleşmesi, üretim sezonunun dar bir zaman dilimine sıkışması sektörün önemli sorunlarından birisini oluşturmaktadır. Üretim sezonunun geniş bir zaman dilimini kapsayacak şekilde genişletilmesi, sektörün sürdürülebilir bir üretim yapısına kavuşmasını sağlayacak, böylece hem rekabet gücünün artırılması hem de sürdürülebilir rekabet için önemli bir adım atılmış olacaktır.

Narenciye ürünlerinin daha uzun süre saklanabileceği modern depolama ve saklama altyapısının oluşturulması, ürünlerin kalitesini koruma, uzun süreli saklama ve pazarlama için kritik bir öneme sahiptir.

Türkiye narenciye ihracatı Rusya, Irak başta olmak üzere Bulgaristan, Romanya ve Polonya gibi komşu ülkelerde yoğunlaşmıştır. Türkiye'nin narenciye ihracatının birkaç ülkeye bağımlı olması nedeniyle pazar çeşitliliğinin sağlanması ihracatın artırılması ve sürdürülebilir bir ihracat artışı için önemli bir strateji olacaktır.

Yaş meyve olan narenciye ürünlerinin işlenerek ihraç edilmesi, işlenmiş narenciye ürünlerinin daha katma değerli ürünler haline getirilmesi narenciye sektörünün uluslararası pazarlarda rekabet gücünün artırılması ve sürdürülebilir bir rekabet gücü

için gereklidir. Diğer bir ifadeyle, düşük katma değerli ürünlerin katma değeri daha yüksek ürünlere dönüştürülerek narenciye sektörünün rekabet gücü artırmalıdır.

Türkiye’nin yüksek katma değerli ürün ihraç etmesi Ar-Ge faaliyetlerini artırılması, markalaşmada başarılı olması gerekmektedir. Markalaşma ile kaliteli, çeşitliliği olan, uluslararası pazarın taleplerini karşılayabilecek ürünlerin üretilmesine öncülük edilebilecektir.

Narenciye ürünlerinin üretiminde verimliliğinin artırılması, üreticilerin desteklenmesi, üretim maliyetlerinin düşürülmesi rekabet edilebilirliği olumlu etkileyecek unsurlar olarak göz önünde bulundurulmalıdır.

TURKEY'S COMPARATIVE COMPETITIVENESS IN THE CITRUS SECTOR

1. INTRODUCTION

Citrus fruit is the most produced and consumed fruit group in the world, and ranks first in international fruit trade in terms of economic value. Citrus products are used for different purposes such as food, beverages, cosmetics and health.

Despite citrus fruits being cultivated in limited regions, they are among the most produced fruits. Turkey boasts favorable climatic conditions that favor citrus cultivation. Turkey, known for its wide variety of citrus products such as oranges, mandarins, lemons, and grapefruits, is one of the significant producers in the global citrus market. Citrus fruits in Turkey is produced along the coasts of the Mediterranean, the major portion of of total production is supplied by the Cukurova Area, from the Mediterranean Region. Adana, Mersin, Hatay, and Osmaniye are major citrus production hubs.

Turkey is among the leading exporter countries in the citrus sector. In 2020, Turkey ranked fifth in world citrus exports. The Turkish citrus sector, being a net exporter, contributes to the country's economy with foreign exchange inflows. In Turkey, citrus fruit exports amounted to 940.8 million dollars in 2020. Out of this export, 47% consisted of mandarins, 29% of lemons, 14% of oranges, and 10% of grapefruits. A significant portion of the Turkish citrus sector's production is destined for foreign markets. The most important citrus markets for Turkey are the East European countries, Russia, and Iraq. Turkey holds a significant position in orange production and exports. But despite this, Turkey only conducts minor imports. The Turkish Republic of Northern Cyprus is the most important country from which Turkey imports oranges and mandarins.

2. METHODS

This study aims to analyze the competitiveness of Turkey’s citrus fruit from 2000 to 2020 based on the four sub-groups (SITC 05711 Orange, SITC 05712 Mandarin,

SITC 05721 Lemon and SITC 05722 Grapefruit) and to reveal competitiveness of the sector. In the study, Balassa's Revealed Comparative Advantage index (RCA) has been calculated to determine the competitiveness of the sector. Foreign trade of the sector data are obtained from UNCOMTRADE database.

3. RESULTS

It has been observed that Turkey has a strong comparative advantage in the citrus sector. It has been found that Turkey has a strong comparative advantage in 3 sub-product groups (SITC 05712 Mandarin, SITC 05721 Lemon, SITC 05722 Grapefruit) and a moderate comparative advantage in 1 sub-product group (SITC 05711 Orange).

4. DISCUSSION

Turkey has a strong comparative advantage in the citrus sector. However, it is noteworthy that while Turkey had a strong comparative advantage in the SITC 05711 Orange sub-product group, especially in the 2009-2016 period, the degree of this advantage decreased to moderate in 2017. It is noteworthy that Turkey's comparative advantage in SITC 05711 Oranges and SITC 05721 Lemons shows a downward trend. It is possible to say that Turkey's comparative advantage in the citrus sector shows a downward trend.

CONCLUSION

Turkey competes with important producers and exporting countries in international markets. It is important to maintain, sustain, and increase the competitiveness of the sector. Increasing productivity in the production of citrus products, supporting producers, and reducing production costs are among the factors that will positively affect competitiveness. Turkey needs to emphasize the production of value-added products to increase its competitiveness. The citrus sector should increase the share of high-value-added products in total production. Turkey needs to export value-added products, increase R&D activities, and succeed in branding. Turkey's citrus exports are concentrated in regional countries such as Russia, Iraq, Bulgaria, Romania, and Poland. Since Turkey's citrus exports are dependent on a few countries, ensuring market diversity will be an important strategy for increasing exports and a sustainable increase in exports. The production season in the citrus sector is short. Spreading the production season over a wider period will positively affect the competitiveness of the sector.

KAYNAKÇA

- Aşık, B. ve Ellibeş, E. (2020), Türkiye ve AB Üye Ülkeleri Arasında Narenciye Sektörünün Rekabet Analizi, *İstatistik ve Uygulamalı Bilimler Dergisi*, 1(1), 11-22.
- Balassa, B., (1965), "Trade Liberalization and Revealed Comparative Advantage," *Manchester School*, 33(2), 99-123.

- Fidan, H. (2009), Comparison of Citrus Sector Competitiveness between Turkey and EU-15 Member Countries, *HortScience horts*, 44(1), 89-93.
- Hinlopen, J., Marrewijk, C. V. (2001), On the empirical distribution of the Balassa index, *Review of World Economics*, 137(1): 1-35
- Kadanalı, E. (2019), Türkiye Turunçgiller İhracatının Rekabet Gücünün Analizi, *Tarım Ekonomisi Dergisi*, 25 (1), 15-25.
- Nazilli Ticaret Odası (2020), *Narenciye (Turunçgiller) Sektör Raporu*.
- Özdemir, M. B. & Kösekaşaoğlu, L. (2019), Türkiye'nin Portakal, Mandalina, Limon ve Yaş Kayısı Ürünlerinde Karşılaştırmalı İhracat Performansı ve Rekabet Gücü Analizi, *ASSAM Uluslararası Hakemli Dergi*, 6 (14), 84-105.
- Şahin, D. (2016), Yaş Meyve ve Sebze Sektörünün Dış Ticaret Yapısının Analizi: Türkiye ve BRIC Ülkeleri Örneği. *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3 (2), 28-47.
- TEPGE (2021), *Ürün Raporu Turunçgiller*, TEPGE Yayın No: 333, ISBN: 978-605-7599-72-8
- Trademap (2022), Trade Statistics, Erişim Tarihi: 04.09.2023, <https://www.trademap.org/Index.aspx>.
- TÜİK (2023), Bitkisel Ürün Denge Tabloları, Erişim Tarihi: 08.09.2023, <https://www.tuik.gov.tr>.
- Ulusal Turunç Konseyi (2016), Türkiye Turunçgil Sektörü ve İhracat Yapısı.
- UN Comtrade Database (2023), Trade Statistics, Erişim Tarihi: 03.01.2023, <http://comtrade.un.org/data>.

KATKI ORANI / CONTRIBUTION RATE	AÇIKLAMA / EXPLANATION	KATKIDA BULUNANLAR / CONTRIBUTORS
Fikir veya Kavram / <i>Idea or Notion</i>	Araştırma hipotezini veya fikrini oluşturmak / <i>Form the research hypothesis or idea</i>	Serdar ÖZÖZEN
Tasarım / <i>Design</i>	Yöntemi, ölçeği ve deseni tasarlamak / <i>Designing method, scale and pattern</i>	Serdar ÖZÖZEN
Veri Toplama ve İşleme / <i>Data Collecting and Processing</i>	Verileri toplamak, düzenlenmek ve raporlamak / <i>Collecting, organizing and reporting data</i>	Serdar ÖZÖZEN
Tartışma ve Yorum / <i>Discussion and Interpretation</i>	Bulguların değerlendirilmesinde ve sonuçlandırılmasında sorumluluk almak / <i>Taking responsibility in evaluating and finalizing the findings</i>	Serdar ÖZÖZEN
Literatür Taraması / <i>Literature Review</i>	Çalışma için gerekli literatürü taramak / <i>Review the literature required for the study</i>	Serdar ÖZÖZEN

YAZARLAR HAKKINDA

Alparslan KAPLAN

2009 yılında Kara Harp Okulu Sistem Mühendisliği İşletme Bölümünden, 2015 yılında Anadolu Üniversitesi Sosyoloji Bölümünden mezun oldum. Halen Türk Silahlı Kuvvetlerinde yüzbaşı rütbesinde ulaştırma plan ve koordinasyon subayı olarak görev yapmaktadır. Askeri Lojistik, Uluslararası Lojistik ve Ticaret konuları üzerine çalışmalar yapmaktadır.

Aslı OKAY TOPRAK

Aslı OKAY TOPRAK doktorasını 2018 yılında İstanbul Üniversitesi İktisat Anabilim Dalında “Finansal Gelişme ve İktisadi Büyüme:Farklı Ekonomik Yapılar Açısından Ampirik Bir Araştırma” başlıklı teziyle tamamlamıştır. 2009-2012 yılları arasında İstanbul Üniversitesinde araştırma görevlisi olarak görev yapan Toprak, 2018'den itibaren Kırklareli Üniversitesinde öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır. Toprak, iktisadi büyüme, istihdam ve çevre ekonomisi gibi alanlarda çalışmalar yapmaktadır.

Aytaç DURAN

1992 yılında İzmir’de doğmuştur. 2010-2015 yılları arasında Dokuz Eylül Üniversitesi Kamu Yönetimi Bölümü’nde lisans eğitimi bitirmiştir. Aynı üniversite ve bölümde 2016-2019 yılları arasında yüksek lisansını tamamlamış olup 2019 yılında halen devam etmekte olan doktora eğitimine başlamıştır. Nisan 2023 itibarıyla Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Kamu Yönetimi Bölümü’nde araştırma görevlisi olarak çalışmaya başlamış olup bu görevi devam etmektedir.

Bersu BAHTİYAR (Dr. Öğr. Üyesi)

Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, bersubahtiyar@beun.edu.tr

Lisans öğrenimini Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi’nde, bütünsel doktora öğrenimini ise Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi’nde tamamlamıştır. 2009-2018 yılları arasında Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi’nde araştırma görevliliği yapmıştır. Yazar 2018’den beri aynı üniversitede öğretim üyesi olarak görev almaktadır. Makro iktisat, iktisadi gelişme ve ekonomik büyüme konularında çalışmalar yapmaktadır

Ceren AVCİL (Doç. Dr.)

Ceren AVCİL, siyaset bilimi doçentidir. Şu an Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi’nde Halkla İlişkiler ve Reklamcılık Bölümü’nde çalışmaktadır. Lisans eğitimini İstanbul Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü’nde tamamlayan Avcil, aynı üniversitede aynı alanda yüksek lisans yapmıştır. Doktora derecesini Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü’nde Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversite’nden almıştır. Çalışma alanları toplumsal cinsiyet çalışmaları, vatandaşlık çalışmaları, sivil toplum, sosyal hareketler, siyaset teorisi, siyasal düşünceler, siyaset sosyolojisidir.

Çağatay TUNÇSİPER (Dr.)

Bilkent Üniversitesi İktisat Bölümü'nden 2009 yılında mezun olmuştur. 2013 yılında İngiltere'deki University of Brighton'dan MBA derecesini almıştır. 2014 yılında Balıkesir Üniversitesi İktisat Anabilim Dalı'ndan tezli yüksek lisans derecesini, 2019 yılında da İzmir Demokrasi Üniversitesi İktisat Anabilim Dalı'ndan doktora derecesini almıştır. Halen kurucusu olduğu Centrade Fulfillment Services firmasında yönetici olarak çalışmaktadır. Araştırma alanları arasında işgücü verimliliği, otomotiv sektörünün iktisadi analizi ve yapay sinir ağları ile ekonomik modelleme bulunmaktadır.

Dilek SÜREKÇİ YAMAÇLI (Doç. Dr.)

Balıkesir Üniversitesi İktisat Bölümü'nden 2000 yılında mezun olmuştur. 2005 yılında Balıkesir Üniversitesi İktisat Anabilim Dalı'ndan yüksek lisans derecesini, 2010 yılında ise Celal Bayar Üniversitesi İktisat Anabilim Dalı'ndan doktora derecesini almıştır. Halen İzmir Demokrasi Üniversitesi İktisat Bölümü'nde öğretim üyesi olarak çalışmaktadır. Araştırma alanları arasında para politikası, maliye politikası, cari işlemler dengesi, işsizlik, otoregresif modelleme ve yapay sinir ağları ile tahmin bulunmaktadır.

Erkan BİL (Doç. Dr.)

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, İşletme Bölümü, erkanbil@comu.edu.tr

Lisans öğrenimini Başkent Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü'nde 2003 yılında tamamlamıştır. Yüksek lisans öğrenimini Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İşletme Bölümü'nde 2014 yılında, doktora öğrenimini ise Uludağ Üniversitesi Üretim Yönetimi ve Pazarlama Anabilim Dalında 2018 yılında tamamlamıştır. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, İşletme Bölümü'nde Doçent olarak çalışmaktadır. Yazarın güncel çalışma alanları; dijital pazarlama, tüketici davranışları, teknolojik yenilik yetenekleri ve büyük veridir. Ayrıca, Doç. Dr. Erkan BİL, Çanakkale Teknoloji Geliştirme Bölgesi Genel Müdürü olarak görev yapmaya devam etmekte, proje yönetimi konusunda önemli bir birikime sahip olup, ulusal ve uluslararası kuruluşlarda yönetim kurulu üyeliği ve yönetici olarak görev yapmış ve çok sayıda yerli ve yabancı yatırım ve projeye danışmanlık yapmaktadır.

Esra EVRAN

Esra Evran Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü'nden 2019 yılında mezun olmuştur. Yüksek lisansını Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde İktisat Politikası alanında yapmaktadır. İlgi alanları Genel Ekonomi ve Osmanlı İktisat Tarihi'dir.

Filiz ÇOBAN ORAN (Doç. Dr.)

Hacettepe Üniversitesi'nden lisans derecesiyle mezun olmuştur. Araştırma Görevlisi olduğu Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde başladığı yüksek lisans eğitimini Paris X Nanterre Üniversitesi'nde tamamlamıştır. Doktora derecesini ise YÖK bursuyla gittiği East Anglia Üniversitesi'nde Uluslararası

İlişkiler alanında almıştır. Doktora sonrasında ÇOMÜ’de öğretim üyesi olarak göreve başlayan Çoban Oran’ın, dış politika analizi, uluslararası siyaset ve kimlik politikaları konularında çok sayıda yayını bulunmaktadır.

Hasan ULUSOY (Dr. Büyükelçi)

Hasan ULUSOY (Dr.Büyükelçi) İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesini 1987 yılında dereceyle bitirdikten sonra, burslu olarak London School of Economics (LSE)’de Avrupa Çalışmaları Bölümünde yüksek lisans (MSc) yapmıştır. 1991 yılında verdiği yüksek lisans tezi Avrupa güvenliğinin kurumsal yapısı üzerinedir. TC Dışişleri Bakanlığına 1991 yılında meslek memuru olarak girdikten sonra 2005 yılında ODTÜ’de, Türk dış politikasının sosyal inşacı okul kapsamında kimlik analizini içeren doktora tezini vermiştir. Dış politika, uluslararası güvenlik, insani işler ve insan hakları başta olmak üzere uluslararası ilişkiler konularında üniversitelerde dersler veren ve çeşitli yayınları bulunan adigeçen, diplomat olarak TC Dışişleri Bakanlığında birçok görevde bulunmuş, 3 ülkede büyükelçilik yapmıştır.

İbrahim SUBAŞI (Prof. Dr.)

Prof. Dr. İbrahim SUBAŞI: İbrahim SUBAŞI, 1978 – 1982 tarihleri arasında Marmara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümünü bitirmiş akabinde 1982 – 1986 tarihleri arasında İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesini bitirmiştir. Yüksek Lisansını İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü’nde tamamlamıştır. Yazar doktorasını da İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde tamamlamıştır. Ayrıca akademik hayatında birçok teze danışman hocalık yapmış, birçok dergide makalesi yayımlanmıştır. Hâlâ da Profesör olarak İstanbul Ticaret Üniversitesi Hukuk Fakültesi’nde akademiye devam etmektedir.

Kadir ARSLANBOĞA (Prof. Dr.)

Prof. Dr. Kadir Arslanboğa, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi İktisat Bölümü öğretim üyesidir. İstanbul Üniversitesi İktisat Bölümü’nde doktora eğitimini 2012 yılında tamamlamıştır. Akademik kariyerine Gümüşhane Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü’nde İktisat Tarihi Anabilim Dalı’nda araştırma görevlisi olarak başlamış ve 2012 yılında Dr. Öğr. Üyesi olarak atanmıştır. 2013 yılından itibaren şu anki kadrosunda çalışmaktadır. Akademik ilgi alanı Osmanlı İktisat Tarihi’dir. Osmanlı Devleti’nin mali yapısı, vakıflar, tarım ve ticaret üzerine çalışmalar yapmaktadır.

Kıvanç DEMİRCİ (Dr. Öğr. Üyesi)

1993 yılında Tekirdağ ilinin Çorlu ilçesinde dünyaya gelmiştir. Dokuz Eylül Üniversitesi Kamu Yönetimi Bölümünden 2015 yılında mezun olmuştur. 2017 yılında Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı’nda yüksek lisans derecesi, 2022 yılında Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı’nda Doktora derecesini almıştır. 2022 yılından beri Bitlis Eren Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümünde Dr. Öğr. Üyesi olarak çalışmaktadır. Kentleşme politikaları, çevre yönetimi, afet yönetimi gibi konular çalışma alanları arasındadır.

Mert İNAL (Arş. Gör.)

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, İşletme Bölümü, mert.inal@comu.edu.tr

Lisans öğrenimini Sakarya Üniversitesi İşletme Bölümü'nde 2017 yılında tamamlamıştır. Yüksek Lisans öğrenimini Sakarya Üniversitesi Üretim Yönetimi ve Pazarlama Anabilim Dalında 2019 yılında tamamlamıştır. Sakarya Üniversitesi Üretim Yönetimi ve Pazarlama Anabilim Dalında 2019 yılından bu yana doktora eğitimine devam etmektedir. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, İşletme Bölümü'nde Araştırma Görevlisi olarak çalışmaktadır. Yazarın güncel çalışma alanları; dijital pazarlama, tüketici davranışları ve sosyal medya pazarlamasıdır.

Mustafa TORUN (Dr. Öğr. Üyesi)

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Biga İİBF, İktisat Bölümü, mustafatorun@comu.edu.tr

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa TORUN 1993 yılında İstanbul Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Kamu Yönetimi bölümünden mezun olmuştur. 1998 yılında İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Politikası Anabilim dalında Yüksek Lisans derecesini almıştır. 2005 yılında Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Politikası, Anabilim Dalında doktora (Dr.) ünvanı almaya hak kazanmıştır. 2007 yılında Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat bölümünde Dr. Öğr. Üyesi olarak görev başlamış olup, halen görevine devam etmektedir.

Oktay HEKİMLER (Dr.)

Lisans derecesini İstanbul Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nden almış, yüksek lisans ve doktora çalışmalarını İstanbul Üniversitesi'nde tamamlamıştır. Yazar, "Avrupa Entegrasyonu Bağlamında Almanya'nın Yeni Doğu Politikası" başlıklı çalışması ile Uluslararası İlişkiler ve Siyaset Bilimi alanında doktora derecesini almıştır. 2008 yılından bu yana Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi'nde öğretim üyesi olarak çalışmaktadır. Uluslararası İlişkiler ve Siyaset Bilimi alanında çalışan Dr. Oktay Hekimler'in, Avrupa Entegrasyonu, Avrupa Göçmen Politikası, Alman Dış Politikası, Merkezi ve Doğu Avrupa, Türk Dış Politikası, Dış Politikada Kadın konularında çalışmaları olup bu alanlarda yayınlanmış makaleleri, kitap bölümleri ve sözlü sunumları bulunmaktadır.

Onur YAĞIŞ (Dr.)

Dr. Onur YAĞIŞ 2016 yılında Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü'nden bölüm birincisi olarak mezun olmuştur. 2018 yılında Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü İktisat Anabilim dalından yüksek lisans derecesini almıştır. 2023 yılında Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü İktisat Anabilim Dalında doktora (Dr.) ünvanı almaya hak kazanmıştır. Dr. Onur YAĞIŞ Bağımsız Araştırmacı olarak çalışmalarını sürdürmektedir.

Ömer KURTAR

Ömer KURTAR, 2013 – 2018 tarihleri arasında İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde lisans eğitimini başarıyla tamamlamış, akabinde İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde yüksek lisans eğitimine başlamıştır. Hâlen tez aşamasındadır. Yazar bununla birlikte İstanbul Barosuna kayıtlı olarak 4 yıldır aktif serbest avukatlık yapmaktadır.

Sibel EZGİN AĞILLI (Dr. Öğr. Üyesi)

Sibel Ezgin-Ağilli, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde tamamladığı lisans eğitimi sonrasında yüksek lisans derecesini yine Adnan Menderes Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nden almıştır. Prof. Dr. Muammer Tuna danışmanlığında yürüttüğü “İktidar Alanlarının Kesişiminde ve İlişkiselliğinde Annelik Algı ve Pratikleri: Blogger Anne(lik)ler” başlıklı çalışmasıyla 2017 yılının Aralık ayında Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü'nden doktor unvanını almaya hak kazanmıştır. Doktora yaptığı sürece, doktora yaptığı üniversite ve bölümde araştırma görevliliği görevini yürütmüştür. İlgi alanlarını, kadın çalışmaları, toplumsal cinsiyet çalışmaları, eleştirel erkeklik incelemeleri, dijitalleşme, aile sosyolojisi, edebiyat sosyoloji, dezavantajlı gruplar sosyoloji, sağlık ve beden sosyolojisi oluşturmaktadır. Bu konularda akademik çalışmaları ve sunduğu bildirimleri bulunmaktadır. Halen Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Hizmet Bölümünde Dr. Öğr. Üyesi olarak görev yapmakta ve ilgi alanları ile ilgili dersler yürütmektedir. Evli ve iki çocuk annesidir.

Volkan BEKTAŞ (Dr. Öğr. Üyesi)

Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, volkanbektas@beun.edu.tr

Lisans ve yüksek lisans öğrenimini Çukurova Üniversitesi'nde, doktora öğrenimini ise Gazi Üniversitesi'nde tamamlamıştır. 2011-2017 yılları arasında Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi'nde araştırma görevliliği yapmıştır. Yazar 2017'den beri aynı üniversitede öğretim üyesi olarak görev almaktadır. Makro iktisat, uluslararası iktisat, iktisadi gelişme ve çevre ekonomisi konularında çalışmalar yapmaktadır.

Yakup ÖZKAYA (Öğr. Gör.)

1985 yılında Kars'ta doğmuştur. 2004-2009 yılları arasında Gazi Üniversitesi Kamu Yönetimi Bölümü'nde lisans eğitimini yapmıştır. Dokuz Eylül Üniversitesi Kamu Yönetimi Bölümü'nde 2011-2014 yılları arasında yüksek lisansını ve yine aynı üniversite ve bölümde 2014-2021 yılları arasında doktora eğitimini tamamlamıştır. 2010-2021 yılları arasında Dokuz Eylül Üniversitesi Kamu Yönetimi Bölümü'nde araştırma görevlisi olarak görev yapmış, 2022 yılında aynı üniversitedeki Hukuk Fakültesi Adalet Meslek Yüksekokulu'nda öğretim görevlisi olmuştur. Halen bu görevini sürdürmektedir. Ayrıca Haziran 2022-Ağustos 2023 tarihleri arasında Dokuz Eylül Üniversitesi'nde Dış İlişkiler Koordinatör Yardımcılığı ve Ağustos 2023-Eylül 2023 tarihleri arasında Dış İlişkiler Koordinatörü görevlerini üstlenmiştir. Ekim 2023 tarihi itibarıyla Dokuz Eylül Üniversitesi Genel Sekreter Yardımcılığı Vekili ve Spor, Kültür ve Sağlık Daire Başkanlığı Vekili görevlerini yürütmektedir. Evli ve iki çocuk babasıdır.

Yasin GÜLTEKİN (Dr. Öğr. Üyesi)

Lisans derecesini Selçuk Üniversitesi Halka İlişkiler Bölümünden, Yüksek Lisans derecesini London Metropolitan Üniversitesi Uluslararası Ticaret ve Taşımacılık Bölümünden ve Doktora derecesini Trakya Üniversitesi İşletme Anabilim Dalı'ndan alan yazar özel sektördeki üç yıllık pazarlama ve dış ticaret deneyiminin ardından Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi'nde Uluslararası Ticaret ve Lojistik bölümünde öğretim görevlisi olarak çalışmaya başlamıştır. Halen aynı bölümde öğretim üyesi olarak çalışan yazar pazarlama ve lojistik alanında çalışmalar yapmaktadır.

Yunus ERDEM

Kültür ve Turizm Bakanlığı Çanakkale Savaşları Gelibolu Tarihi Alan Başkanlığı'nda Uluslararası İlişkiler Uzmanı olarak 2015 yılından beri görev yapmaktadır. Lisans derecesini Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Uluslararası İlişkiler bölümünde tamamlamıştır. Yüksek lisans çalışmalarını ÇOMÜ Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim dalında yürütmektedir. Kamu Yönetimi, Dış Politika, Uluslararası siyaset, diplomasi, kamu diplomasisi, kültürel ve tarihi miras alanlarında çalışmalarına devam etmektedir.

ABOUT THE AUTHORS

Alparslan KAPLAN

Alparslan Kaplan graduated from the Department of Systems Engineering and Management at the Military Academy in 2009, and from the Department of Sociology at Anadolu University in 2015. He currently serves as a transportation planning and coordination officer at the rank of captain in the Turkish Armed Forces. He studies on Military Logistics, International Logistics and Trade.

Aslı OKAY TOPRAK (Dr.)

Aslı OKAY TOPRAK completed his Ph.D. degree in Istanbul University Economics Department in 2018 with his thesis titled “Financial Development and Economic Growth: An Empirical Research in Terms of Different Economic Structures”. Toprak worked as a research assistant at Istanbul University between 2009 and 2012, and has been working as a faculty member at Kırklareli University since Dec. 2018. She studies in areas such as soil, economic growth, employment and environmental economics.

Aytaç DURAN (Res. Assist.)

He was born in Izmir in 1992. He completed his undergraduate education at Dokuz Eylül University, Department of Public Administration between 2010-2015. He completed his master's degree at the same university and department between 2016-2019 and started his doctoral education, which is still ongoing, in 2019. As of April 2023, he started working as a research assistant at Van Yüzüncü Yıl University, Department of Public Administration, and this position continues.

Bersu BAHTİYAR (Asst.Prof.)

Zonguldak Bülent Ecevit University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Economics, bersubahtiyar@beun.edu.tr

She completed her undergraduate education at Ankara University, Faculty of Political Science and her doctoral studies at Zonguldak Bülent Ecevit University. She worked as a research assistant at Zonguldak Bülent Ecevit University between 2009 and 2018. She has been working as assistant professor in the same university since 2018. She studies on macro economics, economic development and economic growth.

Ceren AVCİL (Assoc. Prof. Dr.)

Ceren AVCİL is an Associate Professor of Political Science. She currently works in the Department of Public Relations and Advertisement at Ağrı İbrahim Çeçen University. Having completed her undergraduate education in the Department of Political Sciences and International Relations at İstanbul University, Avcil also received her master's degree at the same field. She completed her doctoral education in the Political Sciences and Public Administration at Ankara Yıldırım Beyazıt University. Her main research areas are gender studies, citizenship studies, civil society, social movements, political theory, political ideologies, and political sociology.

Çağatay Tunçsiper (Dr.)

Çağatay TUNCSİPER graduated from Bilkent University, Department of Economics in 2009. He received his MBA from the University of Brighton in England in 2013. He received his master's degree from Balıkesir University, Department of Economics in 2014, and his doctorate from Izmir Democracy University, Department of Economics in 2019. He is still working as a manager at Centrade Fulfillment Services, which he is the founder of. His research interests include labour productivity, economic analysis of the automotive industry and artificial neural networks.

Dilek SÜREKÇİ YAMAÇLI (Assoc. Prof. Dr.)

Dilek SUREKCI YAMAÇLI graduated from Balıkesir University, Department of Economics in 2000. She received his master's degree from Balıkesir University, Department of Economics in 2005, and her doctorate from Celal Bayar University, Department of Economics in 2010. She is still working as a lecturer at Izmir Democracy University, Department of Economics. Her research interests include monetary policy, public policy, current account balance, unemployment, autoregressive modelling and forecasting with artificial neural networks.

Erkan BİL (Assoc. Prof. Dr.)

He graduated from Baskent University, Department of Political Science and International Relations in 2003. He completed his master's degree in Department of Business Administration at Canakkale Onsekiz Mart University in 2014 and Ph.D in Department of Production Management and Marketing at Uludağ University in 2018. He is currently studying as Assoc. Prof. Dr. at Canakkale Onsekiz Mart University, Department of Business Administration. His primary research interests are situated in applied digital marketing, consumer behavior, technological innovation capabilities and big data. In addition, Assoc. Prof. Dr. Erkan Bil the General Manager of Çanakkale Technology Development Zone, has an extensive background in project management, having served as a member of the board of directors in national and international organizations and as a consultant for numerous domestic and foreign investments and projects.

Esra EVRAN

Esra Evran graduated from Uludağ University Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of economics in 2019. She is doing her master's degree in Economic Policy at Çanakkale Onsekiz Mart University, Faculty of Political Sciences. Her areas of interest are General Economy and Ottoman Economic History.

Filiz ÇOBAN ORAN (Assoc. Prof. Dr.)

She graduated from Hacettepe University with a bachelor's degree. She completed her master's degree which she started at the Department of International Relations of Çanakkale Onsekiz March University as a research Assistant, at Paris X Nanterre University. She received his PhD degree in International Relations at the University of East Anglia, where she went on a YÖK scholarship. Çoban Oran, who started working as a faculty member at ÇOMU after her PhD, has numerous publications on foreign policy analysis, international politics and identity politics.

Hasan ULUSOY

Hasan Ulusoy (PhD. Ambassador). In 1987 he graduated from the Faculty of Political Science, Istanbul University with distinction. In 1991 he obtained his MSc on European security institutions from LSE where he studied with British Council scholarship. In 2005 he obtained his PhD on social constructivist analysis of the identity of Turkish foreign policy. He lectures at universities and wrote several articles published in his areas of expertise in IR ranging from foreign policy, international security, humanitarian affairs and human rights. Having served in Turkish MFA as a diplomat for 32 years in various assignments in Türkiye and abroad, Dr. Ulusoy has worked as ambassador in 3 different countries.

İbrahim SUBAŞI (Prof. Dr.)

İbrahim SUBAŞI graduated from Marmara University, Faculty of Political Sciences, Department of Political Science and Public Administration between 1978-1982, and then he graduated from Istanbul University Faculty of Law between 1982-1986. He completed his master's degree at Istanbul University, Institute of Social Sciences, Department of Labor Economics and Industrial Relations. The author completed his doctorate at Istanbul University, Institute of Social Sciences. In addition, in his academic life, he served as a consultant to many theses and his articles were published in many journals. He is still a professor at Istanbul Ticaret University Faculty of Law.

Kıvanç DEMİRCİ (Asist. Prof. Dr.)

Kıvanç Demirci was born in 1993 in Çorlu district of Tekirdağ province. He graduated from Dokuz Eylül University, Department of Public Administration in 2015. He received his master's degree from Dokuz Eylül University, Institute of Social Sciences, Department of Public Administration in 2017, and his doctorate degree from Dokuz Eylül University, Institute of Social Sciences, Department of Public Administration, in 2022. Dr. at Bitlis Eren University, Department of Political Science and Public Administration since 2022. Lecturer He works as a member. Subjects such as urbanization policies, environmental management, and disaster management are among his areas of study.

Kadir ARSLANBOĞA (Prof. Dr.)

Professor. Dr. Kadir Arslanboğa is a faculty member of the Department of Economics at the Faculty of Political Sciences of Canakkale Onsekiz Mart University. He completed his doctorate education in Istanbul University Department of Economics in 2012. He started his academic career as a research assistant in the Department of Economics at the Faculty of Economics and Administrative Sciences at Gümüşhane University and in 2012 he was appointed as an assistant professor. He has been working in his current staff since 2013. His academic interest is Ottoman Economic History. The financial structure of the Ottoman State works on foundations, agriculture and trade

Mert İNAL (Res. Assist.)

He graduated from Sakarya University, Department of Business Administration in 2017. He completed his master's degree in Department of Production Management and Marketing at Sakarya University in 2019. He has been continuing his PhD education at Sakarya University Department of Production Management and Marketing since 2019. He is currently studying as Res. Assist. at Canakkale Onsekiz Mart University, Department of Business Administration. His primary research interests are situated in applied digital marketing, consumer behavior, and social media marketing.

Mustafa TORUN (Asst. Prof)

Çanakkale Onsekiz Mart University, Biga Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Economics, mustafatorun@comu.edu.tr

Dr. Lecturer Member Mustafa TORUN graduated from Istanbul University, Faculty of Political Sciences, Department of Public Administration in 1993. In 1998, he received his Master's degree from Istanbul University, Institute of Social Sciences, Department of Economic Policy. In 2005, he was awarded the doctorate (Dr.) title at Marmara University, Institute of Social Sciences, Department of Economic Policy. In 2007, Çanakkale Onsekiz Mart University, Biga Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Economics, Dr. Lecturer He started his duty as a member and still continues his duty.

Oktay HEKİMLER (PhD.)

He received his bachelor's degree in International Relations from Istanbul University and completed his master's and doctoral studies at Istanbul University. The author received his PhD degree in International Relations and Political Science with the study titled "Germany's New Eastern Policy in the Context of European Integration". Since 2008, he has been working as a faculty member at Tekirdağ Namık Kemal University. Working in the field of International Relations and Political Science, Dr. Oktay Hekimler has published articles, book chapters and oral presentations on European Integration, European Migration Policy, German Foreign Policy, Central and Eastern Europe, Turkish Foreign Policy, Women in Foreign Policy.

Onur YAĞIŞ (Dr.)

Dr. Onur YAĞIŞ graduated from Çanakkale Onsekiz Mart University, Biga Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Economics, as the top student in 2016. In 2018, he received his master's degree from Çanakkale Onsekiz Mart University Graduate Education Institute, Department of Economics. In 2023, he was entitled to receive a doctorate (Dr.) title at Çanakkale Onsekiz Mart University Graduate Education Institute, Department of Economics. Dr. Onur YAĞIŞ continues his work as an Independent Researcher.

Ömer KURTAR

Ömer KURTAR successfully completed his undergraduate education at Istanbul University Faculty of Law between 2013 and 2018, and then started his graduate education at Istanbul Commerce University Social Sciences Institute. It is still in the thesis stage. In addition, the author has been active as a freelance lawyer for 4 years, registered with the Istanbul Bar Association.

Sibel EZGİN AĞILLI (Assist. Prof. Dr.)

Sibel Ezgin-Ağilli obtained her bachelor's and master's degrees from the Department of Sociology at Adnan Menderes University. In December 2017, she was awarded a PhD from Muğla Sıtkı Kocman University, where she conducted her research on "Perceptions and Practices of Motherhood in the Intersection and Relationality of Spheres of Power: Blogger Mother(s)," within the purview of the Department of Sociology. The study was carried out under the guidance and supervision of Prof. Dr. Muammer Tuna. During her PhD, she worked as a research assistant at the university and department where she received her PhD. Her research interests include women's studies, gender studies, critical masculinity studies, digitalisation, sociology of family, sociology of literature, sociology of disadvantaged groups, sociology of health and body. She has academic studies and papers on these subjects. She is currently working as an assistant professor at Bilecik Şeyh Edebali University, Department of Social Work and conducts courses related to her interests. She is married and has two children.

Volkan BEKTAŞ (Asst.Prof.)

Zonguldak Bülent Ecevit University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Economics, volkanbektas@beun.edu.tr
She completed his undergraduate and graduate education at Çukurova University, Faculty of Economics and Administrative Sciences and his doctoral studies at Gazi University. He worked as a research assistant at Zonguldak Bülent Ecevit University between 2011 and 2017. He has been working as assistant professor in the same university since 2017. He studies on macro economics, international economics, economic development and environmental economics.

Yakup ÖZKAYA

He was born in Kars in 1985. He completed his undergraduate education at Gazi University, Department of Public Administration between 2004-2009. He completed his master's degree at Dokuz Eylül University, Department of Public Administration between 2011-2014 and his doctorate at the same university and department between 2014-2021. He worked as a research assistant at the Department of Public Administration at Dokuz Eylül University between 2010 and 2021, and in 2022 he became a lecturer at the Faculty of Law, Vocational School of Justice at the same university. He still continues this duty. He also served as Deputy Foreign Relations Coordinator at Dokuz Eylül University between June 2022 and August 2023, and as Foreign Relations Coordinator between August 2023 and September 2023. As of October 2023, he has been serving as Deputy Secretary General and Deputy Director

of Sports, Culture and Health at Dokuz Eylül University. He is married and has two children.

Yasin GÜLTEKİN (Asst. Prof. Dr.)

Yasin Gültekin graduated from Selcuk University, Department of Public Relation in 2005. He got her master's degree in International Trade and Transport from London Metropolitan University in 2009. He got his PhD in Department of Business Administration from Trakya University, Social Sciences Institute in 2018. After three years of marketing and foreign trade experience in the private sector, the author started working as a lecturer in the Department of International Trade and Logistics at Çanakkale Onsekiz Mart University. The author, who currently works as a Asst Prof Dr in the same department, works in the field of marketing and logistics.

Yunus ERDEM

He has been working as an International Relations Specialist at the Çanakkale Wars Gallipoli Historical Area Directorate of the Ministry of Culture and Tourism since 2015. He completed his bachelor's degree at the Department of International Relations of Çanakkale Onsekiz March University. He is conducting his master's studies at the Department of International Relations of the Institute of Postgraduate Education of ÇOMU. He continues his studies in the fields of Public Administration, Foreign Policy, International politics, diplomacy, public diplomacy, cultural and historical heritage.

YAZARLAR İÇİN BİLGİ NOTU

Yönetim Bilimleri Dergisi hakemli, bilimsel bir dergidir. Yayın politikası ve kuralları, editörler ile yazı ve danışma kurulu tarafından tespit edilmektedir. Yönetim Bilimleri Dergisi; temelde ekonomi, işletme, kamu yönetimi ve siyaset bilimi, uluslararası ilişkiler, çalışma ekonomisi ve endüstri ilişkileri, maliye, ekonometri ve benzeri alanlara odaklanmıştır. Dergide, söz konusu alanlarda hazırlanmış Türkçe ve İngilizce makaleler yayınlanmaktadır. Dergiye gönderilen çalışmaların orijinal ve mevcut literatüre katkıda bulunması beklenmektedir. Dergiye gönderilen yazıların teslim anında hiçbir dergide yayınlanmamış olması ve/veya hiçbir yayın organı tarafından basılmak üzere inceleme aşamasında olmaması gerekmektedir. Bu konudaki tüm sorumluluk yazarlara aittir. Yazarlar çalışmalarını gönderdikleri andan itibaren eserleri ile ilgili tüm yayın haklarını Yönetim Bilimleri Dergisi'ne devretmiş ve Yönetim Bilimleri Dergisi'nin kurallarını kabul etmiş sayılırlar.

Teslim Süreci ve Şekli

Makale gönderimi Dergipark üzerinden yapılmaktadır. Dergipark sistemine yüklenen makalelerin üzerinde isim bilgisi olmamalıdır. Zira sisteme kayıtlı kullanıcıların bilgileri sistemde mevcuttur. Makale ile birlikte 250-300 kelimedenden oluşan özet ve yazarlar hakkında 5-6 satırdan oluşan bilgi notu da (Türkçe ve İngilizce olarak) dergiye gönderilmelidir. Bu notta mezun olunan okullar, bağlı bulunulan kurum, unvan, çalışma alanları gibi bilgiler yer alabilir. Yönetim Bilimleri Dergisi uluslararası bilimsel ve bağımsız indeks ve abstract kuruluşlarınca da taranmaktadır. Bu nedenle gönderilen özetler çok önemlidir. Ayrıca çalışmanın konusu ile ilgili en fazla 5 adet anahtar kelime de eklenmelidir.

Çalışmanın Uzunluğu

Makaleler kural olarak 4.000 kelimedenden az, 8000 kelimedenden fazla olmamalıdır (kaynakça ve dipnotlar hariç). Makalenin yazıldığı dile göre değişen Genişletilmiş Özet'ler ise en az 600 en fazla 1000 sözcükten oluşmalıdır.

Stil ve Düzeltmeler

Yazarlar çalışmalarını Yönetim Bilimleri Dergisi kurallarına göre hazırlamak zorundadırlar. Editörlerden ya da hakemlerden gerekli düzeltmeleri yapmalarını beklenmemelidir. Gerekli düzeltmeler belirlendikten sonra yazarların en geç iki hafta içinde makalelerin düzeltilmiş halini Dergipark üzerinden sisteme yüklemeleri gerekmektedir.. Sayfa yapısı 16 cm - 23,7 cm ölçüsünde olmalıdır. Sayfa kenar boşlukları: üst ve alt 2,5 cm, sol ve sağ 2 cm olmalıdır Makale başlığı bütün harfleri büyük, koyu (bold) harflerle, Times New Roman, 10 punto, tek satır aralıklı, öncesi ve sonrası 0 nk ve sayfaya ortalanarak yazılmalıdır.

Başlıklar ve Alt-Başlıklar

Makaledeki ana başlıkların tamamı büyük harflerle, Times New Roman yazı karakteri kullanılarak 10 punto, tek satır aralığında, öncesi ve sonrası 10 nk ve iki yana yaslı olarak yazılmalıdır. Alt başlıklar ise sadece ilk harfi büyük, Times New Roman yazı

karakteri kullanılarak 10 punto, tek satır aralığında, öncesi ve sonrası 6 nk ve iki yana yaslı olarak yazılmalıdır. Üçüncü bir alt başlık kullanılması halinde ise 10 punto, italik, normal (koyu değil), öncesi ve sonrası 6 nk, iki yana yaslı ve başlıktaki kelimelerin sadece ilk harfi büyük olmalıdır. Başlıklardan önce ya da sonra boşluk bırakılmamalıdır.

Çalışmanın belirtilen kurallara uygun olması yayın sürecini hızlandıracaktır. Bu nedenle çalışma gönderilmeden önce mutlaka YBD kurallarına uygun hale getirilmelidir. Çalışmalar IMRAD kurallarına uygun şekilde başlıklandırılmalı ve bir kapak dosyası hazırlanmalıdır.

Metin içi Atıf

YBD APA (6) stilini benimsemektedir. Bu nedenle atıflar parantez içinde (Soyadı, Yıl: Sayfa Numarası) şeklinde yapılmalıdır. Metin içinde verilen kaynaklar makalenin sonunda kaynakçada açıkça yazılmalıdır. Kaynakça listesinde kaynaklar, yazarların soyadlarına göre alfabetik olarak dizilmelidir. Soyadın baş harfi büyük, ismin sadece baş harfi yazılmalıdır.

Kaynakçada referans gösterimi için:

Kitap:

Tek Yazarlı Kitap

Yazar Soyadı, A. (Basım Yılı). *Kitabın Adı (İtalik)*, Şehir: Yayınevi.

Aladağ, M. (2010). *21.Yüzyılda Pazarlama Teknikleri*, Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları.

Çok Yazarlı Kitap

Tuna, P., Kalın, A., Gerçek, C. ve Güneş, S. (2000). *Oyun Teorisi*, Bursa: Ekin Yayınları.

Editörlü Kitap:

Tek Editörlü Kitap:

Editör Soyadı, A. (Ed.). (Yıl). *Kitabın Adı (İtalik)*. Şehir: Yayınevi.

Kutlu, M. (Ed.). (2008). *Osmanlı Divan Şiirleri Üzerine Metinler*. İstanbul: Yönetim Yayınları.

İki Yazarlı Editörlü Kitap:

Mutlu, C. ve Sağlık, D. (Ed.). (2012). *Güncel Gelişmeler Işığında Liderlik*. Ankara: Eski Yayınevi.

Kitapta Bir Bölüm:

Yazar Soyadı, A. ve Yazar Soyadı, A. (Yıl), Bölümün Başlığı. Editörün A. Soyadı (Ed.), *Kitabın Adı (İtalik)* içinde, (s. sayfa aralığı). Yayın Yeri: Yayın Evi.

Suna, P. ve Güneş, S. (2019). Uluslararası İlişkiler Perspektifinde Türkiye. A. Kalın (Ed.), *Küresel Ekonomi* içinde, (s.248-298). Ankara: Nobel Yayınları.

Makalelerde:

Tek Yazarlı Makalelerde:

Yazar Soyadı, Adı. (Basım Yılı). Makale Adı. *Dergi Adı (İtalik)*, Cilt (Sayı), Sayfa Aralığı.

Alm, J. (1996). What is an Optimal Tax System?. *National Tax Journal*, 49 (1), 117-133.

İki Yazarlı Makalelerde:

Yazar Soyadı, Adı. ve Yazar Soyadı, Adı. (Basım Yılı). Makale Adı. *Dergi Adı (İtalik)*, Cilt (Sayı), Sayfa Aralığı.

Desouza, K. C. ve Flanery, T. H. (2013). Designing, Planning, and Managing Resilient Cities: A Conceptual Framework. *Cities*, 35, 89–99.

Kongre ve Sempozyum Bildiriler

Adil, Ö., Günay, T. ve Güzel, B. (2008). Öğretmen Adaylarının Öğrenciye Yönelik Tutumları ile Öğrenci Başarısı. *V. Ulusal Eğitim Bilimleri Kongresi*, 3-5 Haziran 2008, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale. 115-120.

Elektronik Kaynaklar

MEB (2008). Karşılaştırmalı Eğitim Programları. *Fen Lisesi Öğretim Programı* (s. 209-239) Erişim: 12 Ağustos 2008, <http://dogm.meb.gov.tr/www/ogretimprogramlari/icerik/14>

Değerlendirme Süreci

Dergi ve yayın süreci ile ilgili tüm yazışmalar Dergipark sistemi üzerinden yürütülmektedir. Yayınlanmak üzere gönderilen tüm çalışmalar ön incelemeye tabi tutulur ve inceleme, editörler ve bağımsız hakemler tarafından gerçekleştirilir. Gönderilen çalışmalar ilk olarak editörlerin incelemesinden geçer. Bu aşamada ilk olarak çalışmanın dergi kurallarına uygunluğu incelenir. Ardından makale alanında uzman en az iki hakeme gönderilir. Çalışmanın yayınlanabilmesi için en az iki hakemden ‘yayınlanabilir’ raporu alması gerekmektedir. Editörler ve hakemler incelemelerinde temelde şu üç kritere göre hareket ederler:

- 1) Anlatım Kalitesi: Yazım stili, anlatımda akıcılık, dilin doğru kullanımı, yazının planlaması ve yapısı,
- 2) Kaynakların Doğru Kullanımı: Dipnotlar ile yazı arasındaki uyum, dipnotlardaki bilgilerin doğru ve eksiksiz olması, kaynakların yeterliliği, niteliği,
- 3) Bilimsel Kalite: Çalışmanın bilim dünyasına katkısı, orijinalliyi, yazarın iddialarını savunmadaki yeterliliği, yazının derinliği ve kalitesi.

Hakemlerin raporları doğrultusunda gönderilen makale ya yayınlanır ya düzeltilmek ve daha sonra yayınlanmak üzere yazara geri gönderilir ya da reddedilir. Her durumda yazar Dergipark üzerinden bilgilendirilir; çalışmanın hangi aşamada olduğu yine Dergipark üzerinden izlenebilmektedir. Düzeltilmiş metin, gerekli görüldüğü durumlarda, değişiklikleri isteyen hakemlerce tekrar incelenebilir. Hakemlerden 'yayınlanabilir' onayı alınmasına karşın Yönetim Bilimleri Dergisi editörleri yazarlardan bazı teknik düzeltmeler talep edebilirler. Ayrıca hakem raporları gizlidir

ve dergi arşivlerinde 5 yıl süre ile saklanır. Yönetim Bilimleri Dergisi'nde yayınlanmak üzere gönderilen yazıların yazarları kendilerine telif ödenmeyeceğini baştan kabul ederler.

İletişim Bilgileri

Yönetim Bilimleri Dergisi (YBD), Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Yönetim Bilimleri Dergisi Yazı İşleri Editörlüğü, 17200, Ağaköy, Biga, Çanakkale. Tel: 0 286 335 87 38 E-posta: ybd@comu.edu.tr

NOTES FOR THE CONTRIBUTORS

Journal of Administrative Sciences focuses on scholarly articles on labor economics and industrial relations, econometrics, economics, business administration, public administration, public finance and international relations in general from all over the world. The journal encourages interdisciplinary studies. Manuscripts submitted to Journal of Administrative Sciences should be original and should not be under consideration by another publication at the time of submission.

Articles submitted for consideration of publication are subject to peer review. The editorial board and editors takes consideration whether submitted manuscript follows the rules of scientific writing. The appropriate articles are then sent to two referees known for their academic reputation in their respective areas. For the articles to be published, at least two 'accepted' reports from the referees are required.

The Editors and referees use three-step guidelines in assessing submissions:

- 1) Literary quality: Writing style, usage of the language, organisation (paragraphing, syntax, flow etc.)
- 2) Use of references. Referencing, sources, relationships of the footnotes to the text.
- 3) Scholarship quality: Depth of research, quality; contribution, originality of the contribution (new and creative thought) and plausibility of the author's argument.

Questions regarding the status of submissions should be directed to the co-editors by e-mail at ybd@comu.edu.tr. The author could be asked for technical corrections by editors after the final draft of the article.

Submission

Manuscripts should be single spaced throughout (including all quotations and footnotes) on single sides of A4 paper... Full names of the author(s) should be given, an address for correspondence, and where possible a contact telephone number, fax number and e-mail address. Authors should pay particular attention to the accuracy and correct presentation of references.

Besides the manuscript a brief cv of the author should also be attached to the e-mail so that a registry is formed. JAS uses American Psychology Association System

Length

Articles as a rule should not exceed 8.000 words and should not be less than 4.000 words, not including footnotes and references.

Style and Proofs

Authors are responsible for ensuring that their manuscripts conform to the JAS style. Editors will not undertake retyping of manuscripts before publication. The main text should be written using Times New Roman font, 10 points, single line spacing, 0 nk

before and after and justified on both sides. There should be 1 line space between paragraphs. All of the main headings should be written in capital letters, using Times New Roman font, 10 points, single line spacing, 10 nk before and after and justified on both sides. Sub-headings should be written with only the first letter capitalized, using Times New Roman font, 10 points, single line spacing, 6 nk before and after, and justified. If a third subtitle is used, it should be 10 points, italic, normal (not bold), 6 nk before and after, justified and only the first letter of the words in the heading should be capitalized. No spaces should be left before or after the headings.

Footnotes

Books

One author:

Aladağ, M. (2010). *21. Yüzyılda Pazarlama Teknikleri*, Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları.

Two authors:

Acer, Y ve Kaya, İ. (2009). *Uluslararası Hukuk*, Temel Ders Kitabı, Ankara: USAK Publications.

Three authors:

Tuna, P., Kalın, A., Gerçek, C. ve Güneş, S. (2000). *Oyun Teorisi*, Bursa: Ekin Yayınları.

Part of a Book:

Groundwater-Smith, S. (2007). As Rain is to Fields, so Good Teachers are to Students. S. Knipe (Ed.), *Middle Years Schooling: Reframing Adolescence* (151-170. ss.). Frenchs Forest, N.S.W: Pearson Education Australia.

Articles:

Alm, J. (1996). What is an Optimal Tax System?. *National Tax Journal*, 49 (1), 117-133.

Paper Presented at a Conference or Meeting:

Yegin, Mehmet. (2009). A New Schematic Model to Understand Formation of Public Opposition on Foreign Policy Issues, *Midwest Political Science Association 67th Annual National Conference*, Chicago, USA, p. 9.

Web Sources:

MEB (2008). Karşılaştırmalı Eğitim Programları. *Fen Lisesi Öğretim Programı* (s. 209-239) Accessed: 12 Ağustos 2008, <http://dogm.meb.gov.tr/www/ogretimprogramlari/icerik/14>

Biography

Current and recent academic and professional affiliations and recent major publications for the Notes on Contributors should be supplied with the articles. It should not exceed 100-word.

Abstract

A concise abstract not exceeding 250-300 words in length is required.

Contact Information

For more information about the journal feel free to contact with the editors. JAS / YBD, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Prof. Dr. Ramazan Aydın Yerleşkesi, Ağaköy, Biga, Çanakkale, TÜRKİYE.

Phone: +90 (286) 335 8738 Fax: +90(286) 3358736

Web: <http://ybd.comu.edu.tr> / E-mail: ybd@comu.edu.tr